

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 11

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July – 2001

ELAZIĞ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principals of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor
Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI
Associate Editors
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary
Hüseyin DONMUŞ
Ahmet KILIÇ
Fazilet CESUR
Ayşen TEKİNKAYA

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-212 27 09

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri
KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Ali YİĞİT

Baskı / Print: Güven Ofset ve Matbaacılık
tlf : 0-424-236 53 87
ELAZIĞ - 2001

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

BU SAYININ BİLİMSEL DANIŞMA KURULU

Advisory Board

Prof.Dr. H.Yunus APAYDIN (Erciyes)
Prof.Dr. Battal ARVASI (Ankara)
Prof.Dr. Ali Osman ATEŞ (Çukurova)
Prof.Dr. Abdulhalık BAKIR (Fırat)
Prof.Dr. Mehmet BAYRAKDAR (Ankara)
Prof.Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof.Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof.Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof.Dr. Ali Fuat DOĞU (Ankara)
Prof.Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (Selçuk)
Prof.Dr. Ali GÜLER (İzzet Baysal)
Prof.Dr. Gürer GÜLSEVİN (Kocatepe)
Prof.Dr. Tuğrul İNAL (Hacettepe)
Prof.Dr. Mustafa KILIÇLI (Atatürk)
Prof.Dr. Sabahattin KÜÇÜK (Fırat)
Prof.Dr. Halil NARMAN (Fırat)
Prof.Dr. Kemal ÖZMEN (Hacettepe)
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof.Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof.Dr. H.Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof.Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof.Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk)
Prof.Dr. Ali YARDIM (Dokuz Eylül)
Prof.Dr. Yunus Vehbi YAVUZ (Uludağ)
Prof.Dr. İshak YAZICI (Ondokuz Mayıs)
Doç.Dr. Tahsin AKTAŞ (Gazi)
Doç.Dr. M.Beşir AŞAN (Fırat)
Doç.Dr. Y.Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Doç.Dr. Cem DİLÇİN (Ankara)
Doç.Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes)
Doç.Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Doç.Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Doç.Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç.Dr. Ramazan KORKMAZ (Fırat)
Doç.Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe)
Doç.Dr. H.Mehmet SOYSALDI (Fırat)
Doç.Dr. M. Öcal OĞUZ (Hacettepe)
Doç.Dr. Mustafa ÖNER (Ege)
Doç.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- İhsan ÇİÇEK** Mut ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi
Geomorphology of Mut Region and it's Surroundings 1
- Selçuk HAYLİ** Erzincan Ovasında Köy Meskenleri
Les Domiciles dans les Villages de la Plaine d'Erzincan..... 21

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Tahsin AKTAŞ** Semantische Funktionen der Türkischen -miş-Form und ihre Entsprechungen im Deutschen
Türkçe'de -miş Ekinin Semantik Fonksiyonu ve Almanca'daki Karşılığı 43
- Ercan ALKAYA** Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme
Nauçniye İssledovaniya poslovits svyazannih s Tatarskim Dialektom Toretskogo Yazıka 55
- Abdulhalim AYDIN** Aspects Epiques Des Personnages Gioniens Dans La Trilogie De Pan
"Pan" Trilogyasında Giono Kahramanlarının Epik Yönleri..... 77
- Mehmet AYGÜN** Wörter, Die Sowohl im Deutschen Als Auch im Türkischen Existieren und ihre Wiedergabe und Funktionen in den Beiden Sprachen
Almanca ve Türkçe'deki Sesteş Kelimeler ve Bu Kelimelerin Her İki Dildeki Karşılıkları ve Fonksiyonları 97
- Tahsin DELİÇAY** Arapça Cümle Kuruluşunda Olumsuzluk İfadeleri
The Letters For Negative Structure In Arabic..... 119
- Gamze DEMİREL** Neşâtî'nin "Bile" Redifli Gazeli Üzerinde Bir Tahlil Denemesi
An Analysis on Neşâtî's Ghazel of "Bile" Rhyme..... 137
- Fatih ÖZEK** Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ölümünden Sonra Adlı Şiirinin Dilbilimsel Açıdan İncelenmesi
Die Untersuchung Cahit Sıtkı Tarancı's Geicht mit Namen "Ölümünden Sonra" in Hinsicht der Linguistik..... 147
- Ebru ŞENOCAK** Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları
Elements of Turkish Folk Literature at in Göktürk Inscriptions 165
- Ahat ÜSTÜNER** Eski Türkiye Türkçesinde -Suz Eki
Das Suffix -sUz im alten Türkeitürkischen 177
- Ali YILDIRIM** Kâmi'nin Divan Şiiri ve Şairi Hakkındaki Düşünceleri
Kâmi's Views of Divan Poetry and Poets 185

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Burhan AKPINAR, Mustafa AKDAĞ, Eyüp İZCİ** Müfredat Laboratuar Okullarında Görev Yapan Öğretmen ve Yöneticilerin Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar
The Problems Which Teachers And Administrators Face In Pilot Schools... 199
- Mustafa Zülküf ALTAN** Teknoloji Yardımıyla Öğretmen Yetiştirme
Teacher Preparation Via Technology..... 209

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ The Effects of Age and Motivation Factors on Second Language Acquisition <i>İkinci Dil Kazanımında Yaş ve Motivasyon Faktörlerinin Etkileri</i>	217
Mukadder BOYDAK ÖZAN, Abdullah DİKİCİ Hizmetiçi Eğitim Programlarının Etkililiğinin Değerlendirilmesi (Fırat, Marmara Üniversitesi ve TÜBİTAK Örneği) <i>The Evaluate of the efficiency of in-Service Education Curricula</i>	225
Çetin SEMERCİ, Nuriye SEMERCİ Program Geliştirmede Delphi, Dacum ve Meslek Analizi <i>Delphi, Dacum and Task Analysis in Curriculum Development</i>	241

Sosyoloji / Sociology

Abdullah DİKİCİ Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi <i>The Place and Importance of Tradition in A Society</i>	251
Yelda SEVİM Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Eden Ailelerin Çocuklarının Eğitim Durumu <i>Education Conditions Of The Children Of Migrant Families Who Merited To Elazığ Due To Terror</i>	259
Mehtap YEŞİLORMAN Toplumsal Eşitlikte Kör Nokta: Kadın Eşitsizliğine Genel Bir Bakış <i>Blunt Point In Social Inequality: An Outline to Woman Inequality</i>	269

Tarih / History

Rahmi DOĞANAY Misak-ı Milli'ye Göre Lozan <i>Lozan According to Misak-ı Milli</i>	281
Sezgin GÜÇLÜAY Ortaçağda Ticari Müesseseler (Bankalar, Birlikler, Şirketler) <i>Trade Companies in Middle Age (Banks, Firms, Comparisons)</i>	295
Muammer GÜL Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler <i>Jerusalem And The Names Given History</i>	305
İsmail YILDIRIM Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Assay on Economy of the Ottoman Empire During the XIXth Century</i>	313

Temel İslam Bilimleri / Basic Islamic Sciences

Veli ATMACA Hadisleri Bakımından Cevahiru'l- Ebrar min Emvaci'l- Bihar (Yesevi Menakıbnamesi) Üzerine Bir İnceleme <i>An Essay on the "Cevahiru'l- Ebrar Min Emvaci'l- Bihar (Yesevi Menakıbnamesi)" from the perspective of the Hadith</i>	327
İsmail KÖKSAL Seçim Sistemleri ve İslam Hukuku'nun Bakışı <i>The Election Systems and Islamic Law's View</i>	345
Selim ÖZARSLAN Terör ve Kelâmî Perspektiften İslâm'ın Teröre Bakışı <i>Terror And View of Islam About Terror Than Theological Perspective</i>	369
H.Mehmet SOYSALDI Hz.Peygamber'in Evrensel Mesajı Kur'an <i>The Qur'an, The Prophet Muhammed's Universal Message</i>	383

Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	399
---	-----

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 1-20, ELAZIĞ-2001

MUT VE YAKIN ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİSİ

Geomorphology of Mut Region and its Surroundings

İhsan ÇİÇEK*

Özet

Mut havzası yatay ve yataya yakın Miosen yaşlı kireçtaşı, marn ve killerden oluşmaktadır. Miosen yaşlı bu kayalar üzerinde 1450-2000 m'lerde yayılım gösteren Orta Miosen (Serravalien) yaşlı yapısal-aşınım yüzeyi, 850-1200 m'lerde yayılan Üst Miosen (Mesinien) aşınım yüzeyi, 500-700 m'ler de yayılan Pliosen aşınım yüzeyi 250-400 m'ler de yayılan En alt Pleistosen aşınım yüzeyi olmak üzere 4 yüzey görülmektedir. Göksu Nehri vadisi boyunca Pleistosen yaşlı 4 seviye rastlanır. Bunlar çimentolanma dereceleriyle birbirinden ayrılabilir. Nispi yükseltileri sırasıyla S1 90, S2 50-60, S3 30-40, S4 10 m dir.

Yörede dolinler hakim karstik şekilleri oluştururlar. Kireçtaşı, marn ve kiltası ardalanmasından oluşan Miosen formasyonları dolinlerin şekilleri üzerinde de etkilidir. Yüzeyde yayılış gösteren kireçtaşları üzerindeki erimeler ile başlayan dolinlerin gelişimi alttan marnların çıkmasını ile durulamakta ve marnların ve kiltalarının oluşturduğu karstik kaide seviyesi nedeniyle yamaçları çok dik olmayan tava şekilli yüzlek dolinler oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mut havzası, Göksu, aşınım yüzeyi, karst, akarsu sekisi,

Abstract

Mut basin consists of Miocene aged limestone, clayey limestone, siltstone which are horizontal or almost horizontal. On the Miocene aged these rocks there are four denudational surfaces: at 1450-2000 meters height, Middle Miocene (Serrevalien) denudational surface; at 800-1200 meters height Upper Miocene (Messinian) denudational surface; at 500-700 meters height, Pliocene denudational surface; and at 250-400 meters height, Lowest Pleistocene denudational surface. Along Göksu Valley, Pleistocene aged four river terraces are seen. These terraces are separated from each other with the degree of cementation. Relative height of these terraces are T1 90, T2 50-60, T3 30-40 and T4 10 meter respectively.

In the area, doline form the dominant karstic shapes. Miocene formations consist of limestone, clayey limestone and siltstone also affects the shape of dolines. The formations of dolines begins with the melting of the limestone spreaded over the surface and it stops as the clayey limestones and the siltstones prevail from beneath. Due to the karstic base level formed by clayey limestones and siltstones, dolines form, which are pan shaped and have mild steepness.

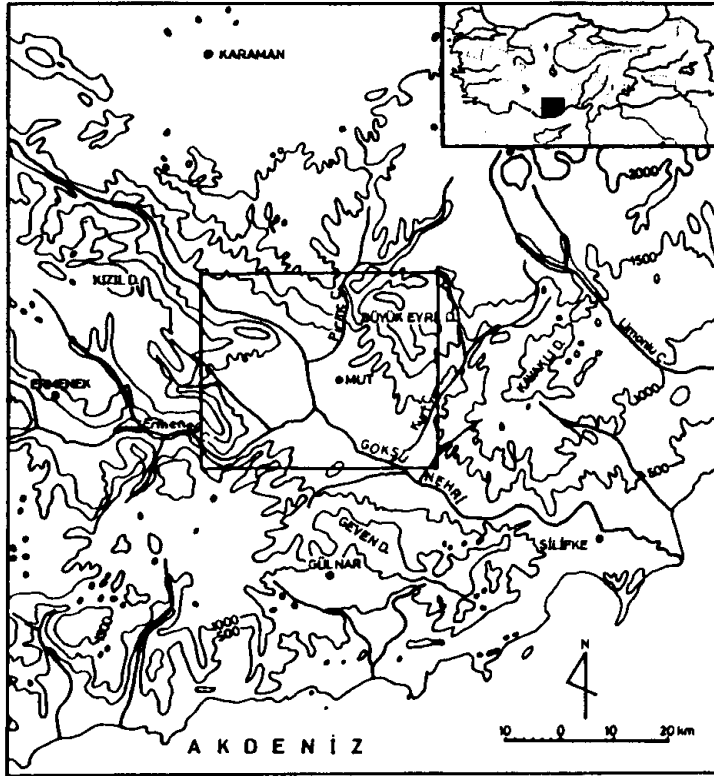
Key words: Mut basin, Göksu River, denudational surface, karst, river terraces

* Yrd.Doç.Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi cicek@humanity.ankara.edu.tr

Giriş

Miosen'e ait tortul kayalar, Toros Dağları üzerinde geniş alanlarda yüzelemektedir. Bu geniş yayılım alanları, Antalya, Mut ve Adana havzaları olarak adlandırılmaktadır. Aslında Miosen transgresyonu esnasında tek bir tortulanma alanı oluşturan Güney Anadolu'nun tamamı genç aşınımlar ve tektonik olaylar nedeniyle üç ayrı havza olarak nitelendirilmektedir (Özer vd., 1974). Araştırma alanı, Toros Dağları'ndaki bu üç Miosen havzasından biri olan Mut havzası içerisinde kalmaktadır. Mut havzasını diğer iki havzadan ayıran en önemli özellik, Miosen tabakalarının yataylıklarını büyük oranda korumaları ve tektonik aktivitenin zayıflığıdır.

Araştırma alanı, Mut ilçe merkezi ve yakın çevresini içerisine alan yaklaşık 1400 km² lik bir alanı kapsar. Bu yöre jeolojik olarak Mut havzası, jeomorfolojik olarak Taşeli Platosu olarak adlandırılan ve genellikle Tersier yaşlı kayalardan oluşan yüksek karstik platonun bir parçasıdır. Mut ve çevresi, Taşeli Platosu'nun Göksu nehri ve kolları tarafından yarılp, boşaltılması ile bir havza karakteri kazanmıştır (Şekil:1).

Şekil 1: Çalışma Alanının Coğrafi Konumu

Çalışma alanının en yüksek kesimlerini kuzeydeki Büyükeyre Dağı'nın Kırsivri Tepesi (2055m) oluşturmaktadır. Havzanın taban kısmı ise yaklaşık 250-300 m lik bir yükseltiye sahiptir. Yöredeki en önemli morfolodinamik unsur Göksu ve kollarıdır. Çünkü yörenin bugünkü morfolojik görünümü kazanmasının en büyük etkeni bu akarsudur. Yörede Miosen yaşlı kayalar hakimdir. Bu kayaların genellikle yataylıklarını kaybetmemiş olmakla birlikte, çok gevşek bir kıvrım oluşturdukları arazide izlenebilir. Yöre, yataya yakın bu tabakaların kontrolünde yapısal ağırlıklı bir aşınım süreci geçirerek bugünkü görünümüne ulaşmıştır.

Jeoloji

Mut ve yakın çevresinde en yaygın olarak Miosen'e ait formasyonlar görülür. Miosen yaşlı formasyonlara temel oluşturan daha yaşlı formasyonlar, ancak akarsular tarafından derin yarılmış vadi yamaçlarında görülebilmektedirler. Yöredeki en yaşlı formasyon Göksu Nehri ve Ermenek Çayı kollarının dar ve derin vadilerinin yamaçlarında görülen ofiolitik melanjdır. Üst Kretase ve daha öncesine ait tortul kayaç blokları ile ofiolit hamurundan oluşan bu formasyon içerisinde serpantinleşmiş peridotit, gabro, spilit, diabloz ve bazik denizaltı volkanitleri bulunur. Ofiolitler içerisinde Üst Kretase'ye ait kireçtaşı bloklarının bulunması ve Eosen yaşlı formasyona temel teşkil etmesi bu birim yaşının Üst Kretase sonu ile Eosen başlangıcına ait olduğu yargısını kuvvetlendirir (Akarsu 1960, Gedik vd 1979). Ermenek Çayı ve Kurtsuyu vadilerin oluşturduğu dar ve derin vadilerin tabanlarında ofiolitik melanj geniş alanlı aflormanları oluşturmaktadır (Şekil:2). Bu geçirimsiz ultrabazik kayalar içerisinde açılan dar ve derin vadiler baraj bentlerinin kurulabileceği ideal yerleri oluşturmaktadır. Ermenek Çayı üzerinde kurulan Gezende Barajı böyle bir ofiolitik melanj üzerinde inşa edilmiştir.

Ofiolitik melanjin üzerine uyumsuz olarak gelen fasiyes Yenimahalle formasyonu olarak adlandırılmıştır (Gedik vd 1979). Gedik vd (1979)'ne göre fliş fasiyesinde olan Yenimahalle formasyonu çalışma alanının güneybatısında Sivri Dağ'ın batı yamaçları ile Ermenek Çayı arasında yüzeylemektedir. Bu formasyon şeyl, marn, miltaşı, kumtaşı, çakıltası ardalanmasından oluşan tipik bir fliş fasiyesinde olup yer yer kömür bantlarına da rastlanır. Yenimahalle formasyonu ile üzerine gelen Miosen yaşlı formasyonlar arasında açılı bir diskordans vardır. Aynı araştırmada yöredeki kireçtaşları içerisinde Nummulites uroniensis, Discocyclina, Alveolina elliptica, Assilina exponens, Orbitolites, Lockhartia fosillerine rastlanmıştır. Bu fosil içeriğine göre formasyon Lütisien (Orta Eosen) yaşındadır (Gedik vd 1979). Ancak Demirel ve Köksoy (1992) bu araştırmadaki yaş ve litolojik tanımlara karşı çıkmakta, Yenimahalle formasyonunun fliş fasiyesinde

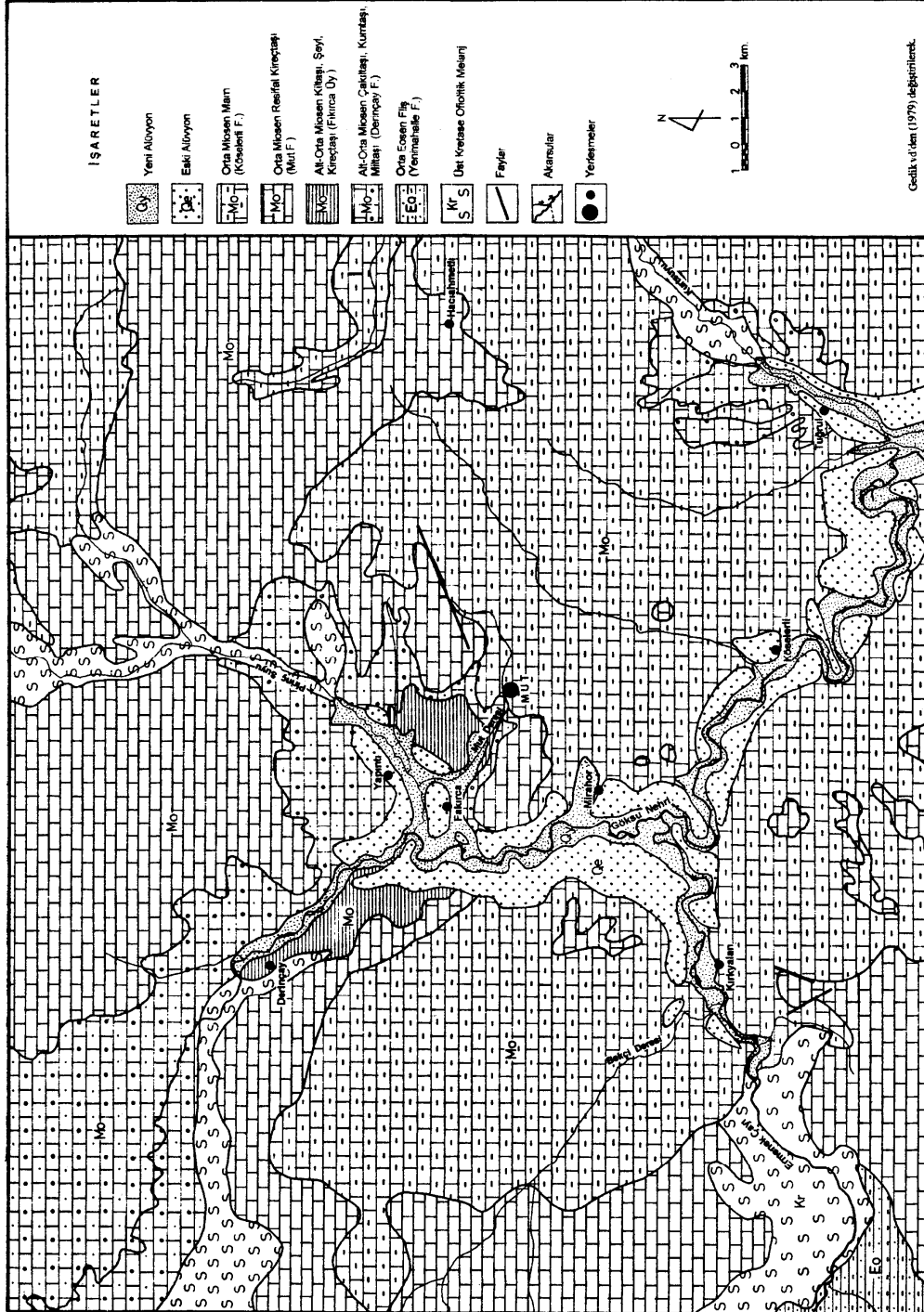
olmadığını ve formasyon örnekleri üzerinde yapılan fosil incelemelerinin yaş tayinleri sonucunda formasyon yaşının Alt Miosen (Akitanien-Burdigalien) olduğunu ileri sürmektedir. Bu araştırmada Özlüce ve Çanakçı olmak üzere iki üyeye ayrılan formasyonun kömür damarları içeren gölge tortullardan oluştuğu belirtilmektedir. Tanar ve Gökçen (1990) Mut ve Ermenek yöresinin stratigrafisi ve mikropaleontolojisi inceledikleri çalışmalarında Yenimahalle formasyonunun yaşını Alt Oligosen olarak vermektedirler. Özer vd (1974) de Ermenek çevresinde Miosen formasyonlarının Eosen yaşlı fliş fasiyesi üzerinde geliştiğini ifade etmektedirler. Sonuç olarak Yenimahalle formasyonunun Miosen öncesi yaşta olduğunu pek çok araştırmacı kabul etmektedir.

Foto 1: Mut doğusundan Ermenek Çayı'na bakış. Önde Mut şehri ve resifal kireçtaşlarından oluşan Kızıldağ sertgeni, arka planda ise Mut formasyonundan oluşan Adras Dağı ile Sivri Dağ görülmektedir. Geride Adras Dağı üzerindeki Orta Miosen yapısal-aşınım yüzeyi ile Mut havzasını oluşturan Enalt Pleistosen aşınım yüzeyi belirgin olarak seçilmektedir.

Göksu havzasında Eosen'den Alt Miosen'e kadar uzanan bir zaman aralığına ait kayalar bulunmamaktadır. Bu dönem, orojenik hareketlerin önem kazandığı ve Toros silsilesinin yükselerek, karalaşmanın hakim olduğu bir dönemdir. Bu yükselme ve karalaşmaya bağlı olarak aşınım faaliyetleri hızlanmıştır. Yörede de bu hızlı aşınım faaliyetleri sonucunda büyük derin akarsu vadileri oluşmuştur. Miosen'de gelişen transgresyonda bu büyük vadileri izleyerek yöreye sokulmuş ve eski topografyanın oluşturduğu koşullara göre çeşitli tiplerde Miosen formasyonları oluşmuştur (Gedik vd

1979, Demirel ve Köksoy 1992). Miosen'e ait en yaşlı formasyon adını Mut'un kuzeybatısındaki Derinçay'dan alan formasyondur. Bu formasyonu Göksu, Pirinçsuyu, Kurtsuyu vadilerinde izlemek mümkündür. Formasyon genellikle karasal kökenli klastik kaya birimlerinden oluşur. Bu kayaç birimleri alüvyal yelpaze ve menderesli akarsu ürünü olan çakıltası, kumtaşı, miltaşı ve çamurtaşından oluşmaktadır (Atabey vd 2000). Bu formasyonun Atabey vd (2000)'ne göre altında, Gedik vd (1976)'ne göre yanal geçişli, göl ortamına ait kiltası, şeyl ve laminalı kireçtaşından oluşan birim, Fıkırca üyesi, üzerinde ise kireçtaşı ve marn egemen denizel kaya birimlerinden oluşan Mut ve Köseleli formasyonları bulunur. Tanar ve Gökçen (1990) Fıkırca üyesinin içerisinde bulunan fosil içeriğine göre formasyonun karasal ve geçiş ortamı, litoral deniz özelliklerinin ardalandığı bir ortamı yansıttığını ve yaşının Alt Miosen (Akitanien) olduğunu belirtmektedir. Gedik vd (1979) tarafından Derinçay formasyonu üzerinde yapılan araştırmada Globigerina sp., Orbulina sp ve Ostracoda fosilleri ile Fıkırca üyesi içinde Stancevia spp., Bakunella dorsoarcuata, Pontoniella acuminata fosillerine rastlanmıştır. Bu fosiller içeriğine göre Derinçay formasyonu Orta Miosen (Burdigalien) yaşını vermektedir. Atabey vd (2000) tarafından Derinçay formasyonunu oluşturan klastikler içindeki memeli faunasının yaşlandırılması ile formasyon Erken Miosen/Erken-Orta Burdigalien /18-19 milyon yıl olarak tarihlendirilmiştir. Karasal çakıltaları ve kumtaşları ile marn, şeyl, killi kireçtaşları yan yana bulunması su ortamı ile kara ortamının yan yana bulunduğunu göstermektedir. Formasyonu oluşturan kayaçların litolojik ve stratigrafik özellikleri Orta Miosen'de transgresyonun başladığı sıralarda havzanın çukur yerlerinde göllerin bulunduğunu burada marn, şeyl, killi kireçtaşları gibi kayaçların tortulandığını ve Eosen-Miosen aralığında büyük vadiler açan akarsular tarafından çakıl ve kumların getirilerek bu göllerin kenarlarında biriktirildiğini gösterir. Bu durumda Derinçay formasyonu Miosen denizinin bölgeye ilerlemesi başlangıcında bölgede varolan göller ve bu göllere dökülen akarsuların oluşturduğu bir formasyondur(Gedik vd 1979). Bu durum Miosen transgresyonun Üst Burdigalien'de başlamış olduğunu göstermektedir. Küçük memeli faunası ile birlikte Crocodylia (timsahlar), Chelonia (kablumbağlar) ve Cyprinid (sazanlar)'lere ait diş ile kemik parçalarının bulunmuş olması, 18-19 milyon yıl önce Mut yöresinde tropikal ya da subtropikal bir iklimin varlığını göstermektedir (Atabey vd 2000).

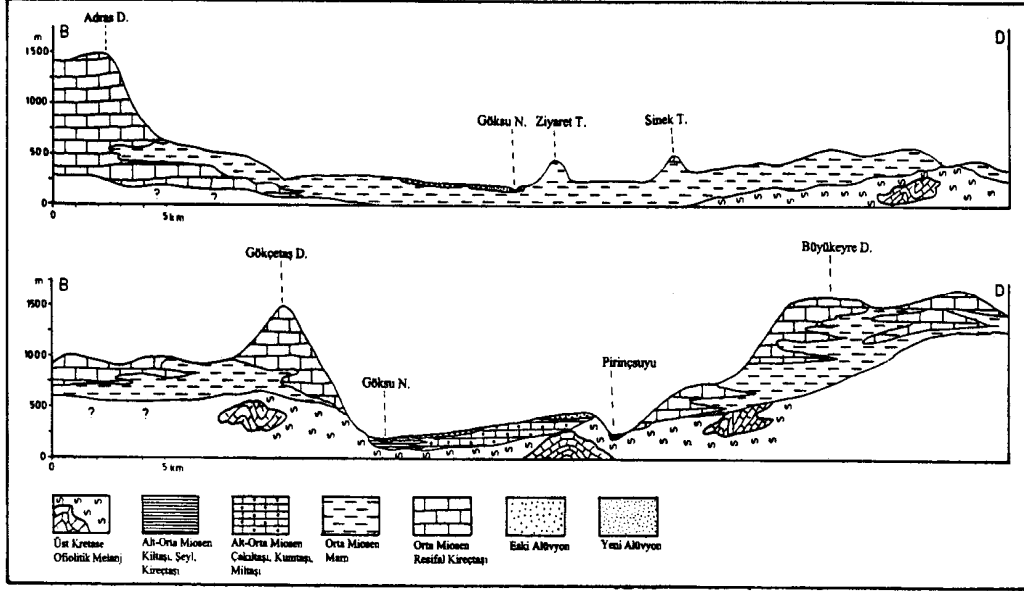

Şekil 2: Mut ve Çevresinin Jeoloji Haritası

Çalışma alanının büyük bir kesiminde Mut ve Köşelerli formasyonları yaygındır. Bu formasyonlar birbirleriyle yanal ve düşey geçişlidirler. Bu nedenle arazide formasyon sınırlarını gözlemek bir hayli zordur. Bu iki formasyon birbirlerinden paleotopoğrafyadan kaynaklanan fasiyes özellikleri ile ayrılırlar. Mut formasyonu olarak adlandırılan formasyon daha çok resifal kireçtaşlarından, Köşelerli formasyonu ise marnlardan oluşmaktadır. Eosen- Alt Miosen aralığında büyük ve derin vadiler ile bu vadileri ayıran sırtlar bu formasyonların yayılımında önemli bir etken olmuştur. Paleotopoğrafyaya bağlı olarak yayılan Miosen denizinde sırtlara yakın kesimlerde bol miktarda mercan, ecihinidea, foraminifer, lamellibranchia ve gastropoda içeren resifal kireçtaşları tortulanmıştır. Bu resifal kireçtaşlarından uzaklaşıldıkça paleovadinin derin yerlerine doğru marnlar tortulanmıştır. Böylece resifal kireçtaşları ile marnlar arasında yanal geçiş oluşmuştur. Yine denizin sığlaşıp derinleşmesine bağlı olarak kireçtaşlarıyla marnlar arasında düşey geçişler oluşmuştur. Paleotopografyanın şekillendirmesine bağlı olarak bu iki formasyon tortulanmıştır (Gedik vd 1979). Formasyonların dağılışı incelendiğinde havzanın kenar kesimlerinde (Büyükeyre Dağı, Adras Dağı, Gökçetaş (Mahras) Dağı, Sivri Dağ gibi) resifal kireçtaşlarının (Mut formasyonunu) orta kesimlerinde ise (Göksu Nehri vadisi boyu) marnların (Köşelerli formasyonunun) yaygın olduğu dikkati çeker (Foto: 1-2). Yine bu havza içerisinde belirgin yükseltilerin (Kızıldağ, Elmedin Tepe gibi) bunlarında resifal kireçtaşlarından oluştuğu görülür (Şekil:2-3). Bu kireçtaşları ve marnlardan alınan fosil örnekleri Orta Miosen (Langien, Serravalien) yaşını verir (Tanar 1989). Yöredeki Miosen formasyonları inceleyen Örcen (1992) Mut formasyonun içerisinde miogypsina cf. antillaenin fosilinin bulunması nedeniyle formasyonun yaşını Langien-Serravalien? (Orta Miosen) olarak belirlemiştir. Yöre Orta Miosen sonlarında karalaşarak yeniden aşınım sürecine girmiştir.

Göksu vadisi boyunca dört seviye halinde akarsu taraçalarına rastlanır. Bunlardan yüksek olanlar çimentolanmış olmaları ile diğerlerinde ayrılır. Taraçaları oluşturan çakıllar genellikle ofiolit ve kireçtaşlarından oluşan gayet iyi yuvarlanmış çakıllardan oluşur. Çakıllar içerisinde büyük kum ceplerinin bulunduğu çapraz tabakalanmalar barizdir. Çakıl boyutları genellikle 5-10 cm arasında değişir.

Göksu Nehri ve Ermenek Çayı'nın vadi tabanlarında ise Holosen'e ait genç alüvyonlara rastlanır. Bunlar daha çok su basan tabanlarda ve ırmak adalarında yaygın olarak görülmektedir. Genç alüvyonların çakıl boyutlarının küçüklüğü ve daha çok kum boyutundaki tanelerden oluşması akarsuyun gücünün Pleistosen'den sonra sürekli azaldığını göstermektedir.

Şekil 3: Çalışma Sahasına Ait Jeolojik Kesitler

Jeomorfoloji

Araştırma alanının jeomorfolojisi, ana hatları ile Göksu Nehri'nin açtığı vadi ve bu vadinin iki yamacında yaygın olarak görülen basamaklı bir topografyadan oluşmaktadır (Şekil: 3). Yörede, kuzeydoğuda yükseltisi ortalama 1900 m olan geniş yüksek bir plato yüzeyi ile buradan itibaren basamaklanarak alçalın bir dizi yüzey ve tepeler dikkati çeker. Yörenin en çukur yeri, Miosen marnlarının aşınmasıyla oluşan, ortalama 300 m civarında bir yükseltiye sahip olan, Mut havzasıdır. Yakın bir mesafede bu kadar yükselti farkının bulunması yörenin morfolodinamik açıdan aktif olduğunu göstermektedir.

Yöre Serravalien (Orta Miosen)'de Mut ve Köşerli formasyonlarının tortulanmasını takiben yükselmeye başlamış ve bu yükselme günümüze kadar devam ederek, Miosen yaşlı tortulların 2000 m' ler civarında görülmesine neden olmuştur (Gedik vd 1979, Şaroğlu vd 1983, Erol 1990). Yükselim hareketleri daha çok epirojenik hareketlerle olmuş, faylanmalar ancak küçük ölçekli deformasyonlara sebep olmuştur (Koçyiğit 1977, Şaroğlu vd 1983), Şaroğlu vd. (1983)'e göre yöre Orta-Üst Miosen'den sonra K-G yönlü bir sıkışma tektoniği rejimi ile şekil değiştirmiş ve Miosen tortullarının bulunduğu alanda yaygın bir antiklinal oluşmuştur. Epirojenik yükselim nedeniyle Miosen transgresyonunu takip eden çekilme, kuzeyden güneye doğru yavaş yavaş gelişmiştir. Orta Miosen sonrası gelişen epirojenik yükselim sonucunda tabakalar hemen hemen yataylıklarını korumuşlardır. Ancak bu tabakaların tümüyle yatay olduklarını

söylemek doğru değildir, zira bunlar çok gevşek bir kıvrım gösterirler (Gedik vd 1979, Özer vd. 1974, Koçyiğit 1977, Şaroğlu vd 1983)). Serravalien (Orta Miosen)'de gelişen bu yükselim ile yörede ilk önce denizden kurtulan alanlar çalışma alanının kuzeyindeki Büyükeyre, Küçükkeyre, Adras ve Gökçetaş (Mahras) Dağları'dır. Bu alanlar üzerinde yapının kontrolünde olan bir yapısal – aşınım yüzeyi gelişmiştir (Şekil:4). Uzaktan bakıldığında yapısal bir yüzey izlenimi veren Orta Miosen (Üst Serravalien) yaşlı bu yüzey üzerinde yanall geçiş yapan marn ve kireçtaşları arasında seviye farkının bulunmamış olması yapısal özellikteki bu yüzeyin aşınım yüzeyi karakteri taşıdığını da gösterir(Foto:1-2). Yine gevşek bir antiklinal oluşturan tabakaların dayanıklılık farkı gözetmeksizin bu yüzey tarafından kesilmesi, yüzeyin aşınım yüzeyi olduğunu göstermektedir. Yani Orta Miosen (Üst Serravalien) yaşlı bu yüzey yapının kontrolünde gelişen ve bu özelliği ağır basan bir aşınım yüzeyidir. Bu yüzey yörede Serravalien'de hakim olan tropikal bir iklimin etkisi altında gelişmiş, hafif dalgalı ve üzerinde adadağların bulunduğu bir yontukdüz karakterindedir. Erol (1990), Toros Dağları'nın paleojeomorfolojisi ve neotektoniğini sistematize ettiği makalesinde, Torosların üzerinde yaygın olarak bu yüzeyin görüldüğünü ve bir peneplen karakterini taşıdığını belirtmektedir. Yine yazara göre bu yüzeyin birbirinden farklı yükseltelerde, hatta denizin altına doğru eğimli bulunması, Torosların birbirinden farklı neotektonik gelişim gösteren yörelere sahip olması ile açıklanmaktadır. Mut ve çevresinde tektonik etkilerin az olması, bu yüzeyin bozulmasına engel olmuş ve özelliklerini günümüze kadar büyük ölçüde korumasına neden olmuştur. Mut ile Karaman arasındaki dağlık sırt, bu yüzeyin üzerindeki adadağları oluşturmaktadır. Orta Miosen (Serravalien) yaşlı peneplen karakterindeki yüzey bu dağlık alandan Akdeniz sektörüne doğru eğimli olup kuzeyden güneye doğru yükseltisi azalır. Bu durum yüzeyin Orta Miosen sonrası devam eden epirojenik hareketlerden etkilendiğini göstermektedir.

Orta Miosen (Serravalien) yüzeyinin oluşumunu takiben beliren çok geniş kıvrıma yerleşen akarsular, Orta Miosen yüzeyini parçalamışlar ve onun içerisinde oldukça geniş vadi sistemleri oluşturmuşlardır. Bu çok geniş kıvrımın yarılması sırasında kalın resifal kireçtaşları belirgin kornişler oluşturmuşlardır. Özellikle Orta Miosen yüzeyinden Üst Miosen yüzeyine geçişte kornişler belirgin olarak izlenir Daha sonra Akdeniz'de kurak koşullar hakim olmuş (Messinien krizi) ve bu morfoklimatik sürece ait şekiller tüm Akdeniz havzasında gelişmeye başlamıştır (Erol 1990). Yörede o dönemde hakim olan sıcak, kurak ve dönemli yağışlı iklim koşulları altında pediment yüzeyleri ve bunlar arasında yükselen koni biçimli tepeler oluşmuştur.

Foto 2: Doğudan Adras Dağı'na bakış. Geride Orta Miosen Yapısal-Aşınım yüzeyi, Öne doğru kademeler halinde Pliosen aşınım yüzeyini ve Enalt Pleistosen aşınım yüzeyine geçilmektedir. Göksu Nehri vadisinde ise sekiler dikkati çekmektedir.

Yörede, Orta Miosen (Serravalien) yaşlı yüzeyden belirgin bir basamakla ayrılan bu yüzey, onu kuşatan dar bir şerit halinde izlenir. Bu aşınım yüzeyini diğer aşınım yüzeyinden ayrılan özelliklerinden biri eğiminin fazla oluşudur. Yüzeyin eğimi Mut'un kuzeydoğusunda % 10 civarındadır. Aşınım yüzeyinin diğer yüzeylere göre eğimli olması ve dik açılı bir yamaç ile Orta Miosen yüzeyinden ayrılması, yörede bu dönemde kurak koşulların hakim olduğunu göstermektedir. Mut ve çevresinde bu yüzeyin tipik olarak gözlemlendiği alan, Mut kuzeybatısındaki Gökçetaş (Mahras) Dağı'dır (Şekil:3, Foto:3). Burada 1200 metreler civarında uzanan aşınım yüzeyi Üst Miosen (Messinien) yaşlıdır. Yüzeyin eğimli oluşu ve üzerinde dik yamaçları ile bir adatepe olarak yükselen Gökçetaş (Mahras) Dağı bu yüzeyin kurak-sıcak koşullar altında geliştiğini kanıtlamaktadır. Gerek yüzeyin eğimi gerekse tipik konik tepeler Üst Miosen (Messinien) aşınım yüzeyinin pediment karakterinde olduğunu göstermektedir.

Yörede hakim olan epirojenik yükselimler ve iklim değişiklikleri yeni bir aşınım döneminin başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde Doğu Akdeniz havzasında subtropikal-ılık ve nispeten yağışlı bir iklim hakim olmuştur (Erol 1983,1990). Bu iklim koşulları altında akarsular etkin duruma geçmiştir. İşte yöredeki bu koşullar altında Üst Pliosen'de eski topografyanın belirlediği doğrultulara paralel olarak 500-700 m ler arasında bir yüzey oluşmuştur (Foto:1- 2). Bu yüzey Mut'un doğusunda Elmedin Tepe ve

onun güneye uzantıları ile Gökçetaş (Mahras) Dağı'nın güneyinde belirgin olarak izlenir (Şekil:4). Göksu Nehri ve Akdeniz'e doğru genel bir eğimi olan bu yüzeyin eğimi %3-4 civarındadır. Göksu Nehri ilk kez bu dönemde yöreye sokulmuş olmalıdır. Çünkü bu yüzeyin üzerinde görülen yuvarlak akarsu çakılları, yüzeyin fluvial karakterli olduğunu kanıtlamaktadır.

Foto 3: Üst Miosen'deki kurak koşulları gösteren Gökçetaş (Mahras) Dağı adatepesi. Önde ise Kızıldağ sertgeni ve basamaklar halinde Göksu Nehri'nin sekileri görülmektedir.

Mut havzası incelendiğinde havzanın ortasında yükselen Kızıldağ (486 m), Ziyaret Tepe (412 m), Elmedin Tepe (647 m), Sinek Tepe (528 m) ve Kuşçu Tepe (474 m) gibi yükseltilerin Üst Pliosen aşınım yüzeyi ile ilişkileri rahatça kurulabilir ve yüzeyin yayılışı hakkında önemli bilgi verirler. Yörede yatay tabakaların hakim olması nedeniyle bu tepelerin yatay yapılarda görülen tipik tanık tepeler olarak düşünülmesi mümkündür. Ancak adı geçen tepeler hepsini birer tanık tepe olarak nitelenmek yanlıştır. Bu tepelerden sadece Sinek Tepe ve Ziyaret Tepe birer tanık tepedir. Özellikle Sinek Tepe tanık tepenin bütün unsurlarına sahiptir. Üst kısımdaki ufak yapısal düzlük, belirgin korniş ve kornişin altında alttan marnların çıkması ile oluşan belirgin eğim kırıklığı Sinek Tepe'nin bir tanık tepe olduğunu kanıtlamaktadır. Sinek Tepe'nin hemen batısındaki Ziyaret Tepe de bir tanık tepedir. Ancak Ziyaret Tepe'nin üst kısmındaki dayanıklı tabakanın aşınması nedeniyle bir kornişi bulunmamaktadır. Ancak bu iki tepe dışındaki diğer tepeler dikkatli olarak incelendiğinde bunların resifal kireçtaşlarından oluştuğu ve yatay devamlarının

bulunmadığı görülür. Bu durum en güzel olarak Mut'un kuzeybatısındaki Kızıldağ (486 m) ve Elmedin Tepe (647 m) de görülür (Foto:1). Bu tepeler resifal kireçtaşlarından meydana gelmiş olup bunlarda yataylık gözlenmez. Aksine resifin yükselmesine bağlı olarak kireçtaşları da eğimli olarak gelişmişlerdir (Gedik vd 1979). Yani bunlar birbirinin devamı olmayıp, bağımsız olarak gelişmiş resifal kireçtaşlarından oluşmuş tepelerdir. Bunlarda yatay yapıyı kanıtlayan kornişler belirgin olarak izlenmez. Üst Pliosen aşınım yüzeyinin gelişiminden sonra yörede hakim olan epirojenik yükselim ile Göksu Nehri ve kolları gençleşerek Pliosen yaşlı yüzeyi parçalamışlardır. Bu yeniden gömülme aşınma sırasında çevresindeki kil ve marnlara göre daha dayanıklı olan resifal kireçtaşları tepeler olarak kalmıştır. Bu nedenle havza ortasında görülen bu tepeler birer sertgendir (Şekil:3-4).

Yörede en geniş alan kaplayan yüzey, En Alt Pleistosen yaşlı aşınım yüzeyidir. Göksu Nehri ve kollarının iki tarafında geniş alanlar oluşturan bu yüzey 250-400 m. ler arasında bir yayılış gösterir. Mut şehri, bu yüzey üzerinde kurulmuştur. Plioseni izleyen dönemde Toroslar'da izlenebilen blok halindeki yükselim ile Üst Pliosen aşınım yüzeyi kesintiye uğrayarak yeni bir yüzey gelişmiştir Göksu Nehri bu dönemde marn, kireçtaşı ardalanmalı ve yanal geçişleri görülen yörede marnlardan oluşan kesime yerleşmiş ve burayı hızla aşındırarak çevresine göre çukur bir alan oluşturmuştur. Bugünkü Mut havzasının oluşumu En Alt Pleistosen aşınım dönemi ile ilgilidir. Bu yüzey güneye doğru Göksu Nehri boyunca takip edilir. Ancak havza daha güneyde boğazlarla kapanır. Yüzeyin marnlar üzerinde gelişmesi, diğer yüzeylere göre gelişiminin hızlı olmasını sağlamıştır. Özellikle Göksu Nehri ve Ermenek Çayı'nın birleştiği alanda yüzey yaklaşık 20 km genişliğe 25 km kadar uzunluğa ulaşır. Bölgede, En Alt Pleistosen yaşlı yüzey üzerinde bulunan kırmızılaşmış yüzey depoları bu dönemde sıcak ve yağışlı bir iklimin hakim olduğunu göstermektedir (Ardos 1992).

En Alt Pleistosen yaşlı aşınım yüzeyinden Göksu vadisinde dört basamak halinde sıralanan sekilere geçilir. Sekiler Fakırca ile Hamam köy arasında ve Köselerli Köyü civarında belirgin bir şekilde dört basamak halinde gözlenir. Bu sekilerden en yüksek seki (S1) 90 m, yüksek seki (S2) 50-60 m, orta seki (S3) 30-40 m ve alçak seki (S4) 10 m nispi yükseltiye sahiptir(Foto:4). Yüksek sekiler (S1 ve S2), alçak sekilerden (S3 ve S4) topografik görünüşleri ve çakılların çimentolanma dereceleri ile ayrılırlar (Şekil:4-5). Yüksek sekiler kireçtaşı bir çimentoyla tutturulmuştur. Alçak sekilerde çimentolanma bu kadar belirgin değildir. Daha iyi çimentolanmış olan yüksek sekiler topografyada 3-4 m'lik kornişler oluştururlar. Kornişler izlenerek yüksek sekilerin yayılımı rahat bir şekilde takip edilir. Yüksek sekilerin En Alt Pleistosen yaşlı yüzey ile geçişi belirgin değildir. Bu

da bize Göksu'nun Pleistosen başlarında yüzlek, geniş bir vadi içerisinde aktığını gösterir.

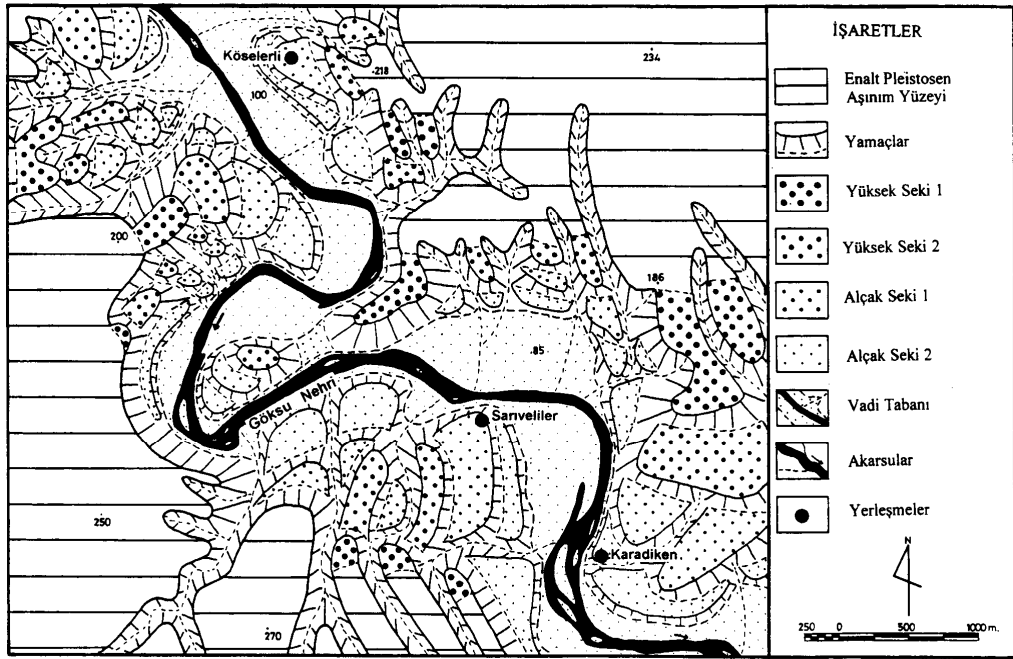
Alt sekilerde çimentolanma belirgin olmadığından belirgin bir korniş izlenmez. Bu sekiler üzerinde, vadi tabanına yakın olmaları, sulama kolaylığı nedeniyle bahçe tarımı, yüksek sekiler üzerinde yüksek geçirgenlik, yağış azlığı ve sulama zorluğu nedeniyle kuru tarım yapılmaktadır.

Foto 4: Göksu Nehri vadi tabanı ve yamaçlarındaki sekiler. Sekileri oluşturan konglomeralar ince bir bant halinde kornişler oluşturmuştur. Geri planda ise Ziyaret Tepe görülmektedir.

Bu çalışmada mutlak yaş tayini yapmak mümkün olmadığından sekilerin detay yaşlandırması yapılamamıştır. Ancak Akdeniz kıyı kesiminde çalışan çeşitli araştırmacıların yaptıkları araştırmalarda benzer yükseltilere sahip alüvyal taraçalar bulunmuştur. Bu çalışmalardan çıkarılacak sonuç ile bu sekilerin Pleistosen yaşında oldukları ve oluşumunda Akdeniz'deki östatik seviye değişikliklerinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim, Erinç (1952-1953) Çukurova'nın alüvyal jeomorfolojisini incelediği makalesinde Tarsus kuzeydoğusunda Pleistosen'e ait olan 50-60 m, 25-30 m ve 10-15 m nispi yükseltiye sahip üç seki seviyesi tespit etmiştir. Erol (1963) tarafından ayrıntılı olarak incelenen Asi Nehri deltasında 5-7 m, 15-25 m, 40-50 m, 70-80 m ve 90-100 m lerde 5 seki basamağı ayrılmış ve en yüksek sekinin Kalabrien , en alt sekini Monastrien'e devresine ait olduğu tespit edilmiştir. Bener (1967), Silifke kuzeydoğusunda 15-20 m'de Monastrien I sekisi olduğunu belirtmektedir. Ardos(1969), Manavgat çevresinde 58-72 m yükseltiye ve 25-30 m yükseltiye sahip iki seki seviyesi

tespit etmiştir. Yüksek sekilerin Mindel-Riss interglasyaline (Sicilien II) ve alt sekinin Riss-Würm interglasyaline (Tirenien I) ait olabileceklerini belirtmektedir. Göney (1976) Adana Ovaları'nı incelediği kitabında Melazien (60 m), Tirenien (40-48 m) ve Monastrien (18-20 m) devrelerine ait seki seviyeleri saptanmıştır. Burada sonuçları verilen çalışmalarda görüldüğü gibi bütün seki seviyelerine Pleistosen yaşı verilmektedir.

Şekil 5: Köşelerli - Karadiken Arasının Jeomorfoloji Haritası

Alçak sekilerden Holosen yaşlı vadi tabanına inilir. Vadi tabanı en geniş halini Mut kuzeyinde Yapıntı Köyü ve Ermenek Çayı ile Gökusu Nehri'nin birleştiği Suçatı mevkiinde alır. Buralarda vadi tabanı 2 km'yi biraz geçer. Diğer yerlerde ise ortalama olarak 500 m genişliğe sahiptir. Vadi tabanının eğimi %0,2 civarındadır bu az eğim nedeniyle Gökusu Nehri çok büyük menderesler çizer. Gökusu Nehri'nin çalışma alanına girdiği kuzeybatı ile çalışma alanını terk ettiği güneydoğu köşesi arasındaki kuşuçu mesafe yaklaşık 47 km dir. Çalışma alanında 47 km'lik kuş uçuşu mesafeye sahip olan Gökusu 65 km'lik bir akarsu uzunluğuna sahiptir. Yani kuşucum uzunluk ile gerçek uzunluk arasında yaklaşık 1/1,4'lük bir oran vardır. Bu durumda 1 km'lik izdüşüm mesafede Gökusu Nehri 1.4 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Bu da Gökusu Nehri'nin Mut havzasında derine aşınımından çok yanal aşınım yaptığını gösterir. Tahrip olmuş ve alanı daralmış sekilerde bunun delilidir.

Göksu Nehri, Derinçay'ın kuzeybatısında Çağla Kapızı denilen dar ve derin bir vadiye girer. Bu vadi bölümü yaklaşık 1 km uzunluğa, 60-70 m yüksekliğe sahiptir. Kapız resifal kireçtaşlarından oluşmaktadır. Göksu Nehri, resifal kireçtaşları ile yanal ve düşey geçişli olan marn ve kilttaşları üzerinde geliştikten sonra resifal kireçtaşlarına gömülerek bu kapızı oluşturmuştur. Kapızın iki tarafında vadi genişlemekte ve buralarda yanal geçişli marnlar yüzeylemektedir. Boğazın iki yanında ve içinde belirgin basamaklar bulunur. Bu basamaklar Göksu Nehri'nin sekileri ile uygunluk gösterir. Özellikle kapızın giriş kısmındaki 90 m'lik seki çok belirgindir. Bu özellikleri ile Çağla Kapızı Pleistosen içerisinde açılmış bir epijenik boğazdır. Kapızın yaşı yüksek sekiden daha gençtir. Yüksek sekinin bu seviyeden yüksek olması kapızın bu sekinin oluşumundan sonra oluşmaya başladığını gösterir.

Karstik Şekiller

Yörede Miosen marn ile kireçtaşlarının yanal ve dikey geçişli olması, karstlaşmayı sınırlamıştır. Bu nedenle karstik şekiller kireçtaşlarının yüzeylendiği kuzeydoğudaki Büyükeyre, Küçükeyre Dağları ile güneybatıdaki Adras Dağı üzerinde görülmektedir. Buralarda görülen en yaygın karstik şekil dolinlerdir. Dolinler oluşumlarına göre iki tipe ayrılabilir. Birinci tip dolinler yataya yakın resifal kireçtaşları üzerindeki erimelerle oluşan yuvarlak - elips şekilli dolinlerdir. Bunlar, büyüklükleri 100 m'yi, derinlikleri 5-10 m'yi geçmeyen yüzlek tava şekilli dolinlerdir. İkinci tip dolinler ise geriye aşınım ile buraya ulaşan küçük vadilerin karstlaşmasıyla oluşan dolinlerdir. Akarsu vadisi boyunca dizilme görülür bu dolinler genellikle elips şekilli olup, dar boğazlarla birbirlerine bağlanmışlardır.

Kireçtaşları ve marnların yatay ve dikey geçişleri dolinlerin dağılışını ve şekillerini belirleyen ana unsurdur. Dolinler özellikle 1450-2000 m'ler arasında yayılış gösteren Orta Miosen yapısal – aşınım yüzeyi üzerinde kireçtaşlarının bulunduğu yerlerde yaygın olarak görülürken, marnların yüzeylendiği alanlarda birden bire yok olur. Bu durum özellikle sırtlar üzerinde belirgindir. Kireçtaşları ve marn aralanmasından oluşan Miosen formasyonları dolinlerin şekilleri üzerinde de etkilidir. Yüzeyde yayılış gösteren kireçtaşları üzerindeki erimeler ile başlayan dolinlerin gelişimi alttan kil ve marnların çıkması ile durulamakta ve marnların oluştuğu karstik kaide seviyesi nedeniyle yamaçları çok dik olmayan tava şekilli yüzlek dolinler oluşmaktadır (Atalay 1973, 1988, Doğu vd 1995). Yani yöredeki karst gelişimi dikey yönlü olmayıp, yatay gelişimlidir. Dolinlerin tabanlarında kil ve marn gibi geçirimsiz kayaçların bulunması dolinlerin derine gelişimini

engellediği gibi bu dolinlerde yağışlı mevsimlerde geçici göllerin oluşmasına neden olmaktadır.

Yüksek yörelerde dolinlerin gelişiminde kar yağışları da etkin olmaktadır. Kış aylarında bu karstik depresyonlarda biriken karların alttan yavaş yavaş erimesi karstik erimenin kışın da sürmesini sağlamaktadır. Yine bu karların mayıs-haziran aylarına kadar kalması ve yavaş yavaş erimesi karstik gelişimin yılın büyük bir kesiminde sürekli olmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu durum dolin tabanlarındaki toprakların uzun bir süre suyla doymun olmasının sağlamakta ve bu da hayvancılık faaliyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Dolinlerin tabanlarında genellikle ince tam gelişmemiş bir terra-rossa tabakası bulunur. Bu nedenle dolinler yaylacılık faaliyetleri için önemlidir. Yaylacıların hem çadır kurmaları için korunaklı bir ortam oluşturur, hem de terra-rossa üzerinde gelişen otlar hayvanlar için elverişli bir ortamı oluşturur.

Yöredeki en ilginç karstik oluşum Yerköprü'dür. Yerköprü, Mut'un yaklaşık 15 km kuzeybatısında Derinçay Köyü yakınlarında bulunan bir yeraltı vadisidir. Göksu Nehri burada Çağla Kapızı içerisinde akmaktadır. Göksu Nehri, Çağla Kapızı'na girdikten yaklaşık 800 m kadar sonra yeraltına girmekte ve yine yaklaşık 750 metre kadar yeraltında aktıktan sonra yine yerüstünde akışa geçmektedir. Göksu Nehri'nin yeraltına girdiği bu kesimde akarsuyun diğer kesimlerinde 4 adet seki bulunmaktadır. Sekilerin bir kısmı traverten sekisi halindedir. Göksu gömülürken en alt taraça içerisinde yeraltına gömülmüş ve akışına yeraltından devam etmiştir (Erinç 1960)

Yörede, dolinden büyük uvala ve polye gibi şekillere kireçtaşlarının yanal ve dikey devamsızlığı nedeni ile rastlanmaz. Yine resifal kireçtaşlarının çabuk eriyerek şekillerin bozulması nedeniyle lapyalara da rastlanmaz. Kireçtaşlarındaki dikey devamsızlık nedeniyle mağara, aven gibi derin karst şekilleri de bulunmamaktadır. Yörede karstlaşma Orta Miosen karalaşmasıyla başlamış olmalıdır. Ancak bugünkü şekilleri Miosen karstlaşmasının ürünleri olarak değerlendirmek yanlıştır. Yörede Miosen tabakalarındaki yatay ve dikey ardalama nedeniyle karst yüzlek ve yataydır. Yine resifal kireçtaşlarının hızla karstlaşması yüzlek karstik şekillerin hızla deforme olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde görülen karstik şekiller Pliosen hatta daha çok Kuaterner dönemine ait olmalıdır. Çünkü akarsu vadilerinin karstlaşmasıyla oluşan dolinler ancak bu küçük derelerin buraya ulaşmasından sonra oluşabilirler. Yörenin özellikle yüksek kesimlerine geriye aşınımın Kuaterner içinde ulaşması yöredeki karstlaşmanın da Kuaterner yaşlı olduğunu göstermektedir. Ardos (1969) da Taşeli Platosu'ndaki karstlaşmanın Pliosen ve sonrasında gelişen epirojenik hareketlerle ilişkili olduğunu ve yükselme hızına bağlı

olarak arttığını belirtmektedir. Yine Kuaterner'in gerek soğuk ve yağışlı glasyal devirlerinde, gerekse kışları yağışlı Akdeniz ikliminin hakim olduğu interglasyal devrelerin karstlaşma için uygun koşullar yarattığını belirterek, karstlaşmanın Pliosen sonu veya Pleistosen başında başladığı, Pleistosen'de ise had safhaya eriştiği ifade etmektedir (ArDOS 1969). Yörede yapının elverişli olmaması nedeniyle uvalalara pek rastlanmaması, polyenin araştırma alanında görülmemesi, karstlaşmanın yeni olduğunu gösteren diğer bir delil olarak nitelendirilebilir. Yöredeki en büyük karstik çukurluk çalışma alanı dışında, Büyükeyre Dağı kuzeydoğusundaki Kızılova'dır. Bu çukurluk 1200 metre eninde, 1200 metre uzunluğunda olup daha çok uvala karakterindedir. Atalay (1988)'da burayı uvala-polye olarak nitelendirmektedir. Yine Sertavul Geçidi yakınlarındaki Akküslen ve Erçek depresyonları da ArDOS (1988-1992) tarafından polye olarak nitelenmişlerdir.

Sonuç

Yöre, Alt-Orta Miosen (Serravalien) süresince denizler altındadır ve burada resifal kireçtaşları, kil ve marnlar yanal ve dikey geçişli olarak tortulanmıştır.

Karalasma, Orta Miosen sonunda (Serravalien) epirojenik bir yükselimle başlamıştır. Bu yükselim Kuaterner'e kadar sürmüştür. Serravalien'den günümüze yörede yaklaşık 2000 metre epirojenik yükselim gerçekleşmiştir.

Yörede, 1450-2000 m'lerde yayılım gösteren Orta Miosen (Serravalien) yaşlı yüzey, 850-1200 m'lerde yayılan Üst Miosen (Mesinien) yüzeyi, 500-700 m'ler de yayılan Pliosen yüzeyi ve 250-400 m'ler de yayılan En alt Pleistosen yüzeyi olmak üzere 4 aşımın yüzeyi görülmektedir. Orta Miosen yüzeyi yapısal özelliklerin ağır bastığı bir yüzeydir. Üst Miosen aşımın yüzeyi pediment karakterinde olup, kurak iklim koşulları altında gelişmiştir. Üst Pliosen ve En Alt Pleistosen aşımın yüzeyleri ise fluvial karakterlidir.

Göksu vadisi boyunca Pleistosen yaşlı 4 seviye rastlanır. Bunlar çimentolanma dereceleriyle birbirinden ayrılabilir. Nispi yükselteleri sırasıyla S1 90, S2 50-60, S3 30-40, S4 10 m dir.

Göksu Nehri ve kolları tarafından açılan boğazlar epijenik karakterlidir.

Mut havzasının ortasında görülen Kızıldağ, Elmedin Tepe, Kuşçu Tepe gibi tepeler birer sertgen, Sinek Tepe, Ziyaret Tepe ise birer tanık tepedir.

Karstik şekillerin yayılımı kireçtaşlarının yayılımı ile ilgilidir ve dolinler en yaygın karstik şekilleri oluştururlar. Bugünkü karstik şekillerin büyük bir kısmı Kuaterner yaşında olmalıdır.

Kaynakça

- Akarsu, İ. (1960)** Mut Bölgesinin Jeolojisi. MTA Derg. S:54, s:36-45, Ankara.
- Ardos, M. (1969)** Orta Toroslar ve Akdeniz Sektörünün Jeomorfolojik Problemleri. Ege Üniv, Fen Fak. İlmi Raporlar Serisi No:63, İzmir
- Ardos, M. (1988-1992)** Karaman Çevresi ve Güney Kesimlerinde Karstlaşma ve Karstik Şekiller. İ.Ü., Ed. Fak., Coğ. Böl., Coğrafya Derg. S:3, s:1-10, İstanbul.
- Ardos, M., (1992)** Türkiye’de Kuaterner Jeomorfolojisi. İ.Ü., Ed. Fak. Yay No:3737, İstanbul
- Atabey E., vd. (2000)** Mut Yöresi Klastiklerinin (Derinçay Formasyonu) Yaşı ile İlgili Yeni Bulgular ve Paleocoğrafik Verileri, Orta Toroslar.53. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri s:247, Ankara
- Atalay, İ., (1973)** Toros Dağlarında Karstlaşma ve Toprak Teşekkülü Üzerine Bazı Araştırmalar. Jeomorfoloji Dergisi, S:5, s135-152, Ankara
- Atalay, İ., (1988)** Toros Dağlarında Karstlaşma ve Karstik Alanların Ekolojisi Jeomorfoloji Dergisi, S:16, s1-8, Ankara
- Bener, M. (1967)** Göksu Deltası. İ.Ü. Coğ. Enst. Derg. C:8, S:16, s:86-100, İstanbul.
- Demirel, İ. H., Köksoy, M.(1992)** Ermenek Yöresinin Litostratigrafisi ve Jeoloji Evrimi. Türkiye 9. Petrol Kongresi, 17-21 Şubat 1992, s:198-206, Ankara
- Doğu, A. F., vd., (1994)** Orta Toroslar’da (Seydişehir-Gülnar)Karstlaşma Tipleri. A. Ü., Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Derg. S:3, s:129-139, Ankara.
- Erinç, S., (1952-1953)** Çukurova’nın Alüvyal Jeomorfolojisi Hakkında. İ.Ü. Coğ. Enst. Der. C:2, S:3-4, s:147-159
- Erinç, S., (1960)** Morfoloji II. İ.Ü. Yay. No:875, Coğ. Enst. Yay. No:27, İstanbul
- Erol, O., (1963)** Asi Nehri Deltasının Jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman Deniz-Akarsu Sekileri. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. No:148, Ankara.
- Erol, O., (1979)** Dördüncü Çağ (Kuaterner) Jeoloji ve Jeomorfolojisinin Ana Çizgileri. A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fak. Yay. No:289, Coğ. Araş. Enst. Yay. No:22, Ankara
- Erol, O., (1983)** Türkiyenin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi. Jeomorfoloji Dergisi, S:11, s:1-22, Ankara
- Erol, O., (1990)** Batı Toros Dağları’nın Messiniyen Paleojeomorfolojisi ve Neotektoniği. Türkiye 8. Petrol Kong. 16-20 Nisan 1990 s:371-386, Ankara
- Gedik, A., vd (1979)** Mut-Ermenek-Silifke Yöresinin Jeolojisi ve Petrol Olanakları. TJK Bülteni C:22, S:1, s:7-26, Ankara.
- Gökten, E., (1976)** Silifke Yöresinin Temel Kaya Birimleri ve Miosen Stratigrafisi. TJK Bülteni, C:19, S:2, s:117-126, Ankara.
- Göney, S., (1976)** Adana Ovaları I. İ.Ü. Yay. No:2162, Coğ. Enst. Yay. No:88, İstanbul.
- Koçyiğit, A. (1977)** Karaman-Ermenek (Konya) Arasındaki Bölgenin Tektoniği. TJK Bülteni, C:20, S:1, s:1-8, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

- Örçen, S.,(1992)** Türkiye’de (Ermenek-Karaman) Miogypsina Cf. Antillae (Cushman) nın Bulunuşu, Stratigrafik Yayılımı ve Evrimi. Türkiye 9. Petrol Kongresi, 17-21 Şubat 1992, s:243-254,Ankara
- Özer, B., vd., (1974)** Antalya-Mut-Adana Neojen Havzaları Jeolojisi. Türkiye 2. Petrol Kongresi, s:57-77, Ankara
- Özgül, N., (1976)** Toroslar’ın Bazı Temel Jeoloji Özellikleri. TJK Bülteni, C:19, S:1, s:65-78, Ankara.
- Şafak, Ü., Gökçen, N., (1991)** Planktik Foraminifer Zonlamasına Doğu Akdeniz Provensi’nden Bir Örnek: Mut Havzası Tersier İstifi. TJK Bülteni, C:34, S:1, s:27-37, Ankara.
- Şaroğlu, F., vd (1983)** Orta Toroslar – Orta Anadolu’nun Güneyinin Neotektoniği İle İlgili Görüşler. Jeomorfoloji Dergisi, S:11, s:35-44, Ankara.
- Tanar, Ü., (1989)** Mut Havzası Tersier İstifinin Stratigrafik ve Mikropaleontolojik (Ostrokod ve Foraminifer) İncelemesi. Çukurova Üniv. Fen Bilimleri Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Adana.
- Tanar, Ü., Gökçen, N., (1990)** Mut-Ermenek Tersier İstifinin Stratigrafisi ve Mikropaleontolojisi. Maden Tetkik ve Arama Derg. S:110, s:175-180, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 21-42, ELAZIG-2001

ERZİNCAN OVASINDA KÖY MESKENLERİ

Les Domiciles dans les Villages de la Plaine d'Erzincan

Selçuk HAYLI*

ÖZET

Erzincan Ovası ve çevresindeki köylerde meskenler, genelde doğal ortam özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak deprem sonrasında inşa edilen meskenlerin çoğunda, doğal ortam şartlarını yansıtan karakteristik özelliklerin zayıfladığı görülür.

Yapı malzemesi bakımından, % 56'lık payla kerpiç meskenler ilk sıradadır. Bunu tuğla, briket, taş ve çok az da olsa ahşap malzemenin kullanıldığı meskenler izlemektedir. Ova tabanındaki köylerde kerpiç ve tuğla meskenler çoğunlukta iken çevre dağlık alanlarda ise taş meskenler yoğunluk kazanır. Bu farklılık, doğal yapı malzemesinin meskenlere yansıdığını gösterir. Çatı örtü malzemesi ve çatı şekilleri bakımından, kiremitle örtülü-kırma çatı en yaygın olarak görülenidir. Bunu sırasıyla, galvanize sac-beşik çatı ve düz toprak dam izlemektedir. Meskenlerin planları, oturanların sosyal statüleri ve uğraştıkları faaliyet kollarına göre çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca, 13 Mart 1992 depreminden sonra, devletin köylerde yaptırdığı afet evlerinde, fiziki planlamadan kaynaklanan pek çok problem vardır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan Ovası, kırsal yerleşme, kırsal mesken

RESUME

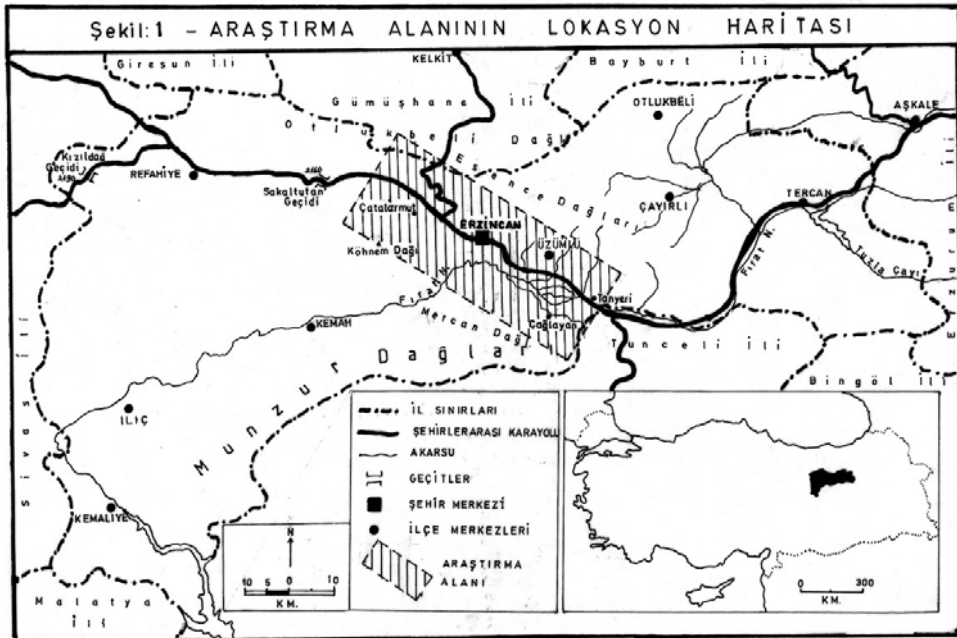
Les formes des domiciles dans les villages de la plaine d'Erzincan et des régions environnantes reflètent en général les conditions de l'environnement naturel. Pourtant on ne peut pas témoigner dans la plupart des domiciles construites après les tremblements de terre des signes reflétant les caractéristiques d'environnement naturel. Du point de vue des matériels de la construction, les maisons en pisé avec un tout de % 56 se place au premier rang. La brique, la briquette, la pierre et bien rarement le bois suivent celui-ci comme matériel dans la construction, des maisons. Dans les régions montagnardes, les domiciles en pierre sont plus nombreuses, tandis que dans la plaine, des maisons en pisé et en brique sont beaucoup plus préférées. Cette variété, nous démontre que le matériel naturel de la construction est déjà remarquable dans le domiciles. Les toitures d'après leurs formes et leur matériels se rangent comme suit: Les toitures en tuile a multi-face occupent le premier rang dans les constructions. Puis arrivent les toitures en tôle en forme de triangle et dernièrement les toitures plates faites de terre. Les plans des domiciles se varient aussi d'après le statut social et le métier des habitants. Dans les hébergements construits par le gouvernement après le séisme de 13 mars 1992, on rencontre un tas de problèmes dus aux planifications physiques.

*Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü<shayli@firat.edu.tr>

Mot-Clé: La Plain d'Erzincan, habitation rurale, domicile rurale

1- Araştırma Alanının Yeri, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Araştırma alanımızı oluşturan Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Karasu-Aras Oluğu boyunca gelişmiş olan depresyonlar zincirinin en batısındaki halkasını oluşturmaktadır. Erzincan Ovası, yaklaşık 570 km²'dir. Ancak, araştırma alanımız ova ile sınırlı kalmayıp, beşeri olaylara sahne olan ve ovada veya etek kesiminde yer alan köylerin, çevre dağlık alanların su bölümü hattına kadar uzanan arazileri de çalışma konumuzun kapsamına alınmıştır. Bu sınır içinde kalan araştırma alanımız, yaklaşık 1628,5 km² yüzölçüme sahiptir (Şekil 1).

Erzincan Ovası, çevresindeki dağlık alanlar haricinde kalan doğusundaki Tercan Ovası'ndan (1400-1450), batısındaki Refahiye (1600 m.) kuzeyindeki Kelkit (1450 m.) ve Bayburt (1600 m.) platolarından alçakta ve güneydeki Pülümür ve Ovacık (1000-1200 m.) vadileriyle hemen hemen aynı yükselti değerine sahiptir. Oval bir çanak görünümünde olup, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde yaklaşık 55 km. uzanan ovanın çevresindeki dağlar, birden bire yükselmektedir (Şekil 2).

Erzincan Meteoroloji İstasyonu'nun sıcaklık değerlerine göre, yıllık ortalama sıcaklık 10.6 °C'dir. Bu değer, çevredeki bazı il merkezlerinden daha düşüktür. Örneğin, Erzurum (5.9°C), Gümüşhane (9.7°C) ve Sivas'tan (8.6°C) yüksek, güneydekilerden,

Bingöl (12.1°C), Tunceli (12.6°C), Elazığ (13°C) ve Malatya'dan (13.3°C) daha düşük olduğu gibi.

Erzincan Ovası'nı batıdan Karadağ (Köhnem Dağı 3045 m.), Ovanın güneyini ise Munzur Dağları'nın kuzeydoğu bölümünü oluşturan Mercan Dağları (Kazankaya Tepesi 2531 m., Ergan Dağı. 3256 m., Kılıçkaya Dağı (Akbaba Tepesi 3462 m.), Bakıl Dağı 2826 m. Hel Dağı 3196 m.) çevrelemektedir. Mercan Dağları ise, Karasu-Aras sıradağlarının batı bölümünde kuzeydeki Karasu havzası ile güneydeki Murat Nehri'nin kollarını oluşturan Munzur Suyu -Pülümür Deresi arasında su bölüm çizgisini oluşturur.

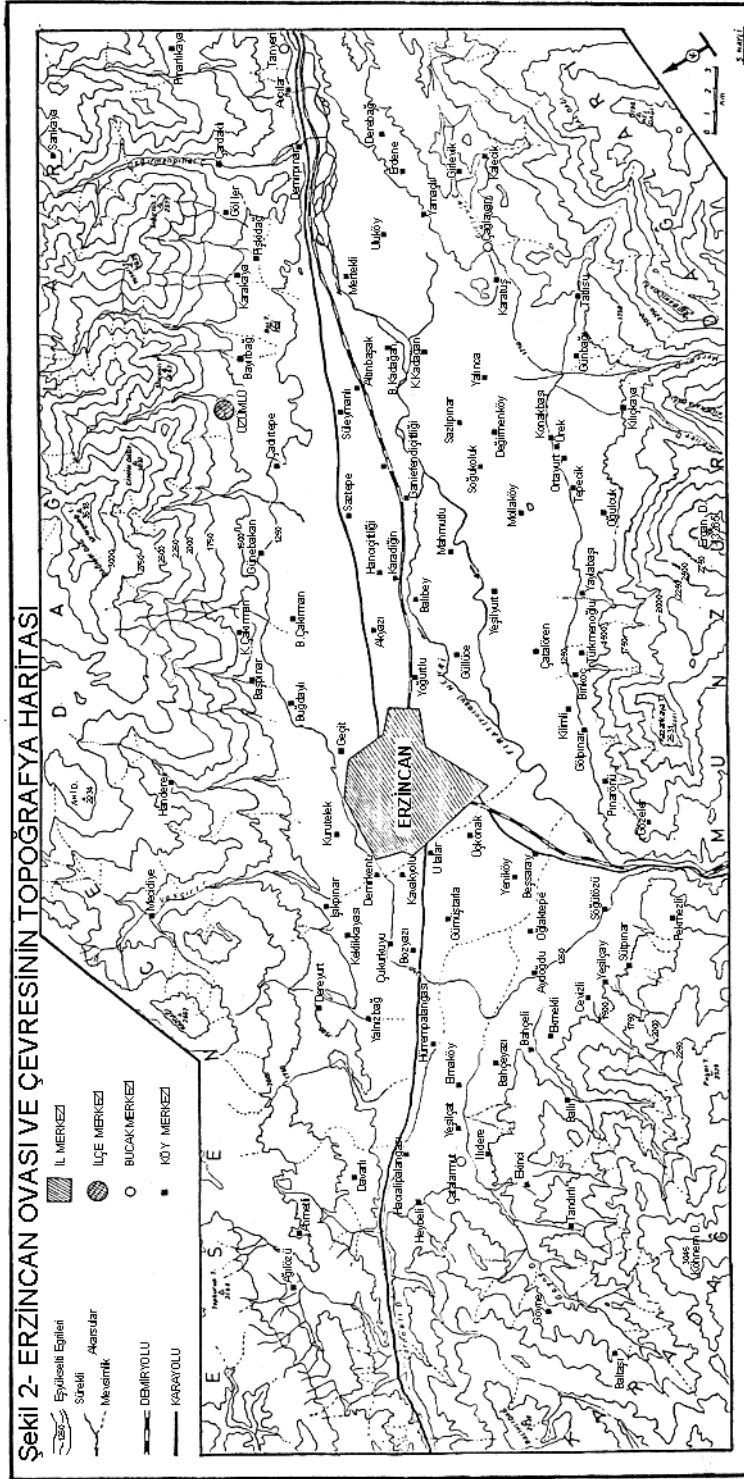
Erzincan Ovası yukarıda da belirtildiği gibi, ovayı çevreleyen dağlar arasında ortalama 1200 m.'lik bir yükseltiye sahiptir. Ova tabanı ile güneyindeki dağlar arasında 2250 m., kuzeydeki dağlar ile ova arasında ise 2350 m.'ye varan yükselti farkları vardır. Bu seviye farkı, Erzincan Ovası'nın çevre ile bağlantısını sağlayan ulaşım hatlarına da tesir etmektedir.

Erzincan Ovası'nda yıllık ortalama sıcaklık, Doğu Anadolu'nun kuzeydeki bir coğrafi bölümünde, yani Yukarı Fırat Bölümü kuzeyinde yer almış bulunmasına rağmen, oldukça yüksektir. Ovayı çevreleyen dağlar (Esence Dağları 3537 m., Munzur Dağları 3462 m.), ovanın çevresine nazaran korunaklı bir durumda olmasını sağlamıştır.

Erzincan'da yıllık yağış ortalaması, 61 yıllık ortalama verilere (1929-1990) göre 366.9 mm. dir. Ova hemen her yönden yüksek dağlarla çevrili bulunduğundan, depresyonik yağışlardan çok az etkilenmektedir. Yağış getirmesi beklenen rüzgarlar da, yüksek dağları aşmak durumunda kaldıklarından, bu çevreye ulaştıklarında içlerindeki nemi hemen tamamen bırakmış bulunmaktadırlar. Bu yüzden Ova, Türkiye'nin kendi yüksekliğinde bulunan diğer merkezlerden daha az yağış almaktadır.

Sahamızdaki kır yerleşmelerinin % 37'si (39 köy), Erzincan Ovası'nda, % 45'i (47 köy), ova ile kenarlardaki dağlık saha arasındaki yamaç veya etek kuşağı diyebileceğimiz sahada ve % 18'i (19 köy) dağlık sahada yer almaktadır. Köylerin sitleti, genel olarak coğrafi şartlarla uyum içindedir. Ova tabanında yer alan (1150-1250 m.) 39 köyün dışında kalan 49 köy, 1250-1500 m. yükselti kuşağında iken, geri kalan 19 köy 1500-2150 m. yükselti kuşağı içinde yer almaktadır. Araştırma alanımızda, en yüksekte kurulmuş yerleşme, Erzincan Ovası'nın batısında kalan dağlık sahanın (Köhnem Dağı 3045 m.) kuzeybatı eteklerinde yer alan Baltaş köyüdür (2120 m). Yerleşmelerin dağılışı, verimli tarım alanları, su kaynakları, tarıma elverişli vadi ağzları, vadi içleri ve birikinti yelpazeleri ile bir paralellik göstermektedir (Şekil 2).

Sahamızdaki devamlı kır yerleşmelerden, köy, mahalle ve çiftlik yerleşmeleri, geçici yerleşmelerden ise, bağ-bahçe evleri ve yayla yerleşmeleri en belirgin olanlarıdır.

Yerleşmelerin tamamına yakını, toplu dokulu yerleşme formuna sahiptirler. Sadece birkaç mezra ve mahallenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş köylerde (Çardaklı, Geyikli, Hürrem Palangası ve Sarıkaya gibi) ve son zamanlarda gelişerek, yerleşim alanları genişleyen köylerde (Çukurkuyu, Kavakyolu, Çağlayan gibi), küçük nüveli gevşek bir doku görülebilmektedir.

Araştırma alanında ortalama köy nüfusu, 1990 sayım sonuçlarına göre 656 kişidir. Köylerin % 72.4'ü bu ortalamanın altında, ancak % 27.6'sı ortalamanın üzerindedir.

Erzincan Ovası ve çevresindeki köylerde, inşa malzemesi bakımından en yaygın mesken tipi; % 56'lık payla kerpiç meskenlerdir. Kerpiçten başka, tuğla (% 32), briket (% 8) ve taş (% 4) meskenlere de rastlanmaktadır. Ova tabanı köylerinde kerpiç ve tuğla meskenler hakim durumda olmasına karşılık, taş meskenler ancak yamaç ve dağlık alan köylerinde görülebilmektedir. Bu dağılışı, doğal yapı malzemesinin meskenlere yansımış olduğunu göstermektedir.

Çatı örtü malzemesi ve çatı şekilleri bakımından; kiremitle örtülü (% 49) kırma çatı (% 46), en yaygın olarak uygulananıdır. Bunu sırasıyla, galvanize sac-beşik çatı ve düz-toprak çatı izlemektedir. Bu durumda etkili olan faktör; depremlerde (özellikle de 13.03.1992 depreminden sonra) hasar gören veya yıkılan geleneksel kır konutlarının yerine, ulaşım şartlarının da elverişliliğine bağlı olarak, şehirden temin edilen fabrikasyon malzemelerin kullanılarak, kırsal çevre şartlarını yansıtmayan, şehir konutlarına benzer meskenlerin yapılmış olmasıdır.

Araştırma alanındaki köylerin birçoğunun, özellikle 1939 depreminden sonra, yerinin değiştirildiğini görmekteyiz. Örneğin, 1939 depreminden sonra sekiz, 1983 depreminden sonra bir, 1992 depreminden sonra da dört olmak üzere toplam 13 köyün yeri tümüyle değiştirilmiştir. Bundan başka, 1992 depreminden sonra yapılan afet evleri sebebiyle, 10 kadar köyün yerleşme dokusu ve formu değişikliğe uğramıştır. Bu afet evleri sebebiyle, inşa tarzı, yapı malzemesi ve yerleşim formu bakımından birbirlerine çok benzeyen standart tip köyler doğmuştur. Ayrıca Fırat (Karasu) ırmağının taşması, seller, çığlar, kaya düşmesi ve toprak kayması gibi diğer doğal afetler sebebiyle de yeri değiştirilen köyler mevcuttur.

2. Mesken Şekilleri

Köy meskenleri, kullanılan inşa gereçleri, fonksiyonları ve fizyonomileri ile içinde buldukları coğrafi mekanın doğal şartlarının yanında, meskenleri kullanan kişilerin ekonomik faaliyet türleri ve sosyo-ekonomik düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Nitekim meskenler, sadece içinde yer aldıkları doğal çevre şartlarıyla değil, kendini meydana

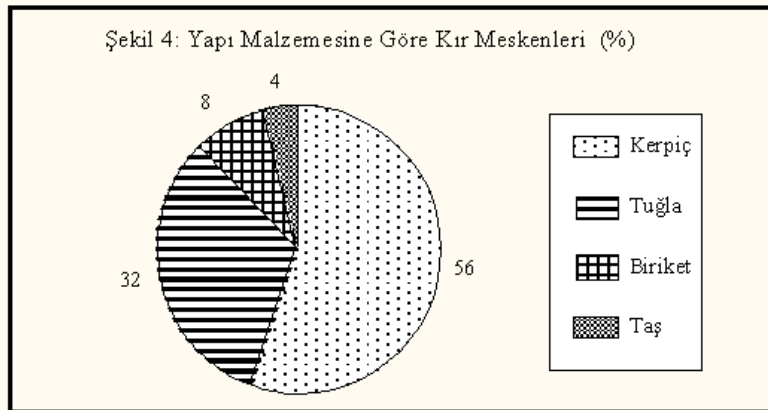
getiren insanların faaliyetlerine, kültürüne, sosyo-ekonomik şartlarına bağlı olarak da çeşitli şekil ve özellikler kazanmaktadırlar. Bu nedenle meskenler, her şeyden önce doğal çevre şartları ile insan ve faaliyetlerinin bir eseri olarak kabul edilmektedirler (TUNÇDİLEK, 1967, 51). Coğrafyayı ilgilendiren evler, yapı malzemesi, şekli ve çeşitli kısımlarının terkip tarzı ile içinde bulunduğu coğrafi şartların etkisini yansıtan evlerdir (TANOĞLU, 1969, 214). Meskenler, sakinlerinin gelenek, görenek, ekonomik ve kültürel düzey gibi değişik sosyal özellikleri nedeniyle bölgeden bölgeye, hatta yöreden yöreye önemli farklılıklar gösterebilirler. Söz konusu farklar, formal olabileceği gibi, yapı tarzı, kat sayısı, eklentiler, iç donatım, kullanılan yapı gereçleri, tezyin (iç ve dış süsleme) ve daha birçok yönlerden olabilmektedir. Hele konutlarda çatı tarzı, çatı örtü gereçleri, kat sayısı, oda sayısı, eklentiler ve fonksiyonları, duvar kalınlıkları, pencere sayısı ve boyutları gibi yönlerden konut tiplerine bakılırsa, sorunun boyutları çevre-konut ilişkisinin boyutlarını aşar ve tarihi, etnik, sosyolojik, etnoğrafik, jeolojik, ekonomik ve kültürel bir sorun olarak karşımıza çıkar (DOĞANAY, 1994, 327).

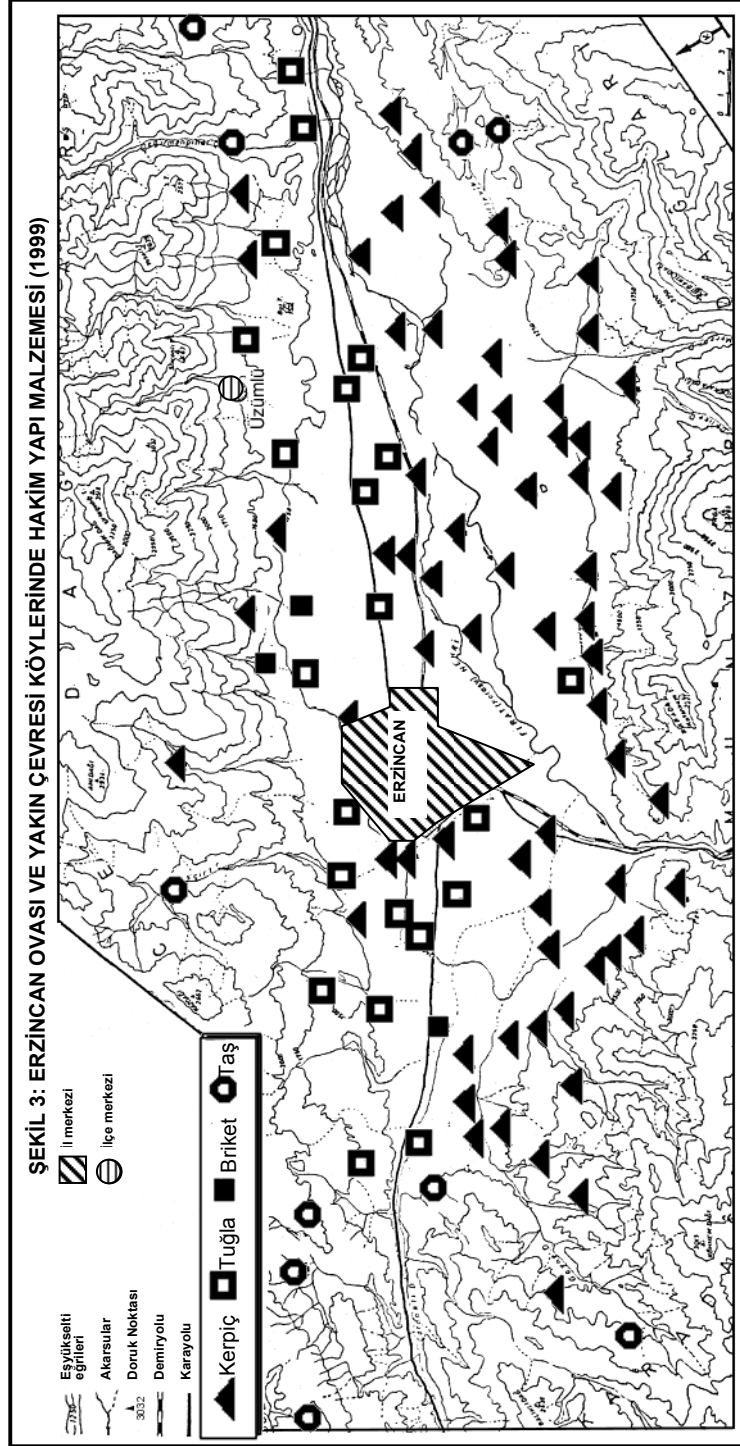
Araştırma alanımızdaki köy meskenlerinde **yapı malzemesi** bakımından kerpiç hakim durumdadır. Kerpiç meskenleri sırasıyla, tuğla, briket ve taş meskenler izlemektedir (Tablo 1, Şekil 3, Şekil 4).

Tablo 1: Yapı Malzemesine Göre Kır Meskenleri

Yapı Malzemesi	Konut Sayısı	%'si
Kerpiç	7919	56
Tuğla	4625	32
Briket	1162	8
Taş	550	4
Toplam	14256	100

Kaynak: Arazide Uygulanan Anketler

Araştırma alanındaki köylerin % 37.1'inin ovada, % 44.8'inin de etekte bulunmalarına bağlı olarak, yerleşmelerin kuruluşundan günümüze kadar yakın çevreden kolayca temin edebildiği yapı malzemesinin toprak olmasından dolayı, kerpiç meskenler % 56'lık payla ilk sırayı almaktadır (Foto 1).

Foto 1: Ova tabanında yer alan Denizdamı Köyü'nden bir kerpiç mesken örneği. Yüksek taban suyundan etkilenmemek amacıyla, taş temel üzerine inşa edilmiş bu mesken tipine, ova tabanında oldukça sık rastlanmaktadır. Genelde bir girişi ve iki odası bulunan bu meskenler, planları itibariyle de standarttır.

Genellikle taş ve kerpiç meskenlerin sayıca hakim durumda olduğu Doğu Anadolu Bölgesi şartlarına göre (DOĞANAY, 1994, 326), Erzincan Ovası köylerindeki tuğla meskenlerin % 32'lik bir payla ikinci sırada yer alması, alanımızın özel şartlarından kaynaklanmaktadır. Yani, 13 Mart 1992 depreminden sonra pek çok köyün, afet evleri şeklinde yeniden inşa edilmesi ve orta dereceden hasarlı meskenlere verilen maddi yardımlar sayesinde, yeni yapılan meskenlerin tamamına yakınının tuğladan inşa edilmiş olması, toplam içindeki oranı bu derece yükseltmiştir. Hatta, Akyazı, Altınbaşak, Bozyazı, Çukurkuyu, Denizdamı, Gümüştarla, Hacıali Palangası, Işıkpınar, Kilimli, Kurutelek, Pişkidağ, Üçkonak ve Yalnızbağ köylerinde tuğla meskenlerin sayısı, kerpiç meskenlerden daha fazladır (Foto 2). Adı geçen köylerin büyük kısmının şehre yakın olmaları da, tuğla temininde kolaylık sağlamıştır. Bunların dışında, Buğdaylı, Çadırtepe, Davarlı, Dereyurt ve Saztepe gibi köyler de, deprem sebebiyle sonradan tamamıyla yeniden inşa edildiklerinden, yapı malzemesi olarak neredeyse % 100 oranında tuğla kullanılmıştır (Şekil 3). Bu nedenle belirtilen köylerdeki meskenler, coğrafi ortam

özelliklerinin ve köy meskeni karakterinin dışında bir yapı türüne sahiptirler. Bu köyler, sadece gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerle köy özelliği göstermektedirler.

Foto 2: Günebakan Köyünde, inşasında tuğla kullanılmış olan, modern bir kır meskeni

Araştırma alanındaki 47 köyde değişik miktarlarda mesken yapı malzemesi olarak briket kullanılmıştır (Ulalar % 17.1, Karatuş % 0.7). Briket, inşasının kolaylığı ve meskenin kısa sürede tamamlanabilmesini sağlaması sebebiyle tercih edilmektedir. Mollaköy'ün 200 m. güneyindeki Molla Tepe (1274 m.)'nin briket yapımı için iyi bir hammadde olan Perlit ocağı olarak işletilmesi , briket hammaddesinin temininde büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Şehre yakın ve nispeten ulaşımı kolay köylerde, briket meskenlerin oranı artmaktadır (Demirkent % 12, Geçitköy % 10.2, Kavakyolu % 10). Briket meskenlerin araştırma alanındaki toplam meskenler içindeki oranı, sadece % 8'dir

Araştırma alanındaki taş meskenlerin dağılışı ile doğal çevre özellikleri arasında bir uyum söz konusudur. Dağlık kesimde yer alan 19 köy yerleşmesinde meskenlerin hakim yapı malzemesi taştır. Bu dağ köylerinden başka, birtakım etek köylerinde (Bayırbağ 113, Derebağ 45, Heybeli 25, Karakaya 75, Yamaçlı 20) ve ova köylerinde de (Çağlayan 40, Karadığın 3, Mollaköy 4, Uluköy 2, Yalınca 5) taş meskenlere rastlanmaktadır. Dağlık alandaki köylerde, yapı malzemesi olarak genellikle herhangi bir işleme sokulmadan, amorf şekillerden ziyade birbirleri üzerine oturtulabilecek yüzeylere sahip taşlardan meskenler inşa edilirken, ova köylerindeki taş meskenler ise, taş işçiliği neticesinde düzeltilmiş taşlar kullanılmıştır. Taş meskenlerde birleştirme harcı olarak, büyük oranda

çimento kullanılırken, taş eklentiler ve taş bahçe duvarlarında harç olarak çamur kullanılmaktadır (Foto 3). Genellikle etek köylerinin bazılarında, alt katın taş, üst katın ise betonarme veya kerpiçten yapıldığı meskenleri görmek mümkündür.

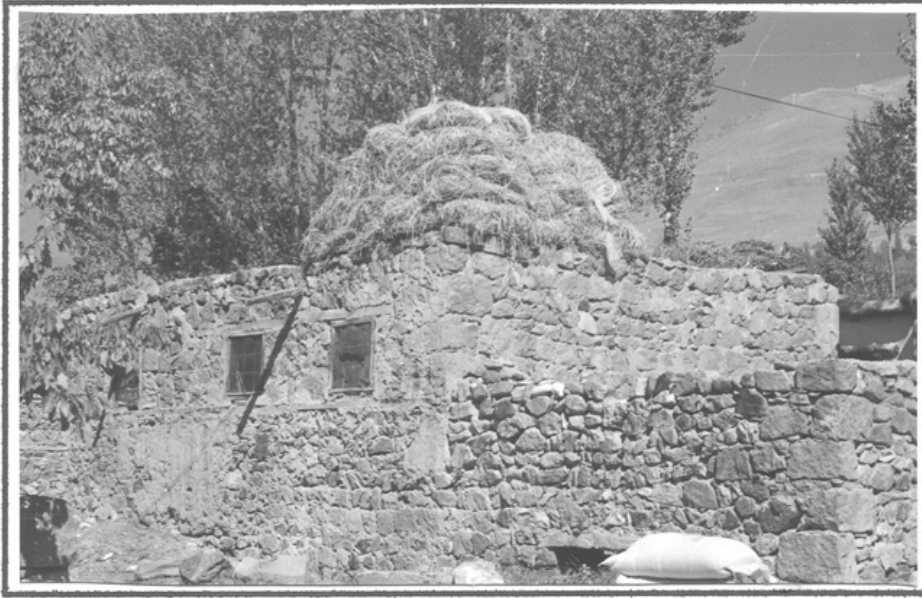

Foto 3: Üzümlü'de işlenmemiş taş kullanılarak yapılmış bir eklenti görülmektedir. Taşların tutturulmasında çamur harcı kullanıldığından, bu tür yapılar deprem bakımından oldukça sağlıksız şartlara sahiptirler.

Aslında Erzincan Ovası ve çevresi için depremlerdeki can güvenliği bakımından son derece elverişli olan Çakatura (Bağdadi) meskenlere, inşa tekniğinin fazla bilinmemesi ve prefabrik meskenlere ise maliyetinin yüksek olması sebebiyle, nadiren rastlayabilmekteyiz (Foto 4, Foto 5). Çakatura meskenler toplam meskenlerin ancak % 6'sını oluşturur. (Tablo 2, Şekil 5).

Büyük bir depremin ardından, yeni meskenlerin yapılmasını izleyen bir dönemde gerçekleştirdiğimiz bu araştırmamızda, **inşa tarzı** bakımından betonarme meskenlerin % 20, yığma meskenlerin ise hala % 74 kadar yüksek bir oranda olması, gerçekten endişe verici bir sonuçtur.

Foto 4: Uluköy'de, ahşap iskeleti tamamlanmış bir çakatura dolma mesken örneği. Bu tip meskenler, malzemesinin hafifliğine bağlı olarak, deprem bakımından nispeten daha elverişlidir. Buna rağmen, sayıları oldukça azdır

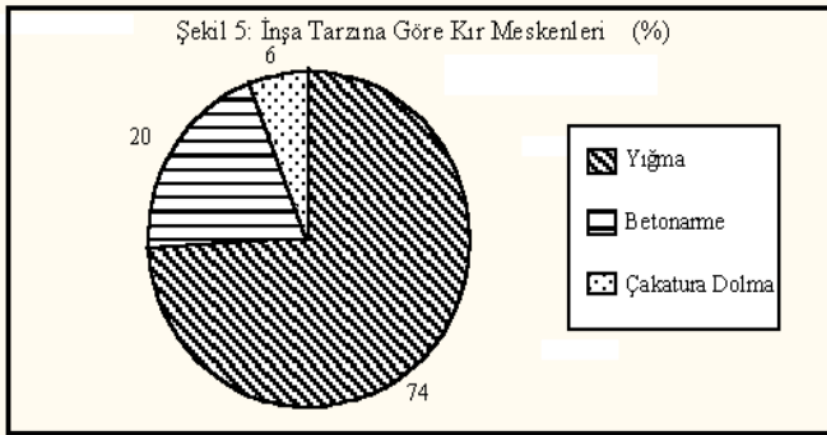

Foto 5 : Çukurkuyu Köyü'nde, inşası tamamen bitirilmiş ve kullanılmakta olan bir çakatura dolma meskenin yakından görünüşü.

Tablo 2: İnşa Tarzına Göre Kır Meskenleri

İnşa Tarzı	Konut Sayısı	%'si
Yığma	10550	74
Betonarme	2851	20
Çakatura Dolma	855	6
Toplam	14256	100

Kaynak: Arazide Uygulanan Anketler

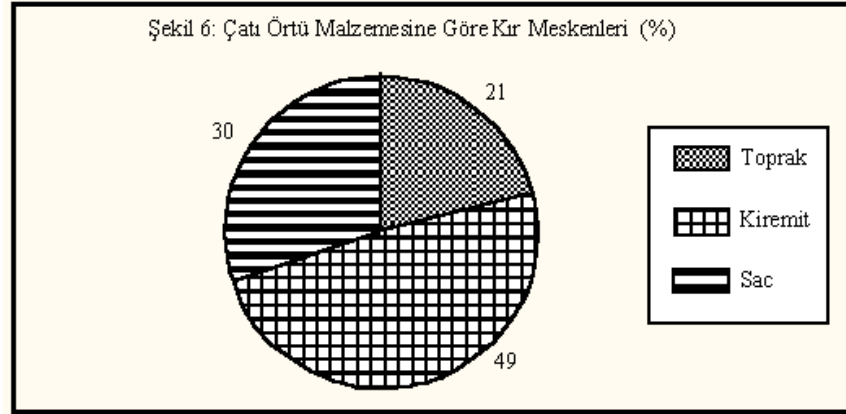
Çatı örtü malzemesi ve dolayısıyla çatı şekli bakımından Erzincan Ovası ve çevresindeki köylerin nispeten gelişmiş ve iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Meskenlerin depremler sebebiyle tadilat görmüş ve yenilenmiş olmaları, yine depremlerde kalın toprak örtülü düz damların can ve mal kaybını artırmaları gibi sebeplerden dolayı, köylerdeki meskenlerin çoğunluğu çatılıdır (Tablo 3, Şekil 6).

Araştırma alanındaki 105 köyden 33'ünde hiç toprak damlı mesken bulunmazken, tamamına yakını etek köylerinin oluşturduğu 23 köyde sac çatı çoğunlukta, 33 köyde ise kiremit çatılı meskenler hakim durumdadır. Afet evleri kiremit çatılı olarak inşa edildiğinden, zaten yüksek bir orana sahip olan kiremit çatıların oranı daha da artmıştır. Kiremit ve sac çatıların, düz toprak damlardan sayıca daha fazla olmasında, yağmur ve kar şeklindeki yağışlardan daha az etkilenmesi ve çok az bir bakım gerektirmesi de etkili olmuştur. Dağlık alanda yer alan ve çoğunlukla meskenleri taş malzemeden yapılmış 19 köyde, daha çok kar yağması ve karın uzun süre kalmasına rağmen, hakim çatı örtü malzemesinin toprak olması, doğal çevre şartlarıyla uyumsuz bir durum sergilemektedir. Bu manzaranın ortaya çıkmasında muhtemelen, elde edilen gelirlerin düşük olması yani maddi yetersizlik, şehre uzak olmaları ve ulaşım problemleri etkili olmuştur.

Tablo 3: Çatı Örtü Malzemesine Göre Kır Meskenleri

Çatı Örtü Malzemesi	Konut Sayısı	%'si
Toprak	3022	21.2
Kiremit	6928	48.6
Sac	4305	30.2
Toplam	14256	100

Kaynak: Arazide Uygulanan Anketler

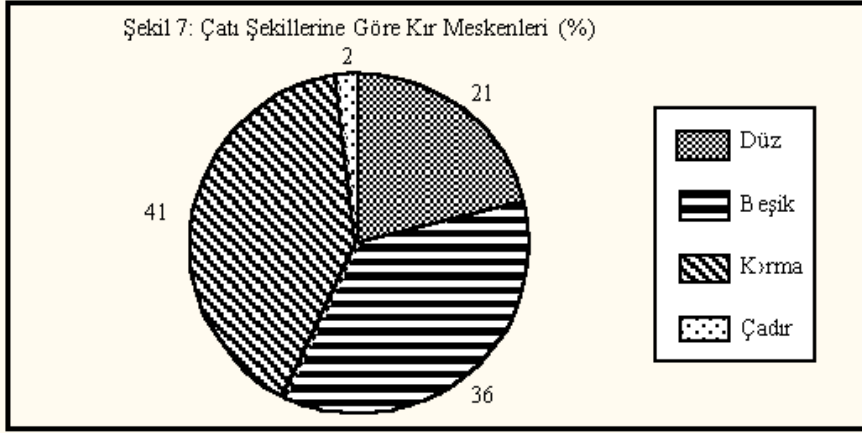
Meskenler, *çatı şekli* bakımından, kullanılan yapı malzemesi ve çatı örtü malzemesi türlerine son derece uyum göstermektedir (Tablo 4, Şekil 7).

Araştırma alanımızdaki 7919 kerpiç meskenin, günümüzde sadece 3021 tanesinin düz toprak damlı olması, önceleri düz toprak damlı olan bu kerpiç evlerin yarıdan fazlasının üzerlerinin sonradan kiremit veya sac ile genellikle beşik çatı şeklinde kapatılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kiremit malzemenin kullanıldığı 6929 konutun tamamının kırma çatı olmaması, beşik çatının daha kolay bir işçilik ve daha az malzeme gerektirmesi gibi ekonomik sebeplere bağlıdır. Beşik ve çadır örtüsü şeklindeki çatıların çoğunluğunda sac, az bir miktarında ise kiremit kullanılmıştır. Yağan karı üzerinde uzun süre tutmadığı için daha ziyade sac malzeme tercih edilmektedir.

Tablo 4: Çatı Şekline Göre Kır Meskenleri

Çatı Şekli	Konut Sayısı	%'si
Düz	3021	21.2
Beşik	5138	36.0
Kırma	5787	40.6
Çadır	310	2.2
Toplam	14256	100

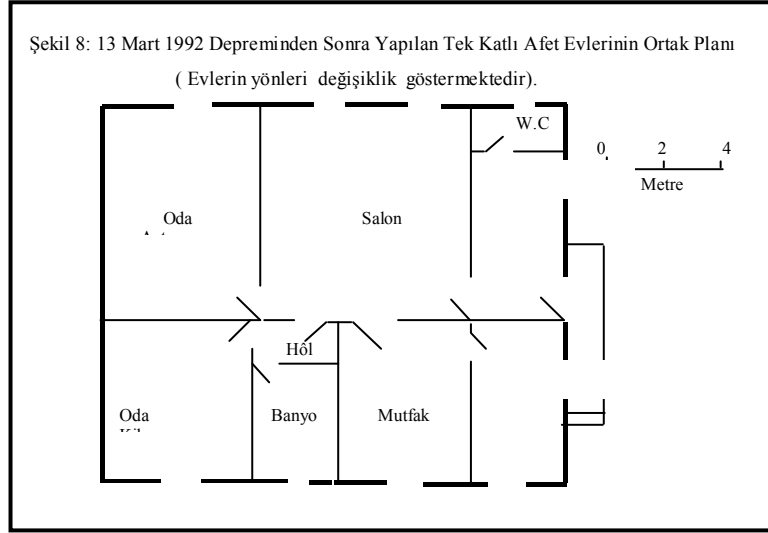
Kaynak: Arazide Uygulanan Anketler

Erzincan Ovası'ndaki köy meskenleri, *planları itibariyle* oldukça heterojen bir yapı göstermesine rağmen, doğal çevre faktörleri ve meskenleri kullanan ailelerin ekonomik faaliyet türleri meskenlerin fizyonomilerine yansımıştır. Bunun dışında depremlerin etkisiyle çok sayıda yeni mesken yapılmış olması, kullanılan malzemede olduğu gibi planları bakımından da meskenleri çevre şartlarını yansıtmaya özelliğinden uzaklaştırmıştır (Şekil 8). Oldukça farklı malzemeden ve farklı planlarda yapılan meskenlerde (afet konutları hariç), kırsal hayatın gerektirdiği ahır, samanlık, tandırlık, kiler, alet ve ürün deposu gibi eklentileri görmemiz mümkündür. Çeşitli eklentiler iki katlı meskenlerin genellikle alt katlarında, tek katlı meskenlerde ise ya meskenlere bitişik nizamda, mesken ile aynı çatı altında ya da meskenden ayrı bile olsa, meskenlere oldukça yakın bir mesafede yer almaktadırlar (Şekil 10, Şekil 11). Eklentilerin meskene bitişik olarak inşa edilmelerinde, çatı ve duvar malzemesinden tasarruf etme ve kış şartlarında meskenin en az bir duvarından ısı kaybının önlenmesi gibi etkenler rol oynamaktadır. Ayrıca soğuk kış günlerinde, eklentilerin uzakta olmasının çalışma hayatını olumsuz etkileyeceği bilincinin yerleşmiş olması, mesken bölümlerinin sıkı bir organik bağ içinde inşa edilmelerini sağlamıştır (Şekil 12).

Araştırma alanımızdaki toplam 14.256 meskenin *kat sayısı* bakımından % 89.4'ü (12.745 adet) tek katlı, % 10.6'sı (1511 adet) iki veya daha fazla katlıdır. çok katlı meskenlerin yarıya yakını (710 adet) Çukurkuyu, Geçit ve Karakaya gibi köylerde afet evi olarak yapılan meskenler olduğu göz önüne alınırsa, Erzincan Ovası ve çevresindeki kır meskenlerinin kat sayısı bakımından ana karakterinin tek katlı olduğunu ortaya koymaktadır. Üç katlı meskenleri ancak şehre çok yakın olan Demirkent, Kavakyolu ve Ulular gibi kalabalık nüfuslu belde durumundaki köylerde görmek mümkündür. Tek katlı

meskenlerin sayıca çok olmasında, yörede yaşanan şiddetli depremler birinci derecede etkendir.

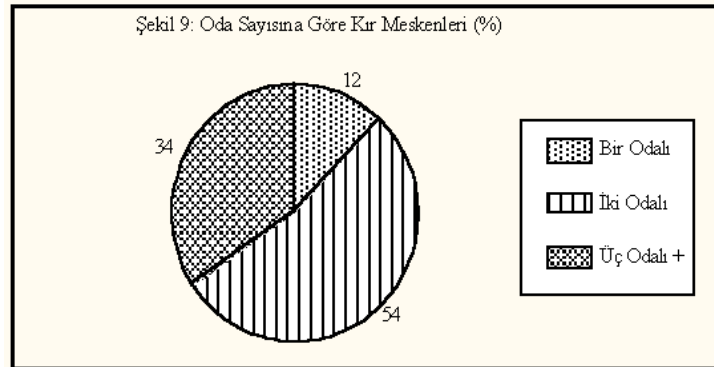

Meskenleri *oda sayıları* bakımından ele alacak olursak; araştırma alanımızdaki meskenlerin % 12'sinin tek odalı, % 54'ünün iki odalı, % 34'ünün ise 3 ve daha fazla odalı olduklarını görülmektedir. (Tablo 5, Şekil 9).

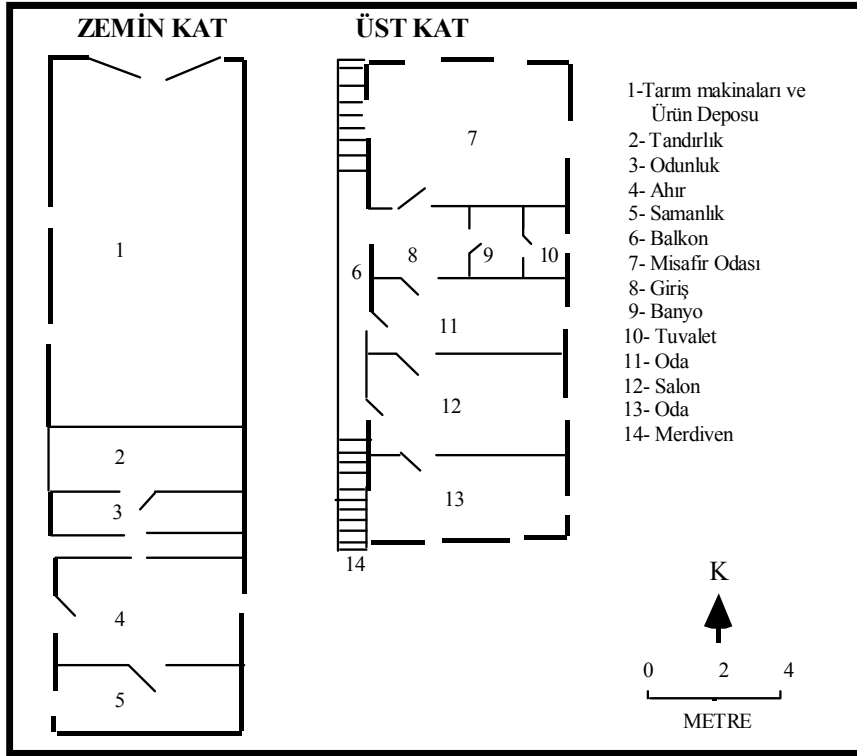
Tablo 5: Oda Sayısına Göre Kırsal Meskenleri

Oda Sayısı	Konut Sayısı	%'si
Bir Odalı	1757	12
İki Odalı	7590	54
Üç Odalı +	4914	38
Toplam	14256	100

Kaynak: Arazide Uygulanan Anketler

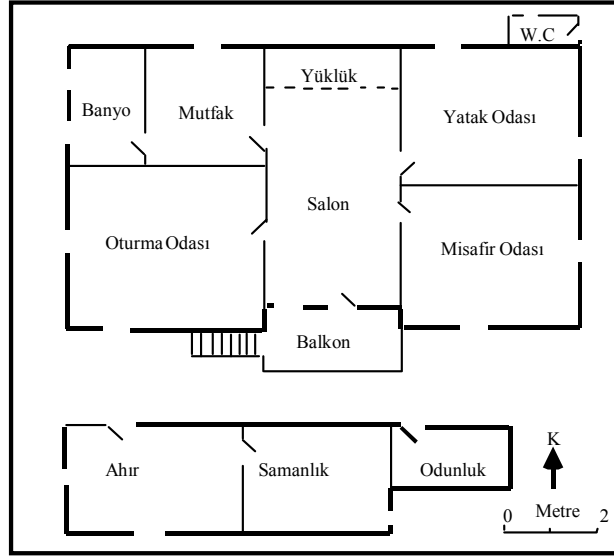
Şekil 10: Konakbaşı Köyünde, Zemin Katı Taş Üst Katı Betonarme ve Kerpiçten Yapılmış; Tarım ve Hayvancılıkla Geçinen R. Altınbilek'e Ait Mesken Planı

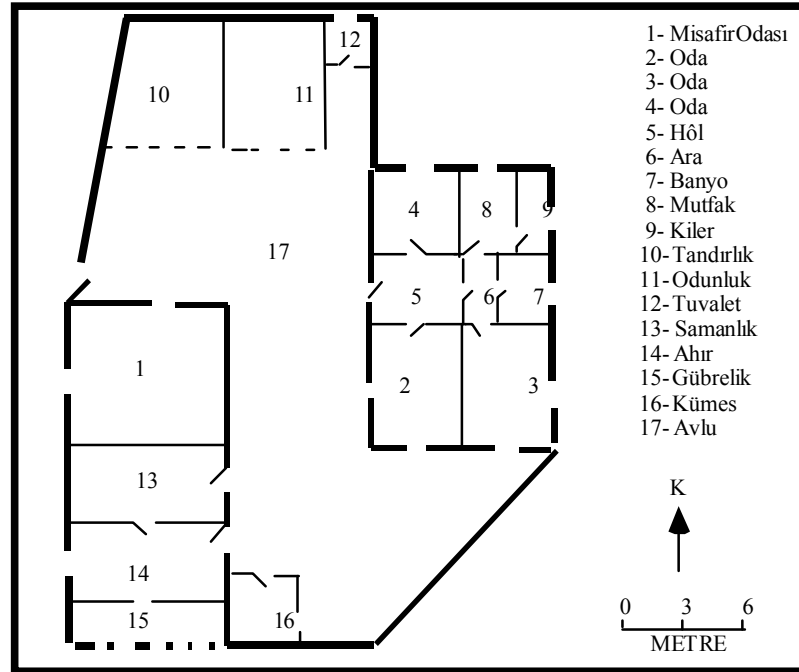
Meskenlerde oda sayılarının çokluğunun yanında, genellikle bir misafir odasının bulunması, köylümüzün misafirperver yönünün ne kadar güçlü olduğunu yansıtmaktadır. Gerçekten bu odalar, hane halkı tarafından pek kullanılmamakta, sadece yatılı veya günlük misafirler için hazır tutulmaktadır (Şekil 10, Şekil 11, Şekil 12, Şekil 13).

Hayvancılığın hakim ekonomik faaliyet türü olmadığı köylerde bile bu faaliyet dalının gerektirdiği ahır ve samanlık gibi eklentilerin görülebilmesi, köylerde tek tip faaliyetten ziyade, farklı ağırlıklarda diğer faaliyetlerle de uğraşılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Köylülerin ticari amaçla olmasa bile, kendi ihtiyacını karşılayacak sayıdaki hayvanını barındıracağı bir ahır ve samanlığı mevcuttur (Şekil:11, Şekil 12). Meskenlerde, yorgan-yatak gibi eşyaların konulduğu, odanın bir duvarının ahşap kapaklarla bölünmesiyle yapılmış *yüklük* denilen bölmeler bulunmaktadır (Şekil 11, Şekil 13). Ayrı bir bölme halinde banyonun bulunmadığı meskenlerde banyo ihtiyacı, odaların birinin köşesinde, betondan yapılmış, kenarları 10-15 cm. yükseltilmiş, ortasında suyun tahliye olmasını sağlayan bir deliği bulunan, ihtiyaç zamanları dışında üzeri ahşap bir kapakla örtülen, halkın *çark* dediği yerlerde giderilmektedir (Şekil 13).

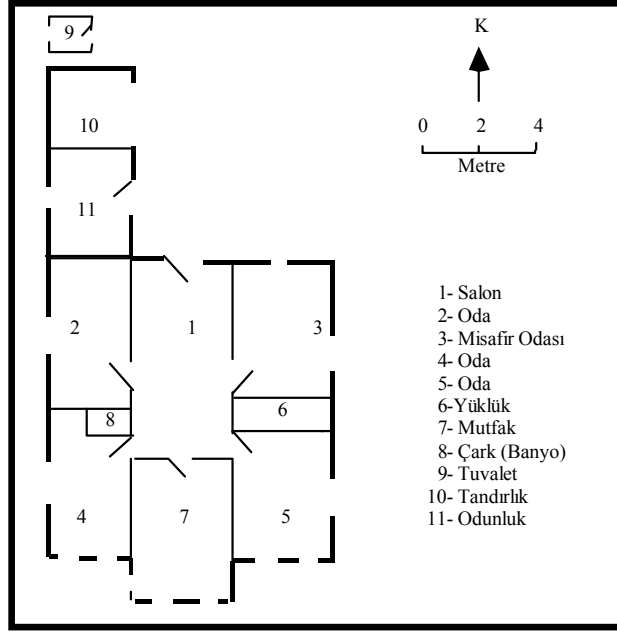
Şekil 11: Çatalören Köyünde M. Aydın'a Ait Bir Mesken Planı

Şekil 12: Çukurkuyu Köyünde İ.Dündar'a Ait Çok Eklentili Bir Ev Planı

Şekil 13: Işıkpınar Köyünde M. Varlı'ya Ait Çakatura Dolma Ev Planı

Meskenlerin çoğunda ayrı bir mutfak bölümünün bulunmasına karşılık, ekonomik seviyeleri düşük ailelerin genellikle bir giriş ve iki odadan ibaret olan meskenlerinde, giriş bölümü mutfak, kiler ve hatta banyo olarak da kullanılmaktadır.

Fonksiyonel özellikleri ve planları ne olursa olsun hemen tüm meskenlerde, kış soğuklarından korunabilmek amacıyla dış duvarlar, yapı malzemesinin türüne göre farklı kalınlık göstermelerine rağmen, iç bölme duvarlarından daima kalın inşa edilmişlerdir. Ova ve etek köylerinde meskenlerdeki pencere büyüklükleri birbirlerine yakın değerler göstermelerine rağmen, dağlık sahadaki taş meskenlerde pencerelerin hem sayıca azaldığı, hem de boyutlarının küçüldüğü rahatlıkla izlenebilmektedir. Bu özellik iklim şartlarının etkisini çok güzel yansıtmaktadır. Tüm meskenlerde pencerelerin öncelikle güneyde, doğu ve batıda kalması için inşa aşamasında özellikle dikkat edilmiştir. Meskenlerin kuzey cephelerinde ise az sayıda ve nispeten daha küçük pencereler yer almaktadır. Ayrıca arsanın elverişliliği oranında mesken uzanışının, güneşlenme süresinden daha fazla yararlanmak amacıyla kuzey-güney yönünde olmasına çalışılmışsa da, özellikle toplu küme köylerde sıkışık bir yerleşim düzenine bağlı olarak meskenlerin uzanış yönleri çok çeşitlilik göstermektedir. Kış aylarında meskenin daha ekonomik bir şekilde ısıtılabilmesi amacıyla, odalar genellikle kenarda ve kapıları bir salon veya girişe açılacak şekilde konumlandırılmıştır (Şekil 11, Şekil 13).

3. Yerleşmeler ve Meskenlerdeki Başlıca Sorunlar

Araştırma alanımızdaki yerleşmelerle ilgili, yerleşim planları ve meskenlerin fizyonomilerinden kaynaklanan sorunlara geçmeden önce, kanaatimizce bunlardan daha önce ve üzerinde önemle durulması gereken konu; yerleşmelerin sitlelerinden kaynaklanan problemlerdir. Çünkü yerleşmelerin üzerinde yer aldıkları mekandan kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırılmadan, yerleşme içindeki detay ve ikinci dereceden sorunların çözümüne çalışmak, boşa gidecek çabalardan başka bir şey olmayacaktır. Örneğin, yerleşmenin bütününe birden etkileyen deprem, çığ, sel, heyelan gibi sorunlara yönelik etkili tedbirler alınmadan, diğer sorunları çözmeye çalışmak, ileride bu sorunlarla yeniden yüz yüze gelmemizi engelleyemeyecektir.

Erzincan Ovası ve çevresinde yerleşmeler üzerindeki en büyük sorun **depremler**dir. Bu sorunun kökünden halledilmesi ve ortadan kaldırılması mümkün olmasa bile, birtakım tedbirlerle etkilerini ve sorunun boyutlarını azaltmak elbette mümkündür. Birinci derecede deprem sahası içinde yer alan bölge, bazı kaynaklara göre çoğu şiddetli 36 (ŞAHİN,1987, 529-535), bazı kaynaklara göre ise, 7'si 27 Aralık 1939 depremiyle eşdeğer, 21'i de 13 Mart 1992 depremiyle eşdeğer olmak üzere toplam 83 yıkıcı deprem yaşanmıştır (ÜNAL vd., 1993 ,3). 1939'dakinden önceki depremlerden köylerin ne derece etkilendiklerini bilmememize rağmen, Erzincan şehrinin 3 (ŞAHİN, 1987, 529-532) ile 7 kez (ÇUHADAROĞLU vd., 1992, 15) yer değiştirmesine sebep olan bu depremler, mutlaka civar köyleri de fazlaca etkilemiştir. 1939 depremi ve sonrasındaki gelişmeler ve nihayet 1992 depreminin yarattığı etkileri detaylıca bilmekteyiz.

Doğal ortam özelliklerinden kaynaklanan bir sorunun çözümü amacıyla yapılan afet evleri üzerinde, inşalarının başlangıcından kullanım aşamalarına kadar yaptığımız gözlemlerde, bu konutların yapımındaki ana amacın, sadece evsiz halka şu veya bu şekilde bir ev kazandırılması olduğu, bir coğrafyacı gözüyle hemen ortaya çıkmaktadır. Olaya, sadece konut yapmak şeklindeki bu hatalı yaklaşım, pek çok sorunun aktif bir şekilde devam etmesine neden olmaktadır. Yapılan afet konutlarının sağlamlık derecesini tartışmak, detay bir mühendislik bilgisi gerektirdiğinden, bu konuyu ilgililerine bıraksak bile, afet evlerinin fiziki planlamasından kaynaklanan sorunlar hakkında söylenecek çok şey vardır.

Bunlardan **birinci sorun;** afet konutlarının bir bütün olarak, yerleşim planlarının doğurduğu sorundur. Örneğin, standart bir mesken planının uygulandığı afet konutları, doğu-batı ve kuzey-güney uzanışlı yolların her iki yanında ve girişleri yola bakacak şekilde inşa edilmiş olduklarından, konutlar güneşlenme imkanları bakımından da birbirlerinden farklı şartlara sahiptirler (Şekil 8). **İkinci sorun;** afet konutlarının dış

duvarlarında, arası yalıtım maddesi ile doldurulmuş çift sıra tuğla örgüsü yerine, tek sıra tuğla kullanılmış olması ve çatı içinin izolasyonunun yapılmamış olmasının doğurduğu, konutların ısıtılmasındaki yaşanan zorluklardır. **Üçüncü sorun;** bazı eklentilerin göz ardı edilmiş veya yetersiz sayıda inşa edilmiş olmasıdır. Nitekim, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın kendi değerlerine göre, toplam 2200 ünite kırsal konut yeniden inşa edilirken, yapılması planlanan ahır sayısı yeterli (2500 birim), ancak samanlık sayısı oldukça yetersiz kalmıştır (1600 birim) (ÜNAL vd.,1993,48-52). **Dördüncü sorun;** oldukça yüksek maliyete (11550 \$) sahip olmalarına rağmen, yapılan yerleşim ünitelerinde kanalizasyon şebekelerinin olmaması (hemen kullanılacak olmasa bile ileride kullanıma açılabilir şekilde tesisatın döşenmemesi), çevre düzenlemesinin yapılmaması ve ara sokakların ham şekilde bırakılmış olmasıdır. **Beşinci sorun;** orta hasarlı eski konutların yıkılarak yerine, Bayındırlık ve İskan Bakanlığınca onaylanan projeye göre ev yapacak olanlara 1993 yılı itibariyle verilen 65 000 000 TL. yardım ile inşa edilen yani *Evini Yapana Yardım (EYY)* kapsamında gerçekleştirilen 2100 civarındaki köy konutunun bir kısmının, eksik denetim sebebiyle deprem yönetmeliklerinin ve standart normların dışında inşa edilmiş olmalarıdır.

Deprem yönünden bu kadar riskli bir bölgede bulunan ve tarih boyunca gerçekleşen depremler sonucunda defalarca hasar görmüş veya yıkılmış geleneksel köy konutlarında, mesken inşa tarzı bakımından pek fazla bir gelişmenin olmadığı görülmektedir. Deprem riskinin meskenlerin inşasında değiştirdiği tek şey, artık çatıların kalın bir toprak örtüsüyle düz toprak dam şeklinde değil, sac veya kiremit ile kaplanıyor olmasıdır. Bunun dışında kerpiç meskenlere, taş meskenlere veya her ikisinin birlikte kullanıldığı meskenlere ve eklentilerine yaygın biçimde rastlamak mümkündür. Bu tür mesken ve eklentileri son depremde yıkılmamış olsalar bile aldıkları hasarlarla dirençlerini büyük ölçüde yitirmişler ve olası bir hafif depremde bile yıkılacak durumdadırlar.

Ova tabanındaki köylerde yüksek taban suyu sebebiyle, sayıca az olmalarına rağmen, temelleri çok alçak olan kerpiç meskenlerde nem sorun olmaktadır. Bu tür meskenler, taban suyunun yüksek olduğu mevsimlerde temelden nemlenerek, deprem bakımından yumuşak bir zemin üzerinde olmanın getirdiği tehlike ve sağlık bakımından elverişsiz bir duruma sahiptirler. Zamanla bu olumsuz durumun farkına varan halk, yeni yaptıkları meskenleri genellikle 1 m. yüksekliğinde taş veya betonarme temel üzerine inşa etmektedirler.

Araştırma alanımızda az sayıda istisna köyler olsa da, aile nüfus büyüklüğü ile mesken oda sayısı arasında bir uyum olduğu söylenebilir. Daha önce bahsedildiği üzere,

araştırma alanındaki meskenlerin sadece % 12'si tek odalıdır (Tablo 5). İki ve daha fazla odaya sahip meskenlerde ana-baba ve çocuklar ayrı odalarda yatmakta ve oda sayısı bakımından bir sorun yaşanmamaktadır. Az sayıda bile olsa tek odalı meskenlerde, giriş veya salon diye adlandırılan kısım aynı zamanda mutfak ve oturma odası olarak da kullanıldığından, ev halkı genellikle bir odada yatmaktadırlar. Aile nüfus büyüklüğü bakımından yüksek değerler gösteren Başpınar, Handere, Karakaya, Uluköy ve Yaylabaşı köylerinde bile, meskenlerin oda sayısı durumlarına baktığımızda önemli bir sorunun olmadığını görmekteyiz. Çünkü adı geçen köylerde tek odalı meskenlerin oranı ancak % 3 ile % 20 arasındadır (Yaylabaşı % 2.9, Karakaya % 10, Başpınar % 15, Uluköy % 20). Sadece Handere köyü 11 kişilik ortalama aile nüfus büyüklüğü ve % 100'e varan tek odalı mesken sayısı ile, mesken oda sayısı - aile nüfus büyüklüğü ilişkisi bakımından sorun arz etmektedir. Eğer bu ilişkiyi DOĞANAY'ın (1994, 363) belirttiği gibi *en az üç oda gerekliliği* kriteriyle değerlendirecek olursak, bu kez araştırma alanımızdaki meskenlerin % 90'ında oda sayısı yetersizliğinden bahsedilebilir.

Günümüzde araştırma alanımızdaki meskenlerin tamamında içme-kullanma suyu, elektrik ve telefon ihtiyacı çözümlenmiş durumdadır. Bazı dağ köyleri hariç, hemen her mevsim ulaşım imkanı veren bir yol şebekesi mevcut olmasına rağmen, meskenler arasındaki köy içi yolları hala sorun yaratmaktadır.

Yerleşmelerin kendilerinden kaynaklanan birtakım çevre sorunlarından da bahsedebiliriz. Bunun temel sebebi yerleşmelerin hiçbirinde *kanalizasyon şebekesinin* bulunmamasıdır. Tüm tuvaletlerin foseptik çukurları bulunmasına karşılık, özellikle geleneksel köy meskenlerindeki banyo ve mutfak atık sularının açıktan akmaları, çevre sağlığı bakımından önemli bir sorundur. Afet evleri ve sonradan yapılan yeni meskenlerde bu sorun tamamıyla halledilmiştir. Bazı afet evlerinde, geleneklerin etkisiyle mesken içindeki tuvaletin kullanılmayıp, dışarıda yenisi inşa edilmiştir. Meskenin önemli bir eklentisi olan banyo, hala bazı meskenlerde ayrı bir bölme halinde düşünülmemiştir ve genellikle bir odanın köşesinde yapılan *çark* denilen yer, bu amaca yönelik kullanılmaktadır (Şekil 9). Yerleşmelerde çevre sorunu oluşturan diğer bir husus *gübreliklerdir*. Araştırma alanındaki köylerin hemen tamamında, gübreliklerin dört tarafı duvarla çevrilmiş olsa bile üzerlerinin açık olduğu gözlenmiştir. Hatta bazı köylerde bahçelerin ahıra yakın köşesinde rast gele yığıldıkları bile görülmüştür. Bu durum özellikle yaz aylarında, yaydıkları rahatsız edici kokular, mikrop ve sineklerin üremesine temin etmesi bakımından oldukça sağlıksızdır. Ayrıca gübre yığınlarından süzülen asidik sular da, çevre ve insan sağlığı bakımından son derece elverişsiz durumlar doğurmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKKAN, E., 1963**, *Erzincan Ovasının İklim Özellikleri*, A.Ü. D.T.C.F.Derg., c:21, s:3-4, s:79-103, ANKARA.
- AKKAN, E., 1964**, *Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*, A.Ü. D.T.C.F Yay. Sayı:153, ANKARA.
- ALTINBİLEK, M. S., 1990**, *Üzümlü'de (Erzincan) Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler*, F.Ü. Sos. Bil. Enst., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ELAZIĞ.
- ATALAY, İ., 1991**, *Erzincan İlinin Doğal Ortam Özellikleri*, Erzincan İli Stratejik Planı (1991-2006), c:2, Erzincan Valiliği, İ.P.K. Müd., ERZİNCAN.
- ÇUHADAROĞLU, F. vd, 1992**, *Deprem ve Erzincan-13 Mart 1992 Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası*, Erzincan Valiliği Yayını (Komisyon), ERZİNCAN.
- DARKOT, B., 1943**, *Türkiye'nin Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi*, III.Üniv. Haftası-Elazığ, İ.Ü.Yay. No:1965, s.255-268, İSTANBUL.
- DOĞANAY, H., 1994**, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, ANKARA.
- ERİNÇ, S., 1953**, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İ.Ü. Yayınları No: 572, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No:15, İSTANBUL.
- HAYLİ, S., 1995**, *Erzincan Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ELAZIĞ
- KARABORAN, H.H., 1990**, *Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa*, F.Ü. Sosyal Bil. Derg., c.4, s.2, s.145-158, ELAZIĞ.
- KÖKSAL, A., 1972**, *Bafra Ovasının Coğrafya Etüdü*, A.Ü. DTCF Yay. No:220, ANKARA.
- ÖZEY, R., 1990**, *Fırat-Karasu Kaynakları Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Yolları -Erzurum Merkez İlçesi ve Çevresi*, Ata.Üniv. Fen-Ed.Fak. Ed. Bil. Araşt. Derg., s:18, s:193-229, ERZURUM.
- PASİN, M.H. - ÇELİK, Ş. V., 1962**, *Erzincan Tarihi, Coğrafyası, Folkloru*, İSTANBUL
- ŞAHİN, T. E., 1987**, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından ERZİNCAN TARİHİ*, Cilt II, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı, Yayın no: 1, ERZİNCAN.
- TANOĞLU, A., 1954**, *İskan Coğrafyası: Esas Fikirler Problemler ve Metod*, Türkiyat Mecmuası, Cilt XI, sayı:27-28, s:1-32, İSTANBUL.
- TANOĞLU, A., 1969**, *Nüfus ve Yerleşme*, İ.Ü. Yay. No:1183, Ed. Fak. Coğr. Enst. Neşr. No:45, İSTANBUL,
- TUNCEL, M., 1981**, *Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler*, İ.Ü.Yerbilimleri Derg., sayı:1-2, s:115-124, İSTANBUL.
- TUNÇDİLEK, N., 1967**, *Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri)*, İ.Ü. Ed. Fak.Yay:1283, Coğr. Enst. Yay.No:49, İSTANBUL.
- ÜNAL, E. vd., 1993**, *13 Mart 1992 Erzincan Depremi, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yayını (Komisyon)*, ANKARA.
- YİĞİT, A. – HAYLİ, S., 1995**, *Hazar Gölü ve Behrimaz Havzasında Kırsal Yerleşmeler*, I.Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu (20-21 Mayıs 1995) Bildiriler, s:203-218, Sivrice-ELAZIĞ.
- YÜCEL, T., 1988**, *Türkiye'de Kır Yerleşme Tipleri*, Türk Kültürü Arşt., XXVI/1, s:61-69, ANKARA.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 43-54, ELAZIĞ-2001

SEMANTISCHE FUNKTIONEN DER TÜRKISCHEN -MIŞ- FORM UND IHRE ENTSPRECHUNGEN IM DEUTSCHEN

*Türkçe’de –mİş Ekinin Semantik Fonksiyonu ve
Almanca’daki Karşılığı*

*The semantic function of –mİş form in Turkish and
its equivalent in German*

Tahsin AKTAŞ*

ÖZET

Bu araştırmada Türkçe’de eylem köklerine eklenen “-mİş” morfeminin hangi bağlamlarda kullanıldığı ve kullanıldığı bağlamlarda ne gibi işlevleri olduğu ve hangi anlamları yansıttığı somut örneklerle incelendi. Ayrıca söz konusu morfemle teşkil edilen yapıların Almanca’ya nasıl aktarılabileceği ve bunun için Almanca’da ne gibi dilsel varyasyonların bulunduğu araştırıldı.

Anahtar Kelimeler: -mİş-Form, morfem, eylem kökü, kip, yardımcı eylem, ulama

ABSTRACT

In this study, the morpheme “mİş” added to the root of verbs in Turkish is dealt with using concrete examples as to which context they are used in, which functions they have and what they mean in these contexts. Furthermore, how the structures formed with this morpheme can be translated into German and which morphological and grammatical devices meet the functions of this morpheme are studied.

Key words: : -mİş-form, morpheme, root of verbs, mood, auxiliary verb, addition

* -Doç Dr. G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı

Einführung

Unter der “mİş-Form” verstehen wir in der türkischen Morphologie ein Morphem, d.h. eine kleinste bedeutungstragende Einheit, die nicht selbständig auftritt, sondern zu Verbalstämmen hinzugefügt wird. Die Eigenschaft “bedeutungstragend” verweist auf einen bestimmten Inhalt bzw. eine gewisse Funktion dieses Sprachzeichens. Die aus einem Verbalstamm ableitbare “mİş-Form” gibt im Türkischen Nuancen, Schattierungen hinsichtlich der Einstellung des Subjekts zum Eintritt des Geschehens an, die im Deutschen durch verschiedene Zeiten und Modi, durch Hilfs- und Modalverben, Umschreibungen, adverbiale Zusätze oder Partikel ausgedrückt werden. Demnach muss der Sprecher des Deutschen durch eine andersartige Konstruktion realisieren, was der Sprecher des Türkischen durch die Verwendung der “mİş-Form” zum Ausdruck bringen kann.

Diese formale Andersartigkeit vergrößert die allgemeine Schwierigkeit beim Erwerb türkischer “mİş-Form” für deutsche Lerner erheblich, umgekehrt aber auch den Erwerb der verschiedenen korrespondierenden Formen des Deutschen für türkische Lerner.

Die Problematik erhält dadurch noch besonderes Gewicht, dass das unter der “mİş-Form” bezeichnete Element im Türkischen ebenso wie die entsprechenden Formen im Deutschen häufig verwendet werden.

Ferner hat es sich bei meinen langjährigen Übersetzungsveranstaltungen für türkische Studenten herausgestellt, dass den türkischen Studenten schwerfällt, eine bestimmte Art der “mİş-Formen” ins Deutsche zu übersetzen. Im allgemeinen brachten Übersetzungsversuche eines türkischen Satzes ins Deutsche, in dem eine deutsche Entsprechung einer “mİş-Form” im Türkischen auftritt, die Studenten in Verwirrung, da ihnen auch ein zweisprachiges Wörterbuch dabei nicht helfen kann.

Auch bei der Übersetzungsveranstaltung aus dem Deutschen ins Türkische habe ich immer wieder die Erfahrung gemacht, dass die Übersetzungsversuche der deutschen Konstruktionen, die der türkischen “mİş-Form” entsprechen, den Studenten grosse Schwierigkeiten machen. Die Studenten wiesen mich oft auf die Schwierigkeiten in diesem Bereich hin. Ich konnte ihnen jedoch keine wirksame Hilfe geben. Das war die Anregung zu dieser Arbeit, in der ich den Versuch unternommen habe, von der funktionellen und inhaltlichen Beschreibung der türkischen “mİş-Form” mit jeweils tatsächlichen und verschiedenartigen Verwendungsweisen in unterschiedlichen kommunikativen Situationen ausgehend ihre deutschen Entsprechungen zu ermitteln.

Die Beispiele im Türkischen habe ich verschiedenartigen Quellen entnommen. Sie stammen hauptsächlich aus den türkischen Lehrwerken.

Zur Funktion und Bedeutung der “mİş-Form”

Die “mİş-Form” spielt im Türkischen eine überaus wichtige Rolle, da sie auf der semantischen Ebene ein vielfältiges Inhaltsbündel aufweist und daher mehrere Funktionen erfüllt, die in betreffenden Abschnitten der türkischen Lehrwerke dargestellt werden. Unter bestimmten Verwendungsbedingungen kann sie als der Tempusindikator für unbestimmte Vergangenheit auftreten, aber in einer anderen Verwendungsweise als Partizip, als Substantiv vorkommen.

Ülkü (1980:184) bezeichnet sie als ein sehr produktives Suffix der Partizipien der Vergangenheit, das adjektivisch und substantivisch gebraucht wird. Er führt hierfür die Ableitungen an: “yanmİş (angebrannt), susamİş (durstig), okumİş (gebildet), substantivisch : ein Mensch mit guter Schulbildung alımİş (gewohnt, gewöhnt).”

Aksan (1983:258,236) schreibt ihr nicht nur eine einzige Grundbedeutung, sondern mehrere zu und bemerkt zu Recht, dass sie u.a. “unbestimmte Vergangenheit” zum Ausdruck bringen kann. Darüber hinaus erkennt Aksan in “mİş” eine Idee der “Ferndistanz”. Demnach kann der Sprecher des Türkischen durch die Verwendung der “mİş-Form” seine subjektive Einstellung zum Gesagten ausdrücken. Dagegen muss der Sprecher des Deutschen das gleiche durch eine andersartige Konstruktion realisieren.

In bezug auf die Bedeutungsvariante der “mİş-Form” wird bei Ergin (1985:323) darauf aufmerksam gemacht, dass sie neben der Funktion des Vergangenheitsindikators auch adnominale und modale Funktionen aufweist. Er ordnet sie den sprachlichen Mitteln zu, mit denen der assertorische Charakter der Aussage aufgehoben werden kann. Ähnlich fasst Korkmaz (1992:49;132) den Wahrheitsgehalt einer mit der “mİş-Form” ausgedrückten Aussage nicht gesichert auf. Ferner spricht sie von adjektivischen und substantivischen Gebrauchsweisen dieser Form.

Von der Funktion ausgehend verzeichnen auch Banguoğlu (1986:460) und Çakır (1992:384), dass die “mİş-Form” nicht von tatsächlich Stattfindendem oder Stattgefundenem Bericht erstatten kann. Die gleiche Auffassung teilt auch Gencan (1979:277), er macht von “mİş” geltend, “sie diene nicht zur Feststellung einer tatsächlichen Handlung.” Nach ihm gibt die “mİş-Form” in einem bestimmten Kontext Gesagtes wieder, stellt es hin, entscheidet aber nicht über wahr oder falsch.

Auffällig ist hier, dass die Aussagen über die Funktionen und Inhalte sowie die Gebrauchsvarianten dieser Form in den Darstellungen der verschiedenen Sprachforscher übereinstimmen. Aus ihren Ausführungen ergibt es sich, dass das Verb durch das Morphem “-mİş” neben der temporalen noch zusätzliche Bedeutungen erhält. Damit drückt der Sprecher je nach Diskurstypen folgende Kerninhalte bzw. Funktionen aus:

- Nachträgliche Feststellung
- Subjektive Einstellung

- Distanzierung
- Unsicherheit, Unwahrscheinlichkeit
- Partizip
- Modalität
- Irrealität beim Vergleich.

Nun wollen wir unter Berücksichtigung der Bemerkungen der türkischen Sprachwissenschaftler die genannten semantischen und funktionellen Merkmale der “mİş-Form” mit deren deutschen Entsprechungen diskutieren.

1. Nachträgliche Feststellung

Das Morphem “-mİş ” wird bei der Konjugation dem Bezugswort nachgestellt und mit Personalendungen versehen. Es wird immer häufiger mit Bezugswort zusammengeschieden und diesem nach der grossen Vokalharmonie angeglichen. Nach vokalischem Auslaut wird ein “y” als Bindekonsonant eingeschoben.

Dieses Morphem fungiert hauptsächlich als ein Tempusindikator, der eine in der Vergangenheit vom Sprecher als abgeschlossen empfundene Handlung bezeichnet. Die betreffende Handlung spielt sich in einer unbestimmten Zeit ab; der Sprecher weiss sie vom Hörensagen und vermittelt weiter (Gencan, 1979:276, 277). In dieser Gebrauchsfunktion des türkischen unbestimmten Vergangenheitsmorphems “-mİş” wird bei der deutschen Wiedergabe oft die Konstruktion “sollen + sein (haben) ” verwendet.

Beispiele für Entsprechung von “sollen + sein”

Ayten hastaymış. → Ayten soll krank sein (Ayten soll krank gewesen sein)

Hasan’ın babası çok zenginmıŝ. → der Vater von Hasan soll sehr reich gewesen sein

Yazın Ankara’da deęilmıŝim. → Im Sommer soll ich nicht in Ankara gewesen sein

Babamın hastalığından dolayı dün çok üzgünmüŝün. → Wegen der Krankheit deines Vaters sollst du gestern sehr traurig gewesen sein

Bei der Entsprechung der Konstruktion “sollen + haben” mit dem fakultativen Partikel “angeblich ” erhält das “-mİş” kein Suffix für Person. Die Person erkennt man an der Possessivendung am Bezugswort:

İki çocuğ-um varmış → Ich soll (angeblich) zwei Kinder haben.

Sinem-in parası yokmıŝ → Sinem soll (angeblich) kein Geld haben.

Ŗehrin kenarında bir villa-mız varmış → Wir sollen (angeblich) am Rande der Stadt eine (hübsche) Villa haben.

Im Türkischen wird diese durch das “-mİş” ausgedrückte unbestimmte Vergangenheit auch als Überlieferungsform (rivayet, söylenti) genannt (Aksan, 1983:236). In diesem Fall entspricht sie der Äusserung mit “sollen + Partizip Perfekt mit

haben oder sein” im Deutschen, die durch die fakultative Partikel “angeblich ” (sözde, güya) verstärkt wird.

Ahmet parayı çalmış → Ahmet soll (angeblich, wie mir berichtet wurde) das Geld gestohlen haben.

Selma Almanya’ya gitmiş → Selma soll (angeblich, wie man sagte) nach Deutschland gefahren sein.

In diesen Beispielen drückt der Sprecher durch das Morphem “-mİş” etwas aus, was Ahmet und Selma in der Vergangenheit gemacht haben. Er hat selber nicht gesehen, dass Ahmet das Geld gestohlen hat, und dass Selma nach Deutschland gefahren

Ist. Durch die Verwendung der “mİş-Form” bringt er in seine Aussage seine Unsicherheit und seinen Zweifel hinein, was im Deutschen durch die oben genannte Konstruktion wiedergegeben wird.

2. Subjektive Einstellung

Durch die “mİş-Form” lässt sich eine subjektive Entscheidung über etwas treffen. Diese vom Sprecher getroffene Entscheidung stellt oft eine Milderung bzw. den Ausdruck des Erstaunens dar und bezieht sich auf eine abgeschlossene Handlung, die der Sprecher während des Geschehens nicht oder nicht bewusst miterlebt, aber nachträglich erfahren oder festgestellt hat (Tekinay, 1988:46). Diese Bedeutungsvariante der “mİş-Form” vollzieht sich im Deutschen durch das Perfekt, das eine bis zum Moment des Sprechers abgeschlossene und deshalb vollendete Handlung ausdrückt (Eisenberg, 1989:121), zum Teil unter Verwendung von Partikeln wie “wohl, ja, doch, wahrscheinlich”, z.B.:

Aaa, kar yağmış! → Ach, es hat (doch) geschneit.

In diesem Beispiel gibt der Sprecher des Türkischen durch die “mİş-Form” ein subjektives Urteil ab und bringt sein Erstaunen über eine abgeschlossene Handlung zum Ausdruck. Dass es geschneit hat, ist für ihn eine erstaunliche Begebenheit. Dies sieht er eventuell am Morgen aus dem Fenster und klatscht vor Freude in die Hände und sagt: “kar yağmış”.

Der Sprecher des Deutschen signalisiert durch das Perfekt, dass es einen Zeitpunkt gibt, zu dem es aufgehört hat zu schneien. Er verstärkt auch durch die Partikel “doch ” den Sinn seiner Aussage.

Weitere Beispiele:

Makina bozulmuş → Die Maschine ist (wohl) kaputtgegangen.

Sigorta yanmış → Die Sicherung ist (wohl) durchgebrannt.

Çocuk dövülmüş → Das Kind ist (wohl) verhaun.

Die angeführten Beispiele, in denen das “-mİş ” als Ausdruck eines subjektiven Urteils des Sprechers erscheint, sind in der Passivform gebildet. Dieser Form entspricht

das deutsche Zustandspassiv, in dem die Partikel “wohl ” fakultativ vorkommt. Der perfektive Aspekt dieses Tempus besagt, dass der vom Verb bezeichnete Vorgang abgeschlossen ist (Eisenberg, 1988:145).

Die obigen Beispiele können auch mit dem Mophem “dIr ” versehen werden. In Verbindung der dritten Person entspricht es der objektiven mit dem Suffix “dI ” gebildeten Vergangenheit.

Makina bozulmıştır. → Die Maschine ist kaputtgegangen.

Sigorta yanmıştır. → Die Sicherung ist durchgebrannt.

Çocuk dövülmıştır → Das Kind ist verhauen.

Dieses “dIr ” verleiht jedoch den Formen in der 1. und 2. Person (Sing. und Pl.) eine subjektive (von der Person ausgehende) Nachdrücklichkeit, die im Deutschen durch das Zustandspassiv mit einem fakultativen Element wie “auf jeden Fall” bzw. “doch” wiedergegeben wird:

gitmişimdir → Ich bin (auf jeden Fall) gegangen.

gitmişindir. → Du bist (auf jeden Fall) gegangen.

gitmişizdir. → Wir sind (auf jeden Fall) gegangen.

gitmişinizdir. → Ihr seid (auf jeden Fall; doch) gegangen.

3. Distanzierung

Zu den Funktionen der “mİş-Form” gehört auch die Kategorie der indirekten Rede, in der berichtet wird, was ein anderer gesagt hat. Es handelt sich, wie Banguoğlu (1986: 460) sagt, um die mittelbare Wiedergabe von etwas Gesagtem. Der Berichtende nimmt durch die Verwendung der “mİş-Form” nicht Stellung zu dem, was er gehört hat, obwohl durch den Kontext auch ein Zweifel an der Richtigkeit des Gesagten ausgedrückt werden kann. So kann man also sagen:

Nesrin diyorki, Sevim yeni bir araba almış.

Nesrin sagt, dass Sevim ein neues Auto gekauft habe.

Ali diyorki, Hasan bize telefon etmiş.

Ali sagt, dass Hasan uns angerufen habe.

Ahmet diyorki, Ayşe Ankara’ya gelmiş.

Ahmet sagt, Ayşe sei nach Ankara gekommen.

Die hier durch die “mİş-Form” ausgedrückten Gedanken stellen einen Zweitbericht dar und werden durch einen zweiten Bericht dem Hörer oder Leser nicht in der erstmaligen Form wiederholt, sondern als mittelbar wiedergegebene Rede präsentiert; sie sind nichts anderes als die Projektion des Zweitberichters aus der Vergangenheit auf die Gegenwart. In angeführten Beispielen sind die Angaben des Erstberichters:

Sevim yeni bir araba aldı. → Sevim hat ein neues Auto gekauft.

Hasan bize telefon etti. → Hasan hat uns angerufen.

Ayşe Ankara'ya geldi. → Ayşe ist nach Ankara gekommen.

Erst beim Weitergeben an den nächsten Berichter treten diese Angaben in die Vergangenheit und der Zweitberichter projiziert einem Dritten gegenüber wieder durch die "mİş-Form" das vergangene Einmalige auf die vergegenwärtigende Bildfläche. Es ist daraus ersichtlich, dass das Morphem "-mİş" in obigen Belegen über einen Aussagewert verfügt, der das mittelbar Berichtete und das als fremde Meinung wiedergegebene bezeichnet. Der Berichtende schaltet sich als Partei aus und gibt durch dieses Morphem seine Aussage objektiv und neutral wieder, ohne Gewähr für die Richtigkeit zu übernehmen. Mit anderen Worten kennzeichnet das Morphem "-mİş" hier keine urteilende Stellungnahme des Sprechers, noch dient es primär zur Kennzeichnung mittelbarer Kundgabe. Es stellt die Beziehung zwischen Besprochenem und ursprünglichem Sprecher her, weil es die Distanz zwischen dem jetzigen Sprecher und dem Besprochenen kennzeichnet und so das Besprochene einem anderen Sprecher zuweist.

Aus diesen Darlegungen geht hervor, dass jeder der oben angegebenen Belege einen neutralen Bericht des Sprechers enthält. Der erwähnte Bericht wird vom Sprecher nur nach Angabe eines anderen ohne Gewähr für die Gültigkeit vermittelt, man nimmt nur an, es sei so.

In dieser Gebrauchsfunktion der türkischen "mİş-Form" wird bei der deutschen Wiedergabe stets konjunktivische Form des Verbs herangezogen. Daher kann man die "mİş-Form" eher dem deutschen Modustyp "Konjunktiv" zuordnen. In unseren Beispielen erscheinen die Formen des Konjunktiv I "sei" und "habe" als ein grammatisches Mittel, welches den semantischen Inhalt der türkischen "mİş-Form" ausdrückt.

Im Deutschen wird der Konjunktiv I als der einzige reguläre Modus der mittelbaren Rede betrachtet (Drosdowski, 1984:168). Diese Auffassung wird ebenfalls auch von Engel (1988:112) vertreten, welcher die Funktion des Konjunktiv I in indirekter Rede folgendermassen formuliert:

"Der Konjunktiv I ist der Normalmodus der indirekten Rede. Er wird als häufigster und typischer Anzeiger betrachtet, der auch für sich allein zur Markierung der indirekten Rede völlig ausreicht. Der Sprecher verbürgt sich durch den Konjunktiv I, der im letzten Satz der einzige Anzeiger für die indirekte Rede ist, nicht für die Wahrheit der Äusserung."

Auch in diesem Zitat wird hervorgehoben, dass der Konjunktiv I als Entsprechung der türkischen "mİş-Form" die Aussage eines anderen oder eine frühere Aussage des Sprechers im Gegensatz zur wörtlichen Rede mittelbar wiedergibt. Ebenso wie die "mİş-Form" im Türkischen, die imstande ist, die Gültigkeit der Aussage in Frage zu stellen,

besagt der Konjunktiv, dass der Sprechende die Aussage aus seiner Perspektive berichtet und die Verantwortung für die Richtigkeit des Gesagten nicht zu übernehmen gedenkt.

4. Unsicherheit in märchenhaften Texten

Neben der Verwendung in der mittelbar wiedergegebenen Rede wird die “mİş-Form” in der dritten Person sehr häufig in Märchen, Fabeln, Witzen, auch in kurzen anekdotenhaften Texten gebraucht. In solchen Texten kann sie oft in Verbindung mit dem Morphem “-Ir ” für Aorist, oder mit dem Morphem “-Iyor ” für Präsens vorkommen. In beiden Fällen dient sie zum Ausdruck von Unsicherheiten, Unmöglichkeiten und entspricht dem Imperfekt im Deutschen.

Dies wird in folgenden aus einem Märchentext zitierten Belegen beleuchtet:

“Vaktiyle bir adamın bir eşeği varmış. Bu eşek çuvalları bıkmadan usanmadan yıllarca değirmene götürmüş. Fakat artık takatı kalmamış, işe yaramaz bir hale gelmiş. Sahibi onu boş yere beslemek istemiyormuş. Eşek de işlerin yolunda olmadığını sezmiş, başını alıp çıkmış, Bremen yolunu tutmuş. Orada şehir çalgıcısı olabileceğini sanıyormuş. Eşek böylece az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş; yolda boylu boyunca yatan bir av köpeğiyle karşılaşmış. Hayvan koşmaktan yorulmuş köpekler gibi soluyup duruyormuş. Eşek sormuş: Ne soluyup duruyorsun böyle bakayım, bekçi baba? Köpek: sorma, demiş, ihtiyarladım...” (Kaya, 1992:51)

Es hatte ein Mann einen Esel, der schon Jahre die Stärke unverdrossen zur Mühe trug, dessen Kräfte aber nun zu Ende gingen, so dass er zur Arbeit immer untauglicher wurde. Da dachte der Herr daran, ihn aus dem Futter zu schaffen, aber der Esel merkte, dass kein guter Wind wehte, lief fort und machte sich auf den Weg nach Bremen; dort, meinte er, könnte er ja Stadtmusikant werden. Als er ein Weilchen fortging, fund er einen Jagdhund auf dem Wege liegen, der jappte wie einer, der sich müde gelaufen hat. “Nun, was jappst du so, Packan?” fragte der Esel. “Ach ”, sagte der Hund, weil ich alt bin...” (Brüder Grimm, 1969:112)

Wie aus diesem Beleg hervorgeht, beschreibt und schildert die Verbalform “-mİş ” auch Handlungen, Vorgänge ebenso wie Zustände, von denen der Sprecher es für unsicher oder unwahrscheinlich hält, dass sie wirklich stattgefunden haben. In dieser Bedeutungsvariante können wir sie als eine Aussageweise des Unmöglichkeiten, Unwirklichen, Phantastischen, bzw. als Ausdruck des nur Vorgestellten definieren. Inhaltsseitig bringt sie also einen unrealisierbaren Charakter des betreffenden Sachverhaltes zum Ausdruck. Aus diesem Grunde verneint der Sprecher die Frage der Tatsächlichkeit des im Grunde enthaltenen Sachverhaltes, unabhängig davon, ob dieser Sachverhalt faktisch möglich ist oder nicht.

Daraus ist zu erschliessen, dass die Hauptfunktion der Verbalform “-mİş” vorwiegend darin besteht, ein Verhältnis oder ein Geschehen zu beschreiben, das nicht in völliger Übereinstimmung mit der Wirklichkeit steht.

Für die Wiedergabe dieser Bedeutungsvariante der türkischen Verbalform “-mİş” im Deutschen wird das Imperfekt herangezogen, wie es auch in obigen Beispielen der

Fall ist. Im Deutschen wird das Imperfekt als das eigentliche Erzähltempus, d.h. das Haupttempus in allen Erzählungen und Berichten betrachtet, die von einem erdachten (fiktiven) oder wirklichen (nichtfiktiven) Geschehen der Vergangenheit handeln. Es besteht also ein Abstand zwischen dem Zeitpunkt des Sprechers und dem Zeitpunkt des Geschehens, wodurch der fiktive Charakter des Sachverhaltes ausgedrückt wird. Daher wird das Imperfekt als das normale Tempus in Erzählungen und Berichten über Vergangenes angesehen (Jude, 1975: 73).

Bei der Schilderung von Handlungen und Zuständen verweist dieses Tempus in die Vergangenheit, stellt sowohl das Nacheinander der Geschehnisse als auch Gleichzeitiges dar und ermöglicht so den Eindruck der Stetigkeit in der Vergangenheit (Jung, 1984: 215).

5. Partizip

Im Türkischen wird mit dem Morphem “-mİş” auch eine indefinite Verbform gebildet, die wir als ein Partizip der Vergangenheit nennen. Im Unterschied zu den finiten Verbformen impliziert diese indefinite Verbform keine von einer Person ausgehenden Bedeutungsnuancen oder subjektiven Feststellungen und entspricht dem deutschen Partizip Perfekt; sie kann als Adjektiv wie das Partizip Perfekt im Deutschen fungieren. In dieser Gebrauchsfunktion steht sie

-als Begleiter eines unbestimmten Nomens:

Terkedilmiş bir şehir → eine verlassene Stadt

Satılmış bir araba → ein verkauftes Auto

Tasdik edilmiş bir senet → eine beglaubigte Urkunde

-als Begleiter eines bestimmten Nomens. In diesem Fall kann das Partizip Präsens

“olan” oder bei Betonung des Zustandes “bulunan” hinzutreten:

Geçen hafta Almanya’dan Türkiye’ye ithal edilmiş olan (bulunan) mallar

Die letzte Woche aus Deutschland in die Türkei importierten Waren

- mit “olan” als bestimmtes Substantiv:

Savaşta şehit düşmüş olanlar → Die im Krieg Gefallenen

Polis tarafından yakalanmış olanlar → Die von der Polizei Verhafteten

Darüber hinaus dient das “-mİş” Partizip in Verbindung mit dem Hilfsverb “olmak” zur Bildung weiterer Verbformen. Mit diesen zusammengesetzten Verbformen lassen sich Zeitstufen und Handlungsarten in feinsten Abstufungen zum Ausdruck bringen. In diesem Fall geschieht die Wiedergabe im Deutschen durch Futur II:

Böylece İstanbul’da Topkapı - müzesini de ziyaret etmiş olacağız.

Somit werden wir in İstanbul auch das Topkapı - Museum besichtigt haben

Noelde Almanya’ya gitmiş olacak.

An Weihnachten wird sie nach Deutschland gefahren sein.

6. Modalität

Das Türkische macht besonders reichlichen Gebrauch von dem Vergangenheitsindikator “-mİş,” der mit einem “ Modalität ” enthaltenden Element wie -ebil/-abil, -meli/-malı erscheint. Zum Ausdruck der Modalität verfügt das Deutsche nicht über solche unabhängigen Mittel. Modalität wird im Deutschen vorwiegend mit den selbständig auftretenden Wörtern, d.h. mit den Modalverben ausgedrückt. Die Funktion der “-mİş ” Vergangenheit erfüllt hier das Perfekt oder Imperfekt:

Erdal bu metni anlayabilmiş mi? [anla(y): Verbstamm, -abil: Morphem für Modalität, -miş: Vergangenheitsmorphem, -mi: Morphem für Frage]

Hat Erdal diesen Text verstehen können?

Hayır anlayamamış. [anla(y): Verbstamm, -ama: Negationsmorphem für Modalität, -miş: Vergangenheitsmorphem]

Nein, er hat ihn nicht verstehen können.

Ayşe dün okula gidebilmiş mi ?

Konnte Ayşe gestern in die Schule gehen ?

Hayır, gidememiş, çünkü hastaymış. [git: Verbstamm, -eme: Negationsmorphem für Modalität, -miş: Vergangenheitsmorphem]

Nein, sie konnte nicht (in die Schule gehen). Denn sie soll krank (gewesen) sein.

Wie -ebil / -abil (können) und -eme / -ama (nicht können) kann auch die Modalität ausdrückendes Morphem -meli/-malı in der Form “ -meliymiş / -malıymiş” mit dem Morphem -mİş verbunden werden. Es hat aber nicht nur eine reale, sondern auch eine konjunktivische Bedeutung:

Selma eve gitmeliymiş. [git: Verbstamm, -meli: Morphem für Modalität (Notwendigkeitsmorphem), -y: Bindekonsonant, -miş: Vergangenheitsmorphem]

Selma musste (sollte) nach Hause gehen. (wie ich gehört habe)

Selma hätte nach Hause gehen sollen (müssen).

Daneben kann das Morphem “-miş” mit dem Hilfsverb “olmak” auch in Modusformen verwendet werden. In diesem Fall wird eine Vermutung ausgedrückt. Die Vermutung wird durch lexikalische Elemente wie “wohl, wahrscheinlich” verstärkt:

Derya Turgay’a telefon etmiş olmalı.

Derya muss (wohl) Turgay angerufen haben.

Sedat bu problemi çözmüş olabilir.

Sedat kann (wahrscheinlich) dieses Problem gelöst haben.

7. Irrealität

Ausser den oben genannten Bedeutungsvarianten gebrauchen wir das Morphem “-mİş” mit der Postposition “gibi” zum Ausdruck eines irrealen Vergleichs am Stamm eines Verbes oder an dem durch “ -yor, -Ir, -EcEk ” erweiterten Verbstamm. Für die

Wiedergabe eines solchen irrealen Vergleichs steht im Deutschen ein konjunktivischer Nebensatz mit den Konjunktionen “als ob, als wenn, wie wenn” zur Verfügung. Zur Verdeutlichung der Irrealität kommt am Anfang eines “-mİş gibi” Satzes die fakultative Partikel “sanki” oder “güya” vor. Letztere ist aber beim heutigen Sprachgebrauch nicht sehr häufig anzutreffen.

(Sanki) uyuyormuş gibi gözlerini kapadı.

Sie schloss ihre Augen, als ob sie schlief.

(Sanki) bunu bilirmiş (biliyormuş) gibi yapıyor.

Er tut so, als ob er es wüsste.

(Sanki) bizi tanımıyormuş (tanımıyacaktı) gibi yaptı.

Sie tat so, wie wenn sie uns nicht kennen würde.

Es ist festzustellen, dass in diesen Beispielen die Konstruktion “-mİş gibi ” zum Vergleich einer irrealen Aussage dient, für deren deutschen Wiedergabe der Konjunktiv II im Nebensatz steht, der mit den Konjunktionen “als ob, als wenn, wie wenn” eingeleitet wird.

Zusammenfassung

In vorliegender Arbeit wurde versucht, durch die funktionale Beschreibung des Morphem “-mİş” im Türkischen und seine Entsprechungen im Deutschen beide Sprachen in diesem Teilbereich gegenüberzustellen. Die Ergebnisse dieser Arbeit haben gezeigt, dass das Mophem “-mİş” nicht nur über eine einzige Grundbedeutung, sondern auch über mehrere verfügt. Zu den verschiedenen Bedeutungsvarianten dieses Morphems mit deutschen Entsprechungen zählen wir:

1. Der Sprecher des Türkischen bringt durch die Verwendung des Morphems “-mİş” seine subjektive Feststellung über eine Handlung, die er später, d.h. nach dem Zeitpunkt des Geschehens erfahren bzw. gehört hat, oder seine subjektive Einstellung zum Gesagten zum Ausdruck.

Für den gleichen Zweck verwendet der Sprecher des Deutschen drei unterschiedliche

Konstruktionen :

a) das Modalverb “sollen” + Partizip Perfekt mit dem Hilfsverb “haben” oder “sein” und das fakultative Element “angeblich” für die Wiedergabe einer nachträglichen Feststellung.

das Perfekt mit dem fakultativen Element “wohl” für die Wiedergabe einer subjektiven Einstellung zum Gesagten.

der Konjunktiv in indirekter Rede für die Wiedergabe einer Distanz zu einer Äusserung.

2. Der Sprecher des Türkischen drückt durch das “-mİş” etwas Erdachtes, etwas Fiktives aus, was der Sprecher des Deutschen durch das Tempus “Imperfekt” wiedergibt.

3. Als Partizip erscheint das “-mİş” in einer Nominalphrase und charakterisiert das betreffende Nomen. In dieser Gebrauchsfunktion wird im Deutschen das Partizip Perfekt verwendet.

4. In Verbindung mit dem Hilfsverb “ olmak ” besagt es zeitliche Abstufung einer Handlung und entspricht dem deutschen Futur II.

5. Mit dem Modalelement “-ebil /-abil” zeigt das “-mİş” an, dass eine abgeschlossene Handlung vom Sprecher vermittelt wird. Mit dem Modalelement “-meli/-malı” hingegen kann es nicht nur eine reale, sondern auch eine konjunktivische Bedeutung widerspiegeln, die im Deutschen durch das Modalverb “müssen” oder “sollen” im Perfekt bzw. im Imperfekt mit oder ohne Konjunktiv II wiedergegeben wird.

6. In Verbindung mit der Postposition “gibi” kann das -mİş” dem Sprecher dazu dienen, seine Aussage unreal zu formulieren. Diese Funktion erfüllt im Deutschen ein mit der Konjunktion “als ob” oder “als wenn, wie wenn” eingeleiteter Nebensatz, dessen Prädikat im Konjunktiv II steht.

BIBLIOGRAPHIE

- Aksan, Doğan, 1983**, Sözcük Türleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Olgaç Basımevi, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin, 1986**, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara.
- Brüder, Grimm, 1969**, Märchen mit Illustrationen von Josef Hegen-bath, Müller und Kiepenhauer, Insel-Verlag, Leipzig.
- Çakır, Abdulvahit, 1992**, Türkçede Kiplik, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 3, Ankara, s. 383-392
- Drosowski, Günther, 1984**, Duden-Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Band 4, Bibliographisches Institut, Mannheim.
- Eisenberg, Peter, 1989**, Grundriss der deutschen Grammatik, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart.
- Engel, Ulrich, 1988**, Deutsche Grammatik, Julius Gross Verlag, Heidelberg.
- Ergin, Muharrem, 1985**, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, Kurtiş Matbaası, İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat, 1979**, Dilbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Grimm, J/Grimm, W., 1992**, Dünya Edebiyatından Seçmeler, Masallar I, Çev: Kemal Kaya, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Jude, Wilhelm, K., 1975**, Deutsche Grammatik, Georg Westermann Verlag Braunschweig.
- Jung, Walter, 1984**, Grammatik der deutschen Sprache, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Korkmaz, Zeynep, 1992**, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekinay, Alev, 1988**, Einführung in die moderne türkische Sprache, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Ülkü, Vural, 1980**, Affixale Wortbildung im Deutschen und Türkischen, A.Ü. Basımevi, Ank.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 55-76, ELAZIĞ-2001

TATAR TÜRKÇESİNDEKİ DİL VE SÖZ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Nauçniye İssledovaniya poslovits svyazannih s Tatarskim Dialektom
Toretskogo Yazıka*

Ercan ALKAYA *

ÖZET

Bütün Türk Dünyasında ortak nitelikler gösteren atasözleri, Türk sözlü kültürünün en değerli unsurlarından birisidir. Bu incelemede Türk dünyasının önemli boylarından birisi olan Kazan Tatar Türklerindeki dil ile ilgili atasözleri ele alınmış, Tatar Türklerinin atasözleri vasıtasıyla dillerine ve yabancı dillere karşı olan tutumları ele değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Türk, atasözü, dil, söz, kültür

REZYUMİ

Vo vsom Turetskom mire, poslovitsi pokazı vavuşçıye svoi obşçıye osobennosti yavlyayutsa samim dorogim v kulture Turetskogo slova. V etom nauçnom issledovanii rassmatrivayetsa yazık odnogo iz vajnih plemyon Kazanskih Tatar Turetskogo mira, rassmatrivayutsa poslovitsi tatarskogo yazıka v sravnenii s drugimi yazıkami.

Klyuçeviye Slova: Tatarin, Turok, poslovitsa, yazık, slovo, kultura

* Araştırma Görevlisi Fırat Ün. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Atasözleri, Türk sözlü kültürünün en önemli ürünlerinden birisidir. Milletlerin ortak geçmişleri, ortak değerleri, kültürel gelenekleri, düşünceleri, inançları, hayata bakış açıları en güzel şekliyle atasözlerinde ifadesini bulur.

Atasözleri, atalarımızın engin tecrübelerinin, düşüncelerinin sağlam bir mantık süzgecinden geçirildikten sonra, söze dönüştürülmesidir. Dilde var olan kelimeler en güzel şekilde söze dönüştürülerek; bu düşünceler, sezgiler millet hafızasına kaydedilir.

Atasözleri milli varlıklarımızdır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnanırcı ve kutsaldırlar. Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Milletin ortak düşünce, inanış ve tutumunu belirtir, halka yol gösterirler (Aksoy, 1984; 19). Atasözleri sadece dikkate değer sözler değil, aynı zamanda yalanlanamayacak derecede doğru ve objektif bilgilerdir. İlmi gerçeklerle birlikte, felsefi hakikatleri de bünyesinde barındırır (Baltacıoğlu, 1994; 190). Halkımız, derin bilgisini, duyusunu, ince zekasını, espri anlayışını atasözlerine sığdırmıştır.

Ömer Asım Aksoy atasözlerinin biçim özelliklerini üç bölüme ayırır. Buna göre:

1. Atasözleri kalıplaşmış, klişeleşmiş sözlerdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa-başka kelimeler konulamayacağı gibi söz diziminin biçimi de bozulamaz.

2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Çok uzun şekilde anlatılacak bir olay veya durum birkaç kelimeyle ifade edilir.

3. Atasözlerinin çoğu bir iki cümledir. Uzun olanları azdır. Atasözlerinin çoğu geniş zaman kipi veya emir kipiyle kurulmuştur. Çünkü yüklendikleri görevleri bu kipleri gerektirmektedir (Aksoy, 1984; 20-21). Yine, Ömer Asım Aksoy atasözlerinin kavram özelliklerinin uzun bir gözlem sonucu doğduğunu belirterek, bu özellikleri yedi grupta inceler. Bu özellikler:

1. Sosyal olayların nasıl olduğunu belirten atasözleri. Örnek: Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek içer.

2. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini belirten atasözleri. Örnek: Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

3. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini bildirirken bunlardan ders almamızı gerektiren atasözleri. Örnek: Öfke ile kalkan ziyan ile oturur.

4. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt verenler. Örnek: Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.

5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri. Örnek: Taşıma su ile değirmen dönmez.

6. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri. Örnek: Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.

7. Bazı inanışları bildiren atasözleri. Örnek: Ananın bahtı kızına (Aksoy, 1984;21-22)..

Atasözlerinin kısa ve özlü olması, tarafsızlığı, genel tutumu yansıtması, uzun ve sürekli bir gözleme dayanması, ders ve öğüt vermesi, klavuzluk ve yol göstericilik özelliği taşıması, gelenek ve görenekleri yansıtması, halkın inanışlarından derin izler taşıması, gerçekçi olması, eleştiri, yargı ve alaya yer vermesi, mecazlı anlamlarla yüklü olup sanatlı anlatıma sahip olması (Par, 1993; 6-7) belirgin nitelikleri arasındadır.

Atasözleri sözlü kültür içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Zaten atasözleri, bilmeceler, deyimler ve diğer sözlü kültür unsurları yazının varlığından önce sözlü kültür içerisinde meydana gelmiştir. Eski dönemlerde bilgi kolayca elde edilemezdi ve elde edilen bilgi de çok değerliydi. Toplum, bilgiyi koruyan ve eski günleri anlatabilen yaşlı ve bilge kişilere önemli bir değer verirdi. Fakat yazı ve özellikle matbaa aracılığıyla bilgi aklın dışında kaydedilmeye başlanınca sözlü kültür ürünleri de eskisi gibi üretilmemiştir (Ong, 1995; 57).

Atasözleri yazısız olmayan toplumlarda bir nevi eğitsel bir öge olarak kullanılmıştır. Çünkü kalıplaşmış özgün deyimler oluşturma, ortak geçmişe tek vücut olarak bağlanmayı kolaylaştırmıştır (Ong, 1995; 21). Bir eğitim aracı olarak kullanılan atasözleri millet hafızasında kalıplaştıktan sonra sürekli tekrar yoluyla nesillerden nesillere aktarılmıştır.

Atasözlerinin bir diğer özelliği de değişik bölgelerde değişik varyantlarının olmasıdır. Bu, atasözünün bozulması demek değildir. Bu atasözlerinin o bölgelerdeki kalıplaşmış özel biçimidir. Mesela, "Denize düşen yılanı sarılır" atasözünün "denize düşen yosuna sarılır" veya "Ayağını yorganına göre uzat" atasözünün de "Yorganına göre ayağını uzat" gibi (Aksoy 1984; 23) biçimleri görülmektedir. Nedeni de, sözlü kültürlerde dinleyici anlatıya çok heyecanlı bir şekilde katılır. Böylece sözlü ürün her anlatılıştaki yepyeni bir biçim kazanır. Dolayısıyla anlatıcı, eski söze yeni unsurlar katabilir. Sözlü gelenekte bir sözlü ürünün değişik varyantları, en az tekrarı kadar boldur ve tekrar sayısının sınırı yoktur (Ong, 1995; 58). Bugün aynı anlamdaki atasözlerinin Türkiye'de ve Türk dünyasında pek çok varyantının bulunması bunu kanıtlamaktadır.

Atasözlerinin, daha geniş bir ifadeyle sözlü kültür ürünlerinin unutulmaya başlanması veya eskisi gibi üretilmemesi yazının kullanım alanının genişlemesiyle olmuştur. Yazıyla birlikte düşünce koruma altına alınmış, koruma işlevi yazıya aktarılmış, metin zihin yükünü, başka bir deyişle, hatırlama yükünü hafifletmiş ve böylece zihnin yeni düşüncelere yönelmesini sağlamıştır (Ong, 1995; 58). Bilgi, belleği

güçlendiren sözlü kalıp depolarından çıkıp yazılı metinlere konunca, zihne çok daha özgün ve soyut düşünce yolları açılmıştır. Zaten, hikâye, roman, tiyatro, deneme gibi uzun edebi türlerin ortaya çıkışı yazıyla, özellikle matbaanın icadıyla olmuştur.

Atasözlerinin hemen hemen her milletin kendi kültürü içinde yer alması, milletlere özgü atasözlerinin bulunması da atasözlerinin bir diğer özelliğidir. İnsanoğlunun tecrübelerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden kaynaklanan atasözleri dünyanın her dilinde görülür. Çoğunlukla bir cümle biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve kafiye ile söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelen atasözleri çeşitli dillerde benzer özellikler gösterirler (Aksan, 1982/II; 40-41). Her millette aynı anlamı veren atasözlerine rastlanmaktadır. Bu durum atasözlerinin kültürel ilişkiler neticesinde bir kültürden diğer kültüre geçtiğini gösterdiği gibi farklı milletler arasındaki düşünce ve tutumların da ortak nitelikler taşıdığı anlamına gelir.

Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının atasözlerinde de önemli benzerlikler olduğu görülmektedir. Birçok atasözü, bir iki ses değişmesiyle, bazen bir iki kelime değişmesiyle öteki Türk lehçelerinde de görülmektedir. Ele aldığımız atasözlerinde de Türkiye Türkçesi atasözleri ile Tatar Türkçesi atasözlerinde aynı veya benzer atasözleri görülmektedir. Mesela: T.T. "İnsan sözünden, hayvan yularından tutulur; Tat. T. Kişi tilinnen, hayvan tizgininnen ilige", T.T. "Doğru söz acıdır; Tat. T. Hak süz acı bulır", T.T. "Dilin kemiği yok; Tat. T. Tilniñ süyegi yuk", T.T. "Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur; Tat. T. Tilden kilgen kuldan kilse herkim patşa bulır idi"... Bu önemli benzerlikler Türk insanının aynı kökten çıktığının, aynı kaynaklardan beslendiğinin en önemli kanıtıdır. Ortak tutum ve davranışlar, kültürel unsurlar, hayatı algılayış biçimindeki benzerlikler Türk atasözlerinde görülebilir.

Atasözü terim olarak bütün Türk dünyasında üç aşağı beş yukarı aynı adlarla adlandırılmaktadır. Bizim eskiden mesel, darb-ı mesel, durub-u emsal; bugün atasözü adını verdiğimiz bu söze Azerbaycan Türkleri: Atalar sözü, Başkurtlar: Makal, eytim, atalar hüzi, Kazaklar: Makal, metel, nakıl, Kırgızlar: Makal-lakap, Özbekler: Makal, Tatarlar: Atalar süzi, makal, eytim, Türkmenler: Atalar sözi, nakıl, Uygurlar: Makal, Kumuklar: Atalar sözü, Çuvaşlar: Vattisin semahi (yaşlılar sözü) gibi adlar vermektedirler.

Tatar Türkleri bir diğer deyişle Kazan Tatarları, Türk Dünyası içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tarihi Volga Bulgarlarının devamı olan ve çoğunlukla İdil-Ural bölgesinde varlıklarını sürdüren Tatar Türkleri, köklü bir sözlü edebiyata sahiptir. Ayrıca diğer Türk boylarına nazaran yazılı edebiyatı 12.-13. yüzyıllara kadar uzanır. Haliyle, sözlü ve yazılı edebiyat geleneğine sahip bir Türk boyudur.

Bu çalışmada Tatar Türkçesinde dil ve söz ile ilgili atasözlerini irdelemeye çalışacağız. Söz konusu atasözleri 1982 yılında Tataristan'ın başkenti Kazan'da basılan "Mekaller hem Eytimner" adlı kitaptan ve yine 1995 yılında Kazan'da basılan Huci Mehmutov'un "Yazılmagan Kanunnar" adlı kitabından alınmıştır. "Mekaller hem Eytimner" adlı kitapta on binden fazla atasözüne yer verilmiştir. Tatar folkloruyla ilgili basılan eserlerde ve ilmi kuruluşlarda toplanan atasözlerinin sayısı, değişik varyantlarıyla birlikte elli bine yaklaşmaktadır (MHE, 1987; 5). Atasözleriyle ilgili atasözlerinde, atasözlerine verilen önem ortaya konulmaktadır: Borıngılar sözün tıñlamasan borınıñ sıñar (Eskiler sözünü dinlemezsen burnun kırılır), Ambar töbinde ikmek bar, kartlar süzinde hikmet bar (Ambar dibinde ekmek var, yaşlılar sözünde hikmet var), Atalar süzi, aklınn üzi (Atalar sözü. aklın özü) (MHE, 1987; 6). gibi örneklerde atasözünün aklın özü olduğu belirtilerek, atasözlerinin ders alınması gereken sözler olduğu vurgulanmıştır.

Atasözü için Tatar Türkçesinde "makal, borıngılar süzi, ata-baba süzi, kartlar süzi, halık süzi, ibretli süz" gibi adlar kullanılır. "Makal" sözü Arapçadan gelmiş olup "söylemek, demek" anlamındadır. Bu kelime, atasözü anlamıyla yaklaşık 150 yıldır kullanılmaktadır. Daha önceki dönemlerde atasözü için "mesel, zarbe mesel, emsal, temsil" gibi sözler de kullanılmıştır (MHE, 1987; 6).

Bildirişim türleri içerisinde en gelişmiş olanı, en mükemmeli insan dilidir. Sesli-sözlü bir gelişme çizgisine sahip olan insan dili, aynı zamanda bildirişimi en kolay şekilde gerçekleştirme özelliğini de taşır. Ayrıca insan denen varlık da, duygularını, düşüncelerini dil sözcüklerine dönüştürerek diğer yaratıklardan ayrılır (Başkan, 1988; 42). Dolayısıyla insanoğlu dil yeteneğine sahip olmakla kendisini olduğu kadar, bütün kainatı da anlamlandırma görevini yüklenmiş seçkin bir varlık konumunu elde etmiştir.

Atasözleri içerikleri itibarıyla yaratıcı ve özgün düşüncenin en güzel şekilde kalıplaştığı ifadelerdir. Takiyeddin Mengüşoğlu: "Düşünme ile dil, görme ile dil arasında sıkı bir ilişki vardır. Yaratıcı bir görme, yaratıcı bir düşünme dilde de yaratıcı olur. (...) Bir şeyi/fenomeni/olguyu kendi öz diliyle gören ve düşünen bir insan o şeyi kendi dili ile mutlaka anlatabilir. Bir şeyi, düşünülen ve görülen bir şeyi kendi dili ile anlatamayan bir kimse ezbere gören ve ezbere düşünen, yani varlık dünyasında bir karşılığa dayanmadan söz söyleyen, yazı yazan kimsedir (Mengüşoğlu, 1992; 237)." demektedir. Eğer bu bağlamda düşünülecek olursa atasözleri, düşündüğümüz ve gördüğümüz her şeyi, kendimizi, "varlık alanı"mızı -ezbere değil-özgün olarak ifade ettiğimiz en mükemmel kalıplar olarak karşımıza çıkar.

Doç. Dr. Ramazan Korkmaz'a göre, bir anlatı geleneğinin özgünlüğünü sağlayan üç önemli gösterge vardır. Bunlardan birisi özgün kişiliklerin çizimi, ikincisi özgün

vak'aların yaratımı üçüncüsü de "dil'in işleniş biçimi"dir (Korkmaz, 2000; 326). Anlatı geleneği içerisinde değerlendirildiği zaman da atasözleri dilin işleniş bakımından çok gelişmiş bir özelliğe sahip bir anlatı türüdür. Çünkü atasözleri Türk bilincinin en iyi korunduğu, derin felsefi bir boyutu olan, düşünce birikimimizin en kıymetli hazineleridir. Bu hazinelerimizin ifade vasıtası da ana dilimizdir. Dil bizi "varlık alanı"na çıkararak, deneyim ve değerler dünyamıza bağlayan ve kazanılmış bilgilere yenilerini katarak kendimizi geliştirme şansımızı sağlayan (Korkmaz, 2000; 319) en önemli unsurdur.

Atasözlerinin özgünlüğünü sağlayan dilin işleniş biçimini oluşturan en önemli öge dilin bireysel kullanımı, daha doğrusu söze dönüşmesidir. Dil toplumsal, söz ise bireyseldir. Saussure'ye göre, söz toplumsal olan dilin kişi tarafından gerçekleştirilmesi, özel kullanımıdır. Sözün tüm gerçekleştirmeleri bireysel ve anlaktır (Saussure, 1985; 22-23). Atasözleri de duyguların, düşüncelerin söze dönüştüğü değerler bütünüdür. Bu değerler bütünü'nün gözler önüne serildiği Tatar atasözlerinde dil ve söz konusuna oldukça geniş yer verilmiştir. Bu atasözlerinde dil çeşitli işlevleriyle ele alınarak çok özlü mesajlar verilmiştir. İnceleyeceğimiz atasözlerinde dil ve sözün hangi amaçlar için ele alındığı maddeler halinde gösterilecektir.

1. Dil-Kişilik Bağlantısı

Tatar atasözlerinde yüksek bir dil kültürüne sahip olmak kişinin en iyi, ahlaki sıfatlarından birisi olarak kabul edilmiştir. Atasözlerinde dil (söz) kişinin kalitesini, kişiliğini ortaya koyan bir ölçüdür. Kişi konuştuğu söze göre değer kazanır ve vasıflandırılır. Ayrıca söz kişinin içi dünyasının aynasıdır. Kişinin dili bozursa içi de bozuk, dili düzgünse gönlü de düzgündür. Bu durum atasözlerinde gayet açık bir şekilde belirtilmektedir: "Sunı tayak bilen, kişini til bilen ülçiler", "Kişinin akılı süzinnen, asılı işinnen biline", "Kişi tilinnen, hayvan tizgininnen ilege", "İnsaflının tili saf", "Künili turının tili tur", "Künili buşnın tili buş", "Tili bozıknın künili bozık", "Akılı kıskanın tili ozın". Atasözlerinde görüldüğü gibi, halkın ahlakî ve estetik anlayışında dil ve söz bağlantısı ince bir anlatımla dile getirilmiştir.

2. Ana Dil

Tatar atasözlerinde ana dile karşı derin bir sevgi beslenir. Kişinin çocukluğunda annesinden, aile çevresinden öğrendiği ana dili, kuşaktan kuşağa aktarılan, milletin kültürüyle sıkı sıkıya ilişkili bir bildirişim dizgesidir (Aksan, 1982/I, 51). Ana dil halkın ömür boyu yoldaşı, desteği, dayanağı ve sevincidir. Kişi kendisini en iyi şekilde ana diliyle ifade eder. Nesnelere, kavramları, çevreyi, dünyayı kısacası her şeyi bu dille kavrar. Anadilde halkın ince zekası, derin felsefesi, saf ahlakı, örf ve adetleri kısacası

bütün varlığı saklıdır. Bundan ötürü halkın yaşayışı, kaderi, geleceği anadilden ayrılmaz bir gerçektir. "Tili barlar halık bulgan, tili yuklar balık bulgan", "İli barnın tili bar, tili barnın yulı bar" gibi atasözlerinde halkın yaşaması için dilinin yaşaması gerektiği gerçeği vurgulanır. Dilin yaşaması için de dile kıymet verilerek, dilin korunması ve geliştirilmesi gerekir. Ayrıca, "Tugan tilin kadirlegen halık kadirli bulır" denmiştir. "Tugan tilim-üz tilim, kaya barsam üz könim", "Tilinni sakla-devlet kürirsın", "Tugan tilim, irke gölim, kiñdir siña küñil türim" gibi atasözlerinde ana dilin vazgeçilmez olduğu ve mutlaka korunması gerektiği belirtilmiştir. Aşağıdaki atasözünde ise dünyada her türlü servetin, varlığın ancak ana dil sayesinde olacağı haklı olarak dile getirilmiştir: "Ciri barnın ili bulır, ili barnın tili bulır, tili barnın, köyi bulır, köyi barnın öyi bulır, öyi barnın ulı bulır, kızı bulır, aşarına aşı bulır".

Kişi için ana dilinin yakınlığını ve azizliğini, ana dile hürmet ve muhabbetin ulu ve kutsal bir duygu olduğunu daha derin bir şekilde anlatmak için ana simgesi kullanılır. Kutsal olan dil, yine kutsal bir varlık olan anayla bütünleştirilerek işlenir. Öyle ki "Tugan tilin söymes, tugan anasın bilmes" atasözü ana dili sevmemekle anneyi reddetmeyi bir tutar. "Ana tili bir bulır", "Ana balanı iki kat tudıra: Bir kat-ten birgen, ikinci kat-til birgen", "Ana mem birgen, ana ten birgen, ana söt birgen, ana til birgen", "Til-ananın tilegi, til-ananın balasına in kadirli bülegi", "Anam birgen tugan til, atam birgen koral til", "Altıda bilgen ana tilin, altmıšta da onıtılmas", "İn matur til-tugan til, enkem söylep torgan til" gibi atasözlerinde ana dili öğretmede annenin rolü vurgulanırken, dilin annenin çocuğuna verdiği en büyük hediye olduğu da belirtilir. 1552 yılında Kazan Hanlığının Rusların eline geçmesinden sonra, günümüze kadar Rus hakimiyetinden bir türlü çıkamayan Tatar Türkleri, ana dillerine dört elle sarılmış ve onu korumak için her türlü fedakârlığı yapmışlardır. Bu ana dil sevgisi ve bilinci atasözlerinde de ifadesini bulmuştur.

3. Yabancı Diller

Tatar atasözlerinde ana dil yüceltilirken, diğer yabancı dillerin önemi de ihmal edilmemiştir. Yüzyıllar boyunca kendilerinden daha güçlü olan Ruslarla yaşama zorunluluğu, karşı tarafın dilini bilmeyi ve öğrenmeyi bir zorunluluk haline getirmiştir. Ayrıca başka dilleri bilmenin insana pek çok fayda getireceği vurgulanmıştır. Kişi dil denen açarla birçok kapıyı da açabilmektedir: "Her tilnin üz hikmeti bar", "Cidi törli gylim bil, cidi yortnuñ tilin bil", "Tiller bilgen, iller bilgen", "Her ilnin açkıçı til, tilin bilgen il açar", "Bir avızga iki til sıya". "Tugan til üzüm öçin, başka til könim öçin" (Ana dil kendim için, başka dil günüm için) atasözünde bir gerçek vurgulanır. Çünkü insan

kendi "varlık alanı"na ancak ana diliyle açılabilir. "İnsanların çeşitli bakımlardan nitelikleri nasıl birbirinden farklı ise, toplumların dünyayı görüşleri, değerlendirmeleri de öylece birbirinden ayrıdır (Aksan, 1982/I, 51). O halde ana dili insanın kendisi için gerekirken, başka diller de günü için, yani menfaatleri için gerekmektedir.

4. Dilin Gücü ve Toplum İçerisindeki Rolü

Atasözlerinde dilin önemli bir güç ve zenginlik olduğu işlenir. Dilin toplum hayatında, kişiler arasında ilişki kurulmasında önemli bir rol oynadığı vurgulanır. Dil toplumsal bir olgudur. Çünkü dil hem bireylerle özdeşleşir, hem de onların üstünde ve dışında yer alır. Bireyi toplumsallaştıran, işlevsel hale getiren, birçok durumda milleti oluşturan temel öge dildir. Dilin bildirişim işlevi onu toplumsal kılan en önemli unsurdur (Vardar, 1982; 12). Dolayısıyla toplum içerisinde dili kullanmak bir sanattır. Büyük bir zenginlik olan dil her kapının açarıdır ve çok önemli bir silahtır. Aşağıdaki atasözlerinde bu düşüncelerin tamamını görmek mümkündür: "Til baylık", "Til digen kazna bar, ala bilsen alıp kal", "Til baylığı bay iter, til yuklığı yuk iter", "Til ilnin kolağı", "Til küñilnin közgisi", "Til-kılıçtan ütken", "Fil kütermegeni til kütere", "Til Mekkege citkize", "Til bilimniñ açkıçı, akılñ baskıçı", "Akıl kazna, küñil yozak, til açkıç".

5. Dilin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Dil, kişiye toplum içerisinde saygınlık kazandırır ve kişiye her türlü kolaylığı sağlar. Bunun yanında dilin kötü kullanılması durumunda, dil insana kötülük getiren ters tepen bir silah konumuna geçer. Dilin insana iyilik veya kötülük getirmesi dili kullanan kişiye bağlıdır. Bu tür atasözleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir. Atasözünün birinci bölümünde dilin iyi kullanımı, tatlılığı, güzelliği verilip ikinci bölümünde de dilin kötü kullanımı, acılığı, kötülüğü verilmiştir. Bu şekilde zıt anlamdan hareketle ifade güçlendirilmiştir. "Yahşı til yılannı oyadan çıkarır, yaman til ademni imannan çıkarır", "Tatlı til iyesine bal aşatır, tatsız tıyayk aşatır", "Açı til zeher, tatlı til şiker", "Yahşı süz öy saldıra, yaman süz öy tuzdıra", "yahşı süz ara tözer, yaman süz ara buzar", "Yahşı süz taş irite, yaman süz baş çirite" gibi atasözlerinde iyi sözün ve kötü sözün nelere yol açacağı belirtilmektedir.

6. Sözün Önemi/Sözünde Durmak

Kişinin toplum içerisinde değer kazanması verdiği sözü yerine getirmesine bağlıdır. Atasözlerinin hepsi sözün hayata geçirilmesini, ağızdan çıktığı gibi kalmamasını ve işle pekiştirilmesi gerektiğini öğütler. Halk nazarında kişilerin huzurunda, toplum içerisinde verilen söz, mutlaka ifa edilmesi gereken bir borçtur. Söz adeta kanun hükmündedir. Çünkü verilen söz atılan oktur. (Eytken süz-atkan uk, kakkaz kazık). Söz

ya verilmemeli ya da verilirse mutlaka yerine getirilmelidir. Atasözlerinde kişinin sözünün ölmesinden önce sözünün ölmesi yeğ tutulmuştur. Sözde durmamak büyük bir ayıp olarak kabul edilmiştir. Bunlarla ilgili şu atasözleri verilebilir: "Süzni eytme, eytsen kaytma", "Süzde toru zurlık, süzde turmav hurlık", "Kişinin süzi ülgençi üzi ülsin", "Yulbarıs yulınnan kaytmas, yigit süzinnen kaytmas", "Yahşı at-buz bulır, yahşı ir süzinde töz bulır", "Adem şul-eytken süzinnen kaytmasın".

7. Sözü İşle Pekiştirilmesi

Atasözlerinin önemli işlevlerinden birisi de terbiye, eğitim amacıyla kullanılmasıdır. Halk, atasözlerinde kişilerden sadece sözü söylemekle kalmamasını, söylediği sözü uygulamaya koymasını da bekler. Çünkü dilden gelen, elden geldiği sürece makbuldür. "Tilin söylesin, kulın işlesin", "Tilinnen kilgen, kulınnan kilsin", "Tilin bilen aşıkma, işin bilen aşık" gibi atasözlerinde kişiden hem söylediği sözleri işle pekiştirmesi beklenirken, hem de kişi bir şekilde motive edilmektedir. Çünkü eğitimde motive etmenin önemli bir yeri vardır. Eğitimin başarıya ulaşması kişiyi motive etmekle mümkündür. Psikologlar öğrenme sürecinde dört ana unsurdan söz ederler: Dürtü (güdü), tepki, işaret ve ödül. Bunlardan ilki olan güdü, bireyi harekete geçiren ve motivasyonunu sağlayan en önemli unsurdur (Kurt, 1991; 53).

Bu konudaki atasözlerinde, kişinin söylediği sözü uygulamaya geçirmesi konusunda güdülendiği görülmektedir. "Uyıñ bilen citkenni tiliñ bilen eytip kürset, tiliñ bilen eytkenni kulıñ bilen işlep kürset", "Kulınnan kilmegenge tilin bilen süz birme", "Tilin bilen dav kuptarma, işin bilen tav aktar", "Süzinni azrak söyle, işinni kübrek işle", "Süzge karap tügil, işke karap hökim it", "Süzinni mıskallap ülçe, işni batmanlap", "Süz birirge citiz bulma, süz üterge citiz bul", "Üzinni süzinnen kim kürsetme". Görüldüğü gibi toplumun kişiden beklediği konuşması değil, çalışmasıdır.

Atasözleri kişileri olumlu, topluma ve kişiye fayda getirecek yönde güdüler. Kişiyi bu güdülemeye vereceği tepki karşısında değerlendirmeye tabi tutar ve buna göre ya kişiyi yüceltir ya da aşağılar. Tatar atasözlerinde söylediği sözü yerine getirmeyen, sadece konuşan, dili işleyen kişiler hicvedilir ve toplumca alaya alınır. "Kıltır-kıltır kıkırır-kalay eteç şul torır", "Korı sudan may çıkmas-korı süzden men çıkmas", "Birevnin kulı işli, ikinçinin tili işli", "Tili bilen yurgalıy, işke kilse borgalıy da sırgalıy", "Tili bilen kükteki aynı yörte bilgen, kulı bilen kazandığı maynı irite bilmegen", "Tili bilen tigirmen tarttırta, kulı bilen kıl da kıbrdata almıy", "Til bilen urak ursan, bil avırtmıy", "Tili bilen hava kıynıy, hava kıynap tamak tuymıy", "Tilden kilgen kuldan kilse, herkim patşa bulır idi", "Eytü bilen işlev arasında altmış yıllık yul bar, di", "Süzi bilen yuata, ikmek birmi uzata",

"Süzler huş, kullar buş", "Süzde-Alla, işte estagfirulla", "Süzde-ul yakka, bu yakka, işte hiç yakka", "Kori süzden pılav bulmas, döğisi-mayı bulmas" gibi atasözlerinde, halk bir iş yapmayan sadece konuşan kişilerle çok ince bir şekilde alay etmektedir.

8. Hikmetli/Anlamlı Söz-Gereksiz/Boş Söz

Kişi konuştuğu sözün niteliğine göre değerlendirilir. Sözü ölçüp biçen, gerektiği yerde kullanan kişiler itibara layık görülür. Dolayısıyla ağızdan çıkan söz kişinin değerini ortaya koyan bir ölçüdür. Kişi ağızını açıp konuşacağı zaman, sözünün itibara layık olmasına, bir fikir içermesine, anlam taşımasına dikkat etmelidir. Bu yüzden sözün bağlamının, kullanılacağı yerin zamanının çok iyi tespit edilmesi gerekir. Atasözlerinde bu tip sözler "akıllı söz", "hikmetli söz", "manalı söz" (Mehmutov, 1995; 66) gibi adlarla adlandırılmıştır. Hikmetli söz dilden çıkan altın olup, ekmek gibi kutsaldır. Aşağıdaki atasözlerinde hikmetli sözün önemi açıkça vurgulanır: "Akıllı süz-tilden çıkan altın", "'Altın taş yarıp çıkar, akıllı süz tiş yarıp çıkar", "Akıllı süz tınlaganda aşar aşıñ onıtılır", "Akıllı kişiden akıllı süz çıkar", "Hikmetli süz küp bulmıy", "Hikmetli süz-ikmekli".

Hikmetli sözün karşıtı boş sözdür. Atasözlerinde hikmetli sözün gerekliliğinden övgüyle bahsedilirken, boş sözün gereksizliği de ihmal edilmemiştir. Gereksiz söz her zaman sahibini aciz duruma düşürür. Sırf konuşmak için, laf olsun diye anlamsız, gereksiz söz söyleyenler, halk nazarında hoş karşılanmazlar. Zaten ahmak kişiden ancak boş söz çıkacağı da atasözlerinde ifade edilmektedir (Akıllıdan hikmet çıkar, ahmaktan ekemet çıkar; Akılsız baştan mekgul süz çıkmas). Bu tür atasözlerinde boş sözden kaçınılması kesin bir şekilde öğütlenmektedir: "Nursız küzden fayda yuk, hikmetsiz süzden fayda yuk", "Süz hikmetin bilmegen kişiniñ mihneti küp", "Üzi ahmaknın süzi ahmak", "Ahmak süzni atañ söylese de tınlama", "Avızıñnan tozsız süzin çıkarkaçı kayrılıp tiziñ çıkısın", "Tozsız süzden tozlı botka temlirek", "Süz yugında süz bulsın, til kıçıtkan iş bulsın".

9. Düşünce-Söz Bağlantısı

Dil düşüncenin ifade vasıtasıdır. Düşünce, akıl, bilgi, buluş insani anlamda ancak dille imkân kazanır. Düşüncenin tüm boyutlarına ulaşılabilmesi için dil gereklidir (Vardar, 1982; 10). Tatar atasözlerinde kişilerin konuşmaya başlamadan, bir söz söylemeye geçmeden önce planlayarak, düşünerek hareket etmeleri istenir. Çünkü kişinin söylediği söz düşünerek veya düşünmeyerek söylemesiyle değer kazanır veya değerden düşer. "Süziñnin başınnan ilik töbin uyla", "İki tapkır uyla, bir kat söyle" gibi atasözlerinde düşünce ve sözün iç içe ve birbirine bağımlı olarak ifade olunduğu anlaşılmaktadır.

Geniş ve köklü bir tecrübeler zincirinin ürünleri olan atasözleri, dilin duyguları etkilemekte, heyecanları uyarmadaki rolünü göz ardı etmemektedir. Sözün düşünceden sonra geldiğinin belirtilmesi, kişinin davranışlarında düşüncenin önemine dikkat çekmekte, davranışları ve dili düşüncenin yönlendirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kurt, 1991; 58). Zira atasözünde çok güzel ifade edildiği gibi "düşünülmeden söylenen söz, nişan alınmadan atılan ok" gibidir (Uylamıyça eytken süz-tözemiçe atkan uk). Hedefini bulmadığı gibi, yanlışlıkla başkalarına da zarar verebilir. Kişi oynayarak, gülerken konuşsa, şaka sözü olarak söylese dahi sözü iyice düşünmelidir (Uynap süylesen de uylap süyle; Uyn süzge de megne kirek). Kısaca atasözlerinde verilmek istenen düşünce sözün söylenmeden önce mutlaka düşünülmesidir. Sağlıklı iletişimin vazgeçilmez şartı da budur. Konuyla ilgili diğer atasözlerini de şöyle sıralayabiliriz: "Uyn süzni herkim bilmes, kişisine karap söyle", "Uynasan da uyıñdagın eyt", "Süzni eytirden ilik başıñ tireli biş kat eylendirip kara", "Üz akılıñ üzinde, üz zihinin süzinde bulsın".

10. Doğru Söz-Yalan Söz

Düşüncenin aracı olan dili kullanmak kişinin iradesinde olan bir durumdur. Ağızdan çıkan sözün niteliği kişinin değerini ortaya koyar. Sözün doğruluğu ise her zaman makbul sayılmıştır. Doğru söz dilin süsüdür (Tilniñ zineti-turı süz). Doğru söz kişinin yüzünü ağartır (Süzi hakniñ yüzi ak) ve toplum içerisinde kişiye saygınlık kazandırır (Turı eytken il aldında iren bulgan). Tatar atasözlerinde hangi şartlarda olursa olsun sözün doğruluğu aşılanır. Doğru sözün kişiye hürmet, saygınlık ve güven getireceği vurgulanır. Kişinin önceden söyleyeceği sözün doğruluğu, sonradan söyleyeceği sözün geçerliliğinin teminatı olarak görülmektedir (Evvelgi süziñ ras bulsa, soñğı süzinnin ütimine yahşı). "Künili turıniñ tili turı", "Üzin kıyık utırsan da, süziñ turı bulsın", "Eytsen turı eyt, eytmesen tik tor", "Turı süzni eytirge kurıkma", "Miñ süz söylegençi bir hak süz eyt", "Akıllı kişi süz eytkende, eytir süzin çamalar, çönki yalğan süzniñ çaması yuk, dörıs süzde çama bar" atasözlerinin tamamında doğru sözün gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Doğru söz acıdır (Hak süz acı bulır). Her zaman söylenmesi gerekli olsa da karşıdaki kişiler tarafından hoş karşılanmayabilir (Turı süz hervakıtta da tatlı bulmas; Turı süz Allanı şatlandırır da, ademniñ açuñ kitirir; Turı süzni hatınıñ da söymes; Turı eytken tunganı yaramagan) ve kişiye düşman kazandırabilir (Turı süzlini yaman kişiler döşman kürirler). Bütün bu örneklerle rağmen, atasözleri neticede her zaman doğru sözün yanındadır. Doğru sözün insanı her zaman iyiliğe götüreceği de çok açık bir şekilde belirtilmiştir: "Turı süz açı bulsa da kileçekke fayda", "Turı süz açı bulır, ahırı yahşı

bulur", "Töçi yalgannan aç hakıykat yahşı", "Turi süz aç bulsa da yot: başta zehir bulsa da, soñınnan şiker bulur".

Doğru sözün karşıtı yalan sözdür. Doğru söz kişiye ne kadar itibar kazandırır, yalan söz de kişiyi o kadar itibardan düşürür ve acınacak duruma getirir. Gülerek söylenen yalan sonuçta insanı ağlatır (Yalğan kölip kilir, yılap kiter). "Bir yalgannıñni kaytarıp alır öçin kırık dörislik işlerge kirek; Bir yalğan söylese, tuğız dörisine de ışanmaslar" atasözlerinde de belirtildiği gibi, bir kere yalan söz söylenince telafisi çok güç olmaktadır. Yalan söyleyen insanın yeniden güvenilirliğini kanıtlaması için büyük mücadele vermesi gerekir. Aşağıdaki atasözlerinde de görüleceği gibi yalan söz kişiyi daima zor duruma düşürmekte, onun saygınlığını azaltmakta ve başkalarının kişiyeye olan güvenini sarsmaktadır: "Aş taşını irite, yalğan başını çirite", "Ütkir pıçak kınağa uç, ütrek süz canga uç", "Yalgış eytsen kiçilir, yalğan eytsen kiçilmes", "Bir yalgannı kaplarga tagın miñ yalgannı tabarga kirek", "Yalğan bilen dünya gizersin, kiri kayta almassın", "Yalğan sözni dörislew taş vatudan avırrak".

Sonuç olarak atasözleri, bizleri en iyi yansıtan, duygu ve değerler dünyamızı en güzel şekilde gözler önüne seren, tarihsel varlığımıza ulaşmada bize yol gösteren hazinelerimizdir. Atasözlerini derleyip bir araya getirmek yetmez. Bunun yanı sıra, onlara bilimsel ölçüler içerisinde yaklaşarak değerlendirmek, yorumlamak ve felsefi boyutlarını işlevsel haliyle ortaya koymak gerekir. Böylece bu değerler bütününe daha iyi anlaşılması sağlanabilir. Dil ve sözle ilgili Tatar atasözlerini çeşitli konular içerisinde ele almamıza rağmen ele alamadığımız, eksik bıraktığımız bazı yönleri de olabilir. Bu amaçla dil ve atasözleriyle ilgili 332 atasözü aşağıda verilmiştir. Bu atasözlerinde dilin ve sözün işlevi daha geniş bir şekilde görülebilir. Verilen atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da parantez içerisinde verilerek daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

DİL İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

1. Açıl til-zehir, tatlı til-şiker (**Acıl dil zehir, tatlı dil şekerdir**).
2. Açıkkan uğrı bulur, açınğan tilder bulur. (**Acıkan hırsız olur, öfkelenen dili olur**).
3. Açınğanıñ tili açıl. (**Öfkelenenin dili acıdır**).
4. Adem şul-eytken süzinne kaytmasın (**Kişi odur ki, verdiği sözden dönmesin**).
5. Ahmak süzni atañ söylese de tınlama (**Ahmac sözü baban söylese de dinleme**).
6. Akıl kazna, küñil yozak, til açkış (**Akıl hazine, gönül kilit, dil açar**).
7. Akıl kışkanıñ tili ozın (**Aklı kışanın dili uzundur**).
8. Akıllı kişi süz eytkende, eytir süziñ çamalar, çönki yalğan süzniñ çaması yuk, döris süzde çama bar (**Akıllı kişi söz söylediğinde, sözünü ölçüp biçer, çünkü yalan sözün ölçüsü yok, doğru sözün ölçüsü var**).
9. Akıllı kişiden akıllı söz çıkar (**Akıllı kişiden akıllı söz çıkar**).
10. Akıllı süz tılaganda aşar aşın onıtılır (**Akıllı söz dinlerken yediğin aş unutulur**).
11. Akıllı süz-tilden çıkkan altın (**Akıllı söz, dilden çıkan altındır**).

12. Akıllıdan hikmet çıkar, ahmaktan ekemet çıkar (**Akıllıdan hikmet çıkar, ahmaktan boş söz (soytarlık) çıkar**).
13. Akılsız baştan meğkul süz çıkmaz (**Akılsız baştan makul söz çıkmaz**)
14. Aldıñnan eytken tiliñ artıñnan kilip totmasın (**Önüden söylediğin dilin arkandan gelip seni tutmasın**).
15. Altıda bilgen ana tiliñ altmıña onıtılmas. (**Altıda bildiğin ana dilin altmıña unutulmaz**).
16. Altın taş yarıp çıkar, akıllı süz tiş yarıp çıkar (**Altın taş yarıp çıkar, akıllı söz diş yarıp çıkar**)
17. Ana balanı iki kat tudıra: Bir kat-ten birgen, ikinci kat-til birgen (**Ana çocuğunu iki kat doğurur: Bir kat, ten verir, ikinci kat dil verir**).
18. Ana mem birgen, ana ten birgen, ana söt birgen, ana til birgen (**Ana meme vermiş, ana ten vermiş, ana süt vermiş, ana dil vermiş**).
19. Ana tili bir bulır (**Ana dili bir/tek olur**).
20. Anam birgen tujan til, atam birgen koral til (**Anamın verdiği ana dil, babamın verdiği silah dil**).
21. Ananıñ balaga birgen iñ zur büleği til (**Annenin çocuğuna verdiği en büyük hediye dildir**).
22. Aş taşını irite, yalğan başını çirite (**Aş taşı eritir, yalğan başı çürütür**).
23. Aşıkkan til çüprekke eylene (**Acele eden dil çaputa döner**).
24. Av koşı borıñnan bilgili, akılı ütken kişi tiliñnen bilgili (**Av kuşu burnundan bellidir, zeki kişi dilinden bellidir**).
25. Avızdağı süzge sin iye, avızdan çıkkaç süz iye (**Ağızdaki söze sen iyesin, ağızdan çıkınca söz iye dir**).
26. Avızdan çıkkan artık süz yakaña yabışır (**Ağızdan çıkan artık söz yakana yapışır**).
27. Avızdan çıkkan süz-atılğan uk (**Ağızdan çıkan söz, atılan oktur**).
28. Avızın kıyık bulsa da süziñ turı bulsın (**Ağzın eğri olsa da, sözün doğru olsun**).
29. Avızına köçi citmegenniñ tili başına citer (**Ağzına gücü yetmeyenin dili başına yeter**).
30. Avızınan tozsız süziñ çıkkançı kayrılıp tiziñ çıksın (**Ağızdan tatsız söz çıkacağına, burulup dizin çıksın**).
31. Avızını bıçak açmıy, til açar (**Ağzı bıçak açmaz, dil açar**).
32. Ayak bilen abınudan til bilen abını yaman (**Dilin sürçmesi ayakların sürçmesinden daha kötüdür**).
33. Az süz-altın, küp süz-bakır (**Az söz altın, çok söz bakır**).
34. Az süz-üz süz, küp süz-çüp süz (**Az söz öz söz, çok söz çöp söz**).
35. Az süzli az oyalır (**Az sözü olan az utanır**).
36. Bal tamgan tilden agu da tamar (**Bal damlayan dilden zehir de damlar**).
37. Ballı til baş eylendire (**Tatlı dil baş döndürür**).
38. Baş kismek bar, til kismek yuk (**Baş kesmek var, dil kesmek yok**).
39. Baş til bilen söyrelir (**Baş dil ile sürüklenir**).
40. Behitli bulasınıñ tili tatlı (**fianslı olacak kişinin dili tatlıdır**).
41. Bir avızga iki til sıya (**Bir ağıza iki dil sıgar**).
42. Bir yalğan söyleseñ, tugız dörisine de ışanmaslar (**Bir yalğan söyleseñ, dokuz doğruña da inanmazlar**).
43. Bir yalğanıñni kaytarıp alır öçin kırık dörislik işlerge kirek (**Bir yalğanı düzeltmek için kırık dürüslük yapmak gerekir**).
44. Bir yalğanı kaplarga tağın miñ yalğanı tabarga kirek (**Bir yalğanı kapatmak için tekrar bin yalğan bulmak gerekir**).
45. Birev tili bilen yarıy, birev cilke bilen yarıy (**Birisi diliyle yarar, birisi omuzuyla (yani çalışmayla, gücüyle) yarar**).
46. Birevniñ kuli işli, ikinçiniñ tili işli (**Birinin eli işler, ikincisinin dili işler**).

47. Bulgan orator miñ avızını karatır, bulmagan orator bolgatır da bolgatır (**Olmuş (yetişmiş) hatip bin ağız baktırır, olmamış hatip dağıtır da dağıtır.**)
48. Bulır-bulmas kişiğe dilbige buyı til birir, digenner (**Olur olmaz kişiye dizgin boyu dil verir, demişler.**)
49. Canı açığannıñ tili açı (**Canı acıyanın dili acıdır.**)
50. Cidi törli gıylım bil, cidi yortnıñ tilin bil (**Yedi türlü ilim bil, yedi ülkenin dilini bil.**)
51. Ciri barnıñ ili bulır, ili barnıñ tili bulır, tili barnıñ, köyi bulır, köyi barnıñ öyi bulır, öyi barnıñ ulı bulır, kızı bulır, aşarına aşı bulır (**Yeri olanın ili olur, ili olanın dili olur, dili olanın düzeni olur, düzeni olanın evi olur, evi olanın oğlu olur, kızı olur, yemesine yemeği olur.**)
52. Çiçen süz başlar, batır kul başlar (**Hatip sözle başlar, kahraman elle başlar.**)
53. Çiçenniñ tili urtak, çiberniñ kulu urtak (**Hatibin dili ortak, ustanın eli ortak.**)
54. Dönyada iñ açı nerse de til, in töçi nerse de til (**Dünyada en acı nesne de dildir, en tatlı nesne de dildir.**)
55. Dönyada süzden köçli nerse yuk (**Dünyada sözden güçlü nesne yok.**)
56. Eçi tirin çıksa, eçi tilin çıga (**Acı terin çıksa, acı dilin çıkar/Çok ağır işleyenin dili çok keskin olur.**)
57. Edem tilinnen tabar, hayvan mögizinnen (**Kişi diliyle bulur, hayvan boynuzuyla.**)
58. Edepi başı til (**Edebin başı dildir.**)
59. Evvelgi süziñ ras balsa, soñgi süziñnin ütimine yahşı (**Önceki sözün doğru olsa, sonraki sözünün geçerliliğine iyidir.**)
60. Eytken süz-atkan uk, kakkın kazık (**Söylenen söz atılan ok, çakılan kazıktır.**)
61. Eytse turı eyt, eytmesen tik tor (**Söylenen doğru söyle, söylemesen dik dur.**)
62. Eytü bilen işlev arasında altmış yıllık yul bar, di (**Söylemekle yapmak arasında altmış yıllık yol vardır.**)
63. Fil kütermegenni til kütere (**Filin kaldıramadığını dil kaldırır.**)
64. Hak süz acı bulır (**Doğru söz acıdır.**)
65. Her ilniñ açkıçı-til, tilin bilgen il açar (**Her ülkenin açarı dildir, dilini bilen ülke açar.**)
66. Her tilniñ üz hikmeti bar (**Her dilin öz hikmeti var.**)
67. Hikmetli süz küp bulmıy (**Hikmetli söz çok olmaz.**)
68. Hikmetli süz-ikmekli (**Hikmetli söz ekmeklidir.**)
69. Hikmetli süzni çüplikte kürseñ de al (**Hikmetli sözü çöplükte görsen de al.**)
70. İki tapkır uyla, bir kat söyle (**İki kez düşün, bir kez söyle.**)
71. İli barnın tili bar, tili barnın yulı bar (**İli olanın dili var, dili olanın yolu var.**)
72. İli barnıñ tili bar (**İli olanın dili vardır.**)
73. İn matur til-tuğan til, enkem söylep torgan til (**En güzel dil ana dil, anamın konuştuğu dil.**)
74. İne küzinnen, çiçen süzinnen sına (**İğne gözünden, hatip sözünden sınanır.**)
75. İnsaflınıñ tili saf (**İnsaflının dili safdır.**)
76. İrte torgaç til söyeklerden: "Ni heligiz bar?" dip sorar, di. Söyekler: "Sin tik torsan, bizniñ hel yahşı" dip eytirler, di (**Sabah kalkınca dil kemiklerden: "Haliniz nasıl?" diye sorar. Kemikler: "Sen rahat dursan bizim halimiz iyidir" diye cevap verirler.**)
77. İşik aldıñni koyma bilen tot, tiliñni beyde tot (**Kapı önünü çit ile tut, dilini bağlayarak tut.**)
78. İşikte utırıp türge tiliñ citkizme (**Eşikte oturup odaya dilini yetiştirme.**)
79. Katı süzge tal sına, yomşak süzge taş iri (**Katı söden dal kırılır, yumuşak sözden taş erir.**)
80. Kılıç yarası uñalır, til yarası uñalmas (**Kılıç yarası onalır, dil yarası onalmaz.**)
81. Kılıç-kılıç kırılır-kalay eteç şul torır (**Bas bas bağırır, teneke horoz (lafazan) odur.**)
82. Kızıl til ni süylemes (**Kızıl dil ne söylemez.**)
83. Kızıl tilniñ küçeri sınımy (**Kızıl dilin dingili kırılmaz.**)
84. Kimniñ tilinde ni balsa, küñilinde şul bula (**Kimin dilinde ne varsa, gönlünde o olur.**)

85. Kiseñde malñ bulmasa, tiliñde balñ yukmı (**Kesende malın (paran) yoksa, dilinde balın da mı yok**).
86. Kişi tiline çuyır taş çatnıy (**Kişi dilinden çakıl taşı çatlar**).
87. Kişi tilinnen, hayvan tizgininnen ilege (**Kişi dilinden, hayvan dizgininden yakalanır**).
88. Kişi tilinnen, ügiz mögizinnen beylene (**Kişi dilinden, öküz boynuzundan bağlanır**).
89. Kişi üzi bir bulgan şikilli süzi de bir bulırğa tiyiş (**Kişinin özü bir olduğu gibi sözü de bir olmalıdır**).
90. Kişiniñ akılı süzinnen, asılı işinнен biline (**Kişinin aklı sözünden, aslı işinden bilinir**).
91. Kişiniñ küñili tilinnen tanıla (**Kişinin gönlü dilinden tanınır**).
92. Kişiniñ süzi ülgençi üzi ülsin (**Kişinin sözü öleceğine özü ölsün**).
93. Kişiniñ tili aña dan da kitire ala, hurlık ta kitire ala (**Kişinin dili ona nam da getirebilir, horluk da getirebilir**).
94. Kolaktan kirgen salkın süz yöreкке барıp boz bula (**Kulaktan giren soğuk söz yüreğe varıp buz olur**).
95. Kori sudan may çıkmas-kori süzden men çıkmas (**Kuru sudan yağ çıkmaz, kuru sözden mana çıkmaz**).
96. Kori süz baş avırttırır (**Kuru söz baş ağrıtır**).
97. Kori süzden pılav bulmas, döğisi-mayı bulmas (**Kuru sözden pılav olmaz, pirinci yağı olmaz**).
98. Körmeklige süz iyerir, kürpe tunga çüp iyerir (**Konuşurken zorlanana söz yapışır, yünlü elbiseye çöp yapışır**).
99. "Köş" dip eytirge tili yuknıñ küzin karga çukır ("Kış" demeye dili olmayanın gözünü karga çıkarır).
100. Kul yarası biter, til yarası bitmes (**El yarası biter, dil yarası bitmez**).
101. Kulin tygan kulin saklar, tilin tygan başın saklar (**Elini tutan elini korur, dilini tutan başını korur**).
102. Kuliñnan kilmegenge tiliñ bilen süz birme (**Elinden gelmeye dilinle söz verme**).
103. Kuliñni, annan bigrek tiliñni ty (**Elini, ondan da önemlisi dilini tut**).
104. Küñili buşnıñ tili buş (**Gönlü boşun dili boştur**).
105. Küñili turınıñ tili turı (**Gönlü doğrunun dili doğrudur**).
106. Küp atkan bilen mergen bulmas, küp eytken bilen çiçen bulmas (**Çok atmakla nişancı olunmaz, çok konuşmakla hatip olunmaz**).
107. Küre küre küsem bulır, söyli söyli çiçen bulır (**Göre göre ileri görüşlü olunur, söyleye söyleye hatip olunur**).
108. Küz citmegen cirge süz citer (**Gözün ulaşmadığı yere söz ulaşır**).
109. Laf bilen pılav pişmes (**Lafla pılav pişmez**).
110. Mecliste tiliñni, tabında kuliñni ty (**Mecliste dilini, sofrada elini tut**).
111. Miñ süz söylegençi bir hak süz eyt (**Bin söz söyleyene kadar bir doğru söz söyle**).
112. Nursız küzden fayda yuk, hikmetsiz süzden fayda yuk (**Nursuz gözden fayda yok, hikmetsiz sözden fayda yok**).
113. Ozın til avızga sıymas, bir kön iyesinin muyınıñ bumıy kuymas (**Uzun dil ağza sığmaz, bir gün sahibinin boyununu sıkmadan (boğmadan) koymaz**).
114. Ozın til gomirmi kıskartır (**Uzun dil ömrü kısaltır**).
115. Ozın til yılan kibik: Avızdan çıksa, muyınga urala (**Uzun dil yılan gibidir, ağızdan çıkarsa boyna sarılır**).
116. Sıylarga sıyıñ bulmasa, sıyparga tiliñ bulsın (**İkram etmeye ikramın olmasa, okşamaya (hoş tutmaya) dilin olsun**).
117. Söñgi cereheti kiter, til cereheti kitmes (**Süngü yarası geçer, dil yarası geçmez**).

- 118.Sörtinmes toyak bulmas, yañılmas til bulmas (**Sürtünmeyen tırnak olmaz, yanılmayan dil olmaz**).
- 119.Söydirgen de til, bizdirgen de til (**Sevdiren de dildir, bezdiren de dildir**).
- 120.Söyeksiz til ni eytmes (**Kemiksiz dil ne söylemez**).
- 121.Sunı tayak bilen, kişini til bilen ülçiler (**Suyu sopa ile, kişiyi diliyle ölçerler**).
- 122.Süz birirge citiz bulma, süz üterge citiz bul (**Söz vermeye çabuk olma, sözünü yerine getirmeye çabuk ol**).
- 123.Süz birseñ-çını bilen bir, pıçak birseñ-kını bilen bir (**Söz versen çınıyla (doğrusuyla) ver, bıçak versen kınıyla ver**).
- 124.Süz çıpçık tügil, oçırsan tota almassın (**Söz serçe değil, uçursan tutamazsın**).
- 125.Süz hikmetin bilmegen kişiniñ mihneti küp (**Söz hikmetini bilmeyen kişinin mihneti çoktur**).
- 126.Süz yugında süz bulsın, til kıçtkan iş bulsın (**Söz yokunda söz olsun, dil kaşıtan (gereksiz) iş olsun**).
- 127.Süz-vakıtında eytilse gine süz (**Söz vaktinde söylenirse sözdür**).
- 128.Süzde toru zurlık, süzde turmav hurlık (**Sözde durmak büyüklük, sözde durmamak horluktur**).
- 129.Süzde-Alla, işte estagfirulla (**Sözde Allah, işte estağfirullah**).
- 130.Süzde-ul yakka, bu yakka, işte hiç yakka (**Sözde o yana, bu yana, işte hiçbir yana**).
- 131.Süzge karap tügil, işke karap hökim it (**Söze bakarak değil, işe bakarak hükmet**).
- 132.Süzi bilen yuata, ikmek birmi uzata (**Sözüyle avutur, ekmek vermeden savuşturur**).
- 133.Süzi hakniñ yüzi ak (**Sözü hak olanın yüzü aktır**).
- 134.Süziniñ azrak söyle, işiniñ kübrek işle (**Sözünü azıcık söyle, işini çokça işle**).
- 135.Süziniñ miskallap ülçe, işni batmanlap (**Sözünü miskalla (kulla), işini batmanla ölç**).
- 136.Süziniñ başınnan ilik töbin uyla (**Sözünün başından önce dibini düşün**).
- 137.Süzler huş, kullar buş (**Sözler hoş, eller boş**).
- 138.Süzni eytirden ilik başniñ tireli biş kat eylendirip kara (**Sözünü söylemeden önce, başını etrafında beş kez dönder bak**).
- 139.Süzni eytme, eytsen kaytma (**Sözü söyleme, söylersen dönme**).
- 140.Süzniñ kıskası yahşı, sötniñ sözmesi yahşı (**Sözün kıskası yahşı, sütün süzmesi yahşı**).
- 141.Tasma tilge işanma (**Tatlı dile inanma**).
- 142.Taş taşni yarır, yaman til başni yarır (**Taş taşı yarar, yaman dil başı yarar**).
- 143.Tatlı süz tınlata, megnesiz süz yoklata (**Tatlı söz dinletir, manasız söz uyutur**).
- 144.Tatlı süzden til korımıy (**Tatlı sözden dil kurumaz**).
- 145.Tatlı til iyisine bal aşatır, tatsızı tayak aşatır (**Tatlı dil sahibine bal yedirir, tatsızı dayak yedirir**).
- 146.Tatlı til tav aşıra (**Tatlı dil dağ aşırır**).
- 147.Tatlı til timir kapkanı açar (**Tatlı dil demir kapıyı açar**).
- 148.Tatlı til yılannı da öyinnen çıkarır (**Tatlı dil yılı deliğinden çıkarır**).
- 149.Tatlıdan tatlı da til, açıdan açı da til (**Tatlıdan tatlı da dildir, acıdan acı da dildir**).
- 150.Tatlı til ayu biyite (**Tatlı dil ayı oynatır**).
- 151.Tatsızniñ tili miñ kolaç (**Tatsızın dili bin kulaçtır**).
- 152.Temli til-agu, açı til daru (**Tatlı dil-ağu, acı dil ilaç**).
- 153.Tesirsiz süz-yañırsız kükre (Te'sirsiz söz, yağmursuz gürelemedir).
- 154.Tılmaç üz cavabın üzi tabar (**Dılmaç kendi cevabını kendisi bulur**).
- 155.Tılmaçniñ akılı tilinnen ozın bulsın (**Dılmaçın akl dilinden uzun olsun**).
- 156.Tıñ külge taş atma, tiyişsiz cirge süz katma (**Durgun göle taş atma, gereksiz yere söz katma**).
- 157.Tingine til kıymıdatkan-tili bulıp sanalğan (**Boş yere konuşan, deli diye kabul edilir**).

158. Tik tormagan til başka bela kitire (**Rahat durmayan dil başa bela getirir**).
159. Til akıldan uzıp kitmesin (**Dil akılı geçmesin**).
160. Til baylığı bay iter, til yukluğu yuk iter (**Dil varlığı var eder, yokluğu yok eder**).
161. Til baylık (**Dil zenginliktir**).
162. Til bereñgi tügil, izilmi, tilese ni söyli (**Dil patates değil, ezilmiyor, ne dilerse söylüyor**).
163. Til bilen añlatalmagannı tayak bilen añlatalmassın (**Dille anlatamadığını, sopa ile anlatamazsın**).
164. Til bilen eytmıçe barmak bilen törtip bulmıy (**Dil ile söylemeden parmakla dürtmek olmaz**).
165. Til bilen pilav pişmi (**Dil ile pilav pişmez**).
166. Til bilen tigirmen tartıp bulmıy (**Dil ile değirmen döndürülmez**).
167. Til bilen urak urgannıñ bili avırtmıy (**Diliyle orak vuranın beli ağrımaz**).
168. Til bilgen dana, til bilmegen bela (**Dil bilen dana (alim), dil bilmeyen beladır**).
169. Til bilimniñ açkıçı, akılınıñ baskıçı (**Dil bilimin açarı, akılın merdivenidir**).
170. Til bilmegen tilinnen abınır (**Dil bilmeyen dilinden tökezler**).
171. Til cereheti söñgi cerehetinnen yaman (**Dil yarası süngü yarısından yamandır**).
172. Til cidi kat cir astınnan da taba (**Dil yedi kat yer altından da bulur**).
173. Til digen derya bar, töbinde inci, mercen bar, bilgenner çumıp alır, bilmegenner korı kalır (**Dil denen derya var, dibinde inci-mercan var, bilenler dalıp alır, bilmeyenler kuru kalır**).
174. Til digen kazna bar, ala bilsen alıp kal (**Dil denilen hazine var, alabilirsen al**).
175. Til dönyanıñ çitine barırğa da yul taba (**Dil dünyanın ucuna varmak için dahi yol bulur**).
176. Til ilniñ kolagı (**Dil ilin kulağıdır**).
177. Til kılıçtan ütken, ineden oçlı (**Dil kılıçtan keskin, iğneden sivridir**).
178. Til kiçkine bulsa da, süzi dünyaga sıymıy (**Dil küçük olsa da, sözü dünyaya sığmaz**).
179. Til kişiniñ kimligin anlata (**Dil kişinin kim olduğunu anlatır**).
180. Til körek tügil, nerse temli ikenin bile (**Dil körek değildir, neyin lezzetli olduğunu bilir**).
181. Til küñilnin közğisi (**Dil gönlün aynasıdır**).
182. Til kürki-süz (**Dilin güzelliği sözdür**).
183. Til may kibik buyala, tigenek kibik iyere (**Dil yağ gibi kirlenir, diken gibi yapışır**).
184. Til Mekkege citkize (**Dil Mekke'ye yetişir**).
185. Til söyeksiz, eyte de kirip kaç (**Dil kemiksiz, söyler de geri kaçır**).
186. Til söyeksiz, kaya böksen şunda böğile (**Dil kemiksiz, nereye bükse oraya bükülür**).
187. Til söyler de kirir, ni kürse de baş kürir (**Dil söyler de girer, ne görse de baş görür**).
188. Til söyli, baş işli (**Dil söyler, baş işler**).
189. Til taş yara, taş yarmasa baş yara (**Dil taş yarar, taş yarmasa baş yarar**).
190. Til taşını irite (**Dil taşı eritir**).
191. Til tatlısı iyesine bal aşatır, tatsız tayak aşatır (**Dilin tatlısı sahibine bal yedirir, tatsız dayak yedirir**).
192. Til tilden uza (**Dil dili geçer**).
193. Til Tömenge ilte (**Dil Tümen'e ulaştırır**).
194. Til töze, til buza (**Dil düzer, dil buzar**).
195. Til yılata da , yuata da (**Dil ağlatır da, teselli de eder**).
196. Til yöğirigi başka, ayak yöğirigi başka (**Dil çabukluğu başka, ayak çabukluğu başka**).
197. Til yumalauçığa da kural, duamalçığa da kural (**Dil yalakaylığa da silah (malzeme), cüret etmeye de silahtır**).
198. Til, kiçkine gine bulsa da, bötin dönyanı buza (**Dil küçük olsa da, bütün dünyayı bozar**).
199. Til, söyeksiz bulsa da, söyekni sındıra (**Dil, kemiksiz olsa da, kemiği kırar**).
200. Til-ananın tilegi, til-ananın balasına in kadirli bülegi (**Dil ananın dileği, dil ananın balasına en değerli hediyesi**).

201. Til-kılıç: Tiyişsiz cirde tıy, tiyişli cirde kıy (**Dil kılıçtır: Gereksiz yerde sakla, gerektiği yerde salla**).
202. Til-kılıçtan ütken (**Dil kılıçtan keskindir**).
203. Til-tigirmen: Tartıra bire (**Dil değirmendir: Çeker verir**).
204. Tilçen tilinnen tabar (**Dilbaz diliyle bulur**).
205. Tilde bar da, kulda yuk (**Dilde var da, elde yok**).
206. Tilden balda tamar, zehir de tamar (**Dilden bal da damlar, zehir de damlar**).
207. Tilden kilgen kuldanda kilsin (**Dilden gelen elden de gelsin**).
208. Tilden kilgen kuldanda kilse, herkim patşa bulır idi (**Dilden gelen elden gelse, herkes padişah olurdu**).
209. Tilden til uza, kuldanda kul uza (**Dil dili geçer, el eli geçer**).
210. Tilden töşken mirge kirgen (**Dilden çıkan halka yayılmış**).
211. Tilge batır alda torır, tilge fakır artta torır (**Diline çevik (konuşan) önde durur, dile fakir (konuşamayan, utanan) arkada durur**).
212. Tilge batır-kulda yuk, öyde batır-yavda yuk (**Dili çevik-elde yok, evde kahraman-savaşta yok**).
213. Tilge çiçen tilniñ mayın tamızıp, süzniñ balın ağızıp süyler (**Hatip kişi dilin yağmı süzüp, sözün balını akıtarak söyler**).
214. Tilge ihtiyarsız-ilde igtibarsız (**Diline hakim olmayanın, ilde itibarı olmaz**).
215. Tilge kirseñ bilirler, ilge çıksañ kürirler (**Dile düşsen bilirler, ile çıksan görürler**).
216. Tilge şalkan çeçmiler (**Dile şalgam serpmiyorlar**).
217. Tili avızına sıymagan kişide bela bar (**Dili ağzına sığmayan kişi de bela var**).
218. Tili bar süyler, akılı bar köyler (**Dili olan söyler, akılı olan düzenler**).
219. Tili barlar halık bulgan, tili yuklar balık bulgan (**Tili varlar halk olmuş, dili yoklar balık olmuş**).
220. Tili barnıñ yulı bar (**Dili olanın yolu vardır**).
221. Tili bilen hava kıynıy, hava kıynap tamak tuymıy (**Dil ile hava döver, hava dövmekle karın doymaz**).
222. Tili bilen kükteki aynı yörite bilgen, kulı bilen kazandığı maynı irite bilmegen (**Diliyle gökteki aynı yürütebilmiş, eliyle kazandığı yağ eritememiş**).
223. Tili bilen söylegen-iñi bilen küterir (**Dili ile söyleyen-omuzu ile yüklenir (sonucuna katlanır)**).
224. Tili bilen tigirmen tartıra, kulı bilen kıl da kıbırdata almıy (**Diliyle değirmen döndürüyor, eliyle kıl bile kıbırdatamıyor**).
225. Tili bilen yurgalıy, işke kilse borgalıy da sırgalıy (**Diliyle at koşturur, işe geldiğinde döneklik eder de eder**).
226. Tili buzıknıñ küñili buzık (**Dili bozuk olanın könlü de bozuktur**).
227. Tili çiberniñ üzi çiber (**Dili güzelin kendisi de güzel**).
228. Tili ilçege akıllı tılmaç kirek (**Deli elçiye akıllı dilmaç gerek**).
229. Tili kıçıtkan süz buzar, kulı kıçıtkan iş buzar (**Dili kaşınan söz bozar, eli kaşınan iş bozar**).
230. Tili kızganda eytkenniñ soñınnan yözi kızarır (**Öfkeliyken konuşanın sonradan yüzü kızarır**).
231. Tili küterilgenniñ kulı da küterile (**Dili kalkanın eli de kalkar**).
232. Tili ozınnıñ akılı kıska (**Dili uzunun akılı kıska**).
233. Tili tatlınıñ başı heterden imin (**Dili tatlının başı tehlikeden emindir**).
234. Tili tatlınıñ dusı küp (**Tatlı dillinin dostu çoktur**).
235. Tili yamannıñ köni yaman (**Dili yamanın günü yamandır**).
236. Tili yomşak aş aşar, tili katı kamçı aşar (**Dili yumuşak aş yer, dili katı kamçı yer**).
237. Tili yuk avızındagısın aldırır (**Dili olmayan ağzındakini kaptırır**).

238. Tilim-doşmanım **(Dilim düşmanıdır)**.
239. Tilin tygan başın saklar **(Dilini tutan başını korur)**.
240. Tiliñ bilen aşıkma, işiñ bilen aşık **(Dilinle acele etme, işinle acele et)**.
241. Tiliñ bilen dav kuptarma, işiñ bilen tav aktar **(Dilinle nifak çıkartma, işinle dağ aş)**.
242. Tiliñ bilen eytkenni kulñ bilen işlep kürset **(Dilinle söylediğini elinle yaparak göster)**.
243. Tiliñ bilen küñilinñi bir tot **(Dilinle gönlünü bir tut)**.
244. Tiliñ bilen tigirmen korma, annan baribir on çıkmas **(Dilin ile değirmen kurma, ondan asla un çıkmaz)**.
245. Tiliñ bilen tileseñ nişle, kulñ bilen uynama **(Dilinle ne dilerseñ yap, elinle oynama)**.
246. Tiliñ ozin bolsa, avızıñ yabık tormas **(Dilin uzun olsa, ağızın kapalı durmaz)**.
247. Tiliñ ozin bolsa, gomirin kıska bulır **(Dilin uzun olsa, ömrün kısa olur)**.
248. Tiliñ ozin bolsa, ut yala **(Dilin uzun olsa, ateş yala)**.
249. Tiliñ söylesin, kulñ işlesin **(Dilin söylesin, elin işlesin)**.
250. Tilinde "bizi" bulgan kişinin kulında birnersesi de bulmıy **(Dilinde "diken/iğnesi" olan kişinin elinde hiçbir şeyi yoktur (elinden birşey gelmez))**.
251. Tiliñe kilgenni süyleme, kirek bulganı süyle **(Diline geleni söyleme, gerek olanı söyle)**.
252. Tiliñe huca bulsañ, tişiñ kırılmas **(Diline sahip olursan, dişin kırılmaz)**.
253. Tilinnen kilgen, kulınnan kilsin **(Dilinden gelen, elinden gelsin)**.
254. Tilinni sakla-devlet kürirsin **(Dilini koru, devlet (talih) görürsün)**.
255. Tiliñni beyde tot, itiñni bavda tot **(Dilini bağda (ipte) tut, itini ipte (bağlı) tut)**.
256. Tiliñni tik totalmasañ, tişiñe kıstır **(Dilini di tutamıyorsan, dişine kıstır)**.
257. Tiliñni tiş artında tot, kolagıñni kismesin **(Dilini diş ardında tut, kulağıñ kesmesin)**.
258. Tiliñni tişlemeçe avırtkanın bilmessiñ **(Dilini dişlemeden ağrıdığını bilmezsin)**.
259. Tiller bilgen-iller bilgen **(Diller bilen, iller bilmiş)**.
260. Tilni bal bilen kiseler **(Dili (sözü) balla keserler)**.
261. Tilni tigip bulmıy **(Dil dikilmiyor)**.
262. Tilniñ bigi-tiş **(Dilin beyi, diştir)**.
263. Tilniñ buyı kiçi, gönahı olı **(Dilin boyu küçük, günahı büyüktür)**.
264. Tilniñ mihnetin baş küre **(Dilin mihnetini baş görür)**.
265. Tilniñ ozını yavçı bilen maklirga kirek **(Dilin uzununu dünürcüyle arabulucuya gerektir)**.
266. Tilniñ süyegi yuk **(Dilin kemiği yoktur)**.
267. Tilniñ zinneti-tugrı süz **(Dilin süsü, doğru sözdür)**.
268. Tilsiz kişi-yartı kişi **(Dilsiz kişi, yarım kişidir)**.
269. Tilsizlik yalğançılıktan heyirlirek **(Dilsizlik yalancılıktan daha hayırlıdır)**.
270. Tilsizniñ doşmanı yuk **(Dilsizin düşmanı yoktur)**.
271. Tilsizniñ tilin tilsiz bilir **(Dilsizin dilinden dilsiz anlar)**.
272. Tiş avırtkan cirge til törtilir **(Dişin ağrıdığı yere dil dürtülür)**.
273. Tiş digen koyma artında til digen arıslan yöri **(Tiş denen kafes ardında, dil denen arslan var)**.
274. Tozsız süzden tozlı botka temlirek **(Tuzsuz sözdense tuzlu lapa daha lezzetlidir)**.
275. Töçi koymak pişirgen kişiğe bar, töçi tilli kişiğe barma **(Yavan/lezzetsiz çörek kişiğe var, yavan dilli kişiğe varma)**.
276. Töçi yalgannan açı hakıykat yahşı **(Tatsız yalandansa acı gerçek iyidir)**.s
277. Töyirli til tişke tiye **(fişen (bozuk) dil dişe değer (dişi kırar))**.
278. Tugan til üzim öçin, başka til könim öçin **(Ana dil özüm için, başka dil günüm için)**.
279. Tugan tilim-irke gölim, kiñdir sina küñil türim **(Ana dilim, nazlı gülüm; geniştir sana gönül sırrım)**.
280. Tugan tilim-üz tilim, kaya barsam üz könim **(Ana dilim öz dilim, nereye varsam öz günüm)**.

281. Tugan tilin kadirlegen halk kadirli bulır **(Ana dilinin kadrini bilen halk kadirli olur).**
282. Tugan tilin söymes, tugan anasın bilmes **(Ana dilini sevmez, öz anasını bilmez).**
283. Tugrı tilim taş yarır **(Doğru dilim (sözüm) taş yarar).**
284. Tugrı tilimni tıya almıym, tuganıma kire almıym **(Doğru dilimi (sözümü) tutamıyorum, kardeşimin evine giremiyorum).**
285. Turı eytken il aldında iren bulgan **(Doğru söyleyen, il önünde eren olmuş).**
286. Turı eytken tuganıma yaramagan **(Doğru söyleyen kardeşine yaranamamış).**
287. Turı süz açı bulır, ahırı yahşı bulır **(Doğru söz acı olur, sonu güzel olur).**
288. Turı süz açı bulsa da kileçekke fayda **(Doğru söz acı olsa da geleceğe faydadır).**
289. Turı süz açı bulsa da yot: başta zehir bulsa da, soñınnan şiker bulır **(Doğru söz acı olsa da yut: Başta zehir olsa da, sonunda şeker olur).**
290. Turı süz Allanı şatlandırsa da, ademniñ açım kitirir **(Doğru söz Allah'ı sevdirse de, kişiyi öfkelenendirir).**
291. Turı süz hervakıtta da tatlı bulmas **(Doğru söz hiçbir zaman tatlı olmaz).**
292. Turı süzlini yaman kişiler döşman kürirler **(Doğru sözlüyü yaman kişiler düşman görürler).**
293. Turı süzni eytirge kurıkma **(Doğru sözü söylemekten korkma).**
294. Turı süzni hatınıñ da söymes **(Doğru sözü hanımın da sevmez).**
295. Usal tili kış kibik, yahşı til yaz kibik **(Merhametsiz dil kış gibidir, yahşı dil bahar gibidir).**
296. Uyn süzge de megne kirek **(Oyun (şaka) söze de mana gereklidir).**
297. Uyn süzni herkim bilmes, kişisine karap söyle **(Oyun sözü herkes bilmez, kişisine göre söyle).**
298. Uynıñ bilen citkenni tiliñ bilen eytip kürset, tiliñ bilen eytkenni kulıñ bilen işlep kürset **(Aklıma geleni dilinle ortaya koy/göster, dilinle söylediğini elinle ortaya koy/göster)**
299. Uylamıyça eytken süz-tözemiçe atkan uk **(Düşünülmeden söylenen söz, nişan alınmadan atılan oktur).**
300. Uynap süylesen de uylap söyle **(Oynayarak süylesen de düşünerek söyle).**
301. Uynasan da uynıñdagın eyt **(Oynasan da düşüncendekini söyle).**
302. Ütirgen de til, tirgizgen de til **(Öldüren de dildir, dirilten de dildir).**
303. Ütken kılıç kınısın kiser, ütken til iyesin kiser **(Keskin kılıç kınını keser, keskin dil sahibini keser).**
304. Ütkir pıçak kına üç, ütrek süz canga üç **(Keskin bıçak kınına, yalan söz cana zarardır).**
305. Üz akılıñ üzinde, üz zihinin süzünde bulsın **(Öz aklın özünde, öz zihnin sözünde olsun)**
306. Üzi ahmaknın süzi ahmak **(Özü ahmağın sözü ahmaktır).**
307. Üzin kıyık utırsan da, süziñ turı bulsın **(Özün eğri otırsan da, sözün doğru olsun).**
308. Üziñ altın bulmasañ da, süziñ altın bulsın **(Özün altın olmasan da, sözün altın olsun).**
309. Üzinni süzinnen kim kürsetme **(Özünü sözünden eksik gösterme).**
310. Xayvan tizgininnen, edem tilinnen totılır **(Hayvan dizgininden, kişi dilinden tutulur).**
311. Xayvanı azık bilen, kişini til bilen öyreteler **(Hayvanı azık ile, kişiyi dil ile eğitirler).**
312. Yahşı süz canga rehet, yaman süz-canga cerehet **(Yahşı söz cana rahat, yaman söz cana cerahattır).**
313. Yalğan bilen dünya gizersin, kiri kayta almassın **(Yalanla dünya gezersin, geri dönemezsin).**
314. Yalğan kölip kilir, yılap kiter **(Yalan gülerek gelir, ağlayarak gider).**
315. Yalğan sözni dörislev taş vatudan avırrak **(Yalan sözü doğrulamak, taş kırmaktan daha ağırdır).**
316. Yalğan süzniñ gomiri kısa **(Yalan sözün ömrü kısadır).**
317. Yalğış eytsen kiçilir, yalğan eytsen kiçilmes **(Yanlış süylesen geçilir, yalan süylesen geçilmez).**
318. Yaman til biz kibik, yahşı til kız kibik **(Yaman dil iğne gibi, yahşı dil ipek gibi).**

319. Yavız til mılıktan kurkınıçrak (**Kötü dil tüfekten daha korkunçtur**).
320. Yahşı at-buz bulır, yahşı ir süzinde töz bulır (**Yahşı at boz olur, yahşı er sözünde düz olur**).
321. Yahşı süz ara tözer, yaman süz ara buzar (**Yahşı söz ara düzer, yaman söz ara bozar**).
322. Yahşı süz öy saldıra, yaman süz öy tuzdıra (**Yahşı söz ev kurdurur, yaman söz ev yıktırır**).
323. Yahşı süz taş irite, yaman süz baş çirite (**Yahşı söz taş eritir, yaman söz baş çürütür**).
324. Yahşı til tag biler (**Yahşı dil dağa hükmeder**).
325. Yahşı til yılannı oyadan çıkarır, yaman til ademni imannan çıkarır (**Yahşı dil yılannı yuvadan çıkarır, yaman dil kişiyi imandan çıkarır**).
326. Yılan agu tişinde, edemniki tilinde (**Yılanın ağusu dışında, insanınki dilindedir**).
327. Yomrı tiliñni yassı itersiñ, yassı tiliñni tasma itersin (**Yumru dilini yassı edersin, yassı dilini ustaca kullanırsın**).
328. Yöri bilmegen yul buzar, söyli bilmegen süz bozar (**Yürümesini bilmeyen yol bozar, söylemesini bilmeyen söz bozar**).
329. Yözden birev çiçen, miñnen birev küsem (**Yüz kişiden birisi hatip olur, bin kişiden birisi ileri görüşlü olur**).
330. Yöze bilmesen, suga kirme-suga kitip ülersin; süz bilmesen söyleme-küp aldında bölersin (**Yüzemiyorsan, suya girme-suda gidip ölürsün; söz bilmesen söyleme-çok kişi önünde batarsın**).
331. Yulbarıs yulınnan kaytmas, yigit süzinnen kaytmas (**Kaplan yolundan dönmez, yigit sözünden dönmez**).
332. Zeher til yöreknı yaralıy (**Zehirli dil yüreği yaralar**).

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim-1, TDK Yay., Ankara 1982
- Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim-3, TDK Yay., Ankara 1982
- Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, Atasözleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1984
- Başkan, Özcan, Bildirişim, Altın Kitaplar, İstanbul 1988
- Hakkı Baltacıoğlu, İsmail, Türke Doğru, AKM Yay., Ankara 1994
- Hikmet Par, Arif, Örneklı Açıklamalı Atasözleri, Serhat Yay., İstanbul 1993
- Korkmaz, Ramazan, Dil Bilincimizin Serüveni veya Bir Varlık Alanı Olarak Türkçe ve Atatürk, Türk Dili, S. 580 (Nisan 2000), s. 319-327
- Kurt, İhsan, Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım, KB Yay., Ankara 1991
- Mehmutov, Huci, Yazılmagan Kanunnar, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1995
- Mekaller hem Eytimner, Kazan 1987
- Mengüşoğlu, Takiyüddin, Felsefeye Giriş, 1992
- Ong, Walter J., Sözlü ve Yazılı Kültür Sözünl Teknolojileşmesi (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul 1995
- Saussure, Ferdinand de, Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Berke Vardar), Ankara 1985
- Vardar, Berke, Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, TDK Yay., Ankara 1982

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 77-96, ELAZIĞ-2001

ASPECTS EPIQUES DES PERSONNAGES GIONIENS DANS LA TRILOGIE DE PAN*

"Pan" Trilogyasında Giono Kahramanlarının Epik Yönleri
Epic Aspects of Giono's Heros in "Pan" Trio

Abdulhalim AYDIN**

ÖZET

"Pan" trilogyası ya da üçlemesi adı da verilen Giono'nun Colline, Un de Baumugnes ve Regain adlı romanlarında, kahramanların insanüstü, doğüstü yönlerini bulup göstermeye çalışılmış. Altından kalkamadığı, istencine sığdıramadığı, aklıyla çözemediği varlık ya da olaylarla karşı karşıya gelen insanın, teselli bulmak, kendini avutmak, korku ve endişelerinden sıyrılmak için olağanüstüye, mitolojik değerlere, bâtil inanışlara başvurusunun öyküsü verilmektedir. Böyle olunca da Manosque'lu bir köylü, Piémont'lu bir rençber, Baumugnes'lu bir çiftçi, bir de bakmışız Démeter, Dionysos, Hercules, Atlas, Cybèle olmuşlar. Kimisi, bu mitolojik kahramanlara fiziksel gücü, kimi yaşantısı, kimi sembolik imleri, kimi de duygusal yoğunluğuyla benzeşir. Yaşamsal koşulların çıkmaza girdiği bu uzamlarda, bir insan sorunsallığı haline gelen engellerle, olmazlarla savaşım veren ve çoktan sıradanlıktan çıkmış, "tanrısal erklerle" donanmış "zavallı köylülerin" dramı.

Anahtar kelime: Giono, Pan trilogyası, Doğa, Toprak, Yalnızlık, Kozmik güç, Destan.

SUMMARY

In Giono's novels Colline, un de Baumugnes and Regain named also "Pan trio", it is aimed to demonsrate hero's supernaturel and superhuman aspects. This is the story of the man who appeals to the supernaturel, mythological worths, superstitious beliefs in ordre to console himself, distract and escape from fears when he comes to face to face with the events or existence that he is unable to solve, to comprehend or to cope with. In this case, we see that a villager from Manosque, a workman from Piémont, a farmer from Baumugnes appear to be each one as a Démeter, Dionysos, Hercules, Atlas, Cybèle. One of them resemble these mythological heros in terms of their physical force, existence, symbolic signs or sentimental densities. It is explained here that the drama of the "miserable villagers" who are symbolized as "divin powers" who have to struggle against the difficulties and impossibilities that became human problematic in these spaces where the vital conditions reached a dead end.

* - Quoi que cette étude aît trait à notre thèse de doctorat, elle traite un sujet qui n'y est pas abordé.

** - Élément enseignant à l'université Fırat, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, Département des Langues Etrangères. ELAZIĞ.

Key word: Giono, Pan trio, natur, solde, cosmic forces,epic.

Introduction

Dans cette étude où l'on n'a eu que seul recours au récit lui-même, nous avons voulu poursuivre un itinéraire mythique déjà retracé par l'auteur dans *Colline*,¹ *Un de Baumugnes*² et *Regain*,³ ouvrages constituant la "*Trilogie de Pan*". Comptant à étaler sous les yeux du lecteur la lutte "rigoureuse" de l'homme contre la nature ou contre "ses forces ténébreuses, extraordinaires", Giono a voulu en fin de compte nous inviter au bonheur trouvé dans l'harmonie fondamentale avec le cosmos, c'est à dire, un bonheur qui se caractérise par la valeur morale et le sens de la vie. Pour y arriver, l'écrivain a dû se permettre de donner à ses héros des caractéristiques qui ne se retrouvent pas dans l'homme de la rue. Ce que Giono a voulu faire, c'est une ouverture, une "porosité" extraordinaire au souffle panique, une obéissance instinctive à la loi sacrée de la vie, et c'est par-là même que ses héros sont élevés au-dessus de la médiocrité humaine, et transfigurés au point d'apparaître comme des dieux, ne suscitant jamais d'antipathie et de mépris chez le lecteur.

Donc, la trilogie panique met en scène des personnages exempts de mesquinerie, de médiocrité, des êtres d'élite dont la grandeur et le caractère extraordinaire éclatent aux yeux du lecteur, soit dès le moment où ils entrent dans le récit, soit au cours du récit dans leur geste. Ils sont héros au sens propre du terme: leur dimension est irréductible à celle d'un simple mortel; ils sont des personnages divins. Ce qui les désigne d'abord comme des êtres exceptionnels, c'est leur solitude.

Une solitude obstinée face aux forces telluriques

Dans *Regain* et *Un de Baumugnes*, Panturle et la Maméche, Albin et Angèle appartiennent à des terres isolées, loin des foules humaines. Ainsi, dans *Regain*, la solitude inébranlable de Panturle et de la Piémontaise, leur obstination anormale à ne pas quitter Aubignane pour rejoindre comme les autres les villages habités de la plaine, laissent pressentir au lecteur, avant même qu'il ne connaisse leur aspect physique, que ces êtres sont de "ceux qui étaient trop grands pour aller se faire broyer par la meule des villes". Ils sont introduits dans le récit d'abord par ce qu'en raconte l'oncle Joseph, qui habitait autrefois Aubignane. De Panturle, il ne nous est presque rien dit, mais l'ellipse est par elle-même suggestive: "Il y a Panturle, celui-là..." dit seulement l'oncle (*Regain*, p.16). Ce refus ou cette impossibilité d'en parler davantage nous fait sentir qu'il s'agit ici d'un

¹ - Pour toutes les références se comportant à *Colline*, voir: Jean Giono, *Colline*, Bernard Grasset, Paris, 1929.

² -Pour toutes les références se comportant à *Un de Baumugnes*, voir: Jean Giono, *Un de Baumugnes*, Bernard Grasset, Paris, 1929.

³- Pour toutes les références se comportant à *Regain*, voir: Jean Giono, *Regain*, Bernard Grasset, Paris, 1930.

"cas" si exceptionnel qu'on renonce même à le présenter. Quant à la Mamèche, le procédé de narration au second degré fait de l'oncle un conteur et confère à la vieille femme un être "mythique". Cette venue de si loin revêt un caractère un peu mystérieux, d'autant plus que personne ne l'a jamais vue, car elle ne quitte pas Aubignane, ce village désolé aperçu d'abord de loin comme une bête farouche: "Par la fente du val on voit, au delà, un pays tout roux comme un renard". (ibid, p.21)

Ce pays semble inaccessible, fermé à ceux mêmes qui voudraient l'approcher: le chemin qui y mène est envahit par les herbes, il est comme "un serpent mort". (ibid,p.21) Or dans ce lieu sauvage et désert, Panturle habite une maison, elle-même à l'écart du corps que forment les autres habitations:"Il y a une maison qui s'est comme décollée, qui a coulé du haut en bas, toute seule, qui est venue s'arrêter, les quatre fers d'aplomb, au bord du ruisseau(...) là, contre un cyprès. C'est la maison de Panturle"(Ibid,pp.22-23) Cette vie solitaire, menée loin des lieux fréquentés par les autres hommes, caractérise aussi les héros d'*Un de Baumugnes*: Angèle, la fille de la Douloire, apparaît toujours seule: La seule fois où on la voit à Marigrate, elle n'y reste qu'un instant; elle ne se mêle pas aux autres. C'est la fille d'une terre pauvre, sauvage, adossée au plateau de Valensole, que le narrateur présente ainsi:"(...) des rochers, des épines, un versant raide comme pour monter au ciel".(*Un de Baumugnes*, p.46)

Albin est un homme solitaire, l'enfant d'un pays "où on avait refoulé des hommes hors de la société" (ibid,p.167), un pays mythique "bien loin, là-haut, bien plus loin que les nuages".(ibid,p.182).

Comme Albin, Amédée est "de ces hommes qui sont seuls dans le monde, sur leurs jambes avec un grand vide autour, tout rond".(ibid, p.9) Il est un errant solitaire, qui ne s'établit dans aucune société humaine, même si elle lui est agréable. Il semble obéir à un ordre mystérieux qui lui est interdit:"ces errants, ces hommes-chèvres qui vont tout nerveux, d'une ville à l'autre, ils ont la même loi que les papillons, les fourmis, les chenilles. Un ordre part du fond de je ne sais pas quoi, par derrière les étoiles, et les voilà en marche" dit un personnage de Manosque des Plateaux.

La solitude de ces héros est le signe d'une force exceptionnelle qu'ils portent en eux, et que révèle leur aspect physique: Albin ne se mêle guère à ses compagnons, et s'il accepte qu'Amédée l'aide à trouver Angèle, il affirme: "Compagnons ce que je te demande, c'est le dernier coup de main pour charger le fardeau; après, je te débarasserai; j'irai seul dans mon chemin, j'ai les épaules larges et le pied sûr".(ibid,p.150) Les héros sont en effet à l'image de ces bêtes seules et fortes dont parle Janet: "C'est fort, une bête.(...) Ça dort tout seul dans un creux d'herbe, tout seul dans le monde. Tout seul dans le creux d'herbe, et le monde est tout rond autour". (*Colline*, p.119)

Dans *Colline*, le chef des Bastides, Jaume, ne se signale pas d'abord par un isolement comparable à celui de Panturle ou Albin. Sa maison est dans le village; il vit au milieu de la communauté des Bastides. Pourtant, au moment précisément où il prend la figure d'un chef héroïque dirigeant la lutte contre l'incendie, au point d'être transfiguré et de devenir "grand et solide comme un arbre" (ibid, p.140), il se dresse seul, calme, au milieu de ses compagnons affolés: "Jaume est un peu seul. Il est un peu à l'écart, seul(...) son coeur est d'un seul coup dépouillé de sa terreur". (ibid, p.140). Tout en étant le chef du groupe, il se détache ainsi de (ce) "grand corps qui a peur"(ibid, p.127)

Cette solitude qui marque la supériorité d'un personnage et son caractère exceptionnel est le premier trait qui nous est donné de Janet: Elle se révèle, là encore, par la situation de sa maison aux Bastides elles-mêmes isolées: "la ville est loin, les chemins sont durs". (ibid, p.16). Or, celle de Janet "est la dernière du côté de la plaine. On l'appelle les Monges. Peut-être parce qu'elle est seule et rousse comme un moine, peut-être parce que, dans le temps, c'était un ermitage".(ibid, p.17). Cet isolement de Janet n'est pas seulement physique: le personnage nous est présenté dès le début comme un être ne pouvant vivre au milieu d'autres hommes: Il est monté aux Bastides "après avoir fait toutes les formes de la plaine; on ne l'y voyait plus: il se battait avec tous les valets". (ibid, p.18) Son caractère est lié, nous le verrons, à un contact exceptionnel avec les forces naturelles. Tout au long du récit, jamais il n'attirera près de lui de présences humaines; car il rebute sans cesse les habitants des Bastides, sur lesquels il sait sa supériorité, et qu'il traite sans ménagement de "cuillons", incapables de comprendre ce qu'il leur dit. C'est le "matagot" qui vient le voir:"(...)Il est seul? -Non. Près de lui, sur le lit, le chat". (ibid, p.138)

Cette grandeur solitaire, les héros ne la perdent pas lorsqu'ils forment un couple avec la femme qu'ils aiment. Car, ce couple est la fusion parfaite de deux êtres hors du commun. Si bien qu'il constitue un seul corps, une seule vie, et trouve en lui-même l'absolu du bonheur. Albin, parlant à Angèle de son amour, lui dit: "Nous serons bâtis les deux ensemble avec un ciment qui tiendra dur jusqu'au bout de nos haleines".(Un de Baum., p.145). "On est deux dans un" (ibid, p.172) dira Angèle à son tour. Chaque être atteint sa plénitude en se joignant ainsi étroitement à l'autre. C'est pourquoi le couple forme un bloc qui s'isole de la société humaine: Angèle et Albin quittent Amédée pour vivre seuls, à Baumugnes; Panturle et Arsule, au milieu de la fête de Banon, ne se mêlent pas à la foule mais restent, muets et immobiles, à l'écart des gens qui s'agitent et crient. Cette solitude est la marque d'une union extraordinaire, car parfaitement naturelle. Elle est celle du couple originel: "le silence les pétrit en une même boule de chair" (ibid, p.157).

Une image épique révélée par la tenacité physique

Les personnages gioniens s'imposent aussi, à nos yeux par leurs aspects physiques. Cette dimension épique est sensible dans les trois romans de la trilogie, même si elle n'apparaît pas dès le début du récit. Elle peut leur être donnée dans et par leur affrontement avec les forces cosmiques. C'est le cas des habitants des Bastides dans *Colline*. Les quelques lignes qui nous les présentent au début de l'oeuvre ne les campent pas comme des héros épiques. Ils ne sont même pas décrits, pour la plupart, dans leur aspect physique, ou bien c'est par quelques traits rapides qui ne les désignent pas comme des personnages exceptionnels: Jaume porte une "longue moustache de gaulois"(Col.p.13), Gondran est "large, haut, rouge; l'aire est droit dans ses mains; d'un coup de poing sur les oreilles, il a maté le mulet qui mordait". (ibid, p.19). Ce sont donc de simples paysans, forts et solides sans doute, mais sans plus.

Quant aux femmes, elles ne sont pas davantage remarquables: Marguerite est d'ailleurs la seule dont le récit nous donne quelques traits physiques: "La grosse Marguerite trottine sur ses courtes jambes(...)" (ibid, p.19). Rien, donc, n'élève ces personnages au-dessus de l'humanité, et même de l'humanité la plus banale, la plus élémentaire. Ils sont peu individualisés. Le récit les inclut tous dans un ensemble dont aucun ne se détache en citant leur nom et leur origine ainsi que leur situation familiale, comme le ferait une carte d'identité.

Mais, c'est au cours du récit, au moment où ils entreprennent de lutter contre l'attaque de la terre, qu'il vont soudain se révéler comme des héros épiques: Le combat qu'ils ont à mener les aide à se dépasser et à atteindre des dimensions extraordinaires. Ainsi, Maurras que le récit laissait dans l'ombre au début de l'oeuvre, devient, dans sa lutte contre l'incendie, un héros guerrier semblable à ceux de la mythologie grecque: Il injurie la flamme comme le font les héros épiques pour lutter contre l'ennemi, il fait face à cet adversaire surhumain avec une ardeur qui lui semble envoyée par un dieu. Il obéit en effet à une impulsion violente en se jetant dans ce combat. Devant un pin qui va être attaqué par la flamme et qui chante dans le vent, Maurras, sensible à sa beauté et à son appel, entreprend de le défendre: "Ça s'est fait sans réflexion, d'instinct" (Coll.p.155). Maurras et la flamme sont face à face. Ils se bousculent, reculent, re ruent, se déchirent, jurent... Maurras devrait finalement fuir devant la flamme pour sauver sa vie, mais cette danse guerrière lui aura donné, pour un instant, la grandeur d'un héros homérique.

Cette transfiguration est plus frappante encore quand il s'agit de Jaume. Car, c'est lui le chef de la lutte. Sa force, son calme réfléchi, sa profonde connaissance des collines, son assurance, en imposant à ses compagnons qui, spontanément, en font leur chef: "Ce

qui compte par-dessus tout, c'est l'opinion de Jaume.(...) C'est lui qui connaît le mieux les collines, et puis, il lit(...)" (ibid, p.56) Ce prestige, cette autorité incontestée que souligne la répétition pleine de gravité et de conviction semblent recevoir l'approbation du narrateur lui-même, puisque sans cesse le récit épouse la vision de Jaume et rend compte de ses soliloques intérieurs, de ses espoirs, de ses doutes: "Suis-je de taille à lutter avec la colère des collines?" se demande-t-il à un moment.(ibid, p.108) Le récit nous montrera que oui. Au moment de la quête de l'eau sous Lure, il sait dire les paroles qu'il faut pour vaincre la peur de son compagnon et l'empêcher de renoncer à leur but: "c'est l'eau, évoquée, qui les pousse en avant".(ibid, p.52). C'est lui qui reçoit de Janet la révélation du secret-"je vais te dire le secret" lui dit le vieux sourcier(ibid, p.121)- et il apparaît comme le chef guerrier de la communauté allant consulter le mage, l'oracle de Pan. Lorsqu'il raconte aux hommes des Bastides la scène où il a vu le chat, "tout l'air du soir semble se coaguler en silence"(ibid, p.60), tant son discours impressionne et angoisse, tant il suscite chez ceux qui l'écoutent une attention extraordinaire. Mais quand ce sont les femmes des Bastides qui se mettent à parler de présages inquiétants, le récit les tourne en dérision. Narrateur et personnages se moquent d'elles avec un mépris amusé: "Et chacune de raconter sa petite histoire. Une a vu le chat; l'autre a entendu des voix dans les arbres". Ce qu'elles disent est d'avance frappé de nullité, et le récit ne prend pas même la peine de toujours les nommer (une, l'autre...). Quant au calme de Marguerite, il est lié à son obésité! "(...) elle, il faut traverser trois épaisseur de graisse pour trouver la peau sensible". (ibid, p.69)

Jaume sait comme un chef épique, rassurer ses troupes par son assurance et sa force calme qui le transfigurent en "un arbre aux bons rameaux" (ibid, p.141), dont il partage la majesté, la droiture héroïque, la force de protection. Lorsqu'il emmène les hommes à l'écart des femmes, c'est pour leur expliquer ce qu'il sait et leur dire ce qu'il faut faire, dans un discours qui a l'assurance, la force de conviction, la vigueur d'une exhortation, d'une harangue faite à son armée par un chef guerrier: "Ça va nous tomber sur le poil d'un coin que nous surveillons pas et, tout de suite, il faudra présenter la poitrine et faire marcher les bras. Qui gagnera? Nous. Pas l'ombre du doute(...) Seulement, pour gagner faut pas bayer aux santons"(ibid, p.68)

Au milieu du tableau de paix tranquille qui suit l'incendie, Jaume est le seul à rester lucide et à être tourmenté par l'idée du danger qui n'est pas écarté. C'est une expression homérique, s'appliquant aux héros épiques, qui traduit ce sentiment: "(...) l'inquiétude est toujours couchée dans son coeur amer"(ibid, p.169)

Son dernier discours, celui où il persuade les hommes qu'il faut tuer Janet, responsable de la colère de la terre, et que ce meurtre est nécessaire et juste, le transfigure au point qu'il apparaît comme "un saint de bois dans son manteau" (ibid, p.182). Cette

image de sainteté fait sentir la force solennelle et la grandeur du dessein de Jaume, si bien qu'au moment précisément où l'on pourrait voir en lui un criminel, le récit nous le montre irréprochable.

La grandeur épique de Jaume atteint son apogée dans la lutte contre le feu. Comme Maurras, il insulte son adversaire; mais cet adversaire n'est plus la flamme, c'est la terre tout entière: "Contre nous, c'est toute la colline qui s'est dressée, le corps immense de la colline (...) (ibid, p.163). La stature du héros est amplifiée et démesurée de façon gigantesque: il n'est même plus, comme l'était Maurras, un guerrier humain, il est "énorme, et agile, comme un lézard d'avant le monde" (ibid, p.162). Et si nous gardons à l'image-"Jaume a cent bras"- sa force concrète, c'est un géant qui surgit sous nos yeux, un être monstrueux, dressé contre la terre, engagé dans une lutte titanesque. La colère qui l'habite ressemble à une possession divine, et lui confère une force extraordinaire, surhumaine: "il semble que la colline insultée, va être enfin vaincue" (ibid, p.164). Elle l'aveugle aussi au point qu'il n'est plus conscient de ses limites humaines et du danger qu'il court: "Tu es fou, tu ne vois donc pas?" lui crie Maurras en lui montrant la flamme qui allait "fermer sur lui sa grande gueule aux dents d'or"(ibid, p.164). Et quand il tombe, il est vaincu non par un incendie, mais par une catastrophe cosmique, qui semble la fin du monde: "Un grondement terrible ébranle le ciel. Le monde terre se lève: il fait siffler au sein du ciel ses larges membres de granit. (...) Le monde entier s'écroule, donc? Jaume, les jambes rompues, la tête molle, s'abat: -Salope, dit-il en tombant, et il bat féroce-ment la colline de ses poings." (ibid, p.165) Cette chute elle-même n'est donc pas dénuée d'héroïsme: alors que tous fuient, la résistance désespérée de Jaume fait de lui une victime glorieuse. Il est le seul à passer par la mort, puis à resurgir à la vie, c'est à dire à être soumis à l'ultime épreuve, celle qui appartient à l'itinéraire du héros épique. Il a transcendé ses limites humaines, en osant se mesurer aux dieux dans un combat insensé.

L'intensité des sentiments éprouvés à l'instar des personnages mythologiques

"Tout le jour, Panturle a porté l'enclume sur ses épaules, une enclume d'air, imaginée, mais bien plus lourde que la vraie de ce matin. Tout le jour! De temps en temps, il sentait la petite meurtrissure que l'angle de fer avait marquée dans son épaule. Il disait: "Gaubert est parti".(...) Et tout le jour il a porté la lourde enclume."(Reg. p.45). Ce qui fait de Panturle ce héros accablé par le ciel, cet Atlas victime de la colère de Zeus, et condamné à porter sur ses épaules de géant le poids du ciel, c'est sa peine, c'est le chagrin qu'il a du départ de Gaubert, et qui se transpose concrètement dans le poids de l'enclume. Son aspect épique est fortement accentué par les anaphores et les répétitions des termes signifiant la lourdeur et la longueur insupportables de l'épreuve. Ainsi, l'intensité seule d'un sentiment-ici la douleur-peut produire sur le personnage qui l'éprouve, la

transfiguration épique suscitée dans d'autres cas, par un corps à corps avec les forces cosmiques.

Là encore, c'est dans *Colline* que s'offre l'exemple le plus frappant, puisque la transfiguration opère sur des personnages d'abord banals et sans grand relief. La joie extraordinaire de Jaume et de Maurras, voyant soudain sous leurs yeux l'eau tant désirée, les magnifie en leur donnant un éclat divin: "elle est dedans leur cervelle comme une grande fleur tournesol", "La fleur de leur joie s'épanouit, plus large que le soleil" (Coll.pp.98-99). L'image crée une analogie entre un sentiment humain et un élément cosmique qui la figure. Elle fait ainsi éclater les barrières entre l'être humain et le cosmos, car cette fleur solaire, cette fleur sacrée, élargit la tête des héros aux dimensions de l'univers. Une illumination divine les fait surgir dans leur gloire, dans l'éclat splendide de la grandeur et de la béatitude dont ne jouissent que les élus: "Ils sont là, dans l'ombre, comme des saints jumeaux dans le creux d'une niche". (ibid, p.99). La force de leur joie et de leur fraternité (saints jumeaux, parole alternée), les élèvent à la félicité divine, à l'immortalité.

La joie est sentie comme une dilatation de l'être auquel elle donne l'immensité et la sérénité du cosmos. Les personnages qui l'éprouvent apparaissent toujours comme des êtres lumineux et purs; ainsi, Arsule, transfigurée, consacrée, "luisante de joie comme une flamme de cierge" (Reg..p165); ainsi, Albin, qui s'emplit de toute la beauté de l'espace stellaire: "Elle (Angèle) vient de le tutoyer, et le ciel, avec tout son verger d'étoiles, est en lui". (Un de Baum.p.168). L'image du "verger d'étoiles" fait du ciel et de la terre un seul pays, à la fois lumineux et solidement enraciné, un pays merveilleux qu'Albin porte en lui.

Unification avec les forces surnaturelles ou un face à face avec les éléments cosmiques

Ce qui donne aux personnages gioniens leur caractère divin, c'est le plus souvent leur extraordinaire ouverture aux forces cosmiques et leur obéissance instinctive à la voix "panique". Ainsi en est-il, dans *Colline*, de Gagou et Janet, qui sont possédés par le dieu, chacun de façon très différente.

Gagou, lorsqu'il nous est présenté, se distingue déjà de la masse que forment les autres habitants des Bastides par son caractère primitif, son lien étroit à la terre et au monde animal. Il n'est pas inclus dans le compte des habitants: "Ils sont donc douze, plus Gagou(...)" (Coll.p.12). C'est "un simple", c'est à dire un idiot. Son physique (sa "lèvre pendante", "deux grosses dents sortant de sa bouche"), son comportement (sa façon de danser à la manière des marmottes, en balançant ses mains pendantes), son langage ("ga, gou, sur deux tons, comme une bête) (Coll.p.14), semblent le ravalier au rang d'un animal, que les hommes acceptent de ne pas laisser mourir de faim, mais qu'ils n'intègrent pas

dans leur communauté comme leur égal, et à qui ils jettent des pierres comme à chien lorsqu'il fait trop de bruit.(Coll.p.75). Or, cet être animal, c'est un être pur parce que naturel. Et cette pureté lui donne une supériorité effective sur les hommes des Bastides dans la quête de l'eau. Car son innocence animal fait de lui l'homme originel dont parle Janet, celui qui n'a pas oublié "le petit chemin qui saute comme un chevreau sous la lune", et qui monte jusqu'aux genoux du dieu, celui qui a encore "la bouche pleine de (son) lait" (ibid, pp122-123). Cette scène mythique des premiers temps du monde est étrangement proche de celle de la quête de l'eau sous Lure: Gagou, que les hommes suivent, à son insu, bondit comme une feuille morte" (ibid, p.95), sur le chemin éclairé par la lune, le chemin qui le mène jusqu'au ventre de la fontaine-"la plus ancienne chose" de tout le paysage (ibid, p.97)- qu'il se met à têter. Tout au long du récit de la quête de l'eau, Gagou n'apparaît plus comme "le baveux" (ibid, p.114), mais comme un être mû par une ivresse dionysiaque qui le fait chanter et danser sans cesse:"Il chante. Il danse aussi. Le clair de lune l'emplit d'un tumulte léger(...) il titube, ivre de soir".(ibid,p.89). Cette danse possède un pouvoir magique: elle métamorphose Gagou en un être qui a perdu sa pesanteur matérielle, un être aérien, irréel, divin: "il se meut doucement, comme sur la pointe des herbes, presque sans bouger les pieds(...)" (ibid, p.89). Gagou est le seul personnage que nous voyons danser: Or, danser, n'est-ce pas, comme le dit un proverbe japonais, "apprendre les mouvements des Dieux?"

"C'est pas un homme" répète deux fois Jaume à propos de Janet (ibid, p.182). Lui aussi, comme Gagou, est "de l'autre côté de la barricade, avec la terre, les arbres, les bêtes" (ibid, p.138), mais, il est terrifiant: car, s'il s'ouvre comme "le simple" aux forces cosmiques, s'il est, comme lui, en contact direct avec elles, est-ce seulement pour s'en laisser pénétrer, ou pour les diriger, les commander à son gré? Est-il sorcier? ou seulement prophète, interprète de la voix cruelle de Pan?

Dès le moment où il tombe malade et commence à "déparler", il semble habité, possédé par une force mystérieuse qui "l'inspire" : la voix d'un dieu s'exprime à travers lui. Gondran, qui l'avait un moment accusé de divaguer-"vous déparlez", lui dit-il, "vous avez la tête malade" (ibid, p.32)- comprend bien vite que ses étranges paroles contiennent un secret qu'il importe de percer. Sa voix même a caractère surnaturel, lorsqu'il commence à délirer:"sa voix se fait plus rauque et plus basse. (...) Il est comme une pierre creuse au travers de laquelle souffle un vent".(ibid, p.112). Le vent, c'est l'haleine du dieu Pan, qui est aussi le dieu des sources. Or, à plusieurs reprises, la parole de Janet est comparée au jaillissement d'une eau venue des profondeurs de la terre: "Et il parle. Sans arrêt comme une fontaine; comme une de ces fontaines où débouchent les longs ruisseaux souterrains qui viennent du fin fond de la montagne." (ibid, p.27)

Janet apparaît ainsi comme le prophète de Pan. Cette voix inhumaine qui sort de lui ne semble pas lui appartenir. Il change de voix lorsqu'il arrête de délirer, pour réclamer à boire par exemple (ibid, p.84); ailleurs, Jaume, au moment où commence le délire du vieux, "se demande si c'est le même homme de tout à l'heure(...), qui parle ainsi". (ibid, pp.110-111). Pan semble avoir choisi Janet pour faire entendre sa voix, de même qu'il lui avait donné le pouvoir du sourcier. Ce personnage est en contact direct avec les forces naturelles, il connaît le secret de Pan et il va être le prophète de sa colère: "La colline; tu t'en apercevras, un jour, de la colline" (ibid, p.35): Avertissement mystérieux, prophétie qui va bientôt se réaliser dans toute vérité terrifiante.

Ce personnage est "habité" par Pan au point que son corps même prend des dimensions épiques: transfiguré, il est la figure des forces telluriques hostiles à l'homme. Au début de l'oeuvre, avant sa maladie, c'est à dire sa possession par Pan, son aspect physique était déjà inquiétant de dureté inhumaine: "Droit, dur comme le buis rasé de sa figure". (ibid, p.18). Cette description métaphorisante lui confère l'aspect d'une matière végétale mais ne l'assimile pas complètement à un élément naturel (contrairement à Panturle, par exemple, que le récit présente immédiatement comme "un arbre".(Reg.p.20). C'est au moment du "soir menaçant-qu'il est l'objet d'une métamorphose effrayante: il perd son aspect humain pour devenir un être fantastique, une figure de la terre: son corps, "comme une levée de sillon", sa peau "bleu de granit", ses narines comme du silex, la "lueur de pierre" de son oeil semblable à "un de ces éclats de roches qui sont cachés dans la graisse de la terre et contre lesquels le grand soc lisse qui tire droit, par habitude, se rompt soudain, et verse" (Coll.p.30). Tout cela le fait l'incarnation d'une terre dure, inhumaine, refusant de se laisser soumettre par l'homme. Cette vision devient hallucinante quand Janet prétend que des serpents lui sortent de la main gauche, et que sa main droite s'avance vers l'autre comme pour la libérer des serpent qui montent et paraissent à l'air libre. Car le serpent est le plus terrestre des animaux, "le trait d'union entre le règne végétale et le règne animal" dit Bachelard. Le serpent suscite l'effroi instinctif de l'homme, car il est le symbole des forces obscures de la terre sous laquelle il dort, d'où il sort et où il rentre si rapidement qu'il semble absorbé par elle. "Quand ma main sera vide, j'aurai plus de mal" dit Janet (ibid, p.32). Cette scène exprime le désir qu'éprouve la terre d'un enfantement terrible, sa volonté de secouer le joug de l'homme, de libérer toute la vie hostile qu'elle tient cachée en elle. Elle signifie une menace de mort pour l'être humain: "Alors, tu crois que l'air c'est vide? Si tu les avais (les serpents) dans les doigts, comme moi, tu le saurais" dit Janet à Gondrant. (ibid, p.34).

Prêtre de Pan, cet homme, "qui voit plus loin que les autres" (ibid, p.62) va révéler "le secret" à Jaume, venu le consulter avant d'agir, comme, dans l'antiquité, le chef guerrier consultait l'oracle du Dieu. La scène qui se déroule alors est bien plus qu'une

scène d'oracle, une scène d'initiation: Janet dessille brutalement les yeux de Jaume; tout ce qui n'était auparavant que suggéré de façon elliptique- " Tu crois que c'est vide, l'air?" (ibid, p.34)-"entre (...) dans la lumière". (ibid, p.121). Janet lui révèle le monde originel, le créateur et le maître de l'univers, celui qui "tient dans sa main la grande force" (ibid, p.119), et qui seul pourra le guérir, et lui redonner la pureté et l'innocence animale dont il jouissait aux premiers temps du monde. Il lui révèle ainsi le secret et lui donne le remède: retrouver le chemin qui mène jusqu'au créateur, jusqu'au "patron" qui sait parler aux bêtes, qui est "le père des caresses" (ibid, p.118), mais qui peut aussi, d'un seul souffle, anéantir les Bastides, pour punir les hommes qui blessent le monde, dont ils se croient les maîtres. Cet univers édénique, situé dans un passé mythique où tout vivait dans l'harmonie et la paix, apparaît à Jaume comme un paradis irrémédiablement perdu; l'avenir qui se dévoile est celui de la vengeance divine: déjà, "vivante et terrible, il sent, sous ses pieds, bouger la colline" (ibid, p.121). La révélation le laisse ébranlé, et Janet le sait bien, lui qui a cette parole terriblement ironique: "C'est fini", lui dit-il, "remets-moi d'aplomb" (ibid, p.125). Cette phrase, il est vrai, est ambiguë: Janet a manqué de mourir sous les yeux de Jaume, qui s'est affolé. Peut-être veut-il dire alors que sa crise est finie, qu'il n'y a plus à s'inquiéter. Mais il nous semble plutôt qu'il prend un plaisir malin à voir l'effet de ses paroles sur Jaume; il sait parfaitement qu'il lui sera difficile de retrouver l'équilibre perdu, maintenant qu'il "sait".

Les pratiques bizarres auxquelles s'adonnait Janet avant sa maladie, sont en effet celles d'un sorcier: "il connaît le goût de tout un tas de viandes: du regard, du blaireau, du lézard, de la pie... Il faisait des soupes de melon, il râpait du chocolat dans la bouillie de morue". (ibid, p.62). Ces pratiques ont valeur de rites magiques; en absorbant le sang et la viande de ces animaux sauvages, le sorcier s'en incorpore l'essence, il s'en approprie ainsi les forces. Et cette racine, (symbole des forces telluriques profondes) que Janet conserve dans sa cachette, c'est un objet magique, une sorte de talisman: sa possession confère, à qui détient le secret de son utilisation, la maîtrise de ces forces. Le charme qu'il exerce sur les serpents qu'il "endormait" (ibid, p.72) révèle le pouvoir du sorcier sur la terre dont il sait diriger les gestes.

Alcoolique, cruel, rusé, égoïste; tous ces traits de caractère que le récit donne de Janet sont liés à l'action magique qu'il va exercer. Son alcoolisme, c'est une façon pour lui d'entrer en contact avec les forces divines qu'il veut capter et employer à son profit. Boire, c'est absorber un liquide qui unit de façon miraculeuse la substance de l'eau et celle du feu, c'est s'unir à l'essentiel, communiquer avec un monde surnaturel, s'ouvrir aux forces cosmiques. L'ivresse est toujours dionysiaque, elle transporte celui qui s'y livre hors de ses limites pour le mettre en contact avec le dieu. Or, l'égoïsme de Janet, sa dureté, qui se révèlent dès le départ de l'oeuvre dans son comportement envers sa fille et son gendre, lui

font employer le pouvoir surhumain qu'il détient contre la communauté des Bastides: "Vous êtes foutus" déclara-t-il à Jaume (ibid, p.112). Cette parole, bien plus qu'une prophétie, est la menace d'un homme décidé à entraîner tous les autres avec lui dans la mort. "Je suis bien content", ajoute-t-il. De même, sa "prédiction" selon laquelle la femme de Jaume se pendrait, semblait avoir pour origine la force magique de sa parole méchante plutôt qu'un don de divination: "tu te souviens de ta femme! Je t'avais prévenu, pas vrai? Tu l'as vue, pendue?" dit-il à Jaume. (ibid, p.114). Mais ce dernier le rendra responsable: "C'est toi qui as fait cela. Pas avec tes mains, sûr, avec ta langue, ta pute de langue. T'as dans la bouche tout le jus sucré du mal..." (ibid, p.138).

Pourtant, voir en Janet seulement un sorcier, le rendre entièrement responsable de la colère de la terre, c'est réduire cette colère à n'être que la manifestation du désir égoïste et cruel d'un homme, qui se trouve posséder des pouvoirs exceptionnels. Elle ne serait alors finalement que l'oeuvre d'un être humain. A sa mort, tout rentre dans l'ordre: c'est l'opinion des habitants des Bastides. Mais est-ce bien sûr? Les héros ne s'aveuglent-ils pas en pensant que la mort de Janet fait disparaître définitivement la cause de la révolte tellurique?

Si Janet n'est qu'un sorcier, comment expliquer alors l'aspect hallucinant que prend sa voix, ou son corps, le soir notamment où des serpents sortent de ses mains? Lui-même voit cela avec un oeil qui "se dilate de stupeur". (ibid, p.31). Faire de ce personnage un magicien domptant et dirigeant d'une façon parfaitement consciente des forces naturelles qu'il veut faire jouer selon son intérêt personnel, c'est méconnaître la dimension mythique de ce personnage qui en fait une figure du dieu Pan, dont il représente la face cruelle et impitoyable. Il agit poussé par lui, et sa mort, qui se produit, par une coïncidence peu vraisemblable, à l'instant même qui précède celui où Gondran allait le tuer, est une mort naturelle, au sens où c'est Pan lui-même qui semble l'emporter. L'atmosphère qui l'entoure est funeste: "Dans le silence écrasant, monte le hurlement d'un chien"(ibid, p.181); puis, un vautour du Lure passe, les serres ouvertes": Cet oiseau de présage signifie la décision qu'ont prise les dieux: ôter la vie à Janet.

Maigre, dure, noire et farouche, venue de ce pays "vertical", sonore et sombre, qu'est le Piémont, retirée dans sa maison en ruines où le soleil n'entre pas, la Mamèche, comme Janet, peut n'apparaître d'abord que comme une sorcière. Sa façon impérieuse de se dresser devant la lande hivernale et de lui dicter sa volonté, est celle d'une magicienne, exerçant sa puissance sur une nature docile à ses ordres. Mais, comme chez Janet, cet aspect magique du personnage n'est finalement qu'une possession divine. La voix à laquelle obéit la Mamèche, c'est celle de la terre, d'une terre qui demanda à être fécondée par l'homme pour revivre. Cette obéissance à une grande force se lit dans les actes de la Mamèche plus encore que dans ceux de Janet. Car le récit de *Colline* nous donnait au

moins de ce personnage quelques traits de caractère qui pouvaient expliquer que l'origine et l'orientation du drame fussent dues à une personnalité humaine. Mais de la Mamèche, aucune analyse psychologique, même sommaire, n'est esquissée: car son souci de perpétuer la vie, de faire lever le regain, exprime la loi du monde, la volonté de Pan, conçu cette fois non dans son aspect maléfique-que représentait Janet, dans *Colline*- mais dans celui bénéfique à l'homme, auquel le destin du dieu est lié. La Mamèche est l'instrument de cette grande volonté panique. Elle ne cherche pas modifier le cours de la nature selon un dessein personnel, comme le ferait une magicienne, elle se sacrifie, au contraire, pour faire renaître la vie. Ses paroles parfois la font apparaître comme une martyre se plaignant violemment à son dieu de l'inutilité des tourments endurés pour le servir: "Porca"! jette-t-elle, dans un moment de colère, à la vierge, "tu m'as battue comme le blé, et (...) tu m'as séchée comme le blé, et (...) tu me manges comme le blé! (...) Je suis déjà toute saignée! (Coll.p.31) La mamèche aussi a cette étrange plainte: "Dis, toi, Braë! tu le sais que mon homme est là au fond de votre terre, qu'il est allé là-bas dans le fond vous têter l'eau avec la bouche jusqu'à la veine des sources(...) Et à quoi ça a servi, sa mort? Quand ils l'ont eu fait mourir, ils se sont mis à partir, les uns après les autres(...)" (Reg.p.41) Dans sa colère, la Mamèche accuse ainsi les hommes d'avoir mis à mort le puisatier, soudain élevé, grandi aux dimensions d'un sauveur venu pour donner aux hommes l'eau de la vie, l'eau vive, et dont le sacrifice est resté inutile.

La Mamèche est liée si étroitement aux forces cosmiques auxquelles elle obéit instinctivement, qu'elle fait partie de ces êtres "si naturel, si purement sortis, tels qu'ils sont, de la main du dieu, qu'on peut avec eux (...) renouveler tous les grands gestes". Ces gestes sont les gestes premiers, les gestes sacrés accomplis dans un temps mythique, lors d'une aventure primordiale. Dans *Regain*, la Mammèche est la figure de Déméter, la Terre-Mère. Dans la première scène où elle apparaît, le récit commence par décrire la Vierge de plâtre que garde chez elle la Piémontaise. Puis suit cette phrase: "Ce qu'on voit de la Mamèche est pareil, mais tout noir" (Reg.p.39). Le personnage surgit alors avec l'aspect de Déméter Mèlaine, la Noire, comme ainsi, près de Phigalie, parce qu'elle était retirée au fond d'une caverne et enveloppée de voiles sombres. Son corps noir semble incarner les forces telluriques obscures. Sur le plateau, elle se dresse comme "un arbre mort" tout noir (ibid, p.68), qui s'anime soudain d'une vie fantastique: "ça fait hop! ça a monté au-dessus de l'herbe un moment, puis, hop, ça s'est baissée", dit Arsule terrorisée (Col.p.63). Dans tout le récit de la traversée du plateau, c'est sous cet aspect qu'elle apparaît au lecteur, qui la voit à travers les yeux des personnages. A aucun moment, dès l'instant où elle s'engage sur le plateau, elle ne surgit devant nous avec une figure humaine. Ce n'est pas seulement, nous semble-t-il, parce que Giono veut préserver le mystère romanesque, en adoptant cette technique de "focalisation interne", c'est aussi

pour accentuer le caractère surnaturel du personnage. Morte, elle n'est pas non plus un squelette humain, mais "comme un fagot de courtes branches bien sèches" et sa tête "comme une courge d'eau".(Reg.p.145)

Elle poursuit une quête qui, considérée dans son aspect mythique, est celle de Déméter. La déesse partit en effet-sous l'aspect d'une vieille femme-à la recherche de sa fille Perséphone dont l'absence rendait le sol stéril. L'entreprise de la Mamèche ne répète-t-elle pas cette quête sacrée? Elle aussi, en ramenant une femme à Aubignane, rend la vie à la terre morte, elle "fait lever le regain". La simplification psychologique à laquelle est soumis ce personnage est une stylisation épique. La Mamèche a une fonction divine, qui est de faire engendrer la vie. Le récit relate donc-au-delà d'une aventure qui pourrait être réelle- un drame sacré, et rend compte du sens du monde, de l'ordre cosmique, par lequel la vie renaît de la mort. Le mythe de Déméter contient en effet l'explication du cycle mort-vie, du rythme naturel qui est celui de l'éternel retour.⁴ Ainsi, la scène où Panturle jette les restes du corps de la Mamèche dans le puits où son mari a lui-même disparu, ne signifie pas une destruction, une disparition complète de la vieille femme. Son existence semble suivre sa courbe cosmique et se continuer, en quelque sorte, en Arsule. Un peu plus loin dans le récit se situe la scène du premier labour, où Arsule semble surgir de la terre comme Perséphone et annoncer ainsi le retour du blé et de la vie.

Un héros laboureur et civilisateur: Panturle

Le même mythe de Déméter nous invite à voir dans ce premier labour, le travail initial de Triptolème, le premier homme qui, grâce à Déméter, entreprit la culture du blé. Là encore, c'est un drame sacré qui se joue, et l'acte de Panturle a la force et la noblesse du geste originel, celui du héros mythique civilisateur: "Voilà, ça va commencer. (...) quand, depuis ici, jusque là-bas (de sillon), quand ça sera comme une toiture de tuiles, alors ça ira. En avant!" (Reg.p.172).

Ce à quoi le mot "en avant!" donne l'impulsion, c'est à une entreprise épique qui a les dimensions d'une odyssée: "on dirait un devant de barque", s'exclamait Arsule devant le soc (ibid, p.163). Cette image est reprise dans le récit du labour: "maintenant le grand couteau qui ressemble à un devant de barque navigue dans la terre calmée" (ibid, p.173). Panturle-tel un héros homérique recevant du dieu Vulcain qu'il lui fabrique des armes dignes de lui- a reçu de Gaubert, le maître des charrues, qui détient le sort, ce soc "de bonne race" (ibid, p.160). Son acte est épique aussi parce que sa portée est universelle: "ce que je veux", déclarait Panturle à Gaubert, "c'est tout remplir avec du blé, tant que la terre peut en porter." (ibid, p.161). Il faut ici dépasser le sens restreint qui désignerait seulement la terre d'Aubignane pour "rêver" un peu sur ce mot et y voir l'image cosmique

⁴ -Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kit.,İst.1989, ss.92-93

de la terre toute entière. Panturle prend alors la figure grandiose du héros civilisateur (ce qu'exprime l'image des sillons comme une toiture de tuiles), de celui qui fut l'initiateur d'une nouvelle vie humaine, en accomplissant ce labourage sacré, dont Déméter lui avait confié la tâche.

Le fruit de ce travail, c'est, comme le prédisait Gaubert, "une bénédiction de blé" (ibid, p.161). Le blé de Panturle-Triptolème, héros chéri des dieux, suscite à la foire de Banon, l'admiration émerveillée de tous: "c'est la première fois que j'en vois" déclare le courtier (ibid, p.193). "Ça en fait une affaire, ce blé!", "ça en fait une affaire!" (ibid, pp.193-194) répète le récit. Ce blé extraordinaire- récompense d'un travail accompli dans la perfection de l'origine-donne au héros une renommée, une gloire qui va attirer à Aubignane les hommes de bonne volonté, voulant suivre son exemple: "C'est pas toi qui as vendu de si beau blé à la foire de Banon? Si? Eh bien, c'est toi qui l'as décidé, donc", lui dit Désiré, son futur voisin (ibid, p.218). Panturle, ainsi, par la seule force de son exemple, fait des "disciples": il réussit ce qu'avait entrepris Triptolème: répandre parmi les hommes la culture du blé, qui est liée au culte de Déméter. L'homme qui vient à lui est digne de devenir son compagnon. Cela se voit rien qu'à son geste pour toucher la terre, à son corps, solide, "tout râblé", à ses "bonnes mains". (ibid, p.217). Le héros le comprend aussitôt, et abandonne sa méfiance: "Panturle lui a dit: -Tu vas venir manger un monceau mais laisse-moi encore faire trois raies. Et l'homme a marché à côté de la charrue pendant que Panturle finissait" (ibid, p.219). Cette scène a la valeur d'un rite initiatique. L'homme est admis désormais à célébrer le culte sacré: cultiver la terre. Un autre rite crée une solidarité définitive entre lui et Panturle. Leur marche silencieuse à la même cadence, dans les espaces libres d'Aubignane, au lever du soleil: "Puis les hommes sont retournés: c'étaient des frères. Ils avaient marché dans de belles terres et le matin coulait comme un ruisseau d'or" (ibid, p.224). La splendeur, l'éclat de ce jour neuf qui se lève sur ces hommes est le plus des sacrés...

Si Panturle revêt ainsi la figure glorieuse de Triptolème, si, dans la dernière page il a conquis l'immortalité, c'est parce qu'il a su obéir aux "enseignements sacrés", c'est qu'il appartient à la race des êtres purs qui ont le don divin de la simplicité". Sa stature épique se révèle dès le moment où le récit le présente: "Le Panturle est un homme énorme" (ibid, p.23). Enorme, c'est à dire, au sens propre, extraordinaire, monstrueux, "héros de la règle". C'est, en effet, une force naturelle: "(...) c'est un arbre." L'image est d'autant plus saisissante qu'elle semble assimiler vraiment le héros à cet emblème de force, de solidarité inébranlable. Elle le dresse dans toute sa grandeur solitaire et suggère déjà la vie lente et intense qui l'anime. Ce que confirme la description des gestes de Panturle: "Il envoie la main lentement sur les choses qu'il veut prendre (...); il a le temps. Et quand il tient, il tient bien". (ibid, p.23). Comme l'arbre, le héros possède une vie profonde-il est

enracinée dans sa terre natale-. Une vie "aérienne" aussi. Il sait "lire dans les bruits de l'air" (ibid, p.95), il est sensible au soleil, au vent.

Ce personnage appartient si étroitement à la nature qu'il est soumis, comme elle, jusque dans son aspect physique, au grand rythme cosmique. Il se transforme à chaque saison. Ainsi, quand vient l'hiver, "le poil de ses joues s'est allongé, s'est emmêlé comme l'habit des moutons" (ibid, p.50). Comme la terre hivernale, il est devenu muet: "Il ne parle plus à ses ustensiles". (ibid, p.50). Cette appartenance à l'ordre cosmique va jusqu'à la ressemblance physique entre la terre et Panturle. Au début du roman, il présente la même figure, rébarbative, agressive, que la lande: celle-ci est "renfrognée et poilue, avec ses aigres genêts et ses herbes en couteau". (ibid, p.235). Portrait remarquablement proche de celui du héros, dont le récit nous dit qu'il est une "lande terrible" (ibid, p.235), et aussi : "C'est un buisson. Avant de commencer à manger, il écarte les poils de sa bouche.(...) Il est toujours avec son couteau(...)" (ibid, p.50). Il est alors cette terre sauvage, ingrate, stérile. Au moment du printemps, il est soumis comme la terre à la même force de renouveau: (...) il se sent amer et tout fleuri comme l'aubépine" (ibid, p.107). Comme le chien dont la gueule "cherche le fil du vent" (ibid, p.102), il marche "la tête haute vers le vent"(ibid, p.99). Ce mouvement d'aspiration signifie la même participation aux forces cosmiques auxquelles s'ouvrent les bêtes. Il est aussi "tout neuf" (ibid, p.99), comme l'aubépine (ibid, p.99), comme la couleuvre (ibid, p.100).

Panturle est lié si étroitement à l'espace qui l'entoure et dont il vit la même vie, qu'il n'est pas besoin d'une analyse psychologique abstraite, ou même d'une simple notation de ses sentiments, pour que le lecteur sente ce qu'il éprouve. Il y a une solidarité immédiate entre le héros qui regarde et l'univers regardé. Ainsi, au moment où Panturle voit Gaubert s'éloigner pour jamais d'Aubignane, le récit n'entreprend pas de noter abstraitement la peine et la solitude qui accablent le héros: Il décrit celle de la fontaine! "C'est une fontaine perdue et malheureuse(...). Elle est là, toute seule(...). L'hiver, elle gèle jusqu'au coeur" (Reg., p.36). Suit alors cette notation : "d'un coup, Panturle se sent gelé jusqu'au fond des os" (ibid, p.37). On glisse ainsi du sens physique au sens moral: le corps et l'âme de la fontaine et de Panturle vivent à l'unisson. Le lecteur sent immédiatement que ce qui glace le héros, ce n'est pas seulement le froid, c'est surtout l'angoisse de se retrouver soudain si seul.

Ce sont donc ses liens avec les grandes forces obscures de la terre qui font de Panturle l'être extraordinaire que campe le récit dès le début. Comme un arbre, il tient à la terre par ses racines, il sait aussi laisser chanter le vent en lui, il est proche du dieu Pan. C'est ce que suggère son nom, ou plutôt son surnom. Panturle est précisément un être chez qui l'intellect" n'a pas détruit l'instinct, qui est ouverture aux forces divines.

C'est cette obéissance à l'instinct qui va soudain transformer sous nos yeux, au cours du récit, le personnage d'Arsule, qui n'était pourtant d'abord présenté que comme une pauvre fille, une "artiste" manquée et pitoyable: "elle avait de pauvres mains d'éplucheuse de pomme de terre. Elle avait des yeux, on ne savait pas dire, ça vous faisait peine, tenez". (Reg.p.67). Violée par toute l'équipe du lavandier, elle devient une femme dont on se sert de toutes les manières: Bonnische de Gédémus, le rémouleur, elle lui tire la bricole comme un âne, "elle lui fait la soupe. Et tout." (ibid, p.69). Mais au printemps, la force de désir sexuel qui la possède, sa sensibilité extrême aux caresses du vent, la métamorphose soudain: "Son corps est en travail comme du vin nouveau" (ibid, p.80). Ce rythme superbe d'alexandrin suffirait à nous faire sentir que le désir, bien loin d'avilir la femme, lui donne une dimension, une noblesse qui font d'elle l'équivalent d'un élément naturel. Le corps d'Arsule devient en effet celui de la terre. Ce que rend évident la similitude des expressions qui désignent l'effet du printemps sur l'une et l'autre. La terre "s'est passionnée pour un travail qui éclate en gémissements d'herbes" (ibid, p.102). La femme, de même, sent son corps "en travail" (ibid, p.102), ses seins sont pareils à des bourgeons d'arbre" que fait gonfler la force du printemps, et elle gémit et geint comme elle. Le désir, la transfigure au point de la faire surgir un instant sous nos yeux avec l'attitude de la Grande Mère d'Asie, déesse de la terre: assise, elle tient dans ses mains ses seins. C'est précisément le geste dans lequel était représentée la déesse, le geste qui exaltait sa fécondité, ses pouvoirs nourriciers.

Au moment de son union avec Panturle, la description métaphorisante du corps d'Arsule la divinise. Elle est Cybèle alors, et non une simple femme. La caresse de l'homme: "(...) fait chaud dans tout son corps comme si, d'un coup, l'été avec toutes ses moissons se couchait sur elle. (...) Tous les réseaux de son sang se sont mis à chanter comme la résille des ruisseaux et des rivières de la terre(...) Elle se renverse dans le bras de l'homme comme une gerbe de foin et elle se couche dans l'herbe" (ibid, pp.131-132). Cet abandon du désir l'ouvre au chant du monde, la grandit et la magnifie en donnant à son corps des dimensions cosmiques, la noblesse d'un élément naturel, donc sacré.

Ce même abandon au désir sexuel, cette obéissance à la grande loi du printemps font de Panturle un être possédé par le dieu: Comme un homme "enthousiasmé" par Dionysos, le dieu de la vie, il sent en lui s'ouvrir des sources de lait: "du lait. Il sent que ça coule le long de son corps". (ibid, p.56). Mais "cette force folle que le printemps a mise au creux de ses reins et qui bout, là, comme une eau toujours sur le feu"(ibid, p.104), exige d'être satisfaite, sous peine de le faire sombrer dans une folie sanguinaire. Panturle, avant de rencontrer la ferme, y cède un instant. Il se met soudain à déchirer le renard qu'il vient de prendre au piège, à "patouiller" dans ses tripes et son sang chauds, dans son ventre encore "lourd d'avoir mangé" (ibid, p.105): "C'était si bon qu'il en a gémi"(ibid,

p.107). Cet acte cruel est un substitut du plaisir érotique: "la bête crevée chauffait son poing comme une bouche" (ibid, p.107); et lorsqu'il commence à étripier le renard, le couteau qui s'enfonce dans la chair est une image de pénétration sexuelle: "C'est bon quand on sent que le couteau entre! Ça aurait pu être une femelle".(ibid, p.108). Malade de désir et de solitude, Panturle s'assouvit un instant en ouvrant la bête et en jouissant de sa chaleur, dans un moment de folie où il est "hors de lui": Ramené à la réalité, il éprouve un sentiment humain: la honte. Il se rend compte alors qu'il est en train "d'écortcher un renard comme un saligaud" (ibid, p.109).

La fureur divine est à son comble lorsqu'il voit Arsule, et se lance dans son aspect bestial, lubrique. C'est Pan pourchassant une nymphe, la guettant comme un animal pour la prendre par surprise. C'est un satyre mi-homme, mi-bête: il "renifle" comme un sanglier (ibid, p.111); il a besoin du geste des bêtes"(ibid, p.112); il "prend l'affût sous un pin" et se met "à quatre pattes" (ibid, p.116), tapi comme une bête; cette convoitise animale lui fait perdre toute dimension humaine: "il n'est plus resté là, dans l'herbe, que le grand mâle" (ibid, p.116). Mais elle ne l'ennoblit pas pour autant: c'est à dire qu'elle le montre comme n'importe quel animal en proie à une agitation fébrile qui lui fait perdre le don des gestes exacts.

Au contraire, après sa chute dans le ruisseau, Panturle va soudain être transfiguré et grandi, comme Arsule, aux dimensions d'un élément cosmique. De satyre, il devient le dieu Dionysos lui-même, dans toute sa noblesse et sa fonction essentielle, sacrée.

Ce "bain", en calmant le corps de Panturle, lui redonne tout d'abord un comportement humain. Il a des paroles de reconnaissance envers Arsule: "Vous êtes bien brave". lui dit-il (ibid, p.122) en la remerciant de l'avoir sauvé de la noyade. Il porte sur elle un regard qui n'est plus sensible à ses attributs érotiques, mais à la pureté et à la douceur de son visage. "Elle est dans la lune. Il la voit bien: sa figure pointue et pâle comme un gros navet(...) des yeux comme des prunes, ronds, veloutés(...)" (ibid, p.122). Et ce regard se termine par un jugement qui fait d'Arsule autre chose qu'un spécimen femelle dont les caractéristiques singulières importent peu: "C'est la plus belle!".(ibid, p.122).

Mais cette plongée dans l'eau a aussi une autre signification : elle est une purification rituelle-la lune "toute propre"(ibid, p.121) qui éclaire les personnages crée, elle aussi, une atmosphère de pureté-et s'inscrit dans le mythe de Dionysos: un rite voulait que le dieu de la vie fût jeté à l'eau pour revenir ensuite sur la terre.⁵

De plus, l'image de Panturle "comme un char au bout de son chemin" (ibid, p.124), l'associe au dieu, représenté traditionnellement sur le char des triomphateurs. Mais ce sont surtout les métaphores qui désignent Panturle comme Dionysos. Certaines reprennent

⁵ -Voir: Christian Michelfelder, Jean Giono et les Religions de la Terre, Gallimard, 1938, p.185.

l'image initiale-"C'est un arbre(ibid, p.23)- qui donnaient au héros la figure du dieu: son poignet est "comme un noeud d'arbre"(ibid, p.130), son coeur, "comme un beau fruit sur des feuillages". (ibid, p.131). Quant à l'image qui identifie le bras de Panturle à "un poids d'eau" (ibid, p.131) pesant sur la femme, elle élève à elle aussi l'union des héros à la grandeur d'une hiérogamie (mariage sacré) : ce que raconte le récit, ce sont les noces de l'eau et de la Terre, de Dionysos et de Perséphone.

Conclusion

La trilogie répond au projet que Giono définissait dans Présentation de Pan: révéler le mystère panique, c'est à dire donner la clé de l'explication du monde et le secret de la vie. Mais le "message" du dieu s'exprime toujours par des moyens poétiques: même les discours des personnages qui ont la fonction de "révélateurs" d'une vérité panique sont des mythes. Janet évoque le paradis perdu de l'innocence primitive; la Mamèche affirme le devoir de perpétuer la vie, et Albin annonce sa "mission" de guérisseur dans des versets hiératiques. Bien plus qu'il s'agisse de *Colline*, d'*Un de Baumugnes* ou de *Regain*, le récit est toujours mythe: dans sa structure, dans l'espace, le temps, la "geste" qui lui sont propres. Situé hors d'un espace particulier (la géographie de Giono étant bien imaginaire), hors du temps historique (la Provenance devenant un lieu intemporel), le drame est bien un drame mythique également dans sa fonction. Il retrace une aventure primordiale qui révèle le sens du monde et celui de la vie humaine, mais il n'est pas une évasion dans un Age d'or irrémédiablement perdu. Le drame de la trilogie est une utopie créatrice: il propose à l'homme un nouveau commencement, une nouvelle genèse, dont il est lui-même le modèle originaire; ainsi, le récit de *Regain* ne trace pas une existence singulière, mais un destin. A partir de l'union d'un homme et d'une femme qui ont accompli les gestes archétypes de l'amour, du travail, de la vie, se crée une humanité idéale, ignorant hiérarchie sociale, pouvoirs et lois civiles, vivant librement-"on sera nos maîtres" dit Désiré- ne se soumettant à aucun ordre, si ce n'est celui de la nature. "Le récit mythique vise ainsi le réel et l'avenir, il porte l'espoir d'un bonheur humain sans trêve, d'un total épanouissement de l'homme que ne marque aucun péché originel, aucune imperfection ontologique".⁶ C'est en ce sens que Giono déclare que "le poète doit être un professeur d'espérance". Le récit épique exalte l'élan des héros à la conquête du bonheur, donc de la perfection humaine: la "morale" panique est une morale de la joie, elle a une valeur universelle.

Tout le récit épique de la trilogie a pour effet de nous faire adhérer spontanément à la morale de jouissance, de la perfection humaine non démontrée clairement, mais exaltée dans chaque parole des héros, dans tous les gestes végétaux ou animaux qui sont, pour la

⁶ -Pierre, Leprohon, Jean Giono vers le spirituel, in Corymbe, Mai-juin, 1937, pp.28-29.

plupart, une certaine transfiguration des dieux et des déesses. Il y a des critiques qui prétendent que la lecture gionienne ne propose pas une éthique susceptible d'être appliquée dans la vie réelle. Mais Giono, pourtant, ne fait pas comme Gide, disant à la fin des "Nourritures Terrestres": "Nathanaël, à présent, jette mon livre"⁷, impliquant un message inconciliable avec la vie. Mais bien au contraire; car la dernière image de *Regain*, celle de Panturle "enfoncé dans la terre comme une colonne", n'est pas un appel éloignant de la vie. C'est peut-être une unification avec la vie, mais d'une autre façon plus différente que la nôtre, peut-être.

BIBLIOGRAPHIE

- AMROUCHE, Jean et Taos**, *Entretiens avec Jean Giono*, Gallimard, 1990.
- BOUVIER, Jean-Claude**, *Giono et le Conte de Tradition Orale*, in *Giono Aujourd'hui*, Acte du Colloque International, Edisud, Aix-en Provence, 1981.
- CARRIÈRE, Jean**, *Jean Giono*, Qui suis-je, 1985.
- CARRIÈRE, Jean**, *Jean Giono*, Qui suis-je?, Lyon, 1985.
- CHABOT, Jacques**, *La Provence de Giono*, Edisud, 1980.
- CHONEZ, Claudine**, *Giono Par lui-même*, Seuil, Paris, 1956.
- CITRON, Pierre**, *Giono*, Seuil, Paris, 1990.
- Colloque International, *Giono Imaginaire et Ecriture*, Edisud, 1985.
- Colloque International, *Giono Aujourd'hui*, Edisud, Aix-en-Provence, 1981.
- GIONO, Jean**, *Colline*, Bernard Grasset, Paris, 1929.
- GIONO, Jean**, *Regain*, Bernard Grasset, Paris, 1929.
- GIONO, Jean**, *Un de Baumugnes*, Bernard Grasset, Paris, 1929.
- KEMP, Robert**, *Colline*, in *Liberté*, 1er Mai 1929.
- KEMP, Robert**, *Regain*, in *Liberté*, 1er Décembre 1930.
- KEMP, Robert**, *Un de Baumugnes*, in *Liberté*, 11 Novembre 1929.
- MAGNANT, Pierre**, *Images de Giono*, in *Magazine Littéraire*, (numéro spécial sur Giono), no: 329, Paris, février-1995.
- PIATIER, Jacqueline**, *La Poésie Homérique d'Aujourd'hui*, in *Le Monde*, le 8 Aout 1975.
- POURQUIER, A-M.**, *Jean Giono, Lyrique Provençal*, in *Corymbe*, Mai-Juin 1937.
- RICATTE, Robert**, *Giono, Oeuvres Romanesques Complètes*, Gallimard, Belgique, 1991.

⁷ -André Gide, *Les Nourritures Terrestres*, Ed. nrf, Paris, 1921, p.184.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 97-118, ELAZIĞ-2001

WÖRTER, DIE SOWOHL IM DEUTSCHEN ALS AUCH IM TÜRKISCHEN EXISTIEREN UND IHRE WIEDERGABE UND FUNKTIONEN IN DEN BEIDEN SPRACHEN

*Almanca ve Türkçe'deki Sesteş Kelimeler ve Bu Kelimelerin Her İki
Dildeki Karşılıkları ve Fonksiyonları*

*The homonym words in Turkish and German and their equivalents
and functions in both languages*

Mehmet AYGÜN*

ÖZET

Bu çalışmamızda Almanca ve Türkçe'de mevcut olan eş sesli (sesteş) kelimeler araştırılmış, bunların kullanım şekilleri karşılaştırılmış ve iki dildeki karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, iki dilde de yazılışları aynı olan kelimelerin, bazen aynı kelime türlerinin, bazen farklı kelime türlerinin elemanları olarak kullanıldığı; bunların bazen aynı anlamda, genellikle de aynı kelime türünden olsalar bile farklı anlamlarda oldukları; bir dilde bir kelime türünde olan bir kelimenin diğer dilde birden fazla kelime türüne ait olarak kullanıldığı; bu kelimelerin çoğunun isimlerden oluştuğu ve tespit edilen kelimelerin çoğunun alıntı olduğu ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler : Kelime, eş sesli (sesteş) kelime, eş anlamlı, isim, sıfat, zarf, aitlik (ilgi) eki, ön ek, son ek

SUMMARY

In this study, the homonym words and their use in Turkish and German are compared and their meanings in both languages are tried to give. At the end of the study the words, which have the similar spelling in both languages are sometimes used as the same word type and sometimes as the different word type. These words are sometimes used in the same meaning and usually in different meaning even though in either German or Turkish may belong to the different word types in the other language. Many of these words are used as nouns and most of these words are borrowed from different languages.

Key words: Word, homonym, synonym, noun (substantive), adjective, adverb, genitive

*) Y.Doç.Dr. F.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Batı Dilleri ve Edebiyatları Böl. ELAZIĞ.

1-EINLEITUNG

Die vorliegende Arbeit hat das Ziel, gleichlautende Wörter, bzw. Wörter gleicher Schreibung, die sowohl im Deutschen als auch im Türkischen existieren, zur Sprache zu bringen und ihre Wiedergabe und Funktionen in den beiden Sprachen darzulegen; nämlich es zu zeigen, zu welchen Wortklassen sie gehören, welche Bedeutungen sie tragen und welche Rolle sie bei den Wort- und Satzbildungen spielen.

Diese gleichlautenden lexikalischen Einheiten können wir auch als "Homonyme" auffassen. Obwohl homonyme Wörter aus gleichen lautlichen Komponenten bestehen, reflektieren sie unterschiedliche Begriffe. Daher sind sie von mehrdeutigen Wörtern zu unterscheiden. Denn bei den mehrdeutigen Wörtern gibt es unter verschiedenen Bedeutungen des gleichen Wortes mehr oder weniger eine Bedeutungsrelation. Aber bei homonymen Wörtern dagegen ist eine solche Relation nicht zu sehen. Obwohl sie gleiche Aussprache und Schreibung haben, haben sie hinsichtlich ihrer unterschiedlichen Bedeutungen und Aufgaben, bzw. hinsichtlich der Begriffe, die sie reflektieren, gar keine Relation zueinander.

Natürlich soll es einige Gründe dafür haben, daß solche gleichlautende Wörter in den beiden Sprachen vorkommen. Als Ursachen können Bedeutungswandel, bestimmte Prozesse der Wortbildung, die Lautentwicklung und der Einfluß des fremden Wortguts usw. aufgezählt werden.

Wenn man diese Wörter vor Augen hält, wird gesehen, daß sie verschiedenartige Wortklassen vertreten. In den beiden Sprachen tauchen sie in verschiedenen Wortklassen auf. Sie können also als Nomen, Adjektive, Adverbien, Präpositionen, Verben sogar auch als Präfix oder Suffixe vorkommen. Dabei sieht man, daß einige von diesen Wörtern in den beiden Sprachen gleiche Funktionen erfüllen, d.h. daß diese sowohl im Deutschen als auch im Türkischen als Element der gleichen Wortklasse Verwendung finden, obwohl die Mehrzahl aber unterschiedliche Aufgaben übernimmt.

Davon ausgehend läßt sich sagen, daß die Sprachen hauptsächlich formgleich sind und gleiche Empfindung besitzen. Als Form einer Sprache ist natürlich nicht nur die grammatische Form zu verstehen. Sonst um die Form bzw. die Art der Sprache zu bestimmen, muß man Grenzen der Sprache überschreiten. Diesbezüglich sagt Kayaalp (1998, s.67) für das Wort "Form", daß es die Seite irgendeiner Sache, die durch Gefühle wahrzunehmen ist, zeigt.

Da es sich in der vorliegenden Studie grundsätzlich um das Wort, bzw. Wörter handelt, wollen wir hier einiges dazu zur Sprache bringen. Tatsächlich besitzen Wörter zwei Erscheinungen, nämlich die Form und die Bedeutung. So sind die Wörter Material

der Sprache. Wie Aksan (1987, s.17) betont, ist das Wort seit der alten Zeiten als das kleinste bedeutungstragende Element der Sprache angenommen. Natürlich können die Wörter von sich selbst keine Sprache bilden; aber sie sind erste Stufe der Sprache zur Bedeutung.

Wörter, die wir unten nach alphabetischer Reihe behandeln werden, zeigen im ganzen selbstverständlich keine Parellelität. Dagegen sieht man bei vielen dieser Wörter, auch wie oben erwähnt, die gleiche Verwendug; und zwar als Element der gleichen Wortklasse und mit gleicher Bedeutung. Diese Parellelität ist besonders bei Entlehnungen aus anderen Sprachen zu sehen. Neben dieser Parallelität vertritt die Mehrzahl dieser Wörter aber unterschiedliche Wortklassen. Während irgendeins von diesen im Deutschen z.B. als Adjektiv vorkommt, kann es im Türkischen demgegenüber als Substantiv Verwendung finden. Oder auch während irgendeins in einer Sprache nur einer Wortklasse zugehörend auftaucht, kann es in der anderen Sprache z.B. zwei verschiedene Wortklassen vertreten. Als Biespiel dafür kann das Wort "*alt*" gelten. Während dieses Wort im Deutschen als Adjektiv verwendet wird, kann es im Türkischen sowohl als Substantiv als auch als Adjektiv gebraucht werden.

Was nun die Reihung dieser Wörter anlangt; sie sind alphabetisch geordnet, ihre Verwendungen in beiden Sprachen sind vorgelegt und innerhalb dieser Ordnung gilt die Reihenfolge: Art des Wortes, seine Rolle und Anwendung durch Beispiele und Betonung der Ähnlichkeiten und Unterschiede, die diese Wörter in beiden Sprachen zeigen. Jedoch wenn diese Wörter gleicher Schreibung genauer studiert werden, wird gesehen, daß sie eine große Zahl bilden, ganz ähnlich gebraucht werden, und sogar daß sie in beiden Sprachen gleiche Aufgaben erfüllen.

Um die Studie auf einer sicheren Basis durchzuführen, haben wir die zur Zeit meist verwendeten Wörterbücher als Material herangezogen. Nun wollen wir die festgestellten Wörter alphabetisch behandeln und ihre Art, Rolle und Anwendungen möglichst durch Beispiele darstellen.

2-FESTGESTELLTE WÖRTER UND IHRE ANWENDUNGEN UND WIEDERGABEN IN DEN BEIDEN SPRACHEN

Alp: Während dieses Wort im Deutschen für "*innere Unruhe; Beklemmung*"; für den "*auf der Seele lastender Druck*" oder auch für "*Weide auf den Bergen*" gebraucht wird, wird es im Türkischen für "*tapfer, heldenmütig; Held*" verwendet. Meist ist dies im Türkischen in Eigenamen wie *Alpa(r)slan, Alpdoğan, Alper* zu sehen. Obwohl es in diesen Beispielen die Funktion eines Präfixes erfüllt, wird es in beiden Sprachen als Nomen verwendet.

Alt: Obwohl das Wort “alt” im Deutschen die Bedeutungen wie *nicht mehr jung, bejahrt; nicht mehr neu, gebraucht, getragen [alte Kleider, alte Häuser: Er hat das Auto alt (=gebraucht) gekauft.]; wertlos (alter Kram); nicht mehr frisch (altes Brot; eine alte Spur); seit langem vorhanden, bekannt (eine alte Tradition); langweilig, überholt (ein alter Witz; ein altes Thema); vorherig, früher, ehemalig; Stimme in der tiefen Lage* besitzt, hat es im Türkischen dagegen die Bedeutungen wie *der untere Teil von etwas; die Unterseite; der Boden; unter / darunter u.a.* und wird in Wendungen wie *Tencerenin altı delinmiş. (= Der Boden des Topfs hat ein Loch bekommen.), Güneş altında oturmak [= in der Sonne (im Sonnenschein) sitzen]; alt köşe (=untere Ecke); alt dudak (=Unterlippe); alt akıntı (= Unterströmung); alt etmek (= zu Boden werfen); alt kat (= Parterre, Erdgeschoß); alt kısım [=unterer (unterster) Teil]; alt satıh (=Grundfläche); alt taraf (= Unterseite); alt tarafı on lira! (= Es handelt sich ja nur um zehn Pfund!); alt tarafı çıkmaz sokak [= Nichts kommt dabei heraus (od. ist dabei herausgenommen)]; altgeçit (=Unterführung); altyapı (=Infrastruktur); alt sınıf (=Unterklasse); alt şube (= Unterabteilung); alt takım (=Unterordnung, Untergruppe; zweite Mannschaft)... verwendet.*

Während dieses Wort im Deutschen wie bei den obigen Beispielen als Adjektiv und bei den Beispielen wie *Altbürgermeister, Altpräsident, Althändler, altfränkisch, altklug* als Präfix verwendet wird, wird es im Türkischen dagegen als Substantiv und Adjektiv gebraucht.

Amme: Das Wort “Amme” wird im Deutschen für “weibliche Person, die fremde Kinder stillt (und aufzieht)” verwendet. Im Türkischen dagegen hat es die Bedeutungen wie “*allgemein, öffentlich; Öffentlichkeit, Allgemeinheit, Gesamtheit des Volkes; bis zur Hirnhaut reichende klaffende Kopfwunde*” und wird in Wendungen wie “*amme davası (= öffentliche Klage); amme efkârı (= öffentliche Meinung); amme hakları (=Grundrechte); amme hizmeti (=öffentlicher Dienst); amme hukuku (=öffentliches Recht); amme intizamı (= öffentliche Ordnung) ...*” verwendet. Obwohl dieses Wort im Deutschen als Nomen gebraucht wird, wird es im Türkischen dagegen sowohl substantivisch als auch adjektivisch verwendet.

An: Dieses Wort wird im Deutschen als Präposition mit Dativ und Akkusativ oder als Adverb verwendet. Mit Dativ findet es räumlich auf die Frage “wo?” die Verwendung und so drückt aus, daß etwas ganz in der Nähe von etwas ist, etwas berührt. Mit Akkusativ hingegen auf die Frage “wohin?” wird es gebraucht und drückt eine Bewegung auf etwas zu, in eine Bestimmte Richtung aus. Für diese Verwendungen können folgende Beispiele gelten: *Die Leiter lehnt an der Wand. Trier liegt an der Mosel. Die Leiter an die Wand stellen. Er trat ans Fenster. Ich hänge das Bild an die Wand.*

Wörter, Die Sowohl im Deutschen Als Auch im Türkischen Existieren

Daneben wird es wiederum mit Dativ auf die Frage “wann?” verwendet und bezeichnet so einen Zeitpunkt: *Klaus ist an einem Sonntag geboren.*

Als Adverb hat es die Bedeutungen wie *ungefähr, nahezu, annähernd, gegen: Er hat an (die) 40 Mark verloren.*

Ferner findet es im Deutschen auch in Abhängigkeit von bestimmten Wörtern Verwendung : *Er starb an einer unheilbaren Krankheit. Zweifel an einer Entscheidung.*

Außerdem wird es als Präfix, bzw. als Vorsilbe insbesondere bei manchen trennbaren Verben wie *anbinden, anfaulen, anfliegen, anklammern, ankleben, ankommen, anrufen...* verwendet.

Im Türkischen wird das Wort “an” als Nomen und als Suffix verwendet. Als Nomen hat es die Bedeutungen “*Geist, Verstand, Verstandeskraft, Sinn; Augenblick, Moment*”. Als Suffix wird es als Adverbialendung in Wörtern wie “*hukukan* (=juristisch, rechtlich); *takriben* (= *ungefähr, annähernd, etwa, circa*) verwendet. Wie es auch an dem letzten Beispiel zu sehen ist, ändert sich “an” gemäß der Vokalharmonie als “-en”.

An den gegebenen Beispielen ist ersichtlich, daß adverbiale Verwendungen des Wortes in beiden Sprachen semantisch einander entsprechen.

Ar: Obwohl dieses Wort im Deutschen nur substantivisch und für “*Flächenraum; Flächenmaß, 100 Quadratmeter*” gebraucht wird, kann es im Türkischen dagegen sowohl als Nomen als auch als Suffix verwendet werden. Als Nomen hat es im Türkischen die Bedeutungen wie “*Kunst; Schamgefühl, Schande, Beschämung, Unruhe, Schmach*”. In diesem Sinne wird es in Wendungen wie “*Bu adamda hiç ar yok mudur? = Hat denn der Mensch da gar kein Schamgefühl?; Öğrenmeye ar olmaz. (Spr.) = Lernen ist keine Schande; Ar damarı = aufsteigende Scham, sich meldendes Schamgefühl ; Ar damarı çatlamak = im Begriffe stehen, Dinge zu tun, deren man sich später schämen müßte*” verwendet.

Als Suffix wird es meist mit Verben gebraucht. So wird es als Endung des Aorists, als Endung der Verbbildung von Substantiven und als Endung des Faktitivs gebraucht: *boz-ar-mak* (=blaßwerden/erblassen), *baş-ar-mak* (=bestehen), *suv-ar-mak* (=bewässern/tränken). Bei Zahlen wird es dem deutschen Sprachelement bzw. der Partikel “je” entsprechend verwendet. Als Beispiele dafür gelten : *altı-ş-ar = je sechs; on-ar = je zehn, kırk-ar = je vierzig* usw.

Armut: Das Wort “Armut” bedeutet im Deutschen *materielle Not; Mangel* und wird auch substantivisch verwendet. Für die Verwendung im Deutschen haben wir Beispiele wie:

In dieser Familie herrschte bitterste Armut.

Die Armut war in diesem Lande groß.

Die Armut des Gefühls / an Gedanken.

Im Türkischen dagegen findet es sowohl substantivische als auch adjektivische Verwendungen. Als Substantiv wird es für die *“Birne”* verwendet. Adjektivisch hat es Bedeutungen wie *“dumm, beschränkt, einfältig”*. In diesem Sinne wird es in Wendungen wie *“armut ağa = ungehobelter, dummer Kerl”* gebraucht. Substantivisch wird es meist in Sprichwörtern wie *“Armudun iyisini ayı yer = Der dümmste Bauer hat die dicksten Kartoffeln”*. *“Armut ağacından uzak düşmez = Der Apfel fällt nicht weit von Stamm”*. *“Armut piş ağızına düş demek = warten, daß einem die gebratenen Tauben in den Mund fliegen”*.

Wie gesehen, wird in diesen Beispielen das türkische Wort *“armut”* im Deutschen durch *“Kartoffel, Apfel und Taube”* wiedergegeben.

Ast: Dieses Wort wird im Deutschen für *“Zweig eines Baumes”* und daneben auch im Sinne *“Bereich, Teil, Abteilung”* verwendet. Im Türkischen dagegen wird es synonym mit dem türkischen *“alt (=unter)”* besonders speziell militärisch für *“Untergebener”* gebraucht und findet in Wendungen wie *“ast makamlar= nachgeordnete Dienststellen”* u.ä. Verwendung. Obwohl es im Deutschen substantivisch verwendet wird, kann es im Türkischen substantivisch (*Ast = Untergebener*) und adjektivisch *“ast = untergeordnet, im Rang tiefer stehend, niedriger”* vorkommen. Meist wird es im Türkischen im Gegenteil zu *“üst (=ober, haupt)”* gebraucht.

Bar: Dieses Wort bzw. Element findet im Deutschen als Nomen, Adjektiv, Präfix oder Suffix die Verwendung. Als Substantiv kommt es aus Englischen und so hat es in beiden Sprachen die Gleiche Bedeutung, nämlich *“kleineres, intimes (Nacht)lokal”*. Daneben wird es auch für *“erhöhter Schanktisch”* gebraucht: *Er saß an der Bar und trank Whisky.*

Adjektivisch wird es im Deutschen in der Bedeutung von *vorhanden, (in Geldscheinen oder Münzen) bares Geld; bar / in barem Geld* oder *bloß, unbekleidet* verwendet.

Hier sind auch attributive Verwendungen im Sinne von *“rein”* wie in Beispielen *bares Entsetzen, bare Angst usw.* zu sehen. Außerdem kann es auch mit Genitiv die Rolle der Präposition *“durch”* übernehmend etwa wie in Beispielen *“bar aller Vernunft; bar jeglichen Gefühls, jeder Liebe bar”* vorkommen.

Ferner findet es seine Verwendung mehrmals sowohl als Präfix als auch als Suffix. Als Präfix trägt es auch seine adjektivische Bedeutungen *“vorhanden, bloß, unbekleidet”* usw. und kommt wie in folgenden Beispielen vor: *barfuß, barfüßig, barbusig, Bargeld, Barhocker usw.*

Bei der Verwendung als Suffix hat es meist die Bedeutung des Modalverbs *“können”* oder gibt dem Wort, an dem es gefügt wird, die Bedeutungen wie *“möglich;*

kann sein (geschehen, durchgeführt werden)” usw. und läßt sich in Beispielen wie “eßbar, trinkbar, tragbar, heilbar, wunderbar” usw. sehen.

Im Türkischen hingegen wird das Wort “*Bar*” im allgemeinen als Nomen und zwar für “*Diele, Nachtlokal*” wie im Deutschen und für “*Unsauberkeit in nicht gut ausgewaschenen Gläsern oder Glasgefäßen*” oder bei manchen Krankheiten für “*Zungenbelag*” gebraucht. Ferner ist es als Name eines in Nord- und Ostanatolien weitverbreiteten Volkstanzes bekannt. Als typisch gilt z.B. “*Erzurum bari*”. Außerdem findet es in manchen Wendungen auch adverbiale Verwendung. Als Beispiel dafür kann “*bar bar bağurmak = aus vollen Hals schreien (brüllen)*” gelten.

Beste: Im Deutschen kommt das Wort “*beste*” als Superlativ von “*gut*” und wird in dieser Verwendung sowohl substantivisch als auch adjektivisch gebraucht. Hier können als adjektivische Beispiele “*bester Rat (en iyi öğüt); im besten Alter (en iyi yaşta); am besten (en iyisi); auf dem besten Wege sein (en iyi yolda olmak); beim besten Willen (bütün iyi niyetime rağmen) ”* gelten. Für substantivische Verwendung können Beispiele wie “*ich will dein Bestes (iyiliğini istiyorum); Ich tue mein Bestes (elimden gelini yapıyorum); das Beste kann ich nicht geben (en iyisini veremem)*” angeführt werden.

Auch im Türkischen hat das Wort “*beste*” adjektivische und substantivische Verwendungen. Als Adjektiv hat es Bedeutungen wie “*gebunden, eingesperrt; verpflichtet*”. Heutzutage ist aber diese adjektivische Verwendung schon veraltet. Als Substantiv dagegen wird es für musikalische Begriffe “*Komposition, Vertonung*” gebraucht. Daneben wird es auch mit einigen Verben zusammen wieder in musikalischen und literarischen Bereichen verwendet: *beste bağlamak / yapmak (= bestelemek) = komponieren, vertonen, ein Musikstück schreiben, in Musik setzen*.

Biber: Obwohl dieses Wort im Deutschen für ein mit ihrem Pelz bekanntes Tier, bzw. für dessen Pelz (Biberpelz) oder für angerauhtes Gewebe aus Baumwolle oder Wolle (Bettwäsche aus Biber) gebraucht wird, bedeutet es im Türkischen dagegen “*Pfeffer, Paprika; Pfeffer-, Paprika-Schote*”. In beiden Sprachen wird dieses Wort substantivisch verwendet.

Bit: Dieses substantivische Wort in beiden Sprachen wird im Deutschen für “*Maßeinheit für den Informationsgehalt, entsprechend einer Binärziffer (0 oder 1)*” verwendet; im Türkischen dagegen heißt es (zoo) “*Laus*”.

Boy: Auch dieses Wort fungiert sowohl im Deutschen als auch im Türkischen als Substantiv. Obwohl es im Deutschen “*Laufjunge, Bote, jugendl. Angestellter in Hotels; Knabe, junger Mann, Diener; junger Freund (eines Mädchens) ”* heißt, wird es im Türkischen für “*(Nomaden-)Stamm, primitive Völkerschaft; Höhe, Größe, Wuchs, Statur, Länge, Ausdehnung, Umfang, Ausmaß, Ufer (eines Wasserlaufes), Gelände, Gebiet (z.B. Grenzgebiet)*” gebraucht.

Da: Das Wort “*da*” findet in beiden Sprachen eine vielseitige Verwendung. Im Deutschen ist es möglich, daß “*da*” als Adverb, als Konjunktion und als Präfix verwendet wird. Als Adverb kann es lokal, temporal und konditional gebraucht werden. Lokal hat es die Bedeutung “*dort / hier*” : *Da steht er. – Da hast du den Schlüssel.*

Temporal hingegen wird es für “dann” verwendet: *Da werde ich hoffentlich Zeit haben.*

Konditional aber wird es im Sinne “*unter dieser Bedingung*” gebraucht: *Wenn ich schon gehen muß, da gehe ich lieber gleich.*

Als Konjunktion sehen wir kausale und temporale Verwendungen. Kausal wird es hier für die Konjunktion “*weil*” verwendet: *Da er verreist war, konnte er nicht kommen.*

Temporal hingegen ist die Verwendung für Konjunktionen “*als / während*” zu sehen: *Da er noch reich war, hatte er viele Freunde.*

Als Präfix kommt es meist zusammen mit Präpositionen oder Verben und Adverbien *hin* und *her* vor: *dabei, dadurch, dafür, dagegen...; dastehen, dabilieben, dabehalten; dahin, daher.*

“*Da*” (= in seinem eigenen Sinne gemäß der Vokalharmonie auch “*de*”) wird auch im Türkischen als Adverb und Konjunktion gebraucht. Adverbial wird es für “*auch, ebenfalls, ebenso, gleichfalls, genauso...*” verwendet und ist in diesem Sinne in Beispielen wie “*O da gördü. (=Er / Sie hat auch gesehen.); O da gelsin. (=Er / Sie soll auch kommen.); Ona da bir kitap hediye edildi. (=Er hat ebenfalls ein Buch geschenkt bekommen.)*” zu sehen. Als Konjunktion hingegen beinhaltet es die Bedeutung der Konjunktionen “*aber, jedoch, indessen, und; damit, daß; selbst wenn, auch wenn, wie, nicht nur.... sondern auch; gleichgültig ob... oder; (ja) sogar, ja noch mehr; sowohl... als auch; selbst (nicht); (nicht) einmal; sondern; und daher, und deshalb; und doch, und trotzdem; ja, doch, eben; und sofort wieder, aber gleich wieder; obgleich, obwohl, wenngleich, wenn auch, zwar; nur, wenn nur*” usw. Dafür können folgende Beispiele gelten:

Ben de, o da onu biliyoruz. (= Das weiß er / sie so gut wie ich.)

Kadın için de, erkek için de. (= Für Männer wie für Frauen.)

Yorulduğum da, acıktım da. (= Müde bin ich, und Hunger habe ich auch.)

Gelse de, gelmese de, faydası yok. (= Ob er nun kommt oder nicht kommt, bleibt belanglos.)

Onu sayıyorum, seviyorum da. (= Ich verehere ihn, ja noch mehr, ich liebe ihn.)

Onu ben gördüm de. [= Ich habe ihn / (sie, es) sogar gesehen.]

Bazen uyar, bazen de uymaz. (= Manchmal passt es, manchmal aber auch nicht.)

Söylemekle kalmadım, yazdım da. (= Ich habe es nicht nur mündlich geäußert, sondern auch schriftlich niedergelegt.)

Niçin şimdi değil de sonra? (= Warum nicht gleich, sondern erst nachher?)

Şunu al da sakla! (= Nimm das und verwahre es!)

Anlamadım da sordum. (= Ich habe es nicht verstanden und deshalb gefragt.)

Ferner kommt es im Türkischen auch als Endung des Lokativs vor, und dabei sind auch die Schreibungen (-de / -ta / -te) zu sehen. Das ist natürlich eine Regel des Türkischen und hat mit Vokalharmonie zu tun. So erfüllt es die Funktion eines Suffixes und trägt die Bedeutung der deutschen Präpositionen *in, an, auf, bei, zu, um...* Für diese Verwendung können folgende Beispiele gelten: *Odada (= im Zimmer); masada (= auf dem Tisch); sokakta (= auf der Straße); Bende var (= Ich habe bei mir); yüzde bir (= ein Prozent); haftada bir (= wöchentlich einmal; einmal in der Woche); saat altıda (= um sechs Uhr); okumaktadır (= Er liest gerade).*

Außerdem sieht man hier, daß dieses Element auch für die Wortbildung, besonders bei der Bildung der Verben aus Onomatopöien gebraucht wird: *fısılda-mak [= (zu)flüsten], çağılda-mak (= rieseln, plätschern, rauschen), gümbür-de-mek (= dröhnen, donnern, krachen).*

Dar: Dieses im Deutschen als Präfix fungierendes Element “*daran, darauf, darin, darum, darlegen, darstellen, Darstellung, darreichen, Darreichung*” taucht im Türkischen als Adjektiv und Suffix auf. Als Adjektiv bedeutet es “*eng, schmal, knapp, beschränkt, gering, nicht ausreichend, unzureichend; (math) spitz (Winkel)*”. Für den suffixialen Gebrauch können Beispiele wie *defterdar (= Finanzdirektor einer Stadt), dindar (= religiös, gläubig, fromm), hissedar (= beteiligt an, Teilhaber, Anteilseigner), hükümdar (= Herrscher)* angeführt werden.

Dem: Während dieses Element im Deutschen als Dativform Singular von den Artikeln “*der*” und “*das*” (*dem Gast etwas anbieten.*), als Dativ Singular von Demonstrativpronomina “*der, das*” (*Ich traue dem, was du sagst.*) und als Dativ Singular von Relativpronomina “*der, das*” [*Dies ist der Junge (das Mädchen), dem ich das Buch geborgt habe.*] zu sehen ist, fungiert es im Türkischen als Substantiv und Suffix. Als Substantiv trägt es die Bedeutungen wie “*Blut; Atemzug; Alter, Zeit, Augenblick; alkoholisches Getränk; Farbe des Tees*” und findet in Wendungen wie “*gençlik demlerinde (= in seinen Jugendjahren), dem tutmak (= mus. begleiten), dem vurmak (= prahlerisch von etw. sprechen), deminde (= zur richtigen Zeit), dem çekmek [= ziehen (Tee)]*” usw. die Verwendung. Als Suffix wird es selbstverständlich für die Wortbildung gebraucht, und dafür können z.B.; “*er-dem (= gute Charaktereigenschaft, schätzenswerte ethische Qualität), gün-dem (= Tagesordnung)*” gelten.

Don: Dieses Wort des Deutschen ist aus dem Spanischen entlehnt und wird substantivisch für die Wörter “*Herr; Gebieter*” gebraucht. Das türkische Wort “*Don*” kann dagegen verschiedene Bedeutungen tragen. Auch im Türkischen substantivisch

gebrauchbares Wort hat die Bedeutungen wie “*Unterhose, Frost, Haarfarbe (bei Tieren)*”.

Dramatik: Obwohl dieses Wort im Deutschen substantivisch vorkommt und “*dramatische Dichtkunst, Bühnendichtkunst; (fig.) Spannung, Lebendigkeit, bewegter Abläufe*” heißt, gebraucht man es im Türkischen adjektivisch für “*dramatisch, aufregend.*”

Engel: Obwohl dieses Wort im Deutschen für “*überirdisches Wesen als Bote Gottes*” oder für “*Mensch von sanftem, gutmütigem Wesen, der anderen durch seine Hilfe Gutes tut*” verwendet wird, wird es im Türkischen dagegen für “*Hindernis, Hemmnis*” gebraucht. In beiden Sprachen wird das Wort substantivisch verwendet.

Er: Auch dieses Wort kann sowohl im Deutschen als auch im Türkischen verschiedenartige Funktionen erfüllen. Im Deutschen kann es als Personalpronomen, als Präfix und als Suffix verwendet werden. Als Personalpronomen vertritt es ein männliches Substantiv im Singular: *Er ist krank. – Er (der Bleistift) ist gespitzt. Ein Er und eine Sie.*

Als Präfix und Suffix wird es besonders bei der Wortbildung gebraucht: *erbauen, erblühen, erkalten, erwärmen, ersparen, erschreiben, erzeugen, Erhaltung, Erbauer; Erfinder, Forscher, Schreiber, leider, Fahrer, Hörer, weiter.*

Als Suffix spielt es gleichzeitig die Rolle der Komparativendung der Adjektive: *kleiner, schöner, billiger...* Daneben kann es auch als Pluralendung vorkommen: *Brüder, Bücher, Häuser.*

Auch im Türkischen findet es fast gleiche Verwendungen. Es ist möglich, daß dieses kleine Element im Türkischen als Substantiv, Adjektiv, Adverb zwar als Präfix und Suffix vorkommt. Als Substantiv wird es für Nomen wie “*Mann; einfacher Soldat*”; zwar für jemanden, *der sich auf etwas versteht, etwas gut kennt und für etwas gut geeignet ist*; adjektivisch wird es für Adjektive wie “*ehrlich, ganz, mutig, schneidig, unerschrocken, wacker u.ä.*” in Wendungen wie “*er oğlu er (= ein ganzer Kerl / ein wackerer Bursche); sözüün eri (= ein Mann von Wort / wer zu seinem gegebenen Wort steht)*” gebraucht. Als Adverb hat es die Bedeutung “*früh, früher*” und wird besonders in Wendungen wie “*er veya geç / er geç (= früh oder später)*” verwendet.

Als Präfix und Suffix bildet es neue Wörter. Als Beispiele können hier folgende angeführt werden: *erat (=mil. Unteroffiziere und Mannschaften),erbaş(= Unteroffizier), erdem (=gute Charaktereigenschaft/schätzenswerte ethische Qualität), Ercan, Erdoğan, Erhan, Erkan; beşer (=Mensch); beşer (= je fünf), sekizer (= je acht).*

Fakir: Obwohl man dieses Wort im Deutschen substantivisch als Entsprechung von “*indischer Gaukler, Asket*” sieht, wird es im Türkischen adjektivisch und substantivisch für “*arm, mittellos bedürftig bedauernswert; der/die Arme*” verwendet.

Fit: Während man dieses Wort im Deutschen als Adverb und Adjektiv verwendet, gebraucht man es im Türkischen als Substantiv und als Adjektiv. Obwohl es im

Deutschen “*Leistungsfähig, gesund, gut in Form; in gutem körperlichem, gesundheitlichem Zustand*” heißt, hat es im Türkischen die Bedeutungen wie “*Aufhetzen, Aufwiegeln, Aufreizen, Anstiften; einverstanden/zufrieden mit, sich begnügend*”.

Gar: Auch dieses Wort taucht im Deutschen adjektivisch und adverbial auf und wird für “*fertig zubereitet, fertig gekocht oder gebraten; sogar, vollends, erst; überhaupt, durchaus; etwa vielleicht; ziemlich, so sehr*” verwendet. Im Türkischen dagegen gebraucht man es als Substantiv, und es wird als Wiedergabe des deutschen Wortes “*Bahnhof*” verwendet. Obwohl es auch die Bedeutungen “*Grotte, Höhle*” hat, ist die Verwendung in diesem Sinne schon varaltet.

Hain: Obwohl dieses im Deutschen substantivisch für “*kleiner Wald, Wäldchen*” verwendet wird, findet es im Türkischen dagegen sowohl als Nomen als auch als Adjektiv Verwendungen. Als Nomen bedeutet es “*Verräter(-in)*” und als Adjektiv trägt es die Bedeutungen von “*verräterisch, treulos, falsch, boshaft, niederträchtig, gemein u.ä.*”.

Her: Dieses Wort kommt im Deutschen als Adverb und als Präfix vor. Als Adverb kann es sowohl räumlich als auch zeitlich gebraucht werden. Räumlich hat es die Bedeutung “*von dort nach hier*” und zeitlich “*zurückliegend*” wie in folgenden Beispielen: *Her zu mir! Her mit dem Geld! Es ist schon drei Jahre her.*

Für die präfixiale Verwendung des Wortes können Beispiele wie *herfahren, hertragen, heraus, herum, herbei, Hergang, hergeben, hermachen, hernehmen, hersagen, herstellen...* angeführt werden.

Auch im Türkischen hat das Wort “*her*” verschiedenartige Verwendungsformen. Das oft als Adjektiv verwendete Wort kann in Verbindung mit Verbalform auf “*-dikçe/ -dikça, -dükçe/-dukça*” auch im Türkischen als Zeitadverb für Konjunktionen “*jedesmal wenn; immer wenn; sooft*” verwendet werden : *Onu gördükçe seni düşünürüm.* (= *Immer wenn ich ihn/sie sehe, denke ich an dich*).

Ferner kommt “*her*” im Türkischen auch als Indefinitpronomen oder auch als unbestimmtes Zahlwort vor. In dieser Verwendung trägt es Bedeutungen wie “*jeder, jede, jedes (einzelne), all-*”: *her gün* (= *jeden Tag*), *herkes* (= *jeder / jedermann*).

Heran: Auch dieses Wort wird im Deutschen adverbial und präfixial verwendet. Als Adverb hat es wie “*her*” die Bedeutung “*von dort nach hier*”. Als Präfix wird es oft zusammengesetzt mit Verben gebraucht : *heranbringen, herangeben, herankommen, herantragen, herantreten, heranziehen* usw.

Wie im Deutschen findet “*heran*” auch im Türkischen zeitadverbiale Verwendung und hat die Bedeutungen wie “*jeden Augenblick, jederzeit, immer*”.

Obwohl “*heran*” im Deutschen als ein selbständiges zusammengesetztes Wort (Kompositum) verwendet wird, gibt es diesen Fall im Türkischen nicht. Dort sind “*her*” und “*an*” unabhängig-selbständige Wörter.

Hin: Obwohl dieses Wort im Deutschen als Adverb und als Präfix vorkommt, findet es im Türkischen adjektivische und substantivische Verwendungen. Adverbial im Deutschen gebraucht man dieses Wort räumlich, zeitlich und kausal. Räumlich heißt es “nach dort, zu einem bestimmten Punkt” zeitlich bedeutet es “dauernd” und kausal wird es (in der Fügung auf... hin) “auf Grund, in Hinblick” entsprechend verwendet:

Er wurde auf seine Anzeige hin verhaftet.

Jemanden auf Tuberkulose hin untersuchen.

Für seine präfixiale Verwendung können diese Beispiele gelten: *hinab, hinaus, hinein, hinfahren, hinfliegen, hingeben, Hinfahrt, Hingabe, hinlegen, hinweisen...*

In seiner Verwendungen im Türkischen trägt dieses Wort die Bedeutungen wie “Zeit, Augenblick; abgefemter Bursche, (Erz-)Gauner, Schurke, Schuft, nötigenfalls, gegebenenfalls”.

In: Dieses Wort ist im Deutschen als Präposition, Präfix, Suffix sowie als Adverb zu sehen. Als Präposition kann es sowohl mit Dativ als auch mit Akkusativ verwendet werden. Bei dieser Verwendung antwortet man auf Fragen mit “wo?” und “wohin?": *in der Stadt leben; in den Garten gehen.*

In diesem Sinne kann es wieder mit Dativ auch zeitlich gebraucht werden : *In diesem Augenblick, in zwei Stunden...*

Als Präfix und Suffix ist es bei der Wortbildung zu sehen: *inszenieren, inkorrekt, indessen, Inbegriff, Schneiderin, Gräfin, Schülerin...*

Adverbial ist es zusammen mit dem Hilfsverb “sein” zu sehen (*in sein*): *Miniröcke sind wieder in.*

Obwohl die suffixiale Verwendung auch im Türkischen zu sehen ist, kann es hier auch als Substantiv verwendet werden. Suffixial taucht es als Genitivendung [-in (-in, -un, -ün)] auf : *sen-in evin (= dein Haus); Fatih'in babası (= Fatih's Vater)*. Als Substantiv hat es die Bedeutung “Höhle (eines wilden Tieres)”. So ist es auch in manchen Wendungen wie “*in gibi (= eng und dunkel / wie Höhle)*” zu sehen.

Kabine: In beiden Sprachen fungiert dieses Wort als Substantiv. Während es in beiden Sprachen fast gleiche Bedeutungen wie “kleiner Raum, in dem man wohnt, oder sich umkleidet; Gondel einer Seilbahn” besitzt, wird es im Türkischen auch als Entsprechung der Wörter “Ministerrat / Gesamtministerium” gebraucht.

Kalender: Obwohl dieses Wort im Deutschen nur als Substantiv fungiert und für “Zeitrechnung; Verzeichnis der Tage, Wochen, Monate eines Jahres” gebraucht wird, sieht man es im Türkischen dagegen sowohl als Adjektiv als auch als Substantiv. Während es adjektivisch “anspruchlos, lebend, unbekümmert, unkonventionell, abgeklärt” heißt, bedeutet es als Substantiv “wandernder Bettelmönch; Eigenbrötler; gutmütiger, sorglos dahinlebender, unkonventioneller Mensch”.

Kap: In den beiden Sprachen fungiert dieses Wort als Substantiv. Während es im Deutschen *“vorspringender Teil einer Felsenküste, Vorgebirge”* bedeutet, heißt es im Türkischen *“Gefäß, Topf, Schüssel, Behälter, Einband, Deckel (eines Buches), Umschlag-, Titel-seite (z.B einer Zeitung); Umhang, Pelerrine, Cape usw.”*

Kar: Auch dieses Wort ist in den beiden Sprachen als Substantiv zu sehen. Obwohl es im Deutschen für *“durch Gletscherwirkung entstandene Mulde an Gebirgshängen”* oder mundartlich für *“Gefäß, Topf, Pfanne”* gebraucht wird, wird es im Türkischen für *“Schnee”* verwendet.

Kasten: Obwohl dieses Wort im Deutschen als Substantiv in Bedeutung *“Behälter (mit Deckel)”* verwendet wird, kommt es im Türkischen hingegen als Adverb und zwar in Bedeutungen wie *“absichtlich, vorsätzlich, gewollt, willentlich, mit böser Absicht, böswillig, mit voller Überlegung”* vor.

Kelle: Man sieht, daß auch dieses Wort in beiden Sprachen als Substantiv fungiert. Obwohl dieses Wort im Deutschen die Bedeutungen wie *“Gerät, mit dem man Putz auf die Wand trägt; runder, tiefer Schöpflöffel; Stab, mit dem das Abfahrtszeichen gegeben wird”* hat, bedeutet es im Türkischen hingegen *“Kopf, Zuckerhut, ganzer Käse, (Korn-) Ähre”*.

Kermes: Dieses Wort taucht auch in beiden Sprachen als Nomen auf. Während es im Deutschen die Bedeutungen *“die mit rotem Saft gefüllten Eier und Hüllen der Kermesschildlaus, die auf der im Mittelmeergebiet verbreiteten Kermeseiche leben; früher zum Färben von Wolltüchern verwendet”* hat, heißt es im Türkischen *“Jahrmarkt (mit Volksbelustigungen), Volksfest”*.

Kolon: Auch dieses Wort kommt in beiden Sprachen substantivisch vor. Obwohl es in beiden Sprachen für *“Grimmdarm, Hauptteil des Dickdarms”* gebraucht wird, heißt es im Deutschen daneben auch *“Doppelpunkt”* und im Türkischen *“Säule, (Zeitungs-) Spalte, Rubrik; selt. (Marsch-) Kolonne, Kolonnist”*.

Kot: Auch dieses Wort wird in beiden Sprachen substantivisch verwendet. Obwohl es im Deutschen für *“Schmutz, Dreck, Unrat, Unsauberkeit”* gebraucht wird, wird es im Türkischen für *“Kod, Kote”* und *“Blue jeans”* verwendet.

Kral: Obwohl dieses Wort im Deutschen nur substantivisch auftaucht, ist es im Türkischen als Substantiv und Adjektiv verwendbar. Im Deutschen wird es für *“afrikanische Rundsiedlung; Viehhof in deren Mitte”* gebraucht. Im Türkischen heißt es dagegen *“König, Meister (in einer Kunst)”*. Adjektivisch bedeutet es aber *“wunderbar, köstlich, großartig, ganz ausgezeichnet, ganz hervorragend...”*

Kritik: Auch dieses Wort kommt im Deutschen nur substantivisch, im Türkischen aber substantivisch und adjektivisch vor. Substantivisch wird es in beiden Sprachen in gleicher Bedeutung, nämlich für *“(wissenschaftliche, künstlerische) Beurteilung nach*

sachlichen Gesichtspunkten; Beanstandung, Tadel" verwendet. Im Türkischen wird es substantivisch auch als Entsprechung des Wortes "Kritiker" gebraucht. Als Adjektiv bedeutet es "kritisch, bedenklich, gefährlich". Für die adjektivische Verwendung des Wortes können Beispiele wie "kritik anlar (= kritische Augenblicke), kritik nokta (= kritischer Punkt), kritik sıcaklık (= kritische Temperatur)" angeführt werden.

Kulak: Obwohl dieses Wort im Deutschen "Großbauer (russ.)" bedeutet, heißt es im Türkischen "das Ohr". In beiden Sprachen ist es Substantiv.

Kur: Dieses Wort fungiert auch in beiden Sprachen als Substantiv. Während es im Deutschen "Heilbehandlung, Heilverfahren, Aufenthalt in einem Kurort zu Heilzwecken" bedeutet, heißt es im Türkischen aber "Hofmacherei; Kurs".

Kür: Wie das obige Wort fungiert auch dieses Wort in beiden Sprachen als Substantiv. Während es im Deutschen für "Wahl, Zusammenstellung frei gewählter Übungen" verwendet wird, wird es im Türkischen als Entsprechung der deutschen Wörter "Kur, Heilbehandlung, Heilverfahren" gebraucht.

Kutan: Während dieses Wort im Deutschen als Adjektiv Verwendung findet, gebraucht man es im Türkischen als Substantiv. Im Deutschen heißt dieses Wort "die Haut betreffend, zu ihr gehörig". Im Türkischen bedeutet es aber "schwerer Pflug; Stieglitz".

Mal: Dieses Wort kann im Deutschen als Nomen, als Adverb sowie als Präfix und Suffix vorkommen. Als Nomen hat es die Bedeutungen "Fleck, Zeichen, Befleckung, ein Zeitpunkt von mehreren". Als Adverb zeigt es sich in Wendungen wie "komm mal her!; es ist nun mal so!; ich bin schon mal dort gewesen...". Für präfixiale Verwendung können "Malfläche, Malgrund, Malkasten, Malstrom, malnehmen, malgenommen, malzeichnen" gelten. Als Suffix können Beispiele wie "zweimal, zehnmal, ein paarmal, jedesmal, manchmal, Muttermal, Denkmal, Mahnmal..." angeführt werden.

Ferner wird es im Deutschen auch für das Zeichen "x"(vervielfältigt, malgenommen, multipliziert mit) gebraucht: "zwei mal drei ist sechs".

Obwohl das Wort "Mal" im Deutschen verschiedenartige Verwendungen findet, wird es im Türkischen dagegen substantivisch und suffixial verwendet. Als Substantiv hat es Bedeutungen wie "Eigentum, Hab und Gut, Geld und Gut, Vermögen, Ware; größere Tiere (spez. Kühe und Büffelkühe), Kuhherde, Heroin (Vulgärsprache)" und als Suffix bildet es aus Verben Adjektive wie im Beispiel *sağmal* (=milchgebend, woraus man Kapital schlagen kann).

Mama: In den beiden Sprachen wird es als Substantiv verwendet. Obwohl es im Deutschen in der Kindersprache "Mutter" heißt, bedeutet es im Türkischen dagegen "Kindernährmittel, Mehlbrei für Kleinkinder" oder in der Kindersprache "Essen".

Mensur: Obwohl dieses Wort im Deutschen substantivisch auftaucht, kommt es im Türkischen adjektivisch vor. Während es im Deutschen die Bedeutungen wie "Maß,

Maßverhältnis; Abstand zweier Fechter voneinander; student. Zweikampf mit Säbel od. Degen; (Mus.) um 1250 festgelegtes, Maß, das die Verhältnisse der Notenwerte zueinander bestimmt; das Verhältnis zwischen den Maßen der einzelnen Musikinstrumente; (Chem.) Glasgefäß mit Maßeinteilung zum Abmessen von Flüssigkeiten“ trägt, heißt es im Türkischen *“in Prosa geschrieben, abgefaßt; prosaisch”*.

Minder: Während dieses Wort sich im Deutschen als Adjektiv, Adverb und Präfix sehen läßt, kommt es im Türkischen nur als Substantiv vor. Obwohl es im Deutschen adjektivisch *“weniger, geringer”* und adverbial *“in geringerem Maße, weniger”* heißt und präfixial in Beispielen wie *“minderbedeutend, minderbegabt, minderbegütert, minderjährig, Minderbewertung, Mindereinnahme, Mindergewicht, Minderwert, Minderzahl...”* zu sehen ist, bedeutet es im Türkischen *“Sitzkissen, Matratze”*.

Mine: Auch dieses Wort läßt sich in beiden Sprachen substantivisch verwenden. Obwohl es im Deutschen *“Sprengkörper, der bei Berührung oder beabsichtigter Zündung explodieren soll; dünnes Stäbchen in einem Bleistift, Kugelschreiber o.ä., das beim Schreiben die Farbe abgibt; Gang, Stollen, Bergwerk”* bedeutet, heißt es im Türkischen *“Schmelz(-überzug), Glasur, Email, Emaille; Emailmalerei; Zahnschmelz; Zifferblatt (einer Uhr)”*.

Mir: Obwohl man dieses Wort im Deutschen als Dativform des Personalpronomen *“ich”* verwendet, und es in Beispielen wie *“Geben Sie es mir! –Ich nehme mir etwas davon. –Ich habe kein Geld bei mir.”* zu sehen ist, hat es auch seine substantivische Verwendung in der Bedeutung *“Dorfgemeinschaft mit gemeinsamem Grundbesitz”*. Im Türkischen aber fungiert es als Substantiv und hat die Bedeutungen wie *“Befehlshaber, Anführer, Herr”*.

Model: In beiden Sprachen gebraucht man dieses Wort als Substantiv. Im Deutschen trägt es die Bedeutungen *“antike Maßeinheit (unterer Halbmesser einer Säule) zum Berechnen von Säulen und Säulenordnungen; vertieft oder erhaben geschnittene Form für Tapeten-, Zeugdruck u.a.; figürlich geschnittene Holzform für Butter, Gebäck; Druckplatte oder Walze für Modeldruck; Vorlage für Stick-, Wirk-u.a. Muster”* Auch im Türkischen sieht man ähnliche Verwendung fast in gleichen Bedeutungen wie *“Modell, Muster; Schnitt, Machart (z.B. eines Anzugs); Gießform; Modellheft, Modejournal, Vorlage; Art, Typ, Bauart; Ebenbild”*.

Modern: Im Deutschen sind verbale und adjektivische Verwendungen zu sehen. Obwohl es als Verb *“faulen, verfaulen, verwesen”* bedeutet, heißt es adjektivisch *“zeitgemäß, neuzeitlich”*.

Im Türkischen hingegen wird es nur als Adjektiv in gleicher Bedeutung wie im Deutschen gebraucht.

Nadir: Das deutsche Substantiv “*Nadir*” hat die Bedeutung “*der dem Zenit genau gegenüberliegende, nicht sichtbare Punkt der Himmelskugel; Fußpunkt*”.

Im Türkischen dagegen kann es sowohl als Substantiv als auch als Adjektiv Verwendung finden. Als Substantiv gebraucht man es als Eigenname (Personenname); als Adjektiv heißt es “*selten, rar*”.

Name: Man verwendet dieses Wort in beiden Sprachen als Nomen. Während es im Deutschen “*besondere Bezeichnung eines Wesens oder Dings, durch die es von ähnlichen Wesen oder Dingen unterscheiden wird*” bedeutet, heißt es im Türkischen “*Schreiben, Brief*”. Daneben kann es auch als Suffix zur Bezeichnung eines Schriftstückes, gelegentlich einer Sammlung von Bestimmungen oder Gesetzen wie “*beyanname (= Bekanntmachung, Erklärung, Deklaration, Warenregister); kanunname (= Gesetzbuch); talimatname (= schriftliche Instruktionen, amtliche Bestimmungen oder Vorschriften)*” verwendet werden.

Not: Obwohl dieses Wort im Deutschen als Substantiv, Präfix und als Suffix vorkommen kann, kommt es im Türkischen dagegen nur substantivisch vor. Während es im Deutschen als Substantiv “*Armut, Elend, Mangel an lebenswichtigen Dingen*” bedeutet, trägt es im Türkischen die Bedeutungen “*Notiz, Aufzeichnung, Vermerk, Note, Zensur, Beurteilung, Fußnote, Anmerkung*”.

Für die präfix- und suffixiale Verwendung des Wortes im Deutschen können diese Beispiele angeführt werden: *Notausgang, Notbefehl, Notbremse, notdürftig, Hungersnot usw.*

Ferner ist im Deutschen auch die Verwendung in der Verbindung “*etwas tut not*” zu sehen. Bei dieser Verwendung heißt es “*etwas ist dringend nötig, / erforderlich*”.

Nota: Das Wort “*Nota*” wird auch in beiden Sprachen als Nomen verwendet. Im Deutschen wird es für Begriffe “*Vormerkung, Aufzeichnung, Anmerkung, Rechnung*” gebraucht. Im Türkischen dagegen heißt es “*(musikalisch) Notenzeichen, Notenschrift, erklingende Note, Noten, Musikalien*”. Außerdem hat es wie im Deutschen die Bedeutungen “*Rechnung, diplomatische Note, u.ä.*”.

Nur: Das Wort “*nur*” zeigt sich im Deutschen sowohl als Adverb als auch als Konjunktion. Als Adverb trägt es die Bedeutungen wie “*nicht mehr als, bloß; nichts anderes; nicht anders als; nichts weiter als; doch...*”. Als Konjunktion hat es die Bedeutungen der Wörter “*allein, aber, allerdings u.ä.*”.

Im Türkischen hingegen ist dieses Wort nur als Substantiv verwendbar und trägt die Bedeutungen “*Licht, Glanz, Heiligkeit*”.

Optik: Während dieses Wort im Deutschen nur substantivisch verwendet wird, kann es im Türkischen sowohl substantivisch als auch adjektivisch gebraucht werden.

Substantivisch trägt es selbstverständlich die gleiche Bedeutung. Adjektivisch im Türkischen heißt es *“optisch”*.

Ölen: Im Deutschen findet das Wort *“ölen”* als Verb die Verwendung und wird in der Bedeutung *“(mit Maschinenöl) einfetten; salben; mit Öl schmieren”* gebraucht. Im Türkischen ist es aber als Adjektiv, bzw. als Partizipperfekt verwendbar und heißt *“gestorben, verstorben”*.

Palas: Man sieht, daß auch dieses Wort im Deutschen nur als Substantiv und im Türkischen dagegen als Substantiv und als Adjektiv Verwendung findet. Im Deutschen heißt es *“Hauptgebäude der mittelalterlichen Burg, Hauptgebäude einer Burg”*. Im Türkischen bedeutet es substantivisch *“großes Wohnhaus, Mietshaus; Luxushotel; (veraltet)Lappen, Fetzen”* und adjektivisch *“leicht, angenehm (z.B. Unterricht); nett, erfreulich (Ding, Person, Örtlichkeit)”*. Im Schülerargot trifft man diesbezüglich z.B. Wendungen wie *“palas geçmek (=glattgehen, ohne schwierigkeiten verlaufen) ”*.

Pas: Obwohl dieses Wort in beiden Sprachen als Nomen fungiert, sieht man es im Türkischen in manchen Kartenspielen auch als Interjektion. Während es im Deutschen *“Tanzschritt; Folge verschiedener Tanzschritte”* heißt, hat es im Türkischen Bedeutungen wie *“Oxydationschicht auf Metallen (spez.) Rost, Grünspan; Zungenbelag; Zahnstein, Zahnbelag; Schimmelschicht (z.B. auf Pflanzen); Rost (Name verschiedener Pflanzenkrankheiten); (Fußballspiel)Paß, Angabe, Vorlage, genaues Zuspilen, Weitergeben”*. Daneben ist das Wort in Wendungen wie *“pas almak (= den Ball zugespielt bekommen), pas vermek (=den Ball zuspilen, weitergeben), pas geçmek (=sich um etw. nicht kümmern, sich nicht an etw. kehren) ”* usw. verwendbar.

Pasta: In beiden Sprachen kommt es als Substantiv vor. Obwohl es im Deutschen *“streichbare Masse, weiche Masse, die sich streichen läßt”* heißt, bedeutet es im Türkischen neben diesen Bedeutungen außerdem *“Kuchen, Törtchen, Tortenstück (-chen) usw.”*.

Patron: Auch dieses Wort verwendet man in beiden Sprachen als Substantiv. Im Deutschen wird es in den Bedeutungen *“Herr (seiner freigelassenen Sklaven); Schutzheiliger; Stifter einer Kirche; Schutzherr; Kerl, Bursche (abwertend)”* gebraucht. Im Türkischen dagegen wird es für *“Geschäftsinhaber, Chef, Arbeitgeber, Dienstherr”* verwendet. Daneben hat es in beiden Sprachen die Bedeutungen *“Schiffs-eigentümer, -herr”*.

Pik: Man verwendet dieses Wort in beiden Sprachen substantivisch. Obwohl es im Deutschen *“Bergspitze; eine Farbe beim Kartenspiel; Groll”* heißt, bedeutet es im Türkischen dagegen *“Roheisen (bei Bauten); oberes Gaffelsegel; Gaffeltoppsegel”*.

Pike: Man sieht, daß auch dieses Wort in beiden Sprachen substantivisch fungiert. Während es im Deutschen *“Spieß”* heißt, heißt es im Türkischen *“Pikee; Sturzflug;*

(Billard) *Pique (-stoß) (Kopfstoß als Rückläufer)*”. Daneben ist im Türkischen auch die adjektivische Verwendung des Wortes im Sinne “*aus Pikee (gemacht)*” zu sehen.

Plan: Obwohl dieses Wort im Deutschen zweierlei, nämlich als Nomen und als Adjektiv (meist adverbial) vorkommen kann, wird es im Türkischen dagegen nur als Nomen verwendet. Während es im Deutschen als Adjektiv in Bedeutungen “*eben, flach, platt, glatt*” gebraucht wird, trägt es als Nomen in beiden Sprachen die Bedeutungen “*Vorhaben, Absicht; Entwurf; Grundriß; Skizze für eine zu leistende Arbeit oder ein Vorhaben; Einteilung einer Arbeit oder eines Vorhabens*”. Daneben findet es im Deutschen zwar selten auch in Bedeutungen wie “*ebene Fläche, freier Platz, Kampfplatz*” die Verwendung.

Politik: Während das Wort “Politik” im Deutschen als Substantiv verwendet wird, wird es im Türkischen dagegen als Adjektiv gebraucht. Im Deutschen heißt es “*alle Maßnahmen zur Führung eines Staates hinsichtlich seiner inneren Verwaltung und seines Verhältnisses zu anderen Staaten; Kunts der Staatsverwaltung*” und im Türkischen dagegen heißt es “*politisch*”.

Post: Obwohl das Wort “Post” in beiden Sprachen substantivisch gebraucht werden kann, kann es im Deutschen auch als Präfix verwendet werden. Während es im Deutschen für “*öffentliche Einrichtung, Institution, die Nachrichten, Briefe, Pakete usw. befördert*” oder für “*von der gleichnamigen Institution beförderte Sendungen*” gebraucht wird, trägt es im Türkischen dagegen Bedeutungen wie “*(Tier-) Fell; (oder figürlich) Stellung des Oberhauptes eines geistlichen Ordens, Sitz, Stuhl, Stellung, Stelle*”. Für die präfixiale Verwendung im Deutschen können diese Beispiele gelten: *Postfach, Postgebühr, Postkarte, Postsache, Postwesen, postfrisch usw.*”

Reis: Das Wort “Reis” fungiert auch sowohl im Deutschen als auch im Türkischen als Substantiv. Während es im Deutschen die Bedeutungen “*junger Zweig, Schößling; frisches Blut für eine alte Familie; Angehöriger einer tropischen Gattung der Süßgräser: Oryza; zu dieser Gattung gehörige Getreideart*” trägt, besitzt es im Türkischen Bedeutungen wie “*Präsident, Vorstand, Vorsitzender; Oberhaupt, Chef, Führer (z. B. einer Delegation); Kapitän eines Segelschiffes oder kleineren Schiffes*”.

Rest: Obwohl dieses Substantiv im Deutschen für “*etwas, was Übrigbleibt; Rückstand, Übrigbleibendes, Übriggebliebenes*” verwendet wird, wird es im Türkischen dagegen besonders während des Pokerspiels für “*gesamtes Geld, über das ein Pokerspieler (nach Gewinn oder Verlust) verfügt*” oder während des Bakkarats für “*Keine Karte mehr!*” gebraucht.

Romantik: Dieser literarische Begriff wird in den beiden Sprachen für “*Epoche der europäischen Literatur, Malerei und Musik vom Ende des 18. Jahrhunderts bis etwa 1830*” verwendet. Obwohl es im Deutschen nur als Substantiv auftritt, ist es im

Türkischen als Nomen und als Adjektiv verwendbar. Als Nomen wird es im Türkischen neben der obigen Bedeutung auch für "*Vertreter der Romantik*" gebraucht. Als Adjektiv heißt es "*romantisch, schwärmerisch*".

Rot: Obwohl dieses Wort im Deutschen sowohl adjektivisch als auch substantivisch gebraucht wird, sieht man es im Türkischen nur substantivisch vorkommen. Während es im Deutschen "*in der Farbe dem Blut ähnlich; wie Blut, wie Feuer gefärbt; rote Farbe, Farbe des Blutes, Feuers*" heißt, wird es im Türkischen dagegen für "*Rundstab, Treib-, Verbindungs-, Schalt-stange*" verwendet.

Saat: Auch dieses Wort wird in beiden Sprachen substantivisch verwendet. Obwohl es im Deutschen für "*Samen, vorwiegend von Getreide, der zum Säen bestimmt ist*" oder für "*noch junges Getreide*" und "*das Säen*" gebraucht wird, bedeutet es im Türkischen "*die Stunde (= 60 Minuten), die Uhr, der Zähler*".

Sahne: Obwohl dieses Wort im Deutschen "*viel Fett enthaltender Bestandteil der Milch (der sich als besondere Schicht an der Oberfläche absetzt); Schlagsahne*" bedeutet, heißt es im Türkischen "*Bühne, Schauplatz eines Geschehens, Bild, Szene, Auftritt, Bühnenkunst, dramatische Kunst*". In beiden Sprachen gebraucht man auch dieses Wort als Nomen.

Seher: Das Wort "*Seher*" kommt auch in beiden Sprachen als Nomen vor. Obwohl es im Deutschen "*jmd., der Ereignisse, Vorgänge voraussagen kann; jmd., der in die Zukunft schaut; Prophet; (Jägerspr.) Augen (beim Hasen u. niederen Raubwild)*" bedeutet, heißt es im Türkischen "*Morgen (-dämmerung)*" oder auch "*Schlaflosigkeit*" sowie in "*seher illetine uğramak (= an Schlaflosigkeit leiden)*".

Set: Es läßt sich sagen, daß dieses Wort sowohl im Deutschen als auch im Türkischen zum Teil im gleichen Sinne verwendbar ist. Wie im Deutschen bedeutet es auch im Türkischen "*etwas, was aus einer bestimmten Anzahl zusammengehörender Gegenstände besteht*". Daneben heißt es im Deutschen auch "*zu einem ganzen Satz gehörendes kleines Deckchen, das statt eines Tischtuchs als Unterlage für Teller, Tassen o.ä. auf dem Platz eines jeden einzelnen liegt*" oder auch "*(meist zwei) miteinander kombinierte Kleidungsstücke aus gleichen Material und gleichen Muster*".

Das im Türkischen auch Bedeutungen wie "*Erdwall, Damm, Aufschüttung, Sperrmauer, Hindernis, Barriere, Hemmnis, Terrasse; (Tennis) Satz; (für einen Film) Szenenaufbau usw.*" besitzende Wort wird in beiden Sprachen als Substantiv verwendet.

Spor: Dieses Wort läßt sich im Deutschen nur als Substantiv sehen und hat die Bedeutung "*Schimmelpilz*". Im Türkischen ist es aber als Substantiv und Adjektiv sichtbar und wird als Entsprechung der Wörter "*Sport; Spore (biol.); leicht, sportlich (Kleidung)*" gebraucht.

Tabak: Substantiv in beiden Sprachen. Obwohl es im Deutschen für *“aus den getrockneten Blättern der gleichnamigen Pflanze gewonnenes Produkt zum Rauchen”* verwendet wird, wird es im Türkischen für *“Teller”* und *“Gerber”* gebraucht.

Tambur: Auch Substantiv in beiden Sprachen. Obwohl es in beiden Sprachen fast in gleicher Bedeutung für *“Trommel”* gebraucht wird, wird es im Deutschen meist für *“Stickrahmen”* verwendet, während es im Türkischen dagegen allgemein für musikalisches *“sechssaitiges Zupfinstrument mit sehr langem Hals”* gebraucht wird.

Tat: Dieses Wort kommt auch in beiden Sprachen als Substantiv vor. Im Deutschen bedeutet es *“das Tun; das, was getan worden ist; Leistung; (gewollte, bewußte) Handlung”*, im Türkischen aber heißt es *“Geschmack, Geschmackswirkung einer Speise, angenehmer Geschmack, Wohlgeschmack, Genuß, Vergnügen, Reiz, Grad der Süßigkeit usw.”*

Ton: Auch dieses Wort findet sowohl im Deutschen als auch im Türkischen als Substantiv die Verwendung und wird im großen Maße in gleichen Bedeutungen wie *“Ton, Klang, Klangfarbe, Klangart, Betonung, Akzent, Art des Sprechens, Ausdrucksweise...”* verwendet. Während es daneben im Deutschen auch für *“eine Art schwere, gut formbare Erde, die im Feuer hart wird”* verwendbar ist, wird es im Türkischen dagegen auch für *“die Tonne (1000 kg); die Tonnage”* gebraucht.

Tor: Während dieses Wort im Deutschen als Substantiv und Präfix Verwendung findet, taucht es im Türkischen als Substantiv und Adjektiv auf. Im Deutschen trägt es die Bedeutungen wie *“breiter Eingang; Einfahrt; Vorrichtung mit der eine Einfahrt verschlossen wird; (bei Ballspielen) durch zwei Pfosten und eine waagerechte Latte begrenztes Ziel für den Ball; der mit dem Ball erzielte Treffer (ein Tor schießen); einfältiger oder unklug handelnder Mensch”*. Für seine präfixiale Verwendung lassen sich die Wörter *“Torheit, Torhüter, Torlauf, Tormann, Torschluß, Torschlußpanik, Torwart, Torweg”* als Beispiele anführen.

Im Türkischen heißt es dagegen *“engmaschiges Netz; jung und unerfahren; unreif; roh, ungebildet, zurückhaltend, weltfremd, ohne gutes Benehmen, scheu”*.

Tür: Obwohl dieses Wort im Deutschen als Substantiv, als Präfix und als Suffix vorkommen kann, sieht man, daß es im Türkischen dagegen nur seine substantivische Erscheinung hat. Während es im Deutschen die Bedeutungen *“Eingang in ein Gebäude o.ä.; Vorrichtung, mit der ein Eingang verschlossen wird”* hat, trägt es im Türkischen die Bedeutungen *“Art, Gattung, Sorte, Spezies”*. Für seine präfixial- und suffixiale Verwendungen im Deutschen können Wörter wie *Türangel, Türklopfer, Türschloß, Türklinke, türaus, türein, Haustür, Wohnungstür usw.* als Beispiele gelten.

Un: Obwohl *“un”* im Deutschen als Präfix vorkommt und den Wörtern negative Bedeutung verleiht *“unaufmerksam, Unmasse, unabhängig, unähnlich...”*, kommt es im

Türkischen hingegen sowohl als Substantiv als auch als Suffix vor. Als Substantiv heißt es „*Mehl*“. Als Suffix übernimmt es die Rolle der Genitivendung (s. *-in*): *Okulun bahçesi* (=der Garten der Schule); *Yunus'un kitapları* (=die Bücher von Yunus); *Davulun sesi* (=Klang der Trommel).

Ur: Auch dieses Element kommt im Deutschen wie „*un-*“ als Präfix vor und wird in der Bedeutung „*sehr, zu viel, äußerst, überaus*“ zusammen mit den Wörtern gebraucht: „*Urmensch, ural, urkomisch, Urkraft, Urenkel, Urgroßvater...*“. Im Türkischen aber findet es als Nomen Verwendung und heißt „*nicht-entzündete Schwellung, Geschwulst, Kropf, Auswuchs, Gallapfel*“.

3. SCHLUSS

Zusammenfassend läßt sich sagen, daß Wörter gleicher Schreibung eine große Zahl bilden. Einige der oben erwähnten Wörter erfüllen in den beiden Sprachen gleiche Funktionen, d.h. sie können sowohl im Deutschen als auch im Türkischen z.B. als Nomen, Adjektiv oder als Adverb usw. und zwar in gleicher Bedeutung Verwendung finden, obwohl die Mehrzahl dieser Wörter unterschiedliche Funktionen übernehmen. Daneben ist leicht zu sehen, daß eine große Zahl dieser Wörter in beiden Sprachen verschiedenartige Funktionen haben. D.h. sie können also mehrere Aufgaben übernehmen. Obwohl sie z.B. einmal als Nomen vorkommen, können sie in einer anderen Verwendung z.B. als Adjektiv oder als Präfix oder Suffix gebraucht werden. Als Beispiel können „*an, bar, da, er*“ gelten.

Außerdem sehen wir auch, während ein Wort in einer Sprache nur in einer Wortklasse vorkommt, d.h. während es in einer Sprache nur eine Wortart hat, kann es in der anderen Sprache mehrere Wortklassen vertreten, nämlich verschiedenartig sein. „*Ar, mal, modern*“ können dafür angeführt werden. Ferner läßt es sich bemerken, daß sich in beiden Sprachen Wörter befinden, die neben ihrer gleichen Bedeutungen auch andere Bedeutungen haben, als Beispiele gelten „*set*“ und „*ton*“. Wiederum ist es auch festzustellen, daß die Mehrzahl dieser homonymen Wörter aus den Substantiven besteht. Außerdem sind sowohl im Deutschen als auch im Türkischen sehr viele gleich verwendete, aus anderen Sprachen entlehnte Wörter vorhanden. Diese können als internationale Wörter genannt werden und bilden eine große Zahl. Diesbezüglich kann sich eine solche Liste ergeben: *akustik, alarm, arena, balkon, bank, barbar, benzin, beriberi, beton, büro, bürokrat, dekan, dekar, dekor, demokrat, despot, diplomat, disko, doktor, doktrin, doping, dübel, ego, egoist, elektron, elektronik, etamin, final, firma, form, gala, gangster, gen, genetik, general, global, gong, granit, hangar, hektar, helikopter, ideal, kamera, kanal, kapital, karo, karton, katalog, kilo, kinetik, koma, conserve, kordon, kostüm, krem, kriminal, kroki, kupon, kurs, legal, liberal, libero, limit, liste, lokal, maske,*

meteor, metro, mikroskop, mimik, mineral, modern, monolog, monoton, moral, motel, motor, nikotin, normal, optik, organ, orlon, oval, paket, panik, panzer, pardon, park, parka, partner, pedal, pilot, plan, polemik, poliklinik, problem, propaganda, radar, radikal, reform, ring, roman, sadist, salep, salon, silo, slogan, soda, solo, tabu, taktik, tampon, tank, tanker, telefon, tempo, terminal, test, trafo, transfer, transit, vampir, veto, vitamin, volt...

Daneben gibt es noch zahlreiche chemische und medizinische Wörter, die wir hier nicht erwähnt haben. Hierfür kann gesagt werden, daß bei der Verwendung dieser Wörter ökonomische, politische und kulturelle Gründe eine bedeutende Rolle spielen. Trotzdem läßt sich für diese entlehnte Wörter sagen, daß sie auch zu dem Wortgut eines Volkes gehören und daß sie schon Eigentum der eigenen Sprache geworden sind.

BIBLIOGRAPHIE

- AKSAN, Doğan: 1987**, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, 3. Baskı., A.Ü. Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara
- DROSDOWSKI, Günther: 1970**, Duden–Bedeutungswörterbuch, Dudenverlag, Mannheim
- DROSDOWSKI, Günther: 1970**, Duden–Stilwörterbuch, Dudenverlag, Mannheim
- EREN, Hasan v.d.: 1988**, Türkçe Sözlük, TDK, Ankara
- KAYAALP, İsa: 1998**, İletişim ve Dil, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara
- KOÇ, Nurettin: 1992**, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitapevi, İstanbul
- KORKMAZ, Zeynep: 1992**, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara
- ÖNEN, Yaşar; Şanbey, C. Ziya: 1993**, Almanca–Türkçe Sözlük, TDK Yayını, Ankara
- STEUERWALD, Karl: 1972**, Türkisch–Deutsches Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- STEUERWALD, Karl: 1974**, Deutsch–Türkisches Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- WAHRIG, Gerhard: 1980**, Wahrig–Deutsches Wörterbuch, Mosaik Verlag, München

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 119-136, ELAZIĞ-2001

ARAPÇA CÜMLE KURULUŞUNDA OLUMSUZLUK İFADELERİ

The Letters For Negative Structure In Arabic

Tahsin DELİÇAY*

Özet

Her dilde olduğu gibi Arapça'da da olumsuz ifadeler vardır. Arapça'daki olumsuzluk ekleri (kelimeleri) Türkçe'deki yapının zıddına kelimenin başına getirilerek yapılır. Bu kelimeler özelliklerine göre bir çok başlık altında ve farklı yerlerde anlatılmıştır.

Yaptığımız bu çalışma, değişik konularda anlatılan ve bir çok farklı yönleri bulunan olumsuzluk kelimelerinin bir araya getirilip, aralarındaki farklılık ve ortak özelliklerine değinilmesi ve bunların sonucunda ortaya çıkan hususiyetlerin topluca verilmesidir.

Anahtar kelimeler: Olumsuz, İfade, Cümle, Yapı.

Abstract

Arabic language has negative sentence structures as other languages have. In Arabic a prefix letters is used to make the negative sentences contrary to Turkish. The properties of these prefix letters are discussed under a variety of different grammar titles.

This study brings all these different views on these letters and integrated and discussed under one heading. Their differences and similarities are studied and a complementary conciliation on their properties are provided.

Key words: Negative, Expression, Sentence, Structure.

* Yrd.Doç.Dr, Fırat Üniv. İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı tahsindelicay@hotmail.com

Cümlelerin tarifi, ‘İki veya daha çok kelimedenden oluşup, tam anlam ifade eden söz dizini’ veya ‘özne ve yüklemden oluşup bir olay, bir durum ve bir hüküm bildiren kelimeler topluluğu’¹ şeklinde yapılır.

Arapça’da cümle, değişik açılardan farklı taksimata tabi tutulmuştur. Nahivciler cümleyi isim ve fiille başlamasına göre isim ve fiil cümlesi, belagatçılar da yüklendiği anlama göre inşâî ve haberî cümle diye ayırmışlardır².

İnşâî cümle; neticesi itibariyle hakkında doğru ya da yanlış hükmü verilmesi mümkün olmayan cümlelerdir.

إِذْهَبْ إِلَى الْحَدِيقَةِ “Bahçeye git” ya da لَا تَذْهَبْ إِلَى الْحَدِيقَةِ “Bahçeye gitme” gibi cümlelerin vâkıya mutâbık olması ya da olmaması söz konusu değildir. Zira emir ve nehiy cümlesi inşâîdir; bu gibi cümlelerde doğru veya yanlış yargısına varılamaz. Ama anlamı açısından olumlu veya olumsuz olabilir.

Talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere İnşâî cümle ikiye ayrılır:

İnşâî talebî: Emir, nehiy, istifham, temennî ve nidâdan oluşur.

İnşâî gayr-i talebî: Medih-zemm (övgü-yergi), akid, kase (yemin), taaccüb (şaşıрма) ve recâ (ümit)den oluşur³.

Haberî cümle ise; neticesi itibariyle hakkında doğru veya yanlış yargısına varılması mümkün olan cümlelerdir⁴.

Örneğin “Ahmet bahçeye gitti” cümlesi, Ahmet bahçeye gitmişse vâkıya mutâbık, gitmemişse mutâbık değildir. Aynı şekilde “Ahmet bahçeye gitmedi” cümlesi de Ahmed’in bahçeye gitmemesi durumunda vâkıya mutâbık, gitmesi durumunda ise mutâbık değildir. Bu gibi cümlelerin gerçeğe uygun olup olmadığı tespit edilebilir; çünkü bu iki cümle de haberîdir. Ancak bu cümleler arasındaki fark bilindiği gibi birinin olumlu diğerinin olumsuz olmasıdır.

Bu cümlelerin ilki Arapça’da ذَعَبَ أَحْمَدُ إِلَى الْحَدِيقَةِ, diğeri مَا ذَعَبَ أَحْمَدُ إِلَى الْحَدِيقَةِ ya da لَمْ يَذْهَبْ أَحْمَدُ إِلَى الْحَدِيقَةِ şeklinde ifade edilir. Olumsuz olan ikinci cümle aşağıda ele alınacağı gibi daha farklı şekillerde de söylenebilir.

Olumsuzluk üslûbu aslında haberî üslûptandır; ancak, inşâî cümleden de gelir. Çünkü inşâî talebîdeki ‘nehiy’ cümleleri, emrin olumsuzudur.

1 ‘Abbas Hasan, en-Nahvu’l-vâfî, Mısır, 1966, I,15; Ateş Ahmed, Yazıcı Tahsin, Çetin Nihad M., Arapça Dilbilgisi, İstanbul, 1964, s.27.

2 el-Hâşimî, Ahmed, Cevâhiru’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’, İstanbul, 1984, s.53 v.d.; Antâkî, Muhammed, el-Minhâc fi’l-kavâ’id ve’l-i’râb, İstanbul, 1985, s.7.

3 Cevâhiru’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’, s.75.

4 Cevâhiru’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’, s.53.

Yukarıdaki isim ve fiil cümlesi ile inşâ ve haberî cümle taksimatından sonra cümleyi yeniden ikiye ayırıp, olumlu (müsbet/îcâbî) ve olumsuz (menfî/selbî) cümle deriz. Haddi zatında asıl olan, cümlenin olumludur olumsuz ise fer'îdir.

Konuya girmeden evvel olumlu ve olumsuz cümleyi şöyle tarif edebiliriz⁵:

Olumlu cümle: Müsned'in (yüklemin) müsnedün ileyhe (özneye) nisbetinin olumlu olmasıdır.

Olumsuz cümle: Müsned'in (yüklemin) müsnedün ileyhe (özneye) nisbetinin olumsuz olmasıdır.

Olumsuzluk, olumlu cümleye olumsuzluk kelimelerinden (harf-isim-fiilden) birisinin girmesiyle yapılır. Cümleyi olumsuzla çevirme bu kelimelerin temel görevidir. Bunun yanı sıra önüne geldiği kelimelerde bazı şeklî değişiklik yaptığı da vâkidir. Bu ise tamamen olumsuzluk kelimesinin kendi durumu ile cümlenin yapısı ve taşınması gereken bir takım şartlarla ilgilidir.

OLUMLU CÜMLEYİ OLUMSUZA ÇEVİRME:

Olumsuzluk kelimelerinden birinin kullanılması suretiyle olumlu hüküm olumsuzla çevrilir. Bu kelimeler kullanıldığı yer itibariyle Türkçe ile Arapça'da tamamen farklılık gösterir.

Türkçe gramerde olumsuzluk, yalın fiil tabanlarına gelen bir *-me* eki o fiilin olumsuz görünüşünü meydana getirir⁶.

Dövmek → *dövmemek*. *Dövülmek* → *dövülmemek*,

Dövüşmek → *dövüşmemek*. *Dövdürmek* → *dövdürmemek* gibi.

-me eki, cümle kuruluşunda başka hiçbir olumsuzluk zarfına ihtiyaç duymaksızın salt olarak *fiilin gerçekleşmediğini, kimsenin öyle olmadığını, o işi görmediğini* anlatır⁷.

Düğüne gitmeyeceğiz. Kapı açılmıyor. Hasta olmadım gibi.

Türkçe'de bütün fiillerin olumsuz şekilleri *-me* ekiyle yapılır. Ancak bunun dışında ek haline gelmiş cevher fiili "*değil*" gerçekleştirme zarfına eklenerek kendi olumsuz şeklini meydana getirir. Buna Türkçe'de 'çevrik olumsuzluk' denir. Çevrik olumsuzluk daha keskin bir olumsuzluk inceliği taşır⁸.

Değilim. Hasta değilim. Öldürmeli değildi. Görmüş değildik.

Dediler oğlun gibi hiç bir oğul - Yaradılalı Cihan gelmiş degül.

Gelmiş değil, hiç gelmemiş.

5 el-Dahdah, Antoine, Mu'cemu kavâ'idi'l-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye, Beyrut, 1997, s.142.

6 Banguoğlu, Tahsin, Türkçe'nin Grameri, Ankara, 1995, s.453-454.

7 Türkçe'nin Grameri, s.412-413.

8 Türkçe'nin Grameri, s. 453-454.

Diğer bir olumsuzluk eki *-siz*'dir. Bu ek *-li* ekinin olumsuzudur. Esasında *-li* eki bir nesnede bir şeyin bulunduğunu, *-siz* eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder⁹.

Taşlı → *taşsız*. *Ağaçlı* → *ağaçsız*.

Oraya arabasız gidilmez.

Türkçe'deki *-me*, *değil* ve *-siz* olumsuz eklerinin Arapça'daki karşılığı; bazen isim cümlesi, bazen fiil cümlesi, bazen hem isim hem fiil cümlesi, bazen de sadece müfrede (cümleye değil) giren *لَا*, *مَا*, *إِنْ*, *لَا تَ*, *لَنْ*, *لَمَّا*, *لَمْ* gibi harfler, *غَيْرَ*, *مُدُونٍ*, *مَعْدَمٍ*, *عَدِيمٍ* gibi isimler ve *لَيْسَ* gibi nâkis fiilden biriyle karşılanır.

Türkçe'de olumsuz kelime ve cümle yapısı *-me*, *değil* ve *-siz* eklerinin kelimenin sonuna getirilmesiyle yapılmaktadır. Arapça'da ise, Türkçe'deki yapının zıddına olumsuzluk kelimelerinin, kelime veya cümlenin en başına getirilmesiyle yapılır.

OLUMSUZLUK İFADE EDEN KELİMELER:

Arapça'da olumsuzluk ifade eden kelimeler üç grupta toplanır. Bunlar harf, isim ve fiildir.

A. Harfle Olumsuzluk:

*لَمْ*¹⁰, *لَمَّا*, *لَنْ*, *لَا تَ*, *إِنْ*, *مَا* ve *لَا* gibi harflerle yapılan olumsuzluktur. Bu harfler girdikleri kelimelerin anlamını olumsuzlaştırmanın yanı sıra, gerekli şartları taşıyorlarsa kelimenin sonlarında da ref, nasb, cezm ve hazif gibi değişiklikler yaparlar.

Bu kelimeleri amel edip etmemeleri, isim ve fiilin başına gelmeleri, isimlerden nekre veya marifeye, fiillerden de mâzî veya muzâriye girmesi ile bunlarda amelleri gibi özellikleri göz önüne alarak şöyle ele alabiliriz:

1. *لَمْ* :

Muzâri fiilin başına gelip, fiilin anlamını mutlak olumsuz mâzîye çeviren cezm harfidir¹¹.

﴿ *لَمْ يَلِدْ* و *لَمْ يُولَدْ* ﴾ *O doğurmadı ve doğurulmadı*¹².

9 Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1984, s.160; Türkçe'nin Grameri, s.201-202.

10 *لَمَّا* muzari fiilin başına gelirse harf, mazi fiilin başına gelirse isim olur.

11 İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut, 1992, I, 305; Galâyîni, Mustafa, Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1412/1992, II,183-184.

12 İhlâs 112/3; Makalede geçen ayetlerin tercümelere şu meallerden alınmıştır: Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul, 1984; İslâm Ansiklopedisi, Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ankara, 1993; Yıldırım, Suat, Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, İstanbul, 1998 .

2. لَمَّا :

Muzârî fiilin başına gelip, fiilin anlamını, mustağrak olumsuz mâzîye çeviren cezm harfidir¹³.

﴿ بَلْ لَمَّا يَدُوْقُوا عَذَابِ ﴾ Doğrusu onlar azabımı henüz tatmadılar¹⁴.

لَمَّا ve لَمَّا 'in cezm etmesi, kendilerinden sonra gelen fiilin müfred-tesniye-cemi, müennes-müzekker ve sahih-illetli olmasına göre lafzen, mahallen ya da son harfi veya ن 'un hazfiyledir.

لَمَّا-لَمَّا يَكْتُبُ، لَمَّا-لَمَّا يَكْتُبِينَ، لَمَّا-لَمَّا يَزِمُ، لَمَّا-لَمَّا يَكْتُبُ، لَمَّا-لَمَّا يَكْتُبُوا ...

لَمَّا ile لَمَّا arasında hem mânâ, hem de cümle içinde kullanımını itibariyle bazı farklılıklar vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a. لَمَّا geçmiş zamanı mutlak olumsuz yapar. Bu olumsuzluk geçmişte olmuş ve hâlâ devam etmektedir.

لَمَّا يَكْتُبُ زَيْدٌ الدَّرْسَ – “Zeyd dersi yazmadı” demektir. Zeyd dersi yazmamıştır ve yazma ihtimali de yoktur.

لَمَّا ise, geçmiş zamanı olumsuz yapıp, olayın geçmişten şimdiye kadar bu olumsuzluk üzere devam ettiğini ancak, bundan sonra aynı olayın olumlu olma beklentisini vermektedir. Bu da ‘henüz’ ile ifade edilir.

لَمَّا يَكْتُبُ زَيْدٌ الدَّرْسَ – “Zeyd dersi henüz yazmadı” demektir. Zeyd dersi yazmamıştır ancak, bundan sonra yazabileceği, yazma ihtimali taşıdığı anlaşılmaktadır.

b. لَمَّا şart edatı ile gelirken, لَمَّا gelemez. Ayette ﴿ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ ﴾ şeklinde gelmiştir, fakat إِنْ لَمْ تَفْعَلْ şeklinde kullanılmaz¹⁵.

c. لَمَّا 'in dahil olduğu fiilin hazfî câiz değildir. Ancak لَمَّا 'nın fiili hazfedilebilir¹⁶.

هل دَخَلتَ الْبَلَدَ؟ فَارْتَبِهَا وَلَمَّا؛ أَي لَمَّا أَدْخَلَهَا.

“Şehre girdin mi? diye soran kimseye; Yaklaştım, henüz girmedim” denilir, ancak فَارْتَبِهَا وَلَمَّا demek câiz değildir.

3. لَمَّا :

Muzârî fiilin başına gelip, fiilin anlamını müstakbel olumsuz zamana çeviren nasb harfidir¹⁷.

لَمَّا يَحْصُلُ ذَلِكَ Onu elde edemeyecek.

13 Tâcuddîn ‘Ammu ‘Ali, en-Nûru’l-mudî’, Dımaşk, 1971, s.134; Arapça Dilbilgisi, s.52.

14 Sâd 38/8.

15 İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), trs., s.84; Muğni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e’ârib, I, 307; Mâide 5/67.

16 Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, s.84.

17 en-Nûru’l-mudî’, s.134; Mu’cemu kavâ’idi’l-‘Arabiyyeti’l-‘âlemiyye, s.142.

لَنْ 'in nasb etmesi, kendisinden sonra gelen fiilin müfred-tesniye-cemi ve müennes-müzekker olmasına göre lafzen, mahallen ya da ن'un hazfiyledir.

لَنْ يَكْتُبَ، لَنْ يَكْتُبَنَّ، لَنْ يَكْتُبِي، لَنْ يَكْتُبَا، لَنْ يَكْتُبُوا ...

Bir erkek yazmayacak, bayanlar yazmayacak, bir erkek atmayacak, iki erkek yazmayacak, erkekler yazmayacaklar...

Bazı kaynaklar لَنْ 'de, olumsuzluğun tekidi anlamının olduğunu da söylemektedir¹⁸.

لَنْ يَنْصُرُ Kesinlikle yardım etmeyecek.

4. لَات :

Olumsuzluk harfi olup üç şartla ليس gibi amel eder¹⁹:

1- Zamana delalet etmesi (الحين، الوقت، الساعة gibi),

لَات وقت راحة *Dinlenme zamanı değildir.*

2- İsmi ve haberinin aynı lafızdan olması,

تَدِيمَ الْبَغَاةِ، وَلَا تِ سَاعَةَ مَثَلِمْ وَالنَّجِي مُرْتَعٌ مُتَّبِعِيهِ وَحَجِيمٌ

“Zalimler (yaptıklarına) pişman oldu ama, artık pişmanlık zamanı değildir.

Zulmedenin sonu kötüdür.”²⁰

3- İsim veya haberden birinin hazfedilmesi. Bu hazif çoğunlukla isimde olur.

﴿ وَلَا تِ حِينَ مَنَاصٍ ﴾ *Ama o vakit kurtuluş zamanı değildir²¹.*

لَات zamana delalet etmeyen bir isme girdiğinde ameli ilgâ olur²²:

لَهْفِي عَلَيْكَ لِلْهَفَةِ مِنْ خَائِفٍ يَبْغِي جَوَارِكَ حِينَ لَا تِ مُحِيرٌ

“Hiçbir komşunun bulunmadığı zamanda sana komşu olmak isteyen korkak kişinin telaşı gibi telaşlanmıyorum.”²³

5. إِنْ :

مَا mânâsına gelen olumsuzluk harfi olup isim ve fiil cümlesine dahil olur²⁴.

﴿ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى ﴾ *İyilikten başka maksat gütmelik²⁵.*

İsim cümlesine dahil olduğunda çoğunlukla hasr edatı إِنْ 'nın bitişiyle ameli ilgâ olur.

﴿ إِنْ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴾ *Doğrusu kâfirler büyük bir aldaniş içindedirler²⁶.*

18 Câmi'ud-durûsi'l-'Arabiyye, II,169; Mukayyed Sarf Cümlesi (Emsile), İstanbul, trs. s.237.

19 el-Minhâc fi'l- kavâ'id ve'l-i'râb, s.310; Câmi'ud-durûsi'l-'Arabiyye, II,295; en-Nûru'l-mudî', s.135.

20 Ya'kûb, Emîl Bedî', Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-i'riyye, Beyrut, 1992 s.883, (kâili: Muhammed b. İsâ. bahri: Tavîl).

21 Sâd 38/3.

22 Câmi'ud-durûsi'l-'Arabiyye, II,297.

23 Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-i'riyye, s.391, (kâili: Şemerdel. bahri: Kâmil).

24 Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb, I,30; el-Minhâc fi'l-kavâ'id ve'l-i'râb, s.204.

25 Tevbe 9/107.

26 Mülk 67/20.

Pratikte çok az kullanılan إن 'in ليس gibi amel etmesinin iki şartı vardır²⁷:

- 1- Haberinin isminin önüne geçmemesi,
- 2- Olumsuzluğunun لا ile bozulmaması.

إن المرء ميتاً بائقضاء حياته ولكن بأن يعنى عليه فيخذلاً

“Kişi hayatının sona ermesiyle ölmüş olmaz, fakat kendisine zulmedilip hakarete uğradığı zaman ölmüş olur.”²⁸

6. ما :

Olumsuzluk harfî olup isim ve fiil cümlesine girer. Fiil cümlesine dahil olduğunda amel etmez²⁹.

﴿ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﴾ O kendi hevâ ve hevesinden konuşmuyor³⁰.

İsim cümlesine dahil olduğunda çoğunlukla hasr edatı لا 'nın bitişmesiyle ameli ilgâ olur.

﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ﴾ Muhammed sadece Resuldür³¹.

ليس gibi amel etmesinin üç şartı vardır³².

- 1- Haberinin isminin önüne geçmemesi,
- 2- Kendisinden sonra إن gelmemesi,
- 3- Olumsuzluğunun لا ile bozulmaması.

﴿ مَا هَذَا بَشَرًا ﴾ Bu bir insan olamaz³³.

Bu şartlardan biri eksik olursa ameli ilgâ olur ve kendisinden sonra gelenler mübteda ve habere dönüşür.

بني غدائنة! ما إن أنتم ذهبٌ ولا صريفٌ، ولكن أنتم الحزفُ

“Ğudane oğulları! Siz ne altın ne de gümüşsünüz, olsa olsa çömleksiniz.”³⁴
ما 'nın ismi marife geldiği gibi nekre de gelmektedir³⁵.

﴿ مَا أَحَدٌ أَفْضَلُ مِنَ الْمُخْلِصِ فِي عَمَلِهِ ﴾ Hiç bir kimse, işinde samimi olandan daha faziletli değildir.

Haberinin başına, ليس 'deki gibi الباء harf-i ceri zâid olarak gelebilir.

﴿ مَا حَدِيثُ بَيْنَنَا يَوْمَئِذٍ ﴾ Evimizin bahçesi geniş değildir.

7 a. لا :

27 Câmî'ü'd-durûsi'l-'Arabiyye, II,296; el-Minhâc fi'l- kavâ'id ve'l-i'râb, s.205.

28 Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-i'riyye, s.650 (kâili: -. bahri: Tavîl).

29 Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e-ârib, I,333; el-Minhâc fi'l-kavâ'id ve'l-i'râb, s.323; en-Nûru'l-mudî', s.136.

30 Nem 53/3.

31 Âl-i imrân 3/144.

32 İbn Mâlik, Şerhu İbni 'Akîl, Beyrut, 1415/1995, I,279-280.

33 Yûsuf 12/31.

34 Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-i'riyye, s.569, (kâili: Belli değil - bahri: Basît).

35 Câmî'ü'd-durûsi'l-'Arabiyye, II,293.

En yaygın kullanılan olumsuzluk harfidir. İsim ve fiil cümlesine girer. Fiil cümlesine dahil olduğunda amel etmez³⁶.

لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَتَكَاَسَلَ *Tembellik yapman uygun değildir.*

İsim cümlesine dahil olduğunda ekseriyetle amel etmez, tekrarı da vaciptir.

﴿لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ *Onlara ne bir korku, ne de hüznün vardır*³⁷.

Aynı şekilde fiil-i mâzî , haber, sıfat ve halin başına geldiğinde tekrarı vaciptir³⁸.

﴿فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى﴾ *Ne dini tasdik etmiş, ne namaz kılmıştı*³⁹.

زَيْدٌ لَا كَاتِبٌ وَلَا شَاعِرٌ *Zeyd ne yazar, ne de şairdir.*

جَاءَ رَجُلٌ لَا طَوِيلَ وَلَا قَصِيرٌ *Ne uzun, ne de kısa olan adam geldi.*

جَاءَ زَيْدٌ لَا ضَاحِكًا وَلَا بَاكِيًا *Zeyd ne ağlayarak ne de gülerek geldi.*

ن gibi amel etmesi çok az olup üç şartı vardır⁴⁰:

- 1- İsmnin ve haberinin nekre olması,
- 2- Haberinin isminin önüne geçmemesi,
- 3- Olumsuzluğunun اِلا ile bozulmaması.

تَعَزَّ فَلَا شَيْءَ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيَا وَلَا وَزَرَ مِمَّا قَضَى اللَّهُ وَأَقِيَا

“Metin ol! Yeryüzünde hiçbir şey kalıcı olmadığı gibi, hiçbir sığınak da (insanları) Allah’ın takdirinden koruyacak değildir.”⁴¹

Yukarıda anlatılan dört edat (لَا – مَا – إِنْ – لَأَتْ) nahiv kaynaklarının çoğunda نيسن ’ye benzeyen edatlar olarak zikredilmektedir.

لَا olumsuzluk anlamı dışında nehiy (yasaklama) mânâsına da kullanılır. Bu mânâda kullanıldığında sadece fiile girer. Dahil olduğu fiilin anlamını nehiy (olumsuz emir) yapıp, cezm eder.

لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ *Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz*⁴².

Bu harfin cezmi نَمَ ve نَمَ ’in cezm etmesi gibi olup- kendisinden sonra gelen fiilin müfred-tesniye-cemi, müennes-müzekker ve sahih-illetli, olmasına göre lafzen, mahallen ya da son harfin veya ن ’un hazfiyledir.

لَا يَكْتُمُ، لَا يَكْتُمِينَ، لَا يَرْمِي، لَا يَكْتُمْنَا، لَا يَكْتُمُوا...

36 el-Minhâc fi’l- kavâ’id ve’l-i-râb, s.305; en-Nûru’l-mudî’, s.136; eş-Şartûnî, Reşîd, Mebâdiu’l-‘Arabiyye 4, trs, s.370.

37 Ahkâf 46/13.

38 el-Minhâc fi’l- kavâ’id ve’l-i-râb, s.305; en-Nûru’l-mudî’, s.136; Mebâdiu’l-‘Arabiyye 4, s.370.

39 Kıyamet 75/31.

40 en-Nûru’l-mudî’, s.136; Çörtü, M. Meral, Arapça’da Cümle Kuruluşu Ve Tercüme Teknikleri, İstanbul, 1997, s.180.

41 Mu‘cemu’l-mufassal fi şevâhidi’n-nahvi’ş-ş-i’riyye, s.1081, (kâili: Belli değil, bahri: Tavîl).

42 Zümer 39/53.

Bir erkek yazmasın, bayanlar yazmasın, bir erkek atmasın, iki erkek yazmasın, erkekler yazmasınlar...

b. لَا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ :

لا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ (cinsi hükümden nefyeden-tüm cinsi olumsuz yapan لا) diye isimlendirilir.

‘in amelinin de şartları vardır⁴³:

1- Haberinin ismini geçmemesi,

لا شَاهِدَ زَوْرٍ مَحْبُوبٍ *Hiçbir yalancı şahit sevilmez.*

2- İsim ve haberinin nekre olması,

لا سُورٍ دَائِمٍ *Hiçbir sevinç devamlı değildir.*

3- Harf-i cer bitişmemesi.

لا غَلامَ رَجُلٍ جَالِسٍ عِنْدَنَا *Hiçbir erkek (cinsin)in çocuğu yanımızda oturmamaktadır.*

İlk iki şarta uyulmadığında amel etmez ve tekrarı gerekir.

لا زَيْدٌ فِي الدَّارِ وَلَا عَمْرٌو *Ne Zeyd, ne de Amr evdedir.*

﴿ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴾ *O içkide ne sersemletme vardır, ne de onunla sarhoş olurlar.*⁴⁴

’nin ismi muzaf veya şibhi muzaf olduğunda mureb, bu iki halin dışında da mebnî olur⁴⁵.

لا صَاحِبَ عِلْمٍ مَسْتَفُوتٌ *Hiçbir ilim sahibinden nefret edilmez.*

لا قَبِيحًا فَعَلَهُ مَمْدُوحٌ *İşi çirkin olan hiçbir kimse övülmez.*

لا رَجُلٌ *Hiçbir erkek yoktur.*

B. İsimle Olumsuzluk:

’ gibi isimlerle⁴⁶ yapılan olumsuzluktur. Bu isimler başına geldikleri kelimenin mânâsını olumsuzla çevirip, muzaf olmaları sebebiyle de sonunu cer ederler⁴⁷.

Bu isimlerden عَدِمَ ve عَدِمَ diğerlerinden farklı olarak ع-د-م fiilinden masdar ve sıfatı müşebbehedir.

43 Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, s.166; Birgivi, İmam Muhammed, İzhâru’l-esrâr (nşr. Yanık, Nevzat H.-Çögenli M. Sadi), Erzurum, 1998, s.18; el-Cârim, Ali – Emin, Mustafa, en-Nahvu’l-vâdih li’l-medârisi’s-sâneviyye Mısır, 1965, I,119.

44 Sâffât 37/47.

45 Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, s.166-167; en-Nûru’l-mudi’, 137.

46 Bu isimlerin sadece olumsuzluk için olmayıp, istisna, mekan zarfı gibi değişik anlamlara da kullanılırlar. Olumsuzluk için kullanıldıklarında isim olurlar.

47 Bu isimler hakkında geniş bilgi için bakınız: Muğni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e’ârîb, I,179; el-Minhâc fi’l-kavâ’id ve’l-i’râb, s.244, 257, 268.

1. غَيْر :

-sız, olmayan, değil, -me mânâlarına gelir.

﴿ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴾ *Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna hidayete erdir. Gazaba uğrayanların ve sapıklarınkine değil*⁴⁸.

قَدِمَ رَجُلٌ غَيْرُ عَالِمٍ *Alim olmayan bir adam geldi.*

2. سِوَى :

-den başka, -den gayrisi, -in dışında mânâlarına gelir.

أُرِيدُ كِتَابًا سِوَى كِتَابِكَ *Senin kitabının dışında bir kitap istiyorum.*

3. دُونَ :

-siz, yapmadan, yapmaksızın, değil, -den başka, -meksizin mânâlarına gelir.

جَاءَ التَّمِيمُ بِدُونِ قَلَمٍ *Öğrenci kalemsiz geldi.*

هَذَا لِي دُونَ لَكَ *Bu benim, senin değil.*

4. عَدَم :

-sizlik, yokluk, olmama, bulunmama mânâlarına gelir.

عَدَمَ الْأَهْتِمَامِ... *Özen göstermeme...*

إِنَّ عَدَمَ الثَّقَةِ بِالنَّفْسِ هُوَ سَبَبُ الْفَشَلِ *(Kişinin) kendine güvenmemesi başarısızlığın tek sebebidir.*

5. عَدِيم :

-siz, yoksun, mahrum mânâlarına gelir.

عَدِيمِ النَّظِيرِ... *Benzersiz, benzeri olmayan...*

عَدِيمِ الْحَيَاةِ... *Hayatı bulunmayan...*

هَذَا قَلَمٌ عَدِيمِ النَّظِيرِ *Bu, benzeri olmayan bir kalemdir.*

C. Fiille Olumsuzluk:

Olumsuzluğun son şekli, fiille yapılan olumsuzluktur. Bu grupta nâkis fiillerden ليس ile مَا زَالَ ile مَا بَرِحَ ve مَا فَتَى ve مَا انْفَكَ 'yi zikredebiliriz. Bunlardan ليس mutlak olumsuzluktur. Diğer dört fiil ise başlarındaki olumsuzluk harfleri olmadığında olumsuzluk mânâsına olup, onların girmesiyle “nefyü'n-nefy isbâtun” kaidesine göre olumlu hale gelir ve bir yönüyle konumuzun dışına çıkmış olurlar. Bu dört fiile aşağıda bu özellikleriyle değineceğiz.

⁴⁸ Fatıha 1/7.

كَيْسَ :

كَيْسَ'nin benzerlerinden كَيْسَ nâkıs bir fiil olup “değil” mânâsına gelir. Diğer mâzî kipleriyle (كَيْسًا، كَيْسًا...كَيْسًا، كَيْسًا) isim cümlelerine girerek cümlenin anlamını olumsuzza çevirir ve ismini ref, haberini de nasb eder. كَيْسَ'nin muzâri ve emir sigası yoktur⁴⁹.

كَيْسَ مَحْمُودٌ كَسُولًا *Mahmut tembel değildir.*

كَيْسَ şimdiki zamanın olumsuzudur, ancak mâzî veya gelecek zamana ait bir zarfla kullanılırsa, o zaman ona göre anlam verilir⁵⁰.

كَيْسَ عَلِيٌّ مُسَافِرًا أَمْسَ أَوْ غَدًا *Ali dün yolculuk yapmadı veya yarın yapmayacak.*

كَيْسَ'nin haberine zâid الباء harf-i ceri bitişmesi câizdir. Böylece lafzen mecrur, takdiren mansub olur.

İlave edilen bu الباء harf-i ceri cümleye daha çok gelecek anlamı verir⁵¹.

كَيْسَ يَذَاهِبُ *Gitmeyeceğim, gitmiyorum.*

İbn Serrâc ve el-Fârisî gibi dilciler "كَيْسَ خَلَقَ اللَّهُ مِثْلَهُ" cümlesinde olduğu gibi كَيْسَ'nin ما gibi bir harf olduğunu iddia etmişlerdir⁵².

Yukarıda anlattığımız harf, isim ve fiille olumsuzlukta, mümkün mertebeye uygulamada nadir olan kullanım ve şâz görüşlerden kaçınıp, cumhurun görüşüne yer verdik.

OLUMSUZLUK İFADE EDEN KELİMELERİN AMELİ:

Olumsuzluk kelimeleri yukarıda açıkladığımız gibi, bazen amel etmekte, bazen de etmemektedirler. Bu ise tamamen olumsuzluk kelimesinin kendi durumu, cümlenin yapısı ve taşıması gereken bir takım şartlarla ilgilidir. Amel ettiğinde önüne geldiği kelimenin âmili pozisyonundadırlar. Mâmullerdeki amel ise farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bu değişiklik fiillerde nasb, cezm ve hazif isimlerde de ref, nasb ve cer olarak görülür.

Bu kelimeler âmil olduklarında amelleri bir tabloda şöyle gösterilebilir:

Olumsuzluk ifade eden kelimelerin ameli	→ لا - لما - لم	Fiillerde →	Cezm
	→ لن	→	Nasb
	→ لا - لات - لا - ما - إن - ليس	İsimlerde →	Ref-nasb
	→ لا نافية للجنس	→	Nasb - ref
	→ عدم - دون - سوى - غير	→	Cer

⁴⁹ Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e 'ârib, I,323; en-Nahvu'l-vâfi, 506; Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, II,273, 275.

⁵⁰ Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, II,272-273.

⁵¹ Arapça Dilbilgisi, s.157.

⁵² Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e 'ârib, I,323.

OLUMSUZ SORUNUN CEVABI:

Olumsuzluğun, isim ve fiillerin başına olumsuzluk kelimelerinden birinin getirilmesiyle yapıldığını söylemiştik. Soru da, istifham edatlarının birinin kelimelerin en başına getirilmesiyle yapılır; çünkü istifham edatlarının sadâret (başına geçme) hakkı vardır. Bu edatlardan اُ ve هل ُ in cevabı müsbet cevapta نَعَمْ, menfî cevapta ise لا ُ'dür⁵³.

هل زُرْتَ إستانبول؟ نعم، زرت إستانبول - أو لا، ما زُرْتَ إستانبول.

أسافرَ زيدٌ؟ نعم، سافرَ - أو لا، لم يسافرَ.

İstanbul'u ziyaret ettin mi? Evet, İstanbul'u ziyaret ettim- ya da; Hayır, İstanbul'u ziyaret etmedim.

Zeyd seyahat etti mi?Evet, seyahat etti- ya da; Hayır, seyahat etmedi.

Olumsuz soru ise, soru edatları اُ ve اَيْنَ، كَيْفَ، أَيْانَ، مَتَى، مَنَ، مَا، كَمْ، هَلْ، أَمْ (hemze) ile yapılır. اُ olumsuz kelimelerin en başına getirilir.

﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ؟ ﴾ Allah en iyi hükmedicidir?⁵⁴

أَمْ تَشْرَبُ الشَّايَ؟ Çay içmez misin?

اُ gibi olumsuzlukla başlayan sorulara verilecek cevaplar, olumlu soru cümlelerine vereceğimiz cevaplardan farklıdır. Olumsuz bir soru cümlesine نَعَمْ ile cevap verildiğinde cümlenin anlamı olumsuza döner. Bu durumda, gayemiz müspet ise anlamda menfî çıkacağından maksat hasıl olmamış olur.

Örneğin “Ben sana nasihat etmedim mi?” diye soran bir kişiye eğer; “Evet, sen bana nasihat ettin” diyeceksek بَلَى ile cevap vermek durumundayız. Böyle demeyip نَعَمْ ile cevap verirsek “evet sen bana nasihat etmedin.” anlamı çıkar. Yani اَلَمْ أُقَدِّمَ لَكَ التُّصْحَحَ؟ نَعَمْ diye cevap verildiğinde cevap olumsuz, بَلَى ile cevap verildiğinde olumlu olarak, “evet sen bana nasihat ettin.” anlamı çıkar ve maksat hasıl olmuş olur.

O halde olumsuz sorularda cevabımız بَلَى ile ise anlam müspet, نَعَمْ ile ise anlam menfî olur.

53 İstifham edatları, istenilen bilginin mahiyetine göre “tasdik” ve “tasavvur” için diye tasnif edilirler:

Tasdik: Müsnedün ileyhe isnat edilecek halin sabit olup olmadığını sormak demektir. Muhatap kendisine yöneltilen bu tarz bir soruya, cevabın müsbet veya menfî olmasına göre “evet” veya “hayır” diyerek cevap verecektir. نَعَمْ veya لا olacaktır.

Tasavvur: Müfredi anlamak için sorulan sualdir. Buradaki müfred tesniye ve ceminin mukabili olmayıp, belagat ilmindeki müfred tabiridir ki bu da, cümlenin zıddıdır. Tekil olabileceği gibi tesniye ve cemi de olabilir. أيّ كتاب تفضل؟ ومن أئتما؟ ومن أنت؟. Tasavvur diğer bir ifadeyle, tasdik sorusunun dışında kalan sorudur.

Kendisiyle olumsuz soru yaptığımız اُ (hemze) hem tasdik hem tasavvur içindir. هل sadece tasdik içindir. اُ (hemze) ve هل ُ in dışındakiler sadece tasavvur için kullanılır. (geniş bilgi için bakınız: Cevâhiru'l-Belâga, s.85-87; Akdemir, Hikmet, Belagat Terimleri Ansiklopedisi, İzmir, 1999, s.137-138.

54 Tîn 95/8.

﴿ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ؟ قَالُوا بَلَىٰ ﴾ *Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet, Rabbinizsin dediler*⁵⁵.

Cevap harfleri; وَنَعَمْ، بَلَىٰ، وَي، وَأَحْلٌ، وَإِنَّ، وَخَيْرٌ، وَأَحْلٌ، وَي، وَنَعَمْ ve كَلَّا'dır⁵⁶.

Bu harfler hazfedilmiş cevap cümleleri yerine getirilir. Mesela، أَ تَذْهَبُ؟ “*gidiyor musun?*” diye soran kimseye نَعَمْ “*evet*” denir. Yani نَعَمْ أَذْهَبُ “*evet gidiyorum*” demektir ki, burada نَعَمْ kelimesi أَذْهَبُ'nun yerine gelmiştir.

نَعَمْ، “*evet*” mânâsındadır.

لا، kendisinden önce geçen bir soruya olumsuz cevap vermek için kullanılır.

بَلَىٰ، olumsuz sorulardan sonra “*evet*” mânâsına cevap edatı olarak kullanılır.

كَلَّا، “*hayır, asla, hiçbir zaman*” mânâsındadır. Kendisinden önce geçen kelimenin doğru olmadığını ifade etmek, kişiyi bir şeyden menetmek ya da kendisinden önce geçen cümlenin cevabını olumsuz yapmak için kullanılır.

﴿ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾ *Hayır, hayır! İleride bileceksiniz*⁵⁷.

أَرْجُو النَّجَاحَ “*geçmeyi umuyorum*” diyen kimseye، كَلَّا إِنَّكَ رَاسِبٌ “*Hayır, sen sınıfta kalacaksın*” denir.

كَلَّا'ye olumsuzluk edatı diyenler de olmuştur⁵⁸.

OLUMSUZUN OLUMSUZU, OLUMLUDUR:

Olumsuzluk kelimelerinin temel görevi, önüne geldiği kelimelerin mânâsını kalbetmek, yani ters çevirip müspet kelâmı menfî hale getirmektir. Kelimelerin bu şekilde kullanımı yukarıda anlatılmıştı.

Şimdi ise, olumsuzluk edatı olup önüne geldiği fiilin mânâsını olumsuz yapmayan, daha doğrusu olumsuzluk edatı ile birlikte kullanılmasına rağmen mânâsı olumsuz olmayan fiiller üzerinde duracağız. Zira burada anlamı olumsuz yapamayan edat değil, bilakis fiilin kendi taşıdığı anlamdır.

Bunlar, nâkıs fiil olan كَان ve benzerlerinden istimrar (devamlılık) bildiren fiiller grubundandır. Anlamları ise, genel olarak “devamlılık”tır⁵⁹. Bu fiiler مَا زَالَ، مَا بَرِحَ، مَا فَتِيَ ve مَا أَفْكَتْ'dir.

Örneğin زَالَ، nâkıs fiillerden olup “*ayrıldı, vazgeçti, bıraktı, kayboldu*” demektir ki, bunlar genel olarak olumsuzluğa delalet eden mânâlardır. Başına olumsuzluk edatı مَا geldiğinde مَا زَالَ olur, yani iki menfî yan yana gelir; bu iki menfinin peş peşe gelmesinden

55 A'raf 7/172.

56 Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, III,255; İbrahim, Abdülâlîm, en-Nahvu'l-vazîfî, Kahire, 1389/1969, s.305; Arapça Dilbilgisi, s.299; Çakır, Mehmed, Arapça'da Kelime Yapısı, İzmir, 1981, s.127; Akdağ, Hasan, Arap Dilinde Edatlar, Konya, 1981, s.9, 41, 46, 58, 63, 105, 113, 135;

57 Tekâsür 102/3.

58 Mu'cemu kavâ'id-i-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye, s.142; Arapça Dilbilgisi, s.299.

59 Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, II,273; en-Nûru'l-mudî', s.19,

زال, nâkıs fiildir. Mânâsı “ayrıldı, vazgeçti, bıraktı, kayboldu” demektir.

لَا تَرَاكَ صَاحِبًا *Hâlâ gülüyorsun.*

زال 'nin mâzîsinde de ما, muzârisinde de لا kullanımı daha yaygındır.

زال mânâsınadır.

مَا بَرِحَ الرَّجُلُ نَائِمًا *Adam hâlâ uyuyor.*

﴿ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴾ *Onlar ise ‘Musa yanımıza dönünceye kadar ona tapmaya devam edeceğiz’ dediler*⁶⁰.

فَيَّ de diğerleri gibi ما ile kullanıldığında “hâlâ, devam ediyor, sürüyor” mânâlarına gelmektedir.

Kasemden sonra فَيَّ 'deki olumsuzluk edatının hazfî câizdir. Bu durumda olumsuzluk edatı olmaksızın menfî mânâyâ gelir⁶¹. Bu durum her dilde olup, olumsuzluk anlamı konteksten çıkarılır.

﴿ تَاللَّهِ تَعَالَىٰ تَذَكَّرْتُ يَوْسُفَ ﴾ *Ömrün heba oldu, geçti sen hala Yusuf'u dilinden düşürmüyorsun*⁶². Yani mânâ, ‘sen bu işi yapma’ demektir.

لَا تَفُكْ de nâkıs fiildir. Olumsuzluk edatıyla kullanıldığında istimrar ifade eder.

مَا أَفُكْتُ زَيْدًا بَاكِيًا *Zeyd henüz ağlamayı kesmedi.*

Nâkıs fiillerin olumsuzu sadece harfle değil, fiil ve isimle de yapılabilmektedir⁶³.

لَسْتُ تَبْرَحُ مَجْتَهِدًا *Hâlâ çalıyor sun.*

زُهِيرٌ غَيْرٌ مُنْفَكٌّ قَائِمًا بِالْوَجِيبِ *Züheyr hâlâ ödevini yapıyor.*

Nâkıs fiiller, hiçbir şarta bağlı olmaksızın kendisinden sonra gelen cümlelerin ismini ref, haberini de nasb ederler. Ancak bu dört fiilin (مَا أَفُكْتُ, مَا بَرِحَ, مَا زَالَ) amel etmesinin şartı, kendilerini olumsuzluk (nefy), nehy, dua ve istifham-ı inkarının geçmesidir. Yine bunların mâzî ve muzâri çekimleri olup emri gelmez. Nâkıs fiillerden ما 'nin amel şartı ise kendisini mastariye ما 'sının geçmesidir⁶⁴.

OLUMSUZLUK KELİMELERİNİN İFADE ETTİĞİ ZAMANLAR:

Arapça'da zamanlar ana hatlarıyla mâzî (geçmiş), hal (şimdiki) ve istikbal (gelecek-geniş zaman) olmak üzere üçe ayrılır:

⁶⁰ Tâhâ 20/91.

⁶¹ Câmi 'u 'd-durûsi 'l- 'Arabîyye, II,274.

⁶² Yûsuf 12/85.

⁶³ Câmi 'u 'd-durûsi 'l- 'Arabîyye, II,274.

⁶⁴ Mu 'cemu kavâ 'idi 'l- 'Arabîyyeti 'l- 'âlemîyye, s.163.

Olumsuzluk kelimelerinin dahil oldukları cümleleri ve delalet ettikleri zamanlarını şöyle özetleyebiliriz.

A. Geçmiş Zaman İçin Kullanılanlar:

مَا, لَمَّا ve لَمْ 'dir.

مَا كَتَبَ Yazmadı, yazmamış,

لَمْ يَكْتُبَ Yazmadı, yazmamış,

لَمَّا يَكْتُبَ Henüz yazmadı-yazmamış, daha yazmadı-yazmamış.

B. Şimdiki Zaman İçin Kullanılanlar:

مَا ve لَيْسَ 'dir.

مَا يَكْتُبُ Yazmıyor,

لَسْتُ ذَاهِباً Gitmiyorum,

لَيْسَ مَحْمُودٌ كَسُولاً Mahmut tembel değildir,

لَيْسَ 'nin sonuna zaman belirten bir zarf gelirse, zamanı ona göre tayin edilir.

لَيْسَ زَيْدٌ مُسَافِراً أَمْسَ أَوْ غَدًا. Zeyd dün yolculuk yapmadı veya yarın yapmayacak.

C. Gelecek-Geniş Zaman İçin Kullanılanlar:

لَا ve لَنْ 'dir.

لَا يَكْتُبُ Yazmayacak, yazmaz, yazmıyor,

لَنْ يَكْتُبَ Yazmayacak, elbette yazmayacak, yazmaz.

Muzârinin başında gelecek-geniş-şimdiki zamanı ifade eden لَا, nadiren kullanıldığı mâzî fiille geçmiş zamanın yanı sıra dua mânâsı da ifade eder⁶⁵.

﴿فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى﴾ Ne dini tasdik etmiş, ne namaz kılmıştı⁶⁶.

لَا سَمِعَ اللهُ Allah etmesin.

لَمَّا, لَمْ, لَيْسَ, لَمَّا ve دُونَ 'nin OLUMSUZLUK DIŞINDA KULLANILDIĞI

YERLER⁶⁷:

Olumsuzluk kelimelerinden لَمَّا, لَمْ, لَيْسَ, لَمَّا, لَمْ, لَيْسَ ve دُونَ 'nin bazen olumsuzluk dışında başka maksatlar için kullanıldığı da olmaktadır. Bunlar kısaca şöyledir:

لَمَّا, olumsuzluk dışında مَآءٌ mânâsına şart ismi ve لَمْ mânâsına istisna olarak;

لَيْسَ, olumsuzluk dışında لَمْ mânâsına istisna olarak;

65 Fiillerin zamanı hakkında geniş bilgi için bakınız: Emsile Ve Tercümesi, (nşr: Demirayak, Kenan, Çögenli, M. Sadi), Ankara, 1997, s.1 v.d.

66 Kıyamet 75/31.

67 Geniş bilgi için bakınız.: Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb, I,323; el-Minhâc fi'l-kavâ'id ve'l-i'râb, s.204, 306, 313, 318; Mu'cemu kavâ'id il-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye, s.23.

إنْ; olumsuzluk mânâsı dışında şartiyye, إِنَّ 'nin hafifletilmişî (إِنْ), zâide ve tekid olarak;

ما, olumsuzluk dışında ism-i mevsul, marife-i tâmme, nekre-i (belirsiz) nâkısa, nekre-i (belirsiz) tâmme, ism-i istifhamiye (soru ismi), cezmeden ism-i şart, masdariye, masdar-ı zamaniye, zâide, taaccüp (şaşıрма) ve kâffe (amelden düşüren) olarak;

لا, olumsuzluk dışında, olumsuz atıf ve cevap harfi olarak;

غير, olumsuzluk dışında istisna olarak;

سوى, olumsuzluk dışında istisna olarak;

دون, olumsuzluk dışında zarfi mekan olarak kullanılır.

Bu bölüm doğrudan mevzuumuz olmadığından ayrıntılarına girmedik.

Yukarıda anlatılan olumsuzluk kelimeleri dışında, atıf harfi olan بل ve لكنْ ile istisna harfi olan إِلا ve istisna mânâsına harf-i cer veya camid mâzî fiil olan حاشا, عدا, حاشا 'nin olumsuzluk mânâları vardır. Ancak bu olumsuzluğun, anlattığımız diğer olumsuzluk kelimelerinden farklı yönleri bulunmaktadır. Bu kelimelerin kendilerinden öncesinin anlamı olumlu ise sonrası olumsuz, öncesi olumsuz ise sonrası bu defa olumlu anlama gelir.

جَاءَ زَيْدٌ بَلْ خَالِدٌ

مَا جَاءَ زَيْدٌ بَلْ خَالِدٌ

Zeyd değil, Halit geldi

Zeyd gelmedi, Halit geldi,

قَامَ زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُوٌ لَمْ يَقُمْ

مَا قَامَ زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرُوٌ

Zeyd kalktı, fakat Amr kalkmadı *Zeyd kalkmadı, fakat Amr kalktı,*

جَاءَ التَّلَامِيذُ إِلَّا مُحَمَّدًا

مَا جَاءَ التَّلَامِيذُ إِلَّا مُحَمَّدٌ

Mahmut dışında öğrenciler geldi

Mahmut dışında öğrenciler gelmedi,

قَرَأْتُ الْكِتَابَ خِلَا كِتَابٍ

مَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ خِلَا كِتَابٍ

Bir kitap hariç kitapları okudum *Bir kitap hariç kitapları okumadım,*

جَاءَ النَّاسُ عِدا عَلَيَّ

مَا جَاءَ النَّاسُ عِدا عَلَيَّ

Ali hariç insanlar geldi

Ali hariç insanlar gelmedi,

ضَجِكَ النَّاسُ حَاشَا زَيْدٍ

مَا ضَجِكَ النَّاسُ حَاشَا زَيْدٍ

Zeyd hariç insanlar güldü

Zeyd hariç insanlar gülmedi.

SONUÇ:

Arapça'da olumsuzluk ekleri (kelimeleri), Türkçe'deki yapının zıddına kelimenin başına getirilerek yapılır. Bu kelimeler özelliklerine göre Arap gramerinde bir çok başlık altında, farklı yerlerde anlatılmıştır. Yaptığımız bu çalışma, değişik konularda anlatılan ve bir çok farklı yönleri bulunan olumsuzluk kelimelerinin bir araya getirilip, aralarındaki

farklılık ve ortak özelliklerine değinilmesi ile bütün bunların bir araya getirilmesinden sonra ortaya çıkan hususiyetlerin ortaya konması şeklinde olmuştur.

Bu çalışmanın özeti mahiyetinde olan aşağıdaki tabloda, olumsuzluk kelimelerinin cinsi, ameli, ifade ettiği mânâlar ve kullanılışı gibi özellikleri bir arada verilmiştir.

	Cinsi	Ameli	İfade Et. Mânâ	Kullanılışı
لَمْ	Nefy harfî	Cezm (fiilde)	Geçmişin olumsuzu	لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
لَمَّا	Nefy harfî	Cezm (fiilde)	Geçmişin olumsuzu (olması beklenir)	بَلْ لَمَّا يَدْرِفُوا عَذَابَ
لَنْ	Nefy harfî	Nasb (fiilde)	Gelecek zamanın olumsuzu	لَنْ يَخْضَلَ ذَلِكَ
لَا ت	Nefy harfî	Ref-Nasb (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	لَا ت وقت راحة
لَنْ	Nefy harfî	Ref-Nasb (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	لَنْ المرء ميتاً بانقضاء حياته..
مَا	Nefy harfî	Ref-Nasb (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	ما هذا بشراً
	Nefy harfî	Ameli yok (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ
	Nefy harfî	Ameli yok (fi. c.)	'Değil, yok, -mez' mânâsına	وَمَا يُنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ
لَا	Nefy harfî	Ref-Nasb (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	فلا شيء على الأرض باقياً...
	Nefy harfî	Ameli yok (is. c.)	'Değil, yok' mânâsına	لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
	Nefy harfî	Ameli yok (fi. c.)	'Değil, yok, -mez' mânâsına	لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَتَكَاوَلَ
	Nehiy harfî	Cezm (fiilde)	Nehiy (yasaklama)	لَا تَقْتُلُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
لَا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ	Nefy harfî	Nasb-Ref (is. c.)	Bütün cinsi olumsuz yapar	لَا شَاهِدَ زَوْرٍ مَحْبُوبٍ
غَيْرِ	İsim	Cer (isimde)	-sız, olmayan, değil, -me mânâlarına	قَدِمَ رَجُلٌ غَيْرُ عَالِمٍ
سِوَى	İsim	Cer (isimde)	-den başka, -in dışında mânâlarına	أُرِيدُ كِتَاباً سِوَى كِتَابِكَ
دُونَ	İsim	Cer (isimde)	-siz, -den başka, -meksizin mânâların.	جَاءَ التَّلْمِيزُ بِدُونِ قَلَمٍ
عَدَمِ	İsim	Cer (isimde)	-sizlik, olmama mânâlarına	إِنَّ عَدَمَ الثَّقَةِ بِالنَّفْسِ هُوَ سَبُّ الْفِئَلِ
عَدِيمِ	İsim	Cer (isimde)	-siz, yoksun, mânâlarına	هَذَا قَلَمٌ عَدِيمٌ النَّظِيرِ
لَيْسَ	Nakıs fiil	Ref-nasb (is. c.)	'Değil' manasına	لَيْسَ مَحْمُودٌ كَسُؤْلًا

Tablodaki örnekler, makalenin içinde tercümeleriyle verildiğinden burada sadece metinleri verilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya, 1981.
- AKDEMİR, Hikmet, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999.
- ANTÂKÎ, Muhammed, *el-Minhâc fi'l-kavâ'id ve'l-i'râb*, İstanbul, 1985.
- ATEŞ, Ahmed - YAZICI, Tahsin - ÇETİN, Nihad M., *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul, 1964.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçe'nin Grameri*, Ankara, 1995.
- BİRGİVÎ, İmam Muhammed, *İzhâru'l-esrâr* (nşr. Yanık, Nevzat H.-Çögenli M. Sadi), Erzurum, 1998.
- ÇAKIR, Mehmed, *Arapça'da Kelime Yapısı*, İzmir, 1981.
- ÇÖRTÜ, M. Meral, *Arapça'da Cümle Kuruluşu Ve Tercüme Teknikleri*, İstanbul, 1997.
- el-CÂRİM, Ali – EMİN, Mustafa, *en-Nahvu'l-vâdih li'l-medârisi's-sâneviyye*, Mısır, 1965.
- el-DAHDAH, Antoine, *Mu'cemu kavâ'id-i 'Arabiyyeti'l-âlemiyye*, Beyrut, 1997.
- el-HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, İstanbul, 1984.
- EMSİLE VE TERCÜMESİ, (nşr: Demirayak, Kenan, Çögenli, M. Sadi), Ankara, 1997.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1984.
- GALÂYİNÎ, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1412/1992.
- HASEN, 'Abbâs, *en-Nahvu'l-vâfi*, Mısır, 1966.
- İBN HİŞÂM, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut, 1992.
- Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), trs.
- İBN ÂKİL, *Şerhu İbni 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, Beyrut, 1415/1995.
- İBRAHİM, Abdulalîm, *en-Nahvu'l-vazîfi*, Kahire, 1389/1969.
- KUR'ÂN-I KERÎM, Mealler: ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1984; İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açılmalı Meâli*, Ankara, 1993; YILDIRIM, Suat, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998.
- TÂCUDDİN 'Ammu 'Ali, *en-Nûru'l-mudî'*, Dimaşk, 1971.
- YA'KÛB, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-riyye*, Beyrut, 1992.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 137-146, ELAZIĞ-2001

NEŞÂTÎ'NİN “BİLE” REDİFLİ GAZELİ ÜZERİNDE BİR TAHLİL DENEMESİ

An Analysis on Neşâtî's Ghazel of “Bile” Rhyme

Gamze DEMİREL *

ÖZET

Neşâtî, 17. yüzyıl Sebki Hindî şairlerindedir. Bu makalede, şiirlerinde duygu ve hayale yer veren şairin “bile” redifli meşhur gazeli tahlil edilmeye çalışılmıştır. Gazelin kompozisyonu, yapısı, beyitlerdeki renk, şekil ve tasavvufî hususlardan hareketle Neşâtî'nin psikolojik tahlili ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neşâtî, gazel, yapı, tahlil, psikoloji, renkler

SUMMARY

Neşâtî is one of the 17. th century Sebki Hindî poets. In his poems the poet allows to happen emotion and imagine; in this article his famous ghazel homogenous with “bile” is tried to be analysed. The composition, the structure, the couplet's colour, the figure of the gazelle and sufism's matter and it's endeavor to bring up Neşâtî's psychological analysis.

Key Words: Neşâtî, ghazel, structure, analysis, psychology, colours

*) Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Araşt. Gör.

Gazel kelimesi sözlüklerde “kadınlar için söylenen güzel ve aşk dolu söz”ler şeklinde geçmektedir. Bu nazım biçimi, ilk olarak, Arap edebiyatında doğmuş, oradan İran edebiyatına, 13.yüzyılda da İran’dan Fars edebiyatı yoluyla Türk edebiyatına geçmiştir. “14.yüzyıldan başlayarak Kadı Burhaneddin, Nesîmî ve Ahmedî ile gelişmesini sürdüren gazel türü 15.yüzyılda Şeyhî, Ahmet Paşa, Necâtî ve Çağatay edebiyatında da Ali Şir Nevâî ile mükemmellik kazanmıştır. Zâtî, Hayâlî Bey, Nev’î, Rûhî-i Bağdâdî 16.yüzyılın tanınmış gazel şairleridir. Bu yüzyılda Anadolu’da Bâkî, Âzerî alanında Fuzûlî gazeli doruğuna erişirmiştir. 17.yüzyıla gelindiğinde gazel, Nâilî’nin öncülüğünü yaptığı Sebk-i Hindî üslûbuyla yeni bir incelik ve zerafet kazanır. Bu yüzyılın sonunda Nabî gazele fikrî bir ağırlık kazandırmıştır. 18.yüzyılda Nedîm rindliği ve coşkuluğu, Şeyh Galip inceliği, duyarlılığı ve Mevlevîlik neşesiyle büyük gazel şairleri olmuşlardır. Tanzimat’tan sonra Encümen-i Şuarâ şairleri gazelde yeni bir atılıma girmişlerse de onu daha ileriye götürecek bir başarı ortaya koyamamışlardır,” (İPEKTEN;1996:441). Tarihsel gelişimine kısaca değindiğimiz gazel nazım biçimi, yüzyıllar boyunca Dîvân şiiiri içerisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu denli yaygın olarak kullanılmasına neden olarak insana insan olduğunu hatırlatan, kainatın yaratılış amacı olan “aşk duygusu”nu anlatmaya çok uygun olması gösterilebilir. Şairler duygu ve düşüncelerini, tahayyül ve tasavvurlarını edebî sanatlarla süsleyerek gazel nazım biçimini oluşturmuşlar ve bu yolla sanatçı kişiliklerini ortaya koymuşlardır. Bu nedenledir ki gazel nazım biçimi şairin sanatına tuttuğu bir ayna gibi düşünülmüş, sanat gücü için bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Divan şairlerinin gazel nazım biçimine verdiği önemi şu mısralar açıkça göstermektedir:

Gazel bildürür şâirin kudretin

Gazel artırur nâzımın şöhretin

(Fuzûlî)

“(Şairin kudretini bildiren gazeldir. Nâzımın ününü de gazel artırır)”, (DİLÇİN; 1986: 120).

Adından daha çok gazel şairi olarak söz ettiren “Neşâtî, “, anlamın sözden üstün tutulduğu, anlam derinliğinin ve insanın hayal dünyasının son derece önem kazandığı bir üslup yenilenmesi olan “Sebk-i Hindî”nin 17.yüzyıldaki temsilcilerinden biridir. İnceleyeceğimiz gazelde de Sebk-i Hindî etkisi görülmektedir. Bu etkinin bir sonucu olarak hayal inceliğinin, anlam derinliğinin, zincirleme tamlamaların (mey-i zehr-âb-ı sitem....gibi) v.b. hususların dikkat çektiği görülmektedir. Neşâtî “Oldukça derin ve geniş bir hayal gücüne sahiptir; iç dünyası anlamlar hazinesine benzer. Mevlevî bir şair olduğu söylenmektedir. Şiirlerinde bu etki fazla görülmemekle birlikte yetişmesinde bu çevrenin etkisinin olmadığını düşünmek yanlış olur,” (ÜNVER; 1986: 17).

Neşâtî'nin aşağıda inceleyeceğimiz "bile" redifli gazelinin 18. yüzyılın başarılı şairi Nedim ve Yahya Kemal Beyatlı tarafından tahmis edildiği bilinmektedir. Yine Sadettin Nüzhet, Neşâtî'nin bu gazelinin Süleyman Ârif (öl.1769) tarafından müseddes haline getirildiğini söyler," (ÜNVER; 1986: 35) İnceleyeceğimiz bu gazel Riyâzî'nin gazeline naziredir. Bütün bunlar Neşâtî'nin döneminde sevilen ve beğenilen bir şair olduğunu göstermektedir.

Gazel birbiriyle anlam bütünlüğü içerisindeki beş beyitten oluşmuş "yek-âhenk" bir gazeldir. Dolayısıyla beyitler dikkatle incelendiğinde yalnızca vezin ve kafiye bütünlüğünün değil aynı zamanda anlam bütünlüğünün de sağlandığı dikkati çeker.

Şiirin veznine baktığımızda birinci beytin ilk tef'ilesi "Fâ i lâ tün", son tef'ilesi "Fe i lün", ikinci mısram birinci tef'ilesi "Fâ' i lâ tün", sonu ise "Fa'lün" biçiminde bitmektedir. İlk tef'ilenin "Fâ'i lâ tün" ve son tef'ilenin "Fa'lün" şeklinde değiştirilerek kullanılması dikkat çekicidir. Aynı durum, gazelin diğer beyitleri için de söz konusudur. Vezindeki bu değişimler, ayrılık neticesinde şairin ruhunda görülen çalkantıların dış yapıya yansıması biçiminde düşünülebilir. Bu değişiklikler kalıba canlılık ve kolaylık getirdiği gibi kalıptan dört ayrı şekilde yararlanılmasını da sağlamıştır. Gazelin tümüne hâkim olan mükemmellik veznine de yansımıştır denilebilir. Şiire ahenk unsurunu katan ve Türkçenin kısa hece özelliğini de karşılayan bu kalıp edebiyatımızdaki her türlü nazım şeklinde, özellikle kaside,gazel ve kıtalarda sıkça kullanılmıştır.

Gazelin ilk beytinde üç yerde ulama, bir yerde de imale yapılmıştır. Yerinde yapılan imaleler (a,ı, u, i)ler kusur sayılmaz, ancak bu beytin bir mısrasında "e" sesinde imale yapıldığı görülür. "e"sesinde yapılan imaleler pek hoş karşılanmaz fakat kusur olarak da görülmez.

Fe i lâ tün/ Fe i lâ tün/ Fe i lâ tün/ Fe i lün
(Fâ i lâ tün) Fa'lün

GAZEL

Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile

Devr-i meclis bana gird-âb-ı belâdır sensiz
Mey-i zehr-âb-ı sitem sâgar-ı gerdânı bile

Bâğa sensiz bakamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handânı değil serv-i hırâmânı bile

Sîneden derd ile bir âh edeyin kim dönsün
Aksine çerh-i felek mihr-i dirâhşânı bile

Hâr-ı firkatle Neşâtî-i hazînin vâ hayf
Dâmen-i ülfeti çâk oldu girîbânı bile

(Neşâtî)

Bu kısa açıklamalardan sonra tahlil denememize geçelim:

Gazelin kompozisyonu incelendiğinde birinci beytin giriş; ikinci, üçüncü, dördüncü beytin gelişme; beşinci beytin sonuç bölümü olduğu görülür. Birinci beyitte şair, ayrılığın kendi iç dünyasında oluşturduğu ruhî çöküntünün boyutunu verirken, birinci beytin ikinci mısrasından itibaren ve ikinci, üçüncü, dördüncü beyitlerde bu çöküntünün boyutunun kademe kademe arttığını, son beyitte de artık cinnet aşamasına geldiğini, kendini kaybettiğini anlatmaktadır. Çevreden kaçış, ben (iç dünya)e sığınış ve sonra benden de kaçış dikkat çeker. Âşık “ben”in de ötesine kaçmaktadır. Zaten “gird-âb” sözü ile görünmeyen, ancak hissedilen kayboluşu, yok oluşu ve kaçışı anlatır.

Gazele, “gitmek” fiili ile başlanması, şairin psikolojisini bu denli etkileyen ayrılığın başlangıcını vermesi ve bu yöndeki vurguyu arttırması açısından oldukça dikkat çekicidir. Onun ruhundaki derin yaralar, sevgilinin gidişi ve onu yalnızlığa terk edişi ile birlikte başlamıştır. Mevsim bahar, vakit gecedir; mekân ise bahar mevsiminde meclislerin kurulduğu bahçelerdir. Bu meclisin mumu olan sevgili gitmiştir, yani meclisin mumu sönmüştür. Mumun sönüşi ve vaktin gece oluşu karanlık bir ortamı çağrıştırdığı gibi şairin iç dünyasındaki karamsarlığın rengini ve boyutunu da ortaya koymaktadır. Gidiş (ayrılık-hasret) merkez noktadır. Diğer beyitler bu noktadan hareketle vücuda getirilmiştir. Dost, insanın sıkı muhabbetle bağlı olduğu, derdini paylaştığı, sevdiği, güvendiği kimselerdir. Ancak sevgili dostlardan bile üstündür. O olmadan dost meclislerinin hiçbir anlamı yoktur ve öyle ki onsuz olan dost meclislerinde kurulan meclis halkası şaire girdabı hatırlatmaktadır. Bu hatırlatış hem girdabın şekli, hem de girdaba kapılanların yok oluşu biçimindedir. Şairin ıztırapla kıvranan ruhu, meclis halkasını girdâb olarak tahayyül etmesine neden olur. Dairevî bir şekilde kurulan mecliste, en itibarlı kişiden başlanarak elden ele dolaştırılan şarap kadehi ise onun için artık zulmün zehirli şarabı gibidir.

Sitemin sözlük anlamı “zulüm, haksızlık, eziyet, çıkışma” dır. Eskiden zevk alınan bu dost meclislerinde sunulan şaraplar insana doyulmaz zevkleri bahşederken, sevgilinin gidişi ile birlikte bu meclisler girdâp, elden ele dolaşarak dönen kadeh ise zulüm ve haksızlığın zehirli şarabı gibi gelmektedir. Kadeh kelimesi şu anlamıyla da düşünülebilir: Kadeh, Divan şiirinde şekli ve rengi itibariyle genellikle sevgilinin ağzı için benzetme unsurudur. Ayrıca keyfiyet yönünden düşünüldüğü zaman ağızla olan benzerliği daha can alıcı olur. Sevgilinin ağzından çıkan her söz ve aşığa vereceği her bûse ona can bahşeder; âbihayât gibidir. İnsanı şarabın yaptığı etkiden daha fazla sarhoş eder. Sevgilinin dudağından dökülen kötü sözler ya da beyitle ilgili olarak ayrılık haberi aşığın gönlünü yaralar, ona acı verir. Verdiği acı, şarabın acılığından daha şiddetlidir.

Şair dost meclislerinden ve orada sunulan şaraptan zevk almadığı gibi bu meclislerin kurulduğu bağa bile bakmamaktadır. Çünkü bu bağ gözüne ateş gibi görünmektedir. Böylece bu gidiş neticesindeki ruh değişimini ve ızdırabının basamak basamak artışıını her bir beyitte açıkça hissediyoruz. Bağın gözüne ateş gibi görünmesi şu açılardan değerlendirilebilir: Bağdaki güller renk olarak ateşi hatırlatır. Çünkü bahar mevsiminde bağın büyük bir bölümüne güller hâkim olur. Diğer açıdan sevgiliye ait güzellik unsurlarından çoğu bağlarda bulunan özelliklerdir. Âşık bağa her bakışında sevgiliye ait özellikleri görür. Âşığın, baktığı her şeyde sevgiliyi görmesi, sevgili ile bütünleştiğinin, ulvî aşkın ve bu büyük aşk neticesindeki ruh halinin çarpıcı ifadelerinden biridir. Âşık yavaş yavaş aklî dengesini kaybetme noktasına gelmiştir. Artık kendisini mutlu eden her şeyden bir bir kopmaya başlamıştır. Önceden mutluluk veren şeyler şimdi acı vermektedir. Depresif bir ruh haline doğru kademe kademe kayış söz konusudur.

Şair sıkıntısının boyutlarını, ruhundaki çalkantıları basamak basamak verirken aslında dost meclislerini, orada bulunanları, meclisin şeklini, nerede ve ne zaman kurulduğunu da tasvir etmektedir.

Bahar mevsimi, hemen hemen tüm şairlere, yeniden bir diriliş hatırlatırken, bu ayrılık neticesinde âşık için tam tersine yok oluşun başlangıcını ifade eder. Denizde meydana gelen gelgitler nasıl ki girdabın oluşumunda etkiliyse sevgilinin gidişinin ızdırabı, gönle vurduğu darbeler ve ruhta açtığı derin yaralar da tıpkı yok oluşu hatırlatan girdaplar gibi onun sonunu hazırlamaktadır. Âşığın artık dayanacak gücü kalmamıştır ve ayrılık ateşi ile yanan gönlünden öyle bir âh çekecektir ki, bu âh ile feleğin devri ve hatta parlayan güneşi bile tersine dönecektir. Feleğin ve güneşin tersine dönmesini istemesi, kıyametin kopuşunu istemesi ile paralellik gösterir. Kıyametin kopmasını, dünyanın sonunun gelmesini istemektedir çünkü hayatının anlamı olan sevgili artık yoktur. Âşık üzgündür. Üzüntü “ Bir kimsenin bir şeyden yoksun bırakılması ya da bir kayba uğraması ve yoksun bırakıldığı ya da kaybettiği şeylerden ötürü kolay teselli bulamaması durumunda kendini açığa vuran bir duygudur. Üzüntü de kişinin bir elem, yani güçsüzlük duygusunu ortadan kaldırarak kendine daha iyi bir durum sağlamak isteğinin tohumlarını içerir. Bu bakımdan öfke nöbetleriyle eşdeğerdir; ne var ki, başka nedenlerle ortaya çıkması bakımından daha değişik bir görünüm taşır, bir başka yol izler kendine. Ama her şeye karşın aynı üstünlük eğilimini kendinde barındırır. Öfke başkalarına karşı yönelik olup öfkeye kapılan kişiyi hemen bir yücelmişlik duygusuna ulaştırmak, düşmanı kişiyi ise yenilgiye uğratmak işlevini görürken, üzüntüde ilkin ruhsal mülkiyet bir sınırlandırmaya konu yapılır; ne var ki, bu sınırlandırma kısa bir süre sonra ister istemez yine ruhsal mülkiyeti genişletme eylemine bırakır yerini, çünkü üzülen kişi bir yücelme

ve tatmin duygusuna ulaşmak için çaba harcamaya koyulur. Bu çaba, başlangıçta bir deşarj, bir başka biçimde olmakla beraber yine çevreye yönelik bir devinim kılığında açığa vurur kendini. Çünkü üzüntüye kapılmış kimse aslında davacı rolündedir, çevresine cephe almış bir tutumu sergiler. Her ne kadar üzüntünün insan yaşamında doğal bir yeri varsa da, aşırısı çevre için düşmanca ve zararlı öğeleri içerir,”(ADLER; 1998: 300). Bütün bu söylenenlerden hareketle âşığın içinde bulunduğu durumu anlamak pek zor olmasa gerek.

Son beyitte ise kendisini “dertli” olarak nitelendiren Neşâti’nin sevgi eteği, ayrılık dikenini ile yakasına kadar boydan boya yırtılmıştır. Sevgilinin gidişi ile üzüntüye gark olan gönlü hüznüldür, mahzundur. Sonunun ne olacağı konusunda kaygılıdır. Şair bu gidiş neticesinde ruhunda meydana gelen değişimleri ve içine girdiği bunalımı, kullandığı fiillerde geniş zamanı tercih ederek de ortaya koymaya çalışmıştır. Geniş zaman, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı da içerisine alır. Onun gidişi ile birlikte artık geniş zamana ait bütün unsurlar ve bu zamanda yapmayı planladığı her şey çok anlamsız gelmektedir. Artık âşık için ne şimdi, ne de gelecekte yapacakları önemlidir.

Gazelde üç yerde (birinci, ikinci, üçüncü beyitlerde) geçen “sensiz” ifadesi “sevgili”nin odak noktası olduğunu ve geniş zamanın olumsuzluğunu veren “sız” eki ile de sevgilinin olmayışının, şimdi ve gelecekte ne kadar büyük olumsuzluklara yol açacağını göstermektedir. Böylece sevgilinin gidişiyle birlikte ruhunda kopan fırtınaları ve hayata bakışındaki olumsuz değişimleri gözler önüne sermektedir. Hayatta var olan her şey “sen (sevgili)”e aittir ve “sen” her şeyin yöneldiği bir hedeftir. O varsa her şey vardır, o yoksa hiçbir şey yoktur. Ben’in sen ile bütünleştiğini görüyoruz. Bu noktadan hareket edildiğinde şiire tasavvufi bir boyut da kazandırabiliriz.

Şiirde iki tane birleşik fiile rastlanmaktadır:

1)Ah etmek: Duyulan ızdır neticesinde derin bir şekilde iç çekmek,

2)Çäk olmak: Yırtılmak

Bu birleşik fiillerin şiiri daha etkili kıldığı ve anlamı pekiştirici bir ifade gücü kattığı görülür. Ayrıca, yine bu ifadeler âşığın acısının ne denli büyük olduğunu da zihinlerimizde canlandırmamıza vesile olmaktadır.

Gazelde “bile” edatı ile redif oluşturulmuştur. “Bile”lerin her biri üzerinde durmak gazelin açıklanması açısından önemlidir. Cânı bile, yârânı bile, v.b. ifadeler şairin acısının büyüklüğünü gösterir. Sen olmayınca dost meclisleri bile, o bile, bu bile beni teselli edemiyor, avutamıyor, benim tek tesellim sensin diyor ve sevgisinin dünyadaki bütün zevklerden ve hatta dünyadan (çünkü kıyametin kopmasını arzuluyor) bile daha üstün ve kıymetli olduğunu anlatmak istiyor.

Aynı zamanda gazelin tümüne hakim olan simetrik bir dairevî yapı dikkati çekmektedir. "Meclis, girdâp, devr, gerdân, âh, çarh-i felek v.b" kelimelerinin bir dairevî yapıyı gösterdiği doğrudur. Örneğin âhın gökyüzüne kıvrıla kıvrıla çıktığı bilinen bir husustur. Ayrıca eski yazıda âh (oI), elif ve güzel he (o) ile yazılır. Bu "he" harfinin şekli de dairevîdir. Etek (dâmen)in, elbise yakasının ve kadehin yuvarlak oldukları da unutulmamalıdır. Şair bu acıların verdiği sarhoşluk neticesinde iradesini yitirmektedir. Şair, beytlere hakim olan dairevî yapıyı "meclis, kadeh, etek v.b. kavramların yanında "bile" redifi ile de ortaya koymaya çalışır. Bu dönüşler şairin başını ve ruhunu döndürmekte, iradesini yitirmesine sebep olmaktadır. "Bile" kelimesinin bir anlamı da "umulmayan bir işin gerçekleşmesi"dir. Şair sevgilinin gittiği güne kadar dost meclislerinden bile zevk alamayacağını hiç düşünmemiştir. Bu gidişle birlikte hiç ummadığı şeyler (meclisten zevk almama, bağın gözüne ateş gibi görünmesi...v.b.) başına gelmiştir. "Bile" redifi gazelin tümüne armonik bir nitelik kazandırmış, "an" seslerinde ise kafiye yapılmıştır. "Bile" ruhtaki çalkantıları, dönüşleri vermektedir. Redifin sağladığı kavram ortaklığına ve çağrışım kolaylığına bu gazelde de başvurulduğu dikkat çeker.

Âşık öyle sıkıntılıdır ki vücudunda dolaşan zulmün zehri ile yok oluşa yaklaşmaktadır. Denizde nasıl ki gelgitler olur ve bunun neticesinde girdaplar oluşursa, gergin olan insanın kalp atışları da hızlanır ve ölümle mücadele eden kişi, tıpkı denizdeki dalgaların kabarıp geri çekilmesi gibi sık sık nefes alır, göğsünün iniş ve kalkışı ard arda olur. İşte âşık da sevgiliden ayrılmanın acısıyla kendisini âdeta ölüme yaklaşmış gibi hissetmektedir.

Şairler duygularını, düşüncelerini, üzüntülerini, tahayyül ve tasavvurlarını ortaya koyarken dış dünyada var olan malzemelerden de faydalanır. Meselâ; ayrılığın ruhta bıraktığı çalkantılar ile girdap arasında kurulan bağ gibi, o acılar neticesinde ruh (benlik) unun nasıl kaybolup gittiği, tükendiği gibi.

Tasavvufta gül kesret, servi ise vahdettir. Eskiden servilere güllerin aşılacağı ve bu güllerin servilerin bütün gövdesini sardığı hatırlatılmış, üçüncü beyitte "gül-i handân" ifadesi kullanılarak kesretin vahdete olan galibiyetine de temas edilmiştir. Servi şekil olarak "elif" harfini hatırlatır, ebced hesabında da "bir (1)" sayısını ifade eder; Allah'ın sembolüdür. Gülün gülümsemesi açılmışlığını ifade eder ve onun açılmışlığı sevgilinin konuşması ile bütünleştirilir. Onun konuşması ve vahdeti kapatması koyu bir kesret içerisinde kalışını, vahdete ulaşamadığını ve sevgilinin ayrılışı neticesinde gerçek rehberini yitirmiş olduğunu, buna bağlı olarak cinnet noktasına geldiğini gösterir. Yine ikinci beyitte geçen bâde kelimesi tasavvufî açıdan düşünüldüğünde ilâhî aşkı

çağrıştırmalı ve bu aşkın bir sonucu olan ruh coşkunu ifadede bir araç olarak kabul edilmelidir.

Gazele hâkim olan renkler hususuna gelince; renklerin her birinin ayrı ayrı birer mesajlarının olduğu unutulmamalıdır. Örneğin kırmızı renk hayatı, siyah renk ise ölümü hatırlatmaktadır. Sevgili olmayınca âşık bağa bile bakmamaktadır. Çünkü güller ona yaşamı hatırlatmaktadır. Oysa onun gidişi ile birlikte her yer kapkaranlık olmuştur. Yani onun gidişi ile manevî bir ölüm başlamış, âşık adetâ ölmeden önce ölmüştür.

“Siyah renk, canlılığın ve diğer tüm renklerin reddi anlamına gelmektedir. Bu yüzden canımızın bir şeye sıkılmış olduğu kederli ve içe kapanık zamanlarımızda “karaları bağladım” deriz. Ayrıca bu renk, ölüm gibi bilinmeyen ve gizemli olgularla ilişkilidir. Kişiliğin karanlık yönlerine olan ilgiyi ifade eder,”(SUN; 1994: 170). “Siyah renk çoğu Batı toplumunda ölümü ve kederi sembolize eder. Bu renk, genellikle toplumu ve toplum kurallarını reddeden kişiler tarafından tercih edilir. Işığı inkar eden bir renktir,”(SUN; 1994: 169). İşte şair de canını yakan bu ayrılık neticesinde dünyaya bile meydan okumakta, kıyametin kopmasını istemektedir. “Doğrusunu söylemek gerekirse siyahın bir renk değil, daha çok bir durum belirlediğini düşünüyor ve siyahın taşıdığı anlamı iki noktada değerlendiriyorum. Birincisi; siyah, “asl’a dönüşün bir sembolüdür. İkincisi ise; siyah; “örtü, örtün, saklayan, sırlayan” anlamlarının karşılığında kullanılan esrârlı bir sözcüktür. Hatta daha da ileri giderek siyahın “Settâr” esmâsı ile örtüştüğünü ve bilinmezlik anlamında kullanılan “Gayb” hâline de işaret ettiğini söyleyebiliriz. Önce, siyâhın “asl’a dönüş” ile olan ilişkisini irdelemeye çalışalım.

“Günlük hayatta çok rastladığımız bir örnek vermek gerekirse”yakılan her şeyin siyâha dönüşmesinden başlayabiliriz. Elimize bir kibrit çöpü veyâ bir kağıt parçası alıp yaktığımızda, yanarken ışık veren ve farklı renklere bürünen bu cisimin sonunda siyâha dönüştüğünü/büründüğünü görürüz. Neden siyâha da başka bir renge değil? Yakılan her cisim aslında yok olmuyor ama şimdiye kadar bizim bildiğimiz, tanıdığımız hüviyetini terk ederek başka bir boyutta ve farklı bir hüviyette varlığını devam ettiriyor. Böylece gözünüzden saklanıyor/örtünüyor. Demek ki siyâh, asl’a dönüşün bir hâlini yansıttığı gibi bir perde görevi de yerine getirerek gözümüzden bazı şeyleri gizliyor”, (ŞAHİNLER; 1999: 19). “Özetle söylemek gerekirse, bütün renklerin kaynağı siyâh renktir. Hepsisi buradan doğar. Bu renkler tekrar siyâha dönecekleri zaman, beyaza doğru gider kaybolur ve aslına döner,”(ŞAHİNLER; 1999: 20). “...Hayat, iki siyâh arasında beyaz bir çizgiden ibarettir,“Eğer doğumumuzu düşünürsek, Kur’ân bunu bize şu âyetle anlatıyor:”...Sizi analarınızın karnında üç kat karanlık içinde şekilden şekile değiştirerek yaratıyor.”(Zümer/ 6) Âyetten yaşamımızın karanlık/siyâh bir yerde başladığı anlaşılıyor. Ya sonumuz? O da karanlık bir mekân olarak tasvir edilen Kabir’de noktalanıyor. Yani

“siyâh'tan gelmişiz siyâha gidiyoruz.” Hayatımız ise iki gece arasında bir gündüz gibi, ” (ŞAHİNLER; 1999: 21). Yukarıdaki ifadelerle dayanarak beyitlere hâkim olan bu siyahlık yani dolayısıyla karamsarlık şu açılardan da değerlendirilebilir: Sevgili ile neşe bulan dost meclisleri onun gidişi ile birlikte üzüntüye bürünmüştür. Âşık katıldığı bu meclislerden artık elini eteğini çekmiştir. Dolayısıyla onun meclislerden çekilmesi aslına dönmesine de vesile olmuştur. Artık iç dünyasına yönelmiştir. İşte meclisin ışığı olan sevgilinin gidişi, yok oluşu, kayboluşuyla birlikte bütün renkler de yok olmuş, beyitlere sadece bir siyahlık hâkim olmuştur. “Siyaha gidişin bir mânâda Allah'a dönüşü temsil ettiğini de söyleyebiliriz,” (ŞAHİNLER;1999:22). Sevgili meclisin mumudur. Sevgilinin gitmesi yani mumun sönmesi, yok olması ile birlikte her yer karamsardır ve her şey karanlık görünmektedir. Bu durum âşığın iç dünyasını da açıkça ortaya koymaktadır. Âşığın sevgilisini kaybedişi ile birlikte, görünürde olmasa da beyitlerin tümüne hâkim olan siyah rengi yani karamsarlığı da beraberinde vermektedir. Şairin sevgilisini kaybedişi ile birlikte depresif bir ruh haline bürünmesi ve bunun beraberinde siyah rengin hâkim olması “yas” motifini ve bu yasin insanın hem iç hem de dış görünüşe nasıl yansıdığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kırmızı rengi seçen insan hedefe ulaşmayı ve zorlukları yenmeyi temel hayat felsefesi yapmış kişidir. Bu uğurda güç ve azim ön plandadır. Kırmızı rengin sıcaklık ve mutluluk veren yanı olduğu gibi keder veren negatif yanı da vardır. Şairin bağa bakamaması hususunu bu renkte mevcut olan iki zıtlıkla ifade etmek mümkündür. Bağa bakamaz, çünkü bu renk ona hayatı ve yaşamın güzelliğini hatırlatır, oysa sevgili gitmiştir, o halde dünyanın sonu gelmelidir. O gittiği halde hayatın hâlâ devam ettiğini hatırlatan bağa, güllere ve kırmızı renge bakmak istemez. Bu durumda kırmızı renk ona keder vermekte, acısını bir kat daha arttırmaktadır. Böylece şair kırmızı rengi reddetmekte ve beyitlerde saklı olan siyah rengi tercih etmektedir. Çünkü “...bu rengin insanları, ruhlarındaki ışığı söndürmeye çalışırlar ve”(SUN; 1994: 169), yaşamak için gerekli olan “ışık enerjisini hiçbir zaman vücutlarına sokmazlar,” (SUN; 1994:169). Âşık sevgilinin gidişi neticesinde yas tutmaktadır. O siyahlara bürünmelidir ve dolayısıyla yaşamını devam ettiren unsurlardan biri olan ışığı da reddetmelidir. Çünkü “Kırmızı renk, dışa dönük özelliklere sahip olan, sıcak bir renktir. İnsanlara hayat ve enerji verdiği gibi, tembelliğin hüküm sürdüğü yerlere, çalışma şevki getirir,”(SUN; 1994:86). Şair sevgili gittiği halde hayatın devam etmesine öfkelenmekte dolayısıyla kırmızı renge ve bağa karşı isyan etmekte, ona yaşamı hatırlatan güllere ve onların bulunduğu bağa bakmak istememektedir. Âdeti hayattan kaçmaktadır, yaşamak istememektedir.

“ Tıbbî açıdan ise, kanda kırmızı kan hücrelerinin oluşması için, hemoglobinin üretimini artırır. Kan dolaşımını hızlandırır ve adrenalini miktarını yükseltir. Kırmızı renk, kan basıncını ve vücut ısısını artırır. Sinir sistemini harekete geçirmeye yardımcı

olur,”(SUN; 1994:86). Bu özellikleri göz önüne alınarak kırmızı rengin ve şarabın insan üzerindeki etkileri arasında da bağlantılar kurulabilir.

“.....Yeşil ile ilgili öncelikle vurgulamamız gereken şey, bu rengin gönlü de gözü de dinlendiren bir renk olduğu gerçeğidir. Yeşili sevmek, bir anlamda hayatı, doğayı, huzuru,sükûneti sevmek demektir. Yeşil bir başka yönden yaşam sevinci, umut simgesidir. Yeşil renkte insan, varlığın yeniden dirilişine tanık olur.”(ŞAHİNLER; 1999 :69). O halde genel olarak beyitlere hâkim olan rengin yeşil ve kırmızı olduğunu söyleyebiliriz. Beyitlerde yeşil rengin giderek azalıp kırmızı rengin artışı ise kesretin vahdete olan hakimiyetine işarettir. Yani kırmızının yeşile olan hakimiyeti gibi düşünülebilir.

Sonuç:

17. yüzyıl Dîvân şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Neşâtî'nin, yukarıda incelediğimiz gazeli, kısaca, şairin sevgilisinden ayrılışını, bu ayrılış ne- ticesinde iç dünyasındaki mücadelelerini, çevreden kaçıp ben'e sığınışını ve nihayet ben'den de kaçışını vermektedir. Şair, beyitlerin her birinde hissedilen bu ruh çalkantılarını basamak basamak ve her bir beyitte biraz daha arttırarak vermiş, bu hususları verirken de fiillerden, fiil kiplerinden, redif ve vezinden, kelimelerden, renklerden faydalanmıştır.

KAYNAKLAR

- ADLER (1998), Alfred (Çev: Kamuran Şipal),İnsanı Tanıma Sanatı, İst.1998 (8. Basım)
- AKÜN (1994), Ömer Faruk, “Dîvân Edebiyatı”, İslam Ansiklopedisi, c.9, s.389-427, İst. 1996
- ANDREWS , Walter G., “A. Revisionist Thesis for the Esthetics of the Ottaman Gazel”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXIV-XXV, 1980-1986, s.1-21
- BACHELARD (1995), Gaston, (Çev:Nail Bezel), Ateşin Tin Çözümlemesi, Ank. 1995
- DİLÇİN (1992), Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,Ank. 1992
- FREUD (1993), Sigmund (Çev: Günsel Koptage-ilal), Psikanalize Giriş Ruhsal Belirtiler (Genel Nevroz Öğretisi), İst.1993
- İPEKTEN (1996), Haluk, “Gazel”, İslam Ansiklopedisi, c.13, s.441-442, İst.1996
- (1989), Prof. Dr. Haluk, Eski Türk Edebiyatı (Edebî Bilgiler) (Nazım Şekilleri-Aruz Ölçüsü)(2. Kısım)-Aruz Ölçüsü, Erz. 1989
- KAPLAN (1996), Dr. Mahmut, Neşâtî Dîvânı, Akademi Kitabevi, İzmir 1996
- KÜÇÜK (1988), Sabahattin, Bâkî Dîvânı'ndan Seçmeler, Ank.1988
- PALA (1989), İskender, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ank. 1989
- SUN (1994), HowardQDorothy (Çev: Tuğrul Ökten), Renginizi Tanıyın, İst.1994
- ŞAHİNLER (1999), Necmettin, Siyah ve Yeşil (Kur'ân'da Renk Sembolizmi), İnsan Yayınları, İst.1999
- ÜNVER (1986), Doç. Dr. İsmail, Neşâtî, Ank. 1986
- YÜKSEL (1994), Prof. Dr. Nevzat, Ruhsal Belirtiler , Hatipoğlu Yayınları, Ank.1994

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 147-164, ELAZIĞ-2001

CAHİT SITKI TARANCI'NIN ÖLÜMDEN SONRA ADLI ŞİİRİNİN DİLBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ**

*Die Untersuchung Cahit Sıtkı Tarancı's Geicht mit Namen
"Ölümden Sonra" in Hinsicht der Linguistik*

Fatih ÖZEK*

ÖZET

Dil en özlü tanımıyla bildirişimi sağlayan göstergeler dizgesidir. İnsanların yaşamını düzenleyen, onları bir arada tutan ve bireyleri milletleşme çizgisine taşıyan en önemli unsur olan dil, varlığı ve dış dünyayı algılamamızı sağlayan tek araçtır. Edebî dil ise dil içinde farklı bir dildir. Edebî dilin içinde edebî bir iletişim olmasına rağmen amacı bildirişimi sağlamak değil, okuyanda ve dinleyende bir ruh coşkunuğu yaratmaktır. Bunun için de şiir dilinde kullanılan dil çeşitli anlam olaylarının, sapmaların, alışılmamış bağdaştırmaların, kısa ve özlü anlatımın, imajların yoğun olarak yer aldığı bir üst dildir. Bu çalışmamızda Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Ölümden Sonra" adlı şiirini yukarıda ifade ettiğimiz özellikler bakımından çözümlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: şiir, dilbilim, alışılmamış bağdaştırma, sapma, imaj, sembol, çağrışım değeri, yineleme

ZUSAMMENFASSUNG

Die Sprache ist in der weitesten Bedeutung das Zeichen system, das die Benachrichtigung verschafft. Die sprache die das wichtigste Element ist um das Men schenleben zu ordnen, Menschen vereinigen und aus Personen eine Nation bilden, ist das einzigste Element mit dem wir die Existenz und die Auffenwelt erkennen. Die literarische Sprache, jedoch ist eine verschiedene Art der Sprache Obwohl es sich in der literarischen Sprache um eine literarische Benachrichtigung handelt, ist das Ziel nicht benachrichtigen sondern bei dem Leser oder Zuhörer eine seelische Begeisterung verschaffen. Darum ist die Sprache, die man beim Gedicht schreiben benutzt eine Obersprache in dem sich verschiedene Bedeutungsereignisse, Abweichungen, ungewöhnliche Verbindungen, kurze und reine Ausdrücke und imagen zahlreich befinden in dieser Untersuchung haben wir uns bemüht das Gedicht von Cahit Sıtkı Tarancı mit Namen " Ölümden Sonra" in Hinsicht der obengenannten Eigenschafften zu analysieren.

Schlüsselwörter: Gedicht, Linguistik, ungewöhnliche Verbindunge, Abweichung, İmagen, Symbol, Assoziations wert, Wiederholung

**) Bu makale F.Ü. TDE bölümünde Prof.Dr. Ahmet BURAN yönetiminde hazırlanan aynı başlıklı bölüm içi seminerden özetlenmiştir.

*) Arş.Gör.,Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fozek@hotmail.com

Sosyal bir varlık olan insan, iletişimini *dilyetisi* sayesinde **göstergeler** aracılığıyla gerçekleştirir. Bildirişimi sağlayan her öge göstergedir. Bunun içindir ki, dil, bildirişimi sağlayan göstergeler dizgesidir. Dilin birinci işlevi iletişimi sağlamaktır. İletişim sırasında kullanılan dil, kelimelerin temel anlamını içerir. Günlük konuşma dili kelimelerin temel anlamları üzerine kurulduğu için, farklı anlaşılmalara, algılamalara yol açmaz. Günlük konuşma dilinde amaç iletişimin sağlanması olduğu için estetik bir kaygı yoktur. Buna bağlı olarak da kelimelerin temel anlamları dışında, kelimelere yüklenmiş farklı anlamlarla karşılaşmaz. Bu dili, *günlük konuşma dilini*, anlamak için de, herhangi bir özel çabaya gereksinim duyulmaz.

Edebî dil ise normal dilin içerisinde farklı bir **üst dildir**. Edebî dilin içerisinde, edebî bir iletişim olmasına rağmen, amacı bildirişimi sağlamak değil, insan zihninde yeni çağrışımlar, değişik imajlar, tasarımlar oluşturmak ve böylece insanı bir ruh coşkunluğuna ulaştırmaktır. Bunu kelimelerin temel anlamlarıyla değil, kelimelerin metin içerisinde/bağlamında kazandığı anlamlarla ve çağrışım değerleriyle yapar: "düzyazının işlevleri temel anlama, şiirinki ise connotation adı verilen yan anlamlara dayanır"(Aksan 1995; s.24) Temel anlam, edebî metnin çözümlenmesinde çıkış noktasıdır. Buradan hareketle kelimelerin metin içindeki duygu değerine ulaşılır. Şiirde kullanılan kelimeler, genellikle günlük dilde kullandığımız kelimelerden farklı değildir. Farklı olan, metin içerisindeki seslerinin daha düzenli; kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinin -günlük dile göre- daha düzensiz/az düzenli olmasıdır. Sesler arasındaki düzenlilik ve kelimeler arasındaki anlamsal düzensizlik şiir dilini öteki yazınsal türlerden ayıran önemli özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. "Belli bir izleğe bağlılık şiirsel yapıklarda zorunlu değildir. Konudan konuya geçişler hiçbir iç bağıntı olmaksızın yürütülse bile gündelik söylem, tutarlı olmak bakımından genellikle tek izleklidir. "(Stankiewicz 1980; s.545) Belli bir izleğe bağlı olmamak ki, "... lirik şiirin izleksel ve zamansal sınırı yoktur"(Stankiewicz 1980; s.545) şiirdeki hayal ve düş zenginliğini sınırlamayacak ve buna bağlı olarak da özgün imajlar yaratmasını sağlayacak geniş bir alan bırakacaktır.

Şiir dili, dilin bireysel kullanımınıdır. Saussure'ün **parole**, Chomsky'nin **performance** terimleriyle karşıladığı bu bireysel kullanım sayesinde, günlük dilde kullanılan kelimelerden hareketle yeni imajlar, sapmalar, vurgular, alışılmamış bağdaştırmalar karşımıza çıkmaktadır. Edebî dilde yazarın genel dilin yapısını bozmadan, estetik kaygı amacıyla oluşturduğu bu kullanımlar dili zenginleştirmekte ve bu da metinlerin anlaşılabilirliği için yorumlanmasını beraberinde getirmektedir. Çünkü edebî metinler, edebî dil kullanılarak ortak duyularını **imgelerle** ortaya koyar. Günlük hayatta karşılaşılan birçok olay/durum edebî metinde kodlanarak, edebî değerinin

artırılması için çeşitli söz sanatlarına, eksiltilere, değişik ve alışılmamış imajlara başvurulmuş anlatılır. Bu durum edebî metinlerin yorumlanmasını ve bu şekilde anlaşılmasını zorunlu kılar. Bu çalışmamızda Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Ölümünden Sonra " adlı şiirini çözümlemeye çalıştık. Bu çalışmamızın amacı, farklı bir dil olarak şiir dilini ortaya koymak ve şiir dilinin düzyazıdan ayrılan yönlerini ve konuşma diline yaklaşan yönlerini tespit etmektir. Bu çalışmamızdaki amaç:

1-Şiirdeki kelimelerin temel anlamlarını, yan anlamlarını¹ ve çağrışım değerlerini²tespit etmek,

2-Kelimelerin ve kelime gruplarının metnin bağlamı içerisinde kazandığı anlamları tespit etmek,

3-Bütün bu temel anlam, yan anlam, kelimelerin bağlam içerisinde kazandığı anlam ve çağrışım değerlerinden hareketle metnin çözümlenmesine çalışmak,

4-Şiir dilinin okuyucu /dinleyici üzerinde uyandırdığı etkiyi, okuyucu/dinleyiciye verdiği "zevkin" nedeni araştırmak ve bunları tespit etmeye çalışmak olmuştur.

ÖLÜMDEN SONRA

1-Öldük, ölümden bir şeyler umarak

2-Bir büyük boşlukta bozuldu büyü

3-Nasıl hatırlamazsın o türküyü

4-Gök parçası, dal demeti, kuş tüyü

5-Alıştığımız bir şeydi yaşamak (Samanoğlu,1988,s.63)

Yaşam canlılara *verilmiş* tek haktır. Yaşamın zamanla sınırlı, dolayısıyla geri dönüşümsüz olması; yaşanan hayatın en üst boyutta bütün yönleriyle, anlamlarıyla anlaşılmasını zorunlu kılar. Şair bu şiirinde ölüm temi ile yaşama olan bağlılığını ve sevgisini vurgulamak istemektedir. Şair şiirde kendine seçtiği konum bakımından hem yaşama, hem ölüme, hem de *ölümden sonrasına* hakim bir durumdadır. Yaşam ve ölüm arasında gidiş-gelişlerin olduğu şiirde her iki hayatı görebilen şairin yaşamdan ve ölümden beklentileri ve bulamadıkları gözler önüne serilmiştir:

¹ Bu metnin çözümlenmesi sırasında kullanılan temel ve yan anlamlar:Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay. Cilt 1-2 Ankara 1998' den alınmıştır.

² Çağrışım değeri, bir kelimenin metin içindeki kullanımına bağlı olarak, ses, şekil ve anlam bakımından insan zihninde çeşitli çağrışımlar uyandırmasıdır. Bu çağrışımların bütünü o kelimenin çağrışım değerini verir. Çağrışımlar insanların yaşantısına göre farklılık arz ettiğinden, aynı kelime her insanda değişik çağrışımlar yapabilir. Bunun için, bu metnin çözümlenmesinde kullanılan çağrışım değerleri, kelimelerin zihnimizde uyandırdığı çağrışımlardır.(BURAN,2000)

Şiir “öl-” fiili ile başlar. Ölmek kelimesi :

temel anlam ----->" hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi

yan anlam -----> yok olma , sona erme, çok büyük sıkıntı"(s.1725)

çağrışım değeri -----> son, bitiş, tükeniş, başlangıç, öze dönme...

Öl- eylemi yukarıda da görüleceği gibi , hem maddesel tükenişi, hem de varoluşsal bir ilk oluşa dönüşü ifade eder. Ölüm bu dünyaya ait bütün eylemlerin bitiş eylemi, diğer sonsuz alemdeki yaşamın ise başlangıç eylemidir. İnsan bu dünyaya bağlıdır. Yaşam insan için somut anlamda güvenin, kendini gerçekleştirebilmenin mekânıdır. Bu yönüyle yaşam, insan için olumlu; ölüm ise olumsuz bir kavramdır. Öldük kelimesine morfolojik olarak bakarsak;" öl- " fiil kökü, "+dü " görülen geçmiş zaman eki, " +k " 1.çoğul şahıs ekidir. Görülen geçmiş zaman eki geçmiş, bitmiş bir eylemi ifade eden bir fonksiyona sahiptir. 1.şahıs çoğul ekinin ise birlikteliği, çokluğu gösteren bir işlevi vardır. Böylece "ölmek" fiilinin aldığı eklerle de ölümün sona eriş, bitiş, tükeniş olduğunu ve bu tükeniş, bitişin, sona erişin bireysel değil, herkes için geçerliliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Öldük kelimesinden sonra virgülün kullanıldığını görüyoruz. Virgülün işlevlerinden biri de "Cümlede özel olarak vurgulanmak istenen öğelerden sonra kullanılmasıdır."(İmla Kılavuzu 1996; s.52) Burada öldük kelimesi hem sözdizimsel bir sapma yapılarak dizinin başında kullanılmış; hem de kendisinden sonra virgül kullanılarak vurgu sağlanmış. Böylece " öldük " kelimesinin dize içerisindeki etkisinin artması ve vurgulanması mümkün olmuştur.

“Bir” kelimesi:

temel anlam -----> "sayı

yan anlam -----> tek, birleşik, eş, değer, sıfat veya zarf (bu durumda kullanılırsa başına geldiği kelimelere kuvvet, istek, kesin olmayan anlamlar katar)"(s. 302)

Bir kelimesi, dize içerisinde yan anlamına bağlı olarak kendisinden sonra gelen kelimeye belirsizlik anlamı katmıştır.

“Şey” kelimesi:

temel anlam -----> " madde, eşya, söz, olay, iş, durum vb yerine belirsiz anlamda kullanılır.

yan anlam -----> nesne, madde" (s.2089)

Şey kelimesi fenomenolojik olarak görünenin arkasındaki görünmeyendir. Şey/fenomen varlığın somut yansımalarını, soyut, duyuşsal, bilişsel anlam dizgelerine dönüşmesidir. Şey’i çözmek dünyayı, evreni, dünyanın büyüsunü çözmektir.

Bir şeyler tamlaması kelimelerin tüm bu yan ve temel anlamlarına bağlı olarak:

Çağrışım değeri -----> belirsizlik, insanı ilgilendiren, istediğimiz, aklımıza gelen, bulamadığımız, kaçırdığımız, ulaşamadığımız her şey...

Tamlamanın belirsizlik yönünü aydınlatan, anlamlandıran ise tamlamanın mısra içerisindeki-*bağlamındaki*-değeridir.

“Ummak” kelimesi:

Temel anlam -----> bir şeyin olmasını istemek, beklemek

Yan anlam -----> sanmak, tahmin etmek (s.1281)

Çağrışım değeri -----> ummak, geleceğe yönelik umut, beklenti, süreklilik...

Ummak kelimesi yeni bir başlangıç için de bir ilk adımdır. Uman kişi, içinde bulunduğu durumun daha iyi olmasını ister. Burada asıl dikkati çeken, " ummak " kelimesi ile " ölüm " kelimesinin aynı bağlamda kullanılmış olmasıdır. Çünkü " ölmek " kelimesi ile " ummak " kelimesi temelde birbirinden farklı, zıt kavramlardır. Zıt kavramların şiir dilinde kullanılması şiirin daha kalıcı olmasını sağlamakta ve şiirin bünyesinde bulunan zıtlıkları anlamsal bir ilişki içinde verebilmesi de şiiri başarılı kılmaktadır. Şairin ölüm ve ummak kelimelerini aynı bağlam içerisinde, anlamsal bir bağ kurarak ifade etmesi şiiri daha etkili kılmaktadır.

Birinci dizenin Türkçe sözdizimi kurallarına çerçevesindeki şekli şöyledir: "ölümden bir şeyler umarak öldük " ancak burada " öl- " fiili başta kullanılarak sözdizimsel bir sapma yapılmıştır. Sapmalar yeni anlatım biçimleri, yeni sözcükler oluşturarak günlük dil ile konuşma dili arasındaki farklardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca bu dizide "ölümden bir şeyler umulması " aşağıda değineceğimiz gibi hem alışılmamış bir bağdaştırma; dolayısıyla anlambilimsel bir sapmadır. Anlambilimsel sapmalar "insanların zihninde yepyeni değişik tasarımlar, imgeler oluşturmaya yöneltmektedir."(Aksan 1995; s.166) Sapmaların yeni biçimler, yeni sözcükler, yeni tamlamalar oluşturması okuyucu/dinleyici üzerinde daha kalıcı ve etkileyici izler bırakmakta bu da şiiri daha etkileyici ve kalıcı kılmaktadır:"Levin Şiir dilinin günlük dilden ayrılan yönlerini gösterirken ilk sırada sapmaları göstermektedir."(Aksan 1995; s.166)

"ölümden bir şeyler ummak" şiirde geçen ummak kelimesini aileden, arkadaştan, çevreden bir şeyler ummak şeklinde düşünürsek, ifademizin sıradan, etkisiz olacağı görülecektir. Ancak " ölümden bir şeylerin ummak" ifadesi okuyucu dinleyici /üzerinde yukarıda da değindiğimiz gibi bir etki bırakacaktır. Bunun nedeni ise burada alışılmamış bir bağdaştırmanın kullanılmasıdır. Doğan Aksan alışılmamış bağdaştırmalar için şunları söylemektedir: "alışılmamış bağdaştırmalara yönelmek, etkili anlatım çabalarının bir ürünü ve deyim aktarmalarından da yararlanan güçlü anlatım eğilimidir."(Aksan 1995; s.164). Ölümden bir şey umulması yeni ve alışılmamış bir bağdaştırma. Burada şairlerin özgün imajlar yaratmasının eserin etkisini ne derece de etkilediğini görüyoruz.

İkinci dize “bozul-” eylemi ile başlar. “Bozul-” eylemi:

Temel anlam ----->" bozulmak eylemine konu olmak

Yan anlam -----> iyi ve değerli niteliklerini kaybetmek, bir şeye kızmak, bozulmak"(s. 341)

Çağrışım değeri -----> eski halinden farklı olmak, kullanılamaz olmak, değerini kaybetmek, dağılmak...

Bozulmak " eylemi "boz- " fiilinden, "-ıl " edilgen çatı ekinden, ve " +du" görülen geçmiş zaman ekinden oluşmuştur. Fiilin edilgen ve dolayısıyla geçişsiz olması eylemin irade dışı, bir başkası tarafından veya kendi kendine oluşmasıyla gerçekleştiğini ifade eder. Dizenin genelinde olan belirsizlik burada da karşımıza çıkar.

“Büyü” kelimesi:

Temel anlam -----> "tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlar

Yan anlam -----> karşı durulmaz, güçlü etki"(s.369)

Çağrışım değeri -----> otomatlaşma, yasak/günah, kutsamak, gizem; gizeme bağlı olarak sır, belirsizlik, kuralsızlık, çekicilik, değerli olma..

Büyünün bozulması insanın sahip olduğu değerlerin, beklentilerin, düşlerin, hayallerin elden alınmasıdır. Düşleri, hayalleri , beklentileri elinden alınan, yani içinde bulunduğu büyüün bozulduğu kişi, fiziksel olarak değilse bile ruhen ölür. "T.S.Eliot büyük şiirlerin özelliklerden biri olarak da az sözle çok şeyin anlatılması "(Aksan 1995; s.64) olduğunu ifade eder. Dizedeki " büyü " kelimesi ile bu kısa anlatımı yakalıyoruz. Şair söylemek istediği bir çok şeyi tek bir kelime ile ifade etmiştir. Bu durum okuyanda ve dinleyende çeşitli çağrışımlar, bir tasarım zenginliğine yol açmıştır. Yine kısa anlatım düzyazı ile şiir dili arasındaki farklardan birini oluşturur: "Aragon ben düzyazıyla anlatamadığım şeyleri şiirle anlatırım " (Aksan 1995;s.64)der.

“Büyük” kelimesi:

Temel anlam ----->" küçük karşıtı, çok ortalamayı aşan(soyut kavramlar için)

Yan anlam -----> üstün niteliği olan, yetişkin, belli bir yaşa gelmiş, önemli” (s.370)

Çağrışım değeri -----> ulu, geniş, sonsuz, sınırsız, gök, çok...

Dizede kullanılan büyük kelimesi boşlukla birlikte bir sıfat tamlaması oluşturmuş ve boşluk kelimesini bir yönüyle nitelemiş ve belirtmiştir. Böylelikle boşluk kelimesi dize içerisinde özellikle vurgulanmış ve etkisi artırılmıştır. Yine dize içerisinde büyük kelimesinden önce" bir" belgisiz sıfatı kullanılmış ve böylelikle kendisinden sonra gelen ifadeye kuvvet katmıştır. Görüldüğü gibi *boşluk* kelimesi kendisinden önce gelen iki sıfat ile iyice vurgulanmış ve böylelikle *boşluk* kelimesinin okuyucu/dinleyici üzerindeki etkisi artmıştır.

“Boşluk” kelimesi:

Temel anlam -----> "oyuk, çukur, kapanmamış yer

Yan anlam -----> kesinti, kopukluk, boş geçen süre, yoksunluk duygusu, yetersizlik, içinde hiçbir cisim bulunmayan, uzay, vakum" (s. 333)

Çağrışım değeri -----> kaos, sıkıntı, düzensizlik, kararsızlık, sıkışmak, sınırsızlık, uçsuz bucaksız olmak, arayış, kendini kaybetme...

Büyünün bozulduğu yer/mekân boşluktur. İnsan için geniş anlamda mekân *dünyadır*. Mekân insanların durumlarına göre, yani işlevsel olarak geniş veya dar olabilir: "insanı sıkı, ona engeller çıkaran, onu diğer insanlarla ilişkiye girmeden men eden kapalı/dar mekân"(Korkmaz 1996; s.177)'nin varlığından burada söz edebiliriz. Çünkü içinde yaşanan mekân beklentilere, düşlere, hayallere cevap vermemekte ve bu yüzden değerlerimiz bozulmakta; yani dağılıp gitmektedir: " düşlerimizin imgelerini tüm içtenliğimizle yaşayacak olsaydık, dağılıp gitmiş ne çok değeri bir araya getirebilirdik"(Bachelard 1996; s.58). İşte düşlerimizin imgelerini tüm içtenlikle yaşayacak bir mekânın olmaması birçok değeri dağıtıp götürmüştür. Böylece dünyanın büyüü bozulmuş olur ve büyüü bozulan dünyada yaşam anlamını kaybetmiştir.

Boşluk kelimesinin temel anlamı ile, dize içerisinde kazanmış olduğu anlam arasında bir çelişki, zıtlık vardır. Genişlik, sonsuzluk temel anlamlarına sahip olan boşluk, dizede dar, sıkıştırılmış, insanı sıkı mekân anlamı kazanmıştır. Kavram olarak zıtlık yukarı da ifade ettiğimiz gibi şiirdeki etkiyi artırır başka bir unsurdur

Az önce boşluk kelimesinin iki sıfatla nitelendirildiğini ve böylece etkili anlatım sağlandığını ifade etmiştik. Yine aynı şekilde boşluk kelimesi bozulmak yükleminden önce kullanılarak vurgulanmıştır.

Dizede " b " seslerinin tekrarı alliterasyonu oluşturur. Ses yinelemeleri, ses sıklıkları, kafiye redif şiir dilinde önemli yer tutan müzikaliteyi oluşturmaktadır. Şairler şiirlerinde ki şiirsel özellikleri arttırmak ve daha etkili bir anlatım sağlayabilmek için müzikal unsurlara başvurur. Çünkü şiirdeki sessel özellikler, anlamsal özelliklerden veya ilişkilerden daha önce okuyanın ve dinleyenin dikkatini çekecektir. Şiir dilindeki anlamsal özellikler, belki kendini hemen ele vermeyecek ve bunun için zihninin bu yönde bir çaba harcaması gerekecekse de işiten kulak sesler arasındaki ilişkiyi fark edecektir. Çünkü (şiir) “seslerin karşılıklı ilgi ve münasebetine dayanır.”(Tunalı 1971; s.95) Bir şiir “yalnız anlam varlığı değil, ondan önce ses varlığıdır.”(Tunalı 1971; s.95). Bu özellik yine şiir dili ile konuşma dili arasındaki farklardan birini oluşturur.

Bir önceki dizemizde olduğu gibi bu dizemizde de sözdizimsel bir sapma vardır.

Üçüncü dizemiz “*hatırla-*” eylemi ile başlar. “*Hatırla-*” eylemi:

Temel anlam -----> "bilinen,unutulan bir şeyi akla getirmek, anımsama" (s.957)

Çağrışım değeri -----> anmak, anı, unutmak; unutmaya bağlı olarak sitem, reddetmek, özlemek; özlemeye bağlı olarak hasret, arayış, kaybetmek, istemek....

Hatırla- eylemi geçmişe dönük bir eylemdir. İnsan geçmişe dönük daha ziyade mutlu anılarını, olayları, kaybedilen ve özlenen şeyleri hatırlar. Bunun içindir ki, hatırlamak bize anıyı, anılmayı, sitemi, özlemi çağrıştırır. Bu dizede de hatırlamak eylemi geçmişe yönelik bir özlemin göstergesi olarak karşımıza çıkar. *hatırlamazsın* yüklemde geniş zaman olumsuzluk eki kullanılmıştır. Geniş zamanda, herhangi bir zaman kısıtlaması yoktur. Bundan dolayı etki alanı bütün zamanlar için geçerlidir. Olumsuzluğun kullanılması ile birlikte " hatırlama " eyleminin çağrışım değerlerinin geçmişten itibaren geldiğini, halen sürdüğünü ve devam edeceğini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

“Nasıl” kelimesi:

Temel anlam -----> " (bir kimse, olay veya konu için) ne gibi, ne türlü, zarf

Yan anlam -----> bir işin ne biçimde, hangi yolla olduğunu belirtmek" (s.1633)

Çağrışım değeri -----> hayret, şaşma, hesap sorma, sitem, serzeniş, bir şeyin olması gerektiğinin vurgulanması....

Hatırlamak eylemiyle dizenin bağlamı içerisinde sitem, serzeniş anlamı kazanmıştır. Aynı zamanda da hatırlamak eyleminden önce gelerek vurgu sağlanmış ve anlatım güçlendirilmiştir. Dizedeki bu kullanım bize, insanların konuşma dilindeki serzenişlerini dile getirmek için oluşturulan kullanımı hatırlatıyor. (nasıl gelmezsin, nasıl yaparsın, nasıl gidersin...) bu da metni daha etkili kılmakta ve okuyucu/dinleyici tarafından metnin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Çünkü " konuşulan dil etkilemeye çok önem veren, bu nedenle kimi zaman eksiltilere giden ve ton, vurgu, ezgi gibi bütün özelliklerin ağırlık kazandığı bir dildir."(Aksan 1995; s.48). Ancak bu söylediklerimiz konuşma dilinden şiir diline tamamen aktarılması mânâsına gelmemeli. " şiirde etkiyi artıran, doğal içten anlatımı sağlayan dizeler doğrudan doğruya konuşulan dil parçalarının aktarılması yoluyla değil, bu öğelerden zaman zaman yararlanılması yoluyla kurulanlar arasında görülmektedir."(Aksan 1995; s.54)

“O”

Temel anlam -----> " zamir(teklik üçüncü kişi)

Yan anlam -----> iki şeyden daha evvel sözü geçeni gösterir, uzakta olan, hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirtir." (s.1667)

Çağrışım değeri -----> bilineni, ortak olanı belirtme

Bu dizede *türkü* kelimesini nitelendirmiş ve türkünün bilinen, ortak olduğunu imlemiştir.

“Türkü” kelimesi:

Temel anlam -----> " hece ölçüsü ile yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume" (s.2267)

Çağrışım değeri -----> öz, milli oluş, ortak duyuş, kolektiflik, biz...

Türküler bizim duyularımızın, yani acılarımızın, sevinçlerimizin, kısacası bütün yaşantısal etkinliklerimizin müziğe, söze yansıyan yüzüdür. Dizede hatırlanması gereken veya hatırlanmamasından ötürü serzenişte bulunan *şeyler* türkü imgesiyle ifade edilmiştir. Bu da türkü kelimesinin temel anlamıyla değil, zihnimizde oluşturduğu çağrışım imlerimizle yapılmıştır. Böylelikle tıpkı " büyü " kelimesinde olduğu gibi tek bir sözle bir çok şey ifade edilmiş ve şiir diliyle iletişim dili arasındaki farklardan birini ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü dize " gök parçası " tamlaması ile başlar. *Gök* kelimesi tek başına özgürlüğü, huzuru, gücü, ululuğu, enginliği, ulaşılmaz olmayı, kutsallığı, maviyi; maviye bağlı olarak hayali, sonsuzluğu; sonsuzluğa bağlı olarak sınırsızlığı, bilinmezliği, tedirginliği çağrıştırır. Gökte olan çoğu şey bizim için kutsaldır. Gök kutsal olanların mekânıdır. (gök tanrı) bundan dolayı *gök* uludur, ulaşılmaması istenen yerdir, sınırsızdır ve özgürlük mekânıdır. Gök düşlerimizin rengi olan *mavidir*. Onun içinde mutluluğu, huzuru, hayali sembolize eder. Ancak sınırsız olması, aynı zamanda ürküntüyü de beraberinde getirir. Sonsuz olan " şeyler ", çoğu zaman bilinmezdir. Bu bilinmezlik de insanlara ürküntü verir. *Parça* kelimesi ise " bölünmüşlüğü, sınırlı olmayı, paylaşmayı, dağılmış olmayı " çağrıştırır. Bu tamlama bize parça kelimesinden ötürü sınırlandırmayı, sahiplenmeyi, gök kelimesinden ötürü de gök parçasının tüm çağrışım değerlerini çağrıştırır. Temelde iki farklı anlam taşıyan kelimelerle tamlama oluşturulmuştur. Aynı şekilde *dal demeti* tamlamasında da *dal* " bölünmüşlüğü, ayrılığı demet ise bütünlüğü, birleştirmeyi çağrıştırır. Her iki tamlamada da anlamca zıt kavramlar bir arada kullanılmış, buna bağlı olarak da şiirdeki etki artmıştır. Doğan Aksan kavram karşıtlıklarının kullanılmasının etkili anlatım yollarından biri olduğunu ifade eder ve şöyle söyler: " Duygu ve düşüncelerin dile getirilişi sırasında birbirine karşıt kavramların, olay ve durumların bir araya getirilmesiyle de şiirde güçlü ve etkili anlatım sağlanabildiği görülmektedir." (Aksan 1995; s.116)

“*Kuş tüyü*” tamlamasında da kuş "özgürlüğü, göğü, uçmayı, yeniden doğuşu..." çağrıştırır. Kuşların mekânı gökyüzüdür. Bundan dolayı sınırsız olmayı, özgür olmayı sembolize eder. Kuş aynı zamanda insanın ruhunu, yani ölümsüz tarafını da simgeler. Tüy kelimesi ise “hafif olmayı, özün kisvesini..." çağrıştırır. Aynı zamanda *tüy* kelimesinin asıl olanı kapatma, örtme gibi fonksiyonları da vardır.

Dördüncü dizedeki tamlamaların hepsinde bir zıtlık, anlamsal olarak bir simetri vardır. (parça-bütün ilişkisi) Ayrıca buradan hareketle şairin bütünsellik ile parçalanmışlık arasında yaşadığı ikilemi de görebiliriz. Şiirlerin temelinde olan zıtlık bu dizemizde açık bir şekilde görülmektedir. Bir şiirde zıtlıkların bulunması ona iyi şiir denmesi için yetmez. Ancak iyi şiir bu zıtlıkları başarılı bir şekilde bir araya getirebilendir. Bu ise" Coleridge'nin "bağdaştırma"(Archibacd 1980; s.325) dediği edimdir. Şairimizin bu dizede bu zıtlıkları başarılı bir şekilde bağdaştırdığı ve bunun da şiirdeki etkiyi arttırdığı açıktır.

Beşinci dize "alış-" eylemi ile başlar. Alış- eylemi:

Temel anlam -----> " bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek

Yan anlam -----> yadırganamaz duruma gelmek, sürekli ister duruma gelmek "
(s.83)

Çağrışım değeri -----> mutak olmak, sıradanlık, vazgeçememek, farkında olmama, tekdüzelik...

İnsanlar alıştığı şeylerden kolayca vazgeçemezler. Ancak bunu kaybettikleri anda fark ederler. Bu an gelene kadar alıştığımız şeyler farkında olmadığımız, sıradan gibi görünen şeylerdir. Alıştığımız kelimesinde 1. çokluk şahıs iyelik ekini görüyoruz. Bu ek tıpkı *öldük* eyleminde olduğu gibi alışmak kelimesinde de durumun aynı olduğunu yani bireysel olmadığını, genel geçerlilik taşıdığını ifade eder.

Bir şey tamlaması üzerinde daha önce durmuştuk. Daha önceki kullanımında istediğimiz her şeyi ifade eden bu tamlama dizinin bağlamına bağlı olarak " küçümsemeyi, belirsizliği " çağrıştırmaktadır.

"Yaşa-" eylemi:

Temel anlam -----> " canlılığını, hayatını sürdürmek

Yan anlam -----> oturmak, eğlenmek, geçinmek, sürmek, devam etmek"(s. 2445)

Çağrışım değeri -----> var olmak, boyut kazanmak, yaradılış nedeni, temel esas olan, büyüme, yayılmak...

İnsan hem bu dünyadaki konumunu ve inanılıyorsa öteki dünyadaki konumunu, yaşam içerisinde belirler. Bu bakımdan yaşam her iki hayat için varlığımızın temelini oluşturur. Yaşam *an*lardan oluşur ve bu an içerisindeki tepkilerimize göre şekillenir. Yaşamak bütün boyutlarımızla var olmaktır. İnsan düşünen, üreten, gelişen ve geliştiren bir varlık olduğu anda gerçek mânâda yaşamış olur. Dizede yaşamak *alıştığımız bir şey* olarak nitelendirilmiştir. Bundan hareketle şairin yaşamı fark ettiğini, kaybetme ile kaybetmeme, önemli olup olmama arasında bocaladığını söyleyebiliriz.

Bu dizemizde de söz dizimsel bir sapma ve " ş " seslerinin kullanılmasından doğan bir alliterasyon vardır.

- 6-Şimdi o dünyadan hiçbir haber yok
- 7-Yok bizi arayan, soran kimsemiz
- 8-Öylesine karanlık ki gecemiz
- 9-Ha olmuş, ha olmamış penceremiz
- 10-Akarsuda aksimizden eser yok.

İkinci kıta “şimdi” kelimesiyle başlar. “Şimdi” kelimesi :

Temel anlam -----> "şu an, içinde bulunduğumuz zaman

Yan anlam -----> az önce, biraz önce, az sonra, yakında, artık, bundan böyle, bu duruma göre" (s.2096)

Çağrışım değeri -----> geçmişle bağlantı, yaşam, an...

Şimdi kelimesi birinci bölümdeki geçmiş zaman anlatılarının bittiğinin işaretidir. Artık geçmiş değil, yaşanan an ve onun insan üzerindeki yansımaları önemlidir.

O belirtme sıfatı *o türkü* tamlamasında olduğu gibi, kendisinden sonra gelen kelimeyi belirtmiş ve bu belirtilen kelimenin de bilinen, herkes tarafından ortak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kendisi ile belirttiği nesne arasındaki uzaklığı, dolayısıyla ayrılığı, kopuşu, kaybedilişi imler. " o uzak için kullanılan işaret sıfatıdır. İşaret edilen nesnenin uzakta olduğunu bildirir."(Ergin 1993; s.236) Burada dünya kelimesinden önce gelmiş ve dünyanın kendisi için uzaklığını, dünyadan kopuşunu ifade etmiştir.

“Dünya” kelimesi:

Temel anlam -----> " üzerinde yaşadığımız gök cismi

Yan anlam -----> dış çevre, ortam, duygu, düşünce, hayal alemi " (s. 654)

Çağrışım değeri -----> mekân, hayal, yaşam, varlık, umut, beklenti, çokluk, evren, döngüsellik...

Dünya insanın kendisini gerçekleştirebildiği tek mekândır. Canlıların yaşadığı bilinen tek mekân olan dünya, şiirde kaybedilmiş, yitirilmiş bütün beklentilerin simgesidir. " O " işaret sıfatıyla beklentilerin kendisi için uzaklığı belirtilmiştir ve bu dünyadan haber olmaması, var oluşu bütün boyutları ile yokluğa dönüştürmektedir.

“Hiçbir” kelimesi:

Temel anlam -----> " bir isimden önce gelerek o ismin bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını bildirir." (s.991)

Çağrışım değeri -----> kesinlik, olumsuzluk, yokluk...

Hiçbir kelimesiyle umudun, beklentinin olmaması kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır. " hiç haber yok " veya " bir haber yok " denilmemiştir. Beklenti ne kadar

çok olursa, olmaması durumunda da tepki o kadar çok olur. Burada kuvvetli bir istekle beklenen haber yaşama ait izlerdir. Bu çok beklenen haberin olmaması, dolayısıyla bu kuvvetli tepki, yukarıda söylediğimiz şekilde vurgulu olarak kendini göstermiştir.

“Haber” kelimesi:

Temel anlam -----> " bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi, salık

Yan anlam -----> iletişim veya yayın organları ile verilen bilgi, bilgi" (s.919)

Çağrışım değeri -----> ümit, sevinç, hüznün, heyecan, hatırlanmak...

Haber yalnız olmamanın, düşünülmenin, başkaları tarafından fark edilmenin ve arada olan bağlantının simgesidir. Şair burada kopmuş olduğu hayatın kendisine sunacağı kurtuluş, dönüş imgelerini beklemektedir.

“Yok” kelimesi:

Temel anlam -----> " bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse

Yan anlam -----> yasaklanmış olan şey, hayır anlamında " (s.2456)

Çağrışım değeri ----->varın karşıtı, hiçlik, bitiş, tükeniş, maddesel olarak kaybolma, yaşantısal varlığın sona ermesi, son, bilinmezlik, korku, ürperti, sonsuzluk...

Burada yok olan beklentilerdir. Umudunu kaybeden, süratle kaosa sürüklenen insan için haber bu dizede onu kurtaracak bir " el " gibidir. Ancak bu el yoktur.

Bu dizemizde de " hiçbir haber yok " ifadesiyle konuşma diline yaklaşılmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu da metnin daha etkili ve kalıcı olmasını sağlamaktadır.

Yedinci dize tekrar *yok* kelimesiyle başlıyor. Yok kelimesinin tekrarıyla şiir dilinin anlatım gücü müzikalite sağlanarak artırılmıştır. Ayrıca yok kelimesiyle tükeniş noktasına gelerek " haber " bekleyen şair son bir umutla sevdiklerine (arayan soran kimse) sığınmak istiyor. Fakat yok kelimesinin tekrar kullanılmasıyla tükenişin kaçınılmazlığı ortaya çıkıyor.

Birinci çoğul kişi zamiri olan *biz* in " çoğulluk, birliktelik kolektiflik, tekliğin zıddı olma ... " gibi çağrışım değerleri vardır. Biz zamiri bütün bu anlatılanların, yani anlam ve yaşam gerçeklerinin bütün insanlık için geçerli olduğunu imler.

“Arama-” eylemi:

Temel anlam -----> " birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak

Yan anlam -----> bir yöntem bulmaya çalışmak, araştırmak, yoklamak,ziyarete hatır sormaya gitmek, bir şeyin yokluğunu duyarak geri gelmesini istemek " (s.125)

Çağrışım değeri -----> umut,beklenti, özlemek, sitem...

Burada kaybedilenler bizi hayata bağlayan bütün mefhumlardır.

sormak kelimesinin " bilinmezlik, farkına varmak..." gibi çağrışım değerleri vardır. -an sıfat-fiil eki ile arayan soran kimselerin istediği niteliklerden yoksun

olduğundan şikâyetçidir. Arayan- soran kimselerin olmaması şairi şikâyet etmeye ve yalnızlıklarını paylaşacak birini/birilerini aramaya sevk etmiştir.

“*Kimse*” kelimesi:

Temel anlam -----> " herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi, nefer

Yan anlam ----->hiçbir kişi " (s.1324)

Çağrışım değeri -----> insan, yalnızlık, itilmişlik, önemsizlik, tüketiş...

hiç kimse yan anlamıyla bir önceki dizedeki "hiçbir " kelimesi arasında anlamsal bir paralellik olduğunu görüyoruz. Kelimenin bünyesindeki 1. Tekil şahıs iyelik ekinden hareketle bahsedilen kimselerin şair için önemli, dolayısıyla bir şeyler umduğu kişiler olduğu sonucuna varıyoruz.

Bu dizede yüklem başta kullanılarak ve sözdizimsel sapma yapılarak dizenin etkisi artırılmıştır. Ancak dizemizi " bizi arayan soran kimsemiz yok" şeklinde değiştirirsek iki ifade arasında anlam olarak bir farklılık görülecektir. Dizemizde " yok " vurgulanmıştır, böyle bir dizede ise "kimsemiz" vurgulanmış olacaktır. Görüleceği gibi kelimelerin yerlerinin değişmesi ,vurgunun değişmesine yol açmaktadır. “Şiir kelimelerin gizli izdivacıdır.”(BURAN,2000) Şiirde bulunan her kelimenin, diğer kelimelere bağlı olarak kazanmış olduğu bir değeri vardır. Nedenini tam olarak bilemediğimiz, ancak hissedebildiğimiz bu değerler, şiirin kelimelerle o gizli izdivacını oluşturur. Yukarıda vurgunun değişmesiyle şairin üzerinde özellikle durduğu, ön plana çıkardığı kelime daha geri planda kalmıştır. O zaman şunu söyleyebiliriz: şiirdeki kelimelerin şiirin bağlamı içerisinde kazandığı bir değer vardır. Şiirdeki kelimelerin çıkarılması veya yerlerinin değiştirilmesi şiirdeki anlamın, çağrışım değerlerinin değişmesine, yani şiirdeki bütünün bozulmasına neden olur. Bu da şiirin en büyük özelliklerinden biridir.

“*Öylesine*” kelimesi:

Temel anlam -----> "aşırı bir biçimde, fazla, o kadar çok" (s.1743)

Çağrışım değeri -----> alışılmış, sıradan,kuvvetlendirme,abartma...

Öylesine zarfı kendisinden sonra gelen kelimeyi temel anlamında olduğu gibi bir aşırılık, fazlalık, çokluk anlamı verir. Burada da karanlık kelimesinin, karanlık olma niteliği vurgulanarak artırılmıştır.

“*Karanlık*” kelimesi:

Temel anlam -----> “ışığı olmayan, bütünü veya bir parçası ışıktan yoksun olan

Yan anlam -----> gereğince anlaşılıp bilinmeyen, ne olacağı, sonu belli olmayan(durum) üzüntü, sıkıntı, perişanlık”(s.1209)

Çağrışım değeri -----> siyah, sıkıntı, ümitsizlik, yalnızlık, terk edilmişlik, korku, yok olma...

Karanlık varlığın üzerene çöken perdedir. Böylelikle varlığı tekdüzelik boyutuna getirir ve varlığı yok sayar. " dış dünyanın varlığının azalması, bütün içtenlik değerlerimizin şiddetinin artmasına yol açtığı görülür "(Bachelard 1996; s.66) buna dayanarak, şairin içindeki med-cezirlerin söze yansımalarını söyleyebiliriz.

ümitsizlik, yalnızlık, terk edilmişlik, korku, yok olma...

"Gece" kelimesi:

Temel anlam -----> " güneş battıktan gün ağarmaya başlamasına kadar geçen süre

Yan anlam -----> bu süre içindeki karanlık, gece vaktinde, geceleyin, eğlence, anma vb amaçlarla geceleri düzenlenen toplantı " (s.823)

Çağrışım değeri -----> zaman, karanlık, karanlığın bütün çağrışım değerleri, sancı...

Dizede gecenin çağrışım değeri olan karanlık ve karanlığın bütün çağrışım değerleri bir bütünsellik içinde sunulmuştur. Gece karanlığı, karanlıkta gecenin bir belirtisidir. Her karanlık bir aydınlığın bir umudu, her gecede bir sabahın, günün işaretini taşır. Ancak, burada " öylesine " zarfı, " ki " bağlacı ve " karanlık " sıfatıyla bu işaretlerin gerçekleşmediğini ve gecenin, dolayısıyla karanlığın sürekliliğine dikkat çekilmektedir. Burada artık birey yaşama ait bütün güzellikleri karanlığa gömmüştür.

Yine dizede sözdizimsel bir sapma ve gece kelimesindeki 1.çokluk şahıs iyelik ekinde de daha evvel dediğimiz gibi bireysellik değil de herkes için aynı olma durumu vardır.

"Ol-" kelimesi:

Temel anlam -----> " varlık kazanmak, meydana gelmek

Yan anlam -----> gerçekleşmek veya yapılmak, bir şeyi elde etmek, edinmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek, tamamlamak " (s.1680)

Çağrışım değeri -----> var oluş, varlığın ispatı...

Olmuş ve olmamış ifadelerinde bu andan itibaren fark etmeme, önemsememe gibi anlamlarla karşılaşırız.

"Pencere" kelimesi:

Temel anlam -----> " yapıları ve ulaşım araçlarını aydınlatmak amacı ile yapılan, çerçeve, cam, panjur, perde gibi eklentilerle daha kullanışlı bir duruma getirilen açıklık" (s.1787)

Çağrışım değeri -----> dışa açılan yer, ışık, aydınlık, parlaklık, dış dünyayla bağlantımız, ev, göz, ayırabilme, fark edebilme...

Göz dünyayı algılamamızı, anlamlı kılmamızı, yorumlamamızı, var olan her şeyi fark etmemizi sağlayan organımızdır. Göz ancak renklerle, ışıkla anlam kazanır. Bunlar yoksa gözün olup olmaması arasında fark yoktur. Güneşin, gökkuşağının, yakamozun bir

anlamı yoktur. Onun içinde, şair için her şeyin karanlık olduğu bir mekânda pencerenin yani insanın dünyaya açılan kapısı olan gözün bir işlevi yoktur.

ha olmuş ha olmamış ifadesinde tekrardan dolayı bir müzikalite, konuşma diline yaklaşan yönüyle de bir akıcılık, etkileyicilik vardır.

“Ak-” kelimesi:

Temel anlam -----> " bir yerden başka bir yere doğru gitmek

Yan anlam -----> aşağıya, yere düşmek" (s.62)

Çağrışım değeri -----> hareketlilik, durmamak, gitmek, geri dönüşün olmaması, su, sıvı, zaman...

Su kelimesiyle tamlama oluşturmuş ve suyun akar olması nedeniyle zamanın sürekliliğini ve çabuk, hızla geçmesini belirtmiştir.

“Su” kelimesi:

Temel anlam -----> " renksiz, kokusuz, tatsız ve oda sıcaklığında sıvı olan madde

Yan anlam -----> sıvıdan oluşan kütle(deniz,ırmak...)" (s.2033)

Çağrışım değeri -----> akmak., berraklık, temizlik, saflık, varlığın ilk maddesi, cevheri....

Ayrıca 10. Dizedeki “aki”s kelimesi "ışık ve ses dalgalarının yansıtıcı bir yüzeye çarparak geri dönmesi, yansıma, yankı"(s.61) temel anlamına, "bir cismin parlak bir yüzeyde görülmesi"(s.61) yan anlamına; “*eser*” kelimesi " emek sonucu ortaya konan ürün, yapıt"(s 726) temel anlamına ve "iz, işaret, im, belirti"(s.726) yan anlamlarına sahiptir. Bütün bu temel ve ayan anlamlardan hareketle, su kelimesinden başlayarak dize için şunları söyleyebiliriz. :

" su uzam var olmadan önce mevcut her şeyi kaplar. Su, süt henüz akamaz iken başlayan kandır. "(Illich 1985; s.13) akar su tamlaması, yaşamın sürekliliğini, zamanın hızla akıp gidişini geriye dönmeyişini, sınırsızlığı, başlangıcın ve sonun olmayışını sembolize eder. Su her şeyin kaynağı ve her şeyin yaşam sebebidir. Su kelimesi dizenin bağlamı içinde zamanla ilişki kurularak aktarılmıştır. " Heraklit'in bir ırmakta iki kez yıkanılmaz!" sözü zamanla sınırlı insan hayatının tersinmez, dönüşülmez ve aktarılmaz olduğuna işaret eder. Hayatın sürekli ve geri dönüşümsüz akışını, su imgesiyle bütünleştirerek kollektif bilinçaltına yerleştiren insan, zamanın görklü ve dinamik akışında süratli bir var olma mücadelesi verir. Bu varoluş mücadelesinde suyun, akar yada akıntılı olması devamlılığın, yani canlılığın cılız, kuru ve bulanık olması da cansızlığın, hastalığın ve ölümün bir göstergesi sayılmıştır."(Korkmaz 1998; s.91) Burada görüldüğü gibi " akar su " tamlaması kullanılmış ve " hayat " dolayısıyla " zaman "

sembolize edilmiştir. Bachelard' ın "düş suları" (Illich,1985,s.15) olarak belirttiği su imgesi hem estetik, hem de psikolojik yansımaların maddesidir. Görünümü, tadı çağrışım değerleri bakımından sınırsız göndergelere sahiptir. Su bütün varoluş alanlarının en temel maddesidir. Suyun çözümlenmesi, hayatın çözümlenmesidir. Çünkü varlığın ilk maddesi ve cevheri olan su aynı zamanda bünyesinde bir ikilemi barındırır. " su derin ya da sığdır, hayat veren ya da katledendir." (Illich 1985; s.35) Su çağrışım değeri olarak da iki yönlüdür.1- ana rahminin özsuyu. 2-ölüm, felaket(sel). Şiirde ölüm ve yaşam arasında , yani yokluk ile varlık arasında bocalayan, tükenen insanın söze dönüşen duygularını su imgesi içine alır. Bütün varlığımız suya aksimiz oranında vardır. Çünkü ölmüş bir kimsenin suya aksi düşmez. Aksi olan her şey vardır. Sadece varlıkların gölgesi vardır. İşte suda aksin olmaması yaşamın sona ermesidir. Hem maddesel, hem de ruhen bir bitişin bir göstergesidir. Ölmüş bir kimsenin hiçbir anısı yoktur. Ama şiirde şair anılarını hatırlamakta "düş suyu " bütün anılarını taşımaktadır. Dolayısıyla akar suda aksin olmaması her şeyin bittiğini; ancak her şeyi özlediğini ve yeniden başlamak, yaşamak istediğini gösterir.

Şiirin insanın yaşantısına bağlı olarak ortaya çıktığını kabul edersek, şiir yaşamın kendisinin bir parçasıdır diyebiliriz. Şiirin işlediği konu şayet her dönem için geçerli, insanlığı yakından ilgilendiren bir konu ise, insanlar üzerinde daha kalıcı bir etki bırakacaktır. **Ölümden Sonra** adlı şiirin her dönemde herkes için geçerli bir konuyu - *ölümü*- işlediğini görüyoruz. Bu da şiirin dinleyici/okuyucu arasındaki etkisini artıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu Doğan Aksan"her ulusun, sevilmiş, unutulmamış iyi şiirlerindeki özelliklerden biri " (Aksan, 1995; 275) olarak nitelendirmiştir.

Seslerle ilgili sayısal incelemeler, seslerle anlatılan konu arasında ilgi olduğunu kesin olarak kanıtlamamıştır. Ancak , sessiz bir ortamı anlatırken genellikle l,m,n,r ötümlü ünsüzlerin; savaş gibi konuların ve kızgınlık gibi duyguların dile getirilişinde ç,k,p,t gibi patlayıcı seslerden yararlandığı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Şiirimizde 90 tane ötümlü ünsüz, 36 tane ötümsüz ünsüz kullanılmıştır. İlk bölümde 50 ötümsüz ünsüz, 20 ötümlü ünsüz, ikinci bölümde 45 ötümsüz ünsüz, 16 ötümlü ünsüz, kullanılmıştır."l,r,m,n" gibi özellikle sessiz bir ortamı ifade ederken kullanılan ünsüzler ilk dizemizde 26 defa, ikinci dizemizde 23 defa; ç,k,p,t gibi kızgın ve sert bir ortam ifade edilirken kullanılan ünsüzlerin ilk bölümde 7 defa, ikinci bölümde ise 12 defa kullanıldığını görüyoruz.

Ötümlü ünsüzlerin bariz bir şekilde ötümsüz ünsüzlerden fazla olduğu görülmektedir. "l, r "gibi akıcı ünsüzlerin kullanılması (23defa), şiire bir akıcılık

kazandırmış, genel olarak ötümlü ünsüzlerin çokluğu da şiire, sakinliğin, sessizliğin ve duygusallığın ön plana çıktığı bir hava katmıştır. Ancak, "Nasıl hatırlamazsın o türküyü" ve "öylesine karanlık ki gecemiz" gibi sert çıkışların ve sitemlerin olduğu dizelerde ötümsüz ünsüzlerin daha fazla kullanıldığını görüyoruz.

Şiirimizde 52 ön ünlü, 54 art ünlü kullanılmıştır. genellikle duygusal ortamın hakim olduğu şiirlerde ön ünlülerin fazla olmasına rağmen, bu şiirimizde art ünlü sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Kafiye oluşturan seslerin de genellikle ön ünlülü seslerden oluşmasına rağmen, art ünlülerin fazla çıkmasını bir sebebe bağlamak oldukça güçtür.

SONUÇ

Şiir dili günlük dilden farklıdır. Çünkü şair dili iletişimi sağlayan bir unsur olarak değil, sanatının ham gereci olarak görür ve yaşamı sanatın çerçevesi içinde, estetik işlevleri de göz önüne alarak bize sunar. Şiir bu yönüyle dil içinde ayrı ve üst bir dildir. Şair, standart dilin kalıplarının dışına çıkarak, o dili kendine özgü kullanarak, kendi hayal dünyasında sentezleyerek sanatsal bir yapı/form içerisinde bize sunar.

Estetik kaygı taşıyan her eserde olduğu gibi şiir de gerçekliği tüm çıplaklığıyla ortaya koymaz ve koymamalıdır. İyi şiir, şimdiye kadar söylenmiş olanları veya yaşamın içinde her gün yüz yüze geldiğimiz olay ve durumları anlatmasına rağmen, bütün bu gerçekleri mümkün olduğu kadar yaşamsal bağdan kopararak, hiç kimsenin daha önce bilmediği ve söylemediği bir şekilde ifade etmelidir. Şair bunu gerçekleştirebildiği oranda özgün bir şiir yaratmış olur ve özgün bir eser yaratabildiği oranda da başarıya ulaşır. Bu bağlam içinde düşünüldüğünde şairin yan anlamlara, duygu ve çağrışım değerlerine alışılmamış bağdaştırmalara, sapmalara, kısa,özgü ve doğal anlatıma, kavram karşıtlıklarına, müzikal unsurlara başvurmasının nedeni anlaşılacaktır.

Şair, eserinde bize anlamsal bir dünyanın kapılarını açar. Kullandığı göstergeler ve bağdaştırmalarla mesajını, duygularını bize yansıtır. Bu yansımaların okuyan /dinleyende bırakacağı etki, şiirin gücünü belirleyecektir. Şair bunu düz bir anlam aktarımı şeklinde değil, sanatsal bir sunuş içerisinde bize aktardığı kadarıyla başarıya ulaşır. Şairin burada karşılaşacağı güçlük bir konu seçimi değil,-çünkü her şey şiirin konusu olabilir- seçtiği konuyu anlamsal ve sessel bir yapı içerisinde bir bütün olarak sunabilmektir.

Şiiri anlamak/çözümlemek şiire sistemli bir şekilde yaklaşmakla ve şiiri düz değil, anlamlandırarak okumakla mümkün olabilir. Bizim burada yapmaya çalıştığımız, şiirde geçen sözcüklerin tek tek çağrışım değerlerini tespit ederek incelemek, aynı zamanda bu çağrışım değerlerinden hangilerinin metnin bağlamına uygun olarak kullanıldığını belirtmek olmuştur. Böylece şiir dilinde kullanılan her bir göstergenin görünenin

ötesinde, sistemli bir alt yapıya sahip olduğu gözler önüne serilmiştir. Kelimeler düzeyinde yapılan bu değerlendirmenin yanı sıra yukarıda da belirttiğimiz gibi şiir dilinde yer alan unsurlar “Ölümden Sonra” adlı şiir üzerinde nedenleriyle birlikte gösterilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKSAN Doğan, (1999), Anlambilim, Engin Yay., Ankara
- _____, (1974), “Dilbilim Açısından Şiir”, Türk Dili, Cilt XXIX, S. 271, s.
- _____, (1998), Her Yönüyle Dil, TDK Yay., Ankara
- _____, (1995) Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Engin Yay., Ankara
- AKTAŞ Şerif, (1993), Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Akçağ Yay., Ankara
- ARCHIBACD, Macleish, (1980) "Şiirin Dili (çev. Akşit Göktürk)", Türk Dili, Cilt XLI, S.345 s.
- BACHELARD, Gaston, (1996) Mekânın Poetikası (çev. Aykut Derman), Kesit Yay. İstanbul
- BURAN, Ahmet, (2000) Yüksek Lisans Ders Notları, Elazığ
- EDWARD, Stankiewicz, (1980) "Dilbilim ve Şiir Dilinin İncelenmesi (çev. Akşit Göktürk)", Türk Dili, cilt:XLI, S:348, s.545-555
- ERGİN, Muharrem, (1993) Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay. İstanbul
- ILLICH, Ivan, (1985) H2O, Afa Yay. İstanbul
- İmla Kılavuzu (1996), TDK Yay., Ankara
- KORKMAZ, Ramazan, (1998) "Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu", Türk Kültürü, S.418, s.
- _____, (1996) Sabahattin Ali, YKY Yay. , İstanbul
- ÖZÜNLÜ Ünsal (1997), Edebiyatta Dil Kullanımları, Doruk Yay. Ankara
- SAMANOĞLU Gültekin, (1988) Cahit Sıtkı Tarancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 965, Ankara
- SAUSSURE Ferdinand De (1985), Genel Dilbilim Dersleri (çev. Berke Vardar), Birey ve Toplum Yay., Ankara
- ŞENER Muhsin (1996), Şiirin Diyalektiği, Suteni Yay., Ankara
- TUNALI İsmail (1971), Sanat Ontolojisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1515, İstanbul
- WELLEK R.-WARREN A. (1983), Edebiyat Biliminin Temelleri (çev. Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 165-176, ELAZIĞ-2001

GÖKTÜRK YAZITLARINDA TÜRK HALK EDEBİYATI UNSURLARI

Elements of Turkish Folk Literature at in Göktürk Inscriptions

Ebru ŞENOCAK*

ÖZET

Orhun civarında sekizinci yüzyılın ilk yarısında dikildiği tespit edilen Göktürk Yazıtları, başta Türk edebiyatı olmak üzere pek çok konuda “ilk”lere mührünü vurmuştur.

Türk kültürünün, Türk medeniyetinin, Türk töresinin vs. pek çok örneği, Türk tarihinin yazıya geçirilen ilk eseri olan Göktürk Yazıtları’nda tesbit edilmiştir. Bu unsurların yanısıra Göktürk Yazıtları’nda, Türk folkloru ile ilgili örnekler de bulunmaktadır. Söz konusu folklor ürünleri, sözlü gelenek içerisinde aktararak bir takım değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Biz bu makalemizde, Göktürk Yazıtlarındaki halk edebiyatı unsurlarını tesbit edip, bunların benzer yönlerini günümüzdeki şekilleriyle mukayese ederek değerlendirmeye çalışacağız. Böylece, yüzyıllarca önce yazılan eserdeki ürünlerin, günümüzde de hâlâ aynı anlam zenginliği ile ifade edilmekte olduğunu belirtmiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Destanlar, ağıt, folklor, atasözleri, ortak kültür değerleri.

SUMMARY

Göktürk inscriptions, which were identified that put in place around Orhun at the first half of the eight century, put stamps on many issues as “firsts”, primarily at Turkish literature.

Many examples of Turkish culture, Turkish civilization, Turkish custom etc. Were identified at the first written work of Turkish history which is Göktürk inscriptions. In addition to these elements, there are examples of Turkish folklore in Göktürk inscriptions. Above mentioned these folklore products reached through verbal tradition to today with some changes.

This article aims to identify elements of folk literature at Göktürk inscriptions, then, attempts to evaluate similarities with current types through comparison. Thus, it will be put forward that products of on written work of many centuries ago have still been mentioned with richness at the meaning.

Key Words: Epics, laments, folklore, proverbs, common cultural values.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Türk kültür tarihinin hemen hemen bütün ilklerine mührünü vurmuş olan Göktürk Yazıtları, Türk milletinin dil, duygu ve düşüncelerinin âdeta tercümanı olmuştur. Öyle ki, bu kutsal taşlar üzerine nakşedilen acı-tatlı yaşam tecrübeleri, her asırda yeniden şekillenmiş ve nesilden nesile, gerek dil gerek edebî eserler vasıtasıyla aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Yazıtlar incelendiğinde açıkça görülecektir ki, hayatın her safhası nasıl ki mûsikîde ses, resimde boya, mîmarîde taş ile sergileniyorsa edebî eserde de kelimelerin engin dünyası ile gözler önüne serilir.

Burada, işlenmiş bir edebiyat dili olarak karşımıza çıkan dil, zamanla “...*bütün Türkler arasında ortak söyleyiş değeri kazanmış, millî bir destan lisanı,*” (BANARLI 1987: 61) olmuştur. Bunu, sözlü gelenek içerisinde olgunlaşıp yazıya geçirilen “Dede Korkut Hikâyeleri” ve Göktürk Yazıtları arasındaki benzer ifade tarzı ile örneklendirebiliriz, (BANARLI 1987: 61).

Yazıtlarda, “*Güneydeki Şadpıt beğleri, kuzeydeki Tarkat buyruk beğleri! Otuz Tatar..., Dokuz Oğuz beğleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle!*” (ERGİN 1995: 17) şeklinde geçen ifadeler Dede Korkut Hikâyeleri’nde, “*Sağda oturan sağ beğler, sol kolda oturan sol beğler, eşikteki inaklar, dibte oturan has beğler, kutlu olsun devletiniz!*” (ERGİN 1995: 144) olarak geçer.

“Konuşmanın tam tersine yazı, bilinçdışından kaçınılmaz olarak çıkagelmez. Konuşulan dilin yazılma süreci, bilinçli yaratılmış belirli kuralların yönetimindedir,” (ONG 1995: 101). Söz konusu ifadeler, ortak bir yaşam tarzının, halk muhayyilesinde derin etkiler bırakmış olayların bilinç altındaki izleridir.

Konu ile ilgili bir diğer örnek de yazıtlarda, “*Görür gözüm görmez gibi, bilir bilgim bilmez gibi oldu,*” (ERGİN 1992: 30) sözlerinin “Dede Korkut Hikâyeleri”nde, “*Menüm görür gözlerüm görmez gibi oldı. Tutar menüm ellerüm tutmaz oldı,*” (ERGİN 222: 178) şeklinde geçmesidir.

Örneklerde de görüldüğü gibi sosyolojik bütünlüğe sahip olan bir milletin duygu, düşünce ve hayal dünyaları her dönemde benzer şekilde ifade edilmiştir. Buna göre, “*Kültür her ögesiyle topluluk birliğin ve bütünleşmenin açık veya örtülü oluşturucusudur*” (TURAL 1999: 37), diyebiliriz.

Orhun civarında VIII. yüzyılın ilk yarısında Kültigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (725) adına dikilmiş olan yazıtlarda; “İlk Türkçe metin, ilk Türk tarihi.....,

Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası....., Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri...” (ERGİN 1992: 7) olma gibi pek çok unsuru görebiliriz.

Konu ile ilgili olarak Saim Sakaoglu'nun “Göktürk Yazıtları ile Anadolu - Türk Folklorundaki Paralellikler Üzerine” adlı bir makalesi vardır, (SAKAOĞLU, 1994). Söz konusu makalede, insan hayatının geçiş safhaları olarak belirtebileceğimiz evlenme ve ölüm konuları Göktürk Yazıtları incelenerek tespit edilmiştir. Metinlerdeki düğün merasimleri, Türgiş hakanına kız verilmesi ve Türgiş hakanının kızının oğula alınması şeklindedir. Ölüm / “Yoğ” Töreni / Yas ise yazıtlarda, “Bumin Kağan”, “İstemi Kağan”, “Kapgan Kağan (Böğü Kağan)’ın Katun’u”, “Kapgan Kağan’ın oğlu Tonga Tigin’in”, “Kül Tigin’in” ve “Bilge Kağan’ın” “kergek bolması” üzerine yapılır. Metinde geçen ölüm, “yoğ” törenlerine dikkat edildiğinde eski Türklerdeki yas geleneğinin canlı bir şekilde yaşatıldığı görülür. Halkın; cenaze törenlerinde saçlarını, kulaklarını kesmeleri, cins has atlarını, kara samurlarını, mavi (gök) sincaplarını sayısız miktarda bırakıp gitmeleri bunun bir örneğidir, (SAKAOĞLU 1994). Folklor adı altında toplayabileceğimiz bu unsurlar, Türk halk kültürünün kökleşmiş geleneklerinin en güzel örnekleridir. Folklorik malzemeleri, “bilgi haline gelmiş folklorik malzeme, Yaşanan folklorik malzeme, sanat haline gelmiş folklorik malzeme olmak üzere üç şekilde değerlendirmiştir, (TAN 1997: 6). Buna göre halk edebiyatı ise folklorun alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazıtlardaki halk edebiyatı unsurları, yazıya geçtiği halde halk arasında anlatılmaya devam eden, söz unsuruna dayalı edebî ürünlerdir. Bunlar, nesilden nesile aktarılırken bir takım değişikliklere uğramış, farklı adlar altında fakat aynı / benzer konuların işlendiği türleri ihtiva ederler. Göktürk Yazıtları incelendiğinde de açıkça görülecektir ki, yaşanan hâdiseler ve bunların ifade tarzları yıllar sonra karşımıza tekrar çıkmaktadır. Biz bu çalışmamızda, adı geçen makalede folklor unsurları incelendiği için yalnızca, Göktürk Yazıtları’ndaki halk edebiyatı unsurlarını değerlendirmeye çalışacağız.

1. Nesir şeklinde (anlatmaya dayalı) olanlar
 - a. Destanlar ve Dede Korkut Hikâyeleri
2. Nazım şeklinde olanlar
 - a. Ağıt
 - b. Yaşname
3. Nazım- nesir karışık olanlar
 - a. Atasözleri ve deyimler

1. Nesir şeklinde (anlatmaya dayalı) olanlar

a. Destanlar ve Dede Korkut Hikâyeleri

Tarihî bir tecrübenin ürünü olan Göktürk Yazıtları'nda avcılık ile geçimin sürdürüldüğü, akıncı-dışa dönük bir toplumun hareketli yaşam tarzı sergilenir.

Göktürk Yazıtları'nda da destanlarımızdaki gibi hayvancı-akıncı bir toplumun at sürülerine sahip olduğunu, avcılık ile geçindiğini, millî değerleri uğruna savaştığını görüyoruz. Göktürk Yazıtları'ndaki "*Tangut milletini bozdum, oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini...yok kıldım,*" (ERGİN 1992: 45), "*O at sürülerini alıp besledim,*" (ERGİN 1992: 43), "*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk*" (ERGİN 1992: 53) ve "*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim...*" (ERGİN 1992: 47), sözlerini örnek olarak verebiliriz.

Hareketli bir yaşam tarzının hâkim olduğu destan türünde; yiğitlik, kahramanlık, kuvvet, cihangirlik duygusu kişilerin zihninde temel kavramlar haline gelmiştir.

Yazıtlarda, "*Kültigin öksüz atına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi,*" (ERGİN 1992: 29) ve "*Kızıl kanımı döktürerek kara terimi koşturarak, işi, gücü verdim hep*" (ERGİN 1992: 60) sözleri, kahraman bir toplumun başarısıyla, cesaretiyle ayakta durduğunun ifadesidir. Bunu yine, "*Gittiğin yerde hayrın şu olmalı; kanın nehir gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı,*" şeklindeki ifadelerde görürüz. Güç ve kuvvetin göçebe bir hayat için önemli olduğunu vurgulayan benzer ifadeler:

"Başın koyday keskemim
Kanın kara suday tökümün"

(Başını koyun gibi keserim/ Kanını kara su gibi dökerim) (YILDIZ 1995: 600) şeklinde, "Manas Destanı"nda da geçmektedir.

Gücünü Tanrı'dan alan kağan; cesur, bilgili, doğru vasıflarına sahiptir. Mesela, "*Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii,*" (ERGİN, 1992: 34) cümlelerinde söz konusu özellikler sıralanmaktadır. Burada toplumdan kopmamış gelenek ve göreneklere bağlılığı ile halkını idare etmiş bir kağan ve töreye uyan bir milleti görüyoruz. Kağan ve halkın karşılıklı hak ve vazifelere sahip olması ve daimi ilişkiler kurması sosyal devlet anlayışının bir örneğidir.

"Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz Kağan'ın ruhuna hâkim olan "*Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir,*" (KAPLAN, 1991: 15) şeklindeki Türk cihân hâkimiyetini ifade eden sözleri, Göktürk Yazıtları'ndaki "*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar onun içindeki millet hep bana tâbidir,*" (ERGİN 1992: 47) şeklindeki cihangir bir milletin daha geniş bir alana yayılma politikasında da görülür. "*Yalnız burada bahis konusu olan*

kahraman, efsanevî bir tip değil, tarihî bir şahsiyet; hâkim olduğu yerler de müphem destan mekânı değil, belli ve muayyen yerlerdir," (KAPLAN 1991: 38).

Alp tipinin en büyük özelliği olan at üzerinde devamlı olarak hareket halinde bulunma, ilerleme; Oğuz Kağan'ın, duvarları altın, penceresi gümüş, çatısı demirden evi görüp bir kişiyi görevlendirmesi, ona Kalaç adını vererek yoluna devam etmesi yine geniş mekânları elde etme politikasıdır.

Yazıtlarda dikkatimizi çeken bir özellik de topluluk içinde akıllı, doğruyu görebilecek kişilere verilen önemdir. "Oğuz Kağan Destanı"nda geleceği gören ak saçlı ihtiyar olarak karşımıza çıkan bilici, (BANARLI 1987: 20) "Şu Destanı"nda Öge maddesinde rastlanan yaşlı, sınanmış kişi, (SAKAOĞLU 1983: 38) Göktürk Yazıtları'nda da göçebe-hayvancı medeniyetin yol göstericisi olarak görülür. "*Bilgi bilmez kişi o sözü alıp yakına varıp, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın,*" (ERGİN 1992: 48, 53) ifadeleri gerçekleri önceden görebilecek tecrübeli bir kişinin değer yargılarıdır.

Burada, göçebelikten yerleşik hayata geçmenin yavaş yavaş görülmeye başlaması da dikkate değerdir. Ötüken ormanına yerleşerek, devleti idare etme düşüncesi (KAPLAN 1996: 41) bize geçiş dönemi özelliği gösteren "Dede Korkut Hikâyeleri"ni hatırlatmaktadır.

Türk kültür birliğinin, fikir anlayışının daha da önemlisi ifade tarzının benzeri "Dede Korkut Hikâyeleri"ndeki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han"da görülür. "*Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*" (ERGİN, 1992: 23) ve "*Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım,*" (ERGİN 1992: 19, 25) ifadeleri çocuğu olmayan Dirse Han'ın halkına yaptıkları ile benzerdir. Bu ifadeler hikâyede "*Aç görse toyurdu. Yalın görse tonatdı*" şeklinde geçer, (ERGİN 1995: 81).

Yazıtlardaki "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta ikisi arasında insan oğlu kılınmış*" (ERGİN 1992: 34) sözleri de bize "Yaratılış Destanı"ni hatırlatmaktadır. Hatta destanda Tanrı Kayra Han'a yaratma ilhamını veren, sudan çıkan Ak Ana göçebe toplumunda kadına verilen önemin en belirgin özelliğidir, (BANARLI 1987: 12). Bu anlayışın, diğer örneklerini biz, "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz'un ışıktan ve ağaçtan doğan hanımlara sahip olmasında görüyoruz. Söz konusu "kutsal kadın" motifi yazıtlarda, "*Umay gibi annem hatunun devletine, küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı,*" (ERGİN 1992: 25-26) ve "*annem hatunu yükselten Tanrı...*" (ERGİN 1992: 38) ifadeleri ile geçer. "Mahmut Kâşgarî'ye göre Umay - doğumdan sonra çıkan son'dur. Kadınlar bununla

tefe'ül ederler. Umaya taparsa oğul olur derler” (İNAN 1986: 38). Burada “anne” vasfıyla karşımıza çıkan kadın, bir melek kadar kutsaldır. Kadının doğurganlık ve kutsiyet özellikleri onun, tabiatın simgesi olarak değerlendirilmesini gerektirir. Buna göre, ölmeye yüz tutan tabiatın bahar mevsimiyle yeniden canlanması, kadının doğurganlığı ile eş değerdir diyebiliriz. “Bozkurt Destanı”ndaki dişi kurdun doğurganlık özelliği sayesinde Türk soyunun devamlılığının sağlanması, çoğalma ihtiyacının karşılanması; tabiatın coşkusunun, canlılığının bir ifadesidir. Hatta şamanistler, bütün dünyanın ruhlarla dolu olduğunu kabul ederek, tabiatın canlı olduğunu düşünürler. Şamanistlere göre, “*Dağlar, göller, ırmaklar (“yer-su”) hep canlı nesnelerdir. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay Dağları, Abakan, Kem Yenisey, Katun Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, fakat konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır,*” (İNAN 1986: 51). Göktürk Yazıtları’ndaki “*Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş, Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diye babam İltirış Kağan annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak,*” (ERGİN 1992: 21-22) sözleri de yine Türklerde kadınlara gösterilen önemin en güzel örneklerinden biridir.

“*Millî birlik bir bilinç seviyesidir; bir gizli dayanışma, bir örtülü birlikte yaşama arzusudur. Millî birlik duygusuyla önce millî bir devlet, sonra da bağımsızlık elde edilir. Millî birlik, devlet adı verilen yüksek düzeni takip eden bir bilince dönüşünce bağımsızlık yolunda savaş verilir*” (TURAL 1999: 37). Göktürkler de “ıduk yer-sub” (mukaddes yer-su) olarak ifade ettikleri vatanları için millî birlik duygusuyla mücadele etmişlerdir. Söz konusu mücadelede, şamanizm inancına göre yer-su ruhlarının da büyük rolü vardır, (İNAN 1986: 48). Devamlı hareket halinde olan ve bu yüzden düşünme unsurunu yaşamında ön plânda tutmayan, göçebe toplumunun elindeki en önemli silahlar; güç, kahramanlık ve millî şuur inancıdır. Mücadelesini tabiatın saf ortamında bu unsurlarla veren Türk toplumu bu yüzden, yerleşik hayatın hilesine, akıl ve zekâsına yenik düşmüştür. Göktürk Yazıtları’nda güç ve kahramanlık fikri ile hareket eden göçebe toplum, akıl ve zekâ ile hareket eden ikinci, zenaatçı topluma yenik düşmüştür.

Milliyetlerini, yurdunu Çin milletinin hilesi, tatlı sözü ve ipek kumaşına kanarak kaybeden Türklerin aynı tarih sahnesini “Göç Destanı”nda da yaşadıkları görülür. Başlarındaki kağanın Ötüken merkezinden ayrılmamalarını tembihlemesi ve “Göç Destanı”nda kutsal taşın Çinlilere verilmemesinin tembihlenmesi bu ortaklığın en belirgin yönüdür. Nihayet “Göç Destanı”nda bu söz unutulmuş ve Çinlilerin prensesine karşılık mânevî birliğin sembolü olan kutsal taş, parçalar halinde dağıtılmıştır. Canlı cansız bütün

varlıkların felâkete boğulup, acı çığlıklarla göç!..göç!" diye çırpınışları yazıtlarda da Türk toplumunun gittiği yerde mahvolması şeklinde dile getirilir.

Göktürk Yazıtları ile ortak veya benzer özellik olarak gösterebileceğimiz bir diğer unsur "inançtır". Yazıtlarda Türklerin, "*Tanrı lutfettiği için illiği ilsizletmiş kağanlıyı kağansızlatmış , düşmanı tabî kılmış dizliğe diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş*" (ERGİN 1992: 22) olduğu belirtilir. Bunun dışında Tanrı buyurduğu için dört taraftaki milletin düzene koyulduğu (ERGİN 1992: 48), Tanrı lûtfettiği için düşman askerlerinin çok olmasına rağmen korkmadan savaşıldığı (ERGİN 1992: 58) ve yine Tanrı bahşettiği için Türk milletinin kazandığı (ERGİN 1992: 42) belirtilir. Bu ifadeler Oğuz Kağan'ın gergedanı öldürdükten sonra kendi gücünü değil kullandığı âletleri "*(Gergedan) geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü; demir olsa (olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi, okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için)*" (ERGİN 1988: 15) şeklinde övmesine benzemektedir. Yazıtlarda belirtildiğine göre kağan da Tanrı'nın lûtfu ile bunları kendisinin değil, Türk milletinin başardığını belirtir.

"*Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş*" (ERGİN 1992: 22) şeklinde inancın gücünü sembolize eden ifadeler ise "Dede Korkut Hikâyeleri"nde görülür. Emren, kâfirle karşılaştığında Hak Teâla Cebrâil'e şöyle buyurur: "*Ya Cebrâil, var şol kuluma kırk erçe kuvvet verdim,*" bunun üzerine Emren savaşı kazanır, (ERGİN 1989: 224).

Yazıtlardaki dikkat çekici motiflerden birisi de "kurt" motifidir. Kağan'ın askerlerinin bir kurt olarak tasvir edilmesi, "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz'un vücut tasvirinde, "Ergenekon Destanı"nda önder vazifesiyle, "Göktürk Destanı"nda dişi bir kurt ile Türk soyunun devamlılığında, "Türeyiş Destanı"nda ise Tanrılarla evlendirilmek için yaratılan kızın gökten inen kurt ile birlikteliğinde görürüz.

Yazıtlarda yer yer Tonga Tigin'den de bahsedilmiştir. Bu da bize "Alp Er Tonga Destanı"na hatırlatır. "*Dördüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kültigin püskürtüp, Tongra'dan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük* (ERGİN 1992: 29) ve "*Üçüncü olarak Çuş başında savaştım ... Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum,*" (ERGİN 1992: 41) ifadeleri Alp Er Tonga'nın yas merasimine işaret etmektedir.

Netice itibarı ile diyebiliriz ki; "Yaratılış", "Oğuz Kağan", "Alp Er Tonga", "Şu", "Göç", "Türeyiş", "Ergenekon" destanları ve "Dede Korkut Hikâyeleri"nin ifade tarzlarına, motif unsurlarına Göktürk Yazıtları'nda da rastlıyoruz. Buna göre aynı kültür değerlerini ve değer yargılarını taşıyan bir toplumun ruhunu da eserlerine yansıtması ve orada bunları yaşatması millî şuur inancının bir ifadesidir.

2. Nazım şeklinde olanlar

a. Ağıt

Ağıt, ölümün korkunç soğukluğu karşısında yüreklerin ürpermesi, acıların, akan göz yaşlarının ona yoldaş olması ve kelimelerin bu sonsuz hasrete tercümanlık etmesidir.

Türk milletinin ilk ağıt örneklerine biz, Çin kaynaklarında rastlıyoruz. M. Ö. 119 yılında Hunlar, topraklarını Çinlilere kaptırınca üzüntülerini ağıt ile dile getirmişlerdir. Hun imparatoru Atilla'nın ölümü üzerine yine şairler, ağıtlar söylemiştir.

Göktürk Yazıtları incelendiğinde görülecektir ki, bu metinlerde de yuğ merasimine büyük önem verilmiştir. “*Köktürk Yazıtlarının anlatım gücünü ve söz zenginliğini gösteren ipuçlarından biri*” (AKSAN 2000: 51) olarak da değerlendirebileceğimiz ölmek kavramı, “uç-” (ERGİN 1995: 75), “uç bar-” (ERGİN 1995: 81), “yok bol-” (ERGİN 1995: 71), “kergek bol-” (ERGİN 1995: 72) şeklinde pek çok kelime ile ifade edilmekte ve yazıtlarda ölümün insan hayatının dönüm noktalarından biri olduğu âdeta vurgulanmaktadır.

Bu kavramlardan “kergek bol-” O. Nedim Tuna tarafından ilginç bir şekilde yorumlanmıştır. “*O. Nedim Tuna'ya göre ölüm kavramının bu yolla yansıtılmasında, kanatlarını gererek uçan kerek kuşundan yararlanılmakta, Şaman inançlarına uygun düşen “canın” (ruhun) kerek (denilen kuş) olması imgesi kullanılmaktaydı*” (AKSAN 2000: 51). Yazıtlarda, insanoğlunun dünyadaki hayatının son bularak yeni bir hayata başlayışının bu manada değerlendirilmesi, onun düşüncelerini ifade etme zenginliği hatta işlenmiş bir dile sahip olması ile açıklayabiliriz. Öyleki, yıllar sonra ağıt olarak nitelendireceğimiz türün ilk örneğini bile burada görebiliyoruz. Bu konuda Esmâ ŞİMŞEK şöyle der: ““*Sığıt*”, “*sığıtçı*”, “*sığta-*”, “*yoğ*”, “*yuğ*”, “*yoğcı*”, “*yuğcı*” “*yoğla-*”, “*yuğla*”, “*yoğlat-*” ve “*yuğlat-*” gibi terimlerin geçtiği bu âbidelerde müstakil ağıt metnine rastlayamıyoruz. Ancak, öyle satırlar var ki, bunları alt alta mısra şeklinde yazdığımızda âdeta ağıt türünün ilk örneklerini bulmaktayız:

*Kendim düşünceye daldım
Görür gözüm görmez gibi
Bilir aklım bilmez gibi oldu
Kendim düşünceye daldım
Zamanı Tanrı yaşar
İnsanoğlu hep ölmek için türemiş
Öyle düşünceye daldım.
Gözden yaş gelse mani olarak
Gönülden ağlamak gelse*

*Geri çevirerek düşünceye daldım
Müthiş düşünceye daldım*” (ŞİMŞEK, 1993: 3).

Yukarıdaki ifâdelerde görülüyor ki şair, kolektif şuur ile hareket etmekte ve âcizliğini saklamaktadır. Bu yüzden, gözyaşına, gönülden gelen ağlamalarına mâni olarak, evreni yorumlamaya başlar. Buradaki düşünmek kelimesinin anlamı, “üzülmek, mateme gark olmak”tır. İç dünyasının engin derinliğine açılan ızdırap kahramanı ayrıca, insan kaderinin yaşam ve ölüm çizgisinden ibaret olduğunu belirterek ölümsüzlüğü yalnızca Tanrı'nın yaşadığını söylemeye çalışır. Bazı araştırmacılar ise “...âbidelerdeki ifadelerin tamamını ölenler için yazılmış birer ağıt metni olarak kabul etmektedir,” (GÖRKEM 1992: 161). Yazıtlardaki bir başka ağıt örneğinin manzum şekilde ifade edilmesi bu görüşü destekler niteliktedir:

*“ Bilge Kağan uçtu
Yaz olsa, üstte gök
davulu gürler gibi, öylece ve
dağda yabani geyik gürlerse, öylece
mateme gark oluyorum”* (ERGİN 1992: 51).

Burada “uçmak” kelimesi hem cennet, göğe yükselmek, hem de ölmek anlamındadır. Diğer ifadelere dikkat edildiğinde ise, Bilge Kağan'ın ölümünden dolayı duyulan üzüntünün, yürekteki feryatların, tabiat unsurları ile aynîleştirilerek anlatıldığı açıkça görülür. Matem havası içinde bulunan kişinin “gök davulu” benzetmesi ile bir parçalanmışlığı, korkuyu, üzüntüyü ve trajik yalnızlığı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Gökyüzü nasıl gece ve gündüz şeklinde değişip bazen karanlığı bazen aydınlığı sergiliyorsa insan da bazen mutluluğu bazen de acılı yüreğiyle dolaşır. Söz konusu ifadelerde “yabani geyiğin gürlmesi” de dikkat çekicidir. Yabani geyik, yalnızlığı hissettirmenin yanısıra çıkardığı gürültülü ses ile de yas tutan, acı ile haykıran bir insana benzetilmiştir.

Diyebiliriz ki; daha sonraları ağıt adı ile yazılan manzum ifadeler o dönem yazıtlarındaki ifadelerin aynısıdır ve acılı günlerin tek tesellisi olarak dile getirilmektedir.

b. Yaşnâme

Anadolu Âşık Edebiyatı'nda “Yaş Destanı” veya “Yaşnâme” olarak bilinen destan şeklinin ilk örneğini biz, Türk millî kültürünün önemli vesikası olan Göktürk Yazıtları'na kadar götürebiliriz.

Yaşnâme'de âşık; soyunu, anasını, babasını, ana rahmine düşmesini, dünyaya gelmesini, çocukluk yıllarını, aile hayatını, sevgisini, hayatta çektiği sıkıntıları ve ölüm gibi konuları işler. Buna göre yaşnâme için, bir şahsın başından geçen hâdiseleri manzum olarak hikâye etmesidir diyebiliriz.

Göktürk Yazıtları'nda da, bu ifadelerin benzerini görüyoruz. “*On sekiz yaşında Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettim....Yirmi yaşında Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim....Yirmi iki yaşında Çin'e doğru ordu sevkettim....*” (ERGİN 1992: 39-40), sözleri örnek olarak verilebilir.

Diyebiliriz ki; Göktürk Yazıtları ile âşık şiirindeki yaşnâme arasındaki ifade benzerliğinin yanısıra, konu ve şekil bakımından farklılıklar görülür. Bunlardan birisi, yazıtlarda kağanın, yalnızca savaş anlarından bahsederek yaş yaş hesap verdiği görülür. Âşık şiirinde ise âşığın ana rahmine düşmesinden ölümüne kadar geçen sürede olanlar yaş belirtilerek anlatılır. İki tür arasındaki bir diğer fark, yaş verilerek belirtilen hâdiselerin yazıtlarda, nesir şeklinde âşık şiirinde manzum olarak ifade edilmesidir. Bazı araştırmacılara göre, Göktürk Yazıtları'nın tamamını manzum olarak düşünürsek (GÖRKEM, 1992: 161) bu farklılık da ortadan kalkacaktır.

3. Nazım - nesir karışık olanlar

a. Atasözleri ve deyimler

Atasözleri uzun tecrübelerin, yaşanılan hayatın sonucunda ulaşılmış ortak yargılardır.

Aynı millete mensup insanların, varlıklarını koruyabilmek için inandıkları kültür değerleri atasözlerine de yansımıştır. Bu yüzden kısa ve öz bir anlatıma sahip olan atasözleri, bir milletin fikir yoğunluğunu bünyesinde toplayan sözlerdir.

“Orhun yazıtlarının gerek yazılış amaçları ve konuları gerekse kısa oluşları atasözlerine başka tür ve metinlerde olduğu kadar rastlamamıza olanak vermemektedir, (AKSAN 2000: 96). Buna rağmen, yazıtlarda tesbit edilen atasözleri, Türk toplum hayatının her devresinde sık sık kullandığı, öz mesajlar ve değer yargıları olması yönüyle dikkate değerdir.

Göktürk Yazıtları'nda geçen “*Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin,*” (ERGİN 1992: 48) sözleri, Kaşgarlı Mahmud'un **Divan ü Lügât'it-Türk**'ündeki, “Aç ne yimes, tok ne times” (SAKAOĞLU 1994: 1), Elazığ yöresindeki “Tok açın halinden ne anlar” ve Atasözleri Sözlüğü'nde, “*Tok açın halinden bilmez (ne bilir), (var ne bilsin yok halinden)*” (AKSOY 1991: 397), “*Tok ne bilir aç halinden*” (AKSOY 1991: 398) şeklindeki atasözlerini bize hatırlatmaktadır. Bu ifadeler hâdis-i şerifte de, “*Komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir*” şeklinde geçmektedir.

Söz konusu atasözlerinde rahat ve huzur içinde olan kişinin tok iken de açlığın ne olduğunu düşünerek, bulunduğu durumun değerini bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim akıllı, bilici kişinin Türk milletine Ötüken yurdunda oturmasını söylerken de anlatmak istediği bu düşüncelerdir.

Yazıtlardaki “*Yufka olanın delinmesi kolay imiş ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş,*” (ERGİN 1992: 54) şeklindeki sözler, konu itibarı ile bize, “*Birlikten kuvvet doğar*”, “*Bir elin nesi var, iki elin sesi var*” şeklindeki atasözlerini hatırlatır. Bu sözlerde, aynı değer yargılarını taşıyan, kalabalık bir toplumun yok edilmesinin çok zor olduğu belirtilmek istenmiştir.

Atasözü özelliği gösteren bir başka söz de yazıtlarda şu şekilde geçmektedir: “*Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa zayıf boğa olduğu bilinmezmiş*” (ERGİN 1992: 52). Burada ise, bir toplum arkadan vurularak hile ile yok edilmek istendiğinde bunu yapan kişinin güçlü veya güçsüz de olsa başarıya ulaşabileceği anlatılmıştır. Konu ile ilgili olarak Ahmet CAFEROĞLU’nun da bir makalesi vardır, (CAFEROĞLU 1930: 11-14).

Göktürk Yazıtları’nda kullanılan deyimler de dikkate değerdir: “Uçup gitmek,” (ERGİN 1995: 24) “adı sanı yok olmak,” (ERGİN 1995: 38) “kökünü kurutmak,” (ERGİN 1995: 21) “sözünü kırmamak,” (ERGİN 1995: 50) “mateme gark olmak,” (ERGİN 1995: 51) deyimlerini örnek olarak verebiliriz. Görüldüğü gibi kullanılan deyimler, ifadeleri zenginleştirmekte ve anlatıma canlılık kazandırmaktadır.

SONUÇ

Diyebiliriz ki; yazıtlardaki ifade etmeye çalıştığımız halk edebiyatı unsurları hem tür hem de ifade tarzı olarak diğer anlatmaya dayalı türler ile benzerlik göstermektedir. Bu ürünler, sözlü gelenek içerisinde aktarılarak bir takım değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Göktürk Yazıtlarındaki yaşantı tarzı, destan devri toplumunun yaşantısını hatırlatmaktadır. Hayvancı-akıncı toplumun at sürülerine sahip olması, av hayvanları ile beslenmesi, başarı ve cesaretle ayakta kalabilmeyi hedeflemesi bunun örnekleri olarak verilebilir. Ayrıca yüzyıllar öncesinde yazılmış eserdeki ürünler günümüzdeki şekilleri ile aynı anlam zenginliğini korumaya da devam etmektedir. Mesela, yazıtlardaki hayvancı-akıncı toplumun yaşantısı destanlarda, Dede Korkut Hikâyelerinde aynı bilinçaltının izleri ile yazılmıştır. Bunun yanısıra ağıt, yaşnâme, atasözleri ve deyimlerde de sırası ile ızdırpların, baştan geçen hâdiselerin, yaşanmış tecrübelerin, nasihatlerin aynı ifade ile

verildiğini görüyoruz. Biz bunu, uzun bir tarihî geçmişe sahip Türk milletinin, dili kullanmadaki ifade gücüne bağlayabiliriz.

KAYNAKLAR

- AKSAN (1995), Doğan, **En Eski Türkçenin İzlerinde / Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler**, İstanbul 2000.
- AKSOY (1991), Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II**, İstanbul 1991.
- BANARLI (1987), Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1987.
- CAFEROĞLU (1930), Ahmet, “Orhun Âbidelerinde Atalarsözü” **Halk Bilgisi Haberleri**, I(3), Ocak 1930, 11-14.
- ERGİN (1988), Muharrem (Yayına Hazırlayan), **Oğuz Kağan Destanı (Tercüme- Metin-Sözlük)**, Ankara 1988.
- ERGİN (1989), Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara 1989.
- ERGİN (1992), Muharrem, **Orhun Âbideleri**, İstanbul 1992.
- GÖRKEM (1992), İsmail. “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar” **Türk Dünyası Araştırmaları**, nr. 77, Nisan 1992, s. 157-188.
- İNAN (1986), Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1986.
- KAPLAN (1991), Mehmet, “Göktürk Yazıtları”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1991.
- ONG (1995), Walter J., (Çev: Sema Postacıoğlu Banon), **Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözüün Teknolojileşmesi**, İstanbul 1995.
- SAKAOĞLU (1983), Saim, **İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı Metinleri I/ Destanlar I. Fasikül**, Erzurum 1983.
- SAKAOĞLU (1994), Saim, “Göktürk Yazıtları ile Anadolu-Türk Folklorundaki Paralellikler Üzerine”, **TDAY-Belleten**, Ankara 1994.
- ŞİMŞEK (1993), Esmâ, **Kadirli ve Osmaniye Ağıtları**, Antakya 1993.
- TAN (1997) Nail, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul 1997.
- TURAL (1999), Sadık, **Bilgelerin Yolunda**, Ankara 1999.
- YILDIZ (1995), Naciye, **Manas Destanı, (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara 1995.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 177-184, ELAZIĞ-2001

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE -sUz EKİ

Das Suffix -sUz im alten Türkeitürkischen

Ahat ÜSTÜNER *

Özet:

-sUz eki, Türkçenin en eski yapım eklerinden biridir. İsimden isim yapan -II/ -IU ekine göre olumsuzluk bildiren bu ek, sonuna geldiği ismi bulundurmama veya o isme sahip olmama ifade eden ve sıfat olarak kullanılan isimler türetir. Ancak -suz eki, Eski Türkiye Türkçesinde çekim eki göreviyle de kullanılmıştır. Ek, XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar çeşitli eserlerde vasıta hâli ekinin belirttiği kavramların olumsuz şekillerini ifade eden isim çekim eki görevi yapar. "gönlüñsüz, huzuruñsuz, sevgiñsüz, vs. " şeklindeki bu yapılar XVIII. yüzyılda sona ermiştir. Zamirlerden ve akrabalık isimlerinden sonra ekin, "babamsız, dayımsız" şeklindeki ifadelerde aynı görevle kullanımı devam etmektedir.

Zusammenfassung

Das Suffix -sUz ist eine der ältesten Bildungselemente des Türkischen. Dieses Suffix bildet als Adjektiv verwendete Substantive mit der bedeutung " (es) nicht bei sich haben bzw., (es) nicht besitzen". Jedoch wurde dieses Suffix im alten Türkeitürkischen auch als Flexionsendung verwendet. Dieses Element erfüllt von XIV. bis XVII. Jh. in verschiedenen Werken die Aufgabe der Substantivenflexionsendung, die die negativen Formen der durch den Kasus Instrumental bestimmten Begriffe darstellt.

Die Formen wie "gönlüñsüz (= ohne deine Liebe / Zuneigung); huzuruñsüz (= ohne deine Ruhe / Gemütlichkeit); sevgiñsüz (= ohne deine Liebe)" sind im XVIII. Jh. zu ende gegangen. Die Verwendung des Suffixes mit gleicher Aufgabe nach Pronomina und Verwandtschaftsnomen wie in Formen "babamsız (= ohne meinen Vater); dayımsız (= ohne meinen Onkel)" dauert noch.

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edeb. Böl. austuner@firat.edu.tr.

Türkçenin en eski yapım eklerinden biri olan ve isimden isim yapan -sUz ekinin Eski Türkiye Türkçesi döneminde XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar bazı metinlerde bir çekim eki olan iyelik eklerinden sonra kullanılması, Türkçenin temel morfolojik yapısına aykırı bir kullanım olarak dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi Türkçede kelime bünyesinde yapım ekleri, çekim eklerinden önce gelirler. Ancak zaman zaman çeşitli sebeplerle eklerin genel kuralların dışında farklı bir görev veya kullanılış şekli ile karşılaşmak mümkündür. Türkçe, yapısı ve söz dizimi bakımından düzenli kurallara sahip, kural dışı kullanımları çok az olan bir dildir. İyi araştırılınca bu kural dışı kullanımların da kalıplaşma, benzeşme, vs. gibi bir takım sebeplere dayandığı anlaşılmaktadır.

-sIz / -sUz eki için Muharrem Ergin; "-II / -IU ekinin menfisidir. Bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. Menfi isim yapma eki diye anılır. Mücerret olarak isimlerin menfisi olmaz. Bu ek -II / -IU ekinin aksine menfi sıfatlar yapar. Mesela "ağaçsız", "ağaç"ın değil, "ağaçlı"nın menfisidir." gibi bilgiler vermektedir. Ayrıca ekin bu çalışmada konu ettiğimiz kullanım şekilleri için; "Bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde 'buyruğinsuz' gibi iyelikten sonra kullanıldığı misaller de görülür. Bugün de 'babamsız' gibi nadir kullanılışları vardır." (Ergin, 1985: 160-161.) der. Eski Türkiye Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan ek, günümüzde ünlü uyumlarına bağlı olarak düz ünlülü şekli ile de kullanılmaktadır.

-sUz ekinin Eski Türkiye Türkçesindeki kullanımı için Faruk Kadri Timurtaş; "İsimden sıfat yapmak için kullanılır. Menfi mâna taşır. -IU ekinin menfisi mahiyetindedir. 'ansız, bilüsüz, sensüz, sızsüz' " açıklamasını yapar. Burada verilen örnekler arasında "murâduñsuz HŞ. 936, tapuñsuz HŞ.2151" gibi iyelik eklerinden sonra yer aldığı örnekler vardır ki bunlarla ilgili bir açıklama yapılmamıştır. (Timurtaş, 1994: 79.)

Gürer Gülsevin de -sUz ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki görevlerini şu ifadelerle belirtir: " a) Yokluk bildiren sıfatlar yapar. b) -sUz eki ile türetilen isimler cümlede zarf görevini yapabilir. c) Eklendiği ismin yokluğunu bildiren yeni isimler yapar: cânsuz, ögsüz, vs. Vasıta hâli eki olan -n, -sUz eki üzerinde kullanılabilir:

"Kudret ile tag tagıldı ansuzın

Kum gibi akdı dere geñsüzün (Gzvt. 17)" (Gülsevin,1997: 69., 119.)

-sUz ekinin iyelik eklerinden sonra kullanımına 84 şairin çeşitli nazirelerinin bulunduğu Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de (Canpolat, 1982: 7.) şu beyitlerde rastlanmaktadır:

"Dize-i cân kim hayâl-i yanaguñsuz huftedür

Devlet-i düşmen bigi ey dost bidâr olmasun" Nebi s.196

"Bu vücûdum dahî zahmetdür huzuruñsuz baña
Rahm et kim tâkatüm yoh çekmege bu zahmeti" Ahmedî MN.202

Tudaguñsuz yegdür ol kim sinemi yakam tamam
Bî-nemek olsa kebâbuñçün ki yokdur lezzeti" 'Ulvî MN.204

"Bir nefes çeşmüm hayâlüñsüz olursa serverâ
Bahtını kara kıluban yaşını ahmer düzer" 'Ömer MN.238

"Ol em semdür ki la'lüñsüz ederler
Ol emsemdür kaçan la'lüni emsem" 'Ömer MN.108

"Saçuñsuz nice görsün nesne gözüm
Görür mi göz kim olmasa karası" Şemsî MN.144

"Dil epsemdür visalüñsüz nite kim
Kılur gül hicri epsem andelibi" Mukimî MN.146

"Çün cemâlinsüz baña cân ü cihândür pür-hayâl
Pes hayâlidür nigârüñ tercümânü çeşmümüñ" Hüsâm MN.164

"Göz degüldür ey gözüm nûrı tapuñsuz bu gözüm
Nûrı gitmiş sanki bir bezdür kalanı çeşmümüñ" Köylüce MN.165

"Gül yüzüñsüz rûşen olmaz hânedânü çeşmümüñ
Serv-i kaddüñsüz yaraşmaz gülsitânü çeşmümüñ" 'İşkî MN.168

"Bir dem ey rûhum hayâlüñsüz olursam cismümi
Garka verür veh bu iki nâv-dânü çeşmümüñ" 'Ömer MN.169

-sIz / -sUz eki isimlerden genellikle sıfat olarak kullanılan isimler türeten çok işlek bir ektir. Bu ekle türetilen kelimeler, eklendiği ismi bulundurmama veya o ismin karşıladığı varlık veya kavrama sahip olmama ifadesi taşırlar. Bu işlek kullanım, eki çekim eklerine yaklaştırmaktadır. Ekin yaygın ve işlek kullanımının, isim çekim eklerinden sonra da yer almasını sağladığı düşünülebilir. Fakat Türkçede böyle bir kullanımın olmaması, diğer yapım eklerinde bu durumun görülmemesi, ekin Eski Türkiye Türkçesinde başka bir görevle kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Taradığımız eserlerde karşımıza çıkan örnekler, -sUz ekinin sadece teklik ikinci ve üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılmış olduğunu göstermektedir.

İsim + 2. teklik şahıs iyelik eki + -sUz eki:

"Dil cemâlüñsüz cüdâdur nev-bahâr-ı hüsnden
Bâğ-ı cennet bülbülün gör kim gülistânsuz geçer" APD.158

"Cân cemâlüñsüz dem-â-dem iñler ey hür-ı behişt
San ki bülbüldür düşübdür gül-sitânından ırak" APD. 217

"Fasl-ı bahâr idi senüñ ile hazânumuz
Şimdi hazâna döndi tapuñsuz bahârumuz" CSD. 110

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

"Cihân gözüme zindândur tapuñsuz
Cehennemdür baña gülzâr sensüz" CSD. 111

"Lebüñsüz çeşme-i hayvân gerekmez
Dişüñsüz gevher-i 'ummân gerekmez" CSD. 112

"Muraduñsuz şehüm 'âlem gerekmez
Rızâñ olmasa 'ömrüm nem gerekmez" HŞ. 936.

"Yil ola mı ki seni aña ögmez
Tapuñsuz zerrece topraga degmez" HŞ. 2151.

"Leblerüñsiz zehrdür her âb-ı hayât
Gül yüzüñsiz nüş edem câm-ı memât" NM. 6047.

"Gül yüzüñsiz gül-sitâni neyelerem
Hazretüñsiz cism ü cânı neyelerem" NM. 3602.

"Gerçi şehledür müşerref saltanat
Hazretüñsüz zabt olunmaz memleket" KN. 179

"Tapuñsuz gitmezem göñlüm musırdır
Kadem kıl rence sultan muntazırdır." HŞ. 4532.

"Virür kullığı hakkıñsuz kula kût
Yazar reng ü kalemsüz taşda yakût " HŞ. 5038.

"Çü didâruñsuz olam bir nefes ben
Görem Firdevs bustânın kafes ben " HŞ. 3067.

"Galat didüñ ihanet her cihetten
Kapuñda yig tapuñsuz saltanatdan " HŞ. 5723.

"Gül yüzüñsüz âhumun tîri Süreyyâ'dan geçer
Irmak almaz gözlerüm yaşını deryâdan geçer" Pervâne ETT 160.

"Gözüm ömründe bir yüzün hayâlin görse kâni'dür
Ki yüzüñsüz geçen ömri n'iderem ömr zâyi'dür" Hacı Kemâl ETT. 206

Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de yer alan şairlerden seçtiğimiz yukarıdaki beyitlerde bulunan "huzuruñsuz, tudaguñsuz, hayâliñsüz, la'lüñsüz, saçuñsuz, visâliñsüz, tapuñsuz, yüzüñsüz, kaddüñsüz" kelimelerinde de -sUz eki teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmıştır.

İsim + 3. teklik şahıs iyelik eki + -sUz eki:

'Âşıkuñ göñli sınıkdur 'ahd ü peymâni dürüst
Zâhidüñ olmaz saçuñ küfrinsüz imâni dürüst" APD.136

"Cânâne cemâlinsüz dil bulmadı cândan haz
Zirâ ten-i bî- cânâna yok 'ayş-ı cihândan haz" APD. 210

"Gül seyrini eyler Cem lîkin bulamaz bir dem
Cânâ ne cemâlinsüz büstân-ı cinândan haz" CSD. 130

- "Göñül cânânesüz cânı n'idersin
Saçi küfrinsüz imâni n'idersin" CSD. 174
- "'Aceb oynandı ol oyun özinsüz
Ki buldı özin ü kaldı özinsüz " HŞ. 1281. beyit
- "Bu halk töhmetini çekmegi âsân gördüm anuñ dîdârinsuz olmaga sabr itmekden." GT. 198
- "Ol vakıf etmeginsüz, dervîze lokmasinsuz zâhiddür." GT. 164
- "Bir beynisüz, devletsüz kişi gördüm ki bir sahib-devletüñ ardınca olmuş." GT. 230
- "Ol kul kaçsa ya bunuñ fi 'linsüz helâk olsa ödemek vâcib olur." KG. 135b-14
- "eger kâdi fermâninsuz virmiş olur-ısa..." KG. 109b. 4
- "Eger 'avrat er alsa veli fermâninsuz ol aldığı er gendü mukâbili olmasa..." KG. 68b-10
- "Eger kızı hasmı ere virse kız destûrinsuz ve kız işitse gerekmez dise ve soñra dönse râzı olsa ol nikâh revâ olmaz." KG. 68b-1
- "Kul gişi mevlâsı fermâninsuz ve 'avrat dahı eri destûrinsuz i 'tikâfa oturmak revâ olmaz." KG. 55b-13
- "...anuñ buyruginsuz kırıye virmege..." KG. 71a-8
- "'Ömer RA. meger bir gün ussusuz oldu." KG. 28b-2
- "Eger gendü karavaşın karavaşı rızâsinsuz ere virse revâ olur. " KG. 71a-13
- "Lezzet-i sohbet-i gül-zâr icâzet-i bâgbân minnetinsiz müyesser olmaz ve kenâr-ı geçtde fırsat geçt ü nişest-i dihkân destûrinsuz el virmez. " NT. 140b-9
- "Mühendis-i hikmet reb' reb' meskûne kalem tedbîrinsiz rakam-ı tagyîr çekmez. Nakkâş-ı tabî'at ferş-i bu' kalemûna gün-â-gün nakşları nireng-i tasvîre reng takdirinsiz geçmez." NT. 5b-8
- "Pîr ü civân-ı tûvânâ vü nâ-tûvân-ı dâna vü nâdân cümlesi bir sahib-i hâl terbiyetinsiz etfâldür." NT. 105a-3
- "Ve kesüp biçmek ve alup satmak zahmetinsiz esbâb-ı maâşî muhassal gördiler." NT.190b-2

Taradığımız mensur metinlerde ekin, teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmasına rastlayamadık.

İsim + çokluk eki + -sUz eki:

-sUz eki çokluk ekinden sonra da kullanılmaktadır:

"Biz güzellersüz olmazuz Ahmed
Bülbülüz gülistânsuz olamazuz" APD.195

İsim + -rAk + -sUz eki:

-sUz eki sıfatları derecelendiren yapım eki olan "-rAk" ekinden sonra da kullanılmaktadır:

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

"Siz imâm birle iş soranlar hacetluraksız imâm işlediği işe hutbe bundan soñra kılâm didi."
KG. 42b-9

Zamir + -sUz eki:

Ek, Eski Türkiye Türkçesinde işaret zamirleri ve şahıs zamirlerinden sonra da kullanılmaktadır. Bilindiği gibi zamirler kelime türetmeye isimler kadar müsait değildir. "En işlek yapım eklerini bile bir iki zamir alabilmektedir" (Ergin,1985: 264.) Oysa bu ek zamirlerden sonra rahatlıkla kullanılmaktadır:

"Bunsuz uçmaga dahı ben varmayam " KY. 172

"Ey dirigâ sensüzün v'ey Hüsrev-i şirîn-nefes

Acılığile geçiser rûzigârum n'eyledüm" Şemsî MN.239

"Sensüz iy dilber nice bagruma basam taşlar" Pervâne ETT.161.

Bugün de -sIz / -sUz eki bütün zamirlerden sonra getirilebilmektedir.

Özel isim + -sUz eki:

Yapım ekleri özel isimlerden sonra pek kullanılmadığı hâlde, bu ekin özel isimden sonra getirildiği de görülmektedir:

"Leblerüñden ayru cânı n'ederem tende dutup

Çün ki Şirînsüz olur 'âlemde Ferhâd olmasun" Şemsî MN.199

-sUz ekinin, isimden isim yapma eki olan -Iik ekinden genellikle önce geldiği halde, Eski Türkiye Türkçesindeki metinlerde sonra geldiği de görülür:

"Eger tavar ücrete alsa tâ vakt tamâm olmayınca birbirinden rızâlıksuz yöni olmaz kavli bozmaklığa. " KG. 131b-12

Türkçede -sUz eki, eski vasıta hâli eki olan -n ile birlikte -sUzIn şeklinde sıkça kullanılır. Bu kullanım Eski Türkiye Türkçesinde de devam eder:

"Eger kimerse geñsüzün kussa orucı sınmaz." KG. 49a-1

İsimlerden daha çok sıfat olarak kullanılan kelimeler türeten bir yapım eki olan -sUz ekinin, sıfatları derecelendiren -rAk ekinden, çokluk ekinden ve diğer çekim eklerinden sonra geldiği bu örneklerde bir yapım eki olmadığı açıkça görülmektedir.

Vasıta hâli eki, fiilin "ne ile, nasıl, ne zaman" yapıldığını ifade etmek için isme getirilen ektir. Fonksiyonu vasıta, birliktelik, karşılıklı yapma, tarz ve zaman bildirmektir. (Ergin, 1985: 237. ; Buran,1996: 260-264.) Cümlede harekete vasıta olan, hareketin yapılmasına katkıda bulunan isimlerin vasıta hali ekini almalarına karşılık, harekete vasıta olmayan veya katkıda bulunmayan isimlere -sUz eki eklenmektedir. İsmi harekete vasıta olduğu veya hareketin yapılmasına ortak olduğu bildirilince sonuna vasıta hâli eki getirilir; bunun aksine ismin vasıta olmadığı veya cümledeki harekete ortak olmadığı belirtilmek

istenince de sonuna -sUz eki getirilmektedir. -sUz eki, Eski Türkiye Türkçesi döneminde vasıta hâli ekinin ifade ettiği kavramların olumsuz şekillerini ifade etmek göreviyle kullanılmıştır. Bu cümlelerde isimden isim yapan -lı / -IU ekinin olumsuzu sayılabilecek bir ifadenin varlığı da söylenebilir. Ekin Eski Türkiye Türkçesindeki bu görevi günümüzde de şahıs zamirleri ve akrabalık isimlerinden sonra devam etmektedir.

Sonuç:

İyelik eklerinden birini, çokluk ekini veya sıfatları derecelendiren -rAk ekini almış ve cümlede dile getirilen harekete vasıta olmadığı belirtilen her hangi bir isim, bu ekle cümlede zarf göreviyle kullanılmaktadır ki bunun yerine günümüzde olumsuzluk ifade eden zarf-fiil ekiyle oluşturulmuş zarf-fiil grupları kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde böyle bir ifade için, yani yukarıdaki cümlelerde yer alan -sUz eki yerine kullanabileceğimiz belirli bir ek bulunmamaktadır. Her hangi bir şahıs veya varlığa bağlanmış, yani iyelik eklerini almış bir ismin, bir hareketin gerçekleşmesinde vasıta olmadığı anlatılmak istenince, günümüzde daha çok olumsuzluk bildiren zarf-fiillerden faydalanılmaktadır. Fakat ekin, zamirlerden sonra aynı görevle kullanımı günümüzde de devam etmektedir. Zamirlerin yapım eklerini çok az almalarına karşın, isimden isim yapma eki diye bilinen "-sIz / -sUz" ekini bugün de rahatlıkla aldıkları görülür. Bu da, -sUz ekinin Eski Türkiye Türkçesinde çekim eki göreviyle kullanımının şahıs zamirlerinde devam ettiğini gösterir. Bugün "benimle" ifadesinin olumsuz şekli olarak "bensiz" kullanılmaktadır. "-sIz / -sUz" ekinin isimlerden sonra yapım eki olarak yer aldığı "akılsız" gibi ifadelerin olumlu karşılığı "akıllı" ifadesidir. Yukarıdaki cümlelerde yer alan "yüzüñsüz, tapuñsuz" ifadelerinin olumlu şekilleri ise "yüzüñlü, tapuñlu" değil, "yüzüñle, tapuñla" ifadeleridir. Aynı şekilde bugün de kullandığımız "bensiz" ifadesinin olumlu şekli "benli" değildir. "Bensiz" ifadesinin doğru karşılığı olan "benimle" yerine "benle" denmesinin (Ergin, 1985:271.) sebebi de, kanaatimizce -sUz ekinin zamirlerin yalın hâlleriyle birleşmesine paralel ortaya çıkmış olmasıdır. Bugün ek, akrabalık isimlerinden sonra da "babamsız, dayımsız, vs." şekillerinde kullanılmaktadır.

-sUz ekinin bu şekil kullanımlarına ilk olarak XIV. yüzyılda 1378 yılında yazılmış (Akkuş,1995: 20.) metinlerden Kitab-ı Gunya'da rastlanmaktadır. Taradığımız eserlerden sadece yüzyılın son çeyreğinde yazılmış bu metinde görülen ek, XV. yüzyılda iyice yaygınlaşmaktadır.

1437 yılında 'Ömer bin Mezîd'in derlediği 84 ayrı şairin şiirlerinin yer aldığı önemli kaynaklarımızdan birisi olan, nazireler mecmuası Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de (Canpolat,1982:7.) "Nebî, Ahmedî, 'Ulvî, 'Ömer, Şemsî, Mukimî, Hüsâm, Köylüce, 'İşkî" gibi şairlerin eki bu görevle kullandıkları görülür. Yine XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen güçlü şairlerden Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inde (Timurtaş,1994: IX.) ; XV. yüzyılın talihsiz şehzadelerinden Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda; 1430 yılında yazılmış Mahmud bin

Kadî-i Manyâs'ın Gülistan Tercümesi'nde (Özkan, 1993: 10.); Ahmet Paşa (?-1497) Divanı'nda (Tarlan,1966: VII.) bu eke rastlanmaktadır.

Daha sonra XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Firdevsî-i Rumî'nin 1503 yılında yazdığı Kutbnâme'de (Olgun, 1980: XI-XIX.); XVI. yüzyıl eserlerinden Niğdeli Muhibbî'nin Gül ü Nevrûz adlı mesnevisinde (Delice, 1995) ekin bu görevle kullanıldığı görülmektedir. Taradığımız eserler içerisinde bu ekin bulunduğu en geç tarihli eser olarak XVII. yüzyılda yazılmış Şeyhülislâm Yahya'nın Nigârîstân Tercümesi'nde (Özçam, 2000: 17.) -sUz ekinin iyelik eklerinden sonra kullanılışı ile karşılaşılacaktır. Bu çalışmada, asıl amacımız ekin bu görevine dikkatleri çekmek olduğu için, dönem ve eserleri tespit etmek amacıyla Eski Türkiye Türkçesinin bütün eserlerini taramak gereğini duymadık. Esasen böyle bir tarama, bir ekip çalışmasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla ekin burada belirttiğimiz kullanıldığı eser ve dönemler kesinlik taşımamaktadır. Ancak taradığımız bu dönemlere ait olan veya bu dönemlerin dışında kalan eserlerin büyük bir oranında bu kullanımların görülmemesi, ekin her hangi bir çekim eki kadar yaygınlaşmadığını gösterir.

Bunları göz önüne alarak, -sUz ekinin XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli eserlerde vasıta hâli ekinin belirttiği kavramların olumsuz şekillerini ifade eden bir isim çekim eki göreviyle kullanıldığını söyleyebiliriz. Daha sonraki dönemlerde de ekin zamirlerden sonra aynı görevle kullanımı devam etmiştir.

Kaynakça ve Kısaltmalar:

- Akkuş, Muzaffer, **Kitab-ı Gunya**, Ankara 1995 (KG.)
Buran, Ahmet, **Anadolu Ağzlarında İsim çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara 1996
Canpolat, Mustafa, **Ömer Bin Mezîd - Mecmû'atü'n-Nezâ'ir**, Ankara 1982 (MN.)
Delice, İbrahim, **Niğdeli Muhibbî-Gül ü Nevrûz**,Doktora Tezi, Elazığ 1995 (NM.)
Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 1985
Ersoylu, Halil, **Cem Sultan'ın Türkçe Divanı**, Ankara 1989 (CSD.)
Gülsevin, Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara 1997
Karahan, Leylâ, **Erzurumlu Darîr - Kıssa-i Yusuf**, Ankara 1994 (KY.)
Olgun, İbrahim, Parmaksızoğlu, İsmet, **Firdevsî-i Rumî-Kutb-nâme**, Ankara 1998 (KN.)
Özçam, Çimen, **Şeyhülislam Yahya-Nigaristan Tercümesi**, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2000 (NT.)
Özkan, Mustafa, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs - Gülistân Tercümesi Giriş- İnceleme - Metin - Sözlük**, Ankara 1993 (GT.)
Tarlan, Ali Nihan, **Ahmet Paşa Divanı**, İstanbul 1966 (APD.)
Timurtaş, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer - Metin - Sözlük**, İstanbul 1994 (ETT.)
Timurtaş, Faruk Kadri, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin'i**, İstanbul 1980 (HŞ.)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 185-198, ELAZIĞ-2001

KÂMÎ'NİN DİVAN ŞİİRİ VE ŞAİRİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Kâmi's Views of Divan Poetry and Poets

Ali YILDIRIM*

ÖZET

Divan edebiyatında şiir ve şairle ilgili tenkidî yaklaşım, bu alanın önemli kaynakları olan tezkireler ve divan dibacelerinde belli oranda karşımıza çıkmaktadır. Ancak bizzat Divan şiiri dairesinde olan şairlerin yazdıkları şiirlerinde, şair ve şiirin değişik yönlerini ele alan pek çok hususu görmemiz mümkündür. Bu çalışma ile 18. yüzyılın ileri gelen şairlerinden Kâmî'nin şiir ve şairle ilgili düşünceleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kâmî, şiir, şair, tenkit, tavsif.

ABSTRACT

There is limited critical approach to poetry and its poet in tezkire and introduction to divan which are the main works of Divan literature. However the critical approach in divans isn't limited as in the types mentioned above. In this study we dealt with Kâmî's critical approach to poetry and its poet

Keywords: Kâmî, poem, poet, criticisms, description

* Yard. Doç. Dr. Fırat Ün. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl.

Divan Edebiyatı, farklı coğrafyalarda oluşturduğu pek çok edebî muhiti, yetiştirdiği pek çok şahsiyeti ve günümüze kadar gelen pek çok edebî ürünü ile kültür hayatımız ve edebiyat tarihimizin en önemli ve uzun bir devresini oluşturmaktadır. Bugün adı başta olmak üzere dönemleri, temayülleri, edebî akımları vs. gibi hususlarda, bu edebiyat devrini tamamladıktan sonra bir takım yakıştırmalar ve yorumlar yapılmıştır. Bu dönemde kullanılan dile nasıl sonradan "Osmanlıca" adı verilmişse; söz konusu edebiyatımız da divan, klasik, yüksek zümre, havas, enderun, saray, skolastik, eski vs. adlarla adlandırılmıştır. Yine Divan şiiri, bazı şairlerin timsalinde âşıkâne, rindâne, hikemî, şûhâne vs. gibi vasıflarla sınıflandırılmıştır. Bu ve benzeri takdir ve değerlendirmeler her ne kadar doğru olsa da bu edebî dönem devrini tamamladıktan sonra ona izafe edilen yaftalardır.

Bilindiği gibi tarih boyunca edebî eleştiri faaliyeti, bu sahanın içinden veya dışından olmak üzere çeşitli kişilerce yürütülmüştür. Bunların arasında filozoflar, ahlakçılar, din adamları, çeşitli dallarda bilgin ve düşünürler önemli yer tutar. Ayrıca bu faaliyeti doğrudan üstlenen, onu kendine uzmanlık alanı seçen kişiler de olagelmıştır. Fakat bu konudaki faaliyetleriyle ayrıca belirtilmesi gereken bir grup daha vardır ki bunlar bizzat edebiyat sanatının yaratıcıları, yani şairler ve yazarlardır (Tolasa 1982; s.15).

Döneminde müstakil ve sistematik tenkit eserlerinin yazılmamış olması dolayısıyla biz, şairler ve eserleri ile ilgili yorumları yine bu dönemin sanatkârları ve şairlerinin eserlerinden öğrenmekteyiz. Çok teferruatlı olmamakla birlikte tezkireler, dibaceleri ve şiirlerin içinde geçen düşünceler itibarıyla divanlar bu konuda bizlere yardımcı olan ve yol gösteren eserlerdir.

Divan şiiri ve şairleri hakkındaki tavsif ve tenkitleri, bu alanın en önde gelen kaynakları olan tezkirelerde belli ölçülerde görmekteyiz. Bu açıdan tezkireler çok büyük önem arz etmektedirler. Tezkirecilerimizin çoğu ya şair ya da şiirle yakından ilgili kişiler oldukları için bu âleme vâkıf kişilerdi. Dolayısıyla bu yönleriyle döneminin şair ve şiir yapısı ve özelliklerini topyekun değerlendirme imkân ve şartlarına sahiplerdi. Tezkireciler şairleri tanıtır ve değerlendirirken onların şiirle ilgilenmelerinin derecesi, şekli sebepleri ile, bunların toplumsal yankıları üzerinde de durmuşlardı (Tolasa 1983; s.299).

Tezkireciler, her şair ile ilgili bahislerde, onların şairliği, şiiri, şahsiyeti vs. hususlarda yorum ve düşüncelerini vermekle birlikte, genel yargılarını ve tenkitlerini daha çok tezkirelerine yazdıkları önsözlerde dile getirmişlerdir. Latifi bu anlamda tezkiresinin önsözünde şöyle demektedir: " Şairlerin her birinin kemiyet ve keyfiyetin ve

istidad ve istitaatın ayan beyan idem" (Tolasa 1983; s.315). Yine Latifi, taklitçi ve kusurlu şiir yazar şairlerle ilgili " Bahir, kafiye nedir bilmeden, vezinleri takti ederek okuyamadan her Gülistan okuyan şair ve iki mısra yazar usta şair geçinir olmuştur...Çoğunun kağıtlarını ve şiirlerini gözden geçerseniz alınan kelimelerin kaynakları ortada olup, her beyti bir divandan alınmış ve her mânâ bir irfan sahibinden çalınmıştır"(İsen 1990; s.25) diyerek tenkitte bulunur.

Kühü'l-ahbar'da ise Âli, bu gibi şairleri tenkit ederek şöyle der:" Ve ba'zı nevehesler ki birer mahlasa intisâb ve berzâh-ı cehâletden ol nâmla mahlas bulmağı iktitâb eylemişlerdir"(İsen 1994; s.327).

Tezkirelerin ortaya koyduğu değerlendirmeleri ve bunların ifadesinde kullanılan mefhumları sözlük anlamları ile değil de, devrinin birer sanat ve tenkit mefhumu olarak bugünkünden az çok farklı, çağının edebî estetik bilgi, kültür, düşünce ve anlayışlarından kaynaklanan kendine özgü bir anlam taşıdıklarını dikkate alarak değerlendirmek gerekir (Bilkan;1986,s 12)

Şair ve şiirle ilgili düşünce ve tenkitlere rastladığımız bir diğer kaynak ise, yine bu dairenin içerisinde olan Divan şairlerimizin, divan dibaceleridir. Divan dibaceleri, bazı şairlerimizin şiir, şair, söz, mahlas vs. gibi konulardaki düşünce ve görüşlerini dile getirdikleri bir önsöz mahiyetindedir. Biz bu dibacelerde şiir ve sözden neyin anlaşılması veya neyin anlaşılmaması gerektiği, şair ve şiirin dindeki yerinin ne olup, ne olmadığı gibi meselelere değinildiğini ve cevaplar verildiğini görmekteyiz.

Fuzûlî, divanın dibacesinde şiirin dindeki yeriyle ilgili âyet ve hadisleri zikr ederek şu yorumda bulunur:" Ve, şiir sanatını(Biz ona şiir öğretmedik, bu ona yakışmaz da. Yasin 69) manası tabiatlerin dışına kovmuşken hikmet söyleyen dili (Şiirin öylesi var ki hikmetin ta kendisidir. Hadis-i Şerif) şeklindeki gönlün beğendiği sözüyle hâl ehlinin kalblerinin makbulü eden o mucize düzenli sözün muhatabı Hazret-i Muhammed'e sayısız selamlar olsun" (Üzgör1990; s.271).

Lamî'i, divanın dibacesinde nesir ve nazmı çeşitli teşbihlerle belirttikten ve hususiyetlerini saydıktan sonra birincisinin "âm u hâss"a ikincisinin ise "ehass-ı havâss"a ait olduğunu beyan etmektedir.(Üzgör 1990; s.27). Devamla şairleri iki gruba ayıran Lamîî kötü şairlerin birbirlerinden mana uğruladıklarını belirttikten sonra şiir cevheri bulunan şairlerin serekasının hoş karşılanabileceğini belirtir.(Üzgör 1990; s.30)

Şiir ve şair hakkındaki tezkireler ve divan dibacelerinin mütalaaları yanında şairlerin kendi divanlarında da hatırı sayılır bilgiler bulunmaktadır. Bir edebî dönem ve o dönemin ürünlerini günümüz şartları içerisinde değerlendirmekten çok bu edebî muhitin bir parçası olan şahsiyetlerin bakış açısından değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü

onların şiir söylerken veya tavsif ederken neyi anladığını, neyi kastettiğini yine en iyi onların ifadelerinden anlayabiliriz.

Bu çalışmamıza konu olan Kâmî, 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarında yaşamış kudretli bir şairimiz olmakla birlikte, gereği kadar tanınmamıştır. Gençliğinde Nâbî'ye ihtiyarlığında Nedim'e çağdaş olması dolayısıyla, bu şairlerin gölgesinde kalmış, yeterince dikkati çekememiştir. O, hem Nâbî'nin ahlakî, öğretici üslubunu, hem de Nedim'in şuh üslubunu şiirinde dile getirmiş bir şairdir. Onun hakkında zamanın "reis-i şairân"ı olan Osmanzâde Tâib şöyle der:

Velf ben bildüğüm şâ'ir fakat Neylî vü Kâmîdür
Hatâdur gayre itmeme şâ'iriyet ile bühtânı

Aynı övgüyü Seyyid Vehbî'nin meşhur "Vekâlet-nâme"sinde de görmekteyiz:

Meger Kâmî-i kâmil Neylî-i fâzıl ola nâzır
Edîbân-ı sühandan ideler temyîz nâ-dânı

Neylî de bu övgüye katılarak;

Neyliyâ yok sözüm el-hakk ki nazîr olmaz imiş
Nazm-ı pâkîze-i Kâmî-i sühan-dâna göre

Biz bu çalışmamızda, Kâmî'nin divanında söz, mana, şiir, şair üzerine görüş ve tavsifleri, divanında zikrettiği şairlerle ilgili düşünceleri ve genel olarak şiir ve şairlerle ilgili tenkîdî bakışını irdelemeye çalışacağız.

Şiir ve Şairi Tavsif

Eski Türk edebiyatının temelini 12, 13. yüzyıllarda atıldığını kabul edersek, 18. yüzyıla kadar sözkonusu edebiyatın 5,6 yüzyıllık geçmişinden bahsetmek mümkündür. İlk dönemlere nazaran bu edebiyatımızda pek çok mesafeler alınmış, merhaleler kat edilmiştir. Gerek şekil olarak gerek muhteva olarak şiirde pek çok yenilikler ve değişiklikler ortaya konulmuştur. Bu hususlarda sağlam ve mükemmel örnekler ortaya koyan yetenekli ve üstad şairler yetişmiştir. Bu sebeple yeni yetişen şairlerin geçmiş üstad şairlere erişebilmeleri ve onların üstüne çıkabilmeleri oldukça güçleşmiştir. Çünkü aynı sanat anlayışıyla aynı biçim ve türleri, aynı malzemeyle işleyen şairlerin bir üstünlük ve yenilik gösterebilmeleri ancak kişisel beceri ve yetenekleriyle olabilmekteydi. (Dilçin 1986;s.184)

Kâmî'nin yaşadığı 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarında yukarıda ifade ettiğimiz sebeplerden ötürü Divan şiiri bir arayış içinde görünmektedir. Hem şekil hem de muhteva olarak söylenenlerin eskinin birer tekrarı olduğunu düşünen dönem şairleri bu durumdan şikayetçi olmakta ve yeni çıkış yolları aramaktadırlar. Bu yüzyılda Nedim'de

kâmil örneklerini gördüğümüz şarkı formu, değişme ve yenilik isteğinin şekil ve muhtevada karşımıza çıkan tipik bir örneğidir. Aynı şekilde bu yüzyıla gelinceye kadar Divan şiirinde hece vezniyle şiirler yazılmamasına rağmen Nedim'in bir koşma, Şeyh Galib'in ise bir türkü yazmaları söz konusu düşüncelerle izah edilebilir(Dilçin 1986;s.185). Arap ve özellikle Fars şiirinin Divan şiirimizin kaynağı olarak gösterilmesi bu şiirimizin temsilcilerini baştan itibaren mukallitlik endişesine sürüklemiştir. Mukallit olarak telakki edilme endişesi Divan şiirimizin farklı dönemlerinde, pek çok şairimiz tarafından dile getirilmekle birlikte 17. ve 18. yüzyıllarda çok daha fazla dile getirilmiştir. Bu hususta Kâmî'nin bir beyti şöyledir:

Rakîb-i bed-nevâ tarz-ı Acemdür şi'rimüz dirmiş
Sadâ-yı kerrenây âheng-i savt-ı organûn olmaz

G-90/6

Şiirimizdeki bu "taklit" endişesi, sadece İran şiiri ile sınırlı kalmamış, Divan şiirinin geçmişine yönelik de olmuştur. Bunu dile getiren şairlere göre, şiirde artık herşey öncekinin bir tekrarı mahiyetindedir. Ortaya, yeni, orijinal, bilinmedik şeyler konulmamakta, hatta Kâmî'ye göre söylenenler tekrar değil tekrarın da tekrarı sözler olmaktadır:

İbâretden ibâret oldu şimdi Kâmiyâ eş'âr
Müreşşah tâze mazmûn ile yokdur bir gazel söyler

G-71/5

Tabii Kâmî ve dönem şairlerinin şiirlerinde sıklıkla gördüğümüz yeni, bıkır, taze şiir ve söyleyiş ile neyin kastedildiği çok açık değildir. Ancak buradaki yeni söyleyiş Divan şiiri geleneğinden ayrı, çok daha değişik bir şiir değildi. Muhtemelen burada kastedilen yenilik ve orijinallik, klişe kullanımlar, teşbihler ve mazmunlardaki yeni kurgulardı.

Yukarıdaki beytinde Kâmî'nin "müreşşah, tâze mazmûn" ile neyi kastettiğini tam olarak anlamak zor; ancak bunun geleneksel Divan şiirinin tamamen dışında bir şeyi de içermediği açıktır.

Kâmî, divanında şairliği ve şiiri değişik bir takım kelimelerle ifade etmiştir. Sözlük anlamı olarak "tartan, ölçen, değerlendiren" anlamına gelen "senc", sühân-senc(10), nâdire-senc(3), belâgat-senc(2), güher-senc(1), nağme-senc(1), ma'ârif-senc(1), le'âli-senc(1), dekâyık-senc(1), hem-senc(1), nevâ-senc(1), ma'na-senc(1) tamlamalarında toplam 23 kez; tartılı, ölçülü, anlamlarına gelen "sencîde " 4 kez zikredilmiştir.

Şairlik yeteneği anlamına gelen tab', 5 yerde yalın olarak kullanılmakla birlikte 30 değişik kullanımda şu kelimelerle tamlamaya sokulmuştur; tab'-ı şûrîde, tab'-ı nakkâd, tab'-ı pür-güher, nebûdî-i tab', tab'-ı selîm(3), güher-zâ-yı tab', rişte-i tab', kerem-i tab', tab'-ı nâ-şekîbâ, tab'-ı mû-şikâf(5), küme-yi tab', zimmet-i tab', tab'-ı mantık-ârâ, tûtî-i tab'(2), bâğ-ı tab', tab'-ı şûh(5), cevher-i tab', tab'-ı nâzûk(2), tab'-ı akîm, tab'-ı mâder-zâd, ehl-i tab', erbâb-ı tab', dest-i tab'(2), zâde-i tab', tab'-ı sihir-sâz, vassâf-ı tab', haşmet-i tab', hümâ-yı tab', metâ'-ı tab', gülzâr-ı tab'.

Yeni anlamına gelen "nev" 12 değişik tamlama ile anlam veya şiiri nitelemiştir:

Nev-ârûs-ı ma'nâ , kumaş-ı nev, nev-demîde, nev-bâve(4), nev-hîz, nev-ilhâm, nev-nesîc, nev-tarh, nev-zemîn(3), nev-güfte(2), nizâm-ı nev, nev-ber-ceste.

Yine yeni, orijinal anlamlarına "tâze" kelimesi 13 değişik tamlama içinde yer almıştır: revîş-i tâze, tâze zemîn(4), vâdî-i tâze, cüst ü cûy-ı tâze, tâze gazel, tâze edâ, tâze tarh, tâze ma'nâ(3), tâze mazmûn(4), tâze nağme, tâze şî'r, tâze-gû(3), gazel-i tâze.

Sözlerin mücevherâta, benzetilmesi ile güher(3), pür-güher(2), gevher(8), güherbâr, vâlâ-güher(3), güher-efşân, gevher-bâr, dür(3), dürr-i şehvâr, dürr-i girân-maye, gevher-i nâ-yâb(3), gevher-nisâr, nâ-sûfte-gevher kelime ve tamlamaları kullanılmıştır.

Bunun yanında temiz, arı, sade anlamına lehçe-i pâk, zebân-ı pâk(2), lisân-ı pâk, zihn-i pâk, nazm-ı pâk, sâde(3) örneklerine rastlanmaktadır.

Bunların dışında, sihirli, akıcı, orijinal, renkli, ince, tatlı, sanatlı vs. anlamlarına gelen sihr-i i'câz, sihir-sâz, sihr-âyîn, sihr, hoş-ayende, âbdâr, hoş-güvâr, bîkr-i fikr, bîkr-i ma'na, bîkr-i mazmûn, rengîn(2), ra'nâ(2), şevk-dih, sükkerîn, mülayîm, nâzûk(5), müreşşah, müvaşşah vs. gibi tavsiflere rastlamaktayız.

Bir beytinde Kâmî, şiirin taze ve yeni olmasının yanında, sanatlı olması gerektiğini de söyler:

Şî'rün müvaşşah eyle sanâyi'le Kâmiyâ
İster edâ-yı tâze vü hem nev-zemîn zamân (G.154/7).

Bütün bunlara ilaveten Kâmî, söylediği iki ayrı beytinde, şiirin zevk ve estetiğin dışında kendi ismini devam ettirmesi, bir yâdigâr olması yönünü de düşündüğünü ortaya koyar:

Öldükde bizden almağa eş'ârüm haber
Söz bunda kalsun itmeyelüm anı hem-sefer (B.48)

Yok havsalamuz zinde-be-nâm olmağa Kâmî
Güftâra emânet koyalum nâm u nişânı (G.202/7)

Bazı Şairlerle İlgili Tavsif ve Tenkitleri

Kâmî'nin şiirlerinde bazı şiirlerin isminin zikredildiğini görmekteyiz. Nefî dışındaki bu şairlerin hemen hepsi çağdaşı olup hatta bir kısmı birlikte şiir sohbetleri yaptığı ahababı olan kişilerdir. Dolayısıyla şairlerin adının kullanıldığı şiirlerin bir kısmı o şairlerin şiirine yazılan nazirelerdir. Kâmî sözkonusu şairleri daha çok "üstâd" olarak tavsif eder; ancak bu övgü ve sıfatlandırmalarında objektif bir değerlendirmede bulunmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu şairler onun şahsî dostları idi ve belki bu iltifatlar karşılıklı olmakta idi. Bunun yanında divanında ismi geçmeyen; ancak şiirlerine nazireler yazdığı şairlerden Necâtî, Fuzulî ve Naîlî'yi anmamız gerekmektedir. Kâmî, kendisi doğmadan önce ölen Nefî'yi "üstâd" olarak anar:

Vâsıfları hakkında dimiş Nefî-i üstâd
Kim her biri sencîde fülân ibni fülândır

(K-23/23)

Kâmî, bir yönüyle şiirlerindeki üslûp ve muhteva itibarıyla kendilerine benzediği ve "hem-hâl" olduğu Nâbî ve Sâbit'e çokça nazireler yazmakla birlikte, söylediği bir beytinde zamanın sahte taticıları yanında onların geçek söz taticıları olduğunu belirtir:

Kâmiyâ ola sühân-sencî-i Nâbî Sâbit
Kem'iyâr olduğu zâhir ola kallâbların (G-117/9)

Yine Sâbit'e yazdığı bir naziresinde "Edhem ü Hümâ" eserine de göndermede bulunarak onu, irfân vâdisinde uçan şuh tabiatlı hümâ olarak anar:

O mahdûm-ı ma'ârif-perverün ol pey-revi Kâmî
Hümâ-yı tab'-ı şûhî vâdî-i irfâna düşdükçe (G-167/9)

Kendisinin pek çok şiirine nazire yazan Nedîm'in bir gazeline yazdığı naziresinde, onu hem takdir eder, hem de biraz kıskanır:

Kâmiyâ nutkı Nedîmüñ katı bâlâ-pervâz
Mürg endişesinüñ şeh-peri sî-reng midür (G-48/7)

Kâmî, Osman-zâde Tâ'ib'in bir kasidesinde birlikte "üstâd" olarak anıldığı Neylî'nin pek çok şiirine nazire yazmış, anlam taticılığında onunla kimsenin aynı olamayacağını belirterek, onun şiirlerini "vâlâ-kadr" olarak tavsif etmiştir.

Hem-terâzû olamaz Neylî-i ma'na-sence
Kâmiyâ nazmuñ eger âb-ı zülâl olsa dahi (G-209/7)

Mısra'-ı Neylî-i vâlâ-kadre pey-rev bu gazel
Sihhat-i şeh 'id-i rûze sürdur esnâ-yı 'id (G-28/8)

Kâmî, döneminde hem "vak'a-nüvis" hem de şair olan "Küçük Çelebi-zâde Âsım'ın bir şiirine yazdığı naziresinde onu "yeni söz söyleyen" vasfıyla tavsif eder:

Nice şâyân-ı tahsîn olmasın nev-güfte -i 'Âsım
Ki dest-i tab'ı Kâmî rişte-i nazma güher çekdi (G-203/7)

Yine dönemin kudretli şairlerinden Dürrî-i Yekçeşm'den "üstâd" olarak bahseder.

Zihî-nâ-süfte gevher Kâmiyâ kim rişte-pîrâdur
Bu nev-berceste nazm-ı Dürrî-i üstâddan gayrı

Her ikisi de Şeyhülislam ve kardeş olan İshak ve Es'ad efendiler de şairlikleri yönüyle över:

Nazire ola mı İshak Efendiye Kâmî
Fesâhatün kelimâtında infikâkı mı var (G-31/7)

Ne mümkün pey-revi bâ-hak sadâ-yı zât-ı İshâka
Hemân bir nağme göster Kâmiyâ şeh-nâz ma'nâdan (G-158/7)

Es'ad Efendi hâme-i mu'ciz-beyânıdur
Kâmî viren bu tâze zemîne nizâm-ı nev (G-160/5)

Dönemin büyük âlim ve şairlerinden Arif Abdülbâki'den de üstâd olarak bahseder:

Bu tâze güller ile eyle Kâmiyâ ihyâ
Zemîn-i 'Ârif-i üstâdı sen nezâket ile (G-163/5)

Dînî konularda çokça şiir yazmış olan Şeyh Süleyman ve özellikle na'tleriyle ünlenen Nazîm'in şiirlerine nazire yazarak onları övmüştür:

Ne mümkün Kâmiyâ 'arz-ı hüner nazm-ı Süleymâna
O dürr-i rişte-i zîb tâze ma'nâdan ibâretdür (G-64/7))

Nazm-ı Nazîm rütbe-i vâlâda Kâmiyâ
Şevket olursa pey-revi zîb ü ferin döker (G-67/7)

Sâbit'in "Edhem ü Hümâ"sına yazdığı tarihte ise Sâbit'i överken, onun ikinci Atâyî olduğunu belirtir:

Oldı Sâbit Atâyî-i sâni
Tâzelendürdi bâğ-ı irfânı

Edebî İntihâl ve Taklit Sebepli Tenkitler

Tezkirelerde ve divanlarda rastladığımız eleştirilerin öncelikli olanlarından birisi de "üstâd" şairlerin şiirlerinin, şiirlerindeki orijinal söyleyişlerin başkaları tarafından kullanılarak kendilerininmiş gibi gösterilmesidir. Divan edebiyatı kaynakları bununla ilgili pek çok örnekleri bizlere aktarmaktadır. Bu hususla ilgili ilginç örneklerden birisi Lâtîfî Tezkiresi'nde geçmektedir. Zamanın üstâd şairlerinden Ahmed Paşa'ya ehl-i irfân

birisi, şairliği pek iyi olmayan ve Ahmed Paşa'dan bir süre önce yaşamış, Ahmed mahlaslı şairlerle şiirlerinin karışma ihtimâli dile getirmesi üzerine Ahmed Paşa ilginç bir cevap verir. "Benim şiirlerimin ona mal edilmesi önemli değil, ama üzücü olan onun şiirlerinin bana mal edilmesidir" der.(İsen 1990;s.96). Yine Latifî tezkiresinde geçen ilginç bir hadise de şudur: İshak Çelebi'nin:

Bu çeşmün çeşmesârının 'aceb hûnîn akar yaşı
Meğer var ise ol 'aynun ciğer dâğındadır başı

matlılı gazelinin, söz konusu matla beytinin Kemâl Paşazâde'ye ait olduğu iddia edilmekle, Latifî, durumu İshak Çelebi'ye sorar. İshak Çelebi de, bu tevarüd iddiasını kesin olarak reddederek, beytin kime ait olduğunu bilmediğini;ancak onu beğenerek bu matladan bir gazel oluşturduğunu söyler.

Başka bir anekdot ise Alî'nin Künhü'l-ahbâr adlı eserinde geçen hadisedir. Alî, Makalî adlı iki şairden bahsederken, bunların hangisi bir şiir okusa diğeri benimdir itirazında bulunmaktadır, demektedir.(s.327)

Kâmî, divanının başına yazdığı bir kıt'asında söz ustalarının orijinal söyleyişlerine ve fikir çocuklarına hainlik etmenin, onları çalmanın tıpkı ırzına tasallut etmek gibi anlaşılması gerektiğini, eğer, bu gerçekleşirse bu işi yapanın davasının divanda (hem ehil olanların nezdi, hem de şiir defteri) görüleceğini söyler:

Zâde-i tab'-ı sühan-sence hıyânet itmek
Ehl-i beytine ulaşmak gibidür yârânun
Bikr-i mazmûna düzdâne nigâh itme sakın
Sonra da'vâsını divânda görürler anun

"İntihâl"le ilgili olarak itham edilen Şeyh Galîb'in ise şaka yollu "Çaldımsa mîrî mâlî çaldım" demesi de ayrıca düşünülmesi gereken bir hadisedir.

Yine, Divan şairlerinin bazı şairleri taklitçilikle suçlaması, ya da genel olarak taklitçiliği suçlaması sık sık rastlanan tenkitlerdir. Bu tenkit öncelikle İran şiiri ve şairlerini taklide, zamanla kendi üstâd şairlerimizi taklide yönelik tenkit şeklinde kendini göstermektedir.

Kâmî, "rakîb-i bed-nevâ" olarak adlandırdığı kişi ya da kişilerin şiirimizi (veya Kâmî'nin şiirini) Acem tarzı olarak nitelemesine "erganun"un ahenginin "kerrenây" ile mukayese edilemeyeceğini söyleyerek cevap verir:

Rakîb-i bed-nevâ tarz-ı Acemdür ş'rimüz dirmiş
Sadâ-yı kerrenây âheng-i savt-ı organûn olmaz (G-90/6)

Dâmâd İbrahim Paşa'ya yazdığı bir kasidesinde, onun zamanında şiire ve şaire verilen değerden ötürü, özellikle İran'ı kastettiği "mülk-i aher"den gelenlerin kendi lisanlarınca "ma'arif"arz ettiklerini; ancak hünerin, ustalığın Türkçe şiir söylemekte olduğunu ifade eder:

Eyâ sadru's-sudûr-ı ma'rifet-perver zamânunda
Güher-sencân-ı nazmûn nâmı fark-ı farkadân üzre
İşidüp nazma ikbâlün gelenler mülk-i âherden
Ma'arif arz ider yüz sürmeden bu âsitân üzre
Kalursa i'tibârun böyle sadra Hüsrev ü Selmân
Kemâl-i acz ile mühr-i sükût ursun dehân üzre
Kelâmun rûhı ancak tuhfe-i mazmûn-ı ma'nadur
Hünerdür sâ'irinden zîveri Türkî lisân üzre
Ne denlü da'vî-i nazm itse sâ'irler lisânınca
Hüner Türkî edâ nazmındadır silk-i beyân üzre (K-19/22,23,24,25,26)

Şair ve Ehl-i İrfânın Yetersiz Olması ya da Az Kalması

Divan şairlerimizin çoğunda rastlanılan irfan ehlinin, şairlerin, gönül adamlarının kıymetinin bilinmemesi yönünde devirden şikayet, Kâmî'nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kâmî'ye göre ehl-i irfanın azlığına, kıymetinin bilinmemesine mukabil, "cehl ü riya" revac bulmaktadır:

Bâzâr-ı ma'ârifde terakkidedür kesâd
Buldı metâ-ı cehl ü riya Kâmiyâ revâc (G-23/7)

Başka bir beytinde yine benzer düşünceleri dile getirir:

Felek tâ ol kadar nâ-ehli ser-şâr-ı merâm itdi
Degül harf- âşinâ lafz-ı mübârek-bâddan gayri (G-208/6)

Başka bir gazelinde ise zamanın ehl-i irfanın kıymetini bilmemesinin yanında kendi kıymetinin bilinmemesini de katar:

Döktük metâ'-ı tab'ı ma'ârif mezâdına
Baht-ı siyeh düşürdi zamâne kesâdına
Vâ-beste tâze ma'ni-i berceste dem-be-dem
Mühr-i hâmûş-ı nâtika bendün güşâdına
Kâmî zebân-ı hâmeyi çâh itdi lezzeti
Sükker mi katdı vâsf-ı la'li midâdına (G-184/1,2,7)

Sultan Ahmet övgüsünde kaleme aldığı bir kasidesinde yine benzer şikayetlerde bulunur:

Nice şâd olmasun erbâb-ı dâniş hayli demlerdür
Ma'ârif ehlinün 'âlemde yoktur şöhret ü şânı

Perîşân oldu ehl-i rû-be râh-ı hayret olmuşlar
Hüner-mendân-ı asrun şöyle hâlî kaldı meydânı
Çıkarmaz çok zamândur hâce-i duhter-fürûş-ı dehr
Ser-i bâzâra irfân namına bir şûh-ı devrânı
Aceb mi olsa müflis yek-sere erbâb-ı isti'dâd
Tehi kalmış metâ'-ı ma'rifetden sûk-ı sultânî (K-9/2,3,4,5)

Zamanın yazar ve şairlerini tenkit ettiği bir beytinde ise gerçeklerin çarpıtılması ve abartılmasından şikayet eder:

İftirâ-yı hâme ebnâ-yı zamândan beş- beten
Ben bir âh itsem yazar ammâ birine beş katar (B-20)

Kâmî , bir diğer beytinde ise ortaya şair diye çıkan herkesin şair olamayacağını çarpıcı bir örnekle ifade eder:

Mufassâl Kâmîyâ her hâme mazmûn-âşına olmaz
Asâyı dür-bâş-ı sihr iden hep dest-i Mûsâdur (K-21/23)

Başka bir beytinde de onlara sataşmaktan geri kalmaz:

Nahv-ı ma'nâda sataşdum yine birkaç şahsa
Menzili her birinün biri birinden beten (I-1/1)

Onun gerçek şairin nasıl olması gerektiği hususundaki düşüncelerini gördüğümüz ilginç bir beyti de şudur:

Hüner teshîr-i iklim -i sühandur yoksa ey Kâmî
Bir iki beyt ile şâir sezâ-yı âferîn olmaz (G-87/8)

Kâmî'nin erbâb-ı tab'a yönelttiği tenkitlerden biri de şöyledir:

Ma'rifet nâ-mahrem-i bezm-i sühandur Kâmîyâ
Şimdi erbâb-ı tabî'at döndü işrâkîlere (G-168/6)

Şiirin Yeni Olmaması, Ortaya Yeni Bir Şey Konulmaması

Kâmî, yukarıda zikrettiğimiz bir beytinde, şiirde ortaya yeni bir şey konulamamasından, söylenenlerin tekrar değil tekrarın da tekrarı olmasından şikayet eder:

İbâretten ibâret oldu şimdi Kâmîyâ eş'âr
Müreşşah tâze mazmûn ile yoktur bir gazel söyler (G-71/5)

Başka bir beytinde yine şiirin "tâze mazmûn"larla süslenmesi gerektiğini söyler:

Tâze mazmûn ile kıl şi'ri murassa' Kâmî
İtme bî-hûde telef bu güher-i nâ-yâbı (G-193/7)

Dönemin şiirini eskinin bir takrarı olarak düşünen Kâmî, divanında şiiri yeni, orijinal, her yerde bulunmayan anlamına 23 yerde "tâze", 17 yerde "nev", 4 yerde "bikr" sıfatlarıyla birlikte anar ve şiirin bu sıfatlara uygun olması gerektiğini söyler.

Onun şiirin bu özelliklerini dile getirdiği birkaç beyti şöyledir;

Bu tarh-ı nev-zemîn-i 'âlem-ârâ var ise Kâmî
Belâgât-senc-i nazmûm güfte-i ra'nâlarundandır (G-65/5)

Bu tâze şi'ri kalem gûş idince ey Kâmî
Devât içinde kalup çıkmadı hacâletle (G-162/5)

Es'ad Efendi hâme-i mu'cîz-beyânudur
Kâmî viren bu tâze zemîne nizâm-ı nev(G-160/5)

Dür-i nazm-ı 'ibâret zîver-i gûş-ı kabûl amma
Gedâ-yı rûh ancak istimâ'-ı tâze mazmûnun

Kendi Şiirini Övmesi

Divan şiirinin kronojik seyri takip edildiğinde 15. yüzyılda klasikleşmesini tamamlamıştır. İlk iki yüzyılda İran şairlerine olan imrenme, onlara benzemenin yerini 15. yüzyıl ve daha sonrasında artık bu alanda onların geçildiği düşüncesine bırakmıştır..

Bu husus, pek çok şair tarafından değişik şekillerde ifade edilegelmiştir:

Baki:

Bu arsada Bâkî nice üstâda yetişdi
Âlemde bu gün ana bir üstâd yetişmez

Nef'î:

Nezâketde metânetde kelâmım benzemez aslâ
Ne Urfiye ne Hâkâniye bu bir tarz-ı âherdir

Ben o vassâf-ı ahdem kim gelince medh ü evsâfa
Benümle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî

Nev'î:

Nev'iyâ nazm içre îcâd eyledün bir tarz-ı hâs
Rûmı kurtardun 'Acem eş'ârına taklidden

Ben nev-güfteyi ezberlerüm şimden girü 'âlem
Oda yansun 'Acem şâ'irlerinün köhne dîvânları

Nedim:

Îrân zemînine tuhfemüz olsun bu nev gazel
İrgürsün İsfâhâna Stanbul diyârını

Divan şairleri yeri geldikçe şairliklerini, şiirlerini çeşitli vesilelerle övmüşlerdir. Bu övgüler daha çok şairlerin mahlaslarının geçtiği mahlas beyitlerinde yoğunlaşmaktadır. Divan şairinin yaptığı bu tenkit, diğer şair veya genel anlamda şiir üzerine olmakla birlikte daha çok kendi şairliği ve şiiri üzerine olmaktadır. Ancak şairlerin kendi şiir ve şairlikleri ile ilgili düşünceleri objektiflikten uzak ve abartılı olabilmektedir. Tabii olarak şairin kendisini övgüsü içerisinde onun, şiir ve şairin nasıl olması gerektiği üzerine kendisinin ve döneminin bu konulardaki düşünce temayül, görüş, zevk ve estetik ölçülerini de bize vermektedir.

Kâmî'nin kendisi ve şiiri ile ilgili rastladığımız övgü dolu beyitler, yukarıda ifade ettiğimiz düşünceler çerçevesinde, daha çok dönemin şairleri ve şiirlerinde görülen eksiklik ve mükemmeliyeti dile getirmektedir. Bir beytinde şiirde her şeyin artık tekrarlanan sözlerden ibaret olduğunu şikayetle dile getiren Kâmî, kendi şiirinin dışındakileri eskinin birer tekrarı mahiyetinde görerek şiirini sadelik vasfıyla över:

Egerçi kalmamış söylenmedik bir söz bu âlemde
Bu nazm-ı sâde kâlk-i Kâmî-i nâ-şâddan kalmış

Kendi şiirinin yemeklerdeki tada, tuza benzediğini söyleyen Kâmî, bundan tatmayanın, bu dünyada şekerin, gerçek tadın ne olduğunu bilemeyeceğini söyler:

Nemek-çeş-i sühanun olmayan senün Kâmî
Cihânda lezzet-i şîr ü şekker nedür bilmez

Kâmî, başka bir beytinde nazmın süsünün edadaki güzellik olduğunu; ancak onun tutulmasının, ona rağbet edilmesinin sebebini kendisinin az bulunan mazmunları olduğunu belirtir:

Kâmiyâ hüsn-i edâ zîver-i nazm oldu velî
Bâ'is-i ragbet olan nâdire mazmûmundur

Benzer bir beytinde de âlemi süsleyen taze şiir zeminini, ölçülü nazmının belîğ olması ve sözlerinin güzelliğine bağlar:

Bu tarh-ı nev-zemîn-i âlem-ârâ var ise Kâmî
Belâgat-senc-i nazmun güfte-i ra'nâlarındandır

Başka bir beytinde ise ruhun gıdasının kendisinin taze mazmunlarını dinlemekle olacağını söylemektedir:

Dür-i nazm-ı ibâret zîver-i gûş-ı kabûl ammâ
Gıdâ-yı rûh ancak istimâ'-ı tâze mazmûnun

Sonuç olarak Kâmî, Divan şairi ve şiiri ile ilgili olarak diğer Divan şairlerinin zaman zaman dile getirdiği benzer düşüncelere şiirinde yer vermiştir. Ancak belki

yaşadığı dönemin Divan şiirinde uzun süredir topyekun bir yenilik yaşanmamasından, belki de kendi şahsî özelliğinden olacak şiirlerinde sık sık yenilik ve orijinallikten bahsetmektedir. Bu yönü şiirlerinde bariz bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Bu yenilik ile şairin neyi kast ettiği açık değildir. Bunu tamamen bir üslup değişikliği veya yeniliği olarak görmek mümkün; ancak Kâmi'deki yenilik ve orijinallik anlayışı daha çok benzetme ve kurgulardaki geleneksel olandan farklı olmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kendi şiirinde bunu tam olarak uyguladığını söylemek mümkün değil; fakat bu ve benzer tenkit, şikayet ve istekler belki bir Nedim, bir Şeyh Gâlib gibi farklı ve orijinal üslup sahibi şairlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bir edebî dönemi değerlendirirken, söz konusu muhitin içinde yetişmiş, o kültürün zevk ve estetik anlayışı ile yoğrulmuş insanların takdir ve değerlendirmelerini her zaman için dikkate almamız gerekmektedir. Nihayetinde edebî zevk ve estetik ölçüleriyle birlikte hayatın her alanında değişimin ve farklı algılamaların olması tabiidir. Kâmi'nin dışında diğer Divan şairlerinin de söz konusu hususlarda benzer düşünceleri olduğunu biliyoruz. Bu konudaki diğer "benzer düşünceler" in de tespitleriyle Divan şairlerimizin bu hususlarla ilgili genel temayülünü ve düşüncelerini tespit ve anlama imkanına sahip olabiliriz.

KAYNAKÇA

- Bilkan, A. Fuat; "Divan Edebiyatında Tenkid" Milli Kültür, Sayı 54, Ankara 1986, s.10-14.
- Dilçin, Cem; "Divan Şiirinde Gazel" Türk Dili Dergisi Divan Şiiri Özel Sayısı, Ankara 1986, s.78-248.
- İpekten, Haluk; Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Ankara 1996.
- İsen, Mustafa; Latifi Tezkiresi, Ankara 1990.
- _____; Kühü'l-ahbar'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994.
- Tolasa, Harun; "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri" Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi C.I. İzmir, s.15-47.
- _____; 16. Yüzyılda edebiyat araştırma ve Eleştirisi, İzmir 1983.
- Üzgör, Tahir; Türkçe Divan Dibaceleri, Ankara 1990.
- Yıldırım, Ali; Kâmi, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1995.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 199-208, ELAZIĞ-2001

MÜFREDAT LABORATUAR OKULLARINDA (MLO) GÖREV YAPAN ÖĞRETMEN VE YÖNETİCİLERİN UYGULAMADA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR(Malatya İli Örneği)
The Problems Whic Teachers And Administrators Face In Pilot Schools

Burhan AKPINAR (*) Mustafa AKDAĞ () Eyüp İZCİ (***)**

ÖZET

Bu araştırma, Müfredat Laboratuar Okulları projesine dahil ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticilerin projenin uygulanmasına yönelik görüş ve önerilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 123 öğretmen ve yönetici üzerinde gerçekleştirilmiştir. MLO'larda görev yapan öğretmen ve yöneticilerin uygulamada birtakım sorunlar yaşadıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Müfredat Laboratuar Okulları

SUMMARY

This study aims at determining ideas and suggestions of teachers and administrators who work at the high schools under the project of pilot schools (Curriculum Laboratory Schools). The study contained 123 teachers and administrators. It was seen that the teachers and administrators working at pilot schools have some problems

Key Word : Pilot Schools

(*)Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

(**)İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

(***)Gaziantep Üniversitesi Adıyaman Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Ülkemiz, Cumhuriyetten günümüze kadar gelişmiş toplumlar düzeyine ulaşmak için önemli çabalar sarf etmiştir. İlk önceleri daha çok tarım, altyapı ve çeşitli sanayi alanlarında görülen bu çabalara, son yıllarda eğitim alanındaki gayretler eklenmiştir. Eğitim alanındaki bu faaliyetler, dünyadaki gelişmelere paralel olarak eğitimin her düzeyine bilimsel ve teknolojik bir altyapı oluşturma gayretleri şeklinde görülmektedir. Bu durum, küreselleşmenin bir sonucu olarak, dünya ile birlikte hareket etme ve dünyadaki eğilimlere uygun davranma zorunluluğunun bir sonucudur (Çelik, 1997:73).

Bilgisayarlar başta olmak üzere teknolojinin, yaşamın her alanını derinden etkilemeye başladığı günümüz dünyasında, gelişmiş devlet ya da toplum olmanın yolu, ülkeyi bilgi çağına taşıyacak insanlardan geçmektedir. Buna dayanarak gelişmiş ülkeler, ekonomilerinin en önemli girdisi saydıkları bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve bilgi üretme işine, dolayısıyla eğitime giderek artan oranda yatırım yapmaktadırlar.

Türkiye, bilgi çağı olarak anılan önümüzdeki yüzyılda çağdaş ülkeler arasındaki amansız yarışta saf dışı kalmamak için, bilim ve teknolojideki gelişmeleri izleyebilen, onları etkin bir biçimde kullanabilen ve yeni teknolojileri üretebilen nesilleri hızla yetiştirmek mecburiyetindedir. Böylece, ülkeler arasındaki rekabette eğitim, stratejik bir önem kazanmaktadır. Eğitimin bu fonksiyonunu yerine getirebilmesi ancak eğitim ve öğretimde ileri teknoloji kullanımı ile mümkün görülmektedir.

Ülkemizde teknoloji kullanımı konusunda eğitim kurumları, diğer sektörlere göre geri kalmıştır. Gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşma konusunda birçok alanda önemli başarılar elde edilmesine rağmen, çağın gereklerine uygun etkili bir eğitim sistemi oluşturmada fazla başarılı olunamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri eğitimde verim artışı sağlayacak gelişmiş teknolojilerin kullanımındaki eksikliklerdir.

Bilgiyi kullanma ve üretiminin çok hızla geliştiği günümüz dünyasında, eğitim alanındaki sorunlarda giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu sorunlar sayısal olmaktan çok kalite ile ilgilidir. Eğitimde kalite sorununu aşmak için geleneksel eğitim yaklaşımlarının yetersizliği açıktır. Problemin çözümünde, eğitimde ileri teknoloji kullanımı ciddi bir seçenek halini almıştır (Hızal, 1993:147).

“Eğitimde teknoloji kullanımı sorunu” olarak özetlenebilecek bu problemi aşmak için ülkemizde son yıllarda önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan en önemlilerinden biri de, 1990 yılında, 177,2 milyon ABD dolarlık bütçeye sahip “Milli Eğitimi Geliştirme Projesi” (MEGP)’nin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmasıdır. Projenin temel amaçları, İlk ve Ortaöğretimde kaliteyi artırarak, öğrenci başarısını yükseltmek,

öğretmen eğitiminde kaliteyi artırmak ve Milli Eğitim Bakanlığı yönetim sisteminin geliştirilerek kaynak kullanımında daha ekonomik ve etkili olabilmeyi sağlamaya yöneliktir. Bu temel amaçlara ulaşmak üzere MEB’lığı tarafından 1992’de “Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED) kurulmuştur. Müfredat programlarının geliştirilmesi, okullardaki öğretim materyallerinin geliştirilip, gelişen teknolojiye uygun eğitim ekipmanlarının temin edilmesi ile ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin niteliğinin geliştirilmesi EARGED’in görevleri arasındadır

Bu hedeflerin gerçekleşmesi için Türkiye’deki ilk ve ortaöğretim kurumlarının 2000 yılında organizasyon, yapı ve işleyiş bakımından ulaşmaları hedeflenen modellerin ilk örneklerini oluşturmak üzere, ülke genelinde 1994 yılında eğitim fakültelerinin bulunduğu 23 ilde 147 ilköğretim, 61 ortaöğretim kurumu “Müfredat Laboratuvar Okulları” olarak proje kapsamına alınmıştır. Böylece, EARGED tarafından geliştirilen öğretim programları, bilgisayar yazılımları, öğretim materyalleri ile ölçme ve değerlendirme çalışmaları ve araştırmalarının ülke düzeyine yaygınlaştırılmadan evvel bu okullarda denenmesi öngörülmüştür (EARGED, 1995).

Bu açıdan, çok önemli görevi ifa eden MLO’lardaki fiziki altyapı, donanım ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, eğitim niteliği açısından hayati bir önem kazanmaktadır. Proje ile her MLO hazırlayacağı “Okul Gelişim Planı” ile kendi ekibini kurup okuldaki eğitim niteliğinin artırılmasına çalışacaktır. Ancak, projenin yürürlüğe girdiği günden bugüne kadar MLO’ların istenilen ölçüde kendi gelişimlerini planlayarak yürütemedikleri görülmüştür (EARGED,1998). MLO’lardaki ekipman ve donanım, bina standartları ile insan kaynaklarının geliştirilmesindeki bu kısmi gelişmeler sevindirici olabilir, ancak eğitimde bu kısmi nitelik artışı arzu edilen nitelik artışına ulaşma açısından tatmin edici olmaktan çok uzaktır.

Eğitimde nitelik artışını sağlayacak teknoloji kullanımı , ilgili materyal temini ile fiziki altyapının düzenlenmesinden daha ileri bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu açıdan probleme bakıldığında MLO’daki ekipman ve donanım, bina standartlarının yükseltilmesinde önemli ilerlemeler sağlanmış olsa bile, ilgili projenin başarılı olabilmesi kısaca eğitimde verimlilik, önemli ölçüde eğitimcilere bağlıdır. Teknoloji yoğunluğu ne kadar arttırılırsa arttırılsın eğitim, yine de emeğe bağımlıdır (Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite.1992).

MLO projesi doğrultusunda öğretmenler ve diğer ilgili personel hizmetiçi eğitimden geçirilmişlerdir. Ancak MLO’daki teknolojik donanım, bina standartlarının yükseltilmesi ve hizmet içi eğitim faaliyetlerinin ilgili eğitimcilerin görüş ve ihtiyaçlarına dayandırılması çok önemlidir. Çünkü öğretmenler, planlamasına katıldıkları veya

görüşlerinin alındığı yenileşme projelerine olumlu bakmakta ve başarısı için daha fazla çaba göstermektedirler (Hızal, 1993).

MLO'lardaki gelişmiş teknolojilerin kullanımı sonucu, öğretmen rollerinde önem ve öncelik sırasının değişmesi beklenmektedir. Ancak, öğretmenlerin bu yeni rollerini yerine getirebilmeleri, geniş kapsamlı ve teknoloji katkılı bir destek programına bağlıdır. Ülkemizin en değerli hazinesi olan öğrencilerimizin en iyi bir şekilde yetiştirilebilmesi ve bu projeye aktarılan kaynakların verimli kullanılabilmesi için MLO'lardaki öğretmen tutum ve yeterlilikleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu açıdan, MLO'da görev yapan eğitimcilerin projeye ve teknoloji konusuna ait düşünce ve tutumlarının bilinmesi, eğitimde verimlilik açısından çok önemlidir.

MLO'ların günümüzdeki durumlarına bakıldığında anılan fonksiyonlarını yerine getirebilmede önemli sorunlarla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Projede öngörülmesine rağmen bu okulların istenilen ölçüde kendi gelişimlerini planlayarak yürütemedikleri görülmektedir. Yine projede öngörülmesine rağmen MLO'ların ilgili (çevrelerindeki) üniversiteler ile yeterince işbirliğine giremediği görülmektedir. Hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin ne derece etkili olduğu da araştırmaya muhtaç görülmektedir. Kılıç (1998)'ın yaptığı çalışmaya göre bu okullardaki öğrenci başarıları önemli artışlar göstermesine rağmen, MLO'ların günümüze kadar kaydettikleri gelişim, fiziki değişim, yenileşme ve okul popülaritesinin artırılması ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca, bu okullarda görülen kısmi gelişmelerin de merkezi planlama ve yönlendirmeler sonucu olduğu görülmüştür.

Eğitim niteliğinin artırılmasında istenilen düzeye ulaşmak, fiziki kaynakların geliştirilmesi kadar bunların etkili kullanımına da bağlıdır. Ayrıca MLO'daki teknolojik araç-gerecin konu ile uygunluğu ve ilgili öğrenci seviyesine göre yerinde ve zamanında kullanımı da oldukça önemlidir.

Eğitim sistemimizde nitelik artışı konusunda önemli adımlardan biri olan MLO uygulaması önemli ölçüde, eğitimde teknoloji kullanımına dayanmaktadır. Uygulamanın başarılı olması, projeye ayrılan kaynakların yerinde ve verimli şekilde kullanılmasına bağlıdır. Aksi takdirde, ülkemiz açısından büyük bir kaynak israfına neden olacaktır.

Bu çalışma, Malatya ilinde MLO projesine dahil liselerde görev yapan öğretmen ve yöneticilerin uygulamaya yönelik görüş ve önerilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

1. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini 1998-1999 Öğretim yılı II. Döneminde Malatya ilinde MLO projesine dahil Gazi, Malatya, Anadolu ve Kubilay liseleri oluşturmaktadır. Araştırma

doğrudan çalışma evreni üzerinde yürütülmüş ve anketi cevaplayan 123 öğretmen ve yöneticinin görüşleri değerlendirilmiştir. Bu araştırmada elde edilen veriler araştırmacılar tarafından geliştirilip uygulanan anket ile elde edilmiştir. Anketin hazırlanması ve geliştirilmesi araştırmanın önemli aşamalarından birini oluşturmuştur.

Anketin geliştirilmesinin ilk aşamasında, konuyla ilgili kuramsal kaynaklar ve araştırmalar taranmıştır. Bu taramalar sonucu MLO'larında görev yapan bir grup öğretmen ve yöneticiye açık uçlu sorulardan oluşmuş anket uygulanarak MLO'nda uygulamada karşılaşılan sorunların neler olabileceği ile ilgili görüşlerini serbestçe yazmaları istenmiştir. Bu uygulamada elde edilen verilerden, frekansı yüksek olan sorular tespit edilerek kapalı uçlu anket soruları oluşturulmuş ve deneme amacıyla 50 öğretmen ve yöneticiye uygulanmıştır. Bu deneme uygulamasından sonra, anketteki maddelerin iç tutarlılığının test edilmesi amacıyla madde-test korelasyonu hesaplanmış istatistiksel açıdan uygun olmayan maddeler ankette çıkarılmış ve uygulamaya esas 24 maddeden oluşan anket hazır hale getirilmiştir. Anketin güvenilirliğine ilişkin olarak "Bir Testi İki Eşdeğer Yarıya Bölme Yönteminden" yararlanılmıştır. Öğretmenlerin, testin iki yarısından aldıkları puanları arasındaki ilişki (korelasyon) hesaplanarak, güvenilirlik katsayısı .79 bulunmuştur. Bu katsayı yarı testin güvenilirliğini verdiğinden, testin tümünün güvenilirliğini bulmak için Spearman-Brown formülü kullanılarak anketin güvenilirlik katsayısı .0.87 bulunmuştur. Verilerin çözümlenmesinde frekans ve yüzde kullanılmıştır.

2. SONUÇLAR

2.1. Fiziki Altyapı ve Teknik Donanım

Tablo 1. MLO.daki Fiziki Altyapı ve Teknik Donanım İle İlgili Görüşlerin Seçeneklere Göre dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Mevcut Bilgisayar Laboratuvarı İhtiyacı Karşılar Yeterlikte midir	11	9	26	21	86	70	123	100
Mevcut Sarf Malzemesi İhtiyacı Karşılar Yeterlikte midir	23	19	27	22	73	59	123	100
Mevcut Klavuz kitap ve Katalog Yeterli midir	19	15	15	13	89	72	123	100
Öğretmen Çalışma Odası İstenen Niteliklere Sahip midir	28	23	24	19	71	58	123	100

MLO projesi çerçevesinde yer alan okulların,, diğer okullara nazaran önemli imkanlara sahip oldukları bilinmektedir. Ancak, projede belirtilen niteliklerde insan

yetiştirmede önemli bir yeri olan, bina standartları ile teknik ekipman ve donanım konusunda da alınacak çok yol olduğu söylenebilir. Nitekim tablo 1. incelendiğinde, bu konuda görüş bildiren öğretmen ve yöneticilerden % 70'inin mevcut bilgisayar laboratuvarlarını yetersiz bulmakta; % 59'unun da ders materyali hazırlama , çıktı alma ve benzerleri için ihtiyaç duyulan sarf malzemelerinin ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu görüşünü paylaştıkları görülmektedir. MLO'ların da bulunan teknik araç-gereç ve bilgisayarlardan tam kapasite ile yararlanmak için ihtiyaç duyulan, klavuz- kitap, broşür ve kullanma kataloğu gibi materyallerin de önemli ölçüde yetersiz olduğu, çalışanlar tarafından % 72 oranında kabul edilmektedir. Ayrıca, öğretmen ve yöneticilerin % 58'i MLO bina standartlarında önemli bir görevi yerine getirmesi beklenen "öğretmen çalışma odası"nın da istenilen niteliklere sahip olmadığı görüşünde oldukları tablo 1.den anlaşılmaktadır. Bu bulgular, projede önemle vurgulanan fiziki alt yapı ve teknik donanımın, henüz istenilen seviyede geliştirilemediğini ortaya koymaktadır. Eğitimde verimlilik ve nitelik artışında bu problem önemli bir engel teşkil etmektedir

2.2. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Öğretim Hizmetinin Niteliği

Tablo 2. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Öğretim Hizmetinin Niteliğine İlişkin Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Eğitimde Teknoloji Kullanımı Öğretim Niteliğini Yükseltmekte midir	108	88	9	7	6	5	123	100
MLO Projesinden Sonra Okulunuzda Öğrenci Başarısı Yükseldi mi	63	51	22	18	38	31	123	100
Okul Gelişim Planlama Çalışmaları Uygulamada İşlemekte midir	30	24	37	30	56	69	123	100
Okul Gelişim Planı İçin İhtiyaç Analiz Çalışmaları Yeterli Düzeyde midir	8	6	13	11	102	83	123	100

Tablo 2. incelendiğinde, öğretmen ve yöneticilerin büyük bir kesiminin (% 88) eğitimde teknoloji kullanımının, öğretim hizmeti niteliğini yükselttiği görüşünü benimsedikleri görülmektedir. Eğitimcilerin, inandıkları projelerin başarısı için daha fazla çaba sarf ettikleri gerçeği, bu sonucu önemli kılmaktadır. Ancak buna rağmen, MLO projesinin, okullarında uygulanmaya başlamasından sonra öğrenci başarılarında artış olduğu görüşüne eğitimcilerin % 51 katılmaktadır. Bu durum, eğitimcilerin projeye inandıkları; ancak uygulamada problemlerle karşılaştıkları şeklinde yorumlanabilir. Projede önemli bir yer tutan "her okulun kendi gelişimini planlayıp uygulayarak eğitimin niteliğini yükseltmesi" prensibinin uygulamada işlemediği, ilgililerin % 69'u tarafından

ifade edilmektedir. Söz konusu işlevin yerine getirilmesinde, öğretmen ve öğrencilerden alınan dönütler doğrultusunda yapılması gereken “ihtiyaç analizi”nin de yeterince yapılamadığı öğretmenlerin çoğunluğu (% 83) tarafından dile getirilmektedir. Bu sonuçlar projenin uygulanmasında önemli aksaklıkların olduğunu göstermektedir.

2.3. MLO Çalışanlarının Tutum ve İstekleri

Tablo 3. MLO Çalışanlarının Tutum ve İsteklerinin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
MLO’ da Çalışmaktan Dolayı İş doyum Düzeyiniz Yeterli midir	73	59	7	6	43	35	123	100
MLO Çalışanlarına Ek Ücret Ödenmeli midir	93	76	12	10	18	14	123	100
MLO İle İlgili Karar ve Mevzuat İhtiyacı Karşılar Nitelikte midir	25	20	28	23	70	57	123	100

Öğretmen ve yöneticilerin iş doyumlarını yeterli bulma düzeylerin % 59 olduğu tablo 3. de görülmektedir. Bir proje ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın, uygulamadaki başarısı büyük ölçüde eğitimcilerin projeye bakış açlarına bağlıdır. Bu nedenle, % 59’luk işdoyum düzeyi yeterli değildir. Çalışanların iş doyumunu yükseltmede, ek ücretin verilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, çalışanların % 76’sının ek ücret verilmesi talebi, bu yönde önemli bir beklenti olduğunu göstermektedir. MLO ile ilgili karar ve mevzuatların ihtiyacı karşılar nitelikte olmadığı, çalışanların % 57’si tarafından tablo 3. de ifade edilmektedir. MLO da görev yapan öğretmenlerin projeye karşı ilgi ve tutumlarını yeterli bulma düzeyi % 50 iken, bu oran yöneticilerde % 40’dır. Projenin başarıya ulaşabilmesi için öğretmen ve yöneticilerin işdoyum düzeyleri ile projeye karşı ilgi ve tutumlarının yükseltilmesi önem taşımaktadır.

2.4. MLO Çalışanlarına Verilen Hizmet İçi Eğitimin Niteliği

Tablo 4. Hizmet-İçi Eğitiminin Niteliğine İlişkin Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	F	%
MLO İle İlgili Aldığımız Hizmet İçi Eğitimde Öğrendikleriniz Yeterli midir	33	27	23	19	67	54	123	100
MLO İle İlgili Hizmet İçi Eğitimi Süreklilik Arzetmeli midir	106	86	11	9	6	5	123	100

MLO projesinin başarısı, bütün teknolojik yatırımların yanında önemli ölçüde uygulayıcıların niteliği ile sınırlıdır. Proje ile öğretmen ve yöneticilere belirli aralıklarla hizmet içi eğitim verilmektedir. Ancak, çalışanların % 54'nün bu eğitim ile edindikleri bilgi ve becerileri yetersiz bulmakta, % 86'sının da bu eğitime süreklilik kazandırılmasından yana olduklarını tablo 4.ten anlaşılmaktadır. Eğitimde kullanılan araç ve gereçlerin, diğer teknolojik araçlar gibi çok hızlı geliştiği dikkate alındığında, çalışanlara verilen hizmet içi eğitiminin de süreklilik arz etmesi gereği daha iyi anlaşılmaktadır. Hizmet içi eğitimde kazandırılan beceriler daha çok teknik araç-gereçlerin kullanımı konusunda yoğunlaşmakta, bu araçların okullardaki derslerin öğretiminde nasıl kullanılacağı konusuna yer verilmemektedir. Çalışanların katıldıkları hizmet içi programlarını yetersiz bulmaları bu faktöre bağlı olabilir.

2.5. Yardımcı Hizmetler

Tablo 5. Yardımcı Hizmetlere İlişkin Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Araç-Gereç ve Teknik Donanım İçin Teknik Elemana İhtiyaç var mıdır	79	64	24	20	20	16	123	100
Teknik Elemanın Olmaması Yardımcı Hizmetleri Aksatmakta mıdır	70	57	34	28	19	15	123	100

Büyük yatırımlarla MLO'larına kazandırılan teknik araç-gereç ve donanımın, her zaman ve her istenildiğinde tam kapasite ile eğitimin hizmetinde olması çok önemlidir. Projenin başarıya ulaşmasında vazgeçilmez bir öneme sahip olan bu durum, önemli ölçüde konu uzmanı bir teknik elemana olan ihtiyacı göstermektedir. Nitekim, araştırmada görüşlerine baş vurulan öğretmen ve yöneticilerin % 64'ü böyle bir elemana ihtiyaçları olduğu yönünde görüş belirtirken, % 57'sinin ise hali hazırda böyle bir elemanın olmamasından dolayı yardımcı teknik hizmetlerde aksamalar olduğu görüşünde oldukları tablo 5.den anlaşılmaktadır.

2.6. Kurumlar Arası İlişkiler

Tablo 6. Kurumlar Arası İlişkilere Ait Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Okul-Üniversite İşbirliği Yeterli Düzeyde midir	13	11	9	7	101	82	123	100
MLO Kendi Aralarındaki İşbirliği Yeterli Düzeyde midir	9	7	18	15	96	78	123	100

MLO'nun proje üretimi ve eğitimin niteliğini yükseltmesinde, üniversite ile ilişkiler ve karşılıklı bilgi alış veriş büyük öneme sahiptir. Bu önemi gören Milli Eğitim Bakanlığı da, MLO'nun, bünyelerinde Eğitim Fakültesi olan üniversitelerin bulunduğu illerde açılmasına özen göstermiştir. Ancak, tablo 6. incelendiğinde, söz konusu okulların üniversite ile ilişkilerinin, çalışanların büyük bir kesimi (% 82) tarafından yetersiz bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine, MLO'nun karşılaştıkları sorunları aşmada ve elde ettikleri deneyimleri paylaşmada kendi aralarında ilişki kurmaları büyük önem taşımaktadır. Fakat uygulamada, okullar arası ilişkinin yeterli bulunma oranı, sadece % 7'dir. Proje kapsamındaki okulların gerek üniversite, gerekse kendi aralarında yeterli iletişim kuramamaları, ilgili mevzuatın yetersiz olmasına bağlı olabilir.

2.7. Eğitim Ortamlarının Yeterliliği

Tablo 7. Eğitim Ortamlarının Yeterliliğine İlişkin Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	F	%	f	%	f	%	f	%
Dersler Gerekli Yer ve Uygun Teknik Donanım Desteği İle Yapılmakta mıdır	20	16	38	31	65	53	123	100
Derslerin Gerekli Yerlerde Yapılmaması İdareden mi Kaynaklanmaktadır	20	16	26	21	77	63	123	100

Öğretmen ve yöneticilerin % 53'ünün, her dersin gerektiği yerde ve uygun teknik donanım desteği ile yapılamadığı görüşünde oldukları tablo 7. den anlaşılmaktadır. Bu gereğin yerine getirilememesinin, idari sorunlardan kaynaklanmadığı, öğretmenlerin % 63'ü tarafından ifade edilmektedir. Derslerin uygun eğitim ortamlarında yapılamaması, alt yapı eksikliği ve öğretmen niteliği ile bağlantılı olabilir.

2.8. Projenin Tanıtımı

Tablo 8. MLO Projesinin Tanıtımına İlişkin Görüşlerin Seçeneklere Göre Dağılımı

ÖZELLİKLER	Seçenekler							
	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Öğrencilere MLO Projesi Hakkında Yeterince Bilgi Verilmekte midir	21	17	15	12	87	71	123	100
Okul Aile Birliği ve Koruma Derneğinin Okula Katkısı Yeterli Düzeyde midir	26	21	17	14	80	65	123	100

Tablo 8. incelendiğinde, MLO çalışanlarının % 71'inin, projenin öğrencilere sağladığı yararlar konusunda "öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olmadıkları" görüşünde oldukları görülmektedir. Ayrıca projeye, okul aile birliği ve koruma derneğinin ilgi ve

katkısının yetersiz olduğu görüşü % 65 oranında kabul görmektedir. Bu durum, projenin iyi tanıtılmadığını göstermektedir.

3. ÖNERİLER

1. MLO'larda görev yapan öğretmen ve yöneticilerin eğitim ihtiyaçları bilimsel olarak belirlenip uygun hizmet içi eğitim programlarıyla giderilmelidir. Bu eğitim, gelişen teknolojiye paralel olarak süreklilik arz etmelidir.
2. MLO'lardaki fiziki alt yapı, araç-gereç ve teknik donanım piyasa şartlarına paralel olarak yenileştirilip geliştirilmelidir.
3. MLO ile ilgili karar ve mevzuatların çıkarılmasında çalışanların görüş ve önerileri de dikkate alınmalıdır.
4. Araç-gereç ve teknik donanımın bakım, onarım ve teknik servis hizmetlerini yürütecek uzman elemanlar okullarda istihdam edilmelidir.
5. MLO'ların kendi aralarında ve üniversiteler ile sağlıklı iletişim ve işbirliğinin sağlanabilmesi için yasal düzenlemelerin eksiklikleri giderilmelidir.
6. MLO'larda görev yapan öğretmen ve yöneticilere ek ücret ödenmeli, tayin ve terfileri sahip oldukları nitelikler dikkate alınarak düzenlenmelidir.
7. "Okul Gelişimi ve Yönetim Ekibi"ndeki elemanlara ders harici egzersiz benzeri ek ücretli hazırlık zamanı verilmelidir.
8. Araç-gereç ve teknik donanımın kullanımı konusunda klavuz- kitap, katalog ve bilgi kitapçıkları hazırlanmalıdır.
9. MLO projesinin ilgililere tanıtımını sağlayacak çeşitli etkinlikler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Çelik,Vehbi. **Okul Kültürü ve Yönetimi**. Ankara: Pegem Yayınları, 1997.
- Hızal, Alişan . "Bilgisayar Eğitimi ve Bilgisayar Destekli Öğretime İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi". **Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi Bildiriler I, 24-28 Eylül 1990 (Eğitim Teknolojisi)**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Kılıç, Ruhi. "Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Kapsamında Müfredat Laboratuar Okulları Uygulamasının Değerlendirilmesi". **Eğitim ve Bilim Dergisi**, Temmuz 1998, Cilt:22, Sayı:109, ss. 32-36.
- T.C. Başbakanlık. **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite**. Ankara,1992.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı-EARGED, **MLO Modeli**. Ankara, 1995.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı-EARGED, **MLO Değerlendirme Araştırması**,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 209-216, ELAZIĞ-2001

TEKNOLOJİ YARDIMIYLA ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

Teacher Preparation Via Technology

Mustafa Zülküf ALTAN*

Özet

Tarihin hiç bir döneminde insanların ve ülkelerin başarısının; insanların ve ülkelerin öğrenme becerilerine bu kadar bağlı olduğu bir dönem olmamıştır. Bu yüzden eğitimde başarılı olmayan ülkelerin, global ekonomide başarılı olma şansları çok azdır.

Bundan dolayı, toplumların geleceklerinin, her zamankinden daha çok, bizim öğretme becerimize bağlı olmasına sebep olacak ve her toplum; sürekli değişen, teknolojik bir dünyada yaşayabilecek , becerikli vatandaşları eğitecek, öğretmenleri yetiştirmeye odaklanmalıdır.

Bir çok farklı teknolojik uygulama, öğretmen eğitiminde kullanılabilir kapasiteye sahiptir. Bu makalede; üç örnek uygulama, (1) iletişim/uzaktan eğitim yöntemleri, (2) bilgisayar tasarımı öğretim programları ve (3) bilgisayar destekli iletişim sistemleri ve bunların sunduğu muhtemel olanaklara özetler halinde değerlendirilmektedir.

Abstract

There has been no previous time in history when the success, indeed the survival, of nations and people has been so tightly tied to their ability to learn. Therefore, societies that do not succeed at education have little chance of success in a global economy.

Because of this, societies' futures depend now, as never before, on our ability to teach. And every community must be focused on preparing teachers to educate competent citizens and workers in a rapidly changing, technological world.

Several different kinds of technological applications have potential for use in teacher education programs. This paper focuses on three example applications, (1) telecommunications/distance education approaches, (2) computer-designed instructional programs, and (3) computer mediated communications systems, along with the possibilities they offer.

* Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Malatya, mzaltan@inonu.edu.tr

Giriş

Tarihin hiç bir döneminde insanların ve ülkelerin başarısının, insanların ve ülkelerin öğrenme becerilerine bu kadar bağlı olduğu bir dönem olmamıştır. Bugünün toplumu okuyamayan, yazamayan, yeterli matematiksel işlem yapamayan, kaynaklara ulaşamayan ve bunları kullanamayan, yönetemeyen, problemleri sınırlayamayan ve çözemeyen, sürekli olarak yeni teknolojileri, becerileri ve yapılması gereken işleri öğrenemeyen insanlara maalesef giderek çok az yaşama şansı vermektedir. Bu bakımdan eğitimde başarılı olamayan toplumların, küresel ekonomide başarılı olma şansları da çok az olacaktır. Bu durum da toplumların geleceklerinin, her zamankinden daha çok, bizim öğretme becerimize bağlı olmasına sebep olacak ve her toplum; sürekli değişen, teknolojik bir dünyada yaşayabilecek becerikli vatandaşları eğitecek öğretmenleri yetiştirmeye odaklanacaktır.

Bir çok farklı teknolojik uygulama, öğretmen eğitiminde kullanılabilir kapasiteye sahiptir. Bu makalede; üç örnek uygulama, (1) iletişim/uzaktan eğitim yöntemleri, (2) bilgisayar tasarımı öğretim programları ve (3) bilgisayar destekli iletişim sistemleri ve bunların sunduğu muhtemel olanaklara özetler halinde değinilirken bu uygulamalardan ülkemiz koşullarında yararlanılması yönünde eğitim yöneticileri aydınlatılacaktır.

1. İletişim/Uzaktan Eğitim Yöntemleri

Uzaktan eğitim; öğrencinin, öğreticiden zaman ve yer olarak ayrı olduğu durumlarda meydana gelir. Ülkemizde uzun yıllardan beridir uygulanan ve basılı evrağa dayalı geleneksel uzaktan öğrenme yöntemine öğrencilerin kendi aralarında ve öğretmenleri ile iletişim kurmalarını sağlayacak interaktif yeteneklere sahip iletişim teknolojilerinin dahil edilmesi ile oluşturulan bir sistemdir. Çeşitli iletişim teknolojilerinin yardımı ile gerçekleştirilen eğitim ve öğretim programlarına uzaktan katılma, giderek yaygınlaşmaktadır. (Moore, Thompson, et.al.,1990). Bu teknolojiler, seyahat mesafelerinin ve diğer önemli durumların bilgiye ulaşmayı imkansız hale getirdiği bireylere, öğrenme olanaklarına katılma fırsatı sağlamaktadır. Bilgiye uzaktan ulaşma yöntemleri tek ve çift yönlü ses ve video, uydu ve önceden kayıt edilmiş video kaset derslerini, bilgisayar sistemlerini, kablolu televizyon yayınlarını, telekonferansları ve radyo-TV programlarını içerir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde sıklıkla kullanılan basit ve maliyet olarak avantajlı bir uzaktan öğretmen eğitimi uygulaması, telefon köprüleri veya konferans çağrı sistemlerinin kullanımı ile gerçekleştirilmektedir. Ders ile ilgili okumalar ve ödevler haftalık telekonferans ve tartışma programları ile de desteklenmektedir. Genel piyasa veya yerel amaçlı üretilmiş video kasetler, işitsel hazırlanmış programlara görsellik katmaktadır. Kampüs öğretim üyeleri genellikle, uzak

bölgelerdeki öğretmen adaylarına danışmanlık yapmak için seyahatler yapmaktadır (Royce, Cummings, & Cheney, 1989). Son zamanlarda, uzaktan eğitim yöntemleri başarılı bir şekilde çeşitli televizyon ve video teknolojileri ile desteklenmektedir (Egan, McCleary, Sebastian, & Lacy, 1988). İki yönlü canlı işitsel ve video sistemleri (uydu ve mikrodalga yayın sistemleri) uzaktan öğretim gören öğrencilere daha çeşitli iletişim imkanları sağlamaktadır. Görsel ve işitsel bilgiler uzaktan öğretim gören öğrencilerin kampüs öğrencileri ile paylaşabilecekleri öğrenme tecrübelerini de arttırmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak yapılacak interaktif TV sistemleri ile gerçekleştirilebilecek haftalık seminerler, öğretmen adayları ve danışmanları arasında iletişimi sağlayacak ve uzak bölgelere seyahat etme ihtiyacını ortadan kaldıracaktır. Önceden video'ya kayıt edilmiş dersler ve öğretim modülleri de gerekli bilgileri uzaktaki öğretmen adaylarına ulaştırmada kullanılabilir. Grup halinde veya bireysel olarak çalışan öğrenciler, video kasetleri sanki geleneksel kampüs-tabanlı bir derse devam ediyorlarmışçasına izleyebilirler. Yöredeki uzaktan eğitim uzmanları ile desteklenen çalışma grupları bir araya gelerek dersin içeriğini tartışabilir ve işbirlikli öğrenme gruplarında çalışabilirler. Dersin öğretim elemanına telefonla veya interaktif bilgisayar veya televizyon ile ulaşmak mümkün olacaktır. Ödevler hakkındaki dönütler ve öğrencinin gelişimini etkileyecek aktiviteler faks ve elektronik posta sistemleriyle kolaylıkla verilebilecektir. Öğretmen adayları için gerekli ekstra destek ve danışmanlık bölgedeki kendileri de birer uzaktan öğretim uzmanı olan öğretim elemanları tarafından sağlanır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde örneklerine rastladığımız pek çok uzaktan öğretim sistemleri, bilgiyi ulaştırmak için tümleşik yöntemler kullanmaktadır. Mevcut teknolojileri ön plana çıkaran ve öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap veren bu model programlar, hem gelişmekte olan üniversitelerin öğretim elemanı, hem de Milli Eğitim Bakanlığının şiddetle ihtiyaç duyduğu nitelikli uzaman öğretmen ihtiyacını karşılamak için de kullanılabilir.

2. Bilgisayar Tasarımli Öğretim

Son on yıl içinde kullanıcı dostu bilgisayar teknolojisi; kelime işleme, veri yönetimi ve istatistiksel analiz dışında, yüksek öğretim kurumlarında halen emekleme safhasında olmasına rağmen, halkın rahatlıkla ulaşabileceği bir konuma gelmiştir. Temel bilgisayar okur yazarlığı kazandıran dersler halen pek çok öğretmen yetiştirme programlarında mevcuttur. Bu derslerin etkinlikleri büyük soru işaretleri yarata dursun, eğitim fakülteleri derhal ve ciddi olarak bilgisayarların öğretmen yetiştirmedeki diğer potansiyel uygulamalarını araştırmaya başlamalıdır. İnteraktif çoklu medya uygulamalarındaki son yenilikler öğretmen eğitimcilerine teknoloji ile geliştirilmiş sunular yapma olanağı vermektedir. Ders notları ve ders içerikleri, öğrenme modelini ve öğretme metodlarını göstermek amacı ile, işitsel, video, film ve slayt gibi araçlarla

harmanlanabilir. Öğretim elemanları çoklu medya uygulamalarını kullanarak, öğretmen adaylarının öğrenmelerine ekleyebileceği örnek sınıf uygulamalarını oluşturacak sunular geliştirebilirler. Amerika Birleşik Devletlerindeki pek çok öğretmen yetiştirme programında bulunan **vaka** yönteminin bilgisayar uygulamaları halen gelişme safhasındadır. Genelde düz yazı formunda olan **vaka** örnekleri, harmanlanmış medya programları kullanılarak gerçekleştirilebilir. Desteklenmiş vaka örnekleri; seçilmiş dökümanlar, işitsel hazırlanmış mülakatlar, sınıf aktivitelerinin video klipleri ve benzeri uygulamalar, öğretmen adayları için daha gerçekçi ve interaktif bir ortam sağlamak amacı ile hazırlanabilir. Takımlar veya işbirlikçi gruplar halinde çalışan öğretmen adayları sorunları “**sanal**” eğitim ortamlarında giderebilirler (Merideth & Lotfipour, 1993; Reilly, Hull, & Greenleaf, 1993). Bilgisayar destekli öğrenme aktiviteleri yardımıyla, pedagojik öğretime bir derece gerçeklik kazandırma, öğretmen adaylarının sınıf ortamına bir pencere açmalarına yardım edecektir. Bu tür aktiviteler, gerçek sınıf tecrübelerinin küçük ölçekli durumunu yansıttıkları için, öğretmen adaylarının gelecekte alacakları alan çalışmalarına daha iyi hazırlanmalarını sağlayacaktır.

3. Bilgisayar Destekli İletişim Sistemleri

Öğretmen yetiştirme konusunda, özellikle, öğretmenlik uygulamaları sırasında, ümit vaat eden bir diğer uygulama da bilgisayar destekli iletişim sistemleri kullanmaktır. Bu sistemler, yaygın adı ile elektronik posta ve bilgisayar konferanslığı, öğretmen adaylarına ve danışmanlara öğretmenlik uygulamaları hakkında yeni olanaklar sağlamaktadır. Öğretmen adaylarının öğretmenlik konusundaki becerilerini ve yansıtma yeteneklerini geliştirmenin önemini tartışmaya gerek yoktur (Posner, 1989). Öğretmenlik uygulamaları sırasında, öğretmen eğitimcilerinin öğretmen adaylarından günlük tutmalarını istemeleri, adayların kendi öğretmenlikleri hakkında yansıtma yapabilmelerini sağlamak amacı ile yaygın olarak kullanılan bir stratejidir. Bu uygulamada, genellikle günlüğün yazıldığı tarih ile, danışmanın günlüğü okuduğu tarih arasında gecikmeler bulunmaktadır. Elektronik posta günlükleri öğretmen adayları ile danışmanları arasında daha çabuk bir iletişim kurmalarını sağlayacaktır (Thompson & Hayes, 1993). Kendilerine modemli ve iletişim programlı bir bilgisayar sunulan öğretmen adayları, yansıtmalarını günlük olarak danışmanlarına gönderebilir, danışmanlar da bu yansıtmalara düşünceleri harekete geçirici öneriler ve yorumlar katarak çok çabuk bir şekilde cevap verebilirler. İletişimin çabuk oluşu, öğrencinin uygulamalar sırasındaki gelişimini hızlandıracak ve öğrencinin kendi öğretmenlik becerileri konusunda eleştirel düşünmesini sağlayacaktır. Bilgisayar konferanslığı, öğretmenlik uygulamaları sırasında ümit vaat eden bir başka uygulamadır. Bilgisayar konferanslığı, yani bilgi işlemciliği ve kişisel bilgisayarlar, telefon hatları ve merkezi bilgisayar konferanslığı

sistemleri yoluyla iletişim sağlama, bireyler arasındaki iletişimi geliştirmek amacına yönelik yaratıcı olanaklar sunar (Levinson, 1990). Bilgisayar konferansı yoluyla öğretmen adaylarını birbirine ve danışmanlarına bağlamak, öğretmen adaylarının uygulamalar sırasında sıklıkla yaşadıkları yalnızlık duygusunu ortadan kaldırmaya da yarayacaktır. Böylelikle bilgisayar konferansı ile oluşturulan diyalog, öğrencilere destek olacak ve öğretmen adaylarının hayal kırıklığına uğramalarını da önleyecektir. Bu tür uygulamalar öğretmen adaylarına, arkadaşlarının da temel sınıf yönetimi konusunda güçlükler çektiklerini göstermek amacı ile de kullanılabilir. Daha sonra, öğretmen adayları program ve bireysel öğrenci ihtiyaçlarını karşılama konusundaki içeriğe özel fikirlerini, birbirleri ile tartışabileceklerdir (Hoover, 1994). Son olarak, bilgisayar yardımıyla bilgi ağı oluşturma, dünyanın dört bir yanındaki bireyleri birbirine bağlayarak, dünyanın her yerindeki kaynaklara ve bilgiye ulaşma olanağı sağlayacaktır. Öğretmen adayları, elektronik posta bülteni ağını kullanarak, iş olanakları elde edebilecek ve dünyanın dört bir yerindeki öğretmen eğitimcileri ile iletişim kurabileceklerdir.

Bizi Bekleyen Zorluklar Nelerdir?

Öğretmen yetiştirmeye yeni ve yaratıcı olanaklar sağlamasına rağmen, teknoloji aynı zamanda karşımıza bazı zorluklar da çıkarmaktadır. Uygulamada karşılaşılan iki engel genellikle; 1) yeni teknolojilere erişim ve 2) farklı teknolojik uygulamaları kullanma konusundaki bilgi ve beceridir..

Bizler teknolojinin öğretmen yetiştirme konusunda bizlere sunduğu çok yönlü olanakları araştırmaya başlamadan önce, öğretim elemanlarının gerekli donanıma (bilgisayar ve iletişim sistemleri) ve yazılıma (uygulamalar ve programlar) sahip olmaları gerekmektedir. Pek çok yüksek öğretim kurumu, öğretim elemanlarına bir şekilde bilgisayara ulaşma olanağı sunmaktadır. Ancak pek çok yeni uygulamaları kullanabilmek için bilgisayarların ve karşılığı yazılım programlarının düzenli aralıklarla kontrol edilmesi ve yenilenmesi gerekmektedir. Öğretmenlik uygulamaları sırasındaki bilgi alışverişinin başarıya ulaşabilmesi için öğretim elemanlarının yanı sıra, öğrencilerin de bilgisayara kolaylıkla ulaşmaları sağlanmalıdır.

Teknolojinin öğretmen eğitiminde kullanılmasının getireceği bir diğer zorluk ise, öğretim elemanlarını teknolojiyi kullanırken destekleyecek uzmanlar sorunudur. Teknik desteğe ulaşmanın yanı sıra, öğretim elemanlarının yeni teknolojik sistemleri nasıl kullanacakları konusunda eğitilmeleri de gerekmektedir. Örneğin, televizyon ile öğretim, öğretim elemanlarının bilgiyi sunma ve öğrenciyi derse dahil etme sürecinde farklı stratejiler kullanmaları konusunda karşımıza çok yönlü zorluklar çıkarmaktadır (Egan, Ferraris, Jones, & Sebastian, 1993; Egan, Sebastian, Welch, & Page, 1993). Uzaktan öğretim programları hazırlamak durumundaki kurumlar, öğretim elemanlarının televizyon kameraları önünde nasıl davranmaları konusundaki eğitim programlarını mutlaka

tamamlamaları gerekmektedir. Buna ilave olarak, teleders öğretim elemanları kendilerini destekleyen ve yönlendiren bir tür öğretim tasarımı takımı ile ortaklaşa çalışmak zorundadır.

Video, işitsel ve diğer görsel medya uygulamaları içeren pek çok interaktif çoklu medya bilgisayar uygulamaları, başarılı çalışmalar gerçekleştirilmeden önce, mutlaka bir çeşit eğitim gerektirmektedir. Bilgisayar iletişim sistemleri kurulduktan sonra, sistemin çalıştığı ve ortaya çıkabilecek sorunları çözebilecek şekilde ayarlanmış ve sürekli devam eden bir teknik yardım hizmeti çok büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda izah edilen olanakların gerçekleşebilmesi için yeni teknolojik uygulamaların kullanımı ve geliştirilmesi konusundaki teknik yardım ve eğitim çok önemlidir. Buradaki amaç, öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının sadece teknolojiye sahip olmaları değil, aynı zamanda bunların yeterli eğitim ve teknik yardım almalarını sağlamaktır. Eğer bu zorlukların giderilmesi konusunda çaba sarfedilmez ise, ortaya çıkacak hayal kırıklığı yeni teknolojilerin öğretmen eğitiminde başarılı bir şekilde kullanımını engelleyecektir.

Bizi Bekleyen Faydalar Nelerdir?

Teknolojinin öğretmen eğitimi alanında kullanımının hem öğretmen eğitimcilerine hem de öğretmen adaylarına faydaları vardır. Teknoloji yardımıyla öğretmen yetiştirmede sadece öğretmen adaylarının o anlık öğrenmeleri sağlanmayacak, aynı zamanda bu tür programların gelişmesi sürecine dahil tüm elemanların yetiştirilmesine katkıda bulunulacaktır.

İster televizyon ile öğretim, ister bir sınıf sunusunda çoklu medya kullanımı olsun, yeni bir beceriyi edinme, öğretim elemanlarını, gerçek anlamda, yetkin kılacaktır. Teknoloji kullanan öğretim elemanları, genellikle, yaratıcı ve yeni teknoloji uygulamalarını kullanmalarının öğretim yöntemleri üzerinde büyük rol oynadığını ve becerilerinin geliştiğini rapor etmektedirler. Öğretim elemanları aynı zamanda, teknoloji kullanma konusundaki olanakların artmasının, teknoloji konusunda giderek artan bir rahatlık sağladığını vurgulamaktadırlar (Egan, Sebastian, Welch, Page, Nkabinde, & Jones, 1993).

Öğretmen adaylarının yararları da sadece teknoloji ile olan tecrübeleri ile sınırlı kalmamaktadır. Öğretim elemanlarını çoklu medya bilgisayar uygulamalarını kullanırken gören öğrenciler, kendi öğretmenlikleri konusundaki olanakları da görebilirler. Öğretmenlik uygulamaları sırasında, arkadaşları ile elektronik posta yolu ile iletişim kuran öğretmen adayları, mesleğe girdikten sonra bile hem arkadaşları hem de öğretmen eğitimcileri ile bu iletişimlerine devam ederek, profesyonel gelişmelerine katkıda bulunabilirler. Teknolojinin sunduğu olanakları yaşayan geleceğin öğretmenleri, bu

uygulamaları öğretim yöntemlerine dahil etme konusunda bilgi ve tecrübeye sahip olacaklar ve gelecekteki uygulamalara daha kolay uyum sağlayacaklardır.

Son Söz

Yukarıda izah edilmeye çalışılan uygulamalar, hem öğrencinin hem de öğreticinin davranışlarında değişiklikler gerçekleştirmesini gerektirecektir. Başarılı bir öğrenci kendi kendini yönlendirerek iş yapma becerilerini ve direncini geliştirirken, bu tür uygulamalara yönelmiş bir öğretici de yeni teknolojilere aşina olur, yeni öğretim stilleri geliştirir ve öğretim gerçekleştirmeye ilaveten kaynakları ve öğrencileri yönetir ve değişik görüşleri yayar (Strain 1987). Yönetim ve öğretim elemanı desteği bu tür uygulamaların başarılı olabilmesi için çok önemlidir. Yapılan araştırmalar, bu tür uygulamalarla eğitilen öğrencilerin ödevlerde, sınıf çalışmalarında ve sınavlarda, kampüs-tabanlı eğitim gören öğrencilere kıyasla daha iyi performans gösterdiklerini ve daha başarılı olduklarını göstermektedir (St. Pierre, 1998). Rintala, 1998 ise bu tür uygulamaların, daha olgun, daha güdülenmiş, daha iyi organize olmuş ve başarılı olmaya daha elverişli öğrenciler için daha fazla işe yaradığını gösteren kanıtların varlığından bahseder.

Diğer taraftan Garrels, 1997 bu tür uygulamaların başarılı olabilmesi için beş temel şarttan bahseder. Bunlar:

- Öğretim elemanının hevesi
- organizasyon
- öğrenci ile iletişim kurmaya olan kuvvetli bağlılık
- kullanılan teknolojiye olan yatkınlık, ve
- kritik destek personeli'dir.

Unutulmaması gereken, bu tür uygulamaların bizim geleneksel eğitim ortamlarında karşılaştığımız zorluklar ve engelleri aşmamıza kesin bir çözüm getirmediği ancak öğrenme olanağı arayan daha fazla bireye daha fazla eğitim hizmeti verme kapasitesine sahip olduğu gerçeğidir.

Teknolojinin, öğretmen eğitimi alanındaki geleceğe yönelik ümitleri artık gerçektir. Teknolojinin farklı ve yeni uygulamalarını tek başına kullanmamız dahi geleceğin öğretmenlerini yetiştirme konusunda yeni yollar öğrenmemizi sağlayacaktır. Olanaklar ve zorluklar bu alana mensup herkese yeni öğrenme fırsatları yaratmaktadır. Bu olanaklardan faydalanıp faydalanmama ise bizim geleceğe nasıl hazırlandığımızla ve gelecek nesilleri nasıl yetiştireceğimizle ilgilidir.

KAYNAKLAR

- Egan, M. W., McCleary, I. D., Sebastian, J., & Lacy, H. (1988). Rural preservice teacher preparation using two-way interactive television. **Rural Special Education Quarterly**, 9(3), pp.27-33.
- Egan, M. W., Ferraris, C., Jones, D. E., & Sebastian, J. (1993) The telecourse experience: A student perspective. **ed journal**, 7(5), pp.1-7.
- Egan, M. W., Sebastian, J., Welch, M., Page, B., Nkabinde, Z., & Jones, D. (1993). Quality television instruction: Perceptions of instructors. **ed journal**, 7(7), pp.1-8.
- Egan, M. W., Sebastian, J., Welch, M., & Page, B. (1993). Identifying performance improvement prescriptions for distance learning and teaching: Quantitative and qualitative approaches. Distance education symposium: Selected papers part 3. **American Center for the Study of Distance Education Research Monograph**,9, pp.25-36 (University Park: The Pennsylvania State University).
- Garrel, M. (1997). Dynamic relationships. The critical elements for teaching at a distance. Faculty Development Papers. **Indiana Higher Education Telecommunication System**.
- Hoover, L. A. (1994). Use of telecomputing to support group-oriented inquiry during student teaching. **Technology and Teacher Education Annual. Proceedings of the Fifth Annual Conference of the Society for Technology and Teacher Education**, pp652-655 (Charlottesville, VA: The Association for the Advancement of Computing in Education).
- Levinson, P. (1990). Computer conferencing in the context of the evolution of media, In: L. M. Harasim (Ed.), **Online education perspectives on a new environment** (New York: Praeger).
- Merideth, E. M., & Lotfipour, S. (1993). Reflecting through technology: A computer-laserdisc model of cooperative learning. **Journal of Technology and Teacher Education**, 1(1), pp.33-41.
- Moore, M. G., Thompson, M. M., et al. (1990). The effects of distance reaming: A summary of the literature. **The American Center for the Study of Distance Education, Research Monograph Number** (University Park: The Pennsylvania State University).
- Posner, G. J. (1989). **Field experience: Methods of reflective teaching** (2nd ed) (New York: Longman).
- Reilly, B., Hull, G., & Greenleaf, C. (1993). Collaborative readings of hypermedia cases: A report on the development and testing of electronic portfolios to encourage inquiry in teacher education. **Journal of Technology and Teacher Education**, 1(1), pp.81-95.
- Rintala, J. (1998). Computer Technology in Higher Education: An experiment, not a solution. **Quest**, 50(4), 366-378.
- Royce, P., Cummings, R., & Cheney, C. (1989). Project NETWORK: A distance learning model in early childhood special education. **Rural Special Education Quarterly**, 10(4), pp.2-4.
- St. Pierre, P. (1998). Distance learning in Physical education teacher education. **Quest**, 50(4), 344-356.
- Strain, J. (1987). The role of the faculty member in distance education. **American Journal of Distance Education** 1(29).
- Thompson, A., & Hayes, C. (1993). Patterns of use of an electronic communication network for student teachers and first year teachers. **Technology and Teacher Education Annual. Proceedings of the Fourth Annual Conference of the Society for Technology and Teacher Education**, pp.680-683 (Charlottesville, VA: TheAsso-

Teknoloji Yardımıyla Öğretmen Yetiştirme...

ciation for the Advancement of Computing in Education).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 217-224, ELAZIĞ-2001

THE EFFECTS OF AGE AND MOTIVATION FACTORS ON SECOND LANGUAGE ACQUISITION

İkinci Dil Kazanımında Yaş ve Motivasyon Faktörlerinin Etkileri

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ*

Özet

İkinci dil edinimi sürecinde öğrenci, öğrenme ortamındaki çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Genel olarak ikinci dil edinimini etkileyen faktörler arasında, bireyin bilişsel gelişim düzeyi, sosyo-ekonomik arka planı, ana dilindeki yeterlik düzeyi, kültürel yapı, dil öğrenme yeteneği, motivasyonu ve yaşı sıralanabilir. Bireyin anadilindeki yeterliği, içinde bulunduğu yaş düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. İkinci dil edinimi ile ilgili olarak yapılan araştırma ve çalışmalarda anadil edinimini tamamlayan bireylerin ikinci dil ediniminde daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Motivasyon dil edinim sürecini etkileyen bir başka faktördür. Öğrenci motivasyonunun sağlanması, onda öğrenmeye karşı bir isteğin oluşmasına yol açar. Motivasyon ile ilgili çalışmalar, yüksek düzeyde motivasyonu sağlanmış bireylerin ikinci dil ediniminde daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dil Kazanımı, İkinci Dil Öğrenimi, Motivasyon, Yaş Faktörü

Abstract

Learner is affected by many factors in the second language acquisition process. The level of cognitive development, socio-economic and cultural background, and the ability to acquire a language, age and motivation of the learner's can be expressed as the factors affecting second language acquisition. The competency of a learner's in his or her first language has a direct relationship with his or her age. Schooling and cognitive development are the other factors affecting the second language acquisition. In researches and studies made on second language acquisition, the learners who completed their first language acquisition have been found more successful in second language acquisition. Motivation is another factor affecting second language acquisition. Achieving motivation lets the learner a desire to learn a language. Studies on motivation show that motivated learners are more successful in second language acquisition.

Key Words: Second Language Acquisition, Second Language Learning, Motivation, Age

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim A.B.D. Başkanı.. ngomleksiz@firat.edu.tr

Factor

Language learning has always become an important work-field both in schools and other private sectors dealing with language teaching and learning process. Second language learning is a process which is affected by many factors. It is accompanied by different kinds of factors including the learner's environment both in and out of school. In this article the age and motivation factors in the second language learning process will be analyzed, discussed and some perspectives will be put forward.

According to Collier (1988), the factors that affect second language acquisition and advancement in language learning depend on the learner's cognitive style, socio-economic background, formal schooling in first language and so on. Yiğiter (1988), expresses that, in general, there are three factors affecting second language learning. They are the teacher, learner and method respectively. These three factors have great impact on language learning.

What is Second Language Acquisition

Second language acquisition is concerned with the study of the way in which an individual becomes able to use one or more language different from his first language. This process can take place in a natural setting or through formal classroom instruction, and, although the degree of proficiency that can be attained is a controversial topic, it can start at childhood or during the adult age (Krashen, 1982).

The Effect of Age on Second Language Acquisition

A learner's age is one of the important factors affecting the process of second language acquisition. Collier (1988), expresses that successful language acquisition depends on the learner's age. In one of the earliest studies on second language acquisition Lenneberg (1967), claims that there is a certain period in acquisition of a second language. In this period, which is identified critical period hypothesis in language acquisition, Lenneberg theorizes that the acquisition of language is an innate process determined by biological factors which limit the critical period for acquisition of a language from roughly two years of age to puberty. Lenneberg believes that after lateralization, which is a process by which the two sides of the brain develop specialized functions, the brain loses plasticity and lateralization of the language function is normally completed by puberty, making post-adolescent language acquisition difficult.

After Lenneberg, in some other studies examining subjects' pronunciation after over five years of exposure to the second language, it was found that the large majority of

adults retain their accent when the second language is acquired after puberty, whereas children initiating second language acquisition before puberty have little or no foreign accent. In two different studies on assessing students' acquisition of pronunciation after three years of exposure to the second language, Fathman (1975) and Williams (1979), found that younger students had retained more accent-free pronunciation when compared to adolescents just past puberty.

While critical period studies usually focused on child-adult differences and suggested that younger learners should be superior learners, studies of oral language skill acquisition by children of different ages have led to the conclusion that older children acquire faster than younger children (Collier, 1988). In a study made by Ervin-Tripp (1974), it was found that after nine months of instruction in French, 7- to-9-year-olds performed better than 4- to 6-year-olds did in comprehension, imitation, and conversation.

Fathman (1975), found that in the first year of study, 11- to 15-year-olds were significantly better at acquiring English as a second language than 6- to 10-year-olds in pronunciation, morphology, and syntax.

As to academic purposes, students need to acquire as complete to a range of skills in the second language as possible. In school language becomes abstract and focus of every content area task, with all meaning and all demonstration of knowledge expressed through oral and written forms of language as students move from one grade level to the next. Some researchers made comparisons on the performance of students of different ages on language tasks associated with school skills, including reading and writing. Some researches have been conducted by comparing the performance of students of different ages on language tasks associated with language skills, including reading and writing. In some of these studies, both short-term and long term, it was found that students between the ages of 8 and 12 are faster in early acquisition of second language skills, and over several years' time they maintain this advantage over younger students at the age of 4 to 7 years (Collier, 1988).

From these studies, it can be asserted that older students between the ages of 8 to 12 are faster, more efficient acquirers of school language than younger students between the ages of 4 to 7. In many of the studies, young children beginning the study of a second language between the ages of 4 and 7 take much longer to master skills needed for academic purposes than older children do. The reason why students acquire the language skills better is that children who enter school at the age of 5 or 6 have not completed acquisition of their first language, which continues through at least age 12. From ages 6

to 12, children still are in the process of developing in first language the complex skills of reading and writing, besides, continuing acquisition of more complex rules of morphology and syntax, elaboration of speech acts, expansion of vocabulary, semantic development, and even some subtleties in phonological development (McLaughlin, 1984).

The Effect of Motivation on Second Language Acquisition

Motivation is one of the important aspects of second language acquisition. Motivation is a kind of desire for learning. It is very difficult to teach a second language in a learning environment if the learner does not have a desire to learn a language. Taken into consideration from that aspect, to be able to make the learner active and desirable in learning process gains importance.

In the 1990s, researchers in the field of applied linguistics called for an expansion of the motivational construct in second language learning (Skehan 1991; Oxford & Shearing, 1994; Dörnyei, 1994). Preliminary evidence has emerged in recent research, which not only demonstrates the relevance of the new motivational constructs (such as goal-setting, causal attributions and so on) in language learning, but also shows that incorporation of such new elements into the existing theoretical models is likely to result in more elaborate models of language learning motivation (Tremblay & Gardner 1995).

Reece & Walker (1997), express that motivation is a key factor in the second language learning process. They stress that a less able student who is highly motivated can achieve greater success than the more intelligent student who is not well motivated. Sometimes students may come highly motivated and the task of the teacher is to maintain motivation of the students. The task of the teacher is to maximize the motivation. Shulman (1986), expresses that students' learning is facilitated most effectively when students are motivated, and that motivation can be enhanced through the creation of a positive affective climate. Crookes & Schmidt (1991), defines the motivation in terms of choice, engagement and persistence, as determined by interest, relevance, expectancy and outcome.

Motivation depends on the social interaction between the teacher and the learner. To be able to create an effective learning environment having highly motivated students necessitates strong interpersonal and social interaction. According to Cooper & McIntyre (1998), if it is accepted that learning is claimed to be dependent on certain types of interpersonal and social interaction, it follows that circumstances that make these forms of interaction desirable or at least congenial become a necessary prerequisite of effective

learning. It can also be said that the appropriate forms of interaction help the learner solve his or her problems in the learning process.

The importance of the teacher factor in having a high level of motivation in second language acquisition cannot be neglected. The success of a teacher in second language acquisition in school affects directly the success of learners. Cooper & McIntyre (1998) underline the importance of the teacher factor in students' achievement. They add that the more successful the teacher is in focusing and facilitating effective pupil calibration, the more effective the teacher will be in facilitating effective pupil learning.

The choice of teaching strategy on motivation is emphasized by Reece & Walker (1997). The choice of teaching strategy has an effect upon the motivation and interest of the student. The manner in which the teacher approaches the teaching strategy will have an effect upon motivation: an enthusiastic approach is more likely to motivate than a dull approach.

Kristmanson (2000), offers that an effective learning environment can be achieved by:

- Encouraging and supporting students at all times but especially when they are struggling or lacking confidence in certain areas.
- Being energetic and enthusiastic about what you are teaching and on those days when you do not have that energy, provide activities that require the learners to put forth the majority of the energy.
- Creating an atmosphere in which students are not afraid to make mistakes and are encouraged to take risks.
- Avoiding tension-causing strategies such as surprise quizzes, overly competitive activities, putting students in front of their peers with no warning or chance for preparation, and correcting errors in a negative, accusatory fashion.
- Allowing students opportunities to talk about themselves, their interests, and their culture.
- Providing opportunities for interaction in the target language in and outside the language learning environment through preplanned and spontaneous activities,
- Encouraging goal setting and a sense of dedication and continuous commitment to the language learning task through meaningful, relevant and authentic language learning activities.
- Encouraging learners to seek out opportunities in their lives that will help in the learning of the target language.
- Creating, through the presentation of attainable goals and reasonable challenges, a learning environment with a definite potential for success.
- Recognizing the "little successes", improvements and progress of all students both individually and with the entire group.

Attitudes can also play a significant role in the language-learning classroom. They have a close relationship with motivation. Krashen (1985), proposes that attitudes can act as barriers or bridges to learning a new language and are the essential environmental

ingredient for language learning. Krashen (1985), states that learning can only happen if certain affective conditions, such as positive attitudes, self-confidence, low anxiety, exist and that when these conditions are present input can pass through the affective filter and be used by the learner. Davies (1996), states how students can learn a language effectively as follows:

“In learning how to use a language effectively, students must be actively engaged in using language. The teacher of English must create opportunities within the classroom situation, which enable students to think through language and to express their learning through the language modes of speaking, listening, reading and writing. A variety of strategies have been developed which encourage students as active meaning-makers, using language to go beyond the literal in investigating how language works and is used as a form of thinking and communication.”

There have been several researches on learners' motivation in second language learning. In a laboratory study performed by Gardner, Lalonde and Moorcroft (1985) a French/English paired associates learning paradigm was used, and it was demonstrated that learning was faster for subjects classified as having relatively high levels of integrative motivation than for those with low levels. Subsequent studies have employed the same paradigm but have administered all material by computer. In one such study, Gardner and MacIntyre (1991), investigated the effects of integrative and instrumental motivation on the learning of French/English vocabulary, and found that both interactively- and instrumentally-motivated subjects learned the vocabulary faster than subjects not so motivated.

Conclusion

The success in second language acquisition depends on many factors. Age and motivation factors are among the most important ones. In studies, it has been found that if a learner has a competency in his or her own language, he or she is more advantageous than those who have not completed his first language. As to motivation, it has been found that motivated students are more successful in second language acquisition second language acquisition than those who are not motivated.

BIBLIOGRAPHY

- Collier, V. P. (1988).** The Effect of Age on Acquisition of a Second Language for School. *New Focus. The National Clearinghouse for Bilingual Education.* No: 2, Winter: 1987-1988.
- Cooper, P. & McIntyre D. (1998).** *Effective Teaching and Learning. Teachers' and Students' Perspectives.* Open University Press. Great Britain: Biddles Limited, Guildford and King's Lynn.
- Crookes, G. & Schmidt, R. (1991).** Motivation: Reopening the Research Agenda. *Language Learning* 41: 469-512.
- Davies, C. (1996).** *What is English Teaching? English, Language, and Education Series.* Open University Press. Great Britain: Biddles Ltd, Guildford and Kings Lynn.
- Dörnyei Z. (1994).** Motivation and Motivating in the Foreign Language Classroom, *The Modern Language Journal*, 78: 273-284.
- Ervin-Tripp, S. M. (1974).** Is Second Language Learning Like the First? *TESOL Quarterly*, 8, 111-127. (NCBE Abstract).
- Fathman, A. (1975).** The Relationship Between Age and Second Language Productive Ability, *Language Learning*. 21, 245-253.
- Gardner, R.C., & MacIntyre, P.D. (1991).** An Instrumental Motivation in Language Study: Who says it isn't effective? *Studies in Second Language Acquisition*, 13, 57-72.
- Gardner, R.C., Lalonde, R.N., and Moorcroft, R. (1985).** The Role of Attitudes and Motivation in Second Language Learning: Correlational and Experimental Considerations. *Language Learning*, 35, 207-227.
- Krashen, S. (1982).** *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* Oxford: Pergamon Press.
- Krashen, S. (1985).** *The Input Hypothesis: Issues and Implications.* New York: Longman.
- Kristmanson, P. (2000).** Affect in the Second Language Classroom: How to Create an Emotional Climate. *Reflexions* May//mai 2000 Vol. 19 No. 2
- Lenneberg, E. (1976).** *Biological Foundations of Language.* New York: John Wiley and Sons.
- McLaughlin, B. (1984).** *Second Language Acquisition in Childhood. Vol. 1. Preschool Children.*(2nd edition). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Oxford, R. & Shearin, J. (1994).** Language Learning Motivation: Expanding the Theoretical Framework. *The Modern Language Journal* 78: 12-28.
- Reece, I & Walker, S. (1997).** *Teaching, Training and Learning. A Practical Guide. (Third Ed.).* Great Britain: Business Education Publishers Limited.
- Shulman, L. (1986).** Paradigms and Research Programmes in the Study of Teaching'. In M. Wittrock (ed.). *Handbook of Research on Teaching*, London: Mcmillan.
- Skehan, P. (1991).** Individual Differences in Second Language Learning. *Studies in Second Language Acquisition* 13: 275-298.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

Tremblay P & R Gardner, R. (1995). Expanding the Motivation Construct in Language Learning. *The Modern Language Journal* . 79: 505-520.

Williams, L. (1979). The Modification of Speech Perception and Production in Second Language Learning. *Perception and Psychophysics*, 26 (2), 95-105.

Yiğiter, K. (1988).Günümüzde Yabancı Dil. *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 3, 11-13.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 225-240, ELAZIĞ-2001

HİZMETİÇİ EĞİTİM PROGRAMLARININ ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (Fırat, Marmara Üniversitesi ve TÜBİTAK Örneği)

The Evaluate of the efficiency of in-Service Education Curricula

Mukadder BOYDAK ÖZAN*

Abdullah DİKİCİ**

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın hizmetiçi eğitim programlarını yürüten üniversitelerin Eğitim fakülteleri, Teknik Eğitim fakülteleri ve TÜBİTAK'ın hazırladığı bilgisayar destekli eğitim programlarının etkililiğini değerlendirmek oluşturmaktadır. Bu temel amaç çerçevesinde (1)Öğretim elemanlarına ilişkin görüşler,(2) Kursun organizasyonu, (3)Kursun planlanması, (4) Kursun değerlendirilmesine ilişkin görüşlerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın evrenini Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi ve TÜBİTAK'ta 1997-1998 yaz döneminde Formatör Öğretmen Eğitimi ve Tekamül Öğretmen Eğitimi alanında bilgisayar destekli eğitim kursuna katılan öğretmenler oluşturmuştur. Kursa katılan öğretmenlere anket uygulanmış ve hizmetiçi eğitim kursuna ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet içi Eğitim, Öğretmen Eğitimi

ABSTRACT

The main purpose of this study is to evaluate the efficiency the curricula of Education Faculties, which organize in-service education of National Education Ministry, Technical Education Faculties and computer-aided curricula prepared by TÜBİTAK. It was aimed to get the ideas about;

Instructors, 2.Course organization, 3.Course planning, 4.Course evaluation

The population of the study consist of teachers from Technical Education Faculty of Fırat University, Industrial Arts Education Faculty of Gazi University and the teachers who attended computer-aided education course in the field of teacher formation education and teacher development in TÜBİTAK during 1996-1997 summer term. The teachers who attended the course were given questionnaires and their ideas about in-service education were evaluated.

The data were analysed by using SPSS statistics program in computers Frequency, percent, mean, standard deviation, independent group t test, paired group t test and variance analysis were used in evaluating the data Significant level was accepted as $P<0.05$ in variance analysis and t test, and difference at the level of $P<0.01$ was taken into consideration.

*)Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi

**)Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi

Key Words: in-Service Education, Teacher Education

Giriş

Bir ülkenin kalkınmasındaki en önemli güç kaynağı eğitimidir. Ülkeler eğitime verdikleri önem ölçüsünde dünyadaki kalkınma yarışında kendi yerlerini korumaktadırlar. Öte taraftan bilim ve teknolojiadaki hızlı gelişme eğitimi de etkilemektedir. Bu etki hem alınan eğitimin niteliğinde, hem de türünde kendini hissettirmektedir. Günümüzde kalkınmış ülkeler bunun bilincine vararak kalkınma yarışında elemanları yetiştiren öğretmen yetiştirme kurumlarında bu gelişmelere paralel bir biçimde düzenlemeler yapmaktadırlar. eğitime verdiği önem gün geçtikçe artmaktadır. Bu önem özellikle öğretmen yetiştirme alanında hissedilmektedir. Özellikle öğretmenlerin hizmetiçinde yetiştirilmesinde gelişmeler kaydedilmektedir. Günümüzde hizmetiçi eğitim çalışmaları okulların toplumdaki konumlarını iyileştiren bir anahtar gibidir. Hizmetiçi eğitim servislerinin üç ana amacı vardır. Bunlar; (1) öğretmenlerin mesleki yetenek ve gelişmelerini teşvik etmek, (2) Okul pratiğini geliştirmek, (3) Okulda açıkça kararlaştırılmış olan pratik yenilikleri yürütmektir. Bunlarla birlikte eğitimde yeni buluşları yürütmek , öğretimin kalitesini artırmak, öğretim yöntemlerini geliştirmek, hizmetiçi eğitim kapsamına girmektedir (Veenman ve Diğerleri, 1994: 303).

İyi bir hizmetiçi eğitimin tipik karakter özelliklerinin neler olduğu konusunda belirtilmiş farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlere göre, eğitimin temelinde yatan değişme fikridir. Mathinson'un aktarmalarına göre House (1992: 255), eğitimdeki değişmelerin temelinde üç farklı perspektif olduğunu açıklamıştır. Bunlar: Teknolojik, politik ve kültürel. Teknolojik görüşlerin temelinde, personel geliştirme için yeni tekniklerin öğretimi konusundaki farklı görüşlere yer verilmektedir. Öğrenciler için uygun öğrenme ortamlarını mümkün kılmak, öğretim yöntem ve tekniklerinin özelliklerini tanıtmak ve bulmak çok önemlidir. Politik görüşlerin temelinde esas olarak teknolojik değişmeler yer almaktadır. Öğretmenler, yöneticiler, aileler ve iş grupları gibi taraflar, eğitimdeki değişmelerin merkezinde yer alarak amaçlara ulaşmak için aracılık eden etkiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. House tarafından önemle vurgulanan üçüncü perspektif ise kültürel. Kültürel perspektif farklı kültürlerin veya aynı kültürün değişim ihtiyacından doğan değerlerin farklılığıdır. Kültürel perspektif içerisinde önemli olan çevre koşullarıdır. Bu da eğitimdeki değişmelerin nedenini oluşturur.

Bir kurumda hizmetiçi eğitim etkinliklerinden beklenen faydaların sağlanabilmesi için hizmetiçi eğitimin planlı olarak yapılması zorunludur. Hazırlanacak plan, yapılacak hizmetiçi eğitimin genel amaçlarını, politikasını, program türlerini, zaman ve sürelerini, bütçelerini, ayrıca koordinasyon ve kontrol süreçlerini kapsar. Devlet Memurları Eğitimi Genel Planında hizmetiçi eğitim ile ilgili şu ilkeler benimsenmiştir:

Hizmetiçi Eğitim Programlarının Etkililiğinin...

- 1.Yurt kalkınmasında önemli derecedeki etkileri yönünde düzenleyici,
- 2.Kurum veya kuruluşların hizmetlerini daha etkin ve verimli bir biçimde yerine getirmelerini sağlayıcı,
- 3.Kurum veya kuruluşların, ilgili oldukları sektörlerdeki gelişmelere göre artıracak fonksiyonlarını gerçekleştirici hususları göz önünde tutması gerekir.

Hizmetiçi eğitim, okul merkezli bir yaklaşımdır. Hizmetiçi eğitim merkezinde ihtiyaçlar ve ilkeler yer almaktadır. Öğretmenler çok farklı işlemlere göre yetiştirilmektedir. Böyle bir yaklaşıma göre hizmetiçi eğitim ihtiyaçları değişiklik gösterecek bir mevcudiyete sahiptir. Akhun (1977: 2) hizmetiçi eğitimi, sistem yaklaşımı ile ele almıştır. Hizmetiçi eğitim sistemi temel olarak üç kısımdan oluşur. Bunlar: (1) sistemin ihtiyaçlarının saptanması, (2) sistemin gelişmesi ve (3) sistemin değerlendirilmesidir.

Hizmetiçi eğitim eğitici ve eğitilenlerin seçimi, eğitim sisteminin değerlendirilmesi, kriter ölçülerinin analizi ve uygulanması eğitim görenlerin izlenmesi gibi çeşitli aşamaları içermektedir. Erden (1993: 8) değerlendirmeye ilgili şu tanımları yapmıştır: “Değerlendirme, herhangi bir şeyin kabul edilmesi, değiştirilmesi ya da red edilmesine karar vermek amacıyla veri toplama sürecidir”. Değerlendirmenin bir başka tanımında ise, öğrencilerin öğretim hedefleri doğrultusunda gelişmelerini saptamak için gerçekleştirilen faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Öğretim programlarının başarıya ulaşması bu öğelerin birbirleri ile tutarlı biçimde seçilmesi ve iyi uygulanmasına bağlıdır. Programın ürünü istenilen nitelikte değil ise, bu durum öğelerin birinin ya da birkaçının iyi çalışmasından kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle öğretim programlarının değerlendirilmesinde tüm öğelerin incelenmesi gerekir. Eğitim sürecinde değerlendirmenin öğrenciyi ve programı değerlendirme olmak üzere iki temel işlevi vardır. Eğitimde öğrencilerin değerlendirilmesi, büyük ölçüde bir dersin hangi öğrenciler tarafından tekrar edilmesi gerektiği hakkında karar vermek için yapılır. Program değerlendirmenin amacı ise eğitim programlarının etkililiği hakkında yargıda bulunmak ve programdaki aksaklıkların, programın hangi öge ya da öğelerinden kaynaklandığını belirleyerek gerekli düzeltmelerin yapılmasına olanak sağlamaktır.

Mathinson (1992: 257), iyi bir hizmetiçi eğitim programının değerlendirilmesinde şu noktalara değinmiştir. Bunlar: (1) Öğretmenlerin hizmetiçi eğitimle ne kazanacaklarına ve bu kazancın oranına önceden karar verilmesi, (2) Öğretmenlerin mesleki gelişmelerinde hizmetiçi eğitimin etkisinin ne olacağı ve (3) Değişen eğitim deneyimlerinde okul ve öğretmenler arasındaki kaçınılmaz farklılığın etkisini belirlemek ve değerlendirmek olarak belirlemiştir.

Hizmetiçi eğitim programlarının değerlendirilmesinde bazı problemler ile karşılaşmaktadır. Newton (1993 8), bu problemleri şöyle sıralamıştır: (1) hizmetiçi eğitim alanına ait sistematik bir değerlendirmenin söz konusu olmayışı, (2) Hizmetiçi

eğitim değerlendirme yöntem ve tekniğinin diğer alanlardan yararlanılması, (3) şu anda hizmetiçi eğitimdeki değerlendirme yöntemlerinde karşılaşılan problemler diğer alanlardaki değerlendirme problemleri ile benzerlik göstermesidir. Hizmetiçi eğitim alanındaki güçlükler ise amaçların tanımlanması, performansın değerlendirilmesi ve çıktıların ölçülmesidir.

Öğretmenlerin hizmetiçi eğitimde yetiştirilmesinde değerlendirme şemasının hazırlanması, değerlendirmenin istikrarlığını sağlamak için hayati önem taşımaktadır. Değerlendirme hizmetiçi eğitim programlarına eklenen bir görünümün dışında, program yapısının bütünlüğü içerisinde önemli ve zorunlu bir bölümü oluşturmalıdır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, alt amaçları, modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesi üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın hizmetiçi eğitim programlarını yürüten üniversitelerin Eğitim Fakülteleri, Teknik Eğitim Fakülteleri ve TÜBİTAK'ın hazırladığı, 1996-1997 yılı Temmuz-Eylül ayları içerisinde yürütölen Bilgisayar Destekli Eğitim Programlarının Etkililiğini değerlendirmektir. Bu amaçla Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Faköitesi, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Faköitesi ve TÜBİTAK'ın hazırlamış oldukları hizmetiçi eğitim programlarının etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlar belirlenmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 1984: 80-81). Araştırmada hizmetiçi eğitim programlarını yürüten üniversitelerin programları mevcut şekilleri ile betimlenmeye ve hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu üniversitelerin ve TÜBİTAK'ın hizmetiçi eğitim programlarına ait görüş ve tepkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Faköitesi, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Faköitesi ve TÜBİTAK 'ın 1996-1997 yılları arasında Bilgisayar Destekli Eğitimde (BDE) Formatör Öğretmen Eğitimi (FÖE) alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenler ile Tekamöl Öğretmen Eğitimi (TÖE) alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenler oluşturmuştur. Bu hizmetiçi eğitim

kursu üç yıl devam etmektedir. İlk yıl kursa devam eden öğretmenler BDE alanında Formatör Öğretmen yetiştirme konusunda hizmetiçi eğitim kursuna devam edenlerden oluşmaktadır. Bu kursun süresi iki aydır (Temmuz-Ağustos). Tekamül Öğretmen Eğitimi alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenler ise BDE alanında Formatör Öğretmen yetiştirmenin ikinci basamağı olan I. ve II. Tekamül Öğretmen Eğitimi'nden oluşmaktadır. Bu kursun süresi ise dört haftadır. Bu araştırma kapsamında yer alan öğretmenler FÖE alanında HİE katılanlar ile, II. Tekamül Öğretmen Eğitimine katılan öğretmenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın kapsamına 1996-1997 yaz aylarında HİE kursuna devam eden tüm öğretmenler alınmıştır. Araştırmanın evrenini oluşturan öğretmenlerin tümü araştırmanın örnekleme alınmıştır.

Araştırmanın evren ve örneklemini oluşturan üniversitelerin seçiminde rol oynayan etmenler şunlar olmuştur:

- 1.YÖK/Dünya Bankası'nın bu üniversiteleri ve fakülteleri araç-gereç ve öğretim elemanının yurt dışında yetiştirilmesi konusunda desteklemiş olması,
- 2.1996-1997 yılları arasında Bilgisayar Destekli Eğitimde Formatörlük Kursu konusunda hizmetiçi eğitimin bu üniversiteler ve TÜBİTAK'ta verilmiş olmasıdır.

Bu kursa katılan öğretmenlerin sayıları ve katıldıkları kurumlar Tablo 1' de verilmiştir.

TABLO 1: Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kurumlara Göre Dağılımı

Kursa Katıldıkları Üniv.	N	(FÖE+TÖE)	%
Fırat Üniversitesi	69	(49+20)	28.6
Marmara Üniversitesi	132	(109+23)	54.8
TÜBİTAK	40	(17+23)	16.6
Toplam	241	(165+66)	100.0

Tablo 1' i incelediğimiz zaman F.Ü.' de HİE kursuna katılan öğretmenlerin 49'u FÖE alanında kursa katılanlardan oluşurken, 20' si ise, TÖE kursuna katılan öğretmenlerden oluşmaktadır. F.Ü.'de HİE kursuna katılanlar tüm kurumlar içerisinde HİE kursuna katılanların % 28.6'sını oluşturmaktadır. M.Ü. HİE katılan öğretmenlerin 109 'u FÖE, 23'ü TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerden oluşmuştur. M.Ü.' de HİE katılan öğretmenler tüm kurumlar içerisinde HİE kursuna katılanların % 54.8'ini oluşturmuştur. TÜBİTAK'ta HİE katılan öğretmenlerin 17'si FÖE alanında, 23'ü de TÖE alanında kursa katılan öğretmenlerden oluşmuştur. TÜBİTAK'ta HİE katılan öğretmenler tüm kurumlar içinde HİE katılanların %16.6'sını oluşturmuştur.

Hazırlanan likert türü ölçek araştırmacının kendisi tarafından uygulandığı için anketlerin yaklaşık % 95'ine ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında anket tekniği ve tarama yöntemi kullanılmıştır. Bilgi toplamak amacıyla, ilgili ulaşılabilen kaynaklar taranmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında

ve araştırmanın amaçlarına uygun olarak likert türünde bir ölçek geliştirilmiştir. Bilindiği gibi likert türü ölçekte iki durum söz konusudur: (1) istenen durum; tutum konusuna karşı olumlu bir tutumun var olması durumudur. (2) istenmeyen durum; konuya karşı olumsuz bir tutumu yansıtır. Likert türü ölçekte her iki durum da eşit olarak puanlanmaktadır (Balcı, 1995: 140). Buna göre beşli derecelendirme ölçeği oluşturulmuştur. Ölçek beş bölümden oluşmuştur. Bunlar: (1) Kişisel bilgiler, (2) Hizmetiçi eğitim kursunu yürüten öğretim elemanlarına ait görüşler, (3) Hizmetiçi eğitim kursunun organizasyonuna ait görüşler, (4) Hizmetiçi eğitim kursunun planlanmasına ait görüşler ve (5) Hizmetiçi eğitim kursunun değerlendirilmesine ait görüşlerdir.

Verilerin Toplanması

Likert Tipi ölçek özelliği taşıyan ankette beşli derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Buna göre Kesinlikle Katılıyorum: 5, Katılıyorum: 4, Kararsızım: 3, Katılmıyorum: 2, Kesinlikle Katılmıyorum: 1 şeklinde puanlanmıştır. Öncelikle 77 cümleden oluşan denemelik ölçek hazırlanmıştır. Oluşturulan 77 cümlelik deneme formu uzman yargısı ile gözden geçirilmiştir. Bu incelemede anlaşılabilirlik, kapsam ve anlamlılık boyutları üzerinde durulmuştur. Hazırlanan form deneme amacıyla gerçek evrenin özelliklerini taşıyan 145 deneğe araştırmanın yapıldığı tarihten bir yıl önce uygulanmıştır. Bu form 1995-1996 yılları arasında Fırat Üniversitesinde Bilgisayar Destekli Eğitim alanında ve 2+2 lisans tamamlama alanında eğitim gören öğretmenlere uygulanmıştır.

Faktör Analizi İşlemleri

Söz konusu deneklere (145 kişi) yapılan ön deneme sonucunda elde edilen veriler üzerinde faktör analizi işlemleri yapılmıştır. Veriler SPSS, paket programında değerlendirilmiştir.

Faktör analizi birden fazla değişkeni açıklamakta katkısı olan bağımsız değişkenlerin sayısını ve bu bağımlı değişkenlerin koordinatlarını (faktör yüklerini) belirlemede kullanılan bir yöntemdir (Turgut ve Baykul, 1992: 173). Faktör analizi işlemleri yapılırken aşağıdaki işlemler izlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ALT AMAÇLARINA İLİŞKİN BULGU VE YORUMLAR

- 1. Kursa Katılan Öğretmenlerin Kursu yürüten Öğretim Elemanlarına ilişkin Görüşleri**
- 1. 1. Fırat Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim kursuna katılan Öğretmenlerin Kursu yürüten Öğretim Elemanlarına ilişkin Görüşleri :**

Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde bağımsız gruplar arası t testi sonuçlarına göre ise şu sonuçlar elde edilmiştir (Tablo 2).

TABLO 2: Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursu Yürüten Öğretim Elemanlarına İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	T	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	49	3.3608	.811	67	.43	P>.669
TÖE	20	3.1670	.698			

Tablo 2 incelendiği zaman Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler X: 3.3608 ile, TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler ise, X: 3.1670 ile kararsız kalmışlardır. FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları katılıyorum seçeneğine daha yakındır. Bunun sonucunda FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler kararsız kaldıklarını belirtmiş olsalar bile, bu kurumda HİE kursunu yürüten öğretim elemanlarına ait görüşlerinin daha olumlu olduğu söylenebilir.

1.2. Marmara Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim kursuna katılan Öğretmenlerin Kursu yürüten Öğretim Elemanlarına ilişkin Görüşleri :

Tablo 3 'de Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ait görüşleri yer almaktadır.

Bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri bir bütün olarak değerlendirmek amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Buna göre FÖE ve TÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin görüşleri arasında farklılığa ilişkin t testi sonuçları Tablo3' de görülmektedir.

TABLO 3: Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursu Yürüten Öğretim Elemanlarına İlişkin t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	109	3.2391	.690	130	4.01	P<.000
TÖE	23	2.5943	.754			

P<0.01** P<0.05*

Tablo incelendiğinde Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin puanları arasında 4.01 t değeri ile P<0.01 düzeyinde anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir.

Buna göre FÖE konusunda HİE kursuna katılan öğretmenler X: 3.2391 ile kararsız kaldıklarını belirtirken, TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler X: 2.5943 ile katılmadıklarını belirtmişlerdir. Sonuçta üçüncü alt amacın birinci görüşünde anlamlı bir

farklılık olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle FÖE alanında kursa katılan öğretmenler TÖE alanında kursa katılan öğretmenlere göre öğretim elemanları hakkında daha olumlu düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

1.3.TÜBİTAK'ta Hizmetiçi Eğitim kursuna katılan Öğretmenlerin Kursu yürüten Öğretim Elemanlarına ilişkin Görüşleri :

TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri bir bütün olarak değerlendirilmesi amacıyla bağımsız gruplar t- testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'de görülmektedir.

TABLO 4: TÜBİTAK'ta FÖE Ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursu Yürüten Öğretim Elemanlarına İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	17	3.6341	.633	38	.43	P>.671
TÖE	23	3.5317	.823			

Tablo 4 incelendiğinde Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumda HİE programlarını yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri arasında bağımsız gruplar arası t testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kursa katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde FÖE alanında kursa katılan öğretmenler 3.6341 ile katıldıklarını belirtirken, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler de 3.5317 ile katıldıklarını belirtmişlerdir. Böylece dördüncü alt amacın birinci maddesi için anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Bir başka deyişle TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler bu kursu yürüten öğretim elemanları ile ilgili olumlu görüşe sahiptirler.

2.Kursa Katılan Öğretmenlerin Kursun Organizasyonuna İlişkin Görüşlerinde Anlamlı Bir Farklılık Var mıdır?

2. 1. Fırat Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim kursuna katılan Öğretmenlerin Kursun organizasyonuna ilişkin Görüşleri :

Tablo 5'de Fırat Üniversitesi'nde FÖE alanında HİE katılan öğretmenler ile TÖE alanında HİE katılan öğretmenlerin bu kursun organizasyonuna ait görüşleri yer almaktadır.

Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun organizasyonuna ilişkin görüşlerinin bir bütün olarak değerlendirildiği t- testi sonuçları Tablo 19'da yer almaktadır.

Tablo 5 incelendiği zaman Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanlarında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin kursun organizasyonuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür. Aritmetik ortalamaları

incelendiğinde FÖE grubu X: 3.2476 ile, TÖE grubu da, X: 3.0855 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Her iki grubun da kararsız kalmasına rağmen FÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları daha yüksek sonuçlanmıştır.

TABLO 5: Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Organizasyonuna İlişkin t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	49	3.2476	.650	67	1	P>.322
TÖE	20	3.0855	.504			

2. 2. Marmara Üniversitesi' n de Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Organizasyonuna İlişkin Görüşleri :

Marmara Üniversitesi'nde Kursa katılan öğretmenlerin kursun organizasyonu ile ilgili görüşlerini bir bütün olarak değerlendirmek amacıyla bağımsız gruplar t- testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6' da yer almaktadır.

TABLO 6: Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Organizasyonuna İlişkin t -Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	109	3.2402	.468	130	2.96	P<.004
TÖE	23	2.9200	.488			

P<0.05*

Tablo 6 incelendiğinde Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun organizasyonuna ait görüşleri arasında (t 2.96 ; P<0.05) anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler X: 3.2402 ile kararsız kaldıklarını belirtirken, TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler ise, X: 2.9200 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde katılıyorum seçeneğine yakın bir düzeyde kararsızım seçeneğini işaretledikleri görülmüştür. Marmara Üniversitesi'nde FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler bu üniversitenin HİE kursunun organizasyonunu TÖE alanında HİE kursuna katılanlardan daha olumlu buldukları söylenebilir.

2.3. TÜBİTAK'ta Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Organizasyonuna İlişkin Görüşleri :

TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin kursun organizasyona ilişkin görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise Tablo 7'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 7’de TÜBİTAK’ta FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin kursun organizasyonuna ait görüşleri arasında t- testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları X:3.6094 ile katıldıklarını belirtirken, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler X:3.3226 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Bunun sonucunda FÖE alanında kursa katılan öğretmenler TÜBİTAK’ın hazırlamış olduğu HİE kurs organizasyonundan memnun oldukları, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler ise her ne kadar katılıyorum seçeneğine yakın bir düzeyde kararsız kaldıklarını belirtmiş olsalar bile kurs organizasyonundan yeterince memnun olmadıkları söylenebilir.

TABLO 7: TÜBİTAK’ta FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Organizasyonuna İlişkin t -Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	17	3.6094	.429	38	1.176	P>.087
TÖE	23	3.3226	.563			

3. Kursun Planlamasına İlişkin Görüşlerinde Anlamlı Bir Farklılık Var mıdır?

3. 1. Fırat Üniversitesi’nde Hizmetiçi Eğitim kursuna katılan Öğretmenlerin Kursun Planlanmasına İlişkin Görüşleri :

Fırat Üniversitesi’nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun planlanmasına ilişkin görüşlerinin bir bütün olarak değerlendirildiği t testi sonuçları tablo 8’ de yer almaktadır.

TABLO 8: Fırat Üniversitesi’nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu kursun Planlanmasına İlişkin t -testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	49	2.9582	.714	67	1.00	P>.832
TÖE	20	2.9950	.698			

Tablo 8 incelendiğinde Fırat Üniversitesi’nde FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumun hazırladığı HİE programlarının planlanmasına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde FÖE alanında HİE kursuna katılanlar X: 2.9582 ile kararsız kaldıklarını belirtirken, TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler de X: 2.9950 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Her iki alanda HİE kursuna katılan öğretmenler bu kurumda kursun planlanması ile ilgili ilkelerin yeterince dikkate alınmadığını söylemiş olabilirler.

3.2. Marmara Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Planlanmasına İlişkin Görüşleri :

Kursun planlanması ile ilgili bütün maddeleri birlikte değerlendirmek amacıyla öğretmenlerin görüşleri arasında bağımsız gruplar arası t- testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 9' da yer almaktadır.

TABLO 9: Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Planlanmasına İlişkin t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	109	2.7576	.574	130	1.41	P>.161
TÖE	23	2.5765	.490			

Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun planlanmasına ilişkin bağımsız gruplar arası t- testi sonuçlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Grupların aritmetik ortalamaları incelendiğinde FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler X: 2.7576 ile kararsız kaldıklarını belirtirken TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun sonucunda M.Ü. HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumda yürütülen HİE kurs programlarının planlanmasına ilişkin görüşleri arasında bir farklılık olmadığı görülmüştür. Buna göre M.Ü. HİE kursu ile ilgili planlama çalışmalarının yeterince önem verilmediği söylenebilir.

3.3. TÜBİTAK'ta Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Planlanmasına İlişkin Görüşleri :

TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bir bütün olarak yapılan değerlendirme sonuçlarına göre bağımsız gruplar arası t- testi sonuçlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçlar Tablo 10' da yer almaktadır.

TABLO 10: TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Planlanmasına İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	17	3.1953	.548	38	.78	P>.422
TÖE	23	3.0378	.690			

Elde edilen sonuçlara göre FÖE alanında kursa katılan öğretmenler X: 3.1953 ile kararsız kaldıklarını belirtirken, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler de X: 3.0378 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Sonuçta TÜBİTAK'ta HİE kursuna katılan her iki gruptaki öğretmenlerin bu kursun planlanmasını istenilen düzeyde bulamadıkları söylenebilir.

4. Kursun Değerlendirilmesine İlişkin Görüşlerinde Anlamli Bir Farklılık Var mıdır?

4.1. Fırat Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Değerlendirilmesine İlişkin Görüşleri :

Tablo 11'de Fırat Üniversitesi'nde FÖE alanında HİE katılan öğretmenler ile TÖE alanında HİE katılan öğretmenlerin bu kursun değerlendirilmesine ait görüşleri yer almaktadır. Kursun değerlendirilmesi ile ilgili tüm maddeleri birlikte değerlendirmek amacıyla bağımsız gruplar t- testi yapılmıştır. Buna göre FÖE ve TÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin görüşleri arasındaki farklılığa ilişkin t- testi sonuçları Tablo 12' de görülmektedir.

TABLO 11: Fırat Üniversitesi'nde FÖE Ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu kursun Değerlendirilmesine İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	49	3.2478	.714	67	.43	P>.669
TÖE	20	3.1670	.698			

Tablo incelendiğinde Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun değerlendirilmesine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Yapılan t-testi sonuçlarına göre FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenler X: 3.2478 ile, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler X: 3.1670 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Tablo 11'de kursun değerlendirilmesine ilişkin maddeler tek, tek incelendiğinde $P < 0.05$ düzeyinde farklılık görülmemiştir. FÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin aritmetik ortalamaları daha yüksek olmasına rağmen yinede her iki grupta kursa katılan öğretmenler değerlendirme ile ilgili görüşlerin yeterince dikkate alınmadığını söylemiş olabilirler.

4.2. Marmara Üniversitesi'nde Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Değerlendirilmesine İlişkin Görüşleri

Marmara Üniversitesi'nde HİE kursuna katılan gruplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla değerlendirme ile ilgili maddeler bir bütün olarak ele alınarak bağımsız gruplar arası t- testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 12'de görülmektedir.

Tablo 12 :Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Değerlendirilmesine İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	109	3.0661	.634	130	.98	P>.330
TÖE	23	2.9230	.655			

Tablo incelendiğinde Marmara Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun değerlendirilmesine ilişkin t -Testi sonuçlarına göre öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür. Buna göre bu kurumda değerlendirme ile ilgili görüşlerin yeterince dikkate alınmadığı söylenebilir.

4.3. TÜBİTAK'ta Hizmetiçi Eğitim Kursuna Katılan Öğretmenlerin Kursun Değerlendirilmesine İlişkin Görüşleri

Tablo 13'de TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun değerlendirilmesine ilişkin görüşlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi sonucunda elde edilen veriler yer almaktadır.

TABLO 13: TÜBİTAK'ta FÖE Alanında ve TÖE Alanında HİE Kursuna Katılan Öğretmenlerin Bu Kursun Değerlendirilmesine İlişkin t- testi Sonuçları

Gruplar	N	X	S	Sd	t	Anlamlılık Düzeyi
FÖE	17	3.2229	.828	38	-.44	P>.661
TÖE	23	3.3118	.543			

Tablo incelendiğinde FÖE ve TÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin görüşleri arasında bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. FÖE alanında kursa katılan öğretmenler X: 3.2229 ile, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler ise, X: 3.3187 ile kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin aritmetik ortalama sonuçları incelendiğinde kararsız kaldıkları görülmüştür. Bunun sonucunda TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin kursun değerlendirilmesi konusundaki görüşleri bu kursun değerlendirilmesi ile ilgili ilkelerin istenilen düzeyde yürütülmediğini ifade edebilir.

Sonuçlar

- 1.Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında Hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Hizmetiçi eğitim kursuna katılan her iki gruptaki öğretim elemanları ile ilgili görüşlere kararsız kalmışlardır. Ancak FÖE alanında HİE kursuna katılan öğretmenlerin görüşleri katılıyorum seçeneğine daha yakın bulunmuştur.
- 2.Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nde FÖE ve TÖE alanında Hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri arasında $P<0.01$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılık FÖE alanında kursa katılan öğretmenler lehinedir. Bunlar kararsız kaldıklarını belirtirken, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler ise katılmadıklarını belirtmişlerdir.

- 3.TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursu yürüten öğretim elemanlarına ilişkin görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu kurumda HİE kursuna katılan her iki grupta öğretim elemanları ile ilgili görüşlere katıldıklarını belirtmişlerdir.
- 4.Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumun hizmetiçi eğitim kursunun organizasyonuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. FÖE alanında kursa katılan öğretmenlerin görüşleri daha olumlu olmasına rağmen her iki grubun da kurs organizasyonu ile ilgili görüşlere kararsız kaldıkları görülmüştür.
- 5.Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nde FÖE ve TÖE alanında Hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun organizasyonuna ilişkin görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Her iki gruptaki öğretmenler kararsız kaldıklarını belirtmelerine rağmen FÖE alanında kursa katılanlar lehine bir farklılığın olduğu görülmüştür.
- 6.TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında Hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun organizasyonuna ilişkin elemanlarına ilişkin görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu kurumda kursa katılan öğretmenlerin görüşleri arasında bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre farklılık çıkmamasına rağmen FÖE alanında kursa katılan öğretmenler bu kurumda kursun organizasyonu ile ilgili görüşlerine katıldıklarını belirtirken, TÖE alanında kursa katılan öğretmenler ise kararsız kalmışlardır.
- 7.Fırat Üniversitesi'nde Formatör Öğretmen Eğitimi ve Tekamül Öğretmen Eğitimi alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumun hizmetiçi eğitim programlarının planlanmasına ait görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Her iki grubun da neredeyse aynı düzeyde kararsız kaldıkları görülmüştür.
- 8.Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nde Formatör Öğretmen Eğitimi ve Tekamül Öğretmen Eğitimi alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun planlanmasına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. FÖE alanında kursa katılan öğretmenler bu görüşe katılmadıklarını belirtmekle beraber aritmetik ortalamaları kararsızım seçeneğine çok yakın olduğu için iki grup arasında farklılık görülmemiştir.
- 9.TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun planlanmasına ilişkin görüşleri arasında $P<0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu kurumda kursa katılan

öğretmenler kursun planlanması ile ilgili görüşlere kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.

10. Fırat Üniversitesi'nde FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumun hizmetiçi eğitim programlarının değerlendirilmesine ait görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. FÖE alanında kursa katılan öğretmenler bu kursun değerlendirilmesiyle ilgili görüşleri daha olumlu olmasına rağmen her iki grupta kararsız kalmışlardır.
11. Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nde Formatör Öğretmen Eğitimi ve Tekamül Öğretmen Eğitimi alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kurumun hizmetiçi eğitim programlarının değerlendirilmesine ilişkin görüşleri arasında $P < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Her iki grupta kursa katılan öğretmenler değerlendirme ile ilgili görüşlere kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.
12. TÜBİTAK'ta FÖE ve TÖE alanında hizmetiçi eğitim kursuna katılan öğretmenlerin bu kursun değerlendirilmesine ait görüşlerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Her iki grupta kursa katılan öğretmenler bu kurumda HİE kursunun değerlendirilmesi ile ilgili görüşlere kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.

Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında geliştirilen öneriler aşağıdaki başlıklar altında açıklanmıştır.

1. Kurslarda görev alan öğretim elemanlarının kurs ile ilgili planlama çalışmalarına katılmaları gerekmektedir. Böylece öğretim elemanı hazırlığında kendisinin bulunduğu bir planı uygulamak için daha fazla önem verecektir.
2. Öğretim elemanlarının kursiyerlerin eğitim ihtiyaçları, tecrübeleri ve çalışma ortamları hakkında bilgi edinip öğretimi yürütmelidirler. Bunu yapmadıkları sürece bir eğitim programı ne kadar mükemmel olursa olsun istenilen sonuca götürmez.
3. Kurs programının yürütüldüğü okul binası ve araç-gereçler iyi organize edilmelidir. Bu tür kurslar hem zaman hem emek hem de para gerektiren kurslardır. Binanın ve araç-gerecin iyi organize edilmemesi hizmetiçi eğitimin etkililiğini düşürür.
4. Kullanılan araç-gerecin günün koşullarına uygun olması gerekir. Özellikle bu kurslardaki gibi teknolojiyi kullanmayı gerektiren bir alanda kurs yürütülecekse araç-gerecin günün koşullarına uygunluğu amaca ulaşmayı kolaylaştıracaktır.
5. Öğretim elemanları kendi uzmanlık alanlarında derslere girmelidirler. Kurslara devam eden grubun yetişkin olduğunu göz önüne alınarak özellikle öğretim elemanlarının yetişkin eğitimi konusunda bilgi sahibi olması gereklidir.

6. Hizmetiçi eğitim kursları ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmalıdır. İhtiyacı karşılamayan bir kurs zaman ve emek kaybına neden olacaktır.
7. Hazırlanan hizmetiçi eğitim kursunun amaçları açıkça belirlenmelidir. Belirlenen kurs amaçları yeri geldiğinde hatırlatılmalıdır.
8. Kurs sonunda kullanılacak bilgilerin öğretmenlerin kendi derslerinde nasıl kullanılacağı belirtilmelidir.
9. Programlar hazırlanırken öğretmenlerin görev yaptıkları kurumlardaki yöneticilerin görüşleri alınmalıdır. Öğretmenini kursa gönderen yöneticinin kursta öğrenilen bilginin kendi okulunda nasıl kullanacağını bilmesi gereklidir.
10. Kursa katılan öğretmenlerin kurs programı ile ilgili görüşleri alınmalıdır. Kendi görüşlerinin yer aldığı bir programa devam eden öğretmenler yüksek düzeyde başarı elde etmek için daha fazla çaba harcayacaklardır.
11. Hizmetiçi eğitim programlarının yürütüldüğü kurumlarda yönetici, öğretici personel ve öğretmenlerin düzenli toplantılar yaparak kurs ile ilgili varsa olumsuzlukları tartışmalıdırlar
12. Öğretmenlerin devam eden bu kurslardaki ilerlemelerini görebilmeleri için programdaki derslerin sürekli değerlendirilmesi gereklidir. Bu değerlendirmeler hem kurumun kendi başarısını görmesini sağlayacak hem de öğretmendeki gelişmelerin görülmesini sağlayacaktır.
13. Hizmetiçi eğitim kurslarında değerlendirme sonuçları analiz edilip sonuçlar yöneticilere rapor edilmelidir. Ancak değerlendirmenin objektif yapılması gereklidir.

KAYNAKLAR

- Akhun, İ. (1977). Hizmetiçi Eğitimin Değerlendirilmesi, **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1-4, 1-21.
- Erden, M. (1993). **Eğitimde Program Değerlendirme**, Ankara: PE-GEM Yayını No:6.
- Mathison, S. (1992). An Evaluation Model For Inservice Teacher Education, **Evaluation And Program Planning** , Vol: 15. 255-261.
- MEB, (1994). **T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Newton ,M., Robert G. Burgerss and Others, (1993). **Implementing In-Service Education anda Training** , London. Washington, D.C: The Falmer Press
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (1983). **Ölçekleme Teknikleri** , Ankara: ÖSYM Yayınları.167. 14-17.
- Veenman, M. Tulder, M. Ve Voeten ,M. (1994). The Impact of Inservice Training On Behaviour , **Teaching And Teacher Education** , 10: 3. 303-317.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 241-250, ELAZIĞ-2001

PROGRAM GELİŞTİRMEDE DELPHI, DACUM VE MESLEK ANALİZİ

Delphi, Dacum and Task Analysis in Curriculum Development

Çetin SEMERCİ* **Nuriye SEMERCİ***

ÖZET

Bu çalışmada, program geliştirmede kullanılan Delphi, DACUM ve Meslek Analizi teknikleri açıklanmıştır. Ayrıca birbirleriyle olan ilişkileri araştırılmıştır. Bütün teknikler avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Ancak, program geliştirmede en az iki teknik birlikte kullanılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Delphi, DACUM, Meslek Analizi, Program Geliştirme.

ABSTRACT

In this study, Delphi, DACUM and Task Analysis technics that is used curriculum development are explained. Besides, It is searched relations each others. All technics have advances and disadvantages, yet the less two technics in curriculum development should be used together.

Key Words: Delphi, DACUM, Task Analysis, Curriculum Development

*) Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

1. GİRİŞ

Program geliştirme en genel anlamı ile eğitim programlarının tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi süreci olarak ifade edilebilir. Bir başka deyişle, program geliştirme, hazırlanmış programın araştırmacı bir yaklaşımla uygulamada geliştirilmesidir. Programın kapsadığı amaçların sağlıklı ve etkin bir şekilde saptanması ve gerçekleştirilmesi için yararlanılan esasları, prensipleri ve faaliyetleri operasyonel anlamda ele alan bir ekip çalışmasıdır (Varış, 1996: 16). Bu bağlamda eğitim programlarının geliştirilmesinde yararlanılabilecek teknikler içerisinde yer alan Delphi, DACUM ve Meslek Analizi tekniklerinin incelenerek, karşılaştırılması önemli görülmüştür.

2. DELPHI TEKNİĞİ

Adını DELPHI adında bir tanrıdan alan Delphi Tekniği, 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde RAND teşkilatı tarafından literatüre geçirilmiş olup geçerli ve güvenilir bir tekniktir. Bazı bilim adamları tarafından Dalkey tekniği olarak da adlandırılan tekniğin N.C. Dalkey tarafından bulunduğu söylenmektedir (Paykoç ve Ok, 1990: 15; Demirel, 1999: 92; Başaran, 1992: 210).

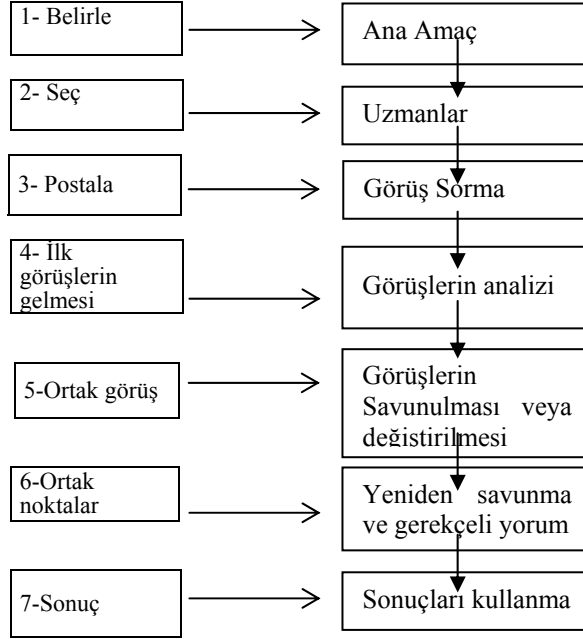
“Belli bir konuda birçok görüş ve düşünce tek bir görüşten daha anlamlıdır” ilkesine dayanan ve karar alma işini kolaylaştıran Delphi tekniğinin sosyal alanlardaki uygulamaları şunlardır (Paykoç ve Ok, 1990:20; Demirel, 1999: 92; Simpson and Brown, 1994: 2):

1. Öncelikli konuları / alanları saptama,
2. İletişim sağlama,
3. Kavram birliğine varma,
4. Yenilik yapılması gereken alanların belirleme,
5. Geleceğe yönelik tahminler yapma,
6. İhtiyaç ve talep belirleme,
7. Program değerlendirme (Eğitim programlarının planlanması ve süreç değerlendirilmelerinde),
8. Hedef / ölçüt tespit etme,
9. Standart ve akreditasyonları oluşturma,
10. Eğitim kurumlarının vizyonlarını belirleme,
11. Eğitim politikaları geliştirme.

Maddeler incelendiğinde Delphi tekniğinin program geliştirmenin her aşamasında kullanıldığı görülür. Başka bir deyişle, ihtiyaçların belirlenmesinden, öncelik verilecek alanları ve hedefleri belirlemeye ve daha geniş bir kapsamda eğitim politikalarının

hazırlanmasına kadar bir çok alanda kullanılabildiği söylenebilir. Bu tekniğin işleyişi ve işlem basamakları aşağıdaki şekilde gösterildiği gibidir:

Şekil 2.1. Delphi Tekniğin işleyişi.

Delphi tekniğinin, şekilden de görüldüğü gibi başlangıçtan sona kadar yedi işlem basamağı vardır. Bunlar, ana amacın belirlenmesi, uzmanların seçimi, görüşlerin posta yoluyla alınması, görüşlerin analizi, ortak görüş oluşturma çabaları, ortak noktaların belirlenmesi ve sonuçların kullanılmasıdır. Bu basamakları ile Delphi tekniği, son yıllarda sosyal alanlarda özellikle eğitim alanında pekçok sorunun çözümünde kullanılmaktadır. Bu basamaklar incelendiğinde Delphi Tekniğinin üç temel özelliğinden sözedilebilir (Paykoç ve Ok, 1990: 15; Brady, 1994: 5-6 ; Şahin, 2000: 246):

1. Görüş oluşturanların hiçbir zaman karşı karşıya gelmemeleri nedeniyle grup içindeki yüz yüze ilişkilerde ortaya çıkabilecek olan, kişilerin diğerleri üzerindeki etkilerini azaltabilmesi,

2. Uzman cevaplarının kontrolü, dönüt ve düzeltme imkanlarının olması,

3. Cevapların istatistiksel analizi yapılabilmesidir.

Bu özellikler, tekniğin uygulaması esnasında, çalışmaya katılan kişilerin birbirlerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilemelerini ortadan kaldırması, cevapların istatistiksel olarak analizinin yapılabilmesi nedeniyle daha açık bir sonuca ulaşılabileceğini göstermektedir. Program geliştirme çalışmalarında kullanılan diğer bir teknik ise DACUM'dur.

3. DACUM (Developing A Curriculum) TEKNİĞİ

DACUM tekniğinin ilk olarak 1969 yılında Kanada'da eğitim programlarının geliştirilmesinde, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde ve son zamanlarda da İngiltere'de başarılı bir şekilde uygulanan geçerli ve güvenilir bir tekniktir (Demirel, 1999: 96; Brady, 1999: 4; Mason, 1984: 24). DACUM tekniğinin dayandığı felsefe şu şekilde açıklanabilir (Külahçı, 1995b: 4-5; Hermann, 1989: 79; <http://www.hacc.edu/DACUM.html>, 2000).

1. Bir işteki becerikli işçiler mesleklerini herkesten daha iyi tanımlar,
2. Mesleğinde başarılı bir işçinin yaptıkları esas alınarak her meslek etkili bir şekilde tanımlanır,
3. İşçiler, gerekli bilgi, beceri ve tavırlara sahipse işler doğru yapılıır.

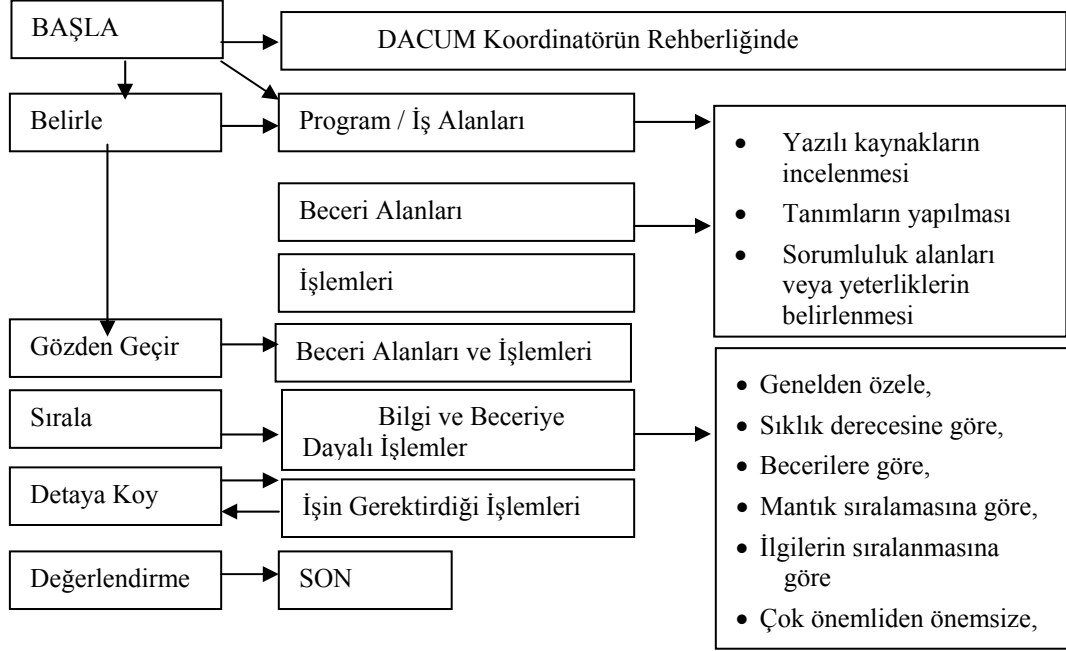
DACUM tekniğinin felsefi dayanakları göz önüne alınarak kullanıldığı alanlar şu şekilde açıklanabilir (Demirel, 1999: 96; Külahçı, 1995b: 4-5):

1. Eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi,
2. Program geliştirme,
3. İş tanımlarının yapılması,
4. Öğrenci değerlendirmesi,
5. Beceri testleri geliştirme,
6. Öğrenci eğitim ve rehberlik çalışmaları,
7. Meslek standartları ve akreditasyonların belirlenmesi..

DACUM tekniği, eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesinden, bir meslek alanının gereklerinin analiz edilmesine ve öğrenci değerlendirilmesinden bir mesleğe ait standartların geliştirilmesine kadar eğitim alanlarında kullanılabilir. DACUM tekniği bir çalışma grubunun bir meslekte çalışanların yapması gerekenleri belirlemek amacıyla bir araya gelmelerini içerir ve 2-4 gün arasında sürebilir. DACUM komisyonu genel olarak 10-12 uzman kişiden oluşur (Külahçı, 1995b: 5). Tekniğinin işleyişi ve işlem basamakları aşağıda gösterildiği gibidir (Demirel,1999:96-97):

Dacum tekniğinin şekilden de görüldüğü gibi beş işlem basamağı vardır. Bunlar, program ve iş alanlarının belirlenmesi, bunların gözden geçirilmesi, bilgi ve beceriye dayalı sıralanması, işin gerektirdiği işlemlerin ortaya konması ve değerlendirilmesidir. DACUM tekniği sosyal alanlarda özellikle eğitimde mesleki teknik eğitim programlarının geliştirilmesinde kullanım alanı bulmaktadır.

Şekil- 3.2. DACUM Tekniğinin İşleyişi

4. MESLEK ANALİZİ

Meslek analizinde amaç, bir mesleği/işi bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor davranış alanlarında en küçük parçalara kadar ayrıştırarak, anlamlı bütünler ortaya koymaktır (Demirel, 1999: 99; Külahçı, 1995a: 8-9). Buna göre meslek analizinin kullanım alanları şöyle sıralanabilir:

1. İşgücü ihtiyacını tanımlamada,
2. Karar vermede,
3. Program geliştirmede,
4. Meslek adamına ayrıntı bilgi vermede kullanılır.

Meslek analizinde maddelerden de anlaşıldığı gibi daha çok iş ve mesleğe ait bilgilerin ortaya çıkarılması ve mesleki ve teknik alanda program geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu nedenle, Meslek analiziyle ilgili olarak genelde bir mesleğin (işin) listelenmiş yaprağı göze çarpmaktadır (Brady, 1994: 3). Şekil 3'te "İş Mesleği Yaprığı"na bir örnek verilmiştir. İş Mesleği Yaprığı küçük parçacıklara ayrılmış işlerin adını, çalışma sıklığını, önemini ve öğrenme güçlüğüne ortaya koyan bir çizelgedir.

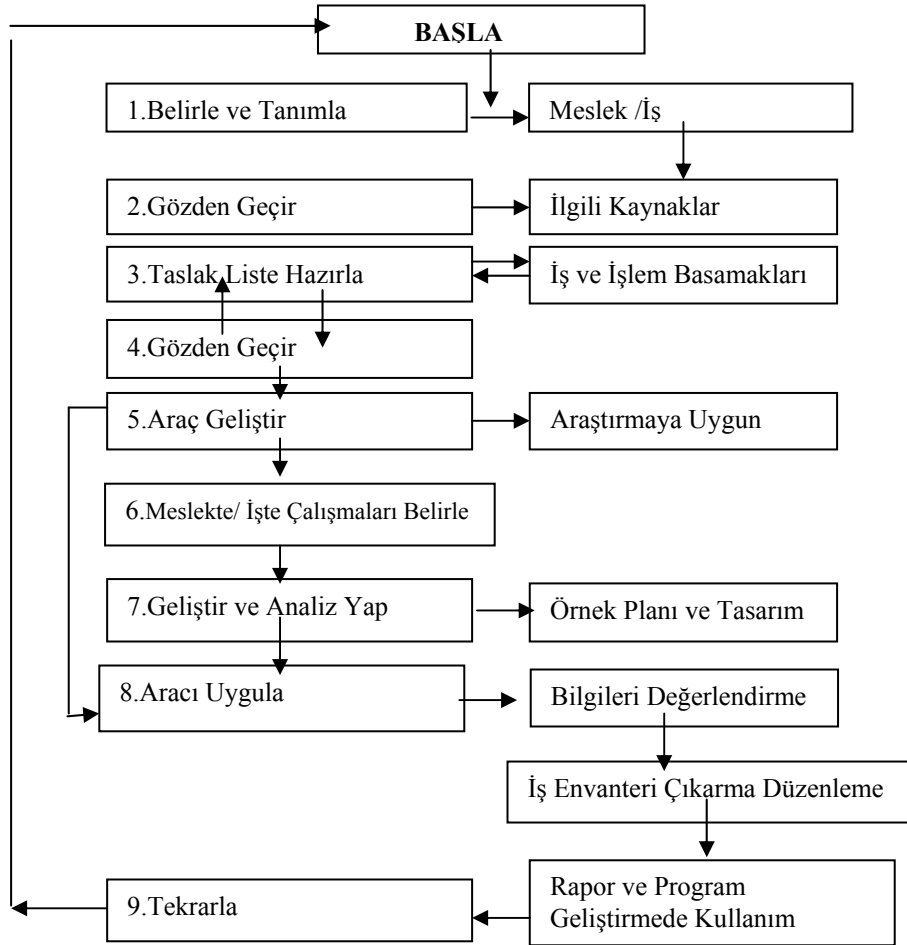
Diğer taraftan meslek (iş) analizinin işleyişi ve işlem basamakları aşağıda verilmiştir. Meslek analizi tablodan da görüldüğü gibi dokuz işlem basamağına sahiptir. Bunlar sırasıyla mesleğin (işin) tanımlanması, ilgili kaynakların gözden geçirilmesi, iş ve işlem basamaklarıyla ilgili taslak listenin hazırlanması, bunların gözden geçirilmesi, araştırmaya uygun araç geliştirilmesi, mesleğin gerektirdiği çalışmaların belirlenmesi, örnek plan ve tasarımının geliştirilip analizinin yapılması, aracı uygulayarak bilgilerin

değerlendirilmesi, bu değerlendirmeye göre iş envanterlerinin çıkarılması ve düzenlenmesi, sonuç olarak da rapor edilmesi, program geliştirmede kullanılmasıdır. Meslek analizinin işleyişi bu şekilde tekrar başa dönmektedir. Meslek analizi özellikle mesleki ve teknik eğitim alanlarında kullanılmaktadır.

Şekil-4. 3. İş Mesleği Yaprağı

Mesleğin (İşin) Adı :				
No	Meslek (İş)	Çalışma Sıklığı	Önemi	Öğrenme Güçlüğü

Şekil -4. 4. Meslek Analizinin İşleyişi

5. DELPHI, DACUM VE MESLEK ANALİZİ TEKNİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Her üç tekniğin de birbirleriyle olan benzerliklerinin yanında bazı temel farklılıkları da vardır. DACUM grup etkileşimi içerirken, Delphi grup içindeki yüzyüze ilişkilerde ortaya çıkan, kişilerin diğerleri üzerindeki etkilerini azaltmaya çalışır. DACUM eğitim çevrelerinde en son geliştirilen ve kullanılan tekniktir. DACUM ile yapılan çalışmalar iş analizine oranla daha kısa sürede bitirilebilir.

DACUM tekniği, etkililiği yanında çabuk sonuca ulaştırması ve ucuza mal olması nedeniyle geleneksel meslek analize göre daha üstün tutulmaktadır.

Geleneksel meslek analizinde sık sık görülen yapı geçerliğine ilişkin problemlerin telafisi için DACUM iyi bir alternatiftir. Bununla beraber tek başına kullanılması yeterli olmayabilir. Saha araştırmaları ile desteklenmelidir. DACUM tekniği özellikle araştırma yolu ile belirlenmiş önceki işlem listelerinin güncelleştirilmesinde uygun bir yol olarak görülmektedir. Ancak her tekniğin kendine göre üstün yönleri bulunmaktadır. Her üç tekniğin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajları Tablo-1.'de verilmiştir (Enderson,1987: 63; Brown, 1977: 209-212; Demirel, 1999: 92-100; Külahçı, 1995b: 4-5; Külahçı, 1995a: 9; Super, 1957: 19-20; Brady, 1994: 6; Willett and Hermann,1989: 79-84).

Tabloda görüldüğü gibi Delphi tekniğinin avantajları olarak, bağımsız düşünce sağlamakla birlikte, katılımcılar görüşlerini herhangi bir etki altında kalmadan açıklayabilmektedir. Ayrıca, anlamsız ve yersiz tartışmalara girilmemektedir. Delphi tekniğinin dezavantajları arasında, kontrolsüz iletişim, uzun zaman gerektirmesi ve pahalıya mal olması söylenebilir. DACUM tekniğinin bazı avantajları şunlardır: Gerçekçi ve mesleklere uygun olarak birinci elden bilgi toplanabilir, az emekle gerçekleştirilebilir ve komisyon görüşü, içerikle ilgili fikir birliğine kılavuzluk yapar. DACUM tekniğinin bazı dezavantajları ise, görevli uzmanın yeterli zamanının olmaması ve yanlış yöneticilerin yer almasıdır. Meslek analizi tekniğinin bazı avantajları ise, eğitimin amaçlarını belirlemede ve program içeriği saptamada kullanılması ve meslek veya işlerin tanımlanmasına yardımcı olmasıdır. Meslek analizi tekniğinin bazı dezavantajları ise, bu tekniğin sadece bugünkü durumu yansıtması ve geleceğe dönük olmamasıdır. Ayrıca, iş ortamında çalışmayan ve alanlarında usta olmayan bireylerin görev alma ihtimalinin olmasıdır.

Tablo- 5. 1. Tekniklerin Avantaj ve Dezavantajlarının Karşılaştırılması

Teknikler Avantaj/ dezavantaj	DELPHI TEKNİĞİ	DACUM TEKNİĞİ	MESLEK ANALİZİ
Avantajları	<ul style="list-style-type: none"> • Bağımsız düşünce sağlar. • Katılımcılar görüşlerini herhangi bir etki altında kalmadan açıklayabilmektedir. • Grup kararları alınırken karizmatik uzmanlardan etkilenme sözkonusu değildir. (Prima donno etkisi). • Anlamsız ve yersiz tartışmalara girilmemektedir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Komisyon üyeleri aynı zamanda işin içinde olan uzman kişiler olduğundan ön hazırlığa gerek duyulmaz, • Fazla masraf gerektirmez, • Oldukça kısa zamanda hazırlanır, • Gerçekçi ve mesleklere uygun olarak birinci elden bilgi toplanabilir, • Az emekle gerçekleştirilebilir, • Komisyon görüşü, içerikle ilgili fikir birliğine kılavuzluk yapar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bir meslek için nelerin yapılacağına ortaya konması önemlidir. • Meslek veya işlerin tanımlanmasına yardımcı olur. • İşe gireceklerin seçiminde yarar sağlar. • Hizmet öncesi ve hizmetiçi eğitimin gerekli olup olmadığı hakkında bilgi verir. • Eğitimin amaçlarını belirlemede ve program içeriği saptamada kullanılır. • Yapılan çalışmalarda araç-gereç kullanılıyorsa bunların kullanım kılavuzlarının yazımında yardımcı olur. • İşe uygun elemanları yetiştirecek programların hazırlanmasını sağlar. • Meslek standart ve akredite - tasyonlarını ortaya koyar. • Hata ve yanlışların ortadan kaldırılmasını veya en aza indirilmesini sağlar.
Dezavantajları	<ul style="list-style-type: none"> • Uzun bir zaman gerektirir. • Kontrolsüz iletişim, uzmanların konu dışı yorumlarına neden olabilir. • Uzmanlara para ödenmemesi nedeniyle uzman yeterli vakit ayırmayabilir. • Pahalıya mal olan bir tekniktir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mesleğe yeni başlayanların, yöneticilerin, yanlış olanların, grupla çalışma yeteneği olmayanların, açık görüşlü ve kendine güveni olmayanların komisyon üyesi olarak seçilebilmesi, • Görevli uzmanın yeterli zamanının olmamasıdır. 	<ul style="list-style-type: none"> • İş ortamında çalışmayan ve alanlarında usta olmayan bireylerin görev alma ihtimali vardır. • Meslek/iş kavramları iyi yapılmamışsa, ifadeler uzun verilmişse ve işverenin ilgisini çekmemişse yeterli başarı sağlanamamaktadır. • Meslek analizinin bir işi yapanın ne yaptığı ile ilgilenilmesi ve bu nedenle ne yapılması gerektiğinin gözden kaçma ihtimali vardır. • Bu tekniğin sadece bugünkü durumu yansıtması, geleceğe dönük olmamasıdır.

Tablo –5.2 . Üç Tekniğin Karşılaştırılması

	MESLEK ANALİZİ	DACUM	DELPHI
Temel İlkeler	Belirli işlerde işçilerin görev dağılımının yapılması	İş uzmanları içerikleri belirler	Planlanmış iletişim yardımıyla (yönünde) danışma
Kapsamı (Kapsadığı kişiler)	Program geliştirmeciler	Uzmanlar meslek için 10-12 kişilik grubu çalıştırır. Öğretmenler Hariç	İsmi meçhul (Anonim) Toplanmayan bireyler
İlk baştaki	Literatür incelemesi	Çalışma grubu oturumu (2-3 gün) Beyin fırtınası	- Anket/ Başlangıçtaki (ilk) listeyi elde etmek
Program Geliştirme	(Meslek envanteri) İşle ilgili kayıt yapma (envanter)	Görev ve Sorumluluklar	- Dolaştırmak
Sonraki		Değerlendirme Ölçüsü	- Yorumları elde etmek
		“Tek yapraklı profil”	-Fikir-birliğini değerlendirmek

Kapsamlı bir işlemler-yeterlikler listesi hazırlanması istendiğinde Delphi, DACUM ve Meslek Analizinin tek başına yetersiz kalacağını gösteren bilgiler vardır. Bu nedenle program geliştirmede birden çok tekniğin birlikte kullanılmasının daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu üç tekniğin karşılaştırılması Tablo-2’de özetlenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere açıklamalarda yer alan literatür taramasının bir özeti verilmiştir.

Delphi, DACUM ve Meslek analizi teknikleri karşılaştırıldığında, ön plana çıkanlar, Delphi tekniğinde planlanmış iletişimle anket oluşturulması, DACUM tekniğinde çalışma grupları ve tek yapraklı profil ve Meslek analizi tekniğinde ise işlerde görev dağılımı ve meslek envanteridir.

6. SONUÇ

Delphi tekniği, “belli bir konuda birçok görüş ve düşünce tek bir görüşten daha anlamlıdır” ilkesine dayanmakta olup program geliştirirken ihtiyaçların belirlenmesinden, öncelik verilecek alanları ve hedefleri belirlemeye ve daha geniş bir kapsamda eğitim politikalarının hazırlanmasına kadar bir çok alanda kullanılabilir. DACUM tekniği bir çalışma grubunun bir meslekte çalışanların yapması gerekenleri belirlemek amacıyla bir araya gelmelerini içerir ve 2-4 gün arasında sürebilir. DACUM tekniği, eğitim

ihtiyaçlarının belirlenmesinden, bir meslek alanının gereklerinin analiz edilmesine ve öğrenci değerlendirilmesinden bir mesleğe ait standartların geliştirilmesine kadar eğitim alanlarında kullanılabilir. Meslek analizi tekniği ise, bir mesleği/işi bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor davranış alanlarında en küçük parçalara kadar ayrıştırarak, anlamlı bütünler ortaya koymaktır.

Eğitim programlarının geliştirilmesinde üç teknik de kullanılmaktadır. Bu üç tekniğin geçerliğini ve güvenilirliğini gösteren çalışmalar bulunmakla birlikte yapılan çalışmalarda birbirini destekleyici nitelikte en az iki tekniğin birlikte kullanılması, program geliştirmenin daha sağlıklı yapılması açısından fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Başaran, İ.E. (1992). **Yönetimde İnsan İlişkileri**. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Brady, D.(1994). **Development of Vocational Curricula Handout**, England: The University of Huddersfield.
- Demirel, Ö. (1999). **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Pegem Yayıncılık. s.92.
- Enderson, S.(1987). (In Encyclopedia of Educational Evaluation, 1981), Çeviri: Erdal Ceyhan, Delfi Tekniği, **Eğitim ve Bilim**. 64: 63-64.
- <http://www.hacc.edu/DACUM.html> (2000).
- Külahçı, Ş.G. (1995a). **Öğretmen Yetiştirme Modül Serisi, Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme ve Meslek Analizi (Grup A-4)**, Ankara: Özışık Ofset Matbaacılık.
- Külahçı, Ş.G. (1995b). DACUM-Meslek Analizi Yaklaşımı. **Çağdaş Eğitim**. 20(207): 4-8.
- Mason, J. (1984). Refining the DACUM Working Process, **Canadian Vocational Journal**. 20(1): 24-26.
- Paykoç, F. ve Ok, A. (1990). Delfi Tekniği ile Türk Eğitim Sistemindeki Bazı Problemlerin İncelenmesi, **Eğitim ve Bilim**. 14(75): 14-21.
- Simpson R.D and Brown D.R. (1977). Validating Science Teaching Competencies using the Delphi Method, **in Science Education**. 61 (2): 209-219.
- Super, D.E. (1957). **The Psychology of Careers**. New York: Harper-Row publishers.
- Şahin, A.E. (2000). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Yeterlikleri, **Eğitim Yönetimi**, 6(22):243-260.
- Varış, F. (1996). **Eğitimde Program Geliştirme Teoriler, Teknikler**, Ankara: Alkım Kitabevi.
- Willett, J. and Hermann, G. (1989). Which Occupational Analysis Technique: Critical Incident, DACUM, and/or Information Search. **The Vocational Aspect of Education**. XLI (110): 79-88

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 251-258, ELAZIĞ-2001

GELENEKLERİN TOPLUMDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

The Place and Importance of Tradition in A Society

Abdullah DİKİCİ*

ABSTRACT

Human being lives together and it is the creature whose babyhood time is the longest among livings. Man gains his personality in the society where he lives in. Socialization starts in the family and gets wider in the later part of the life.

Culture is one of the important factors shaping to societies. The skeleton of the culture is traditions. Society gain and form their traditions during long periods and the traditions of society can hardly be changed. One of the peculiarities which differs one nation from others is the tradition. Transferring the traditions into new generations is important for the continuity of a society. Turk society's some of these traditions can be summarized as follows: religious life, the way of art, the structure of the language and without having a state. Turk society has always had a state in history. They have been living according to by themselves the religion of Islam.

The Turkish is a language have brief sentences and a strong aesthetics. Language is the most tool agreement and transferring culture.

Key Words: Society, socialization, traditions, culture, language, state.

ÖZET

İnsan, toplu halde yaşayan ve bebeklik süresi en uzun olan canlı varlıktır. İnsan, içinde doğup büyüdüğü topluma göre şekillenmektedir. Toplumsallaşma, ailede başlar ve bu halka gittikçe genişler.

Kültür, toplumları şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Kültürün de iskeleti geleneklerdir. Geleneklerini toplumlar, uzun zaman içinde kazanırlar ve değişmeleri de zordur. Milletleri diğer milletlerden ayıran özelliklerden biri gelenektir. Bir toplumun devamlılığı için geleneklerinin yeni nesillerde yaşatılması önemlidir. Türk toplumunun, bazı önemli gelenekleri şöyle sıralanabilir: Dini yaşayışı, sanat gelenekleri, dilin yapısı ve devletsiz kalmama geleneği gibi. Türk toplumunun tarihte daima bir devleti olmuştur. İslamiyet'i de kendine göre yaşamaktadır.

Türkçe, kısa cümlelere ve güçlü estetiğe sahip bir dildir. Dil en önemli anlaşma ve kültür aktarma aracıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplum, toplumsallaşma, gelenekler, kültür, dil, devlet.

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

GİRİŞ

İnsan nedir? sorusuna, bazıları “İnsan biyo-psiko-sosyal bir varlıktır” şeklinde cevap verir. Yani insanın, psikolojik yönü ve diğer canlılarla ortak olan biyolojik yönü, fakat en önemlisi, diğer canlılardan farklı olarak, toplumsal yönü vardır. İnsanlar toplu halde yaşamaktadırlar. Bazı canlı türleri de toplu halde yaşamaktadırlar. Örneğin; arılar, karıncalar vb. Onların toplu halde yaşaması, içgüdüselidir. İnsan, değerler yaratabilen, dini, ahlaki, töresi olan ve tarih bilincine sahip olan tek canlıdır. İnsan, canlılar içinde bebeklik süresi en uzun olan ve yetişkinlere en fazla muhtaç olanıdır. Tek yaşadığı zaman insan, canlıların en zavallısıdır. Belki güçsüzlüğünü telafi edebilmek için insan toplu halde yaşamaktadır.

Dünya’da, toplum dışında kalmış, varlığını nasıl sürdürdüğüne ait çeşitli rivayetler olan bir örnek vardır:

“Vaşşilerle ilgili vak’aların en ilgi çekici olanlarından biri yaşları sekiz ve ikinin altında olan ve 1920’de bir kurt ininde bulunan iki Hintli çocuğa aittir. Bulunuşlarından bir kaç ay sonra çocukların daha küçük olanı öldü, fakat büyüğü olup Kamala diye isimlendirilmiş olan kız, 1929’a kadar yaşadı. Onun beşer cemiyetinde geçen hikayesi dikkatle kaydedilmiştir. Kamala bizim beşeri davranışlarla bir arada gördüğümüz vasıflardan hiç birini beraberinde getirmiş değildi. Ancak, dört ayak üzerinde yürüyebiliyordu, kurtvari hırıltılardan başka hiçbir lisana sahip değildi ve insanlardan herhangi diğer bir ehlileşmemiş hayvanın çekinmesi kadar çekiniyordu. Ancak, en itinalı ve muhtemelen sempatik bir talim neticesi, iptidai sosyal adetler kendisine öğretildi. Ölümünden önce, iptidai surette konuşmayı, insanlara ait yeme ve giyinme adetlerini ve diğer adetleri yavaş yavaş öğrenmişti” (MacIver, 1979:73).

Başka bir örnek de, altı aylıkken bir odaya bırakılıp, 1938 yılında, beş yaşında iken bulunan Anna vakasıdır:

“Mahpusluk hayatı esnasında Anna süte ilaveten pek az gıda ile beslenmiş, hiç bir normal terbiye görmemiş ve diğer varlıklarla hemen hiç temas kuramamıştı...Anna bulunduğu zaman yürüyemiyor, konuşamıyordu, tamamen duygusuzdu ve etrafındaki insanlarla alakası yoktu” (MacIver, 1969: 73).

Görülüyor ki, doğduğu andan itibaren, tek başına yaşayabilen insanın durumu bu. Efsaneye göre, bir dişi kurt tarafından emzirilip büyütülen Romus ve Romulus kardeşler, Roma’yı kurmuştur. Eğer Romus ve Romulus kardeşler, ormanda bir kurt tarafından büyütülmüş ise, Roma’yı kurmalarına imkan yoktur. Çünkü Roma, toplu halde yaşayan insanların ürünüdür.

İnsan, içinde doğup büyüdüğü topluma göre şekillenmektedir. Türkiye’de, henüz yeni doğmuş bir çocuğu, götürüp İngiltere’de bir İngiliz aileye versek, çocuk, o aile ve bulunulan ortamın özelliklerine göre büyüyecek; kısacası, İngiliz kültürüne göre yetişecek ve bir İngiliz olacaktır.

Toplumların dilleri, dinleri, yaşayışları, mitolojileri, değer ve tutumları farklı farklıdır. İnsanlar,

”...belli bir mekan ve zamandaki belli bir topluma toplumsallaşır. Bu toplumun özelliklerini bilmek, onun üyesi olan bireylerin davranışlarını kestirebilmeyi, açıklayabilmeyi sağlar. Tarihçiler, edebiyatçılar, toplumbilimciler çeşitli toplum tiplerinin temel kişilik özelliklerinden oluşan toplumsal karakterden söz etmişlerdir” (Tan, 1981: 37).

Bireylerle toplum arasında sıkı bir ilişki vardır, fakat bu ilişki, kukla ile kuklacı arasındaki ilişki gibi, tek yönlü değildir. “Birey az çok kalıplaşmış ve kestirilebilir davranışlara sahip olmakla birlikte, yenilik ve değişim yeteneğine sahip olan ve bu yeteneği sıklıkla kullanan etkin bir yaratıktır” (Tan, 1981: 37).

Toplumları bir birinden ayıran farklar vardır. Bunlardan bazıları, toplumun dini hayatı, dilin mantığı, sanat gelenekleri, mitolojisi, hayat felsefesi gibi kültürel değerleridir. Bunlar, toplum hayatında zaman içerisinde gelenekselleşir, kısa sürede değişikliğe uğramazlar; değişimleri çok uzun zaman gerektirir.

Türk Toplumundaki Bazı Gelenekler:

Her toplumda, iyi-kötü, güzel-çirkin nelerin uğruna ölünebileceğini, ne için yaşanabileceğini belirleyen, insanların davranışlarına birer standart koyan değerler vardır. “Değerler davranışlara yön verdikleri ve bir toplumdaki insanlarda ortaklaşa benimsedikleri için davranışlarda benzeşmeye ve dolayısıyla kalıplaşmaya yardım eder” (Tan, 1981: 37). Değerler, toplumdan topluma değişebilmektedir. Bir toplumun geçmişinde mutlu ve ızdıraplı yaşayışları, o toplumun hayatında büyük etkiler bırakır. Bu etkiler, zamanla toplumda gelenek haline gelir. Bu gelenekler, insan vücudundaki iskelete benzer. Nasıl ki bir organizma, iskelet üzerinde ayakta duruyorsa, toplumlar da gelenekleri üzerine ayakta durur “Gelenekler bitkilerdeki gövde biçimine, hayvanlardaki belkemiğine benzerler... Her ulusun kendi yaratılışına göre birtakım gelenekleri vardır. Bu gelenekler ulustan ulusa değişirler.” (Baltacıoğlu, 1966: 10). Türk Dil Kurumu ,gelenegi şöyle tanımlamıştır:” Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalımlar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane.” (Türkçe Sözlük, 1992: 534). Adet ve görenekler gelenek değildir. Baltacıoğlu, gelenekleri şöyle açıklamıştır:

“Gelenekler varlıklarını bazen tarih öncesinden, doğum çağından, totemcilik devrinden alan, kamunun duyuncaltına bir kez yerleştikten sonra evrim boyunca toplumlarını kovalayan, sosyal tipten sosyal tipe değişmeyen çok eski kamusal (collectif) kalımlardır.” (Baltacıoğlu, 1966: 12),

Türk toplumundaki, geleneklerin bazıları şunlardır:

A- Din Gelenekleri

Hazar Türklerinden küçük bir kısmının, M.S. 740- 800 yılları arasında kutsal kitap olarak Tevrat 'ı kabul ettikleri, Gök Oğuzlar'ın da (Gagauzlar) Hıristiyanlığı kabul ettikleri bilinir. Gök Oğuzlar, Hıristiyan olmalarına rağmen, kurban kesip ve İslamiyet'tekine benzer bir şekilde sadaka verdikleri ve domuzdan nefret ettikleri bilinir (Tanyu, 1978: 40). Bunların dışındaki Türk boyları İslamiyet'i seçmiştir. Türklerin

İslamiyet'i seçmesindeki en büyük sebep, daha önceki dini yaşayışları ile İslamiyet'in büyük oranda uyuşmasıdır. Hırsızlık ve fuhuş, Türk toplumunda pek görülmezdi.

“Eski Türklerde, gök anlamına gelen ana söz, Tengri idi. Türkler, hiç bir şeyi renksiz söylemezdi. Hele konu böyle kutsal olursa. Onun için, göğe hep rengi ile birlikte Gök Tanrı derlerdi... Eski Türkçe'de Tengri hem Tanrı hem de gök manasına gelirdi” (Ögel, 1991: 701). Türklerdeki gök tanrı, tek Tanrıdır. Batıdaki, özellikle Yunanistan'daki gibi, Tanrı somutlaştırılıp, heykelleri yapılmamıştır. Türklerde, Gök Tanrı düşüncesinin oluşmasını, yaşayışı ve yaşadığı coğrafi çevre ile açıklamak gerekir. Türkler, hayvanlarını otlatan ve 500 mil gibi geniş bir alan içinde hareketli bir hayat yaşayan atlı bir gruptur. Bu alana hakim olan gökyüzünün sonsuzluğu, yani mavi gök, yerde de kurt ve kartallardır. Ayrıca, bu grupların içinde de belli bir düzen vardı. Evde de baba otoritesi hakimdi ve çocuğun eğitiminden baba sorumluydu (Ögel, 1987: 425). Bozkurt efsanesi de bu ortamın sonucunda doğmuştur. Fakat kurda saygı gösterilmesi, onun totem olduğu anlamına gelmez. Türklerde totemcilik yoktur. Delil olarak da: Totemcilikte, ana hukuku geçerli iken, Türklerde, baba hukuku ağır basar. Totemcilikte ,aynı toteme bağlı olanlar, akraba sayılırken, Türklerde kan bağı vardır.Totem hayatı yaşayan toplumlarda, geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlarken, Türklerde, hayvan yetiştiriciliği ve tarım vardır. Türklerdeki kurtta, dini bir özellik yoktur (Kafesoğlu, 1983: 285). Türklerde sonsuzluğa uzanan, bir Gök Tanrı vardır. Türklerin, hakanlık kurması,hakanın tahta geçmesi, Tanrının iradesi ile olur, savaşlarda da onun iradesi ile zafere ulaşılır, Tanrı, insan hayatına müdahale ederdi (Kafesoğlu, 1983: 285). Oğuz Han devleti oğullarına taksim ederken, “Ey oğullarım! Ben artık yaşlandım; Gök Tanrıya borcumu ödedim” demekle, sevap işlediğine inanıyordu (Turan, 1990: 57). Eski Türklerde, Tanrı'ya ve Ata mezarlarına saygı duyulur ve kurbanlar kesilirdi. Ölenin arkasından yas törenleri yapılır ve yemek verilirdi. Mezara saygı, Anadolu'nun bazı yerlerinde bazı mezarlara kurban kesme, bazı mezarlarda bulunan ağaçlara bez parçaları bağlama ve cenazenin arkasında yapılan ağıtlar, galiba İslamiyet'ten önceki yaşayışımızdan devam edip gelmektedir.

Bazı yazarlar, eski Türklerin Şaman dinine mensup olduğunu yazar. Şamanizm, din değildir. Şamanlar, bazı dini ve sihrî gösteriler yaparken, trans haline gelen kişilerdir (Kafesoğlu, 1983: 285). Kısacası, eski Türklerde, tek Tanrı inancı vardı. Tanrı kelimesi, Türklerde hiçbir zaman put karşılığı kullanılmamıştır. Hatta zamanımızda “Tanrı misafiri” sözü, hala kullanılmaktadır. Türkler, 9. yüzyılda İslamiyet'le karşılaşınca, geleneklerine ve yaşayışına uyduğu için, kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. On bir asırdır da İslamiyet'in bayrağını hep dik tutmuşlar, Avrupa'da İslamiyet'i, Türklerin dini olarak nitelenmesini sağlamışlardır. Türklerin, İslamiyet'e olan saygısı ve bu dini yaşayışı, diğer milletlerden farklıdır. Mevlit ve Ramazan ayında minarelerdeki mahyalar, Türklerde daha fazladır. Baltacıoğlu İslamiyet ile Türkler arasındaki ilişkiyi şöyle anlatmaktadır:

“Her ulus layık olduğu dini bulur. Uluslar hem layık oldukları dinleri bulurlar, hem de aldıkları dinlere kendi özlerini verirler. Cami bütün Türk kültürünün, bütün Türk geleneklerinin birleştiği, kaynaştığı bir yerdir. Camide mimarlık, resim, musiki, töre, felsefe, her şey vardır” (Baltacıoğlu, 1950: 1).

B- Dil Gelenekleri

Diller, toplumları bir birinden ayıran en önemli özelliklerdendir. Vendryes’e göre dil, toplumla birlikte başlangıç noktası bilinmeyen bir evrimin sonucudur. Dilin iki özelliği vardır. Bu özellikler, bireyin dışında oluşu ve toplumun baskısıdır (Vendryes, 1968: 15).

Ergin de, dili şöyle tanımlamıştır:”Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar, sistemli seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir (Ergin, 1972: 3). Kaplan’a göre dil “millet” denilen sosyal varlığın temelini teşkil eder. O’na göre dil, insan topluluklarını bir yığın ve kitle olmaktan kurtarıp “duygu ve düşünce birliği” olan bir “millet” haline getirir (Kaplan, 1983: 45). Dil, tıpkı ev gibi bir milletin duygu, düşünce ve hayatının barınağı, korunağıdır (Kaplan, 1983: 177-178). O’na göre, bir nehir akarken, çeşitli unsurları bünyesine alması gibi, bir milleti dili de karşılaştığı toplumlardan kelime ve deyimler alır. Bu açıdan bakınca;”her milletin dili, o milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta bir özeti (Kaplan, 1983: 188).

İnsanlar, dil ile öğrenirler ve nesiller arasındaki bağ da, dil ile kurulur, dil ile, duygu ve düşüncelerini ortaya koyar, içini döker, bir bakıma psikolojik olarak da rahatlarlar (Mengüşoğlu, 1971: 269-270). Mengüşoğlu’na göre, (1971: 272-273) “dil hem insanın kendisinin hem de, dünyanın bir aynasıdır. İnsan olmak dilin eseridir”.

Bütün toplumlarda önce sözlü, sonra da yazılı edebiyatları gelişmiştir. Türk toplumlarında oldukça eski bir sözlü edebiyat geleneği vardır.” Bir dilin zenginliği, onun eskiliği, sürekliliği, edebiyat ve bilim dili oluşuyla söz konusu olabilir (Buran, 1999: 14). Diller, değişebilir ama dillerin değişmeyen yönleri de, vardır. Türkçe’nin değişmeyen yönlerini Baltacıoğlu, (1975: 9-10) şöyle açıklamıştır:

“Türkçe kısa cümleli dildir, kelime dizisi anlam dizisine paralel olan dildir, kelime müziği anlamıyla uyuşan dildir,...üreme kabiliyeti yüksek olan dildir,... Ağzın bütün organlarıyla hatta bütün gövde ile söylenen dildir.”

Elbette bir dile, yabancı kelimeler de girebilir, bazı kelimeler de kullanılmadığı için, ölebilir veya yeni kelimeler türetilir. Fakat alınan kelimeler, dile uygun hale getirilir. Üretilen kelimeler de, dilin yapı ve estetiğine uygun üretilir. Bir dil, filozofların kullanmasıyla, derinlik; sanatçıların kullanımıyla da güzellik kazanır. Türkçe’de, fiil sondadır ve kısa cümle yapıları bir dildir. Tür dilinin yaşını Tuna, 8500 yıl olduğunu ileri sürmektedir (Buran, 1999: 13).

C- Sanat Gelenekleri

Türkler, İslamiyet'ten sonra, sanat dünyasına da bazı yenilikler getirmişlerdir. Bu yeniliklerin bazıları şunlardır: Medrese mimarisi, cami mimarisi, minare mimarisi, kubbe inşaatı, çinicilik v.b. bunların başlıcalarıdır (Kafesoğlu, 1983: 379). İslamiyet öncesinden beri devam eden taş işçiliği, minyatür, halıcılık, kilimcilik, demircilik vardır (Kafesoğlu, 1983: 308), (Ögel, 1988: 143-172). Türk minyatür sanatı ve yazı sanatı, İslamiyet'ten sonra daha da gelişmiştir. Halı ve kilim motifleri, yüzlerce yıldan beri aynen devam etmektedir.

Türk tiyatrosuna baktığımız zaman, orada da bir farklılık görürüz. Batı tiyatrosunda, senaryo ön plandadır. Türk tiyatrosunda ise oyuncu ön plandadır. Ortaoyunu, Tuluat ve kukla, öz Türk tiyatrosudur. Önceden yazılmış senaryo yoktur. Olaylar sanatçının yaratıcılığına göre devam eder (Baltacıoğlu, 1941: 26). Gerek televizyonlarımızda, gerekse tiyatrolarda, en fazla ilgi çeken oyunlar, sanatçının ön planda olduğu tuluat türü oyunlardır.

Toplumların, nelere güldüğüne de bakmamız gerekir. Zira, gülünen şeyler de toplumdan topluma değişir. Türk kültüründe, derin bir mizah anlayışı vardır. Ortaoyunu ve tuluatta bu en ileri şekilde görülmektedir. Fıkralarımızda da bir incelik ve mizah vardır. Her gün Karadenizlilere, özellikle "Temel"e mal edilen bir sürü fıkra üretilmektedir. Nasrettin Hoca, İncilli Çavuş ve Bektaşî fıkralarımız vardır. Türk Dünyasında, bir birinden habersiz iki tane Nasrettin Hoca'nın ortaya çıktığı görülmüştür. Japonların, İpek Yolu TV. dizisine dayalı olarak, TRT'den bir ekip İpek Yolu'nun geçtiği yöreleri gezmeye çıkınca, Türkistan'da bir Nasrettin Hoca'ya rastladılar. O' da vefat etmiş, ama bizdeki Nasrettin Hoca fıkralarına benzer fıkraları anlatılıyordu. O zaman aklımıza şöyle bir soru gelmektedir: "Acaba Nasrettin Hoca var mı?", "yoksa biz bazı fıkraları üretilip, Nasrettin Hoca isminde birisine mi mal ediyoruz?" Türk kültürü, mizah yönü güçlü olan bir kültürdür. Nasrettin Hoca'nın, "parayı veren düdüğü çalar", "bire komşular hırsızın hiç mi günahı yok" sözündeki incelik ve mantığa bakınız. Jest ve mimikler, müzik de bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özelliklerdendir."Yeryüzünde ne kadar millet çeşidi varsa, o kadar da mimik çeşidi vardır" (Baltacıoğlu, 1943: 58).

D- Devlet Kurma Geleneği ve Diğer Bazı Özelliklerimiz

Eski Türklerde, "halk" ile "toprak", devleti meydana getiren iki önemli unsurdu. Tarih boyunca hiç devletsiz kalınmamıştır. Bir Türk devleti yıkılmışsa, yerine bir veya birkaç devlet kurulmuştur.

Bir Hun hakanı, "Atalarımın kalan toprağı kimseye vermem" demişti. Devlet ve kağan yer ve suların sahibidir (Ögel, 1988: 347). Türkler, kendilerinin Dünyayı idare etmekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu görevi, onlara Tanrı vermişti. Zaten kendi kağanlarının kutsal olduğuna, ilahi bir kaynaktan geldiğine inanıyorlardı (Güngör, 1992: 54). Cihanı idare etme düşüncesi, İslamiyet'ten sonraki Türk devlet başkanlarının da vazifesi sayılmıştır.

Türkiye’de halen askere gidenler törenle gönderilmektedir. Bu durum asker millet olma geleneğinin halen devam ettiğini gösterir. Misafirperverlik geleneğimiz de, yüzlerce yıldır devam etmektedir.

Kültürümüzde yer alan yiğit; delikanlı, mert, cesur, mazlumun yanında, zalimin karşısında olan kişidir. Bunun adı Erzurum’da dadaş, Elazığ’da gakkış, Ege’de efedir. Geçmişten beri bu böyle devam edip gelmektedir.

SONUÇ

İnsanı, üzerine ne yazılırsa o şekli alabilecek, boş ve beyaz kağıt gibi düşünmek de yanlıştır. İnsanın, biyolojik ve psikolojik özellikleri, toplumsallaşmada göz ardı edilemez. Bireyin, içinde yaşadığı toplumun değerlerine gösterdiği tepkiler sonucunda, toplum da değişebilir.

İlk ve en etkili toplumsallaşma, ailede başlar, bunu akraba grupları, okul ve diğer kurumlar takip eder. Toplumsallaşma sürecinde, dolaylı ve dolaysız olmak üzere, iki türlü eğitimden söz edebiliriz. Çocuğun günlük yaşayışında, bazı davranışlarının ödüllendirilmesi, bazılarının da yasaklanması ve men edilmesi doğrudan öğretimdir. Çocuk; gerek kendisinin, gerek başkasının “belirli bir davranış ve tutum gibi herhangi bir nedenle başkalarının mükafatlandırıldığını gördüğünde, bilinçli veya bilinçsiz olarak aynı mükafatı elde etmek için bireyin gösterdiği değişme çabalarına gıpta yoluyla öğrenme diyoruz” (Tolon,1978: 316).

İkincisi, “dolaylı öğretim” veya “taklit” dediğimiz durumdur. Bu durum kişinin, çevresindeki insanlarda görüp sezindiği, ona gıpta etmesi sonucu taklit etmeye başlamasıyla oluşur. Burada, davranışlarını görüp beğendiği kişinin, kim olduğu ve kişiliği de önemlidir. Bu şekildeki toplumsallaşma, belki daha da önemlidir.

“Bireye duygusal yakınlığı bulunan, ona en erken yaşlarda yaklaşan ve onunla yoğun ilişkiler kuran kişilerin onun üzerindeki etkisi hem daha derin hem de daha kalıcı olur...Kısacası toplumsallaşma bireyin yaparak, deneyerek- yanılarak, karmaşık etkileşimler ve duygusal ilişkiler içinde gerçekleştirdiği bir süreçtir” (Tan., 1981: 40).

Toplumsallaşmada, önemli bir etken de, öğrenme sürecinde çelişkiler varsa, mümkün olduğu kadar azaltılmalıdır. Toplumsallaşmada çocuğa, toplumun değerleri, ölçüleri, töreleri ve bunlara nasıl uyulacağı da aşılır. Toplumsallaşma, çocuğa yalnız içinde bulunduğu toplumun kültürünü algılamasını, benimsemesini ve yaşamasını değil, kişilik kazanmasını da sağlar.

Bir milleti ,diğer milletlerden ayıran kültürüdür ve kültürün de temel ögesi gelenekleridir. Türk Toplumunun geleneklerinden bazıları din, dil, sanat ve devlet kurma geleneğidir. Türk dilin yapısı, estetiği, elbette diğer dillerden farklıdır. Bilim dil ile yapılır, dil ile düşünülür, gelecek nesillere bütün birikimler dil ile aktarılır. Türk toplumu hiç devletsiz kalmamış, hatta aynı zaman diliminde farklı mekanlarda birden fazla devlet kurmuşlardır. Özellikle dil ve devletini kaybeden toplumlar zaman içinde kaybolup gitmektedirler. Dünya’ da birçok toplum dil ve devletlerini koruyamadıkları için

kaybolup gitmişlerdir. Türk Toplumunun geleneklerinin yeni nesillere aktarılması gerekir. Ertük (1972: 12), eğitimi “bireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlamıştır. Davranış değişiklikleri de Milli Eğitimin amaçları doğrultusunda olmalıdır. Eğitimin bir görevi de kültür aktarmadır. Ergün,(1987: 62) bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Bir bireyin insan olabilmesi bir toplumun sosyal kültürel örgüsü içinde yaşaması zorunludur. Aynı şekilde bir toplumun da canlılığını ve güçlülüğünü sürdürebilmesi çağdaş değişmelere ayak uydurabilmesi için kendi kültürü ile damgalanmış, kendi toplumsal yapısını bozmadan olumlu yönde ilerletecek, geliştirecek şahsiyetlere ihtiyacı vardır”.

Durkheim, eğitimi toplumsallaşma gibi görmüştür. O, genç neslin, yetişkinler tarafından metotlu bir şekilde toplumsallaştırılmasını eğitim olarak belirtir. Eğitim, Türk toplumunu, çağın bilim ve teknolojik seviyesine ulaştırmaya çalışırken, kültürel değerlerini de ihmal etmemesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı; (1966), Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları, Milli Eğitim Basımevi, İst. -----; (1941), Tiyatro, Sebat Basımevi, İstanbul.
-----;(1943), Türke Doğru,Kültür Basımevi, İstanbul.
-----; (1971), Türk Plastik Sanatları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
-----; (1950), Uluslar Dinler. **Yeni Adam** dergisi, sayı: 640.
-----; (1975), Yayınla Kalkınma nasıl Olabilir. **Yeni Adam** dergisi, sayı: 891.
Buran, Ahmet,(1991)Çağdaş Türk Lehçeleri,Elazığ.
Ertürk, Selahattin;(1972) Eğitimde Program Geliştirme, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara.
Ergun, Mustafa; (1987), Eğitim ve Toplum, İnönü Üniversitesi Basımevi, Malatya.
Ergin, Muharrem,(1972), Türk Dil Bilgisi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
Güngör, Erol, (1992), Tarihte Türkler, Ötüken Neşriyat, 4.baskı, İstanbul
Kafesoğlu, İbrahim. (1983), Türk Milli Kültürü, Bogaziçi Yayınları:İstanbul.
Kaplan, Mehmet,((1983), Kültür ve Dil, Emek Matbaacılık, İstanbul.
Ögel, Bahattin; (1988), Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araşt. Vakfı Yay. İst. -----;(1988),Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
-----; (1991), Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt 3, Kültür Bakanlığı, Ankara.
MacIver, R.M.; (1969), Cemiyet Devlet Kitapları, İstanbul.
Mengüşoğlu, Takiyettin; (1971),Felsefi Anthropoloji,Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
Tan, Mine; (1981), Toplum Bilime Giriş, Ankara Ün. Eğt. Fak. Yayınları.
Tanyu, Hikmet; (1978), Türklerin Dini Tarihçesi, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul.
Tolon, Barlas; (1978), Toplum Bilimlerine Giriş, Kalite Matbaası.
Turan, Osman; (1990), Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, cilt: 1, Boğaziçi Yay. İstanbul.
Türkçe Sözlük;(1992), Atataürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
Vendryes, Joseph; (1968), Dil ve Düşünce, Çev. Berke Vardar, Tan Matbaası, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 259-268, ELAZIĞ-2001

TERÖR NEDENİYLE ELAZIĞ'A GÖÇ EDEN AİLELERİN ÇOCUKLARININ EĞİTİM DURUMU*

*Education Conditions Of The Children Of Migrant Families Who
Merited To Elazığ Due To Terror*

Yelda SEVİM**

ÖZET

Bu çalışmada terör nedeniyle göçün, çocukların eğitimi üzerindeki, olumlu ve olumsuz etkileri araştırılmıştır. Zorunlu göç, kapsamına giren bu çalışmada, terörün yarattığı sosyo-psikolojik, ekonomik sıkıntılara ek olarak ortaya çıkan çocukların eğitim sorunları incelenmiştir. Göçün çocuklar üzerindeki olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için, acilen gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terör, göç, eğitim.

ABSTRACT

The study scrutinizes positive and negative impact of migration due to terror on children's education. Present research is in the frame of involuntary migration and evaluates childrens education problems which occurs additional to socio-psychologic, economical problems as a result of terror. It has been found that for the removal of negative effects of migration on children, an urgent precautions has to be taken.

Key Words: Teror, migration, education.

*) Bu makale "Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" adlı doktora tezinin bir bölümünden oluşmaktadır.

**) Dr. (Öğretim Görevlisi), Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ

I.GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu daha çok terörden kaynaklanan nedenlerle, yoğun bir hareketliliğin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, göç etmek zorunda kalan ailelerin, çocuklarının karşılaştıkları eğitim sorunlarının tespitidir.

Bu çalışmada, 1980'den bu yana terör nedeniyle, Elazığ'a, çevre illerden ve o illerin kırsal kesiminden kaynaklanan göçün, eğitimle ilgili sosyal temelleri, sosyoloji açısından ele alınıp incelenmiştir. Burada bir noktanın belirtilmesi gerekmektedir: Bu çalışmada, hanelerdeki kız ve erkek çocuklarının öğrenim durumları tespit edilirken, hane halkı başkanlarının,- evli veya bekar- her yaşta çocukları değerlendirmeye katılmıştır. Yani, hane halkı başkanlarının çocuklarının öğrenim durumlarının tespitinde,

yaşça en büyük çocuklardan başlayarak, küçüklere doğru giden bir sıra izlenmiştir. Lise mezunu hane halkı başkanlarının bazılarının bekar olması , diğerlerinin de çocuklarının küçük olması nedeniyle tablolarda lise mezunu hane halkı başkanı sütunu yer almamaktadır. Bu çalışmada, göç edenlerin yoğun olarak yerleştikleri mahalleler tespit edildikten sonra, hane halkı başkanlarının yoğun olarak buldukları bölgelerdeki denek sayısını saptarken, muhtarlardan elde edilen listelerdeki sayının %10'u örnekleme dahil edilmiştir. 11 mahallede, toplam 200 hane halkı başkanı ile görüşülmüştür.

Son yıllarda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yaşamış olduğu az gelişmişlik problemlerini, daha da ağırlaştırıran terör, işsizlik ve göç problemleri, bölgede yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Terör nedeniyle zorunlu göçe tabi tutulan ailelerin en büyük sorunu,iş bulamama ve dolayısıyla geçim sıkıntısıdır. Herhangi bir mesleki donanımı olmayan bu aileler, büyük oranda işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktalar. İş bulabilenler ise, çok düşük ücretli ve koşulları kötü olan işlerde çalışmaktadırlar. Yiyecek, giyecek ve barınma sorunu, göç edilen yeni yerde de yaşanmaktadır. Göçe katılanlar, hijyenik olmayan çevre koşullarında ve oluşturdukları gettolarda yaşamaktadırlar. Daha çok kendi akrabalarının ve köylülerinin olduğu mahallelere yerleşen bu aileler, kentin yerleşik sosyo- kültürel yaşamından uzak, içine kapalı ve iletişimsiz .bir yaşam sürdürmektedirler. Bu durum ise, göç alan kentlerin, olumsuz yönde etkilenmelerine neden olmaktadır. Göç sonucu kente gelen aileler, kentle bütünleşme sürecini, sağlıklı bir şekilde tamamlama olanağına sahip olamadıklarından, kentli davranışları da gelişme imkanı bulamamaktadır.

II. BULGULAR

2.1. Çocukların Eğitim Durumları

Eğitim kurumu potansiyel olarak, her toplumda vardır, Çünkü, bireyin topluma kazandırılması ve dolayısıyla toplumun sürekliliğinin sağlanması temel bir işlemdir. Gerçekleştiriliş biçimi toplumlara göre değişebilir ama eğitimin varlığı ve gereği değişmez. Onun için eğitim, evrensel, önemli ve zorunlu bir kurumdur denilebilir.

Okuma –yazma bilme veya eğitimin, suçu önleyici veya suça yöneltici bir etkisinin olduğunu açıklamaya imkan yoktur. Fakat eğitimin, özellikle dolaylı etki yaptığı söylenebilir. İyi bir eğitim kurumunun amacı, tam anlamıyla eğitilmiş insanlar üretmek değil, öğrenciyi, okulu bitirdikten sonra kendi kendine yetiştirebilir düzeye getirmektir. İyi bir eğitim sisteminde yetişmemiş bireyin , hayatta karşılaştığı sorunları çözmeye yetersiz kaldığı, dolayısıyla önce sisteme, daha sonra kendisine ve gittikçe siyasal yaşamda büyük bir sorun olarak ortaya çıktığı da unutulmamalıdır (Soyvural,1997:91). Terörün yeşerdiği bir ortamda yaşayan, hane halkı başkanlarının ve çocuklarının, eğitim olanaklarından yeterli düzeyde yararlanıp yararlanmadıkları da, araştırma açısından önem arz etmektedir. Çünkü, iyi bir eğitim sisteminde yetişmemiş olmak, yabancılaşma süreci sonunda (aile gerekli önlemleri zamanında almadığı takdirde), bireyde oluşan değer yargıları, aşırı benlik duygusu, bireyi terörizme itebilmektedir. Yabancılaşma; “ Bireyin memnun olmadığı sosyal çevresinden, onu saran kurum ve ilişkilerden uzaklaşması, kopması onlara karşı kendini yabancı hissetmesi ” dir (Ergil,1980 :252). Kendilerine yabancılaşmış bireyler, kurtuluşu kendileri dışında aramaktadırlar. Bu kişiler, başkalarının istekleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Böylece birey, başkalarının, telkin ve istekleri üzerine bir örgüte girebilir ve militan kadronun içinde yer alabilir (Soyvural, 1997: 161).

Ülkemizde, kadınların eğitim seviyeleri, erkeklere nispetle düşüktür. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin kırsal kesimlerinde zorunlu eğitimin dışında, eğitim gören kız çocuklarının sayısı, oldukça sınırlıdır. Kız çocuklarının eğitim olanaklarından yararlandırılması konusu, erkek çocuklara kıyasla, daha geri planda kaldığından veya o şekilde değerlendiren zihniyet yapısından dolayı; eğitimi bir meslek ve gelir elde etme yolu olarak kabul eden görüşün, ailenin geçimini sağlamaktan birinci derecede sorumlu olan erkeğe yönelmesi, doğal karşılanmalıdır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin özellikle kırsal kesimleri için de geçerlidir. Yukarıdakilere ek olarak, bu durumun, bir ölçüde okullaşma oranındaki azlık nedeniyle, uzak mesafelerdeki okullara kız çocuklarının devam etmesindeki sakıncadan kaynaklanabileceği de düşünülebilir (Atay, 1985). Tablo 1'de, hane halkı başkanlarının öğrenim durumları ile kız çocuklarının

öğrenim durumları karşılaştırıldığında, bu ikisi arasında, anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Hane halkı başkanlarının öğrenim düzeyi yükseldikçe, öğrenimi olmayan kız çocuklarının oranları azalmaktadır. Orta öğrenimli hane halkı başkanlarının kız çocuklarından, öğrenimi olmayanlara rastlanmamıştır. Yine, göç edenlerin öğrenim düzeyi yükseldikçe, orta öğrenimli kız çocuklarının oranları da artmaktadır. Örneğin, öğrenimi olmayan hane halkı başkanlarının, orta öğrenimli kız çocuklarının sayısı, % 8.5 iken, orta öğrenimli hane halkı başkanlarının kız çocuklarında bu oran, % 27.8'e yükselmiştir.

Tablo 1: Hane Halkı Başkanlarının Öğrenim Durumlarına Göre Kız Çocuklarının Öğrenim Düzeyleri

H.H.B'nin Öğrn. Dur.	Kız Çocuklarının Öğrenim Durumları							
	Okur-yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mez.	Ortaokul mez.	Lise mez.	Yüksek öğrenim	Toplam	
Okur-yazar Değil	n %	29 22.5	11 8.5	78 60.5	11 8.5	- -	- -	129 100.0
Okur-yazar	n %	21 33.3	6 9.5	31 49.2	2 3.2	3 4.8	- -	63 100.0
İlkokul mezunu	n %	26 20.5	8 6.3	74 58.3	14 11	3 2.4	2 1.5	127 100.0
Ortaokul Mezunu	n %	- -	4 22.2	9 50.0	5 27.8	- -	- -	18 100.0

İlk ve orta öğrenimden yararlanan kız çocuklarının, sayıca diğer kategorilerdekilere göre, çok oluşunun nedeni, bunların genellikle halen öğrenim çağında olmalarıdır. Küçük yaşlardaki kız çocuklarının, kent çevresindeki eğitim kuruluşlarından daha çok yararlanabilecekleri düşünülebilir. Hiç öğrenim görmeyenlerle, okur-yazar olan veya ilk öğrenimlerini tamamlayamadan eğitim kuruluşlarından ayrılan kız çocuklarının, daha çok ailelerin, en büyük çocukları olduğu tespit edilmiştir. Bugün bunlardan bir çoğu evlidirler. Dolayısıyla, okul çağları, genellikle kırsal kesimde geçmiştir.

Bu açıklamaların ışığı altında, gelenekselliğin etkilerinin yoğun olarak devam ettiği toplumlarda, kız çocuklarının eğitim imkanlarından ve eğitim kuruluşlarından yararlanma yönünden, erkek çocuklara göre, daha az şansa sahip oldukları söylenebilir.

Geleneksel, bilhassa tarımla uğraşan toplumlarda, işgücü bakımından, erkek çocuğunun makbul olması ve birtakım ataerkil özelliklerin geçerliliğini sürdürmesi nedeniyle erkekler ya da erkek çocuğunun gördüğü itibar, nispeten fazladır. Kırsal kesimde, dış dünya ile ilişkilerin sürdürülmesinde, daha çok erkeklere görev düşmektedir. Erkek çocuğunun, soyun devamını ve ailenin geçimini sağlayacağı, kız çocuklarının ise,

evlenip evden ayrılacakları konusundaki düşüncelerin etkisiyle, erkek çocuğa genellikle geleceğin teminatı gözüyle bakılmaktadır. Bu bakımdan, erkek çocukların, toplumda iyi bir sosyo-ekonomik konum elde edebilmesi, ailenin çıkarları açısından önem taşımaktadır.

Erkek çocuklarının öğrenim durumlarına göz atıldığında (bkz. Tablo 2), dikkat çeken noktalardan biri, öğrenimi olmayanların azlığıdır. Bunların çoğunluğu, öğrenimi olmayan babaların çocuklarıdır. Okuma–yazma bilmeyen erkek çocuklarının, kente göç etmeden önce, okul çağlarının köy çevresinde geçtiği ve eğitim imkanlarından yararlanmamış olabilecekleri düşünülebilir. Orta öğrenimli hane halkı başkanlarının çocuklarından, öğrenim görmeyenlere rastlanmamıştır.

Tablo 2:Hane Halkı Başkanlarının Öğrenim Durumlarına Göre Erkek Çocuklarının Öğrenim Düzeyleri

H.H.B'nin Öğrn. Dur.	Erkek Çocuklarının Öğrenim Durumları							
	Ökur-yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mez.	Lise mez.	Yüksek öğrenim	Toplam	
Okur-yazar Değil	n	12	5	102	32	-	8	159
	%	7.5	3.1	64.1	20.1	-	5.2	100.0
Okur-yazar	n	6	-	36	23	10	-	75
	%	8	-	48	30.6	13.4	-	100.0
İlkokul mezunu	n	1	6	56	54	10	4	131
	%	0.8	4.6	43	41	7.6	3	100.0
Ortaokul Mezunu	n	-	-	7	4	9	3	23
	%	-	-	30.4	17.4	39.1	13.1	100.0

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi, hane halkı başkanlarının öğrenim düzeyleriyle erkek çocuklarının, öğrenim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. Bir başka ifadeyle, hane halkı başkanlarının öğrenim düzeyine bağlı olarak, eğitim kuruluşlarından yararlanan erkek çocuklarının oranı da artmaktadır.

Hane halkı başkanlarının kız çocuklarının öğrenim durumu ile erkek çocuklarının öğrenim durumlarının karşılaştırılması, her iki cinsiyet grubuna mensup çocukların, eğitim kuruluşlarından yararlanmaları konusunda, daha ayrıntılı bilgiler verebilir.

Tablo 3'de görüldüğü gibi, kız çocuklarına göre, erkek çocuklarının eğitimden yararlanma oranları daha yüksektir. Yine de, eğitim kuruluşlarının, ülke düzeyinde eşit olmayan bir biçimde dağılmasının, işgücü olarak, erkek çocuklara köy çevrelerinde duyulan ihtiyaç ve bunların yanında, kız çocuklarına göre erkeklerin, tarımla ilgili mesleklerde daha aktif bir biçimde görev almak zorunda kalmalarının, erkek çocuklarının, eğitim oranlarının da düşük olmasının nedenlerinden bir kısmını teşkil ettiği söylenebilir. Buna ek olarak, örneklem grubunu oluşturan bireylerin geldikleri yerlerde, terör nedeniyle okulların çoğunluğunun uzun süredir kapalı olması, çocukların eğitim

imkanlarından yeterince yararlanma oranını düşürmektedir. Ayrıca, ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin düşük olması ve hane halkı başkanlarından büyük bir kısmının öğrenim görmemesi de çocuklarının eğitim düzeylerinin düşük çıkmasında etkili olmuştur denilebilir.

Tablo 3: Hane Halkı Başkanlarının Kız Çocuklarının Öğrenim Durumları İle Erkek Çocuklarının Öğrenim Durumlarının Karşılaştırılması

Öğrenim Durumu	Kız çocukları		Erkek çocukları	Toplam
Okur- yazar değil	n	76	19	95
	%	80.0	20.0	100.0
Okur- yazar	n	29	11	40
	%	72.5	27.5	100.0
İlkokul mezunu	n	192	213	405
	%	47.4	52.6	100.0
Ortaokul mezunu	n	32	113	145
	%	22.0	78.0	100.0
Lise mezunu	n	6	29	35
	%	17.1	82.9	100.0
Yüksek öğrenim	n	2	15	17
	%	11.8	88.2	100.0

2.2. Okulu Terk Eden Çocuklar

Örneklem grubunu oluşturan hane halkı başkanlarının % 70'i düşük sosyo-ekonomik statüde yer almaktadır. Öğrenim düzeyi açısından bakıldığında ise, % 34.5'in de okur-yazar olmadığı görülmektedir. Büyük ölçüde çocuklarının ekonomik katkısına ihtiyaç duyan bu ailelerin, örgün eğitim olanaklarından çocuklarını yararlandırımları mümkün olmadığı gibi, eğitimin sonuçları yönündeki beklenti düzeyleri de çok düşüktür, ya göçle birlikte geldikleri Elazığ'da çocuklarını okula tekrar kaydettirememeye ya da sadece ilkokul diploması alma amacıyla okula gönderme daha da kötüsü, nüfus kaydı bile olmayan çocukların, okulla tanışma imkanlarını hiç bulamadıkları görülmüştür.

Örneklem grubunu oluşturan ailelerin çocuklarından % 29'u, öğrenimlerini tamamlayamadan eğitim kuruluşlarından ayrılmışlardır. Bunların, öğrenimlerini yarım bırakmalarının iki nedeni olduğu ileri sürülebilir: İlki, Elazığ'a göç etmeden önceki çevre özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Köylerin bir kısmında, terör nedeniyle okulların kapalı olması kadar, ailelerin ekonomik durumlarının elverişsizliği, çocuklarını eğitim amacıyla başka yerlere gönderememe sıkıntısını doğurmuştur. Bu nedenlerden dolayı, eğitim kuruluşlarından yararlanan çocuk sayısı azalmıştır. İkincisi ise, göç ettikten sonraki çevre özellikleri ile ilişkilidir. Kent çevresinde, devamlı olarak yerleştikten sonra, karşılaşılan ilk ve en önemli sorun, herhangi bir işe sahip olma, dolayısıyla kendisinin geçimini sağlamaya yetecek bir gelir elde edebilmedir. Gelirin belirsizlik arz etmesi

yanında, kente uyum sorununun da, çocukların başarısızlıklarında etkili olduğu ifade edilebilir.

Araştırma kapsamına alınan ailelerin çocuklarının yarıdan biraz fazlasının (% 51.5), göç sonucunda okullarını terk etmedikleri saptanmıştır. Ayrıca, ailelerin yaşça büyük çocuklarının, göçten önce ve özellikle ilköğretim düzeyinde, eğitim kuruluşlarını terk ettikleri düşünülebilir. Hane halkı başkanlarının % 19.5'i "çocuklarınızdan okulu terk eden oldu mu?" sorusunu cevapsız bırakmıştır. Bunun nedeni de, 9 hane halkı başkanının çocuklarının olmaması ya da okul çağına gelmemiş çocuklarının varlığından kaynaklanmaktadır.

Çocukların okullarını terk etme nedenlerini de yine, kırsal kesim ve kent çevresi şartlarına göre değerlendirmekte yarar vardır. Kız çocuklarını eğitim olanaklarından yaralandırmada, ekonomik güçlükler, ailelerin tercihlerini, erkek çocuklardan yana kullanmalarına neden olmaktadır. Bu durum, kır ve kent için de geçerlidir. Yine, kız çocuklarının, eğitim kuruluşlarından yararlanmalarının gereksiz görülmesine karşılık, erkek çocuklarının daha çok ekonomik ihtiyaçlardan dolayı ve küçük yaşlardan itibaren, ailenin ekonomik gücüne katkıda bulunmaları zorunluluğu nedeniyle, öğrenimlerini tamamlamadan, eğitim kuruluşlarından alındıkları ileri sürülebilir.

2.3. Hane Halkı Başkanlarının Çocuklarının Eğitim Durumunu Değerlendirmeleri

Hane halkı başkanlarının % 68'i ,çocuklarına daha fazla eğitim imkanı sağlayamamalarına neden olarak, sosyo-ekonomik seviyelerinin düşüklüğünü göstermiştir. Bu oran, daha önce de ifade edildiği gibi, araştırma kapsamına alınan hane halkı başkanlarının aylık kazançlarıyla da örtüşmektedir. Hane reislerinin % 15'i de köylerinde okul olmadığından dolayı çocuklarına daha iyi eğitim imkanlarını sağlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Göç eden ailelerin terör nedeniyle köylerini boşaltmış olması, dolayısıyla bu köylerde güvenlik nedeniyle okulların kapatılmış olması, ya da teröristlerce yakılmış olması çocukların eğitimlerinin aksamasına neden olmuştur. Hane halkı başkanlarının % 15'i, kız çocuklarının okumasını uygun görmediğini belirtmiştir. Göç edenlerin % 15'i, de, ya çocukları olmadığı ya da küçük olduğu için bu konuyla ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır.

Kente göç eden tarımsal işgücünün, kentsel işgücüne dönüştürülmesi sürede, eğitimin önemi açığa çıkmaktadır. Bu süreç, eğitim ve uzmanlaşmayı gerektirdiğinden öncelikle, mesleki ve teknik eğitim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Eğitim, ekonomik işlevi gereği de bireylere meslek kazandırmak biçiminde, ona bir başka işlev de yüklemektedir.

Tablo 4: Hane Halkı Başkanlarının Çocuklarının Eğitimiyle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Çocukların Eğitimi En Çok Ne İçin Gereklidir?	n	%
İlerde iyi kazanç sağlamak	41	20.5
Meslek edinmek	83	41.5
Bilgili insan olmak	46	23.0
Kolaylıkla iş bulmak	23	11.5
Başka (Belirtiniz...)	7	3.5
Toplam	200	100.0

Tablo 4 de de görüldüğü gibi, % 41.5 gibi bir oranda hane halkı başkanı, çocuklarının eğitiminin, öncelikle bir meslek edinmek için şart olduğu görüşündedir. Kırdan kente göç etmiş nüfus, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam imkanları bulamayınca, enformel sektöre yönelmek suretiyle, üretken olmayan işlerde çalışarak, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaya gayret göstermekte ve böylece, düşük gelirli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle, aile reislerinin, çocuklarının eğitiminde “meslek edinmeyi” öncelikle ele aldığı söylenebilir.

% 23'lük bir dilime giren hane halkı başkanı, “bilgili insan olmayı”, çocuklarının eğitiminde en önemli gerekçe olarak göstermiştir. Araştırma kapsamına alınanların, eğitim konusunda böyle bir görüşte olmaları da ileriye yönelik iyimser bir beklentinin doğmasına neden olmaktadır.

Göç sonucu, maddi ve manevi sıkıntılar yaşayan hane halkı başkanları, ileride çocuklarının kendi durumlarına düşmemeleri için “iyi kazanç sağlamak” amacıyla eğitim imkanlarından yararlanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Hane halkı başkanları, kent çevresinde, iş bulmada karşılaştıkları güçlükler nedeniyle olsa gerek, çocuklarının ileride kolaylıkla iş bulmaları amacıyla, eğitimlerine devam etmeleri gerektiği görüşünü savunmuşlardır (% 11).

Araştırma esnasında, göçün çocukların, eğitim durumlarını nasıl etkilediği konusundaki görüşlerle ilgili bilgiler de toplanmıştır. % 16 oranında hane halkı başkanı, çocukları olmadığı ya da küçük olduğu için bu konuyla ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır. Göç nedeniyle çocuklarının eğitimlerinin aksamadığını, olumsuz yönde etkilenmediklerini ifade edenler, % 25.5'lik dilim içerisinde yer almaktadırlar. Bu dilimde, çocukları okul çağını geçen hane halkı başkanları da bulunmaktadır. Göç sonrası çocuklarının eğitimlerinin aksamadığı görüşünü savunan, hane halkı başkanlarının gelir düzeyi diğerlerine göre daha iyi seviyededir. Çocuklarının göçten sonra eğitimlerinin aksadığı görüşünü savunan hane halkı başkanları ise, kentte sürekli olarak bir işte çalışmadıkları için düzenli bir gelire sahip olmadıklarından, eğitim masraflarını karşılamakta güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Göçün Çocukların Eğitimi Üzerindeki Etkileri

Göçün Çocukların Eğitimi Etkileme Durumu	n	%
Cevapsız	32	16.0
Çocuklarımızın eğitimleri aksadı	39	19.5
Daha iyi eğitim imkanlarına sahip oldular	40	20.0
Eğitim giderlerini karşılayamıyoruz	38	19.0
Başka (Belirtiniz...)	51	25.5
Toplam	200	100.0

Hane halkı başkanlarından çocuklarının daha iyi eğitim imkanlarına sahip olduğunu ifade edenlerin oranı da, % 20'dir. Terör nedeniyle köylerde okulların kapalı olması, ya da eğitim imkanlarındaki yetersizlikler (öğretmen, okul, araç ve gereçlerdeki yetersizlikler), hane halkı başkanlarının görüşlerinin, bu yönde gelişmesinde etkili olmuştur denebilir.

Göç edenlerin % 19.5'i, göçün çocuklarının eğitimlerini aksattığı görüşündedir. Göç sonucunda, kente uyumda yaşanan maddi ve manevi sorunlar, çocukların eğitimi konusunda birtakım olumsuzluklara neden olmuştur. Hane halkı başkanlarının % 19'u, çocuklarının eğitim giderlerini karşılayamadıklarını ifade etmişlerdir. Kentte karşılaşılan işsizlik sorunu ve gelirlerin düşük olması, eğitim giderlerine ayrılan payın azalmasına yol açmaktadır.

III. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Terör nedeniyle göç sonucu ebeveynlerin yaşadığı sorunlar, çocukları da etkilediğinden, aile kurumunu güçlü kılacak birtakım önlemler alınmalıdır. Terör nedeniyle gerçekleşen bir göç olması dolayısıyla, gelecek kuşakların göçün olumsuz etkilerinin getireceği sonuçları yaşamaması için, göçün zihinlerde yarattığı etkilerin silinmesi zorunludur. Bu nedenle, çocukların psikolojik anlamda uğradıkları olumsuz etkiler giderilmeli, geleceğe umutla bakmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, söz konusu göçün nedenleri de, onların kavrayabileceği şekilde açıklanmalıdır.

"Göçün yarattığı önemli sorunlardan bir diğeri de eğitim sorunudur. Hangi şartlar altında olursa olsun, eğitimin başlaması ve devam etmesi, çocukların, göçün olumsuzluklarından kurtulma ve uyum sürecini gerçekleştirme yönünden, en büyük yardımcı olarak görülmektedir. Bu açıdan, eğitimin daha verimli hale getirilmesi ve kesintiye uğramaması için gerekli önlemler alınmalıdır" (Bilgili vd., 1997:337). Göç eden ailelerin genel olarak ekonomik durumları kötü olduğu için mümkünse öğrencilerin tüm giderleri devletçe karşılanmalıdır. Çocukların planlı bir eğitime tabi tutulmaları bugün için önemli bir sorun olarak görünmeyebilir fakat bunun olumsuz sonuçlarını, daha

sonraki yıllarda toplum olarak yaşayacağımız şüphesizdir. Bu nedenle, eğitim konusuna öncelik verilmelidir(Şafak, 2000:76)

Göç edenlerin çoğunluğu, “marjinal işler” olarak tanımlanan örgütsüz, süreksiz ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, mesleki yönden güvencesiz ve az gelir getiren işlerde çalışan hane halkı başkanlarının, % 70,5’i, asgari ücretin altında bir aylık gelire sahiptir. Ailesinin mutfak masrafını karşılayamayan hane halkı başkanlarının, çocuklarının eğitim giderlerini karşılayamamaları kadar normal bir şey olamaz. Bu nedenle, terörden dolayı göç eden hane halkı başkalarına, iş imkanı sağlamak, yetkililerin en başta gelen görevlerinden biridir.

Araştırmadaki önemli bir değişken de, göç edenlerin çocuk sayılarıdır. Araştırma evrenine dahil olan hane halkı başkanlarından % 51’i, yani yarısından biraz fazlasının, 5’den fazla çocuk sahibi olması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin kırsal kesiminde, “çok çocukluluk” olgusunun hâlâ devam ettiğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki çok çocuk sahibi olmak ve buna ek olarak ekonomik sıkıntılar, çocukların eğitimlerini olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak belirlemektedir.

Hane halkı başkanlarının, gelecekte beklentilerinde en önemli istekleri, çocuklarına iyi bir gelecek hazırlayabilmektir. Çocuklarının eğitim giderlerini karşılayamadıklarını, çocukları okul çağına geldiği halde, okutamadıklarını belirten hane halkı başkanları da mevcuttur. Ekonomik temelli sorunların giderilmesi buna bağlı olarak gelişen birtakım sorunlarında çözümlenmesini kolaylaştıracağı denilebilir.

Kaynaklar

- ATAY, M., (1985)** Keban Barajı Nedeniyle Elazığ’ın 1800 Evler Mahallesi Göç edenlerin Kentleşme Sorunları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- BİLGİLİ, A.-AYDOĞAN, F.- GÜNGÖR, C., (1997)** “ Doğu Anadolu Bölgesi’nde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği”, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, (Toplum ve Göç) Ankara: Sosyoloji Derneği Yay.
- ERGİL, D., (1980)** Türkiye’de Terör ve Şiddet, Yapısal ve Kültürel Kaynakları, Ankara: Turhan Kitabevi Yay.
- SEVİM, Y., (2000)** Terör Nedeniyle Elazığ’a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- SOYVURAL, M., (1997)** Terörizmin Anatomisi, Ankara: Lazer Ofset Matbaası.
- ŞAFAK, A., (2000)** “ Güneydoğu Yöresi Yerleşim Birimlerinin Ortak Sorunu ve Güvenliğin Sağlanmasında Bazı Öneriler”, I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu (Terör, etkileri ve çözüm önerileri), Elazığ.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 269-280, ELAZIĞ-2001

TOPLUMSAL EŞİTLİKTE KÖR NOKTA: KADIN EŞİTSİZLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Blunt Point In Social Inequality: An Outline to Woman Inequality

Mehtap YEŞİLORMAN*

ÖZET

Cinsiyet temelli eşitsizlikler, günümüzde hala önemini koruyan problemlerin başında gelmektedir. Kadınlar, sosyal ve ekonomik hayatta etkin bir rol oynamakla beraber, çağlar boyunca erkeklerin gerisinde yer almışlardır. Eşitsizliğe yol açan pek çok sebepten bahsedilmektedir: İlk olarak, kadının fiziksel olarak erkeklerden zayıf olduğu kabul edilmektedir. İkincisi, çeşitli dinlerin kadınlara ilişkin önyargıları ve pratikleri mevcuttur. Toplumların sosyal ve kültürel değer kodları, eşitsizliğe yol açan üçüncü nedeni teşkil etmektedir. Kadının geleneksel sosyal çevresi ve aile içi sorumlulukları sosyal, ekonomik ve siyasal konumunu düşük seviyelerde tutmuştur. Endüstri Devrimi, kadın hakları açısından önemli bir adımdır. Bu sayede çalışma hayatına katılan kadının; sosyal, hukuki ve siyasal statüsü değişmiştir. Bugün kadın eşitliği, hukuksal açıdan sağlanmış olmakla beraber; günlük hayata bütünüyle geçirilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet ayrımı, eşit haklar, kadın kavramı, kadın hakları, feminizm.

ABSTRACT

Today equality of man and woman is one of the basic matters. Although women have played an important role in the social and economic life, she has been heiress of inequality during the ages. It is believed that there are many reasons of inequality; first, female is weaker than male physiologically. Second, various religions have different prejudices about woman. For example, according to many religious practices woman is a sinner. Third, many social and cultural codes include roots of inequality of women. The social environment of woman has been limited by her traditional roles and family responsibilities. It can be accepted that Industrial Revolution was an important step for woman's rights. Because thanks to industrial developments woman actively joined economic life, and this led to change social, constitutional and political status of her. Today in many societies women have constitutional, political and etc. rights but rather in theory, not practical.

Key Words: Sex, inequality, gender inequality, gender gap, equal rights, conception of woman, woman's rights, feminism.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv., Fen-Edeb. Fak., Sosyoloji Böl., Öğr. Üyesi, myesilorman@yahoo.com

1. GİRİŞ

Kadın-erkek eşitliği, içinde bulunduğumuz dönemde -geçen yüzyılda olduğu gibi- üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Ancak, meselenin 'kadın sorunu' şeklindeki telaffuzu, kadını bir problem olarak algılayan anlayışın, çözüm üretme konusundaki yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması her şeyden önce, bu anlayışın terk edilmesi ve konunun yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Çünkü, eşitsizlik sorunu aslında insan haklarına ilişkin bir sorundur. Her iki cinsin eşit haklara sahip olması, bir anlamda insan hakları ve demokrasinin işleyişi için zaruridir. Bunun yanı sıra, vatandaşlık hak ve sorumluluklarının kullanılması açısından da toplumsal bütünün önemli bir kısmının, göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir.

Eşitsizlik sorununun niteliği ve kadının konumu, çeşitli çağ ve toplumsal yapılarda farklılıklar göstermekle birlikte, hemen bütün toplumlarda olumsuz uygulamaların var olduğu ifade edilmektedir. Mesela, Tümerdem en uygar toplumlarda dahi, kız çocukları ve kadınlara yönelik önyargılar olduğundan söz etmektedir (1986:151). Geçmişe nispetle değişen toplumsal şartlara rağmen, cinsiyet temelli eşitsizlik mirası günümüze kadar süregelmiştir. Bu sebeple, kadın eşitsizliğine ilişkin incelemelerde, sorunun temelinde temas etmek amacıyla kadının toplumsal konumunun, ilkçağlardan günümüze doğru kronolojik bir hatırlatmasını yapan kronik bir tutum benimsenmiştir. Bu ifadelere göre; ilkçağlarda kadının konumu oldukça iyidir. Göçebelikten yerleşik hayata geçen toplumlarda kadınlar, toplayıcılıktan üreticiliğe geçiş sürecinde oldukça etkin bir rol oynadıklarından, sosyal hayattaki konumları da üst düzeydedir. Ancak, zamanla ekonomik faaliyetlerin güce dayanması erkeği öne çıkarmış, kadın arka plana itilmiştir. Başlangıçta, kadının baskın olduğu aile tipi zamanla yerini, erkeğin hakim otorite olduğu aile yapısına bırakmıştır. Endüstri Devrimi de kadının konumunu iyileştirmemiş, sermaye gücü karşısında etkinliğini daha da zayıflatmıştır. Bu açıklamalarda dikkati çeken nokta, toplumlar uygarlaştıkça, kadının konumunda kötüye doğru bir gidişin gözlenmesidir. Yani çağdaş toplumlar, kadının problemlerinin daha da ağırlaştığı, hatta yenilerinin eklendiği sosyal bütünler halini almıştır. Üstelik, kadının toplum içerisindeki konumunun belirlenmesinde ekonomi kriterinin önemi göz ardı edilmemekle birlikte, yegane belirleyici unsur kabul edilemez. Bu açıdan, kadın eşitsizliği sorununu biyolojik, ekonomik, sosyal ve psikolojik, bütün boyutlarıyla ele almak daha aydınlatıcı olacaktır.

2. EŞİTSİZLİĞİN MENŞEİ VE SOSYO-EKONOMİK TEMELLERİ

Kadının eşitsiz durumuna tesir eden ve pek çoğuna göre bu eşitsizliğin temelinde yatan faktör, kadının yaratılışındaki farklılıktır. Karin A. Martin toplum içerisinde ırk, sınıf ve beden boyutu ve şekli gibi bireysel farklılıklar olabileceğini ancak, genel olarak kadın ve erkeklerin birbirinden farklı hareket ettiklerini (Martin,1998:494) belirtmektedir. Arat ise, bazı tarihçilerin erkeğin üstünlüğünü, bedenen kadınlardan güçlü olmasına bağladıklarından bahsetmektedir (Arat,1980:15). Kadının yaratılışı ve erkek cinsinden ayrılan yanları hakkındaki açıklamalara çoğunlukla, kutsal kitap ve dini eserlerde rastlanmaktadır. Mesela, Savcı'nın naklettiğine göre; "İslamiyet dışında din kitaplarına göre; Havva, Ademin böğründen yaratılmıştır. Onun için kadın ikinci yaratık olmak zorundadır" (Savcı,1973:23). Kadının biyolojik açıdan ikinci yaratık konumuna düşmesi, bir anlamda erkeklerden farklı fizyolojik özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kadın ve erkeğin farklı kategorilerde tanımlanması yerine, erkek cinsine has özelliklere göre değerlendirilmesi, kadının zayıf yaratılışı olduğu şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır. Oysa kadın ve erkek yaratılışları, tezatlıkları sayesinde birbirini tamamlamaktadırlar.

Çeşitli dinlerin kadına bakış açıları da olumsuzdur. Bir başka anlatımla Havva'dan bu yana, kadına potansiyel günahkar gözüyle bakılmıştır. "Cennet'te, Memn-u meyvanın Hz. Havva'nın teşviki ile yendiğini esas kabul eden bu zihniyet, kadınlar yüzünden cennetten kovuldukları iddiasındadırlar. Dolayısıyla, 'kadın lanetlenmiştir' itikadı esas kabul edilmiştir. Nitekim, Tevrat ve İncil'de de (muharref olanların da aslını bilmiyoruz) kadının lanetlendiğini bildiren cümleler geniş yer tutar. Her Yahudi'nin, sabah duasında: 'Ezeli ilahımız, kainatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamd olsun' diye dua etmesi, bu temel akideden kaynaklanır" (Aktaş,1984:31-32).

Bu şemanın bir diğer parçası, " 'machismo'yu dengeleyen 'marianisma' ve Bakire Meryem, saflığı, duyguyu ve yoz siyaset tarafından kirletilmemiş sonsuz iyiliği temsil eder...Kadını, politika dışı görmekle birlikte, cezalandırılabilir bulma yolundaki çelişkili görüş, kısmen Katolikliğin kadını, erkeğin günah ve suçları için sorumlu tutan anlayışına dayanmaktadır" (Enloe vd.,1989:75) şeklindeki ifadeler, yine kadının lanetlenmesi vakasına bağlanabilir.

Simone de Beauvoir'ın İkinci Cins (Tekeli,1982:24-25) adlı eseri, kadının yaratılışına ilişkin ayrılığın felsefi açıdan değerlendirildiği, ilgi çekici çalışmalardan biridir. Buna göre kadın eşitsizliğinin temelinde yatan sorun, sadece erkeğin insanlık

olarak kabul edilmesi, kadının erkek varlığına özgü prensiplerle mukayese edilmesinden ötürü, özerk bir yaratık olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Beauvoir'e göre erkek, mutlak olandır ve kadın da "öteki"dir. Yazar bu tutumu, insan düşüncesinde daima mevcut olan dualiteye bağlamaktadır.

Sir Thomas More kadını: "tanımlanmamış, tesadüf eseri bir yaratık" (Savcı,1973:23) olarak tasvir etmektedir. More'un bu ifadesi, küçümseme kadar kadın hakkındaki bilgisizliğin de işareti kabul edilebilir. Yine sosyolojinin kurucusu A. Comte: "kadın, çocukluk devresinden kurtulamamış bir yaratıktır" (Aktaş,1984:47) diyerek, temellerini attığı pozitivist düşünceye uymayan bir fikir beyanında bulunmuştur. Kadın ile erkek arasındaki fiziki yapı farklılığı yaradılışla ilgili bir durum iken, ahlak bakımından bulunduğu iddia edilen farklar, toplumsal yapıya ilişkin bir vaziyettir. Kadın varlığını çocukluk devresiyle eşdeğer tutma ise, onun birtakım gelişmiş yeteneklerden yoksun olduğu fikrine dayanır. İki cinsiyet arasındaki bu ayrılıklar, toplum içerisinde birini diğerine üstün kılmaya yetmez.

2.1. Eşitsizliğin Ekonomik Boyutları

Kadının toplumdaki konumuna tesir eden faktörlerden biri de üretim tarzı ve kadının bu faaliyetlere katılım düzeyidir. Daha önce de temas ettiğimiz gibi, yerleşik hayata geçildikten sonra kadının ekonomik faaliyetlerde etkin rol alması, toplumsal pozisyonuna olumlu etkilerde bulunmuş; ancak sonraki dönemlerde –feodal ve endüstriyel- durum aleyhte gerçekleşmiştir. Mesela, endüstrileşme sürecinde kadın, mesken dışındaki herhangi bir işte çalışarak aile ekonomisinden ziyade sermaye sahiplerinin birikimine katkıda bulunmuştur. Sermaye sahiplerinin ucuz işgücü arayışı, kadını çalışma hayatına dahil etmiştir. Kapitalist ekonomi, pek çoğuna göre insanı köleleştirmiştir. "Esirlerin çoğu Veblen'e göre kadındı. Niçin kadın? Bunun kuramcı açısından cinsel bir önemi yoktur. Konu sosyal ve pratiktir. Kadınlar, silah taşımadıklarından tehlikeli değillerdir. Bakımları kolaydır. Daha kolay yönetilir ve çok iş yaparlar. Katkıları, tükettiklerinden çoktur. Fakat en önemlisi kadınlar, onu esir edene şeref getiren birer 'kupa' ya da ödül değerini simgelerler. Kadın, yağmalanan ama el koyana organik bağlı olmayan, ortak olarak tüketilmeyen tek nesnedir ilkel toplumda. Bu yüzden ilk maldır" (Alkan-Ergil,1980:199-200). Söz konusu durum, kadını özel mülkiyet olgusu kapsamına almaktadır. Fakat kapitalist toplumlarda sahip olunan kadının emeğidir, esir varlığı değil. Kadın, ev dışındaki işlerde çalışmaya başlayarak üretici fonksiyonunu yeniden kazanmış; ancak eşit işe eşit ücret prensibinden tam anlamıyla yararlanamamıştır. Bununla birlikte, kadın haklarına ilişkin ilk feminist tepkilerin ortaya

çıkmasında, Endüstri Devriminin payı olduğu iddia edilmektedir (Baymen,1978:152; Firestone,1979:28). Zikredilen bütün olumsuzluklara rağmen, Endüstri Devriminin de büyük rol oynadığı ekonomik eşitlik ve özgürlük haklarının kazanılması, bu bakımdan son derece önemli bir gelişmedir.

Ekonomik yapı veya kapitalist düzen denince ilk akla gelen teorilerden biri, Marxizmdir. “Marxizmin kadın anlayışı, insan tipi anlayışına bağlıdır. Yani, Marxizme göre kadın da, bir üretim ve tüketim aracıdır. Onun için de erkekler gibi kadınlar da aynı eşit şartlar altında, üretime katılmak zorundadırlar. Çalışmak istemeyen kadın, kanunların öngördüğü şekilde cezalandırılır” (Bulaç,1981:102-104). Bunun yanı sıra, Marx ve Engels kadının da üzerinden özel mülkiyet hakkını kaldıracaklarını söyleyerek şimşekleri üzerlerine çekmişler; ancak kapitalist düzende kadının zaten genelin malı olduğunu izaha çalışırken, burjuva gibi işçi sınıfının da mecburiyet karşısında, aynı şekilde davrandıklarını; yani, kadınların bir mal gibi alınıp satılmasına engel olamadıklarını (Bulaç,1981:102-104) ifade etmişlerdir. Marxistlere göre: “kadın özgürleşebilmek için kendisini boğan, aptallaştıran ev işlerinden kurtulmalıdır, toplumsal emek içinde yerini almalıdır. Kadının toplumsal olarak özgürleşmesi, toplumsal üretime katılması ile yakından ilişkilidir” (Hasdemir,1991:82). Yine Marxizm taraftarı A. Bebel, Kadın Ve Sosyalizm adlı eserinde (Tekeli,1982:28-29), kadını bağımlılıktan ancak, sosyalizmin kurtarabileceği iddiasıyla, herkese eşit çalışma, eğitim hakkı verilmesinin ve kollektif mutfaklarla çocuk yetiştirmede, toplumun ortak sorumluluk almasının, bu idealin gerçekleştirilmesi için yeterli olduğu görüşünü savunmuştur.

Gürkan’ın ifade ettiği gibi, kadın eşitsizliği konusundaki “en önemli aksaklık, kadın haklarının ve eşitlik ilkesinin temel garantisi olan ekonomik hakların güvenceden yoksunluğudur (Gürkan,1978:122-123). Ülkemizde olduğu gibi diğer ülkeler açısından da geçerli olan durum, kadın eşitsizliği konusunda en temel hususlardan biridir. Mesela Orloff’a göre, “kadınların ekonomik bağımlılığı, ailede erkeğin otorite avantajı için önemli bir temeldir” (Orloff,1993:319). Yine kadınların ekonomik açıdan, “evlilik dışında veya en azından evlilik sona erdiğinde savunmasız olduğu” (Smock vd.,1999:795) şeklindeki açıklamalar, düşüncemizi doğrular niteliktedir. Bu nedenle, ekonomik anlamda cinsiyet eşitsizliği (gender inequality), kadınların ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve ekonomik durumunu iyileştirmek suretiyle ortadan kaldırılabılır.

Çalışma yaşamında karşılaşılan eşitsizlikler, bu olumsuzlukların uzantılarından ibarettir. Bilhassa atanma ve terfi hususlarında, cinsiyetlere özgü pek çok farklı uygulamaya rastlanmaktadır. Mesela, kadınların iş hayatında kariyerlerini geliştirmenin

tek yolunun meslek değiştirmek olduğu tespit edilmiş ve cinsiyet eşitsizliği konusunda analizler yapan sosyolog ve ekonomistlerce “Glass ceilings” kavramı ile tanımlanmıştır (Yamagata vd.,1997:571). Ekonomik alanda karşılaşılan sorunlar, bunlarla da sınırlı değildir. Kadının geleneksel rolleri, çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. “Sayısız araştırma, kadınların iş yaşamlarının aile yükümlülükleri tarafından sık sık etkilendiğini bulmuşlardır” (Blair-Loy,1999:1348). Bu açıdan, hamilelik ve annelik sorumlulukları karşılaşılan sorunların başında gelmektedir. Mesela, İkinci Dünya Savaşı sırasında Labor’s Women’s Bureau, hamilelik ve annelik nedeniyle işverenlerin, kadınların işlerine son verilmemesi salık verilmiş; fakat pek başarılı olunamamıştır (Kelly-Dobin,1999). İçinde bulunduğumuz dönemde, doğum ve doğum sonrası izinler gibi gelişmeler mevcut olmakla birlikte, konuyla ilgili hemen bütün araştırmalarda önerilen ve bir o ölçüde göz ardı edilen işyerlerine yakın mekanlarda kreş ve çocuk bakımevlerinin yapılması fikri, önemini korumaktadır. Bunun sonucu olarak kadın, geleneksel rolleri ile ekonomik rolleri arasında sıkışıp kalmaktadır.

Kadının, ikinci planda kalmasına tesir eden bir diğer sosyo-ekonomik husus ise, toplumsal işbölümüdür. Erkeklerin ev işleri yerine, dışarıdaki faaliyetlerle meşgul olmaları, tarih boyunca ev dışı bütün faaliyetlerin, onlar tarafından ifa edilmesi sonucunu doğurmuştur. Batı toplumlarında da uzun bir geçmişe sahip olan kadının faaliyet alanının sınırlandırılması –kilise, mutfak, çocuk- endüstri alanındaki gelişmeler sayesinde, büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. “Kadın ve erkeğin, geleneksel rolü giderek değişmekle birlikte, iki cins arasındaki toplumsal rol farklılaşması ya da işbölümü, eski biçimiyle varlığını sürdürmektedir. Hatta günümüzde kadının, ana ve eş olma işlevi dışında işlevler kazanması, toplumsal işbölümünün etkilerini pek fazla azaltmamaktadır” (Uysal,1984: 102). Kadının geleneksel rolünün dışındaki eylemlerine duyulan güvenin sorgulanması da, aynı mantığın şekillendirdiği bir düşüncedir. Topçuoğlu’na göre, kadının geleneksel statüsü yegane statü olarak kabul edilmekte, erkeklerin icra ettiği mesleklerin kadınlar tarafından yürütülebileceğinin ispat edilmesi gerekmektedir (Topçuoğlu,1978:55). Bunun sonucu, toplumsal işbölümüne bağlı olarak kadın, yeni statüsünün yanında geleneksel rollerini de sürdürmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

2.2. Eşitsizliğin Sosyo-Kültürel Boyutları

Cinsiyete dayalı eşitsizliğin temel kaynaklarının başında, içinde bulunulan cemiyetin toplumsal yapısı ve kültürü gelir. Sosyal yapı ve bu yapıyı karakterize eden değerler, cinsiyetler arasındaki farklılık ve imtiyazları belirleyen, kurumlaştıran ve eylemleri yönlendiren bütünlerdir. Daha önce değindiğimiz gibi, dini değerler kültürün

bir parçası olması sebebiyle, eşitsizliğe dair tutumların belirlenmesinde son derece etkilidir. Kadın ve erkek cinslerine dair kanaat ve tutumlar, sosyal yapıda yer alan kurumsal yapılar tarafından fertlere kazandırılır -sosyalleşme sürecinde- ve sürdürülür. Aile, bu konuda belki de bütün diğer kurumların başında gelmektedir. Mesela, aile içerisinde kız ve erkek çocuklara eşit muamele edilmesi, eşit fırsatlar tanınması, bilinçli ya da bilinçsiz olarak eşitlik ilkesinin yerleşmesine yardımcı olur. Ataerkil aile yapısı içerisinde kız çocukları, başta beslenme ve yetiştirilme biçimleri olmak üzere pek çok noktada, erkek çocuklarından farklı muamele görmektedirler. Aynı zamanda evlenme, boşanma ve miras hususlarında da Gürkan'ın da değindiği gibi, (Gürkan,1978:126-132) mağdur taraf kadındır. Bu konuda Gökalp:

“Bir kız ırste yarım erkek, izdivaçta dörtte bir
Buldukça, ne aile, ne memleket yükselir”(Taşkiran,1973:100)

Derken, o dönemin kadına bakış açısını ve bu konudaki uygulamaları, gözler önüne sermiştir. Böylece, kadın en fazla korunması gereken aile ortamında dahi ikinci planda kalmaktadır. Günümüzde yapılan son araştırmalar, hem kadınların hem de erkeklerin değişen ekonomik rollerine paralel olarak aile biçimlerinin ve evliliğe bakış açısının değiştiğini vurgulamaktadırlar (Lichter vd.,1997:114).

Toplumsal yapıya bağlı eşitsizliklerden kadının konumunu etkileyen öğelerden biri de sosyal sınıfların mevcudiyetidir. Aslında cinsiyete dayalı eşitsizlikler, en basit tabakalaşma kriteridir. Çeşitli uygulamalara maruz kalan “kadınların konumu her somut toplumda, o toplumun sınıflarına ve sınıf çatışmalarına bağlı olarak farklılaşacaktır. Sınıfsız toplumlarda, kabile topluluklarında, kadınları bir bütün olarak erkeklerden ayıran ve hepsini ortak olarak bağlayan durum, sınıflı toplumlarda değişir, her sınıf içerisinde kadının bağımlılığı değişik biçimlere bürünür. Her somut toplumda karşılaştığımız sınıfsal bölünmeler de karmaşıktır. Dolayısıyla, kadınların ezilme ve bağımlılık durumlarının çok çeşitli olacağı, tek bir bağımlılık biçiminden söz edilemeyeceği açıktır” (Tekeli,1982:32-33).

Toplumsal tabakalar arasında da kadının pozisyonu farklılık arz eder. Klasik kültürümüzde yer alan “avamda erkek galiptir, havasta kadın!” (Topçuoğlu,1978:101) sözü farklı sosyal kesimlerdeki uygulamaları yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Hakikaten, alt sosyal sınıflara mensup kadınların hayat şartları veya yaşam standartları oldukça düşük iken, üst sınıflara doğru gidildikçe, bu standartların yükseldiği göze çarpmaktadır. Bilhassa alt sınıf kadınlarının sorunları, acil çözümler gerektirmektedir. Çünkü, gerek ekonomik ve gerekse sosyal açıdan en çok baskı altında kalanlar bu kesimlerdir.

Kadınların, toplum içerisindeki sosyal statüsünü yerleşim yeri açısından ele almak da, birtakım ipuçları vermektedir. Mesela, kır yerleşmelerinde kadın bizzat üretime katılmakta, buna paralel olarak toplumdaki pozisyonu, o nispette önem kazanmaktadır. Kentte ise, kadın nispeten evin faaliyet alanıyla sınırlı kalmaktadır. Nispeten üretici konumdan tüketici pozisyonuna geçmesiyle toplumsal itibarı sarsılmıştır. “Böylece, kentlerde kadınların kapatılması iki aşamada gerçekleşti. İlk aşamada, toprağın özel mülkiyetine ve sosyal ayrıcalıklara sahip olanlar, yasa ya da güç yoluyla bu ayrıcalıklarını korumak üzere oluşturdukları ilk bürokrasilerde, yani rahip ve asker kastlarına yaslanarak, kadınları eski siyasi ve dini görevlerinden uzaklaştırdılar. İkinci aşamada ise, ticaretin ve kentlerin gelişmesi sonucu ortaya çıkan orta sınıfın, sosyal hiyerarşide yükselme derdinde olan tacirleri, snobluk gereği, karılarını önce kentsel kesimin zanaatkar üretiminden çektiler, sonra da onları, sitenin yönetiminde siyasi güç sahibi kılacak her türlü iletişim ağının dışına çıkardılar (Michel,1984:42). Ancak, günümüzde özellikle köy ve gecekondulu kadınları, sorumluluklar ve haklar yönünden, en ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Geleneksel yapıların en yoğun bir biçimde varlığını sürdürdüğü bu bölgelerde kadınların durumu, son derece ciddidir. Problemlerinin çözümü de nispeten daha az umut vericidir. Kentli kadın, bu noktada toplumdaki sosyal statüsünü yükseltme ve hakların kullanımını açısından, en avantajlı kesimi teşkil etmektedir.

Sosyo-ekonomik statünün yükseltilmesi ve kadının toplum içerisinde yer edinmesi, eğitim imkanlarının sağlanmasına bağlıdır. Eğitim kurumları, birer meslek ve statü edindirmek suretiyle kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesine katkıda bulunduğu kadar, eğitimde fırsat eşitliği sağlama ve kadın eşitliği düşüncesinin yaygınlaştırılmasında büyük görevler üstlenmiştir. Eğitim seviyesinin yükseltilmesi, bu anlamda eşitlik prensibinin benimsenmesine hizmet etmektedir. Kadının özellikle eğitim düzeyinin yükselmesi, bilgiden ziyade beceri gerektiren basit işlerde çalışmak yerine, belli sahalarda uzmanlaşmış bilgi ve buna paralel olarak bir meslek sahibi olmalarını sağlamıştır. Ancak, ne ekonomik bağımsızlık, ne de sosyo-ekonomik rol değişimleri, kadını geleneksel fonksiyonlarından uzaklaştıramamış, cinsiyetler arası eşitliği sağlayamamıştır. Halbuki, 1960’ta UNESCO eğitimde ayrımcılık yaratmanın, İnsan Hakları Bildirgesindeki hakların çiğnenmesinin işareti olarak kabul etmiştir (Demirci-Güler,1991:77). Bu konuda, Varış da kanunların kadınlara tanıdığı ‘özgürlük’ ve ‘eşitliğin’ yerleşmesi için eğitimin en etkin vasıta olduğunu söylemek suretiyle, bizimle aynı düşünceyi paylaşmaktadır

(Varış,1978:142). Bu açıdan, cinsiyet temelli eşitlik anlayışının yerleşmesinde eğitimden faydalanmak, bir zorunluluk halini almıştır.

2.3. Eşitsizliğin Hukuksal Ve Siyasal Boyutları

Kadınların erkeklerle eşit hale gelmesinde en belirgin değişimi, hukuki ve siyasal düzenlemeler yaratmıştır. Endüstri Devriminin ardından, Fransız İhtilali ve İnsan Hakları Bildirisinin kabulü gibi gelişmeler, bu alanda en azından eşitlik prensibinin kabul edilmesini sağlamıştır. Kanun önünde eşitlik ilkesi benimsenmekle beraber, mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar kanun önündeki eşitliğin, sınırlı ölçülerde gerçekleşmesine yol açmıştır. Mesela oy hakkı, kadınların aktif bir siyasal aktör olarak yaratılmasına yetmemiştir. Bilhassa, kadınların siyasete az ilgi duyduğu ve siyasal etkinlik duygusunun (a sense of political efficacy) zayıf olduğundan sıkça bahsedilmektedir (Manza-Brooks,1998:1239). Zaten bu alandaki değişimler, çok geç atılan adımlar olmuştur. Mesela, “Almanya’da Sosyalist Parti’nin, ‘kadınla erkek arasındaki hak eşitliğini yasal ve sınırlı bir biçimde de olsa programına geçirebilmesi için, 1891 yılına değin beklemek gerekmiştir” (Michel,1984:99). Yine Goldfarb’dan öğrendiğimize göre, demokrasiye geçişte Macaristan ve Polonya’da komünizmin yıkılışının hemen ardından kadınlar, ilkönce haklarını parlamento dışında müdafaa için örgütlenmişlerdir (Goldfarb,1997:248). Kadınların, haklarını siyasal kanallar dışında aramaları, hem siyasal haklardan yoksun oldukları; hem de bu hakları etkin bir biçimde kullanamadıkları şeklinde değerlendirilebilir.

Ülkemizde, siyasal ve hukuki düzenleme süreçleri, Cumhuriyetin ilanı ve Medeni Kanununun kabulü ile başlatılmaktadır (Reisoğlu,1978:113; Baymen,1978:146). Taşkiran’a göre, “Cumhuriyet devrinin en önemli eserlerinden birisinin, Kadın Hakları İnkılabı olduğu şüphesizdir. Yüzyıllar boyunca beklenen, özlenen, hayal edilen haklar büyük bir dahinin ve onunla işbirliği eden arkadaşlarının himmeti ile kanunlaşmış ve Türk kadınının erkeğe eşit bir vatandaş olması prensibi gerçekleşmiştir...Kadın hakları yolundaki ilk çabalar, M. Kemal’in yurdun çeşitli köşelerinde, halkla yaptığı konuşmalarda yer almış, daha sonra çok dikkatli bir sıralama ile evvela ailede, ikinci olarak, yakın çevrede ve nihayet bütün yurt işlerinde kadına, erkeğe eşit haklar sağlanmıştır” (Taşkiran,1973:67). Ancak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bunun günlük hayata geçirilebilmesi için söz konusu faktörlerle desteklenmesi gerektiğinden söz edilmektedir (Reisoğlu,1978:116). Abadan da aynı noktaya temas etmektedir. O’na göre, “Türk kadını toplum içinde, erkeklerle birlikte eşit ve özgür bir yer almak üzere 50 yıldır, arkası kesilmeyen hukuki devrimler yardımı ile görünüşte büyük bir aşama kaydetmiştir.

Fakat bu yasal hamle, sosyo-ekonomik gelişme ve çalışmalarla desteklenmediği için, sadece sınırlı, ayrıcalıklı kentsel bir kadın tabakasının yararına işlemiştir” (Abadan-Unat,1978:135).

Sosyal alandaki hakların elde edilmesine de katkıda bulunabilecek bir diğer alan, siyasal alandır. “Kadınlar, toplum yaşantısında ve ekonomik hayatta mağdur edildiklerini gördükleri için siyasal haklarını almak istediler. Böylece, kendilerini mağdur durumda bırakan yasaları değiştirme olanağını bulacaklar, kendileri doğrudan o yasaların yapımına katılacak ya da yasaları yapanlar üzerinde ağırlıklarını duyuracak, yasaların kendi çıkarları doğrultusunda yapılmasını sağlayacaklardı (Tekeli,1982:128). Bu sebeple siyasal haklar, kadın haklarının elde edilen en önemli noktadır.

İhtilaller, toplumun geneline olduğu gibi, kadınlara da beklenileni verememiştir. Mesela, “1789 Devrimi ile birlikte, kadının tam kurtuluşu beklenirdi. Çünkü, Michelet’ye göre, Devrimin önderi kadınlardı. Genel yoksulluk, Fransız halkını bezdiren Bourbon’ların yönetimi, özellikle kadınlar üzerinde kötü etkiler yapıyordu. Rose Lacombe, Olympe de Gouges gibi devrimci kadınlar, 17 maddelik ‘Kadınların Haklarını’ yazdılar (20 Ekim 1793). Rose Lacombe, Paris komününde bu hakları savunurken, ‘kadın mademki sehpaye çıkarılabiliyor, kürsüye de çıkabilmelidir’ dedi. Bundan sonra Meclis, tüm kadın kulüplerini kapatarak, kadınlara karşı olan düşmanlığını açık açık ilan etti. Kadınların, Meclis’e ve genel toplantı yerlerine girmeleri yasaklandı. Buna karşı çıkan tüm devrimci kadınlar, anarşist sayıldı” (Kışlalı,1986:31-32).

3. SONUÇ

Tarihin, kadınların eşitlik mücadelesinin tarihi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu eşitlik mücadelesini, aslında kadın cinsine özgü haklar yerine kadınların, insan hakları mücadelesi olarak algılamak gerekir. Çünkü, kadınların da birtakım haklardan söz etmesi, insan hakları fikrinin ve demokratik teorinin yaratılmasından sonra mümkün olabilmiştir. Endüstrileşmeyle, çeşitli alanlarda faaliyet göstermeye başlayan kadınların hak ve eşitlik talepleri, 19. yüzyılda örgütlü bir yapıya bürünmüştür. Kadın hakları hareketi, özellikle aşağıdaki alanlarda kadın-erkek eşitliğini sağlamayı amaçlamaktadır:

1. İş alanında cinsiyet ayrımına son verilmesi ve eşit işe eşit ücret ödenmesi. Kanunla yasaklanmış olmasına karşın, iş alanında cinsiyet ayrımı oldukça yaygındır.
2. Daha fazla eğitimsel esneklik,
3. Çalışan kadınların çocukları için ücretsiz bakım,
4. Aile sorumluluklarının eşit şekilde paylaşılması,
5. Kürtajın yasallaştırılması,

6. Cinsel sömürünün sona erdirilmesi,
7. Cinsiyete göre rol benimsetilmesinin durdurulması (Morgan,1986:386). Ancak, amaçların çoğu talep düzeyinde kalmış, içinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyılda bile bütünüyle gerçekleşmemiştir.

Şu halde kadın, geçmişten günümüze uzanan bir eşitsizlik tarihinin şahidi, bizzat yaşayan mağduru olmuştur. Söz konusu durum, Tekeli'nin ifade ettiği gibi “kadınların salt kadın oluşlarının bir sonucu değil, fakat kadın olmanın bir insanı toplumsal koşullar nedeniyle kabullenmeye zorladığı özel yaşam biçiminin ürettiği bir sonuçtu” (Tekeli,1982:237-238). Toplumsal koşulların yarattığı bu sorunların çözümünü, yine aynı şartlarda aramak gerekir. Eşitlik sağlanması istenen hususlar, yukarıda ifade ettiğimiz gibi aile, iş ve eğitim alanları başta olmak üzere, sosyal hayatın bütün alanlarını kapsamaktadır. Ancak, kadın eşitsizliği sorununu çözebilecek kilit noktalar birkaç tanedir: hukuksal, siyasal ve eğitim haklarının elde edilmesi. Siyasal alanda, kadınlara yönelik kararların bizzat kadınlar tarafından alınması suretiyle, çeşitli alanlardaki olumsuzlukların giderilmesi sağlanabilir. Hukuk alanındaki düzenlemeler, kanuni olarak eşitlik prensibinin yerleşmesine yardımcı olabilir. Eğitimden de sosyal, ekonomik ve siyasal bakımdan fırsat eşitliği sağlama ve eşitlik ilkesinin gerek bilişsel ve gerekse normatif boyutlarda benimsenmesi yönünden yararlanılabilir. Bu itibarla, yeni bir bin yıla girerken; siyasal hakların, daha etkin bir biçimde kullanılması, eşitlik prensibinin yerleşmesinde hukuktan yararlanması ve daha fazla eğitim imkanı yaratılması, kadınların problemlerinin çözümünde umut verici bir gelişme olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin. (1978): “Ekonomik Ve Sosyal Değişmeler Karşısında Türk Kadını”, *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli Kadınlar Der. Yay.,No:1, Ankara*
- Aktaş, Melahat. (1984): *İslam Toplumunda Ve Çağımızda Kadın, Ölçü Yay., Ankara*
- Alkan, Türker & Ergil, Doğu. (1980): *Siyaset Psikolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara*
- Arat, Necla. (1980): *Kadın Sorunu, İ.Ü. Edebiyat Fak. Mat., İstanbul*
- Baymen, Feriha. (1978): “Türk Kadınının Eğitim Sorunları”, *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli Kadınlar Der. Yay., No:1, Ankara*
- Blair-Loy, Mary. (1999): “Career Patterns Of Executive Woman In Finance: An Optimal Matching Analysis”, *American Journal Of Sociology, Vol.104, Num.5, March*
- Bulaç, Ali. (1981): *Çağdaş Kavramlar Ve Düzenler, Düşünce Yay., İstanbul*
- Enloe, Cynthia ve Diğerleri. (1989): *Latin Amerika’da Askeri Diktatörlük Ve Kadın, (Çev:Ü.Cizre, S.Üşür), Belge Yay., İstanbul*
- Firestone, Shulamith. (1979): *Cinselliğin Diyalektiği, Payel Yay., İstanbul*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

Demirci-Güler, Filiz. (1991): "Eğitimde Kadın", *TODAİE Amme İdaresi Dergisi, Cilt.24, Sayı.3, Eylül*

Goldfarb, Jeffrey, C. (1997): "Why Is There No Feminism After Communism?", *Social Research, Vol.64, Num.2, Summer*

Gürkan, Ülker. (1978): "Ev Kadınlarının Hak Ve Sorumlulukları Alanında Eşitlik İlkesinin Sağlanması İçin Ekonomik Güvenceye Sahip Kılınmaları Sorunu", *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli Kadınlar Der. Yay., No:1, Ankara*

Hasdemir, Tuba Asrak. (1991): "Sovyetler Birliği'nde Kadının Durumu", *Amme İdaresi Dergisi, TODAİE, Cilt.24, Sayı.3, Eylül*

Kelly, Erin & Dobbin, Frank. (1999): "Civil Rights Law At Work. Sex Discrimination And The Rise Of Maternity Leave Policies", *American Journal Of Sociology, Vol.105, Num.2, September*

Kışlalı, A. Taner. (1987): *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniv., Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ank.

Lichter, Daniel T. Ve Diğerleri(1997): "Welfare And The Rise In Female-Headed Families", *American Journal Of Sociology, Vol.103, Num.1, July*

Manza, Jeff & Brooks, Clem. (1998): "The Gender Gap In U.S. Presidential Elections: When? Why? Implications?", *American Journal Of Sociology, Vol.103, Num.5, March*

Martin, Karin, A. (1998): "Becoming A Gendered Body: Practices Of Preschools", *American Sociological Review, Vol.63, Num.4, August*

Michel, Andrée. (1984): *Feminizm*, (Çev: Ş.Tekeli), Kadın Çevresi Yay., İstanbul

Morgan, Clifford T. (1986): *Psikolojiye Giriş*, (Çev: H. Arıcı vd.), Meteksan Yay., Ankara

Orloff, Ann, S. (1993): "Gender And The Social Rights Of Citizenship: The Comparative Analysis Of Gender Relations And Welfare States" *American Sociological Review, Vol.58, Num.3, June*

Reisoğlu, Safa. (1978): "Özel Ve Kamu Hukuku Alanında Cinsler Arasındaki Eşitlik İlkesinin İncelenmesi Ve Gerçekleştirilmesi İçin Alınacak Tedbirler", *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli Kadınlar Der. Yay.,No:1, Ankara*

Savcı, Kemal. (1973): *Türk Kadını*, Cihan Mat., Ankara

Smock, Pamela J. ve Diğerleri (1999): "The Effect Of Marriage And Divorce On Women's Economic Well-Being", *American Sociological Review, Vol.64, Num.6, December*

Taşkıran, Tezer. (1973): *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ank.

Tekeli, Şirin. (1982): *Kadınlar Ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yay., İstanbul

Topçuoğlu, Hamide. (1978): "Türk Toplumunda Kadının Statüsü", *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli Kadınlar Der. Yay., No:1, Ankara*

Tümerdem, Yıldız. (1986): "Atatürk Ve Çağdaş Türk Kadını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.III, Sayı.7, Kasım*

Uysal, Birkan. (1984): *Siyasal Katılma Ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi*, Sevinç Mat., Ank.

Variş, Fatma. (1978): "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Türkiye Kadın Yılı Kongresi, Türk Üniversiteli*

Toplumsal Eşitlikte K r Nokta: Kadın...

Kadınlar Der. Yay., No:1, Ankara

Yamagata, Hisashi ve Diğlerleri (1997): "Sex Segregation And Glass Ceilings: A Comparative Statics Model Of Women's Career Opportunities In The Federal Government Over Quarter Century, *American Journal Of Sociology*, Vol.103, Num.3, November

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 281-294, ELAZIĞ-2001

MİSAK-I MİLLÎ'YE GÖRE LOZAN

Lozan According to Misak-ı Millî

Rahmi DOĞANAY*

Özet

Misak-ı Millî, Kurtuluş Savaşı'nın esaslarını ve hedeflerini belirleyen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kararı olarak milli irade şeklinde tecelli eden metin, aslında 28 Ocak 1920'den çok daha önceleri ve Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri süzgecinde tasarlanmış ve belirginleşmiş prensiplerdir. Hatta denilebilir ki; çağdaş bir eğilim olarak milli devlet anlayışından etkilenmeler döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu yerine milli bir Türk devleti oluşturma fikri içinde de Misak-ı Millî'ye denk düşen sınırlar düşünülmüştür. Bu süreç içinde gelişen ve Sivas Kongresi kararları olarak netleşen bu yaklaşımın Meclis-i Mebusan kararı olarak çıkması, bu prensiplerin milli irade haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu hedefler Lozan Andlaşması ile uluslar arası platformda teyit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Misak-ı Millî, Lozan Andlaşması

Summary

Misak-ı Millî is the whole principles that is projected and got clear with Amasya Orders (Amasya Tamimi) and Erzurum and Sivas Congresses. It decides the missions and the true states of the war of Independence. And the text which is formatted as the national determination is the decision of the last Ottoman Parliament (Meclis-i Mebusan). In fact it was formatted before January 1920. Ever We can say as a contemporary tencenty, about the same borders as the Misak-ı Millî 's were thought also in the idea of setting up a national Turkish government instead of Ottoman Empire since the time of being influenced from the national government idea. This thought came as the decision of Misak-ı Millî. And that had got cleared as Sivas Congress's decisions. That got the principles to switch to nationaldetermination. These targets were consented on the international platform with the Lozan Treatment.

Key Words: Misak-ı Millî, Lozan Treatment

* Yrd. Doç. Dr. F.Ü. Fen-Edb. Fak. Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr.

Konuya girerken öncelikle Misak-ı Millî'nin ne olduğu veya ne olmadığı sorularına cevaplar arayarak Misak-ı Millî'nin kapsamı, hedefleri ve önemi net olarak ortaya çıkarılmalıdır ki; Lozan'da elde edilen sonuçla Misak-ı Millî'nin karşılaştırılması imkanı bulunabilsin. Böyle bir karşılaştırmanın sebebi, Misak-ı Millî İstiklal Savaşı'nın hedeflerini belirliyordu ve Lozan Andlaşması ile yeni Türk Devleti'nin statüsü uluslar arası platformlarda tescil ediliyordu. Hedeflerle elde edilenlerin uyumu neydi? Misak-ı Millî, Milli Ant, Peyman-ı Millî gibi isimlerle anılan ve Kurtuluş Savaşı'nın esaslarını ve hedeflerini belirleyen ve Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kararı olarak milli irade şeklinde tecelli eden metin, aslında 28 Ocak 1920'den çok daha önceleri ve Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri sürecinde tasarlanmış ve belirginleşmiş prensiplerdir.¹ Hatta denilebilir ki; çağdaş bir eğilim olarak *milli devlet* anlayışından etkilenmeler döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu yerine Milli bir Türk devleti oluşturma fikri içinde de Misak-ı Millî'ye denk düşen sınırlar düşünülmüştür. Bu süreç içinde Sivas Kongresi kararları olarak netleşen bu yaklaşımın Meclis-i Mebusan kararı olarak çıkması, bu prensiplerin *milli irade* haline dönüşmesini sağlamıştır.

Misak-ı Millî belirlenirken, Wilson Prensipleri ve özellikle de 12. Maddesi dikkate alınmıştır. Misak-ı Millî Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra, milli özelliklere dayanan bir Türk devletinin kurulması ve tam manası ile müstakil bir yapıya kavuşması hususunda uyulması gereken ilkeler bütünüdür. Misak-ı Millî'de belirlenen hususlar sadece sınır meselesi ile ilgili olmayıp, iradelerini hür ve serbestçe kullanacak olan halkın milli, iktisadi, siyasi, içtimai, adli, mali ve kültürel gelişmesine engel olacak hiçbir kayıt altına girilmeyeceğini de belirtmiştir.²

Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin Osmanlı bütününden ve birbirinden ayıramayacağı, azınlıklara siyasi düzeni ve sosyal dengeyi bozacak imtiyazların verilemeyeceği, devlet ve milletimizin tam bağımsızlığı ve bütünlüğünün saklı kalması, milli iradenin hakimiyeti³ gibi maddeler, milli bir kongre olarak toplanan Sivas Kongresi'nde ülkenin bütünü ile ilişkilendirilmiş, manda da açıkça reddedilerek milli bir beyanname haline dönüştürülmüştü. İstanbul Hükümeti temsilcileri de bu prensipleri Amasya Görüşmesi'nde kabullenmiş ve protokol halinde imzalamıştı.⁴ Daha sonra İstanbul Hükümeti bu protokole bağlı kalmasa bile, sadece meclisin toplanması bile önemli bir aşamaydı. İşte 12 Ocak 1920'de toplanan bu meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi, Sivas Kongresi kararlarını aynen onaylamadı. Ancak Misak-ı Millî adıyla aldığı kararlar, kapsam itibarıyla Sivas Kongresi kararlarıyla

¹ Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981, s.178

² Mesut Aydın, **Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları**, Malatya, 1997, s.3

³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, 1991, C.II, s. 55-56

⁴ İlker Alp, "Misak-ı Milli", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, S.176

örtüyordu.

Bu çerçevede Misak-ı Millî ile; 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan her yerin Türk sınırları içinde kalması,

Mütarekenin çizdiği sınırların dışında kalan yerlerdeki Osmanlı-İslam çoğunluğunun geleceğini kendisinin belirlemesi,

İşgal edilen ve nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu yerlerin Milli sınırlara dahil edilmesi, Esaret altında kalan soydaşlarımıza azınlık haklarının sağlanması

Devletimizin siyasi, iktisadi, mali ve diğer alanlarda bağımsızlığının temin edilmesi amaçlanmıştır.⁵

Bu hükümler çerçevesinde Misak-ı Millî değerlendirildiğinde kapsamı ile ilgili bazı kanaatler oluşması mümkündür. Bu metin ve hükümler dışında Misak-ı Millî üzerinde çalışan uzmanların görüş ve ifadelerine bir göz atalım.

*“Misak-ı Millî yeni, milli ve bağımsız bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş olan Türklerin akdettikleri, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları şartları kapsayan toplumsal bir mukaveledir.”*⁶

*“Misak-ı Millî'nin hedefi Osmanlı Devleti'ni yeniden ayağa kaldırmak değildi. Mısır'ı, Hicaz'ı Balkanları, Kafkasya'yı yeniden kurtarmak değildi. Misak-ı Millî her şeyden önce bir milli devlet, üniter devlet düşüncesinin ürünüdür. İmparatorlukların dağıldığı dönemin şartlarını taşımaktadır.”*⁷

Bu tespitlere katıldığımız zaten konuya girerken belirttiğimiz ifadelerden anlaşılmaktadır. Anadolu'da filizlenen Milli Mücadele'nin amacı, Osmanlı'yı yeniden canlandırmak değil, Türk milletinin de tam bağımsız olarak kendi ülkesinde yaşamasını sağlamaktır. Misak-ı Millî kararları da bütün dünyaya bunu ilan etmiştir. Ancak bunları söylerken Misak-ı Millî'nin bazı maddelerine yeniden değinip daha bazı şeylerin de bu metinde dile getirildiği veya sadece Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkleri düşünme bencilliğinde olunmadığı görülmelidir. Misak-ı Millî'de coğrafi sınırları çok gerçekçi olarak (özellikle de bir arada yaşayabilecek bir nüfus coğrafyasının dikkate alınması şeklinde) çizilen sınırlar dışında kalan Türklerin ve Müslümanların (ki bunlar özellikle Balkanlarda Osmanlı bakiyesidir.) haklarının korunmasına yönelik bir madde de mevcuttur. (Azınlıkların hakları komşu ülkelerdeki Müslüman halkın sahip olduğu haklar kadar olacaktır.) Burada Türk ve Müslüman halkın haklarının korunması gayreti yanında Türkiye'de azınlık addedilen cemaatlere tanınacak hukuku da sınırlamaya yönelik bir çaba sezilmektedir. Yani Avrupa'nın bu konudaki sınırsız isteklerini gemlemeye yönelik

⁵ İ. Alp, “Misak-ı Millî”, s. 201

⁶ Nejat Kaymaz, “T.B.M.M.'inde Misak-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu II”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Eylül 1985, s.179

⁷ Durmuş Yılmaz, Misak-ı Millî ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu”, **Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.39

olarak da düşünebiliriz.

Misak-ı Millî'nin Türk Milli Mücadelesi'nin temel prensiplerini, amaçlarını belirlemesi ve hatta Türkiye'nin daha sonraki politikalarının rehberi olması görüşü genel bir kabul görmüş olmasına rağmen , Misak-ı Millî denildiğinde hemen akla gelen coğrafi sınırlar olmuş, Misak-ı Millî terimi adeta Türkiye coğrafyasını belirleyen bir ant olarak anlaşılmıştır. Bu çerçevede bu sınırlar da zaman zaman ve özellikle Lozan Andlaşması ile ilgili olarak TBMM'de çok tartışılmıştır. Bu konuda bir takım görüşler ve kanaatleri de buraya aktararak, sınırlarla ilgili bir tespit yapmak mümkündür. Tartışmalarda ileri sürülen görüşlerin değerlendirilmesinde dikkate alınmak üzere, Misak-ı Millî'nin sınırlarla ilgili maddelerini bir kez daha hatırlamakta yarar olduğu kanaatindeyiz.

“30 Ekim 1918 tarihinde Mütareke imzalandığı sırada işgal altında olan Arap memleketlerinin durumu, ora halkının serbestçe vereceği oy ile belirlenir. Aynı tarih itibarıyla işgal altında olmayan Türk ve Müslüman çoğunluğun yaşadığı bölgeler birbirinden hiçbir şekilde ayrılmaz bir bütündür.

Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) gerekirse yeniden halk oylaması yapılır.

Batı Trakya'nın durumu, orada yaşayan halkın serbestçe beyan edecekleri oylarla belirlenmelidir.”⁸

Özellikle birinci maddeden yola çıkarak sınırların tespiti konusunda farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu farklılıklar aynı kişilerin değişik zamanlarda, farklı şartlardaki davranışları veya ifadeleri açısından da geçerlidir. Özellikle Lozan'a kadar sınırlar konusunda ileri sürülen tespitlerle Lozan Andlaşması sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın bile farklı kabulleri olmuştur. Bunun sebebi mevcut şartlar içinde siyaseten doğan bazı mecburiyetler olmuştur. Yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Millî konusunda herhangi bir tereddüdü yoktur. Cumhuriyet döneminde şartlar uygun düştükçe Atatürk'ün Lozan'da ulaşılamayan Misak-ı Millî hedeflerinden bazılarını gerçekleştirdiği de ileride ve müteaddid defalar gündeme gelecektir.

Şimdi bu konudaki tespitleri ve görüşleri alıp değerlendirelim. Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki ifadesiyle; “*Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu hudud İskenderun Körfezi cenubundan, Antakya'dan, Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü cenubundan Fırat Nehri'ne mülaki olur. Oradan Deyrızor'a iner, badehu şarka temdid edilerek Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudud ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırı ile meskun aksam-ı vatanımızı tahdid eder.*”⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki görüş ve ifadelerine yeniden döneceğiz. Burada çizilen sınır ile ilgili olarak 1924 yılı yılbaşı armağanı olarak dağıtılan bir harita

⁸ S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.III, s.18-19

⁹ K. Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, 1981, C.III, V. 220, s.1186

bu sınırları ihtiva etmektedir. Harita Mustafa Öztürk tarafından tahlil edilmekte ve “Misak-ı Milli iddia edildiği gibi sadece Mondros Mütarekesi sırasında muhasım orduların bulunduğu bir hat değildir. Mesela Rumeli’de muhasım orduların bulunduğu bir hat yoktur. Öyleyse Misak-ı Milli salt, müşahhas bir sınır değildir” denildikten sonra, yukarıda Mustafa Kemal Paşa’nın belirttiği sınır hattı haritadaki sınır hattı olarak verilmektedir.¹⁰

Yine Mustafa Kemal Paşa’nın Lozan öncesinde yabancı ve yerli basın mensuplarına verdiği demeçlerde de bu sınır esas alınmaktadır. İzmir’de 13 Ekim 1922 tarihinde Richard Danin’e ; zaferden sonraki projeleri ve Türk toraklarından ne kastettiği sorulduğunda; “Avrupa’da İstanbul ve Meriç’e kadar Trakya, Asya’da Anadolu, Musul arazisi ve Irak’ın yarısı, Makedonya’yi ve Suriye’yi terk ettik. Fakat artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmağa azm ettik ve kurtaracağız”. Yine 24 Ekim 1922’de United Press muhaborine “Musul hududu millimiz dahilindedir.”¹¹ cevabını vermişti.

Daha önce 2 Eylül 1921’de Associated Press’e demecinde; “Doğu Trakya Türk ekseriyetine sahiptir ve vazgeçilmez hinterlandımızdır. Trakya’nın diğer bölümü için halk oylamasını kabul edeceğiz. İstanbul bizimdir. Mamafih Marmara ve Boğazların ve İstanbul’un (payitaht) emniyeti temin edilmek şartıyla bir hal tarzı kabul etmeye hazırız”¹² ve 13 Ekim 1922’de Velit Ebuzyiya’ya da “ Müstakbel hudutlarımız bizce 30 Ekim 1918 tarihinde Mütareke aktedildiği günde fiilen sahip olduğumuz huduttur”¹³ diyor.

Lozan Konferansı’nın devam ettiği, özellikle Musul Meselesi’nin tartışıldığı sıralarda da Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık 1922’de La Jurnal Muhabiri Paul Herriot’a ve 30 Ocak 1923’te İzmir basınına verdiği beyanatlarında iddiasında ısrarlıdır. “Musul Vilayeti’nin hududu Millimize dahil olduğunu biddefaat ilan ettik. Lozan’da elyevm karşımızda bulunanlar bunu pekala bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakarlıklara katlandık. Menfaatlerimize aykırı olmakla beraber sulh taraftarı hareket ettik. Artık Milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmağa çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna izin vermeyiz. Musul Vilayeti Türkiye Devleti’nin hududu Millisi dahilindedir. Buraları anavatandan koparıp, şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyeti Akvam ile bu meselenin ilgisi yoktur.”¹⁴

Lozan öncesinde ve kısmen Konferans sırasında bu çerçevede ele alınan sınırlar ve

¹⁰Mustafa Öztürk, “TBMM’nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misak-ı Milli Haritası)”, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 2000,s.17-32

¹¹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.III, Ankara, 1981, s.46

¹² **Söylev ve Demeçler**, C.V, s.83

¹³ **Söylev ve Demeçler**, C.V, s.79

¹⁴ **Söylev ve Demeçler I-III**, C.III, s.56,59

Misak-ı Millî, Lozan'a gidecek heyet için belirlenen politik esasları da belirlemiştir. İsmet Paşa Heyeti Lozan'a giderken TBMM'de yapılan görüşmelerde de Lozan'da Misak-ı Millî üzerinde ısrar edilmesi vurgulanmış, Konferans sırasında da özellikle Musul konusunda, TBMM'nin gizli oturumlarında hep Misak-ı Millî tartışılmıştır.¹⁵ Lozan Konferansı'na hazırlanan Ankara Hükümeti'nin hazırlıklarında görüşülecek esasları maddeler halinde belirlediği metinde de Misak-ı Millî esas alınmıştı. Sınırların belirlenmesinde doğu, Suriye, Irak, Adalar ve Boğazlarla ilgili ifadelerde tümüyle Misak-ı Millî esas alınmış ve Süleymaniye, Musul, Kerkük'ün istenmesi, Suriye'de İbni Hani'den itibaren Harim, Müslümiye, Meskene, badehu Fırat Yolu, Derzor, Çöl, nihayet Musul Vilayeti dahilde sayılmıştı. Adalardan sahilimize yakın olanların alınması, Trakya'da 1914 hududu, Batı Trakya için halk oylaması, Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı güç kabulümüzün mümkün olmadığı tespit edilmişti.

Kapitülasyonlar, Borçlar, Türkiye'de azınlık iddia edilen cemaatler ve Türkiye dışında kalan Türklerin durumu için de Misak-ı Millî hükümleri esas alınmıştı.¹⁶

Lozan'a giderken beklentiler bu doğrultuda iken, Konferans'ta karşılaşılan direnç ve imkansızlıklar sebebiyle bu çerçevede gerçekleştirilemeyen hususlar, TBMM'de birçok milletvekilinde hayal kırıklığı yaratıyor ve gizli toplantılarda sert tartışmalara sebep oluyordu. Hükümet ve Heyet bu tartışmalarda savunma pozisyonunda, önceleri çok kararlı görülen birtakım konularda ya taviz verilmesi, ya da bir savaşı göze alma mecburiyetiyle eleştirileri cevaplıyor fakat muhalifleri ikna etmekte zorlanıyordu.

En çok tartışılan meselelerden biri de Musul Meselesi idi. Bu konuda pek çok milletvekilinin duyguları ve görüşlerini temsil eden İzmit milletvekili Sırrı Bey memnuniyetsizliğini belirtirken şöyle diyordu; *"Bizim istediğimiz Musul ve mülhakatı baştan başa halk çoğunluğu Türk ve kısmen de Kürt'tür. Bu noktadan Arap çoğunluğun yaşadığı yerler ifadesinin dışındadır. Musul çevresiyle Türkiye'nin dahilindedir. Aksine davranış Misak-ı Millî'nin iptali manasına gelir."*¹⁷ Bu ve buna benzer pek çok eleştiriye karşı Hükümet Başkanı Rauf Bey Musul'un terk edilmediğini ve İngiltere ile görüşmelerde mutlaka Musul'un alınacağını söyler. Rauf Bey; *"Musul'u bir sene İngiltere ile ikili olarak halletmek üzere çalışmak, olmazsa Cemiyeti Akvam'a bırakmak şekli, Misak-ı Millî'mizin asıl ruhu ile örtüşüyor... Bunların hepsine ben ve arkadaşlarımız çok çalıştık ve muvaffak olamadık. Farz edin ki muvaffak olsaydık, bunların hepsi bir beyaz kağıt üzerinde kara mürekkeple yazılmış şeylerdir. Bunu teyit edecek yine Türk'ün kuvvetidir. Hiç birine inanmayın. Kuvvetimizi kaybettiğimiz anda anlaşmayı bir sigara*

¹⁵ Fahir Armaoğlu, "Tarihi Perspektif İçinde Misak-ı Millî'nin Değerlendirilmesi," **Misak-ı Millî ve Türk dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.21

¹⁶ Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Ankara, 1981, Belge No:90, s.497-498

¹⁷ **TBMM Gizli celse zabıtları**, Ankara, 1985, C.IV, s.111

kağıdı gibi yırtarlar ve istedikleri gibi yaparlar.”¹⁸

Rauf Bey, güçlü olursak anlaşmaları değiştirebiliriz mi demek istiyor, yoksa gerçekçi bir yaklaşım olmazsa anlaşmanın sağlanamayacağını mı kast ediyor bilemiyoruz. Ancak birinci şıkkın, yani biraz temkinli olmanın ve fırsat beklemenin yararlı olduğu, aşırı isteklerin eldekileri kaybetme riski taşıdığını anlatmaya çalıştığını düşünüyoruz. Musul, Boğazlar, Adalar, Batı Trakya, hatta Hatay sınır meseleleri ile ilgili olarak TBMM’de ateşli tartışmalar yapılırken, Hükümet dışında Mustafa Kemal Paşa da tartışmaya zaman zaman katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa TBMM’de Lozan Konferansı sırasındaki tartışmalarda daha önce çok net ve keskin ifadelerle çizdiği sınırlar konusunda daha yuvarlak ve temkinli ifadeler kullanır. Tabi bu ifadeler daha önceden de bahsedildiği şekilde Misak-ı Millî’den bir vazgeçiş değil, daha olumlu şartları beklemek ve elde edilenleri kaybetme riskini almamak adına bir manevra olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Hatay, Montreux gibi gelişmeler bu konuda bizi teyit ediyor.

Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalar sırasında söyledikleriyle de zaten bu mesajı veriyor. *“Bizim Milli hududumuz bize mesut ve bağımsız yaşayabilecek bir hududu Milliyedir. Azami kabul ettirebileceğimiz sınır ne ise o bizim hududu Millimiz olacaktır. Misak-ı Millî’imizde muayyen ve müspet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tespit edeceğimiz hat sınır hattımız olacaktır.”¹⁹*

Bu bakış açısından Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Millî’nin bir Türk sınırı ihtiva etmediği üzerinde durarak, herhangi bir bölgede yaşayan Türklerin haklarının, çizilecek suni bir sınır vasıtasıyla ezilmemesini amaçlamıştır.²⁰

Bu tartışmalarda Boğazlar, Adalar ve Batı Trakya ile azınlıklar konusu da ele alınmıştır. Bu konularda da Lozan Andlaşması’nın Misak-ı Millî ile uyuşmadığı, taviz verildiği şeklinde eleştiriler olmuştur. Mesela Trabzon milletvekili Hasan Bey; *“Misak-ı Millî’nin müsaade ettiği şekli de Boğazlarda şimdiye kadar tarihen mevcut olan usulün tebeddülüne biz de binetice muvafakat ettik. Boğazların şimdiye kadar mevcut olan şekli, daima kapalı bulunması, Türklere ait bulunması ve tahkim edilmesi ve herhangi memlekete ait olursa olsun sefaini harbiyenin geçmesine müsaade edilmemesi, ticaret gemileri için dahi değişik şartlar, sınırlamalar ile müsaade ettik. Zaten Misak-ı Millî’de ticari geçişlere izin verilmişti. Boğazlardan serbest geçiş hakkındaki esasları Misak-ı Millî ile uyuşmamaktadır.”²¹* demektedir.

Bu tip eleştirilere karşı, yapılan andlaşmada elde edilen sonucun Misak-ı Millî’ye

¹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.IV, s.84,87

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, s.354-355

²⁰ Refik Turan, “Misak-ı Millî ve Atatürk’ün Lozan Sonrası Hedefleri”, **Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**,” Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.53-54

²¹ TBMM Gizli Celse zabıtları, C.III, s.1171-1172

aykırı olmadığı, Zaten Misak-ı Millî’de serbest geçişin söz konusu olduğu, silahsızlandırma uygulamasının da çok fazla bir şey ifade etmediği, çünkü silahsız bölge dışında istediğimiz kadar güç bulunduracağımıza göre her an Boğazlara müdahale edebiliriz, şeklinde savunma yapıyordu.

Kapitülasyonlar konusundaki görüş de gayet açık ve netti. Kapitülasyonlar 1914 Eylül ayında kaldırılan tek taraflı davranışlar olarak benimsenmekteydi. Lozan Andlaşması’nda da mesele Türk tarafının görüşleri paralelinde çözümlenmişti. Mustafa Kemal Paşa 2 Kasım 1922’de Petit Parisien muhabirine verdiği demeçte bu konuda Türk tarafının isteklerini net olarak ortaya koymuştu. “Her şeyden evvel şurası bilinmelidir ki, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kapitülasyonların devamını asla kabul etmeyecektir. Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır. Türkiye’nin istiklali her sahada tamamen ve kamilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün ecnebilere açıktır.”²² Konferansın kesintiye uğradığı sıralarda, 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasında da Atatürk; “...Biz memleketimizi esirler ülkesi yapmayız...hala muhataplarımız eski Osmanlı Devleti’nin tarihe malolduğunu ve bugün yeni bir Türkiye’nin kurulduğunu ve bunu kuran milletin çok azimli bulunduğunu, tam bağımsızlık ve egemenliğinden zerre kadar fedakarlık yapamayacağını anlamıyorlar...Hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyada her medeni milletin tabiatıyla malik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler; çünkü haklarımız tabiidir, meşrudur, makuldur ve bize lazımdır. Biz bu haklardan vazgeçemeyiz ve ne kadar haklı isek, bu hakkımızı savunmak ve korumak için memleketimizin, milletimizin kabiliyeti ve kudreti de o kadardır.” diyor ve Türkiye’nin her yönüyle tam bağımsızlığı ne kadar önemseydiğini belirtiyor, biraz da, Lozan’da Türk isteklerini görmezden gelmeye çalışan İtilaf Devletlerini uyarıyordu.

Şimdi bütün bu tespitlerden sonra, Son Osmanlı Meclisi Mebusanı’nda Milli hedef olarak belirlenen Misak-ı Millî’nin, Lozan Andlaşması’ndaki çerçeve ile ne kadar örtüştüğü veya örtüşmediği sorusunun cevabını araştırırsak; İstiklal Savaşı sonrası Türkiye’si’ni tescil eden Lozan’da; Misak-ı Millî hedeflerine ulaşamayan noktalar görürüz. Ancak yine de Lozan Andlaşması 1914-1918 savaşını kazanan Müttetikler ile, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı’nı kazanan Türkiye arasındaki ilişkileri eşit şartlarda düzenlemiştir. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan pek çok andlaşma kısa sürede yok olmuşken, Lozan bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Lozan’da Misak-ı Millî ile çizilen Milli sınırlarların tescil edilmiş olması, başka bir ifadeyle Türk Milli Mücadelesi’nin haklılığı bunu sağlamıştı. Tabi ki burada sadece coğrafi sınırlar açısından değil, her bakımdan bağımsız bir Türkiye için borçlar, azınlıklar, yurt dışında kalan Türkler, kapitülasyonlar gibi meseleler de Lozan’da çözüme kavuşturulmuş, bu konularda

²² Söylev ve Demeçler, C.V, s.49

Türkiye sınır konusuna göre daha tatminkar şartlar sağlamıştı.

Lozan Konferansı sırasında, Türk delegasyonu başkanı İsmet İnönü kapitülasyonlardan faydalanan tarafların, ama özellikle İngiltere ve Fransa'nın çeşitli diplomatik oyunlarına karşı, “ kapitülasyonlar kaldırılmıştır” ifadesinin andlaşma metninde yer alması konusundaki ısrarını ve karşı tarafın bunu böylece kabul etmek zorunda kaldığını biliyoruz.²³ Burada söz konusu olan tabiidir ki sadece ticari ve mali kapitülasyonlar değil, adli, siyasi ve kültürel alanlardaki imtiyazlardı da. Konferansın tıkanmasında en önemli konulardan olan adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve savaş tazminatı görüşmelerinde de İsmet İnönü aynı kararlı tavrı ortaya koyuyor ve; “*Vatanım için iktisadi kölelik kabul etmeyi reddederim. Müttefiklerin ileri sürdüğü talepler, memleketimin ekonomik kalkınmasıyla ilgili tüm imkanları kaldırarak bütün ümitlerimizi yok edecek*” diyordu.²⁴ Bütün kapitülasyonlar kaldırılıyor, Türkiye bunların tasfiyesi için beş yıllık bir geçiş sürecinde ithalat gümrüklerini değiştirmemeyi kabul ediyordu. Türkiye Hükümeti'nin yabancılara Türk mahkemeleri önünde iyi bir adaletin sağlanması konusunda Savaşa girmemiş ülkelerin hukukçularından olmak üzere, Lahey Uluslar arası Sürekli Adalet Divanı'nca düzenlenecek çizelge içinden seçeceği hukuk danışmanlarını, beş yıldan az olmamak kaydıyla , gerekli göreceği bir süre için, Türkiye memuru olarak ve gecikmeksizin hizmetine alacaktır ve Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanı'na bağlı olacaklardır.²⁵ Sonuç olarak bu gibi başka bazı kayıtlarla da olsa, karşı tarafın deyimi ile, Türkiye'den uygar ülkelerde yürürlükte olmayan bir yöntem uygulamasını istemenin haksızlığı kabul ediliyordu.

Belki kapitülasyonlarla birlikte ele alınabilecek olan imtiyazlar ve kabotaj problemleri de her iki tarafı madur etmeyecek ölçülerde çözülmeye çalışılmış, Osmanlı döneminde yapılmış olan imtiyaz anlaşmaları taraflar arasında yeniden görüşülüp mevcut duruma göre şartların düzenlenmesi, anlaşma mümkün olmazsa ve gerekli şartlar oluşmuşsa Türkiye'nin tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır. Kabotaj hakkı ve liman hizmetleri, andlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren sadece Türk bandırasına ait kılınmış, 31 Aralık 1923 tarihine kadar yabancılara kabotaj yapmalarına da izin verilmiştir.²⁶

Osmanlı Borçları meselesi de Lozan'da şöylece karara bağlanmıştı: Balkan savaşı ile Osmanlı'dan ayrılan devletler, Adalar, Lozan Andlaşması ile Osmanlı'dan kopan toprakların verildiği devletler, yine Lozan gereği Osmanlı'dan ayrılan topraklarda kurulan devletler, Osmanlı borçlarının faizi ile birlikte ödenmesine katılacaklardır. Bu devletler

²³ Bkz. İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Ankara, 1998, s. 40-44

²⁴ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika II**, Ankara, 1991, s. 330

²⁵ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Ankara, 1989, s. 194

²⁶ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 196

paylarına düşen taksitleri Türkiye'ye ödeyecek, Türkiye bunları alacaklılara toplu olarak yine yıllık taksitlerle Fransız Frangı üzerinden ödeyecektir.²⁷

Yeni Türkiye'nin tam bağımsızlığı ile yakından ilgili diğer bir konu da Azınlıklardı ve Lozan'da bu konuda tabii olarak gündeme geldi. Andlaşmanın ilgili hükmüne göre: Türkiye hükümeti doğum, milliyet, soy, dil, ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün hayat ve hürriyetlerini en geniş biçimde korumayı üstlenir. Türkiye'nin tüm halkı kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşan her din, mezhep ya da inanışın genel ve özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahiptir. Müslüman olmayan Türk vatandaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yaralanacak, Türkiye'nin tüm halkı yasa önünde eşit olacaktır. Türk Hükümeti Müslüman olmayan vatandaşlarının çoğunlukla yerleştikleri şehir ve kasabalarda bunlara yönelik imkanlar sağlayacak, ana dilleri ile eğitim verecek okullarda Türkiye resmi dili de öğretilecektir... İş bu kesim hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafında da, kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.²⁸

Buraya kadar Lozan Andlaşması'nın iktisadi, siyasi, mali ve adli yönleri ile ilgili hükümleri üzerinde bir değerlendirme yapılırsa; Misak-ı Millî ölçeğinde, daha önce de değinildiği gibi hedefleri tutturmada başarılı bir sonuç ortaya çıkıyor. Türkiye'nin sınırları konusunu, Lozan'da belirlenen sınırları aktarmak yerine, bu defa tersten alarak, Misak-ı Millî içinde sayılan fakat Lozan'da elde edilemeyen, başka bir deyişle Türk tezlerine tezat şekilde sonuçlanan konulara bakacağız.

Lozan Andlaşması tabiidir ki; problemleri tümüyle ortadan kaldırmamış, Misak-ı Millî hedeflerinin gerisinde kalan noktalar da olmuştur. Bunların bir kısmı daha sonraki yıllarda düzeltilmiş fakat hala ulaşılamayan noktalar mevcuttur. Burada bu konuda bir tespit yapmak gerekirse, Misak-ı Millî İstiklal Savaşı ile sınırlı bir hedef olarak da görülmemelidir. Daha sonraları, 1936'daki Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda, 1938-1939'da Hatay, hatta 1974'te Kıbrıs olayları ile Milli hedeflere ulaşılmış ve adı geçen devamlılık görülmüştür.

Misak-ı Millî içinde gösterilen, ancak Lozan'da dışarıda kalan bölgeler veya Misak-ı Millî çerçevesinde ulaşılamayan hedefler olarak baktığımızda; Musul-Kerkük, Batum, Batı Trakya, Boğazlar ve Hatay meseleleri göze çarpmaktadır. Türkiye-Sovyet Rusya sınırı 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile kesinleşmiş ve Lozan'da gündeme gelmemiştir. Bu durumda Batum Misak-ı Millî sınırlarına dahilken elde edilemeyen bir bölgedir ve bunun pazarlığı Moskova görüşmelerinde yapılmıştır. Ali Fuat Cebesoy'a göre, Batum fazladan istenmiş, sonra geri adım atılarak Rusya ile

²⁷ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 98

²⁸ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 95-98

pazarlıkta önemli bir taviz olarak terk edilmiştir.²⁹ Yani pazarlığın sonuna kadar Batum'dan hiç vazgeçilmeyecekmiş gibi bir tavırla Rusya'nın daha başka tavizler istemesi veya koparmasının önüne geçilmiştir. Batum'un stratejik ve ekonomik değeri düşünüldüğünde bize bırakılmayacağı veya bizim burayı almaya gücümüzün yetmeyeceği gibi bir yaklaşımla hiç olmazsa başka taviz isteklerinin önüne geçilmesi düşünülmüş olmalıdır. Ayrıca gerek Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Andlaşması'nda gerekse Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile yapılan Kars Adlaşması'nda; Batum livası halkından her topluluğun kültürel dinsel haklarını sağlayacak, halkın isteklerine uygun tarım toprakları rejimi kurma imkanına sahip olacak şekilde idari özerklik sağlanması ve Batum Limanı üzerinden Türkiye'nin ithalat ve ihracat mallarına gümrük uygulanmaması ve serbest geçiş şartları kabul edilmişti.³⁰ Dönemin hassas dengelerini düşündüğümüzde Rusya ile yapılacak iş birliğinin Milli Mücadele'nin genel seyri için hayati önem taşıdığı da unutulmamalıdır.

Misak-ı Milli'ye göre Hatay'ın güney sınırından düz bir şekilde İran'a çizilecek çizginin güney sınırımızı oluşturması düşünülmüşken, 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapılan Ankara Andlaşması bu hedefin gerisinde kalarak, Hatay hariç Türkiye-Suriye sınırını belirlemiştir. Muhtariyete yakın bir statüyle Suriye içinde Fransa'ya bağlı bir bölge olarak bırakılan Hatay, bilindiği gibi 1936'da Fransa Suriye'den çekilirken yeniden gündeme gelmiş ve 1939'da bugünkü statüsü kurulmuştur.

Güneyde, Türkiye-Irak sınırı da Lozan'da çözülemeyen ve daha sonraki Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılan bir meseleydi. Bu sınırın belirlenmesindeki pürüz, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul-Kerkük bölgesidir. Konferans sonrası yapılan ikili görüşmelerde bir yıl içinde çözümlenemeyen bu konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiş, Cemiyet de İngiltere lehine bir kararla, 16 Aralık 1925'te bölgeyi Irak'a vermiştir ki Irak da İngiliz mandasındadır. İngiltere bu sonucu ancak bu şekilde alabileceği düşüncesiyle konuyu Lozan'ın gündeminden çıkarmış ve sonuç istediği gibi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ve onların uydularından oluşan Milletler Cemiyeti'nden İngiltere aleyhine bir karar çıkması da zaten uzak bir ihtimaldi. Türkiye bu oldu bittiyi kabul etmek istemediyse de, özellikle kendi içindeki birtakım istikrarsızlıklar nedeniyle meselenin üstüne gidememiştir. Bu dönemde Doğu'da çıkan Şeyh Sait İsyanı da bu bakımdan manidardır. Bu meselenin çözümünü savaşa girmemek için ertelemek ondan vazgeçmek anlamına da gelmemelidir. Daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana tehir etmek olarak da düşünülebilir.

Trakya'da ise, Bulgar sınırı 1913'te Balkan Savaşı sonrası yapılan İstanbul Andlaşması ile belirlenen şekilde tescil edilmiştir. Yunan sınırı da Balkan Savaşı sonrası

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara, 1982, s.191

³⁰ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 33,43

belirlenen biçimdedir. Meriç Nehri sınır kabul edilmiş ve artı olarak Karaağaç Bölgesi Türkiye'ye verilmiştir. Bu durumda Batı Trakya da Misak-ı Millî sınırları dışında kalmıştır. Ancak Batı Trakya Balkan savaşı sonrası Türk idaresinden çıkmıştı. Batılı ülkelerin baskıları sonucu Osmanlı idarecileri kendiliklerinden, “*Meriç Nehri'nden daha doğuya çekilmeyiz*” şeklindeki ifadeleriyle bu sınıra razı oldukları izlenimini vermişlerdi. Lozan'da, bölgede yaşayan Türklerin azınlık statüsü tescil edilmişti. Ayrıca Adalardan Çanakkale Boğazı'nın güvenliğiyle doğrudan ilgili olan Bozcaada, Gökçeada ve Tavşan Adası Türkiye'ye verilmiş, Ege adalarının diğerlerinin Balkan Savaşı sonrası durumu teyit edilmişti.

Boğazlar bölgesindeki kesin hakimiyetimiz ise, 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Lozan Andlaşması imzalandığı sırada İstanbul ve Boğazlar Müttefiklerin kontrolü altındaydı ve Türkiye'ye baskı yapmak için kullanılmaya çalışılıyordu. Bu konuda Lozan'a ek bir andlaşma(14 sayılı andlaşma) yapılmış ve Boğazların statüsü belirlenmiştir. Buna göre; tartışılan üç tezden (1-İngiltere başkanlığında İtilaf Devletleri Boğazların statüsünün Sevr'deki gibi olmasını isterken, Türkiye'nin güvenliği için bazı garantileri kabul ediyorlardı. 2-Rusya ise Türkiye'nin Boğazlardaki kesin hakimiyetini ve Karadeniz'e tüm savaş gemilerinin girmemesinin sağlanmasını istiyordu. 3- Türkiye Boğazlardan sınırlı bir geçiş serbestisi ile birlikte buraların Türkiye'nin savunması dahiline alınmasını istiyordu.) yola çıkılarak bir orta yol bulunmuş ve andlaşma imzalanmıştır. Andlaşmaya göre, ticaret gemileri barışta ve Türkiye'nin tarafsız kaldığı savaşlarda tam serbesti ile geçebileceklerdi. Türkiye savaşta taraf ise, tarafsız gemiler düşmana yardım amacı dışında geçebileceklerdi. Savaş gemileri ise, barış zamanında bazı sınırlandırmalarla geçebileceklerdir. Buradaki ölçü Karadeniz'deki deniz gücünün Rusya aleyhine bozulmamasıdır. Boğazlar ve İstanbul bölgesinde Türk hakimiyetini veya Misak-ı Millî hedeflerini zedeleyen asıl unsur bu bölgede oluşturulan Uluslararası Komisyon ve O'nun yetkileridir.³¹ Bu çerçevede Boğazların serbestliğini sağlamak için, Boğazların her iki yanında, en çok 20 km.ye kadar genişleyebilecek olan toprak şeridi ile, Ege ve Marmara Denizi'ndeki bazı adalar askersizleştiriliyordu. Türkiye'nin güvenliği ve Boğazların serbestisi tehlikeye girerse Milletler Cemiyeti bu tehlikeyi önlemeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca, Boğazlardan uçuş da bu şartlara bağlıydı ve Boğazların daraldığı noktalarda 5 kilometrelik bir şerit üzerinden uçuş iznine sahip olunuyordu. Silahsızlandırılan bu bölgelerde ve Adalarda hiçbir istihkam, topçu tesisi ve deniz üssü bulunmayacaktı. Buralarda güvenliğin sağlanması için ancak, silahları top olmaksızın, tüfek, tabanca, kılıç ve her yüz asker için dört hafif makineli tüfek ile sınırlı kalacak ve polis ve jandarma kuvvetinden başka silahlı kuvvet

³¹ Rahmi Doğanay, **Milli Mücadele'de İtilaf Devletlerinin Karadeniz'deki Faaliyetleri**, T.İ.T.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.262

bulunmayacaktı.³² Bu rejimi yürütecek olan Boğazlar Komisyonu'ydu ve başkanı Türk olacaktı.

Görüldüğü gibi Boğazlar konusunda yukarıda bahsedilen görüşler arasında bir orta yol bulunmuştur. Bu durum yine daha önce belirtildiği gibi Türkiye'nin bölgedeki hakimiyeti açısından tam bir hakimiyeti kapsamamaktadır. Ancak, 11 Nisan 1936'da Türkiye'nin "Lozan'ın imzalandığı dönemdeki şartların değiştiği, Lozan'ın da güncelleştirilmesi gerektiği ve Türkiye'nin güvenliği açısından bazı endişelerini giderecek bir şekilde sokulması gerektiği" ifadesiyle Lozan'da imzası bulunan önde gelen dokuz devlet temsilcisine başvurması sonucu 22 Haziran-22 Temmuz 1936 tarihleri arasında konferans toplanmış ve 9 Kasım 1936 tarihinde Montreux Andlaşması yürürlüğe girmiştir. Bu Andlaşma ile Boğazlar ve İstanbul'da bugünkü statü sağlanmış ve Türkiye'nin bölgedeki hakimiyeti kesinleşmiştir.

Misak-ı Milli'nin siyasi ve ekonomik açılardan da tam bağımsız bir Türk devletini hedeflediğini biliyoruz. Kapitülasyonlar, Borçlar, ve azınlıklar gibi konuların da coğrafi sınırlar kadar önemli olduğu kesindir. Kapitülasyonların kaldırılması, borçlar konusunda Türk tezinin kabulü ve azınlıklar tabir edilen unsurların mübadele yoluyla halli, Türkiye'nin üniter bir yapı olarak kabulü ile Lozan'da Misak-ı Milli hedeflerine ulaşılmıştır. Türk delegasyonu Lozan'da bu konularda da çok yönlü bir politika izlemiştir. Kapitülasyonlar konusunda karşısına aldığı Amerika'nın imtiyazlar konusunda taviz vererek desteğini sağlamış, Osmanlı borçlarını kısmen kabul ederek Fransa'nın gönlünü hoş tutmuş, Musul Meselesi'nin ilk aşamasında İngiltere'nin prestijini korumasına imkan vermiştir. Buna karşılık Batı, Milli nitelikli yeni Türk devletinin bağımsızlığını, Misak-ı Milli sınırlarını (Musul hariç) ve kapitülasyonların kaldırılmasını onaylamıştır.³³ Azınlıklar ve Patrikhane konusunda hedef topyekün mübadele ve Patrikhanenin İstanbul'dan Türkiye dışına çıkarılması iken, İstanbul'daki Rumlar ve Patrikhane burada kalmıştır. Patrikhanenin son zamanlardaki bir takım faaliyetleri de bu konuda bazı rahatsızlıklar vermektedir. Lozan Andlaşması'nı bu açıdan ele aldığımızda da Sevr'e göre Batı; "en fazla kar" ilkesinden "en az zarar" noktasına gelmiştir.

Sonuç olarak; Lozan Andlaşması Misak-ı Milli açısından eksik olmakla beraber, o günün şartları içinde mümkün olanın en iyisi olarak değerlendirilebilir. Yine Misak-ı Milli İstiklal Savaşı'na endekslenmiş bir hedef de değildir. Zaman ve şartlara göre bu Milli amaca ulaşılması konusunda, İstiklal Savaşı sırasında azami mücadele yapılmış, Milli Mücadele ile cephede elde edilebilen başarı ile yetinilsin şeklinde bir anlayış olmamıştır. Ya da ulaşılamayan hedeflerde silaha müracaat edilmemiş, beklenmiş, hedefin bazı kısımlarına daha sonraki yıllarda ve özellikle Atatürk döneminde müsait

³² İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.140-145

³³ Osman Ulagay, **Amerikan Basımında Türk kurtuluş Savaşı**, İstanbul,1974, s.19-20

şartlar oldukça bu fırsatlar değerlendirilmeye çalışılmış sulh yolu ile hedeflere ulaşılmıştır. Hatay Meselesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve hatta Kıbrıs olayı bu anlayışın somut örnekleridir.

KAYNAKLAR

- Fahir Armaoğlu, “Tarihi Perspektif İçinde Misak-ı Milli’nin Değerlendirilmesi,” **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998
- İlker Alp, “Misak-ı Milli”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998
- K. Atatürk, **Nutuk**, İstanbul, 1981, C.III, ve V
- Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, Ankara, 1981, Belge No:90
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.III, ve C.V Ankara, 1981
- Mesut Aydın, **Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları**, Malatya, 1997
- Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara, 1982
- Rahmi Doğanay, **Milli Mücadele’de İtilaf Devletlerinin Karadeniz’deki Faaliyetleri**, T.İ.T.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992
- Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981
- İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Ankara, 1998
- Nejat Kaymaz, “T.B.M.M.’inde Misak-ı Milli’ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu II”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Eylül 1985
- Mustafa Öztürk, “TBMM’nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misak-ı Milli Haritası)”, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 2000
- Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika II**, Ankara, 1991
- İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Ankara, 1989
- Osman Ulagay, **Amerikan Basımında Türk kurtuluş Savaşı**, İstanbul,1974
- Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, İstanbul, 1991, C.II,ve.III,
- TBMM Gizli celse zabıtları**, Ankara, 1985, , C.II, C.III, C.IV
- Refik Turan, “Misak-ı Milli ve Atatürk’ün Lozan Sonrası Hedefleri”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**,” Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998
- Durmuş Yılmaz, Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Kuruluşu”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 295-304, ELAZIĞ-2001

ORTAÇAĞDA TİCARİ MÜESSESELER (BANKALAR, BİRLİKLER, ŞİRKETLER) *Trade Companies in Middle Age (Banks, Firms, Comparisons)*

Sezgin GÜÇLÜAY*

ÖZET

Ticaret, insanlık tarihi ile başlamış ve ticaretin ortaya çıkışından insanlık tarihinin gelişimine paralel bir gelişme kaydetmiştir. Zira ilkel şartlarda birkaç ilkel insanın yaptığı trampadan yani bir malı başka bir mal ile değiştirerek ihtiyaçlarını temin şeklinden çok boyutta gerçekleşen ve dünyayı kucaklayan günümüz ticaretine uzanan bir seyir takip etmiştir.

Bu seyir içerisinde, yeni müesseseler ticari hayata geçirilmiştir. İşte bu makalemizde XI.-XIV. yy'larda bu müesseseleri, yani bankalar, şirketler ve birliklerin ortaya çıkışı, gelişimi ve ticarete olan etkisini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler : Bankalar, Şirketler, Birlikler

ABSTRACT

Trade, started with the appearance of humanity and has followed a parallel path to that of mankind. It has evolved from the trampa, which was the means of goods exchange, developed by several primitive people under some primitive conditions, to today's large scale trade embracing all the nations worldwide. Durins this transition, very many foundations have appeared in the world of commerce. In our article we have tried to work out the influence of these foundations, the banks, firms and corparations, on the trade, especially between the XI - XIVth centuries.

Key Words : Banks, Firms, Corparations

*. Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ

GİRİŞ

Ticaret, insanlık tarihiyle birlikte başlamış ve ticaretin ortaya çıkışından insanlık tarihinin gelişimine paralel bir gelişme kaydetmiştir. Zira birkaç ilkel insanın yaptığı trampadan yani bir malı başka bir mal ile değiştirerek ihtiyaçlarını temin etme şeklinden, çok geniş boyutta gerçekleşen dünyayı kucaklayan günümüz ticaretine uzanan bir seyir takip etmiştir.

Bu gelişim sürecinde, iç ticaret dediğimiz ülke sınırları içinde gerçekleşen ticari faaliyetlerin yanı sıra, ülke dışına çıkılarak başka coğrafyalara yönelik yapılan ve dış ticaret dediğimiz ticari faaliyetler oluşmuştur. Yani bireyler arasındaki iş bölümü sonucu, küçük çaplı köyler arasındaki komşuluk ticareti ile yakın pazarlar arasındaki ticari ilişkinin yanı sıra, daha uzun mesafeleri içine alan, farklı iklim ve kaynaklara sahip olan coğrafyalar arasında yapılan şehirler ve uluslararası ticaret olarak gelişmiştir ¹. Böylece ticari faaliyetlerin sınırı ve boyutu genişleyerek devam etmiştir. Bu gelişimde paranın icadının payı hiç şüphesiz ki çok büyük olmuştur ².

Bu çalışmamızda ele aldığımız dönem olan XI.-XIV. yy'lar Ortaçağ ticari girişimleri çok geniş bir ölçek ve kalıp yelpazesi içinde yer almışlardır. Bir uçta satıcı küçük bir dükkancı veya kendi ürünlerini satan bir zenaatkar bulunmaktadır. Diğer uçta ise büyük ölçekli uzun mesafe ticareti ve bankacılık yapan, kral ve papalarla büyük mali işlemlere girişen büyük firmalar yer almaktadır ³.

BANKA

Paranın icadıyla birlikte alış-verişler daha pratikleşmiş, ticarete konu olan ürünlerin sayısında da büyük bir artış olmuştur. İşte paranın icadıyla ticari faaliyetler daha yoğunlaşmış, kolaylıkla M.Ö. 2000 yıllarında gelişme göstermesiyle bankacılık işlemleri de gündeme gelmeye başlamıştır. Bankacılık işlemlerinin özellikle Hellenizm döneminde inkişaf ettiği görülmektedir ⁴. Zira ilk bankacılar tezgahların arkasında oturarak para mübadelesi yapan kişilerdi. Kısa bir süre sonra yeni para birimlerinin ortaya çıkmasıyla yeni işlemler de buna paralel olarak gelişmiştir. Bu bankalar para ve altınların bırakıldığı

¹. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş), Ankara, 1985, s. 141.

². İlk para Lidyalılar tarafından M.Ö. 640 / 630 yıllarında elektron denilen altın ve gümüş karışımı olan beyaz altından basılmıştır (Makrizi, *Eski ve İslam Paraları* (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul, 1946, s. 6; Heradot, *Heradot Tarihi* (Çev. Müntekim Ökmen - Azra Erhat), İstanbul, 1973, s. 56; Veli Sevim, "Lidyalılar", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II*, İstanbul, 1982, s. 256.

³. Herbert Heaton, *a.g.e.*, s. 159.

⁴. A.M.Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971, s. 467.

güvenli yerler olmanın yanı sıra ödünç para verme, hesaptan hesaba aktarma gibi işlemleri de yapmaktaydı ⁵. Bankalar zamanla küçük yerlere dahi yayılarak bunların da bağlı olduğu Merkez Bankaları oluşmuştur.

Roma İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında ise, Yunanistan'dan gelen sarraflar ticaret meydanlarında çeşitli ülkelerin paralarını bozuyorlardı. Romalılar bunların çalışmasına müsaade ettikleri gibi fazla gecikmeden onlar da bu mesleğe el atmışlardır ⁶. Romalılar, yeni yerlerin fethiyle birlikte, buralarda yani ihtiyaçların karşılanması ve yeni işlerin ifa edilmesi, banka işlemlerine hız kazandırmıştır. Yeni fethedilen ülkelerin sömürgeleştirilmesi bankacılık olayını çabuklaştırmıştır. Bankacılar ticaret merkezinin yakınına kurdukları dükkanlarda, taşradan gelen insanlara çoğunlukla % 12 bazen de % 48 oranında faizle ödünç para verirlerdi. Paranın çok olduğu Roma'da ise bu oran % 4'e kadar iniyordu ⁷. Oldukça karlı bir iş olan bankacılığa M.Ö. II. yüzyıldan itibaren yoğun bir talep olmuştur ⁸. Kurulan bankaların yönetici ve üyeleri bulunup, bunların konumları sahip oldukları hisse oranına göre belirlenmekteydi ⁹.

Aslına bakılırsa Eskiçağ'da banker olarak isimlendirilen kişiler banker olmayıp kanaatimizce bunlar zaruretlerin veya talebin ortaya çıkardığı bir iş kolu idi. Yani bir ticaret olup, bunlar paranın ticaretini yapmaktaydılar.

Yani Eskiçağ'da bankacılık denilen işlem, aslında para ticaretinden başka birşey olmayıp, ancak her halükarda belli ticaret merkezlerinde para ticaretinin yapılması mübadeleyi kolaylaştırdığı gibi ticaretin hızlanmasını, akışını ve ödeme kolaylığını sağlayan önemli bir müessese olmuştur.

Bu usul bütün İlkçağ boyunca devam etmiş, Ortaçağ'a gelindiğinde ise bankacılık işlemlerinde bir adım daha ileriye gidilmiştir. Ortaçağ bankacılığının esasını ödünç para verme işlemi oluşturmaktaydı. Bu dönemde bankacılık işlemlerini sarraf adını verdiğimiz kişiler yapmaktaydı. Sarraflar bahsettiğimiz dönemde pazar ve panayırılarda yerleşerek, her ülkenin değişik değerdeki sikkelerinin ağırlığını ve içindeki gümüşün kaç ayar olduğunu tespit eder ve bunların değişimini yapardı. Ayrıca sarraflar kişilerin borçlarını öder, kredi mektuplarını değerlendirir veya borç para verirdi ¹⁰. Bu açıdan bakıldığında

⁵. G. Lefrance, *Histoire du Commerce*, Paris, 194, s. 23.

⁶. H. Sahillioğlu, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 30.

⁷. G. Lefrance, *a.g.e.*, s. 23.

⁸. Roma'da sivil yönetim ve askeri komutanlıklardan uzaklaştırılan şövalyeler kendilerini bu işe yöneltmişlerdir. Şövalyeler finans şirketleri kurarak günümüzdeki büyük şirketlerin özelliklerini içeren, halka açık şirketlerde, cari işlemler ve tahvil işlemleri yapmışlardır.

⁹. G. Lefrance, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁰. C. Seginobas, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960, s. 157; Leo Humberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çev: Murat Belge), 3. Baskı, Ankara, 1982, s. 31-

sarraflar aynı zamanda borç para vermek yoluyla fazla sermayesini değerlendiren bir tacir idi. Yani Ortaçağ sarrafı faizci ve aynı zamanda da bir tacir idi ¹¹. Böylece o dönem panayır ve pazarları ticaret işleminin yanı sıra mali işler bakımından da hizmet vermekteydi ¹².

1.1. Bankacılık İşlemleri

Ortaçağ'da, ticaret alanında meydana gelen gelişmeler, bankacılık işlemlerinin gelişmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde gerek Avrupa'da ve gerekse Bizans ve İslam dünyasında yapılan ticarete nakit para taşıma oldukça riskli aynı zamanda da pratik değildi. Zira kara ve denizde eşkiyalık ve korsanlık hareketleri kol gezmekteydi ¹³. İşte bu riski ortadan kaldırmak ve ticari işlemleri daha kolaylaştırması açısından sarraflar çek, havele (poliçe) işlemlerini keşfetmişlerdir ¹⁴. Havele işleminde, parasını bir banker nezdinde yatıran müşteri bir mektup alarak, bunu bu bankerin başka bir şehir veya ülkedeki görevlisine ibraz ederek mektupta yazılı olan meblağı tahsil edebilmekteydi ¹⁵. Bu işlemlerin Avrupa ve İslam dünyasında yaygın olduğunu, Anadolu Selçuklularından önce dahi bu işlemlerin yapıldığı bilinmektedir ¹⁶. Nitekim hükümdarlar ve büyük sermayedarlar Bağdat, İsfahan, Rey, Harezm (Gürgenç), Saksın (eski bir Bulgar-Hazar şehri) ve Sivas gibi devrin büyük ticaret merkezlerinde, kendilerinin gönderdiği 100.000-200.000 dinarlık havalelerle mübayaalar yapabiliyorlardı ¹⁷.

Zaten İslam ve Selçuklu dünyasında yaygın olan bu ticari usul ve işlemlerin buradan da özellikle XI. ve XII. yy.'larda Batı dünyasına yayıldığı bilinmektedir ¹⁸. Mesela Suftâce dediğimiz, nakil zorluğu ve tehlikelere karşılık belirli bir kâr karşılığında para verme, kredi mektubu ve poliçe manasında kullanılan bu kelime, Farsça'dan Sıfta kelimesinden gelmektedir. Yine "Çek" kelimesi de Arapça'ya "Şakk" şeklinde girmiştir. Berât, hüccet ve temessük tezkeresi manalarından sonra ticari mânasına almıştı ve

32.

¹¹. Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 1983, s. 104.

¹². Leo Humberman, *a.g.e.*, s. 31.

¹³. L. Güçer, *İktisat Tarihi Ders Notları*, İstanbul, 1976, s. 89; E. Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁴. Shepord B. Clough, *Uygurluk Tarihi* (Çev. Nihal Ünal), İstanbul, 1965, s. 165; L. Güçer, *a.g.e.*, 89.

¹⁵. C. Seignobos, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁶. Sultan Berkıyruk, Türkistanlı Hanefi Ömer ile Halepli Şi'i Ali adında iki sermayedar (bâzırgân)'a olan borçlarından birini mâliye Nazırı Mecd'ül-Mülk vasıtasıyla devlet hazinesinden nakden ödenmesini, diğerini de bir şehre havele yapılmasını emretmiştir (Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965, s. 277).

¹⁷. O. Turan, *a.g.e.*, s. 278; M.A. Köymen, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 65, Mayıs 1992, s. 25.

¹⁸. A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 113.

Haçlılar vasıtasıyla da Avrupa ve Avrupa dillerine ve iktisadına girmiştir ¹⁹. Daha sonraki dönemlerde Osmanlılar'da da Süfteceleri görmekteyiz ²⁰.

1.2. Kredi usulleri

Bankacılık, çek ve havale senetlerinin meydana çıkması, ticaret hacmi ve işlemlerin büyümesi, para iktisadiyatının ve sermayenin ilerlemesi ile ilgiliydi ²¹. Para iktisadının ilerlemesi para ticaretini de beraberinde getiriyordu. Şöyleki, bu dönemde borç alma ve borç verme işlemleri yaygınlaşarak, bu ilişki sade vatandaştan, devlet adamlarına, hatta din adamlarına (papa) kadar uzanıyordu. Krediler kısa, orta ve uzun vadeli olup, bunla gıda, kumaş, çeşitli malzeme veya lüks harcamalar için "tüketim kredileri" olarak alındığı gibi, üretim veya ticaret finansmanında kullanılmak üzere "sermaye kredisi" olarak da alınabiliyordu ²².

Bu dönemde şahısların yanı sıra Avrupa'da dini kuruluşlardan kiliseler de kredi vermekteydiler. Krediye karşılık güvence olarak toprak, değirmen, gelir getiren kaynaklar kabul ediliyordu. Şayet borç zamanında ödenmeyecek olursa bunlara ipotek konuluyordu. İşte şahıslara verdikleri kredilerin zamanında ödenmemesi neticesinde, kişilerin mallarına el konulduğu, bu yüzden de kiliselerin mülklerini artırdığı bilinmektedir. Kredi işlemlerini köylerde papazlar dahi yapmaktaydılar. Fakat bu dinsel kuruluşlar XIII. yy'dan itibaren yalnızca çok ender durumlarda borç para veriyorlardı ²³. Yalnızca Templer Tarikatı ²⁴ Doğu Hıristiyanlığı ile olan ilişkileri nedeniyle XIII. yy boyunca gerçek bir mali güç olmayı başarabilmiştir. Yalnız en önemli kredi kurumları hiç şüphesiz ki bankerlerdi ²⁵. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, gerek İslamiyet ve gerekse Hıristiyanlık para ticaretinin esası olan faize karşıydı. Fakat buna rağmen İslam ve Hıristiyan

¹⁹. O. Turan, *a.g.e.*, 278; Herbert Heaton, *a.g.e.*, s. 173; Mehmet Kemal, *Tarih-i Ticaret*, İstanbul, 1920, s. 72.

²⁰ Bu konuyla ilgili bilgi için bkz., Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabü'l-Kadı ve "Süfteciler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, C. XIII, S. 103, Haziran 1973, s. 141.

²¹. O. Turan, *a.g.e.*, s. 282.

²². H. Heaton, *a.g.e.*, s. 175.

²³. H. Pirenne, *a.g.e.*, s. 100.

²⁴. Templer Tarikatı, 1197 yılında Kudüs şehrinde Fransız Şövalyesi Hgues de Payns ve birkaç arkadaşı tarafından kurulmuştu. Başlangıçta "İsa'nın yoksul şövalyeleri" adını aldılar ve aziz Augustinus mezhebini benimsemişlerdir. Filistin'in güvenliğini sağlamayı amaç edinmişlerdi. Kudüs Kralı II. Baudin (1118-1131) onları eski Süleyman tapınağı yakınındaki bir saraya yerleştirmiştir. Bu tarikat 1128 yılında resmen onaylanmıştır ve sert kurallara bağlanmıştır. Bunların üyeleri şövalyeler, soylular, rahipler ve papazlardan oluşuyordu. Bunlar saldırı ve yağma hareketleriyle zamanla muazzam servet kazanmışlar, papalara, prenslere ve soylu kişilere faizle para ödünç veriyorlardı. Bunlar zamanla çığırından çıkıp tehlike arzlemeye başlayınca Fransa Kralı Güzel Filip (1289-1314) bunları ve Fransa'daki bütün şövalye kuruluşlarını ortadan kaldırmıştır (Neşat Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K.Y., Ankara, 1989, s. 77).

²⁵. H. Heaton, *a.g.e.*, s. 175-176.

dünyasında iktisadi zaruretler yüzünden faizle ödünç para alıp verme mali sermayeyi işletme gibi işlemler yapılmaktaydı ²⁶. Yine muhâtaraya yani kazançtan pay alma şartıyla ödünç para verme usulü, İslam dünyasında uygulandığı gibi Avrupa'da da kilisenin direnci kırılarak uygulanmaya başlamıştır ²⁷.

İslam Alemi'nde ve Avrupa'da kişilerin yanı sıra devlet adamları ve Kilise kişilere para verdiği gibi, kendileri de bankalardan borç para alıp, buna karşılık vilayetlerin vergilerini kâr (faiz) ilavesiyle iltizama verdikleri bilinmektedir. Avrupa'daki bankaların gelirlerinin de büyük kısmını vergiler oluşturmaktaydı. Bankalar bu gelirlerini şubeler vasıtasıyla alıyor ve papanın hizmetine sunuyorlardı ²⁸.

Bu dönemde madeni para geçerli olduğundan bütün devletlerin paraları her yerde geçerliydi. Çünkü madeni para rejimlerinde paranın kıymeti itibarı (nominal) değil, gerçek (reel)'dir. Her paranın kendisi bir değer ifade ettiğinden paraların dini, milliyeti veya menşei önemli değildi. Bu bakımdan bütün Akdeniz havzasındaki ülkelerde, hemen hemen bütün ülkelerin paralarını bulmak mümkündü. Batılı devletlerin veya Doğulu devletlerin paraları tedavül ediliyordu.

Böylece banka ve bankacılık işlemleri sayesinde ticaret ve ekonomi bu dönemde daha gelişmiş, böylece yeni çağlara gelindiğinde daha geniş boyutlu ticari faaliyetler ve ticari işlemler gündeme gelmiştir.

2. BİRLİKLER

Ticari işlemlerin ve ticaretin gittikçe gelişmesi beraberinde bu faaliyetin daha organize ve daha güvenli yapılması gereğini doğurmuştu. Tüccarların can ve mal güvenlikleri herşeyin başında gelmekteydi. Çünkü bunlar sürekli tehlikeler ve korsanlık hareketleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Bunlar şahıs olarak bu tür tehlikelere karşı daha güç veya hiç mücadele verememekteydiler. İşte bunun için tüccarlar bir araya gelerek kardeşlik cemiyeti adını verdikleri birlikler kurmuşlardır ²⁹. Bu tür birliklerin gerek Ortadoğu'da, gerek Anadolu ve gerekse Avrupa'da kuruldukları görülmektedir. İşte bunlardan en meşhuru olan ve konuya açıklık getirmesi bakımından Avrupa'da kurulan Gild ve Hansa birliklerini örnek verebiliriz. Gild ve Hansa birlikleri ticari faaliyetleri bir

²⁶. Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika", *Belleten*, C. XVI., S. 62 (Nisan 1952)'den ayrı basım, Ankara 1952, s. 251.

²⁷. Shepard B. Clough, *a.g.e.*, s. 166; Ali Mazaheri, *Ortaçağ Müslümanları'nın Yaşayışı*, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, 1972, s. 370-371.

²⁸. M.A. Köymen, *Ekonomik Hayat*, s. 25; Henri See, *Les Origines du Capitalisme Moderne*, Paris, 1926, s. 14.

²⁹. G. Lefrance, *a.g.e.*, s. 36; E. Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s. 78; Tevfik Güren, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1988, s. 64.

düzen altında ve dayanışma içinde yürütme amacıyla kurulan birliklerdi. Yalnız dikkatimizi çeken husus bu birliklerin iktisadi birlikler olduğu kadar dini birlikler oluşudur. Zira kilisenin kuvveti yüzünde, Hıristiyan'lığın etkisi altında bulunuyor ve bütün kadrosuyla dini tören ve merasime katılıyorlardı ³⁰.

Gildler sadece belirli bir şehir tacirlerinin menfaatini korumak için kurulmuş, bu birliğin üyeleri sadece oturdukları şehirde faaliyet gösteren tüccarlar idiler. Ancak zamanla başka şehirlere ve ülkelere giden tüccarlar için de Hanslar kurulmuştur. Bu birliklerin en büyük amacı, tüccarlar kendi aralarında her hangi bir rekabette eşitsizlik olmadan kârlar ve imtiyazlar elde etmektir ³¹. Zira birliğe mensup olanlardan her hangi birinin iflası durumunda bu kişiye ortak kazançtan tazminat ödüyorlardı. Bu dahi birliğe mensup tüccarlar aralarındaki dayanışmayı en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Bu birlikler fiyatların gelişi güzel artışına müsaade etmiyor, yine gıda maddesini temin eden köylülerin aracılara eline düşmesine mani olunuyordu. Böylece bizzat köylü malını götürüp pazarlarda satabildiği gibi, müstehlike de kendi ihtiyacından fazlasını alamıyordu. Bu prensip ile birlik mensuplarında birinin limana gelen malları toptan ucuza alarak bunları yüksek fiyatlarla parakende satması gibi spekülâtif işlemlerini önüne geçilmiştir ³².

Bu birlikler, Batı ticaret ve ekonomisinde oldukça etkili olmuş ve ticaretin daha organizeli yapılmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu tür tüccar birliklerinin, Anadolu ve Ortadoğu'da da bulunduğu bilinmektedir. Zira Anadolu'da Selçuklular'a baktığımızda ise yine ilk olarak dini dernekler olarak ortaya çıkıp, daha sonradan sosyal ve ekonomik alanlarda da gelişerek gerek ticaret ve gerekse sanat alanında düzeni sağlamak, tüccarlar aralarında dayanışmayı sağlayıp, rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla XII. yy'da kurulan loncalar dikkatimizi çekmektedir ³³. İşte bu loncalardan Selçuklu ve daha sonra Osmanlılar'daki Ahi Örgütü bunların başında gelmekteydi ³⁴. Haçlı Seferleri'yle de, XII. yy.'da Avrupa'ya Türk, Kuzey Afrika ve Müslüman aleminden pekçok müessese geçmiştir. Özellikle de İstanbul'da IV. Haçlı Seferi ile kurulan Latin

³⁰ E. Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

³¹ G. Lafrenc, *a.g.e.*, s. 36; G. Köhnen, *a.g.e.*, s. 78; S.B. Clough, *a.g.e.*, s. 166-167.

³² E. Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s. 83.

³³ Neşet Çağatay, *a.g.m.*, s. 80-81.

³⁴ Ahi Evran Anadolu'ya geldiğinde ilk önce Kayseri'ye gelmiş ve ilk Ahi teşkilatını burada kurmuştur. Ahi Evren toplumun mutluluk ve refahı için sanat ve sanat kollarının yaşatılması gerektiğini savunmaktaydı. Bunu sırf savunmakla kalmayıp uygulamaya da geçirip erbabının belli bir yere toplanarak burada sanatlarını icra etmelerini yani kooperatifleşmelerini de örgütlüyordu. İlk olarak Kayseri'de bu teşkilatın kurulmasında hiç şüphesiz ki buranın önemli bir yol şebekesi üzerinde bulunması ve önemli bir ticaret merkezi olmasıdır (Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya, 1991, s. 152-154).

İmparatorluğu (1204-1261) döneminde Selçuklularla çok yakın temasa geçen Avrupalılar Anadolu'da o dönemde kurulu olan Ahi Teşkilatı'ndan etkilenmişlerdir. Neticede ise Avrupa'da kurulan Hansa ve Gild gibi tüccar birliklerinde Doğu etkisi önemli ölçüde olmuştur³⁵.

Tüccar loncaları, esnaf loncaları gibi üyeler arasındaki dayanışmanın yanı sıra, buralar adeta birer eğitim merkezi konumunda idi ve özellikle de mesleki eğitime önem veriliyordu³⁶.

Görüldüğü gibi bu dönemde isimleri farklı da olsa gerek Ortadoğu'da ve gerekse Avrupa'da kurulan bu birlikler ekonomi alanında olduğu gibi sosyal hayatta da önemli rol oynamışlardır. Neticede daha organizeli dayanışma içinde ve daha geniş boyutlar da ticaretin yapılmasına zemin hazırlamış, ticareti ve tüccarı desteklemişlerdir.

3. ŞİRKETLER

Ortaçağ'da sermaye ve emeğin birleştirilmesiyle daha rahat ve daha geniş coğrafyaları içine alan ticari faaliyetlerin yapılmasını sağlayan bu şirketlerin, daha ziyade ortaklık şeklinde olduğu görülmektedir. Yani bu dönemde ticaret adına henüz çok büyük şirketlerin kurulmadığı gözlenmektedir. Bu dönemde şirket diyebileceğimiz şey bir nevi ortaklıktır. Sadece bir kişinin sermaye ve emeğiyle yapılamayacak ticari faaliyetlerde iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek oluşturdukları ortaklıklardır. Ortaçağ'daki bu tür ortakların gerek Ortadoğu ve gerekse Avrupa'da aynı özellikleri arzetmekteydi. Öncelikle İslam Dünyası'na bakacak olursak; İslam dünyasında iki tür bir ortaklığın olduğu görülmektedir. Bunlardan biri "Mufavade Şirketleri" denilen değişik oranda sermaye koyan birçok kişi bir araya gelip, bunun işletmesi bir veya birkaç kişiye bırakılırdı. Sonradan da elde edilen kâr veya zarar hep beraber paylaşıldı³⁷.

Bu tür ortaklıkların örneğini Batı'da da görmekteyiz. Ortaklardan biri sermayeyi ortaya koyarken, diğeri ise emeğini ortaya koymaktadır³⁸. Bu ortaklıkta sermayesini bırakan kişi sermayeyi riske atarken, emeğiyle katılan ise, gideceği yolculukların tüm tehlikelerini göze alarak, hayatını tehlikeye atıyordu. Eğer kurulan bu ortaklık başarıya ulaşırsa, yatırımcı kârın 3/4'ünü, ticaret yapan da 1/4'ünü alabilmekteydi³⁹.

İkinci tür ortaklık ise, deniz ortaklığı dediğimiz ve yarı yarıya paylaşma olan bu

³⁵ N. Çağatay, *a.g.e.*, s. 71.

³⁶ G. Köhnen, *a.g.e.*, s. 72.

³⁷ Suph es-Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri* (Çev: İbrahim Sarmış), İstanbul, 1983, s. 298.

³⁸ İtalya'da bu ortaklık şirketine "Cammenda" adı verilmekteydi.

³⁹ H. Heaton, *a.g.e.*, s. 161.

uygulama özellikle XII. yy'da Cenova ve Venedik'te iyi bilinir bir hale gelmiştir ⁴⁰. Kara ticaretiyle uğraşan şirketler, deniz ticaretiyle uğraşan şirketlere göre daha yavaş gelişmişlerdir ⁴¹. Buna göre tüccar sermayesinin bir bölümünü, genelde üçte birini sağlamaktadır. Emeğin karşılığı olarak kârın 1/4'ünü almakta, ayrıca sermayesi ona, koyduğunun 1/3'ünü veya toplam sermayesinin 1/4'ünü getirmektedir. Toplam kazancı böylece toplam yatırımın yarısı olmaktadır ⁴².

Bahsettiğimiz bu ortaklıklar küçük ölçekli ve geçici ortaklıklardır. Bu ortaklıklar bir defaya veya tek bir ürünün ticaretine yönelik olabildiği gibi, çabuk kurulup çabuk bozulabilecek ortaklıklardır. Daha sonradan gerçek ortaklık diyebileceğimiz küçük bir insan grubu ve emeklerini bir araya getirerek kurdukları ortaklıklardır ⁴³. Ortaklardan bazıları merkezde kalıp oradaki işleri yürütürken, diğerleri ise seyahat veya başka yerlerdeki şubeleri yönetmekteydiler ⁴⁴.

Gerçek ortaklıkların daha ziyade aile şirketleri diyebileceğimiz şirketlerin kurulmasıyla daha gerçekçi ve daha sürekli olmuşlardır. "Bireycilikten" "aileciliğe" yönelinerek kurulan şirketler sayesinde büyük aileler ortaya çıkmıştır ⁴⁵. Bu aileler özellikle Avrupa'da ekonomik alanlarda olduğu kadar politik alanda da söz sahibi olmuşlardır ⁴⁶. Dönemin şartları gereği sermaye gruplarının çeşitli ölçekte kurulan şirketlerin ortadoğu'da da bulunması tabiidir. Çünkü ekonomik şartları her yerde aynıdır.

Bu tür ortaklıkla ilgili örnekleri Selçuklular döneminde de görmekteyiz. Nitekim çok ortaklı birçok şirket kurularak, şirketler ortaklarına kâr veya faiz ödemekteydiler. Moğol hakimiyeti devrinde de bazı Moğol hanları, hatunları ve nayonları bu şirketlere ortak olmuş, kâr ve faiz almışlardır ⁴⁷.

Şirket diyebileceğimiz bu ortaklıkların gerek Ortadoğu ve gerekse Avrupa'da her ne kadar isimleri farklı da olsa işlev olarak aynı olup, mevcudiyetlerini devam ettirdikleri, bu çaplı ticari faaliyetlerin yürütülmesini sağladığını görmekteyiz.

⁴⁰ H. Heaton, *a.g.e.*, s. 162.

⁴¹ H. Pirenne, *a.g.e.*, s. 101.

⁴² H. Heaton, *a.g.e.*, s. 162; Halil Sahillioğlu, *a.g.e.*, s. 111.

⁴³ Bu ortaklığa sosyate (Societe) denilmektedir

⁴⁴ H. Heaton, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁵ Bazı aile şirketleri, Ortaçağ'ın büyük iş isimleri arasında yer almaktadırlar. 1300'lerde "Bardi" şirketinin 15 üyesi mevcut olup, bunların 10 tanesi aynı aileye mensuptu ve 1331'de bunları şirketin 58 payından 37 tanesine sahiptiler. Venedik'te de aynı şekilde aile ortaklığı çok sık rastlanılan geniş ve sürekli bir uygulamaydı (H. Heaton, *a.g.e.*, s. 163).

⁴⁶ H. Heaton, *a.g.e.*, s. 163.

⁴⁷ M.A. Köymen, *a.g.m.*, s. 25; H.S. Selen, *Ticaret Tarihi*, İstanbul, 1956, s. 45; A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 310.

KAYNAKLAR

- Bayram, M., Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya, 1991.
- Clovgh, S.B., Uygarlık Tarihi (Çev: Nihal Ünal), İstanbul, 1965.
- Çağatay, N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, T.T.K.Y., Ankara, 1989.
- Güçer, L., İktisat Tarihi Ders Notları, İstanbul, 1976,.
- Güren, T., İktisat Tarihi, İstanbul, 1988.
- Heaton, H., Avrupa İktisat Tarihi I (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş), Ankara, 1985.
- Heradot, Heradot Tarihi (Çev. Muntekim Ökmen - Azra Erhat), İstanbul, 1973.
- Humberman, L., Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev: Murat Belge), 3. Baskı, Ankara, 1982.
- Kemal, M., Tarih-i Ticaret, İstanbul, 1920.
- Köhnen, G., Dünya Ekonomi Tarihi (Çev: Tunay Akoğlu), İstanbul, 1965.
- Köymen, M.A., "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 65, Mayıs 1992, s. 16-27.
- Lefrance, G., Histoire du Commerce, Paris, 194.
- Makrizi, Eski ve İslam Paraları (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul, 1946.
- Mansel, A.M., Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1971.
- Mazaheri, A., Ortaçağ Müslümanları'nın Yaşayışı, (Çev: Bahriye Üçok), İstanbul, 1972.
- Pirenne, H., Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 1983.
- Sahillioğlu, H., "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabü'l-Kadı ve "Süfteceler", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Ed. O. Okyar - Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, s. 103-144.
- Sahillioğlu, H., İktisat Tarihi, İstanbul, 1989
- See, H., Les Origines du Capitalisme Moderne, Paris, 1926.
- Seginobas, C., Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960.
- Selen, H.S., Ticaret Tarihi, İstanbul, 1956, s. 45.
- Sevim, V., "Lidyalılar", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II, İstanbul, 1982, s. 256-291.
- Suph es-Salih, İslam Mezhepleri ve Müesseseleri (Çev: İbrahim Sarmış), İstanbul, 1983.
- Tabakoğlu, A., Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1994.
- Togan, A.Z.V., Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- Turan, O., "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika", Belleten, C. XVI., S. 62 (Nisan 1952)'den ayrı basım, Ankara 1952, s. 251-260.
- Turan, O., Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara, 1965.
- Zeytinoğlu, E., İktisat Tarihi, İstanbul, 1971.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 305-312, ELAZIĞ-2001

KUDÜS VE TARİH İÇİNDE ALDIĞI İSİMLER

Jerusalem And The Names Given History

Muammer GÜL*¹

ÖZET

Yer adları, üzerinde barındırdıkları kültür ve medeniyetlerin bir ifadesidirler. Medeni gelişmenin temel belirleyici unsuru olan şehir adları da üzerinde barındırdıkları kültür ve medeniyetlerin dili ile ifade edilmişlerdir. Ancak Kudüs gibi bazı şehirler, tarih boyunca hangi toplum tarafından idare edilirlse edilsinler aynı manaya gelen isimler almışlardır.

Kuruluşu MÖ: 3000-1200 yıllarında Kenaniler dönemine kadar giden Kudüs, o dönemde en büyük tanrı olarak kabul edilen SALEM adını almıştır. Daha sonraları şehir, Yerushalayim, Yerusalam, Hierusalem, Ursalem, Yebus, Sion, Ir-Davud, İlya, Medinetü Beyti'l-Mukaddes, Beytü'l-Makdis, Daru's-Salem, el-Kuds vb. isimler almıştır. Tarih boyunca Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi üç semavi dinin kutsal şehri olan Kudüs'ün almış olduğu bu isimlerin büyük çoğunluğunda ortak mana "barış" ve "kutsal" kelimelerine dayanmaktadır. Ancak Kudüs, tarih boyunca kutsallık vasfını korumuşsa da barışı (İslam hakimiyeti ve özellikle Osmanlı Dönemi hariç) hiçbir zaman sağlayamamıştır. O gözyaşı ve zulmün şehri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Salem, İlya, Sion, Şehir.

ABSTRACT

The name of places is an expression that the culture and civilization have been lived on. The city names which origin of basic identification of civilized development, have been expressed by language which culture and civilizations have been liked on as well. But some cities like Jerusalem have been called by the name has the same meaning whichever they have been governed by any societies during history.

Jerusalem, was built from 3000-1200 BC to the time period of Kenanid, has been called the name of SALEM which accepted as the bigged God at the time. After that, the city was called as Yerushalayim, Yerusalam, Hierusalem, Ursalem, Yebus, Sion, Ir-Davud, İlya, Medinet Beyt el-Makdis, Beyt el-Makdis, Daru's-Salem, el-Kuds etc.

The main meaning of the most of these names which given Jerusalem, called sacred city has three celestial religions such as Judaism, Christianity and İslam, is relied on the peace and sacred during history. Although Jerusalem has been called as sacred city during history, it couldn't have lived in peace any time (except İslamic sovereignty and especially the time period of Ottoman). It has been city of tears and oppression.

Key Words: Jerusalem Salem, İlya, Sion, City

* Yrd. Doç. Dr. , Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi / Şanlıurfa.

İnsanlar gibi coğrafyaların ve şehirlerin de ruhları vardır. Coğrafyaların ve şehirlerin ruhları taşıdıkları adlarda saklıdır. Yer adları bir yönüyle üzerinde barındırdıkları kültür ve medeniyetlerin bir ifadesidir. Bir şehir tarih içinde uğradığı istilalar sonucu bir çok farklı kültür ve medeniyetin dili ile tanımlansa bile bazen mana olarak önemli farklılıklar arz etmez. Böyle şehirlere verilebilecek en güzel örneklerden biri Kudüs şehridir. Kudüs , Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi üç büyük semavi dinin kutsal şehri olmuş ve tarih boyunca bazen tarihten silinircesine büyük istilalara uğrayarak bir çok devletin hakimiyetine girmiştir. Kudüs'ün tarihi, bronz çağının (M.Ö: 3000-1200) başlangıç devrelerine kadar gitmektedir. Bu uzun tarihi seyir içerisinde sayısız istilalar sonucu buraya hakim olan milletlerin siyasî, sosyal ve kültürel etkileri ile şehir birçok adlar almıştır.

Kudüs şehri, bronz çağının başlangıç devrelerinde Kenanîler tarafından inşa edilmiştir. Bu dönemde en büyük Tanrı olarak kabul edilen **SALEM** adına bir tapınak yapılmış² ve şehir ulu ilah Salem ismi ile anılmaya başlanmıştır. Kudüs de diğer Kenanî şehirleri gibi bir Kraliyet Şehri idi. En tanınmış kralları ise Kadum Salem, Malkisadek ve Adoni Sadek olarak biliniyordu³. Ahd-i Atik'te de Salem adlı bir şehrin kralından bahsedilmektedir⁴. Eski İbrani paralarında **Yerushalayim** olarak geçen isim, Aramice **Yerushlem**, Süryanice **Urishlem** ve Asurca **Urusalim** şekillerinde geçmektedir.⁵ Görüldüğü gibi Eski Ahit ve bu dönemin kaynaklarında şehrin ismi **Salem**, İbranice **Şalim** köküne dayanmaktadır ki, bugün o **Yeruşalim** olarak okunmaktadır.⁶ Ön ek olan **Uri** ve **Yeru** zaman zaman yer değiştirmektedir. İbranice **Şalim** Arapça **Salem** ile aynı kökten müştak olup⁷; ikisi de barış anlamına gelmektedir⁸.

Grekler zamanında ise bu isim Helenleşmiştir. Yeni Ahit'in IV. Yüzyıl sonunda Hieronymus tarafından yapılan tercümesinde **Hierusalem** ve **Hierosolyma** olarak geçmektedir ve kelime yine **Salem** köküne dayanmaktadır.

1 **Kudüs (Tarihî Belge)**, (Tercüme: Acar Tanlak), Yayınlayan: İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, Ankara, 1988, s. 18; Bülent İplikçioğlu; **Eskiçağ Tarihinin Anahatları-I**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:486, İstanbul, 1990, s.95; Saim Yılmaz, "İslam Tarihinde Kudüs", **Yedi İklim**, S. 75/76, s. 33; A. Haydar Haksal; "Ah Kudüs", **Yedi İklim**, S.75/76, s.22.

³ Von Svenhevin, **Jerusalem**, Leipzig, 1918, s. 68; **Kudüs (Tarihî Belge)**, s. 18.

⁴ **Tekvin**, 14/8.

⁵ M. A. M. , "Jerusalem ", **The Jewish Encyclopedia**, Newyork, Vol. VII, s 119.

⁶ **Yeşu**, 10/1

⁷ İbn Kesir, **Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri**, C. 6, (Çev: B. Karlığa-B. Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988, , s. 2700.

⁸ Mevlüt Sarı, **Arapça - Türkçe Lügat**, İstanbul, 1982, s. 775.

Zira Droysen de Kudüs'ten **Hierosolyma** olarak bahseder⁹. Bu kökene bağlı olarak ismin Islâm kaynaklarında **Yerusalem** ya da **Ursalem** olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁰. Bu iki isim **Şalim (tanrı)'in Şehri**, **Selamet Mülkü**¹¹, **Selamet Mirası**¹², **Barış Şehri**¹³ manalarına gelmektedir.

Kudüs'ün bir zamanlar için **Jebus** olarak adlandırıldığı da görülmektedir¹⁴. Eski Ahit'te Yahuda oğullarının hissesine düşen yerler sayılırken, “*ve sınır Hinnom oğlu deresinden cenuba doğru Yebusi sırtına (O Yeruşalimdir) yükseliyordu*”¹⁵ denilmekte ve şehre **Yebus** ismi verilmektedir. Muhtemelen bu isim o dönemde şehirde oturan **Yebusi** topluluğundan dolayı verilmiş olmalıdır. Ayrıca Ahd-i Atik'de **Hakikat Şehri**¹⁶, **Oholiba**¹⁷, **Sion** ya da **Zion**¹⁸ gibi isimler de zikredilmektedir. Hz. Davud'un şehri almasına kadar **Sion** isminin kullanıldığı ve fetihten sonra da şehre **Davud Şehri**¹⁹ denildiği ve bu ismin kaynaklarda **Ir-Davud** olarak da geçtiği bilinmektedir²⁰. Bu son iki isim önceleri şehrin bir bölümünü tanımlıyorsa da zamanla şehrin genelini ifade etmiştir.

Bütün bunların yanında hahamlar, Kitab-ı Mukaddes'te Kudüs'ün 70 değişik ismini saymışlardır²¹. Şehre verilen isimlerin çokluğu ne olursa olsun, bunlar arasında en yaygın olanı, şehrin Hz. Davud tarafından fethinden M. II. Yüzyıla yani Roma İmparatoru Ælianos Hadriyanus tarafından alınışına kadarki dönemde kullanılan **Urışalim** ya da **Yeruşalim** şeklindedir. İmparator Adriyanus M. 130 yılında Bar Kohba'nın çıkardığı isyanı bastırdıktan sonra bütün Yahudileri şehirden uzaklaştırarak şehri bir Roma kolonisi şeklinde yeniden inşa etti. Şehir

⁹ Droysen, **Büyük İskender**, C. II, (Çev. B. Sıtkı Baykal), MEB, Ankara, 1946, s. 248.

¹⁰ Yakut el-Hamavi, **Mucemu'l Buldan**, C. I, Beyrut, 1410/1990, s. 402; C. III, s. 315; Şemseddin Sami, **Kamusu'l Alam**, C.V, Mihrab Matbaası, İstanbul, 1314, s.3605.

¹¹ M.A.M.; '*Jerusalem*', s.119.

¹² İbn-i Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, C. 6, s.2700.

¹³ **Kudüs (Tarihî Belge)**, s. 18; Matthras R. Hlılg, **The Story of Jerusalem**, F. A. Owen Publishing Company, 1919, s. 4-5.

¹⁴ Saim Yılmaz, '*agm*', **Yedi İklim**, s. 33; Von Svenhevin, **Jerusalem**, s. 68;.

¹⁵ **Yeşu**, 15/8; **I.Tarihler**, 11/4.

¹⁶ **Zekerya**, 8/3.

¹⁷ **Hezekiel**, 23/1 vd.

¹⁸ **II. Samuel**, 5/5 vd. ;

¹⁹ **İşaya**, 1/27 vd. ;2/3-26; 10/24; **II. Samuel**, 5/5 vd. ; M.A.M., '*Jerusalem*' s. 120.

²⁰ M.A.M., '*Jerusalem*' s. 120.

²¹ M.A.M., '*Jerusalem*', s. 129.

onun ismine izafeten **Ælia Capitolina** ismini aldı²². Şehir yaklaşık iki yüzyıl kadar **Ælia (Iliya)** olarak kaldı. İmparator Konstantin döneminde Urışalim ismi yeniden kullanılmaya başlandı. Iliya, zamanın şerefli ismi anlamına geliyordu ve müslümanlar tarafından da 'Kutsal Şehir' anlamında Islâm fethine kadar kullanıldı²³.

İslâmi dönemin başlangıcında şehrin ismi, **Ilya, Medinetü Beyti'l Mukaddes ve Tapınak Şehri** şeklinde geçmekteydi²⁴. Pratikte **Ilya** ya da **Beytü'l Makdis** kullanılıyordu. Ilya bir Roma ismi olmasına rağmen Islâm kaynakları bunun Peygamber Ilyas'a dayandığını ve **Eliyah'ın Evi** ya da **Allah'ın Evi** anlamlarına geldiğini zikretmişlerdir²⁵. Islâm kaynaklarında **Ilya**, şehri inşa eden bir kadın olarak da zikredilmektedir. Bunun yanında **Ilya, Beytü'l-Mukaddes , Beytü'l-Makdis**²⁶, **Mescid-i Aksa**²⁷ gibi genel kullanımlar daha yoğundur. Bu genel kullanımların yanında latince **Palatium** kökünden müştak olup, avlu ya da ikâmetgâh yeri manasına gelen **al-Balat**²⁸ ile **el-Ardü'l-Mukaddes**²⁹, **Darü's-Selam, Medinetü's-Selam** ve **Karyetü's-Selam** gibi isimler de kullanılmıştır³⁰.

²² Guy Le Strange, **Palestina Under The Moslems**,_Beyrut 1965, s. 84 ;A A. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire 324-1453**, Vol. I, Washington-1964 s. 54 ; D. S. Margoliouth, **Caira Jerusalem Damascus**, London-1969, s. 190 ; MAM. , 'Jerusalem', s. 128; **Kudüs (Tarihî Belge)**, s. 19; Buhl, 'Kudüs', **İA**, C. VI. s. 953.

²³ D. S. Margoliouth, **Caira Jerusalem Damascus**, s. 191; **Kudüs (Tarihî Belge)**, s. 19.

²⁴ Shelomo Dov Goitein, 'Al-Kuds', **EI**, Leiden, E. J. Brill, 1978, C. V. , s. 322; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C. I, (Çev. Zakir K. Ugan-A. Temir), Maarif Basımevi, Ankara -1954, s. 236.

²⁵ Shelomo Dov Goitein, 'Al- Kuds', **EI**, C. V. S. 322-3.

²⁶ Yakut el-Hamavi, **Mucemu'l-Buldan**, C. III, s. 311; C.IV, s.592; Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb el-Kâtib el-Ahbarî, **Kitabu'l-Buldan** , (Haz. M. J. de Goeje), E.J. Brill, 1967, s.328; Ebu'l Kasım Muhammed b. Havkal, **Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memâlik** , (Haz. J. H. Kramers), E. J. Brill, 1938, s.171; Şehabeddin Ebi'l Abbas Ahmed b. Yahya, **Mesâlikü'l-Ebsar fi Memâlikü'l-Emsar** (Tahkik: Doratya Kedakolski), Tabu'l-Evvel, Beyrut, 1403/1968, s.123; Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme** , (Çev.Abdülvahab Tarzi), MEB., İstanbul, 1950, s.32; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazurî, **Fütûhu'l Büldan** , (Çev.:Mustafa Fayda), KTBY., Ankara, 1987,s.197-8; Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî, **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, (Haz.: M. J. de Goeje),Leyden, 1927,s.56-58; Ebu Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbeh, **EI-Mesâlik ve'l Memâlik** , Leyden, 1889, s.78; Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ahmed İbn Ebi Bekr el-Benna el-Beşari el-Mukaddesî, **Ahsenü't-Takasim fi Ma'rifeti'l Ekâlîm**, (Editit: M.J. de Goeje), Editio Secunda, Leyden, 1906, s.154; Evliya Çelebi, **Seyahatnâme** , C. XIII, (Türkçeleştiren: Z. Danişman),Yaylacık Matbaası, İstanbul,1969, s. 238; Le Strange, **Palestina Under The Moslems**, s. 84.

²⁷ Ebu Zeyd Abdurrahman b. Haldun, **Mukaddime**, C. II, MEB., İstanbul 1986, s. 252.

²⁸ F. Buhl, "Kudüs", **İA**, C.VI, MEBY., s.953.

²⁹ Goitein, "Al-Kuds", **EI**, C.V, s.323.

³⁰ Goitein, "Al-Kuds", **EI**, C.V, s.323; **Kudüs (Tarihî Belge)**, s. 19.

Muhtemelen Memluklar döneminden itibaren Mekke ve Medine için kullanılan **Al-Harameyn eş-Şerifeyn** ismi Kudüs ve el-Halil şehirleri için de kullanılmış³¹ ve Memluk idârî sistemi içindeki yerini almıştır. Görülmektedir ki, Arapların muayyen bir zamandan beri **al-Kuds** ismini verdikleri bu şehre, eski müellifler umumiyetle **Beytü'l Makdis** ya da **Beytü'l Mukaddes** ismini veriyorlardı. Bu isim İbranice mabed manasına gelen **Bethammikaş** kelimesine dayanmaktadır. Mukaddes Eve delalet eden bu isim, daha sonraları Mukaddes'e delalet eden el-Kuds gibi yalın bir şekle dönüşecektir.

Buraya kadar şehrin tarihî seyir içerisinde aldığı isimleri zikr ettik. Bu isimler içerisinde üç tanesinin daha geniş bir zaman diliminde kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki **Yeruşalim** ya da **Urişalim**, ikincisi **Beytü'l-Makdis** ya da **Beytü'l-Mukaddes**, üçüncüsü ise islâm aleminde Memluklular döneminden itibaren kullanıldığını gördüğümüz **Al-Kuds** ya da **el-Kudsu's-Şerif** isimleridir. Ancak hemen şunu belirtelim ki, Kudüs kelimesi de çok eskilere dayanmaktadır. **Al-Kuds**, Aramice **Kudsha** kelimesinden müştak olup, **Karra Kudsha** kutsal yerin şehri manasına gelmektedir³².

Kudüs kelimesinin manaları üzerinde Ibn Manzur muhtelif görüşler zikretmektedir. Ona göre **El-Kuds**, tehhare (temizlik) anlamına geldiği gibi noksanlıklardan ve ayıplardan temizlenmiş anlamına da gelmektedir³³. O aynı zamanda bir dağ ismidir³⁴ ve el-Kuddus aynı zamanda Allah'ın sıfatlarından ve isimlerindedir. Hicazlılara göre ise, içinde temizlik yapılan bir kab olan es-Settel, el-kadese ile aynı anlama gelmektedir. Bu yüzden de Beytü'l-Mukaddes'e temizlenmiş ev deniyordu ki, orada günahlardan temizleniliyordu³⁵. Ayrıca **El-Kaddus** mübarek ve **el-Kuds** ise bereket anlamına geliyordu.

Bütün bunların yanında Ibn Manzur, el-Kuds'ü insan ve hayvanların su temin ettikleri yerlere suyun aşındırmasını önlemek için suyun gözesine konan taş için kullanıldığını zikretmektedir ve bunun Kuddisu'l-Hacer olarak adlandırıldığını söylemektedir³⁶. Fezail kitaplarında ise zikrettiğimiz tanımların

³¹ D. P. Little, "Relations Between Jerusalem and Egypt", **History and Historiography of the Mamluk**, Variorum Reprints, London-1986, s. 83-86.

³² Şemseddin Sami, **Kamusu'l Alam**, C.V, s.3606; Goitein, "Al-Kuds", s.323.

³³ Cemaleddin İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, C. III, Beyrut, 1410/1990, s. 168.

³⁴ Ahmed b. Ali Kalkaşandî, **Subhu'l-A'sa fi Sın'ati'l-İnşa**, C. III, Tabu'l-Evvel, Beyrut/Lübnan-1407/1987, s. 443.

³⁵ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, C. III, s. 169.

³⁶ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, C. III, s. 169.

ruhuna uygun izahlar yapılmaktadır. Hıfzı, “Şam’a Şam deyu ad verdiler çünküm Kâbe’nin şimalindedir ve Yemen’e anın için Yemen dediler ki Kâbe’nin yemenindedir ve Beytü’l Makdis’e anın için Kudüs dediler ki haşr u neşr onda olsa gerektir”³⁷ diyerek bu geleneksel izahı yapmaktadır.

Sonuç olarak **Kudüs** kelimesi eski olmasına rağmen Islâmiyetin ilk yıllarında pek kullanılmamış görünmektedir. Onun yerine yukarıda zikrettiğimiz muhtelif isimlerin bazen bir tanesi, bazen aynı dönemlerde birkaç tanesi kullanılmıştır. Kudüs ismi, ancak XI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanıyor. Zira Nasır-ı Hüsrev’in “Şamlılar ve o civar halkı Beytü’l-Makdis’e Kudüs derler”³⁸ ifadesi bu ismin önce Suriye ve Filistin’de kullanılmaya başlandığını, Eyyubî ve Memluk idareleri döneminde yerleştiği ve bugüne kadar şehir için kullanılan en önemli isim olarak geldiğini göstermektedir. Batıda ise, bugün sadece İbranice **Yeruşalim**’in batı dillerindeki yazılışı şekli olan **Jerusalem** kullanılmaktadır. Kuruluşundan bugüne kadar Kudüs şehrinin aldığı isimlere baktığımızda, buraya hakim olan toplumlardan hangisinin dili ile ifade edilirse edilsin, iki temel özellik göze çarpmaktadır: **Barış ve Kutsallık**. Ancak bu isimlerden birincisi her zaman ikincisine feda edilmiş ve Kudüs, *İslam hakimiyeti ve özellikle Osmanlı idaresi hariç tutulursa*, tarih boyunca göz yaşı , zulüm ve büyük istilaların getirdiği büyük tahribatlara uğramıştır. Şehrin bu durumu içinde bulunduğumuz yüzyılda da devam etmektedir.

³⁷ Hıfzı, **Tarih u Fezail-i Kuds-i Şerif**, İstanbul Üniv. Kütüphanesi,Nr: 86419, s.17.

³⁸ Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, s. 32.

BİBLİYOGRAFYA

- Buhl, F., 'Kudüs', **İA**, MEBY., İstanbul 1979.
- Droysen, **Büyük İskender**, C. II, (Çev. B. Sıtkı Baykal), MEB, Ankara 1946.
- El-Ahbari, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb el-Kâtib : **Kitab el-Buldan** , (Haz. M. J. de Goeje), E.J. Brill, 1967.
- El-Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir ; **Fütuhu'l Buldan** , (Çev.:Mustafa Fayda), KTBY, Ankara 1987.
- El-Hamavî, Yakut ; **Mucemu'l Buldan**, C. I, Beyrut 1410/1990.
- El-İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed ; **Kitab el-Mesalik el-Memâlik**, (Haz.: M. J. de Goeje),Leyden 1927.
- El-Mukaddesî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ahmed İbn Ebi Bekr el-Benna el-Beşari ; **Ahsen al Takasim fi Ma'rifetü'l Ekâlîm**, (Editit: M.J. de Goeje), Editio Secunda, Leyden 1906.
- Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir ; **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, C. I, (Çev. Zakir K. Ugan- A. Temir), Maarif Basımevi, Ankara 1954.
- Evliya Çelebi, **Seyahatnâme** , C. XIII, (Türkçeleştiren: Z. Danışman),Yaylacık Matbaası, İstanbul 1969.
- Giotein, Shelomo Dov ; 'Al-Kuds', **EI**, Leiden, E. J. Brill, 1978.
- İbn Hurdazbeh, Ebu Kasım Ubeydullah b. Abdullah ; **El-Mesâlik ve'l Memâlik** , Leyden 1889.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman ; **Mukaddime**, C. II, MEB., İstanbul, 1986.
- İbn Havkal, Ebu'l Kasım Muhammed ; **Kitabu'l Mesalik ve'l Memâlik** , (Haz. J. H. Kramers), E. J. Brill, 1938.
- İbn Yahya, Şehabeddin Ebi'l Abbas Ahmed ; **Mesalik el-Ebsar fi Memâlik el-Emsar** (Tahkik: Doratya Kedakolski), Tabu'l Evvel, Beyrut, 1403/1968.
- İbn Kesir, **Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri**, C. 6, (Çev: B. Karlığa-B. Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.
- İbn Manzur, Cemaleddin ; **Lisanu'l Arab**, C. III, Beyrut, 1410/1990.
- İplikçioğlu, Bülent : **Eskiçağ Tarihinin Anahatları-I**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No:486, İstanbul, 1990
- Haksal, A. Haydar ; "Ah Kudüs", **Yedi İklim**, S.75/76. İstanbul 1996.
- Hıfzı, **Tarih u Fezail-i Kuds-i Şerif**, İstanbul Üniv. Kütüphanesi,Nr: 86419.
- Hılıg, Matthras R. ; **The Story of Jerusalem**, F. A. Owen Publishing Company, 1919.
- Kalkaşandı, Ahmed b. Ali ;**Subhu'l A'sa fi San'atü'l İnşa**, C. III, Tabu'l evvel, Beyrut/Lübnan 1407/1987.
- Kudüs (Tarihî Belge)**, (Tercüme: Acar Tanlak), Yayınlayan: İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, Ankara, 1988

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

Little, D. P. “*Relations Betwen Jerusalem and Egypt*”, **History and Historiography of the Mamluk**, Variorum Reprints,London 1986.

M., A. M. ; “*Jerusalem* “, **The Jewish Encyclopedia**, Newyork 1938.

Margoliouth, D. S. ; **Caira Jerusalem Damascus**, London-1969.

Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme** , (Çev.Abdülvahab Tarzi), MEB., İstanbul, 1950.

Sarı, Mevlüt ; **Arapça - Türkçe Lügat**, İstanbul, 1982.

Sami, Şemseddin ; **Kamusu'l Alam, C.V**, Mihrab Matbaası, İstanbul, 1314.

Strange, Guy Le ; **Palestina Under The Moslems**,_Beyrut 1965, s. 84 .

Vasiliev, A A. ; **History of the Byzantine Empire 324-1453**, Vol. I, Washington-1954.

Von Svenhevin, **Jerusalem**, Leipzig, 1918.

Yılmaz, Saim : “*İslam Tarihinde Kudüs*”, **Yedi İklim**, S. 75/76, İstanbul 1996.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 313-326, ELAZIĞ-2001

ONDOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1838-1918)

*An Assay on Economy of the Ottoman Empire During the XIXth
Century (1838-1918)*

İsmail YILDIRIM *

ÖZET

Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde idari, hukuki ve sosyal reformların yanında ekonomik gelişmeyi sağlamak için teşvik tedbirleri uygulamaya başladı.

Ancak 1838'de İngiltere daha sonra da diğer Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticaret anlaşmaları sonucunda Osmanlı Ülkesi Avrupa mallarının istilasına uğradı ve Osmanlı sanayisi çökmeye başladığı gibi bütçesi de açık verdi. Bu durum 1854'lerde başlayan dış borçlanmalara yol açtı.

Aldığı borçları yatırıma dönüştüremeyen Osmanlı yönetimi 1875'de borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayınca 1881'de alacaklıları temsilen Duyun-u Umumiye kuruldu. Osmanlı Devleti 1881'den 1914'e kadar gelirlerinin bir kısmını dış borç ödemeleri için bu kuruluşa bıraktı.

Bu dönemde ulaştırma, elektrik, bankacılık ve madencilik gibi karlı yatırımları tercih eden yabancı sermaye girişinde önemli artışlar oldu.

1880'lere kadar Osmanlı siyasi ve ekonomik hayatındaki İngiliz ve Fransız etkisi yerini Almanlara bıraktı. İttihat ve Terakki döneminde de devam eden bu durum sonucunda Osmanlı topraklarındaki Alman yatırımlarında önemli artışlar görüldü.

Bu olaylar sonucunda Osmanlı Devleti sona geldiğinde artık yarı sömürge bir ülke konumundaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, ekonomi, Duyun-u Umumiye

ABSTRACT

During the Tanzimat period, to facilitate the economic and social growth, the Ottoman Empire initiated a support program for agriculture and industry. Due to the agreements enacted with European countries, the Empire had been flooded with goods from Europe and as a result, the industry started to collapse and Ottoman budgeted deficit was increased. This forced the empire to get foreign loan from European countries in 1854.

The loan given was not utilized properly and in 1875, it was declared that the empire could not pay its debts any more. In 1881 to pay the empires debts, Duyuni-Umumiye was established. The empire speared some of income to pay its debts to Duyuni-Umumiye from 1881 to 1914

During this period, foreign investments in transport, electricity, banking and mining businesses increased considerable.

Towards the end of the 18th century, English and French influences on political and economic life of the empire were replaced with that of Germany. This influence continued during İttihat Terakki era and led to increased domination of German investments in the empire.

Consequently, the Empire became a semi-colony as a result of the economical collapse towards the end of Ottoman era.

*) Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Ottoman Empire, Economy, Duyun-u Umumiye.

Giriş

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu ve ekonomik zenginliği, emperyalist Avrupalı büyük devletlerin saldırılarına ve dolayısıyla Osmanlı'yı parçalamaya yönelik politikalar gütmelerine sebep olmuştur. İngiltere'nin Hindistan'a giden yolları kontrol altına alma çabası, Rusya'nın Asya ile Kafkaslara sarkma ve Akdeniz'e çıkma isteği, Osmanlı Devleti'nin iç düzeninin bozulması ve Ortodoksların Ruslar, Katoliklerin Fransızlar tarafından korunması girişimleri, milliyetçi ayaklanmaların desteklenmesi ile birleşince, XIX. yüzyılın en önemli sorunların olan " Şark Meselesi" ortaya çıktı.

XIX. yüzyılda politik bir terim olarak ifade edilmeye başlanan, zaman ve mekana bağlı olarak çeşitli görünümde ortaya çıkan ve değişik şekillerde tarif edilen bu meselenin temelinde Avrupa-Türk münasebetleri yatmaktadır.¹ Uluslararası bir politika oyunu olan bu meselenin özünü, Osmanlı Devleti'nin hızla dağılması ve bu dağılma sonunda Osmanlı'dan kopan parçaların hangi Avrupa Devleti tarafından yutulacağı meselesi oluşturuyordu.² Bütün XIX. yüzyıl boyunca bu dağılmayı kendi çıkarlarına göre biçimlendirmek işini üstlenen ülkeler aralarında hiçbir zaman anlaşamadılar. Avrupalı büyük devletler arasındaki bu anlaşmazlık ve çıkar çatışmaları Osmanlı'nın ömrünün uzamasında etkili olmuş, Osmanlı bu anlaşmazlıklardan faydalanmış, "denge politikası" uygulayarak yaşamaya çalışmıştır. Bunların sonucu olarak bütün XIX. yüzyıl Osmanlı devletinin çevresinde süregelen oyunların ve toprakları üzerinde yapılan pazarlıkların arttığı bir dönem olmuştur

XVIII: yüzyılda başlayan ve daha sonra da devam eden yenileşme çabalarına rağmen Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda siyasi bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da geri kalmış bir ülke durumundaydı. Temel sanayi kurulamadığı gibi, iyi durumda olan dokuma sanayi bile ülke ihtiyaçları için yeterli üretim kapasitesine ulaşamamıştı. Mevcut sanayi ülkenin tarım ve maden zenginliğini değerlendirmekten çok uzaktı. Üretim büyük ölçüde tarıma dayalı idi. Fakat tarım üretimi son derece düşüktü. Ülkenin tarım ülkesi olmasına rağmen İstanbul gibi büyük şehirlerin çoğu ithal buğdayla besleniyordu.³ Bütün bunlara rağmen Tanzimat döneminde idari, hukuki ve sosyal reformlarla birlikte ekonomik gelişmeyi sağlayacak teşvik tedbirleri uygulanmaya başladı.

Tanzimat döneminde tarımı geliştirmek düşüncesiyle, çiftçilerin üretim alanlarını genişletmek, ticari değeri yüksek olan ürünlerin üretimini artırmak için bu ürünlere geçişi

¹Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983, s. 162-163.

²Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982, s. 12.

³İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983, s.35.

vergi muafiyetleri sağlanmış, üretimde modern araç kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla yurt dışından getirilecek araç ve gereçlerin gümrüksüz ithal edilmesi gibi politikalar uygulanmıştır. Tanzimatın zirai üretimin teşviki amacıyla getirdiği, zirai ürün ticaretinin serbestleştirilmesi, bu konudaki en önemli çalışmadır. Devlet tekelleri ve devlet mübayaaları büyük ölçüde tasviye edilmiştir.⁴ Zirai teşvik tedbirlerinin bir diğer uygulaması da ticari değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi amacıyla pamuk üretiminde zaman öşür muafiyetinin sağlanmasıdır. Yine bu konu da 1850'de zeytinlik yetiştirenlere 25 yıl, yabancı zeytin ağaçlarını aşılana 20 yıl vergi muafiyeti getirilmiştir. 1862'de ipek böcekçiliğinin geliştirilmesi için ilk ürün yılından itibaren 3 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır.⁵ Teşvik tedbirleri hayvancılık alanında da uygulanmıştır. Örneğin; 1839'da 600 baş merinos cinsi damızlık koyun Edirne'de halka dağıtılırken, 1843'de merinos cinsi koyunlardan 10 yıl süreyle hiçbir vergi alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde zirai kredi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zirai kredi alanında hem özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirilmiş hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir. 1848'de Kütahya pilot bölge seçilerek % 8 faizli kredi dağıtılırken 1851'de bütün iller kapsam içine alınmıştır.⁶ Yine bu dönemde Osmanlı hükümeti tarımsal gelişmeyi sağlamak için, arazi ile ilgili hukuk yapısını değiştirmeye başladı. Bu konudaki en önemli düzenleme olan 1858 arazi kanunnamesi, tarımda özel mülkiyeti getiren hukuk yapısına geçişi büyük ölçüde kolaylaştırdı.⁷ Uygulanan zirai gelişme politikaları ve daha önemlisi dışarıdan gelen talepler sonucunda bu dönemde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarımsal üretim üzerinden alınan öşür gelirlerinde de önemli artışlar gözlenmiş ve 1848 ile 1876 yılları arasında genel bütçe gelirlerinin üç katına yükseldiği 28 yıllık dönemde öşür gelirlerinin de 4 katına ulaştığı görülmüştür.⁸ Yine uygulanan politikalar sonucunda hububat üretimi 1888-1911 yılları arasında % 51 oranında artarken, tütün üretimi % 191, incir üretimi % 122, fındık üretimi % 217, ipek kozası üretimi % 122 ve Adana bölgesindeki pamuk üretimi % 472 oranında artmıştır. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı 1889'da % 18, 1907'de % 22'ye ve 1913'de % 27'ye yükselmiştir.⁹

Bu dönemde sanayiine gelince, iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelik olan geleneksel Osmanlı sanayi büyük ölçüde insan gücüne dayanmaktaydı. Gelişmiş olan dokuma sanayi ülke ihtiyacını karşılamakla kalmamış, Avrupa pazarlarında da alıcı

⁴Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, 1992, s. 224, 225.

⁵Tevfik Güran, Zirai Politika, s. 226.

⁶Tevfik Güran, Zirai Politika., s. 227.

⁷Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, 1986, s72-73.

⁸Tevfik Güran, Zirai Politika, s. 233.

⁹Y. Sezai Tezel, **a.g.e.**, s. 72.

bulmuştur.Fakat Avrupa’da başlayan sanayi inkılabıyla birlikte XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren ihraç imkanları azaldığı gibi iç pazarda sadece dokuma değil diğer sanayi sektörlerinde de bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tanzimatla beraber ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde belirli bir kontrol gücüne ulaşmış olan tanzimat yönetimi, bu gücünü kullanarak sağlamaya çalıştığı iktisadi gelişme düşüncesi paralelinde harcamaların çoğunu devlet fabrikaları için ayırmıştır. Devlet fabrikaları kurma çalışmalarının en önemli özelliği askeri ihtiyaçların hem yurt içi üretimle karşılanması hem de yurt dışına gidecek paranın yurt içinde kalması idi. Bu fabrikaların kurulmasının bir başka amacı, ülkenin sanayileşmesine katkı sağlamaktı.¹⁰

Bu kuruluşların gelişmesi için bazı teşviklerde uygulanmıştır. Bu desteklerin en önemlisi fabrikaların üretimlerinin devlet tarafından öncelikle satın alınması idi. Bir başka destek 1851 yılından itibaren bu fabrikalar için gerek yurt içinden gerek yurt dışından alınacak makine, araç gereç ve hammaddelerin gümrük ve vergilerden muaf olmalarıydı.Yine bu kuruluşlar ürettikleri malları yurt içinde satmaları halinde herhangi bir vergi ödemeyeceklerdi.¹¹

1840-1860 döneminde devletin ihtiyacı olan malları üretmek ve satın almak şeklinde uyguladığı bu devletçi sanayi politikası ile ülkeye batı tarzında bazı fabrikalar kazandırıldı ise de iç ve dış bir takım sebepler yüzünden istenilen başarı sağlanamamıştır.

Devletçilik ağırlıklı sanayileşme politikasının istenilen sonucu verememesi üzerine 1860’lı yılların başından itibaren sanayii geliştirmek ve korumak için, ithal gümrüğünün artırılması, Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun kurulması, İstanbul Sanayi Mektebi’nin açılması sanayi ürünlerinin kalite, çeşit ve fiyatlarını görmek yanında üreticinin sorunlarını tespit amacı ile İstanbul’da sergi açılması gibi bazı tedbirler alındı¹²

Alınan bütün tedbirlere rağmen önemli bir kısmı Tanzimat döneminde olmak üzere açılmış olan 160 kadar sanayi tesisinin çoğu, işletilememiş, bir kısmı sabotaj, deprem ve yangın gibi olaylar sonucu yok olurken, yabancılar tarafından kurularak Osmanlı’ya teslim edilen kuruluşlarda yeterli bilgi, tecrübe ve insan kaynağı olmadığı için gereği gibi işletilememiştir.¹³ Dolayısıyla sanayileşme konusundaki çalışmalara rağmen istenilen başarı sağlanamamıştır.

Osmanlı Ekonomisinin Avrupa Ekonomisi ile Bütünleşme Çabaları ve Sonuçları

Batının dinamik ve sürekli değişebilen ticari, ekonomik ve teknolojik hamleleri karşısında Osmanlı ticaret ve ekonomik anlayışı durağan kalmış, o zamana kadar iyi işlemiş ve yeterli olmuş Osmanlı ticari ve ekonomik düzeni bozulmaya başlamıştır. XVII.

¹⁰Tevfik Güran, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, **!50. Yılında Tanzimat**, Ankara,1992, s.235-237.

¹¹Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları**, s.238.

¹²Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, 1988, s.126.

¹³Rifat Önsoy, **Osmanlı Borçları 1854-1914**, Ankara, 1999, s.27-28.

Yüzyılın ortalarından itibaren üstünlük batılı devletlere geçmeye başlamıştır. Bu üstünlük XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren sanayi inkılabıyla daha belirgin bir hale gelmiştir.¹⁴

Sanayi inkılabıyla Avrupa ülkelerinin çehresini değiştiren bir gelişme yaşandı. Bu ülkelerin başında yer alan İngiltere kısa zamanda çok büyük ekonomik ve siyasal güce ulaştı. Dünyanın en güçlü üreticisi, en büyük ihracat ve ithalatçısı, tek yatırımcı ve rakipsiz taşımacı durumuna geldi.¹⁵ XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı'nın mamul madde ihtiyacını karşılayan Fransa, Avusturya ve İsveç artık İngiltere'nin ucuz ihraç malları ile rekabet edemedikleri için İngiltere Osmanlı pazarında hemen hemen tek başına kaldı. Osmanlı İngiltere için kapitülasyonlarında sağladığı kolaylıklarla ideal bir ülke durumundaydı¹⁶

Avrupa devletleri kendi sanayilerini, özellikle İngiliz mamullerinin rekabetinden koruyabilmek için bazı koruyucu tedbirler almışlardı. Böylece Avrupa da sıkışan İngiltere kendisine en uygun pazar olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Geniş bir alana yayılan Osmanlı Devleti batı sanayiinin ihtiyacı olan pamuk, yün, tiftik ve maden bakımından zengin kaynaklara sahipti. Yine batı mallarını tüketecek bir nüfus bulunduğu gibi Osmanlı sanayi de batı sanayi ile rekabet edebilecek güçte değildi. İngiliz tüccarlarını Osmanlı pazarına yönelten diğer önemli bir etkende ulaşım idi. Osmanlı Devleti İngiltere'ye çok uzak olmadığı gibi İstanbul, Trabzon, Samsun, Beyrut ve Selanik gibi büyük ticari merkezlere denizyolu ile ulaşmak da mümkündü. Bu merkezler üzerinden yapımına 1856'da başlanan İzmir-Aydın hattı gibi demiryolları aracılığıyla Avrupa malları daha içerilere de kolaylıkla taşınabilecekti, Osmanlı hammaddesi de aynı yoldan diğer Avrupa ülkelerine ihraç edilebilecekti. Bütün bunların yanında İngiltere artık her alanda etkinliğini kaybetmekte olan Osmanlı Devleti'ne sağlayacağı bazı desteklerle büyük imtiyazlar alabilecek durum da idi. İşte 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması böyle bir ortamda imzalanmıştır. Önce İngiltere ile imzalanan ve sonra da diğer batılı devletlere de uygulanan anlaşma gereğince Osmanlı kıymet üzerinden ithalattan % 5, ihracattan % 11 oranında vergi alması kararlaştırılmıştır.¹⁷ 1838 ticaret anlaşması Osmanlı'ya giren mallar üzerindeki gümrük vergisini % 5 yükseltti ise de bu anlaşma ile bütün iç gümrükler ve tekeller kaldırıldı. Her ne kadar tekeller ve iç gümrük uygulaması hemen ortadan kalkmadı ise de 1827'den 1850'ye kadar Osmanlı'nın İngiltere'den ithalatı % 400'den daha fazla artarken, Osmanlı'nın toplam İngiliz ihracatındaki payı ancak % 1.9'dan % 4.9'a yükselmiştir.¹⁸

1838 ve diğer ticaret anlaşmalarının Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi

¹⁴Rifat Önsoy, Osmanlı Borçları, s.9.

¹⁵Rifat Önsoy, Osmanlı Borçları, s.9.

¹⁶Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s.25.

¹⁷Rifat Önsoy, Osmanlı Borçları, s. 11.

¹⁸Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s.26.

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren açıkça görülmeye başlandı. Başta İngiliz malları olmak üzere yabancı mallar Osmanlı pazarını istila etti. Yabancı rekabeti karşısında Osmanlı sanayi üretimi geriledi. Osmanlı hammadde ve ara malları daha fazla para veren Avrupalı tüccarlara satan sattığından bu maddelerin fiyatları arttı. Osmanlı esnafı işleyecek hammadde bulmakta sıkıntı çekti, hatta bazı maddeleri hiç bulamadı.¹⁹ Bütün bunların yanında emperyalist ülkelerin kendi gereksinimlerini karşılamak için bazı ürünlerin üretilmesini teşvik etmeleri sonucu Osmanlı yalnız üretim sericinde değil, bu ürünlerin pazarlanması içinde Avrupa'ya bağlanmış oldu²⁰

Avrupalı büyük devletler kapitülasyonlarla hareket sahasını daralttıkları Osmanlı'ya ihracatlarını sürekli arttırıyorlardı.1838'de İngiltere ve 1861'de Fransa ile imzaladığı ticaret anlaşmalarıyla²¹ bu eğilim daha da güçlenmişti.²²

1838'de İngilizlerle yapılan Ticaret Anlaşması²³ ile bir nevi gümrük köleliğine girilmişti. Gerçi bu ticaret anlaşmasında Osmanlı pazarlık gücüne sahip değildi. Üstelik bu anlaşma ile kaçak ticaretin kontrol altına alınacağı iddia edilse de²⁴ dışa karşı korunma tedbirleri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline sokmuştur. Böylece Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı süreci başlamıştır.

İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Anlaşması serbest ticaret şartlarını hazırlarken, 1839 " Tanzimat Fermanı " ise Batı Kapitalizmi yararına kurulan dışa bağımlılığın gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirmiştir.²⁵ Böylece Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başladı ve Avrupa ile yapılan ticaret daha fazla gelişme gösterdi. Bunun sonucunda Osmanlı kapalı ekonomisi çözüldü. Ne var ki, her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı anda gerçekleşmedi ve devletin bazı bölgeleri bir müddet daha batı ekonomik boyunduruğunun dışında kaldı.²⁶

Osmanlı'nın tarım siyaseti değişerek daha çok Avrupa sanayisinin ihtiyaçlarına uygun pamuk,tütün vb. gibi ihracata dönük tarıma dönülmesini sağlayan 1838 anlaşması tahıl üretimini düşürdü.. Bu da tahıl üretiminin artan nüfusa yetmemesi, ihracata göre tarım yapma gibi tehlikeli bir durum yarattı. El sanatlarına dayalı Osmanlı sanayi yok olmaya terk edildi. Avrupalı menşeli her türlü mal Osmanlı ülkesini istila etti. Nihayet Avrupa ticaret anlaşmalarının ve kendi sanayi mallarının yardımı ile Osmanlı üzerinde

¹⁹Rifat Önsoy, Osmanlı Borçları, s.11-12.

²⁰Orhan Kurmuş, a.g.e., s.60.

²¹Fransa ile yapılan ticaret anlaşması için bkz. Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-2**, İstanbul, 1975, s. 691-696.

²²Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, 1982, s. 20.

²³1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret anlaşması için bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri- I (1580-1838)**, Ankara, 1974, s.92-117.

²⁴İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1995, s.92-93.

²⁵Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983,s. 127.

²⁶Donald Quartaert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş,(1881-1908)**, Ankara, 1987,s. 18.

ticari ve ekonomik emperyalizmini tesis ederek, kalkınmasına engel oldu. Bu uygulama sonunda Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında açık verdi.²⁷ Osmanlı'nın bütçeyi dengelemek için gösterdiği gayretler, 1850'lerde başlayan ağır borçlanmalara yol açtı.

Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarını daha farklı yollarla finanse etmeyi düşünmeyip, neredeyse sadece dış borçlanma ile kapatmak istemesi de ilginçtir. XIX. Yüzyılda iç borçlanma, özellikle de uzun vadeli iç borçlanma ciddi bir seçenek değildi, çünkü içerdeki mali piyasaların büyüklüğü, devletin borçlanma gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktı. Bu durumda iki seçenek kalıyordu; kağıt para ve dış borçlanma.²⁸ Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin Avrupa para piyasalarına uzun vadeyle tahvil satarak mali sorunları ertelemek kolay bir çözüm gelmiştir. Kısacası o dönemde uzun vadeli dış borçlanmanın cazip olduğunu söylemek mümkündür.

24 Ağustos 1854'te 5.500.000 Osmanlı lirası tutarındaki ilk borçlanma gerçekleşti. İlk anda 3.300.000 liralık kısmı kullanılacak olan bu borçlanma da faiz % 6 ve ödeme süresi 33 yıldır.²⁹ 75 milyon frank tahvil satılmasına rağmen faizler çok yüksek olduğu için bu krediden devletin eline sadece 60 milyon Frank geçti.³⁰ 1856'da ilan edilen "Islahat Fermanı" nda garanti edilen reformları gerçekleştirmek amacıyla borçlanma siyasetine hız verildi.³¹ 1854-1865 yılları arasında 11 yıllık dönemde toplam 40.470.000 liralık borçlanmaya gidildiğine göre³², her şeye rağmen 1865'e kadar alınan borçların normal düzeyde seyrettiği söylenebilir. Fakat yeterli insan gücü, bilgi ve alt yapı bulunmadığından alınan borçlar yatırıma dönüştürülemedi, Osmanlı borçları ülkenin kaynaklarını yabancılara aktarmanın bir aracı olmuş, her geçen gün büyük oranlarda artarak devam etmiştir.

Borçlanmayı kolaylaştıran bir etken de 4 Şubat 1863'de Osmanlı Bankası'nın kurulması oldu.³³ Bu tarihten itibaren borçlarda önemli artışlar olmuş ve 1865-1874 yılları arasında 204.460.000 lira borç alınmıştır.³⁴ Bu dönemde alınan borç önceki döneme göre % 400'ün üzerinde artmıştır. Üstelik tahvillerin satış fiyatı düşük olduğundan ele geçen para daha da azalmıştır. Osmanlı Hükümeti 6 Ekim 1875'de dış

²⁷ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", **Milli Kültür**, cilt: 2, sayı :1, Ankara, 1990, s. 28.

²⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 232.

²⁹ Rifat Önsoy, **Osmanlı Borçları**, s. 45.

³⁰ A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Ankara, 1979, s.82-83.

³¹ Bayram Kodaman, **a.g.m.**, s. 29.

³² Rifat Önsoy, **Osmanlı Borçları**, s. 100.

³³ Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve Osmanlı ekonomisindeki etkinliği için bkz. Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 83 ve diğerleri

³⁴ Rifat Önsoy, **Osmanlı Borçları**, s. 100.

borçların ancak yarısını ödeyebileceğini ilan etti.³⁵ Aslında 1865'den itibaren Osmanlı Devleti borçlarını ödemedeki sıkıntı çekmeye başlamış, Osmanlı Bankası'nın devreye girmesi iflası önlemiştir.³⁶ Ne var ki borç taksitlerini ödeyebilmek için yeni borç alma noktasına geldikten sonra iflas zaten kaçınılmazdı.³⁷ Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875 kararı çerçevesinde bir süre daha borçları ödemeye çalıştı ise de mali gücü yetmeyecek ve ödemeleri durduracaktır. Böylece 1876'dan Muharrem Kararnamesi'nin uygulanmaya başlamasına kadar Osmanlı 'dan alacaklı olanlar bütün girişimlerine rağmen alacaklarının³⁸ ödenmesi konusunda bir sonuç alamamışlardır.

Bütün bunların sonucunda Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde giderek genişleyen faaliyetlerin simgesi ve taşıyıcı gücü " Düyun-u Umumiye İdaresi " büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının, Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kuruldu. Osmanlı bu döneme girdiğinde artık yarı- sömürge bir ülke durumundaydı. Maliyenin iflası ve bir müddet sonra 1881'de "Muharrem Kararnamesi"³⁹ ile kurumlaşan Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı Hükümeti'nin bir müessesesi gibi işlem görmesine rağmen, hükümete karşı değil, kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi, devletin hükümlerini haklarını zedeleyen, mali kaynaklarını kontrol altına alan milletlerarası bir idare şekli idi ki; adeta devlet içinde başka bir devlet niteliği taşıyordu.

20 Aralık 1881'de II. Abdülhamit tarafından onaylanan ve Muharrem Kararnamesi olarak anılan bu kararname ile Osmanlı'nın bütün borçları birleştirilmiş ve bu borçlarda bir miktar indirim yapılmıştır. Böylece kalan borçlar devletin eline geçen miktara yani 239.5 milyondan 125.5 milyona, senelik faiz ve borç ödemeleri 13.2 milyondan 7.6 milyona, faiz oranları da 3.9'dan 1.4'e indirilmiştir.⁴⁰ Ancak kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin önemli bir kısmı, dış borç ödemeleri için kullanılmak üzere Düyun-u Umumiye İdaresine bırakıldı. Bu denetim ve borç ödemelerinin düzenli sürdürülmesi, Avrupa mali piyasalarına önemli bir güvence

³⁵Donald C. Blaisdel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi " Düyun-u Umumiye"**, İstanbul, 1979, s. 78.

³⁶İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, 1964, s. 52.

³⁷A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara, 1978, s. 206-207.

³⁸A. Du Velay, **a.g. e.**, s.230-231.

³⁹Osmanlı borçları konusunda alacaklı İngiliz, Fransız, Avusturya ve İtalya temsilcileriyle, borçlu Osmanlı temsilcileri 1880 Eylül ayında bu sorunu çözmek için toplandılar. 1881 Ocak ayında anlaşma sağlandı. Tarafların kabul ettikleri hükümleri, Osmanlı idaresi Padişahın bir fermanı ile uygulamaya konulan bir kararname içinde topladı. O zaman Arap ayları kullanıldığı için Muharrem ayında yürürlüğe giren bu ferman, sonraları Muharrem Kararnamesi adıyla anılmaya başlandı. B.k.z. Bedri Gürsoy, " Muharrem Kararnamesinin 100. Yılı ", **Atatürk dönemi Ekonomi politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s. 219-303. Ayrıca b.k.z. Donald C. Bladisel, a.g.e., s. 102.

⁴⁰Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.184 ve A. Du Velay, **a. g.e.**, s 280-281.

sağlamış oldu. Üstelik Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurduğu denetim sayesinde, Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmalarda ödediği faiz oranı da kısa bir süre sonra % 4-5 seviyelerine indi.⁴¹ Oysa 1875 öncesinde bu oran % 10-12'ler seviyesinde idi. Öte yandan Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte istikrarlı para ve dış borçlanma, dış ticaretin hızla büyümesine ve yabancı yatırımların yoğun bir şekilde ülkeye gelmesine sebep oldu. 1881'de Osmanlı'nın ihracatı 11.295.000 lira, ithalatı 19.486.000 lira iken 1913'de ihracat 21.600.000 liraya ithalat ise 41.842.000 liraya yükselmiştir.⁴² Bu verilere göre Osmanlı dış ticaret açığı 1881'de 9.228.000 lira iken 1913'de 20.242.000 liraya ulaşmıştır.

1915'de 5300 çalışanı olan Duyun-u Umumiye İdaresindeki yabancı temsilciler genellikle kendi hükümetlerinin emrinde görev yapmış kimseler olması, bu kuruluşu Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaptıkları siyasal müdahalelerin en önemli aracı haline getirdi. Duyun-u Umumiye İdaresi Avrupa emperyalizminin siyasal, iktisadi ve mali müdahale kurumu oldu.⁴³

Böylece XIX. Yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti içinde ülkenin her yanında şubeleri olan, binlerce çalışanı ile çeşitli yatırım faaliyetlerinde bulunan, en önemlisi de Avrupa emperyalizmi tarafından korunan bir kurumla, yine bu emperyalizmin baskısı altında bulunan bir Osmanlı Maliye Nezareti var olacaktır.⁴⁴ Üstelik Duyun-u Umumiye İdaresinin giderek etkilerini genişlettiği görülecektir. Birinci Dünya Savaşına doğru Duyun-u Umumiye'nin yönettiği toplam gelirler 1881'de kendisine bırakılan gelirlerin iki katına ulaşmıştır. Diğer taraftan demiryolu yatırımlarıyla da kendisini Babıali'yle yabancı sermaye arasında aracı kurum olarak kabul ettirecektir. Duyun-u Umumiye İdaresi başkanları hemen hemen istisnasız yabancı demiryolu şirketlerinin de başkanlarıdır. Böylece çeşitli Avrupa sermayeleri arasında denge Duyun-u Umumiye İdaresi bünyesinde oluşacaktır.⁴⁵

XIX yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti Avrupa piyasalarından tekrar borçlanmaya başladı. XX. Yüzyılın başlarından itibaren de askeri harcamaların artmasıyla birlikte, hem borçlanma hem de borç ödemeleri yükselmeye başladı.⁴⁶ 1886-1903 yılları arasında faizleri % 3.5 ile 5 arasında değişen 57.582.960 lira borç alınırken, 1904-1914 yılları arasında hem faizler, hem de borçlanma artmış ve faizleri% 4 ile 5.5 arasında değişen 75.989.066 lira borçlanma yapılmıştır.⁴⁷

⁴¹Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 232-233.

⁴²**19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995,s. 18.

⁴³Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s.78.

⁴⁴Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İstanbul, 1977, s.38 ve S. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 349.

⁴⁵S. Yerasimos, **a.g.e.**, s.366.

⁴⁶Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 232.

⁴⁷Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 293.

Diğer taraftan yabancı sermayenin Osmanlı Devletine girişinde XIX.yüzyılda meydana gelen ekonomik ve siyasi olaylar önemli bir etken olmuştur. Maliyenin iflasından sonra ülke zenginlikleri tekeli imtiyazlar halinde yabancılara verilmesi süreci hızlandı.⁴⁸ 1880'lerle birlikte dolaysız yabancı sermaye yatırımı önem kazanmaya başladı. II. Abdülhamit devrinde özellikle 1881'den sonra Avrupa sermayesinin borç olarak değil, fakat yatırım olarak gelmesi teşvik edilmiştir.⁴⁹ Diğer taraftan askeri strateji bakımından olağanüstü uygun durumu, Batı Avrupa'nın sanayi merkezlerine olan yakınlığı, el atılmadık hammadde zenginliği, kapitalist sanayi ürünleri için nispeten büyük bir iç pazar sağlayan nüfusu, Asya Türkiye'sini İngiltere ve Fransa'nın yayılma hırsı içindeki sermaye çevreleri açısından özellikle büyük arzu beslenen bir bölge haline getiriyordu.

Bu dönemde Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ekonomik karar merkezlerini tamamen ve siyasal merkezlerini ise, kısmen egemenliği altına almayı ve 1880'lerde Osmanlı'yı bir yarı sömürge haline dönüştürmeyi başarmışlardı. Bu ortamda yabancı sermayenin girişi de hızlandı. Osmanlı Devleti'ndeki dolaysız yabancı yatırımlar 1860'lardan 1880'lerin sonuna kadar sabit kalırken, 1890-1914 döneminde üç kat artmıştır.⁵⁰ Yabancı sermaye büyük ölçüde ulaştırma, bankacılık, elektrik-su ve ticaret gibi hizmet kesimleriyle madencilik tercih etmiştir. Özellikle de demiryolu yatırımları çok karlı hale gelmiş ve 1856-1918 arasında yaklaşık 6800 kilometre demiryolu yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi hayatında İngiltere ve Fransa'nın etkisi 1880'lere kadar devam etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu yapıyı değiştiren önemli bir olay olmuştur. Bu savaş artık Osmanlı Devleti'nin tek başına ayakta kalamayacağını göstermiştir. Savaşın en önemli sonucu ise, Avrupalı büyük devletlerin dış politikalarındaki ilkelerin ve yönedikleri etki alanlarının Osmanlı Devleti'nin yaşama şansına son verecek biçimde değişmiş olmasıdır. O ana kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere ve Fransa'nın bu politikalarından vazgeçtikleri görüldü. Özellikle İngiltere bilinen politikası yerine, Osmanlı'nın kendisi için stratejik önem taşıyan bölgelerini ele geçirmeye yöneldi. Nitekim 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ı işgal etti. Fransa da 1881'de Tunus'u işgal etti. Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar, Avusturya'nın Balkanlar ve İtalya'nın da Osmanlı Afrikası üzerinde emelleri vardı.

Bütün bu olaylara bakıldığında, Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir talebi olmamış tek ülke kalıyordu, Bu da Almanya idi. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartlar, endüstrisine hammadde ve pazar arayan Almanya'nın⁵¹ nüfuzunu kabullenmeye

⁴⁸İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s.34.

⁴⁹Bayram Kodaman, **a.g.m.**, s. 21.

⁵⁰Donalt Quartaert, **a.g.e.**, s. 19.

⁵¹Almanya 1871'de Milli birliğini kurduktan sonra hızla gelişmiş, Fransa ve İngiltere'den çok sonra sömürgecilik alanında boy göstermeye başlamış bir ülkeydi. Alman sanayisine hammadde ve mamul

hazır bir ortam yaratmıştı.⁵² Tekelci bir düşünce üzerine kurulmuş Alman kapitalizminin uluslar arası planda bir güç olarak ortaya çıkması, İngiliz emperyalizminin dünya üzerindeki egemenliğini zayıflattı. Bu gelişmenin bir uzantısı olarak Osmanlı Devletinin giderek Alman emperyalizminin ekonomik ve politik denetimi altına girmesi, özellikle Batı Anadolu'daki İngilizlerin durumunu önemli ölçüde sarstı.⁵³

Başta II. Abdülhamit olmak üzere Osmanlı yöneticilerinin diğer emperyalist devletlere düşmanlıkları bilindikçe, Almanlara duydukları yakınlık artmaktaydı, Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir olayda, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Abdülhamit'i ziyaret etmesi idi. 1888 Ekiminde Anadolu Demiryolları imtiyazının Almanlara verilmesi, Deniz ulaşımı için Deutsche Lavente Linie'nin kurulması ve nihayet 1903'te Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi Osmanlı-Alman ilişkilerini pekiştiren olaylar oldu.⁵⁴ Bu olaylardan sonra 1880'lere kadar Osmanlı'da görülen İngiliz-Fransız etkisi yerini Almanlara bıraktı.⁵⁵ Alman emperyalizminin dünyayı bölüşüm planında Osmanlı Devleti Deutsche Bank'ın payına düştü. Bu bankanın aracı olduğu veya kendisinin doğrudan katıldığı Osmanlı topraklarındaki yatırımları tutarı 1880'de 40 milyon mark iken 1913'de 600 milyon marka ulaştı. Yine Almanya 1880'de Osmanlı borçlarının ancak % 4.7'sini karşılıyorken, bu oran 1912'de % 19.3'e çıktı.⁵⁶ İttihat ve Terakki döneminde Almanların lehine gelişen bu durum devletin yıkılışına kadar da devam etti.

Osmanlı Devleti'nden aldıkları imtiyazlardan memnun olan ve Osmanlı'nın gelişmesine engel teşkil eden anlaşmaları gözden geçirmeye bile yanaşmayan Avrupalı büyük devletlere rağmen İttihat ve Terakki ekonomiye nispeten çekidüzen vermeye başlamış, mali alanda bir takım düzenlemelere gitmiş, nafia ve maarifin bütçe içindeki payı artırılırken, pek çok alanda tasarruf politikası uygulanmıştır. Bütün bunların yanında alınan bazı tedbirlerle 1911'de ekonomide az da olsa bir canlanma görülmeye başlamıştır.⁵⁷ Ancak İttihat ve Terakki'nin samimiyetle fakat kıt kaynaklarla başlattığı ve ilerlemede sağladığı mali reformlar, Avrupalı büyük devletlerin emperyalist politikaları

ürünlerine yeni pazar gerekiyordu. İşte bu pazarlardan biri Osmanlı Devleti olabilirdi.

⁵²Rosa Luxemburg, " **Alman Emperyalizminin Hareket Alanı Türkiye** ", Lothart Rathman, **Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, hazırlayan, Ragıp Zarakolu, İstanbul, 1982, s. (136-170), s. 140.

⁵³O. Kurmuş, **a.g.e.**, s. 164.

⁵⁴Rifat Önsoy, **Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri**, Hacettepe Üniversitesi, basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979, s. 22-23.

⁵⁵Fransızların Osmanlı siyasi hayatındaki etkileri azalmış olmakla beraber ekonomik alandaki etkileri bu yıllardan itibaren her geçen gün artmıştır. 1890'da Osmanlı'daki dış borçlar hariç toplam yabancı sermayenin %35.2'si Fransızlara aitken 1914'te bu oran %50.4'e çıkmıştır. Bkz.Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye; Sektörlere ve Sermayeyi İhrac Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, Özel sayı, Ankara, 1978, s. 143-144.

⁵⁶Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s. 148.

⁵⁷Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul,1985, s.47-50 ve Blaisdell, **a.g.e.**, s. 163-166.

ve aralarındaki rekabet yüzünden sebep oldukları Trablusgarb ve Balkan Savaşları yanındaki bazı siyasi ve askeri meseleler sebebiyle yarım kalmış, amacına ulaşamamıştır.

Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında yalnız bırakılan ve bu savaşlarda ülkenin bütün imkanlarını seferber eden ittihat ve Terakki halk ile bütünleşerek, Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek amacıyla her alanda milli bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 31 Ocak 1913 kurulmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi bu cemiyeti her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da değerlendirmiş, ihtiyaç duyulduğunda iç borçlanma ve yardım olarak halktan para da toplattırılmıştır⁵⁸

1913'deki Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı tam olarak ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimi "Milli İktisat" çabaları çerçevesinde, ekonomiyi millileştirmek ve yabancı şirketleri denetim altına almak için gayret gösterdi. Alman ve Avusturya elçileri de dahil olmak üzere bütün büyük devlet elçilerinin protestosuna rağmen 1 Ekim 1914'de geçici kaydıyla kapitülasyonları kaldırdı.⁵⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve bütün olumsuzluklarına rağmen ekonomik politikalarını uygulamaya devam etmişlerdir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu bağımlılık ve çözümlü çare olarak Türk ve Müslüman unsurun ekonomik hayata katılması ve bu kesimde sermaye birikiminin sağlanması düşüncesi çerçevesinde Aralık 1913'de Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkati yayınlanırken 1914 yılı başlarında Teşvik-i sanayi-i Talimatnamesi ve 1 Ocak 1917'de Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkatinin Suret-i Tatbiki Hakkındaki Nizamname çıkarılmıştır.⁶⁰

Mart 1916'de yabancı şirketlerin statülerini değiştiren ve denetim altına alan kanunu yayınladı.⁶¹ O tarihe kadar Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan demiryolları başta olmak üzere bütün yabancı şirketler ve bankaların çalışanları yabancı idi. Bu kanunla amaç bu iş yerlerinde Müslüman-Türk kesimin çalıştırılmasını sağlamak, böylece onlara yeni iş alanları açmaktı. Yine bu kanunla yabancı şirketler denetim altına alınırken, Düyun-u Umumiye İdaresi yetkilerini kaybetti. Hükümet hem yeni gümrük tarifesi kanunları çıkaracak, hem de kağıt para basacak duruma geldi.⁶² 14 Eylül 1916'da yeni gümrük tarifeleri yürürlüğe girdi. Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra yeni gümrük tarifeleri iktisadi bağımsızlık yolunda atılmış önemli bir adımdı.⁶³

⁵⁸Tarik Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt 3, s. 293-294.

⁵⁹T Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.345-346. Almanlar Ocak 1917' de kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiler. Ancak Osmanlı Hükümeti savaş sonrası diğer devletlerin kapitülasyonların kaldırılışını kabul etmemeleri halinde, kapitülasyonların kaldırılışı ile ilgili anlaşmanın geçersiz olduğuna dair Alman hükümetine bir senet vermek zorunda kaldı. B.k.z. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, Ankara, 1982, s. 73.

⁶⁰Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 171-172.

⁶¹Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 72.

⁶²Çağlar Keyder, **a.g.e.**, s. 22.

⁶³Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 126-128.

Bütün bunların yanında yabancı bankaların ülke içinde oynadıkları rol İttihat ve Terakki'nin milli bankacılık politikası gütmesine yol açtı. Bu amaçla kurulan bankaların en önemlisi 1917'de 4 milyon sermaye ile ortaya çıkan Osmanlı İtibarı Milli Bankasıdır.⁶⁴

İttihat ve Terakki "İktisadi Milli" diye adlandırılan bu politikasıyla koruyucu gelişme önlemleri aldı. Ne var ki, ülkeyi İngiliz ve Fransız baskısından kurtaralım derken, bu defa da, Alman Emperyalizminin boyunduruğuna soktular.

Sonuç

Ülkenin ekonomik, kültürel ve siyasi yatırımlarla nüfuz bölgelerine ayrıldığı, Duyun-u Umumiye gibi bir kuruluşla ülkenin milli servetinin önemli bir bölümünün Avrupa'ya aktığı, Avrupa'nın Osmanlı ekonomisi ile birlikte iç ve dış politikasını yönlendirdikleri bir ortamda, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı emperyalistlerin ortaklaşa sürdürdükleri sömürü ve bunlar arasındaki önemli çıkar çatışmaları her geçen gün artarak devam etti. 1880'lerle birlikte Almanlarla başlayan yakınlaşma, Almanların Bağdat Demiryolu ile Osmanlı'yı kendi nüfuz alanı haline getirme isteği, Musul-Kerkük petrollerinin önem kazanması gibi sebepler, emperyalist devletler arasında Osmanlı Devleti ile ilgili çatışmayı daha da derinleştirmiştir. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan toprakları emperyalist devletler arasında nüfuz bölgeleri halinde paylaşılan Osmanlı Devleti hayatının sonuna geldiğinde, tarım ülkesi olmasına rağmen tarım ürünleri kendisine yetmeyen, dışa açılmanın bir sonucu olarak sanayisi çökmüş, ticareti ağırlıklı olarak azınlık ve yabancıların eline geçmiş, madenleri yabancı şirketler tarafından işletilen, artık dış borçlarla varlığını sürdüren, maliyesi Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından denetlenen, ülke çıkarlarına aykırı, sömürüye imkan veren, birbiriyle bağlanmamış, ağaç görüntüsündeki yapısıyla yabancıların elindeki demiryollarıyla, milli geliri son derece düşük, yarı sömürge bir ülke durumundaydı.

Sonuç olarak bütün imkansızlık,olumsuzluk ve saldırılara rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünya da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bir kalkınma hamlesinin olduğu inkar edilemez. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı devlet adamları ekonominin ve özellikle sanayinin çöküşünü görerek, sanayii kurtarmak ve geliştirmek amacı ile bir gayret içine girmişlerdir. Ancak iç çekişmeler, isyanlar ve savaşlar gibi sebeplerin yanında kapitülasyonlar ve bazı ticaret anlaşmalarının olumsuz etkisi, bu kalkınma çalışmalarını kötü etkilemiş ve Osmanlı yönetiminin Avrupa tipi sanayi tesislerini ülkeye kazandırma gayretleri istenilen sonucu vermemiştir. Bu süreçte devletin önemli gelir kaynaklarının Avrupalı alacaklıların denetimine verilmesi, olumsuz

⁶⁴Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 146. Osmanlı Bankası'nın devlet bankası yetkilerini almasına rağmen Osmanlı çıkarlarını değil de İngiliz ve Fransız çıkarlarını gözetken bir tutum sergilemesi İttihat Terakki'nin Milli bankacılık politikası gütmesine yol açtı. Birinci Dünya Savaş sırasında savaş şartlarından yararlanarak çıkar sağlamaya çalışması ve hükümetin almak zorunda kaldığı ekonomik tedbirlere karşı çıkması üzerine hükümet bankanın yabancı müdürlerinin görevlerine son vererek yerlerine Osmanlı vatandaşlarını atamıştır. Zafer Toprak, **a.g.e.**, s 360.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

mali şartlar, büyük miktarlarda dış borçlanma girişimleri sadece iktisadi bağımlılığı getirmemiş, aynı zamanda Osmanlı dış politikasında da bir hayli pahalıya mal olan siyasi dış bağımlılıkları da beraberinde getirmiştir.

KAYNAKLAR

- 19.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Ahmad Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul,1985
- Blaisdel Donald C., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi " Düyun-u Umumiye"**, İstanbul, 1979.
- Eldem Edhem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul, 1999.
- Eldem Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ank. 1994.
- Güran Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara,1992.
- Güran Tevfik, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", **150. Yılında Tanzimat**, Ank.1992.
- Gürsoy Bedri, "Muharrem Kararnamesinin 100. Yılı", **Atatürk dönemi Ekonomi politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara, 1982, s.219-303.
- Keyder Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, 1982.
- Kodaman Bayram, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", **Milli Kültür**, cilt: 2, sayı :1, Ankara,1990, s.23-33.
- Kodaman Bayram, **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.
- Kurmuş Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982.
- Kütükoğlu Mübahat, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Ankara, 1974.
- Luxemburg Rosa, "**Alman Emperyalizminin Hareket Alanı Türkiye**", Lothart Rathman, Berlin- Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, 1982, s.171-190.
- Noviçev A. D., **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Ankara, 1979.
- Ortaylı İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1995.
- Ortaylı İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983.
- Önsoy Rifat, **Osmanlı Borçları 1854-1914**, Ankara, 1999.
- Önsoy Rifat, **Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri 1871-1914**, Hacettepe Üniversitesi, basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979.
- Önsoy Rifat, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, 1988.
- Pamuk Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999.
- Pamuk Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye; Sektörlere ve Sermayeyi İhrac Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, Özel sayı, Ankara, 1978, s. 131-162.
- Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İstanbul, 1977
- Quartaert Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, (1881-1908), Ank. 1987.
- Sarıca Murat, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983.
- Tezel Y. Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara, 1986.
- Toprak Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat**, Ankara, 1982.
- Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt 3, İstanbul, 1989.
- Velay A. Du, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara, 1978.
- Yeniay İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, 1964.
- Yerasimos Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-2**, İstanbul, 1975.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 327-344, ELAZIĞ-2001

HADİSLERİ BAKIMINDAN CEVAHİRÜ'L- EBRAR min EMVACİ'L- BİHAR (YESEVİ MENAKİBNAMESİ) ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Essay on the "Cevahiru'l- Ebrar Min Emvaci'l- Bihar (Yesevi Menakıbnamesi)" from the perspective of the Hadith

Veli ATMACA*

ÖZET

Milli kültürler, milletlerin inançlarının izlerini taşırlar. Türk Milleti için de bu etkileşim söz konusudur. Bizim Kültürümüzde de İslam'ın sanat, edebiyat ve mimari'de olduğu gibi toplumun günlük yaşayışında da etkisi görülmektedir. İslam'ın kültürümüze etkisi büyük ölçüde Yesevilik kanalıyla olmuştur denilebilir.

Bu durumda, Yesevi kaynaklarının incelenmesi gerekmektedir. Biz de, önemli bir Yesevi dervişi olan Hâzinî'nin, III.Murad'a sunduğu "Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr" adlı eserindeki Hadislerin incelenmesini, kaynaklarının tespitini çalışmayı milli bir vazife kabul ettik.

Sonuçta, tespit ettiğimiz hadisler ve onların kaynakları incelenmiş olup, sıhhat ve mahiyet itibarıyla değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yesevilik, Hadis

ABSTRACT

National Cultures carry the tracks of their belief. This is available for Turkish Culture. Islamic influence can be seen in art, literature and architecture as well as in our daily life. I can be said that the influence of Islam on our culture has been occurred greatly by the way of Yesevilik.

In this case, The Yesevi sources must be examined carefully. Our first national duty is to determine the sources of The traditions presented in the work of "Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr" written by Hâzinî who is one of important Yesevi Dervish. His work was also introduced to Murat II later.

As a result, the traditions of it and their sources we obtained were examined carefully in the respect of its truth and its meaning.

Key word: Yesevi, Hadith,

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Milletlerin geleneklerinde ve kültürlerinin oluşumunda, mensubu buldukları dinin göz ardı edilemeyecek ölçüde ehemmiyeti vardır. Türklerin de İslâm dinini kabul etmeleriyle eş zamanlı olarak Türk kültürünün yeni unsurlarla şekillendiği ve zenginleştiği görülmektedir.

Yeni dinin, Türk toplumu içerisinde yayılmasını sağlayan en eski simalardan biri de, Asya kıtasının doğusundan batısına; Anadolu'ya kadar tasavvuf ve tarikatler yoluyla ismi alem olmuş Pîr-i Türkistan lâkablı Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166) dir.

Birçok sebeple Anadolu'ya gelmiş olan Horasan Erenleri, tasavvuf kültürünü buralarda yaymaya çalışmışlardır. Bektâşî ve Nakşibendî *tarikatlarının literatüründe Yesevî izlerine rastlandığı kabul edilirse*¹, *Anadolu'da hakim olan tasavvuf kültürünün ve dini tecrübe biçiminin Yesevîliğe dayandığı söylenebilir.*

*Bu tarihi belirlemenin sonucu olarak, Türk milletinin İslâm'ı kabul edişi ve yaşayışı büyük ölçüde tasavvuf yoluyla olup; fedâkârlık esasına dayandığını, aşırı yorum ve tavırlara tevessül eden Râfîzî, Şîî, Bâtunî v.s. tesirler altında kalmış olan tasavvuf anlayışlarından uzak; sade bir manzara sergilediğini söylemek mümkündür*².

Selçukludan günümüze, Anadolu'daki İslâm anlayışı ve hassasiyetinin de ipuçlarını ihtiva eden Yesevîlik'in çeşitli ilim dallarınca incelenmesi ve konuyla ilgili doyurucu bilgiler içeren eserlerin neşredilmiş olması sevindiricidir³.

Aşırıktan uzak manzarasıyla Türk tasavvufu, tarih boyunca devlet idârecileri ve halk nezdinde birlik beraberliğin ve yükselişin moral değerlerini oluşturmuştur.

Bu ve benzeri sebeplerle, Yesevî literatüründe geçen Hadislerin muhtevası ve kaynakları da merak konusu olmuştur⁴.

Hoca Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Dîvân-ı Hikmet'ten sonra en geniş bilgiyi sunan, yine bir Yesevî dervîşi, Hâzinî mahlaslı Sultan Ahmed b. Mevlânâ Mahmud el-Kuraşî (?)⁵ ye ait Cevâhiru'l- Ebrâr min Emvâc-i Bihâr⁶ adlı eserdeki hadislerin

¹ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 108.

² Köprülü, a.g.e., s. 75, 76, 117; Kemal ERASLAN, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Giriş, s. 36.

³ Cemal KURNAZ, M. Tatçı, Yesevîlik Bilgisi, (Yesevîlik üzerine ilmi çalışmalar antolojisi), M.E. Basımevi, Ankara, 2000.; Mehmet ŞEKER, Ahmed-i Yesevî, Hayatı- Eserleri- Tesirleri (Akademik çalışmalardan derleme), Seha Nşr., İstanbul 1996.

⁴ Bu konuda bkz.: Nevzat AŞIK, Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri, 3. dipnottaki kaynaklar.

⁵ Müellifi konu edinen çalışmalarda, vefat tarihine dair kesin bir bilgi verilmemektedir. Bkz. C. OKUYUCU, Cevâhiru'l- Ebrâr, I. BÖLÜM, İNCELEME, s. VII; N. AZAMAT, "Cevâhiru'l- Ebrâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VII, 432. Ancak Müellifin, eserini 1593 yılında III. Murad'a sunduğu dikkate alınırsa, XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında vefat ettiği söylenebilir.

⁶ Anadolu'da Yesevî izlerini, şifâhî kültürde bulmanın yanı sıra, diğer tarikatların geleneklerinde ve literatüründe de görmektediriz. Ancak Prof. Dr. Cihan OKUYUCU'nun değerli mesaisiyle Türk okuyucusunun istifadesine sunulan Cevâhiru'l- Ebrâr min Emvâc-i Bihâr adlı Yesevî Menâkıbnâmesi,

incelenmesi, Pîr-i Türkistân'ın ve müridlerinin, Kur'ân ve Hadîs kültürüne hem vukûfiyetini, hem bakış açısını ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Edebiyattan mimarîye, hat sanatından ahlâk kitaplarına kadar birçok esere mahiyet zenginliği kazandıran hadisler, lâfzen ya da mânen atasözü veya deyim olarak günlük hayatımızda bile varlığını devam ettirmektedir⁷. Daha birçok ilim ve sanat dallarına muhtevâ zenginliği kazandırmış olan hadisleri incelerken, söz konusu olan eserin mahiyeti ve mevzunun karakteri, araştırmacının bakış açısını belirleyici olmaktadır. Kültürel araştırmalarda bir hadîsin, teknik hassasiyetten ziyade toplum hayatındaki müspet tesirleri ve icrâ ettiği fonksiyonu göz önüne alınarak tahlil edilmesinin daha doğru bir tutum olacağı kanâatindeyiz. Zira bu tür eserler ve ihtivâ ettiği hadisler, insanımıza ve toplumumuza yaşama sevinci veren, yaşadığı sıkıntılar karşısında dayanma gücünü bulduğu teselli kaynağı olmuşlardır. *Ancak itikâdî ve amelî esaslara zarar getireceği kesin olan konularda gösterilecek müsamaha ise mazeret olamaz.*

Tasavvuf kaynaklarında hadislerin yer almasını birkaç sebebe bağlayabiliriz

- a) Hadis ilminin konusunun Hz. Peygamber oluşu⁸,
- b) Diğer branşlarda olduğu gibi mutasavvıfların da kendilerinin sünnet çerçevesinde olduklarını îzah ve ispat endişesi,
- c) Mutasavvıfın aynı zamanda muhaddîs oluşu⁹,
- d) Halk nezdinde kendilerini daha çabuk kabullendirme düşüncesi.
- e) Tasavvufî eserlerin bir nevi ahlâk kitapları oluşu.

Şunu da hemen belirtelim ki, Tasavvuf kaynaklarındaki hadîsler, büyük ölçüde ahlâk ve fezâile dâir rivâyetlerdir. Bu mahiyetteki hadîslerin daha yaygın olmasının bir

bu tarfkata dair en geniş bilgi ihtivâ eden müstakil eserlerden biridir.

Eserin isminde ve Arapça ibârelerde görülen kelime ve transkrip hatalarının bir sonraki baskıda düzeltileceğini ümit ediyoruz. Konumuzu ilgilendiren lâfız hatalarının doğrusunu yazmaya gayret ettik; hepsine temas etme imkânı bulamadık.

⁷ Kültürümüze daha fazla tesir etmiş hadisleri ihtivâ eden bu edebî ve kültürel kaynakların hadis açısından değerlendirilmesine dair örnek çalışmaların bir kısmı :

- a) M. Cemal Sofuoğlu, Kur'ân ve Hadîs Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri, D. E. Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, S.V., s.127- 180.
- b) Kuzâî, Şihâb'ül-Ahbâr, (Trc. Prof. Dr. Ali YARDIM), İstanbul 1999.
- c) Abdülkadir PALABIYIK, Hadisleri Açısından "Atabet'ül- Hakâyık" Üzerine Bir İnceleme, D. E. Ü. İ. F. Dergisi, S.V, s. 125- 146.
- d) Veli ATMACA, Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler ve Ebû'n- Necîb'in Nehcu'l- Meslûk Fî Siyâseti'l- Mülûk'u, (basılmamış Y. L. Tezi.), İzmir 1993.

⁸ Yardım, Ali, Hadis I, s., 18- 19.

⁹ Burada muhaddislerle mutasavvıflar arasındaki münferit ithamların olduğu da bir gerçektir. Ancak "Zühd, Rikâk, Edeb, Zikr" v.s. adlar altında hadis derleyen muheddislerin sayısı yekün teşkil etmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Abdullah Aydın, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, s. 65, 121; H. Kâmil YILMAZ, Tasavvufî Hadis Şerhleri, s. 18- 26. Veli ATMACA, Ebû Bekr el- Beyhakî ve Kitâbu'd- De'avâtî'l- Kebîr'I, s. 14- 17.

...onun kulağı, gözü, eli, dili ve kalbi benimle duyar, benimle görür, benimle kavrar, benimle konuşur ve benimle bilir.

9 - قال واحد من المحدثين قد جاء بإسناد صحيح متصل إلى أمير المؤمنين علي بن أبي طالب (ك) أنه قال لرسول الله (ص): يا رسول الله دلني على أقرب الطرق إلى الله تعالى وفضلها عند الله وأسهلها على عباد الله تعالى! قال رسول الله (ص): عليك بما نلت النبوة. قال: وما ذاك يا رسول الله؟ قال: مداومة ذكر الله في الخلوات. قال يارسول الله هكذا فضيلة الذكر. وما حال الناس الذاكرين؟ قال رسول الله (ص): يا علي! لا تقوم الساعة على وجه الأرض حتى من يقول: الله الله. 18 فقال علي (ك): كيف أذكر؟ فقال: غمض عينيك و أخرج. حتى أذكر ثلاث مرات. و أنت تسمع مني ثم قلت أنت ثلاث مرات و أنا أسمع منك. فقال النبي عليه السلام ثلاث مرات نافيا يمينه مثبتا إلى شماله مغمضا عينيه رافعا صوته وعلي يسمع. ثم قال نافيا يمينه مثبتا إلى شماله مغمضا (15-ب) علي لا إله إلا الله ثلاث مرات عينيه رافعا صوته والنبي (ص) يسمع. فتح الله قلبه فرأى ما رأى 19.

فهكذا لقن رب العزة الجبرائيل و هو لقن محمدا عليه السلام و هو لقن علي ... شهاب الدين سهر وردي و هو لقن أحمد اليسوي (ر) حتى ينتهي إلى بتلقين الصحيح الثابت المقيد: اللهم يا حنان يا منان. ثبت قلوبنا بتلقين الإيمان إلى الجنة و الرضوان 20.

Muhaddislerden biri, Hz. 'Ali'ye kadar ulaşan sahîh, muttasıl bir isnâd ile O'nun Hz. Peygambere şöyle sorduğu nakledilmiştir, der. Hz. 'Ali: Yâ Resûlallah! “Bana, Allah'a giden en kısa, kendi katında en üstün ve kullarına en kolay gelen yolu göster!” diyerek dilekte bulunur. Resûlullah da: “Sana gerekli olan, nübüvvetten aldığın şeydir” buyurdu. Hz. Ali: “Bu nedir yâ Resûlallah!” deyince, Peygamberimiz de: “Yalnız başına kaldığında Allah'ı zikre devam etmendir” buyurdu. Hz. Ali: “Yâ Resûlallah! bu zikrin fazîletidir, zikredenlerin durumu nedir?” deyince, Resûlullah: “Ey Ali! Allah Allah diye zikreden olduğu sürece yeryüzünde kıyâmet kopmaz” buyurdu. Hz. Ali: “Nasıl zikredeceğim? diye sordu. O da: “Gözlerini yum ve üç defa söyleyeceğimi belle”...

10- كما قال النبي عليه السلام: إن النور إذا دخل قلب المؤمن انشرح وانفسخ وقيل يا رسول الله! هل لذلك علامة؟ قال: نعم. التحافا عن دار الغرور والإتابة إلى دار الخلود و الاستعداد للموت 21.

Nûr, insanın kalbine girince onu ferahlatır ve rahatlatır. Yâ Resûlallah! Bunun alâmeti var mı? denildi. Peygamberimiz de: “Evet. Bunun alâmeti, geçici şeylerden uzaklaşıp, ebedî dünyaya yönelmek ve ölüme hazır olmaktır” buyurdu.

11 - قال رسول الله (ص): لكل شيء معدن و معدن التقوى قلوب العارفين 22.

Her şeyin bir kaynağı vardır; takvânın mahalli de âriflerin kalpleridir.

12 - قال النبي عليه السلام: الناس كلهم موتى إلا العاملون و العاملون كلهم موتى إلا العاملون و العاملون

18 Rivâyetin sahîh, muttasıl bir isnâd ile geldiği bildiriliyorsa da elimizdeki mevcut kaynaklarda yerini tespit edemedik. Ancak : kısmı için bkz. : Müslim, îmân, 218-219. Enes'den.

Rivâyetin veriliş biçimine bakılırsa :

Yesevî mutasavvıflar, zikirlerinin kaynağını Allah c.c.'a dayandırmaktadırlar.

a)Bunu ispat için de muhaddislerin yöntemi (İsnad) ni kullanmaktadırlar.

b)Zikirlerini,Hz. Ali'ye Peygamber S.A.S.'in öğrettiğini beyân etmektedirler.

19 Hâzinî, s. 18-19.

20 Hâzinî, s. 19.

21 Hâzinî, s. 21.

22 Hâzinî, s. 25. ; Taberânî, Kebîr,XII/234 : İbn Ömer'den. ; Heysemî, X/268. Zayıf.

كلهم موتى إلا المخلصون و المخلصون على خطر العظيم و قيل الخطر بمعنى الرفعة و العلى²³.

Alimlerin haricinde bütün insanlar ölü gibidirler, ilmiyle amel edenlerin dışında âlimler de ölü gibidirler, inançta samimi olanlar istisnâ, ilmiyle amel edenler de ölü gibidirler. Samimi inanç sahipleri ise büyük mükâfak üzeredirler.

13 - قال عز وجل في حديث القدسي: طال شوق الأبرار إلى لقائي وأنا إليهم أشد شوقا مرحبا مرحبا بهذا البشارة²⁴.

İyilerin bana kavuşma istekleri arttı, benim onlara olan şevkim daha fazladır. Ne güzel, ne hoş müjde!

14 - كما قال: دع نفسك و اذكر ربك. وقال عليه السلام: وجودك ذنب لا يقاس به الذنب. نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سيئات أعمالنا²⁵. اللهم ثبت أقدامنا على الطريقة (و هي سراط المستقيم) و شرفنا...²⁶

Nefsini terk et, Rabb'ini zikret! Peygamberimiz “Varlık iddiasında bulunman, hiçbir günahla kıyaslanmaz bir günahdır. Nefsimizin şerrinden ve amellerimizin kötülüğünden Allah'a sığınınız. Allahım! Ayaklarımızı, Sırât-ı müstkim olan tarikatında sâbit kıl!” diye duâ etmiştir.

15 - قال النبي (ص): من تواضع لله رفعه الله و من تكبر حذله الله²⁷.

Allah için tevâzu göstereni Allah yüceltir. Kim kibirlenirse Allah da onu terk eder.

16 - قال الله في حديث القدسي: تجوع تراني تجرد تصل إلي²⁸.

Aç kal ki, beni göresin, mâsivâdan kendini ayır ki, bana ulaşasın!

17 - حب الدنيا رأس كل خطيئة²⁹.

Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.

18 - من تشبه قوما فهو منهم³⁰.

Bir kavme benzeyen onlardandır.

²³ Hâzinî, s. 26. ; ‘Aclûnî, II/ 312 : Bazı rivâyetlerde موتى yerine هلکي kelimesi kullanılmaktadır. Sâgânî, : Bu, gramer hatası olan bir müfterînin sözüdür der.

²⁴ Hâzinî, s. 26. Aynı lâfızla kaynağı tesbit edilememiş olan rivâyetin teyîdi için bkz.: Dârimî, Rikak, 43 ; Neseî, Sehv, 62 ; Müsned, VI/ 366, nr. 18303. *Ammâr*’dan.

²⁵ Merfû’ olduğu belirtilen bu rivâyetin kaynağı tespit edilememiştir. Ancak : نعوذ diye başlayan kısım için bkz. : Tirmizî, Nikâh, 16 ; Neseî, Nikâh, 39 ; İbn Mâce, Nikâh, 19. *İbn Mes’ûd*’dan. اللهم ثبت أقدامنا على الطريقة... Tirmizî, Kader, 7 : İbn Mâce, Mukaddime, 13. *Nevvâs b. Sem’ân*’dan.

²⁶ Hâzinî, s. 26. وجودك ذنب لا يقاس به الذنب. kısmı, Hâzinî, s. 57.’de tekrar geçmektedir.

²⁷ Hâzinî, s. 30. Rivâyet, bazı lâfız farklarıyla : Müslim, Birr, 69.; Tirmizî, Birr, 82. **Hasen Sahîh**.; Dârimî, Zekat, 35.: Ebû Hureyra’ dan ; İbn Mâce, Zühd, 16. **Mutâba’at** için yazılır.; Müsned, I/ 311, nr. 309 ; IV/ 152, nr. 11724.: *Ebû Sa’îd* ve *H. Ömer*’den.; Kuzâi, 34.

²⁸ Hâzinî, s. 36.

²⁹ Hâzinî, s. 39. Rivâyetin sıhhati, kaynağı ve tarikleri hakkında bkz.: Ali el-Kârî, el-Esrâr, 188. nr.163. : **Mevzû**’.; ‘Aclûnî, I/ 344.: Ebû Nu’aym ve İbn Asâkir Hz. **İsâ’nın sözüdür** derken , Dârakutnî, Beyhakî ve Deylemî, bu rivâyetin Merfû’ Mürsel olduğunu söylerler. Süyûtî, el- Leâli’? **تشبه الريح**: İbn Teymiyye ve İbn Hacer : **Mevzû**’ der.

³⁰ Hâzinî, s. 57.; Ebû Dâvud, Libas, 4. nr. 4031.; Müsned, II/ 310, nr. 5115., II/ 404, nr. 5671’de *İbn Ömer*’den Merfû’ olarak gelen rivâyetin, ‘Aclûnî, I/ 215-216’da, Hasan el- Basrî’ nin sözü olduğu bildirilmektedir.

21 - مروى عن النبي عليه السلام و هو روى عن الله عز اسمه قال الله تبارك وتعالى: إن أولياء من عبادي وأحبائي من خلقي الذي يذكرون بذكري و أنا أذكر بذكركم³².

Kullarım arasında dostlarım, yarattıklarım içinde sevdiğilerim vardır ki, onlar Beni zikrederler ben de onları anarım.

21 - روي عن عمر ابن الخطاب (ر) قال: قال حبيب الأكرم (ص): إن من عباد الله إناسا ما هم بأنبياء ولا شهداء يغبطهم الأنبياء والشهداء يوم القيامة لمكانهم. قال رجل منهم: وما أعمالهم؟ لعلنا نجيبهم. قال قوم يستحبون بروح الله تعالى من غير أرحام بينهم ولا أموال يتعاطونهم والله وجوههم لنور وأنهم لعلى منابر من نور. لا يخافون إذا خاف الناس ولا يحزنون إذا أحزن الناس³³ فمن نعتهم أنهم المورثون الفردوس جلساتهم كامل الذكر والمفيدون وخلاصهم شامل البر³⁴.

Ömer b. Hattâb'ın Peygamberimiz'den şöyle naklettiği bildirilmiştir: Allah'ın kullarından öyle insanlar vardır ki, peygamber ve şehit olmadıkları halde onların kıyâmetteki derecelerine, Peygamberler ve şehîtler imrenirler. Oradakilerden birisi: onlar hangi amali işlediler? Belki Biz de onları severiz" diye sordu. Peygamberimiz de: Onlar, aralarında akrabalık ve menfaat ilişkisi olmadığı halde, birbirlerini Allâh'ın rahmetiyle severler. Vallâhi onların yüzleri nurludur. Nurdan minberlerde otururlar. İnsanlar korkup hüznülediklerinde onlar korkmaz ve mahzun olmazlar. Güzel vasıflarından dolayı Cennetin mîrasçıları olup, arkadaşları, zikr-i kâmil olanlardır. Onlar, insanlara yararlı ve dostları da iyi kişilerdir.

Mü'minin firasetinden çekinin!

23 - كما قال في حديث المشهور و هو القدسي: أنا عند ظن عبدي بي³⁶. وأنا أجزى به³⁷.

³¹ Hâzinî, s. 58.'de ve 59.'da ikiye, s. 23. dipnot 60.'da ve s. 193.'de birer defa geçmektedir.; 'Aclûnî, II/ 291 ; Ali el- Kârî, el- Esrârü'l- Merfû'a, s. 348. nr. 539.: Süfiyyenin sözüdür. Her iki eser de İbn Hacer'e atıfla : **Sabit değildir**. Demektedir. Ancak mânâ itibariyle destekleyen merfû' rivayet için bkz.: يا طارق! : **Sahih**.; Taberânî, Kebîr, VIII/ 314, nr. 8174.; Heysemî, Mecme'u'z-Zevâid, X/ 309.; Ahmed b. Hanbel, isnaddaki İshak b. Nâsîh'in **kezzâb**, haberin de **Mevzû'** olduğunu söylemiştir.

³² Hâzinî, s. 58, 196. İbârede görüldüğü gibi gramer hataları vardır: إن أوليائي من عبدي أحبائي من خلقي الذين : يُذكرون بذكري وأذكر بذكركم. *Amr b. el- Cumûh*'dan. ; Heysemî, I/ 89. *Amr b. el- Cumûh* ve *Amr b. el- Humk*'dan. Senedindeki Raşdîn b. Sa'd, Munkatî', **zayıf** birisidir.

³³ Hadis'in buraya kadar olan kısmında ibare bozukluğu ve lafız farklılığı olmakla birlikte aynı mânâ: Ebû Dâvud, Buyû', 42. nr. 3527. Hz. Ömer'den ; Hâkim, Müstedrek, VI/ 237. nr. 7398. *İbn Ömer*'den. **Sahih**.; Müsned, XIII/ 449. nr. 22969. ; Taberânî, Kebîr, III/ 290-291, nr. 3433-3435.; Heysemî, X/ 276-277.: *Ebû Mâlik el- Eş'arî* ve *İbn 'Abbas*'dan. : **Ricâli sikadır**.?(V/ 343.).

³⁴ Hâzinî, s. 62, 208.

³⁵ Hâzinî, s. 70.; Tirmizî, Tefsîr, 16, nr. 3127.: *Ebû Sa'id*'den. **Ġarib**.; Taberânî, Kebîr, VIII/ 102. nr. 7497. ; Heysemî, X/ 268. *Ebû Ümâme*'den. **Hasen**.; Kuzâ'î, Şihâb, 75-76.; İbn Cevzî, *Mevzû'ât*, III/ 147. : *Ebû Hureyra*'dan, senedi **zayıf**'tır. Resûlullah'dan geldiği sahih değildir.; İbn 'Arrâk, Tenzîh, II/ 305-306. Tariklarının ve ricâinin değerlendirmesi için aynı yere bakılabilir.

³⁶ Rivâyetin son kısmı olan : وأنا أجزى به. İbâresi, Kaynaklara göre bu hadîse ait değildir. Bu kısım için 11. dipnota bakılabilir. Hadisin baş tarafı için : Buhârî, Tevhîd, 15, 35, 50. ; Müslim, Zikr, 1, Tevbe, 1.; Tirmizî, De'avât, 132, Zühd, 51. **Hasen Sahih**.; İbn Mâce, Edeb, 58. *Ebû Hureyra*'dan. ; Dârimî, Rikâk, 22. Vâsile b. el- Eska'dan. ; Hâkim, II/ 711. nr. 1871, Tevbe, VI/ 3157. nr. 7677. *Enes* ve *Vâsile*'den. **Sahih**. ; Ebû Ya'lâ, Müsned, VI/ 12, nr. 3232; Heysemî, X/ 148, *Mu'âviye b. Hayde*'den.

Ben, kulumun benim hakkımdaki zannına yakınım.

24 - الدنيا مزعة الآخرة³⁸.

Dünya âhiretin tarlasıdır.

25 - قال عز وجل في حديث القدسي: أوليائي تحت قبابي لا يعرفهم غيري إلا مؤيد بنور³⁹.

Dostlarım, himâyem altındadır. Onları sadece ben ve nurumla müeyyed olanlar tanır.

26 - كما قال عليه السلام: إخلاصكم خلاصكم⁴⁰.

İhlasınız kurtuluşunuzdur.

27 - كما نقل من المصابيح قال النبي عليه السلام: من أحب قوما على أعمالهم حشر في زمرة⁴¹ وحوسب بحسابهم وإن لم يعمل بأعمالهم⁴².

Bir topluluğun ameline imrenen kişi, onların yaptığını yapmasa da onlarla Haşrolur ve onlarla hesaba çekilir.

28 - كل بدعة ضلالة و كل ضلالة في النار⁴³.

Bütün bid'atler sapıklık olup, hepsi cehennemdedir.

29 - اعلم بأنهم يقولون من الأكابر و العرفاء: قال الله تعالى عز اسمه: الفقر مالي و الفقراء عيالي⁴⁴ والكبراء ردائي. قيل: الكبرياء إزار⁴⁵.

Fakirlik malım, fukarâ yakınlarım ve yücelik kaftanımdır.

30 - واعلم بأنه روي عن عبد الله بن مسعود (ر) وهو روى عن النبي ع قال: قال النبي (ص): إن لله تعالى: ثلاثمائة قلبهم على قلب آدم عليه السلام وأربعون قلبهم على قلب موسى ع م وسبعة قلبهم على قلب إبراهيم ع م وخمسة قلبهم على قلب جبرائيل ع م وثلاثة قلبهم على قلب ميكائيل وواحد قلبه على قلب إسرائيل عليهم السلام⁴⁶.

Üç yüzü ... kalpleri Adem'in kalbinin üzerinde, kalpleri Mûsâ'nın kalbinin üzerinde olan kırk, İbrâhim'in kalbinin üzerinde yedi, Cibril'in kalbinin üzerinde kalbi olan beş ve Mîkâil'in Kalbi üzerinde kalbi olan üç... vardır. Birinin kalbi de İsrâfil'in kalbinin

³⁷ Hâzinî, s. 80.

³⁸ Hâzinî, s. 80. ; Ali el- Kârî, el- Esrâr, 206. nr. 205. : Kaynağına rastlamadım. Mânâsı doğrudur : Şûrâ, 20. âyetinden iktibas edilmiştir. ... من كان يريد حرث الآخرة...

³⁹ Hâzinî, s. 80, 208 ; el- Cürçânî, Ta'rîfât, 295. nr. 1474 : ... هم الذين جاء في حقهم: أوليائي تحت قبابي لا يعرفهم غيري. : rivâyetin devamı tesbit edilemedi.

⁴⁰ Hâzinî, s. 82. Bu lâfızla kaynaklarda bulunamayan rivayeti destekler mahiyette : Hz. Peygamber S.A.S., Mu'âz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken : أخلص دينك يكفك العمل القليل şeklinde başarının sırrını tavsiye etmiştir. : Hâkim, V/ 495. nr. 7914. ; Süyûtî, Sağîr, I/ 14.

⁴¹ Süyûtî, II/ 160. ; 'Aclûnî, II/ 222. : Taberânî, Ebû Gursâfe'den rivâyet etmiştir. **Sahîh**. Lâfzın devamı tespit edilemedi.

⁴² Hâzinî, s. 94.

⁴³ Hâzinî, s. 95.; Müslim, Cum'a, 46-47; Neseî, 'İdeyn, 22.; Müsned, V/ 163. nr. 14988. *Câbir b. 'Abdillah*'dan; Tirmizî, 'İlim, 16.: **Hasen Sahîh**. ; Ebû Dâvud, Sünne, 6.; İbn Mâce, Mukaddime, 6. ; Dârimî, Mukaddime, 16. ; Hâkim, I/ 144. nr. 333, 338.: **Sâhîh**. : *'Irbâz b. Sâriye*'den.

⁴⁴ Kutsî Hadis olarak verilen rivâyetin baş tarafı kaynaklarda bulunamamıştır. Zâten Hz. Peygamber tarafından nakledilmediği de beyan ediliyor.

⁴⁵ Hâzinî, s. 99. Bu rivâyetin aslı : Müslim, Birr, 133. ; Ebû Dâvud, Libâs, 26. ; İbn Mâce, Zühhd, 16. *Ebû Hureyra*'dan.

⁴⁶ Hâzinî, s. 100. ; 'Aclûnî, I/ 26. İbn Mes'ûd'dan. Râvileri sahîh ricâлиндendir. ; İbn Hcer, Lisânu'l- Mizân, IV/ 174. nr. 5602. : *Osman b. 'Ammâra*'dan. : **Allah, bu iftirayı atanı kahretsin**. ; Zehebî, Mizân, V/ 64. nr. 5555. *İbn Mes'ûd*'dan. ; İbn 'Arrâk, Tenzîh, II/ 306. ; İbn Cevzî, Mevzû'ât, III/ 150. İbn Mes'ûd'dan. : Bu isnâdın ricalinin çoğu **mechûl** olup içinde ma'rûf olan yoktur.

üzerindedir.

Hazret-i Habibullah (a.s.) buyurdular ki:

31 - ولدت في زمن الملك العادل أنوشروان. قال الله تعالى: {أطيعوا الله و أطيعوا الرسول و أولي الأمر منكم} 48

Ben, Melik Adil Enûşîrvân zamanında doğdum.Allâh'a, Resûlüne ve Sizden olan yetkili kişilere itâat edin!

Buradan itibaren bazı rivâyetler, eserin neşrinde Türkçe verildiği için biz de aynı şekilde verip, onları mânâ itibariyle destekleyen hadîsin kaynaklarını dipnotta verdik.

Abdiyyet indiyet ve ilm-i ledünni

32 - كقوله تعالى: {فوجدنا عبدا من عبادنا آتيناها رحمة من عندنا و علمناه من لدنا علما} 49

Derken, kendisine katımızdan bir rahmet ve ilim verdiğimiz kullarımızdan birini buldular.

- Sahîh-i Buhârîde getirmişler ki Resûl aleyhis selâm buyurmuş ki bu âyet-i kerîmede mezkûr ve mezbûr olunan abden min ibâdinâ⁵⁰ ile âhir nübüvvet karındaşum Hızır-ı nebiyullahdur-aleyhisselâm. - Menkûldür ki çok haste olur ...⁵¹

⁴⁷ Kays b. Mahrame : Ben ve Resûlullah, Fil senesi'nde aynı gün doğduk. : İbn İshak, es-Sîre, 25. ; Müsned, VI/ 265-266. nr. 17910. Peygamber S.A.S., Rebûlevvel'in 12.'sinde, Fil Vak'ası'ndan 50 gün sonra doğdu. Melik Hürmüz b. Enûşîrvân'ın 12. iktidar yılı idi. : Kurtubî, Tefsir, XX/ 194. Ancak Peygamber'imizin doğumu, kendi ifadesiyle tesbit edilemedi.

⁴⁸ Nîsâ, 4/ 59. ; Hâzînî, s. 112.

⁴⁹ Kehf, 65.

⁵⁰ Cevâhîrî'l-Ebrâr neşrinde ilgili âyet: Kehf, 18/ 65. şeklinde verilmeliydi.

⁵¹ Hâzînî, s. 116-117. Sıhhatına güvenilen kaynaklarda ve rivâyetlerde Peygamber'imizin Hızır için : O nebî'dir ifadesine rastlanmamıştır.

Aynı anlatım içinde : Hâtemü'l- nebiyyîn muhammedin her beş yüz yılda mübârek dişleri yengi berna imiş. ... ifadesinin hakikatının ve rivâyetinin araştırılmasına gerek olmadığı ortadadır. Vücut âzâları yenilenen kişinin Hızır olduğuna dair bkz. : A. Yaşar Ocak, İslâm – Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır – İlyas Kültü, s. 87. ?

Halk içinde anlatıla gelen efsane, mit ve destanlarda, islâm kültürünün de tesiriyle kutsal güçlerle mücehhez, öldükten sonra da tasarrufla bulunduğu inanılan kahramanlar, ulu kişiler ve velîlerin varlığına sıkça rastlanılır. Bunlardan biri de **Hızır**'dir. Peygamber olup olmadığı tartışma konusu olan Hızır'ın hâlen yaşadığı ve tasarrufla bulunduğu da ihtilâfıdır. Haddizâtında tartışmalar, diğer birçok meselelerde olduğu gibi, **akıl – nakil – tecrübe uyumsuzluğunun** sonucu gibi görülebilir. Çünkü tasavvuf ehline göre ilm-i ledünne mazhar olanın kerâmet ve hikmetleri her zaman tecrübe edilmektedir. Cevâhîrî'l- Ebrâr'da Hızır'la ilgili olarak, s. 54, 116-117, 118, 120, 121 ve 122.'de altı rivâyet mevcuttur.

Çeşitli kaynaklarda Hızır'a dayandırılan rivâyetler itibâriyle meselenin Hadis ilmini ilgilendiren yönü vardır. Kur'ân'da adı zikredilmeyen kişinin kim olduğu, ölümsüzlüğü ve tasarrufları âlimlerin olduğu kadar halkın da ilgisini çekmiştir. Münekkîd âlimlerin eserlerinde yer vermedikleri Hızır rivâyetleri ya da Hızır'dan rivâyetler, daha ziyâde tasavvuf, târih, menkibe, tabakât ve bazı tefsir kitaplarında yer almaktadır.

Meselenin isrâiliyât yönünden ele alınması halinde daha da berraklık kazanacağını tahmin ediyoruz.

Bu konuda rivâyetlerin çokluğu, râvîlerinin genellikle tanınmayan kişiler oluşu, onların içinde yetiştikleri dînî ve kültürel çevreyi araştırarak, ilmî ve siyâsî gelişmelerdeki rollerinin nasıl bir seyir takip ettiği husûsu incelenmeye değer görülmektedir. Bunu, daha önce yayınladığımız "Hadiste İsrâiliyâta Bakış" başlıklı iki

33 - ما من مؤمن يقول (ص): إلا نصره و نور قلبه ⁵².

.....i söyleyen hiçbir Mümin yoktur ki,(Allah) ona yardım etmemiş, kalbini nurlandırmamış olsun.

Ahbâr u âsârda vârid olmuş Hızr hazretleri buyurmuşlar ki ammun İlyas ile Uşmuyil huzûrında girdük uğraş haberi geldi ki muhârebe hâletinde asker-ı İslâmın inhizâm ve inkisâr havfı vardur, buyurdı ki: **الله على محمد و آله** diyüp hamle kılsunlar..⁵³

Zıkr-i Hızr nebî ekser evkât bu esmâ-i müfîdü'n-necât-ı münteccü'd-derecât imiş
34 - يا حي يا قيوم يا لا اله إلا أنت أسألك أن تحيي قلبي وقلوب العارفين بنور معرفتك يا مولى يا ربنا أبدا
دائم⁵⁴.

Yâ Hayy, Yâ Kayyûm!Ey kendisinden başka ilâh olmayan! Benim ve âriflerin kalplerini, ilminin nuruyla ebediyyen diri kılmanı dilerim.

اللهم اجعلي محبوبا في قلوب المؤمنين و بلغني إلى مائة و عشرين سنة...⁵⁵

Allah'ım! Beni, müminlerin sevdiği birisi eyle! Bani 120 yaşına ulaştır!

Def-i beliyât ve kazâ-yı hâcât için duâ budur.

35- Hâcet namazı Hızr nebî a.s. hazretinden mervî düdür...niçe niçe azizler ve meşâyih-i kibâr işbu hâcet namâzını kılmışlar...⁵⁶

makalenin devâmı olarak çalışmayı düşünmekteyiz.

Hüviyeti, görevi, nesebi ve hayâtiyeti tartışmalı olan Hızır (el- Hadir) ile onun gibi halen yaşamakta ve tasarruf ehli olduğu iddiâ edilen diğer şahısların sahip oldukları bu mazhariyetin, aklen ve târihen isbatı mümkün olmamakla birlikte mevzu ile ilgili âyetler ve sahih rivâyetlerle izâhı merak konusudur.

Enbiyâ,34. “Biz, senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik...” Al-i ‘Imrân, 185.; Enbiyâ, 35.; ‘Ankebût, 57.: “Her canlı ölümü tadıcıdır”.; Mü’min, 67.’ de olduğu gibi insanın (canlının) belli bir ecele dek yaratıldığı belirtilmektedir. Müslim, Fedâil’ us- Sahâbe, 217 –220.; Tirmizî, Fiten, 64.; el- İsbâbe, II/ 121.’de nakledilen merfu’ hadislerden, Hz. Peygamber’in vefâtından yaklaşık bir ay önce yaptığı bir konuşmasında, bir asır sonra, yeryüzünde, kendi zamanında yaşamakta olan insanlar (canlılar) dan hiç birinin hayatta olmayacağı anlaşılmaktadır.

Cevâhîr’ul- Ebrâr, s. 120 –121’de Hızır menşeli, ölümsüzlük veya uzun ömür du’âsı da dikkat çekicidir. Oysa Peygamberimiz’in, ölümü temenni etmemek ya da ölüm ile hayattan hangisi daha hayırlı ise onun istenmesini tavsiye ettiği bildirilmektedir : Beyhakî, K. ed- De’avât’ il- Kebîr, 252.

Eğer ebedi kalmak, tasarruf sahibi olmak ya da uzun ömür yaşamak bir mazhariyet olsaydı bunu daha öncelikle hakedecek kimseler hariç tutulmazdı.

Buhârî’nin, sadece ‘Ubey b. Ka’b’dan naklettiği merfu’ rivâyette o mechûl şahsın Hızır olduğu belirtilmekte; detaya girilmemektedir. : ‘İlim, 17, 20, 44, Ehâdis’ul- Enbiyâ, 27, Tefsîr, 2, 3, 4, Tevhîd, 31.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde, Hızır ve konu ile ilgili rivâyetler üzerine en detaylı bilgiyi, İbn Hacer, el- İsbâbe, II/ 114 – 137.’de görebiliyoruz.

⁵² Hâzinî, s. 118. İbâre bozukluğu, Muhtemelen asıl nüshadaki bir kusurdan kaynaklanmaktadır.

⁵³ Hâzinî, s. 118.

⁵⁴ Hâzinî, s. 120.

⁵⁵ Hâzinî, s. 121.

⁵⁶ Hâzinî, s. 121-122.

Hızır a. s.’dan nakledilen bu hâcet namazı ve du’âsı’nın şekli ve lâfzı, Peygamberimiz’den nakledilenle aynı değildir.: Burada 12 rekât olarak bildirilen namaz, Merfu’ olarak 2 rekâttır. Diğer farklılıklar için bkz.: Namaz içinde okunması tavsiye edilen: يا غياث المستغيثينا ! اغثنى. Ebû'l- Ferec, Sıfâtü’s- Safve, II/ 514.; Ebû Nu’aym, Hılye, IX/ 371.

37- Özellikle mağara dostu olan büyük sıddık ki, O Peygamberin şerefli ailesinin ve ashabının en faziletlisidir⁵⁸.

38- Feleklerin varlık sebebi odur⁵⁹.

39- Hak yüce dergahından Mustafa'nın şerefli göğsüne her ne akıtmışsa Onların hepsini Sıddık'ın de göğsüne akıttı⁶⁰.

40- O, Nebi ailesinin ve ashabının önde gidenidir. Hepsi O imâma uymuşlardır. Bu sebeple (Hz.) Muhammed O'na kendi yerini verdi⁶¹.

41- Devlet yöneticileri Allah'ın (yeryüzünde) gölgesi olduğu...⁶²

42- Bu dünya ve onda her ne var ise hepsi vefasızdır.⁶³

43- Ölmeden önce ölünüz⁶⁴

- Okunacak du'âlardan birisi de : ربنا آتنا... : Bakara, 2/ 201.

⁵⁷ Hâkim, II/ 802, nr. 2029. Müslim'in şartına göre **sahih**. ; Beyhakî, K. ed-De'avâti'l- Kebîr, 54. *Ebû Hureyra* 'dan.

⁵⁸ Hâzinî, s. 184.; Buhârî, Fedâilu Ashâb, 2.; Müslim, Fedâilu' s-Sahâbe, 1, 8.; Tirmizî, Menâkıb, 14.; Müstedrek, IV/ 1330, 1334. ; Beğavî, Şerhu's- Sünne, XIV/ 76-82.

⁵⁹ Hâzinî, s. 184. ; 'Aclûnî, II/ 164. nr. 2123.; Merfû' olmasa da mânâsı doğrudur. ;Süyûtî, el- Le'âli, I/ 272.; 'Ali el- Kârî, s. 288.: "Sâgânî: **mevzû**'dur, lâkin mânâsı sahihtir" der. Deylemî, *İbn 'Abbâs* 'dan merfû' olarak nakletmiştir.

⁶⁰ Hâzinî, s. 184.; İbn Cevzî, el-Mevzû'ât, I/ 219.: Bu rivâyet, kendisinde kizb ya da sıhhat eseri görmediğimiz, rivâyetinde de fayda olmayan şeylerdendir. Bu ve benzeri rivâyetlerin amacı Hz. Ebû Bekr'i medhetmekse sahih rivayetler buna lüzum bırakmayacak kemmiyet ve keyfiyettir. Diğer sahabilerin sahip olmadığı bazı özel bilgilerle mücehhez olduğunu îmâ etmekse, sübûtu kat'î deliller, hiçbir sahabîye özel bilgi verilmediğini göstermeye yeterlidir. Aksi taktirde Hz. Peygamber'in diğer sahabîlerden gizlemek istediği bir malûmâtın söz edecek olursak bunu ne ispat etmek ne de yol açacağı zihni ve ilmi kargaşayı engellemek mümkün olur. Daha da önemlisi risâlet müessesesi bir çok açıdan tartışma konusu haline getirilebilir.

Esasen bu mesele, pratikte insanların itikadi ve ameli sorumluluğunu ilgilendiren bir husus da değildir. Belki tasavvuf ehlinin "İlm-i Ledünn" telakkisinin, Peygamberler haricinde bazı şahısların da kazandığı bir mevhibe olduğunu iddia ve bunu da üstünlük vesilesi olarak görmelerinin uzantısı olduğu düşünülebilir. Hz. Peygamber'in, belli kişilere özel bilgi vermediğine dair bkz.: Müslim, Edâhî, 40-42.; Neseî, Dahâyâ, 34.: Hz. 'Ali'ye, Peygamber S.A.S.'in kendisine husûsî bir şey söyleyip söylemediği sorulunca "Kılıcımın kınındakinden başka bir şey yok." diyerek tepki göstermiştir.

Ebû Hureyra'ya ait olan "Ben Resûlullah'dan iki kap ilim aldım..." sözünü de bu açıdan değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Bu rivâyet için bkz.: Buhârî, 'İlim, 43.

⁶¹ Hâzinî, s. 184.; Buhârî, *Ezân*, 39, 46, *İ'tisâm*, 5.; Tirmizî, *Menâkıb*, 14.; Neseî, *İmâme*, 1.; İbn Mâce, *Mukaaddime*, 11. ; *Rebî' b. Hubeyb*, *el-Câmi*, 44. nr. 211.

⁶² Hâzinî, s. 191. ; Heysemî, V/ 196, İbn 'Ömer'den. : İsnâdındaki Sa'îd b. Sinân **Metrûk**'tur. ; 'Aclûnî, II/ 456.; Ayrıca bkz. : Lisânu'l- Mîzân, IV/ 216. nr. 5709, *Enes*'den. ; Mîzânu'l- İ'tidâl, III/ 210, nr. 3211, *İbn 'Ömer*'den.: Sa'îd b. Sinân **Metrûk Mûnker**'dir.; İbn Esîr, en- Nihâye, III/ 160. Konuyla ilgili olarak, Sehâvî, Ref'u's- Şukûk fî Mefâhiri'l- Mülûk adlı müstakil bir cüz yazmıştır. : İsmâil Paşa, *îzâhu'l- Mekkûn*, I/ 579.

⁶³ Hâzinî, s. 192. Her ne kadar hadîs olarak verilmiyorsa da sıradan bir insanın yargısı olamayacak olan bu sözün kaynağı merak konusudur. Neticede :” Bakın, bu dünya ve ondakiler – Allah'ın zikri ve O'na ait şeyler ile muallim (ve öğrenci) hariç – mel'undur”. : Tirmizî, 14.; İbn Mâce, *Zühd*, 3. *Ebû Hureyra* 'dan. **Hasen Ğarîb**.; Heysemî, I/ 122. İbn Mes'ûd'dan. ; 'Aclûnî, I/ 412.

⁶⁴ Bkz.: 23. Dipnot.

44- Hak Teâlâ tek olanı sever⁶⁵
45 - كما روي عن أنس (ر) قال: قال رسول الله (ص): من صلى الفجر بالجماعة أي في جماعة ثم قعد يذكر الله تعالى حتى تطلع الشمس ثم صلى ركعتين كانت له كأجر حج و عمرة تامة تامة تامة⁶⁷.

Enes b. Mâlik'den, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilir: Sabah Namazı'nı cemâ'atle yani cemâ'atin içinde kılar, sonra oturup, güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikreder, akabinden iki rekât daha kılırsa, ona Hac ve tam bir Umre sevâbı verilir.

46- Mevlid gününe rastlayan Pazartesi günleri oruç tutmak müstehaptır. Kulların amellerinin Allah'a arz edildiği gün olan Perşembeleri oruç tutmak da öyledir⁶⁸.

47 - كما قال النبي عليه السلام: قال الله تعالى: الصوم لي و أنا أجزى به. و قال رسول الأكرم (ص): قال الله تعالى: لخلوف فم الصائم عندي أطيب فأطيب من المسك⁶⁹.

Oruç benim içindir; onun mükâfâtını ben veririm. Yine Allah Te'âlâ buyuruyor ki, oruçlunun ağız kokusu benim yanımda miskten daha hoştur

48 - في صحيح المسلم وفي صحيح البخاري روي عن أبي هريرة (ر) أن رسول الله (ص) يقول الله تعالى: أنا عند ظن عبدي بي وأنا معه إذا ذكرني فإن ذكر في نفسه ذكرته في نفسي وإن ذكر في ملاء ذكرته في ملاء خير منه⁷⁰.

Ben kulumun benim hakkımdaki zannına yakınım. Beni zikrettiğinde onunla birlikteyim. Beni gönlünden geçirirse ben de onu anarım. O, beni bir toplulukta zikrederse ben de onu daha hayırlı bir mecliste anarım.

49 - وفي مسلم كذلك عنه (ر) وعن الخدي (ر) قالوا: قال رسول الله عليه السلام: لا يقعد قوم يذكرون الله تعالى إلا خفتهم الملائكة وغشيتهم الرحمة ونزلت عليهم السكينة⁷¹ وذكرهم الله تعالى في من عنده⁷².

Allah'ı zikretmek üzere oturan her topluluğun üzerini melekler örter, Rahmet kuşatır da onlara huzur ve sükûn iner. Böylece Allah onları yanındakilerden sayar.

⁶⁵ Hâzinî, s. 194.: "Buhârî, De'avât, 68.; Müslim, Zikr, 4, 5. Ebû Hureyra'dan, Esmâ-i Hüsnâ Hadisi'nin son kısmı.; Tirmizî, Vitr, 2. 'Ali'nin rivâyeti **Hasen**.; Ebû Dâvud, Vitr, 1.; Neseî, Kıyâmu'l- Leyl, 27.; İbn Mâce, İkâme, 114.; Müstedrek, I/ 601. nr. 1159. Hz. 'Ali'den. **Sahîh**.

⁶⁶ Cevâhiru'l- Ebrâr, 147-148.'deki Arapça metinde bu kelime فقد şeklinde yazılmıştır.

⁶⁷ Hâzinî, s. 195.; 'Aclûnî, II/ 257. nr. 2519. "Sâğâni'nin dediği gibi **Mevzû**'dur. Sabah Namazı'ndan sonra oturup güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikretmenin sevâbıyla ilgili rivâyetler için bkz.: Tirmizî, Salât, 51. Cündüb b. Süfyân'dan., Fiten, 6. Ebû Hureyra'dan.; Ebû Ya'lâ, III/ 62, nr. 1487. Sehl b. Mu'âz babasından.; İbn Hacer, el- Metâlibu'l- 'Aliye, I/ 81, nr. 284. Hasan'dan Merfû' olarak., III/ 245, nr. 3394. 'Aişe'den.; Müsned, I/ 309, nr. 1250., II/ 445, nr. 5905., VI/ 466, nr. 18826.: Bu rivâyetlerin hiç birinde, metinde belirtildiği üzere "**tam bir 'Umre sevâbı**" tâbiri geçmemektedir.

⁶⁸ Hâzinî, s. 196. Bu ifâdelerin hadis olduğu beyan edilmemekle birlikte araştırmamızı mucib olmuştur. Çünkü bu tür eserlerde Ayet ve Hadisler lâfzen verildiği gibi telmihte bulunarak ya da kültürel yorumlarla nakledilmektedir. Söz konusu tavsiyede "Mevlid günü", Peygamberimiz'in doğduğu Pazartesi ile kulların amellerinin Allah'a arz edildiği gün olan Perşembe' nin fazîleti için bkz.: Tirmizî, Savm, 44. **Hasen Ğarîb**.; Ebû Dâvud, Savm, 60.; Taberânî, Kebîr, I/ 167, nr. 409.; Heysemî, VIII/ 66.; Süyûtî, I/ 131. **Sahîh**.

⁶⁹ Hâzinî, s. 196.; Buhârî, Savm, 2., Libâs, 78., Tevhîd, 35, 50.; Müslim, Savm, 168-172.; Tirmizî, Savm, 55. **Hasen Ğarîb**.; Neseî, Sıyâm, 41.; İbn Mâce, Sıyâm, 1.; Muvatta', Sıyâm, nr. 69.

⁷⁰ Kaynaklar 36. dipnotta verildi.

⁷¹ Hâzinî, s. 197.

⁷² Müslim, Zikr, 38.; Müsned, IV/ 99, nr. 11463, IV/ 183, nr. 11875.; Ebû Ya'lâ, Müsned, II/ 445, nr. 1252, II/ 183, nr. 1283.; Hadiste geçen : يتلون كتاب الله و يتدارسونه بينهم : yerine يذكرون الله : şeklinde farklılık arz eden rivâyetler de vardır. Ancak her iki ibâre de Ebû Hureyra' dan gelmektedir. Ebû Dâvud, Vitr, 14, nr. 1455.

50 - وفيه أيضا عن معاوية (ر) أنه قال: خرج رسول الله عن خلقه من أصحابه فقال: ما أجلسكم؟ قالوا: جلسنا بذكر الله ومحمد على ما هدانا للإسلام ومن به علينا. قال: والله ما أجلسكم إلا ذلك أما إني ما أستخلفكم هممة ولكن أتاني جبرائيل فأخبرني أن الله تعالى يباهي بكم الملائكة⁷³.

Mu'âviye'den nakledildiğine göre: Peygamberimiz bir grup sahabîye rastladı ve onlara "siz niçin oturuyorsunuz?" diye sorunca onlar: "Biz, Allah'ı zikredelim, hidâyetinden dolayı O'na hamedelim ve nimetlerine şükredelim diye oturduk" dediler. Peygamberimiz de: "Gerçekten bunun için oturdunuz, filvâki ben de sizin hakkınızda başka bir şey düşünmedim. Zaten Allah'ın meleklerle karşı sizinle iftihar ettiğini Cibrîl bana bildirmişti".

51 - وكذا في صحيح البخاري والمسلم عن أبي هريرة (ر) قال: قال رسول الله (ص): إن الله تعالى ملائكة يطوفون في الطريق ملتصقون أهل الذكر فإذا وجدوا قوما يذكرون الله عز وجل تنادوا هلموا إلى حاجتكم ويخفونهم بأجنحتهم إلى السماء الدنيا فيسألهم ربهم وهو أعلم ما يقول عباده. يقولون: يسبحونك ويكبرونك ويمجدونك ويمجدونك. فيقول الله: هل رأيتم؟ فيقولون: لا والله. ما رأوك. فيقول: كيف لو رأيتم؟ قال: يقولون: لو رأوك كانوا أشد لك عبادة وأشد تحميذا لك وأكثر لك تسبيحا. ويقول الله: ما يسألوني؟ قال: يقولون: يسألونك الجنة. قال الله: هل رأوها؟ يقولون: لا والله. يا ربي رأوها يقول الله كيف رأوها. يقولون: لو أنهم رأوها كانوا أشد عليها حرصا وأشد لها طلبا وأعظم فيها رغبة. قال الله تعالى: فممن يتعودون؟ يقولون يتعودون من النار. قال الله: هل رأوها؟ يقولون: لا والله ما رأوها. ويقول الله: كيف رأوها؟ يقولون: لو أنهم رأوها كانوا أشد منها فرارا وأشد منها مخافة. فيقول الله: فأشدكم إني قد غفرت لهم. قال ملك من الملائكة: منهم فلان ليس منها إنما جاء للحاجة. قال الله تعالى: هم جلساتهم فلا يشقي جلسهم أبدا⁷⁴.

Buhâri ve Müslim, Ebû Hurayra'dan, Peygamber S.A.S.'in şöyle buyurduğunu nakleder: Allah'ın yollarda dolaşıp, zikir ehlini arayan melekleri vardır. Allah'ı zikreden bir topluluk bulur bulmaz: "ihtiyaçlarınıza gelin; ne istiyorsanız isteyin!" diye seslenirler. Kanatlarıyla onları dünya semâsına kadar çıkarırlar. Allah, kullarının ne söylediğini bildiği halde yine de meleklerle sorar. Onlar da: "Seni tesbîh ediyor, yüceltiyor ve sana hamedip, medh ü senâda bulunuyorlar" derler. Allah da: "Peki beni görmüşler mi?" deyince, melekler: "andolsun ki hayır" dediler. Allah: "Beni görselerdi nasıl olurdu?" dedi. Melekler de: "Seni görselerdi daha huşûlu ibâdet eder, daha coşkulu hameder ve daha çok tesbîh ederlerdi" dediler. Allah: "Benden ne istiyorlar?" diye sordu, melekler "Cennet'i istiyorlar" dedi. "Peki Cennet'i görmüşler mi?" diye sorunca, Melekler: "Hayır vallâhi" dedi. Allah: "Görselerdi nasıl davranırlardı?" diye sordu. Melekler de: "Ona karşı daha hırslı ve aşırı rağbet içine girerlerdi" dediler. Allah: "Hangi şeyden bana sığınıyorlar?" diye sorduğunda, "Cehennem'den" dediler. "Onu gördüler mi?" buyurunca,

⁷³ Hâzinî, s. 197.; Müslim, Zikir, 39.; İbn Ebî Şeybe, Musannaf, X/ 305, nr. 9518.; Ebû Ya'lâ, XIII/ 381, nr. 7387. : **Ricâli sikadır.**

Cevâhiru'l-Ebrâr neşrinde: أصحابه عن خلقه من أصحابه ibâresinin tercümesi, Resûlullah S.A.S. ashâbının halkasından çıktı" yerine, "Resûlullah S.A.S. ashâbından bir gruba rastladı (uğradı)" şeklinde yapılırsa daha uygun olabilir.

⁷⁴ Hâzinî, s. 197-198.; Buhârî, De'avât, 66.: Bu hadisi Şu'be, A'meş'den Peygamberimiz'e isnâd etmeksizin nakletti.; Müslim, Zikr, 24. Ebû Hureyra'dan.; Tirmizî, De'avât, 130. Bâb'ın tercemesi ve ilk hadisi. **Hasen Sahîh.**

Melekler: “Hayır vallâhi” dediler. Allah Te'âlâ: “Görselerdi nasıl olurdu?” deyince de, Melekler de: “Görselerdi ondan daha çok kaçır ve korkarlardı” dediler. Allah: “Şâhid olun! Ben onları bağışladım” buyurdu. Meleklerden biri: “Bunların içinde biri var ki, o başka bir iş için onların yanında bulunuyor” deyince, Allah Te'âlâ: “Onlar öyle bir grup ki, onlarla oturan kesinlikle şakî olmaz” buyurdu.

52 - روي عن أبي هريرة (ر) قال: قال رسول الله: سبق المفردون. قالوا: ما المفردون؟ قال: الذاكرون الله والذاكرات.⁷⁵

Ebü Hureyra, Resûlullah'ın: “yalnızlar öne geçti” buyurunca, “Yalnızlar kim?” diye soruldu. Peygamberimiz de: “Allah'ı zikreden erkekler ve kadınlardır” dediğini nakletmiştir.

53 - وقوله عليه السلام: الجهاد جهادان. أحدهما أفضل من الآخر. وهو أن يجاهد نفسك هوأك.⁷⁶

Resûlullah bir hadîsinde, “Cihad ikidir; biri diğzerinden daha efdâldir. O da, senin nefsinin istekleriyle mücâdele etmemdir” buyurdu.

54 - قال النبي عليه السلام: لرجعنا من جهاد الأصغر إلى جهاد الأكبر هي مجاهدة النفس بخلافه.⁷⁷

Nebî S.A.S.: “Dikkat edin! Küçük cihâddan büyük cihâda dönüyoruz. O da, Nefse muhâlefet için mücâdeledir” buyurdu.

55 - يقول النبي (ص): يوما أجوع ويوما أشبع.⁷⁸

Peygamberimiz bir sözünde, “Ben gûnaşırı yemek yerim” buyurmaktadır.

56 - كنت كمنز.⁷⁹

“Ben bir hazîneydim...”

57 - إذا تحيرتم في الأمور فاستعينوا من أهل القبور.⁸⁰

⁷⁵ Hâzinî, s. 198.; Tirmizî, De'avât, 129. Ebü Hureyra'dan.: Lâfız farklı olmakla beraber aynı mânâda.

Hasen Ğarîb; Nevevî, el- Ezkâr, s. 35. Hadisin son kısmının, Ahzâb, 35.'den iktibas olması muhtemel.

⁷⁶ Bu rivâyet hakkında, 15. dipnota bakılabilir.

⁷⁷ Bkz. 15. dipnot.

⁷⁸ Hâzinî, s. 198. Buradaki lâfız, Her ne kadar Peygamberimiz'in kendi oruç tutma şeklini ifade ediyorsa da, Kaynaklarda bunun, Dâvud A.S.'in orucu olduğu bildirilmektedir. : Müslim, Savm, 188, 189, 195. vd. ; Müsned, I/ 674, nr. 2878.; Heysemî, III/ 193.; el- Metâlib, I/ 300,nr. 1028-1029. *İbn Abbâs* ve *ibn 'Ömer*'den.

⁷⁹ Hâzinî, s. 200, 212. ... فعر فونى... كنت كمنز لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقا فعرقتهم بي فعر فونى... Ya da meşhur lâfızla : كنت كمنز لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقا فعرقتهم بي فعر فونى... şeklinde Tasavvuf kaynaklarında çokça zikredilen, mutasavvıfların dilinde, Kutsî Hadis olarak şöhet bulan bu rivâyetin, muhaddisler tarafından **Mevzû** olduğu ittifakla ifade edilir.: 'Aclûnî, II/ 132, nr. 2016.; İbn 'Arrâk, Tenzîh, I/ 148, nr. 44. ; 'Ali el- Kârî, s. 269, nr. 333.

⁸⁰ Hâzinî, s. 200.; 'Aclûnî, I/ 85, nr. 215.'de :“İbn Kemâl Paşa da “el- Erba'in” de bu lâfızla zikretmiştir”demektedir.

Kaldı ki, ne Peygamberimiz, ne de halife ve komutanlar, karşılaştığı birçok sosyal, siyâsî ve askerî sıkıntılarda, kabir ziyâret ederek yardım istememiştir. Kabir ziyâreti ve onunla ilgili gelenek, idarecilerden ziyade halk arasında itibar görmektedir.

Merfû' hadis olduğu belirtilmeyen bu ve benzeri rivâyetler, karşılaşılan kişisel ve toplumsal sıkıntı, felâket ve musîbetlerden kurtulmak maksadıyla insanların, menkıbevî şahısların mezarlarını ziyâret ederek, oraları adak yerleri haline getirdikleri müşâhede edilmektedir. Tasavvuftaki “**Ricâl-i Ğayb**”, “**ilm-i Ledünn**” ve bazı kişilerin öldükten sonra da “**Tasarruf**”da buldukları inancı, kabir ziyâreti neticesinde derdine çâre bulanların adına söylenenlerle birleşince halk, yerel veya genel ziyâret ve adak yerlerine akın etmektedir.

“İşlerinizde sıkıntıya düştüğünüzde, âhirete intikâl edenlerden yardım isteyin”.

الناس على دين ملوكهم⁸¹ . - 58

“İnsanlar, meliklerinin dîni üzeredirler”.

1. İSTATİSTİKİ BİLGİLER

a) İlk (Sahabî) Râvîler :

1. Ebû Hureyra :	12
2. ‘Abdullah b. ‘Ömer :	5
3. Hz. ‘Ali :	3
4. ‘Abdullah b. Mes’ûd :	3
5. ‘Abdullah b. ‘Abbâs :	3
6. Hz. ‘Aişe :	2
7. Hz. ‘Ömer :	2
8. Enes b. Mâlik :	2
9. Ebû Sa’îd el- Hudrî :	2
On sahabîden birer rivâyet :	10

Toplam : 44 Rivâyet

Sahabî isimleri ve rivâyet sayısına bakılınca, Yesevîlik’in hadis kaynaklarının aşırı uç mezhepler olmadığı görülmektedir. Bir başka açıdan, Hoca Ahmed Yesevî ve tarikatının “Alevî”⁸² olarak nitelendirilmesi, siyâseten değil intisâb cihetiyledir⁸³.

b) Sıhhat Açısından Rivayetler:

1. Sahih:	15
2. Hasen:	6
3. Zayıf:	6
4. Mevzu:	12

İslâm öncesi Türk kültüründe de, geçmişteki ulu kişilere olan ibâdet boyutundaki iltifat hattâ tapınma olayı, birçok toplumda görülmektedir. Atalar Kültü’nün tesiriyle şekillenen mezar ziyaretlerini, İslâm geleneğinde vücüd bulmuş olan yazılı ya da sözlü menkıbe ve mitolojilerin de desteklediği söylenebilir.

Muteber hadis kaynaklarında sahih bir rivâyetle desteklenmeyen bu davranış biçiminin, bütün baskılara, mezâlîme ve vahşete rağmen, bir milletin kültürel değerlerini ve yaşama gücünü temin eden morâl kaynak oluşunu da unutmamak gerekir. Bunun da en yakın örneği, Hac ibâdeti için hicaza gitmelerine yıllarca izin verilmeyen Türkistanlıların, zaman zaman Hoca Ahmed Yesevî’nin türbesini tavâf ederek teskin olmaya çalışmalarıdır.

Çaresiz İnsan ve toplulukların psikolojik durumu da göz önünde tutularak, dini hurafesiz ve bid’atsiz yaşamının reçetesini de ilim adamları yazmalıdır. Bundan dolayı, aydın bir ilim adamı, toplumu ve kültürü rencide etmeden ama akademik düşünce disiplinine bağlı kalmak kaydıyla, saygılı, objektif ve tutarlı olmalıdır kanaatindeyiz. Bu duygusal ifâdelerin, ülke ve toplum menfaati için kabul göreceğini ümit ediyoruz.

⁸¹ Hâzinî, s. 208. ; ‘‘Aclûnî, II/ 311, nr. 2790. : Sehâvî, bu sözün Merfû’ hadis olmadığını söyler. ; İbn Hacer, Fethu’l- Bârî, VII/ 186. Hadis olduğu belirtilmeksizin, isnadsız olarak nakledilmiştir.

⁸² Hâzinî, Cevâhir, s. 7, 20.

⁸³ Kur’ân ve Sünnet’le sâbit hususlarda Şi’î, Bâtınî v.s. yorum ve davranışlardan kaçınan Yesevî ve dervişlerinin tavrı için bkz. : Dîvân-ı Hikmet, III/ 9, XXXII/ 1, XLII/ 13-14, XLIV/ 6, XLV/ 4, LIX/ 4., LXVI/ 2. Sahâbe’nin faziletleri ve ilk dört halife hakkında : XLVI- XLIX; Hâzinî, s. 84. vd.

Bir tasavvuf-ahlâk kitâbı olan Cevâhiru'l-Ebrâr'da nakledilen hadislerin çoğunun bazı kanaatlerin aksine, Mevzû' değil, Sahîh ve Hasen oluşu dikkate değer görülmektedir.

Cevâhiru'l- Ebrâr hadislerinin ve kaynaklarının tespiti neticesinde, genelde Yesevîlik'in, özeld e Hâzinî ve eserinin - bir kısım tarîkatlerde olduğu gibi-, aşırı bâtinî yorumlardan etkilenmediği, diğer din ve mistik tesirlerden uzak kaldığı söylenebilir.Hadislerin bulunduğu kaynaklara bakılınca da, bu kanaatin yanlış olmadığı görülmektedir.

Anadolu'da yaygınlaşmış birçok tarîkata, dolayısıyla Türk tasavvuf anlayışına tesir etmiş olan Yesevîlik'le birlikte diğer tarikatlerin de, hadis açısından incelenmesi halinde, insanlarımızın dînî düşünce ve yaşayış biçiminin, hatta çocukluktan itibaren oluşan dînî motif ve tasavvurların daha iyi tahlil edilebileceği kanaatini taşıyoruz. Bu da, Din Eğitimi başta olmak üzere diğer branşların ilgi alanına girmektedir.

⁸⁴ “Mevzu” ve “Kaynağı Yok” diye belirttiğimiz toplam 27 rivâyetin hepsi, Hâzinî tarafından Merfu' hadis olarak değil; kelâm-ı kibâr şeklinde verilmiştir. Halk dilinde hadis diye meşhur olduğu için biz bunları araştırma gereği duyduk. Bundan dolayı, çalışmada yer alan toplam rivâyet sayısı ile istatistik rakamları arasında farklılık vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘ACLUNÎ, Keşfu’l- Hafâ ve Müzîlü’l- İlbâs, I- II, Beyrut, 1988.
- AHMED b. HANBEL, Müsned, I- X, Beyrut, 1991.
- AHMED-İ YESEVÎ, Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler, (Hazırlayan: Kemâl ERASLAN), Ankara, 1991.
- ALÎ el- Kârî, el- Esrâru’l- Merfû’a, (el- Mevzû’âtu’l- Kübrâ), Beyrut, 1986.
- AŞIK, Nevzat, Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Te’siri, D. E. Ü. İ. F. Dergisi, Sayı, IX., s.1- 22.
- ATMACA, Veli, Hadisleri Bakımında Siyasetnameler ve Ebu’n-Necib’in en-Nehcü’l-Mesluk fi Siyaseti’l-Müluk’u, (Basılmamış Y.L. Tezi), İzmir, 1993.
- AYDINLI, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, İstanbul, 1986.
- BAĞDADLI İsmâil Paşa, İzâhu’l- Mekkûn, I- II, Beyrut. 1982.
- BEGÂVÎ, Hüseyin b. Mes’ûd, Şerhu’s- Sünne, I- XVI, Beyrut, 1983.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr, Kitâbu’denizyolu- De’avâti’l- Kebîr, (thk. ve thc. Veli ATMACA, Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1997.
- BUHARÎ, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâ’il, el- Câmî’u’s- Sahîh, I- VIII, Beyrut, 1991.
-----, el- Edebu’l- Müfred, Beyrut, t.y.
- CÜRCANÎ, ‘Ali b. Muhammed, Ta’rifât, Beyrut. 1405.
- DARİMÎ, Ebû Muhammed ‘Abdullah es- Semerkandî, Sünen, I- II, Beyrut, 1996.
- EBU DAVUD, Süleymân b. el- Eş’as es- Sicistânî, Sünen, I- IV, Kâhire, 1988.
- EBU YA’LA, ‘Ahmed b. ‘Ali el- Mevsilî, Müsned, I- XII, Dimaşk, 1992.
- HAKÎM, Ebû ‘Abdullah en- Nîşâpûrî, el- Müstedrek ‘ale’s- Sahîhayn, (Zehebî’nin Telhîsi ile birlikte), I- V, Beyrut, 1998.
- HAZİNÎ, Sultan Ahmed Bin Mahmud el-Kuraşi, Cevahiru’l-Ebrar, (nşr. Cihan OKUYUCU), Kayseri, 1995.
- HEYSEMÎ, Nureddin ‘Ali b. Ebî Bekr, Mecme’u’z- Zevâid, I- X, Beyrut, 1987.
- IBN ESİR, Ebû’s- Se’âdât el- Cezerî, en- Nihâye fi Ğarîbi’l- Hadîs, I- IV, Kâhire, 1963.
- İBN ‘ARRAK, Ebû Hasan ‘Ali b. Muhammed, Tenzîhu’s- Şerî’ati’l- Merfû’a, I- II, Beyrut, 1981.
- İBN CEVZÎ, Ebû’l- Ferec ‘Abdurrahmân, Kitâbu’l- Mevzû’ât, I- III, Beyrut, 1983.
-----, Sıfatu’s- Safve, I- IV., Beyrut, 1979.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr, Kitâbu’l- Musannef, I- XV, Bombay, t.y.
- İBN HACER, el- İsâbe fi Temyîzi’s- Sahâbe, I- VIII, Beyrut, t. y.
-----, Fethu’l- Bârî bi Şerhi Sahîhi’l- Buhârî, I-XIII, Kâhire, 1986.
-----, Lisânu’l- Mîzân,I- VII, Beyrut, 1996.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

-----, el- Metâlibu'l- 'Aliye, I- IV, Beyrut, 1993.

İBN MACE, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Yezîd, Sünen, I- II, Beyrut, 1987.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1981.

KURNAZ, Cemal, Mustafa Tatçı, Yesevîlik Bilgisi (Antoloji), M.E.Basımevi, Ankara, 2000.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, Tefsir, I- XX., Kâhire, 1372.

KUZA'Î, Şihâb'ül- Ahbâr, (Trc. Ali YARDIM), Damla Yay. İstanbul, 1999.

MALİK b. Enes, el- Muvatta, Beyrut, 1994.

MÜSLİM, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc, el- Câmi'u's- Sahîh, (Nevevî şerhiyle birlikte), I- V, Kâhire, t.y.

NESEİ, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, Sünen,I- VIII, Beyrut, 1988.

NEVEVÎ, Muhyiddin el- Ezkâr, Dımaşk, 1993.

OCAK, A. Yaşar, İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Ankara, 1990.

PALABIYIK, Abdülkadir, Hadisleri Açısından "Atabet'ül- Hakâyık" Üzerine Bir İnceleme, D. E. Ü. İ. F. Dergisi, Sayı, XII., s. 125- 146.

REBÎ' b. HUBEYB, el- Câmi'u's-Sahîh, Mektebeti's- Sikâfeti'denizyolu- Dîniyye, y.y., t.y.

SOFUOĞLU, M. Cemal, Kur'ân ve Hadîs Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri, D.E.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı,V., s. 127- 180.

SÜYUTÎ, el-Leâli'l- Mesnû'a, I- II, Beyrut, 1983. el- Câmi'u's- Sağîr fî Ehâdîsi'l- Beşîri'n- Nezîr, I- II, Dâru'l- Fikr, t.y.

ŞEKER, Mehmet, Ahmed-i Yesevi, Hayatı-Eserleri-Tesirleri, (Derleme), Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

TABERANÎ, el- Mu'cemu'l- Kebîr,I- XXV, (XIII- XVI ve XXI. Ciltler eksik), II. Baskı, Beyrut, 1397.

TİRMİZÎ, Ebû 'İsâ, el- Câmi'u's- Sahîh, I- V, Dâru'l- Fikr, Beyrut, t.y.

YARDIM, Ali, Hadis I- II, Damla Yay., İstanbul, 1997.

YILMAZ, H. Kâmil, Tasavvufî Hadis Şerhleri, İstanbul, 1990.

ZEHEBÎ, Mîzânu'l- İ'tidâl fî Nakdi'r- Ricâl, I- VII, Beyrut, 1995.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 345-368, ELAZIĞ-2001

SEÇİM SİSTEMLERİ VE İSLAM HUKUKU'NUN BAKIŞI

The Election Systems and Islamic Law's View

İsmail KÖKSAL *

Özet

İngiltere parlamenter krallık, ABD başkanlık, Fransa yarı başkanlık, Almanya cumhurbaşkanı ve başbakanın varlığıyla yürütmenin ikiye ayrıldığı bir cumhuriyet, eski SSCB sosyalist bir cumhuriyet, Çin ise Marksist bir cumhuriyettir. İstişare esasına dayalı bir temsilcilik olan Libya sistemi ise bunlardan farklıdır. Fakat İslam Hukuku'na göre sınırsız yetkiye sahip bir kral, parlamento veya tek parti iktidarı düşünülemeyeceği gibi, birlik ruhuna aykırı kuvvetler ayrılığının parçalanmışlığı ile kuvvetler birliğinin despotizmi de düşünülmez. Zira yönetim ve halk her konuda ve sürekli bir şura halinde olması gerektiği gibi, aynı zamanda İslam'ın temel prensipleriyle de çelişmemek zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Seçim Sistemleri, İslam Hukuku, başkanlık.

Abstract

United Kingdom is a parliamentary kingdom, USA is presidency, France is half presidency, Germany is a republic, which separated the executive branch, the old USSR is a socialist republic and China is a Marxist republic. But Libya hasn't a system like others. It can be accepted as a consultative representation. But Islamic Law can't accept a king, an assembly or a party, which has limitless authority. At the same time it can't accept a separation of powers by reason of unity, and the unity of powers can cause to bully. It has the consultation rule between government and public. At the same time everything have to be agreeable by Islamic rules.

Key Words: Election systems, Islamic Law, presidency.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi – ELAZIĞ,
ikoksal@firat.edu.tr-ikoksal1970@hotmail.com

GİRİŞ

Makalemdede, İngiltere'nin parlamenter krallığını, Fransa ve Federal Almanya'nın çok partili sistemini, Çin ve eski SSCB'nin tek görüşlü, ABD'nin ise başkanlık sistemini ele alacağım. Bu devletlerdeki seçim sistemlerini seçmemin sebebi; diğer ülkelerin seçim sistemlerine kaynaklık etmiş veya bunları etkilemiş temel sistemler olmaları¹ sebebiyledir. Bu sebepten bu sistemlerin İslam Hukuku açısından tenkidini yapmakta fayda vardır. Zira İslam'ın bu sistemlere bakışının nasıl olduğu ve farklılıkları izah gibi konularda karşılıklı mukayese yapmak; hem konunun anlaşılmasını daha iyi sağlayacak, hem de karşılıklı etkileşimi arttırabilecektir.

Devlet ve seçim sistemlerinin, her toplumun kendi bünyesinden, yani; din, kültür, örf-adet ve ikliminden kaynaklandığı düşünülerek, böyle bir mukayesenin yanlış olacağı sonucuna varılabilir. Fakat; din, kültür, örf ve adetin her zaman değişebilirliği yanında iklimin getirdiği şartlara da İslamî açıdan çözüm bulmak mümkündür. Yine nazar-ı ammede doğrulanmış olan gerçekler her yerde aynıdır. Bu sebepten mezkur bakış açısının doğru olmadığı kanaatindeyim².

Yaptığım tenkit ve mukayeselerde, İslam açısından, kendi ulaştığım sonuçları temel almaktayım. İslam'a göre ihtilafli konularda benden daha farklı düşünenler, daha farklı sonuçlara varabilir.

Değerlendirmeye başlamadan önce, mezkur devletlerin seçim sistemlerinin bilinmesini temin için kısaca tanıtmaya çalışacak, sonra da mukayeseye geçeceğim. Yalnız devlet sistemlerinin birbirlerine benzer pek çok uygulaması olduğu için, aynı tenkitleri tekrar etmek yerine, bunları bir bütün olarak yapmayı daha faydalı görmekteyim. Her devlete mahsus özel durumları ise, isimlerini belirterek ele alacağım. Libya seçim sisteminin değerlendirilmesine gelince, mukayese bahsinin sonunda bir bütün olarak vermeye çalışacağım. Çünkü Libya seçim sistemi,³ diğerlerinden oldukça farklıdır. Ağırlıklı olarak Batı dünyasına ait seçim sistemlerinin içinde bunu incelemek ise, İslam dünyasında ortaya çıkan farklı bir teori olmasından kaynaklanmaktadır.

¹Çam, Esat, Devlet Sistemleri, Der Y., İst.-1994, s. 3 vd.

Libya seçim sistemini ise, İslam dünyasındaki farklı bir yorum olması sebebiyle almaktayım.

²Vernon ise bu konuda şunları söyler: Devlet idarelerinin incelenmesi, siyaset üzerine yazılmış olan ilk eserlerle başlamış olsa gerek. Bu alanda çalışanlar, kendi devlet sistemleriye öbür sistemler arasındaki farkı öğrenmeyi ilgi çekici bulmuşlar; ayrıca bu işte, kendi devlet idarelerini düzeltmenin yollarını aramak gibi bir fayda da görmüşler. Yabancı devlet idaresiyle ilgili bilgilerin toplanması, çeşitli memleketleri birleştiren ve ayıran noktaların ortaya konması, gerekli tahlilleri yapıp siyaset felsefesini meydana getiren sonuçlara varabilmek bakımından da faydalıdır. Aristo da Politika adlı eserine başlamadan önce bu yoldan gitmiştir. (Bkz. Vernon, Manfred C., Devlet Sistemleri, Çev.: Mümtaz Soysal, Sevinç Mtb., Ank.-1961, s. 1.)

³"Libya seçim sistemi" yerine "Kaddafi sistemi veya Yeşil Kitap sistemi" demek daha doğrudur. Fakat, devletler içerisinde uygulanan sistemler, genelde devletin ismiyle bilindiği için, "Libya seçim sistemi" demeyi tercih etmekteyim. (Bkz. : Şuruhu'l-Kitabi'l-Ahdar, el-Merkezü'l-Alemi Li-Dirasati ve Ebhasi'l-Kitabi'l-Ahdar, Trablus-1425, 4. baskı, s.1/9 vd.)

I. SEÇİM SİSTEMLERİ

A. İNGİLİZ SEÇİM SİSTEMİ

İngiltere anayasal monarşiyle yönetilir. Bunun anlamı; monarkın daimî olarak devletin başı olması ve hükümetin onun adına idare edilmesidir. Bu sebepten İngiltere'de en yetkili ve devletin başı olarak görülen şahıs kraldır. Fakat kral yalnızca saltanat sürer. Yani idareye karışmaz. Halk üzerinde çok fazla etkisi olan kral, aynı zamanda halkın birliğinin bir sembolü olarak görülür.

Kral olabilmek için iki şart vardır.

1 - Hanovre sülalesinden olmak.

2 - Protestanlık mezhebine bağlı olmak ve Anglikan kilisesinin öğretilerini

kabullenmek. Bu iki şartı bulundurmayanlar kral olamazlar.

Sülale içerisinde kral seçmedeki usul şudur: Krallık makamı boşaldığında, eski krala kan bağıyla bağlılıkta en yakın olan erkek veya bayan, kral olarak başa geçirilir. Eğer aynı yakınlıkta pek çok kişi varsa, en yaşlı olan erkek varis kral olur. Bu durumda; akrabalık derecesi, cinsiyet ve yaş, kral olmada tayin edici etkenler olmaktadır.

Krallık mevkii hiç bir zaman boş bırakılmaz. Ayrılan kralın yerine, sıra kimdeyse o geçmektedir. Eğer sırada olan şahıs bu vazifeyi kabul etmezse, ikinci sıradaki şahıs krallığa geçer. Şayet kral tahta çıktıktan sonra istifa etmek isterse, parlamentonun kabulüne bağlıdır.

Kralın başa geçmesinde, herhangi bir kifayet veya yaş şartı aranmaz. Yalnız başa geçen kral 18 yaşından küçükse, yerine bir naibi atanır ve işlerine bu şahıs vekalet eder.

Mutlak ve takdiri bir yetkiye sahip olan kral, özel yetiştirilir. Millî birliğin sembolü olarak kabul edilir. Prensip olarak, her hangi bir hata yapmayacağı kabul edilen kralın, her hangi bir sorumluluğu da yoktur. Hakkında kovuşturma yapılamaz. Dolayısıyla hukukun üstünde kabul edilir. Yalnız kralın gerçek manada bir güç sahibi olduğu söylenemez. Umumen yetkilerini kabinenin istediği şekilde kullanır.

Baş geçerken protestanlığı savunacağına yemin eden kral, aynı zamanda kilisenin başı kabul edilir.

Parlamento isterse kralı görevden alabilir. Bu sebepten kral tam bir aktivite gösterememektedir. Buna mukabil, kral da isterse parlamentoyu fesh edebilir. Zaten başbakanı atayan da odur. Bunun yanında devletin yetkili kademelerinin tayinini de o yapar.

Kraldan sonra en yetkili makam, başbakanın riyasetindeki kabinedir. Başbakanı kral seçer. Fakat bu seçimde tamamen serbest değildir. Yani bir takım sınırlamaları vardır. İlk olarak; başbakanı Avam Kamarası üyeleri arasından seçmek zorundadır. İkinci olarak; Taç'ın başbakan olarak atadığı kişinin, Avam Kamarası arasından çoğunluğu sağlayacak bir kişi olması gereklidir. Bu da haliyle, en büyük partinin liderine kabine kurma görevinin verilmesi, diğer manasıyla başbakanın atanması demektir.

En büyük partinin liderine kral tarafından kabineyi kurma teklifi yapılarak başbakan göreve başlar. Sayısı 20 kişiyi geçmeyen bakanlardan oluşan kabineyi, başbakan seçer ve gerekirse görevden de o alır. Başbakan olmak için ne yaş, ne de dinî yönden bir şart vardır.

Yetkileri sebebiyle kabine çok aktiftir. Mevki itibarıyla kralla parlamento arasında kalan kabine, başbakan vasıtasıyla parlamento ve kralın irtibatını sağlar. Avam Kamarası karşısında siyasî sorumluluğu vardır.

Yasaları yapan ve hükümeti denetleme görevi olan parlamento, Lordlar ve Avam Kamaralarından oluşur.

Lordlar Kamarası : 900 üyeden oluşan bu kamaranın üyeleri tayinle seçilir. Kral ve kabinenin bu tayinlerde etkisi büyüktür. İktidar açısından pek etkileri olmayan Lordların, krallık adına çok geniş yargı hakları vardır. Yasamaya tesirleri ise yok denecek kadar azdır. Cismanî ve ruhanî lordlar diye iki kısma ayrılırlar. Anglikan kilisesine mensup din adamlarından oluşan lordlar, kıdem esasına göre seçilirler. Cismanî lordların büyük çoğunluğu ise veraset yoluyla seçilir. Ölen bir lordun yerine en yakın akrabası geçer.

Avam Kamarası : Yetkileri açısından sadece kadını erkek, erkeği kadın yapmaz diye tarif edilen ve 5 yıllık bir süre için seçilen Avam Kamarası 625 kişiden oluşur. Seçmen yaşı 24 tür. Genel oy esasına dayanan seçimler tek derecelidir. Sadece bir milletvekili çıkaracak derecede dar bölgelere bölünen seçim yerlerinden, çoğunluğun oyunu alan partinin adayı kazanır. Oy vermede adaylardan ziyade partiler önemlidir. Seçilmekle dokunulmazlık hakları da kazanan milletvekilleri, seçim sırasında 450 sterlinden fazla harcama yapamazlar.

Parlamentoda en fazla kendi partisinin üyesi olduğu için hükümeti kuran başbakan, çok etkindir. Yaptıkları icraatlar, muhalefetin gölge bakanları tarafından kontrol edilir. Kanunların yanında geleneğin de çok etkin olduğu İngiltere'de, pek çok yetkiler başbakana bağlı kabinece idare edilir. Bu sebepten kuvvetler birliği ilkesi geçerlidir⁴.

B. ABD SEÇİM SİSTEMİ

Klasik demokrasinin parlamenter sistemi dışındaki türü olan başkanlık sisteminin en iyi temsilcisi sayılan ABD'nin siyasî sistemi, esas olarak; kuvvetler ayrılığı, federalizm, fren ve denge sistemi gibi bazı temel ilkelere dayanmaktadır. Yani mesuliyetsiz bir devlet başkanı, icra organı (kabine) ve yasama organlarından oluşmaktadır. Yasama organı yürütme organını denetlemekte, yürütme organı ise yasama

⁴ Bkz.: Özer, Atilla, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri, Ank. İktisadi Ticari İlimler Akademisi Y., Ank.-1981, s.4,85 vd.; Esen, Bülent Nuri, Anayasa Hukuku Genel Esasları, 1963, s. 27 vd, 179 vd; Vernon, s. 18 vd.; Erdoğan, Mustafa, Başbakanlık Hükümet mi?, Ank. Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ank.-1989, s. 245-247; Çeçen, Anıl, Siyasal Rejimlerin Siyasal Yapıları, Ank. Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ank.-1977, s. 115-116; İbnü'n-Nebi, Malik, Çağdaş Temel Konular, Müt.: Veysel Uysal, Bir Y., İst.-1983 s. 119; Çam, Devlet Sistemleri, s. 11 vd.; Özer, Yusuf Ziya, Mukayeseli Hukuk-u Esasiye Dersleri, Ank. Üniversitesi Hukuk Fakültesi Y., Ank.-1939, s. 233 vd.

organının aldığı kararları veto edebilme hakkına sahiptir. Fakat meclis aynı kararı ikinci defa 2/3 çoklukla kabul ederse, başkanın yapabileceği bir şey yoktur.

Devlet başkanının sorumluluğu sadece vatana ihanet noktasındadır. Kabinayı o atar ve istediği zaman da feshedebilir. Başkanın veto hakkıyla, yasama organının kabul ettiği icraatları durdurabilmesi, yasamanın önünü frenlemek manasına gelmektedir. Fakat Kongre'nin genel durumu, başkanın kararlarına etki edebilmektedir. Her noktada son söz başkanıdır. Bakanlar siyasetlerini başkana göre belirlerler.

Yasamayı yapan ABD Kongresi, Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşmaktadır. Temsilciler Meclisi'nin üyeleri, 25 yaşını doldurmuş olma ve 7 yıldır ABD vatandaşı olma şartlarını taşıması gerekmektedir. Bunlar her federe devletin nüfusu oranında 2 yıllık bir süre için göreve getirilirler. Bunların seçiminde; dar bölge, tek tur ve çoğunluk sistemi esasları vardır. Senatörler ise 6 yıllığına bir süre için, her federe devletten ikişer kişi seçilir. Şart olarak 30 yaşını doldurmuş olmaları ve en az 9 yıldır ABD vatandaşı olmaları gerekmektedir. Bunların seçiminde, her federe devlet bir seçim bölgesi sayılır. Gerekli şartları taşıyan ve en çok oyu almış olan kişi seçilmiş olur.

Başkan hem devletin, hem de hükümetin başı kabul edilir. Yani yürütmenin başında da o vardır. Yasamayı Senato ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan kongre yapar. Bu sebepten, yürütmenin başı olan başkanın gücü kuvvetli fakat sınırlı kalmaktadır. Yargı gücü ise federal düzeydeki bağımsız yüce mahkemeye verilmiştir.

Federal başkan ülkenin birliğini temsil ederken, her federe devlet düzeyindeki başkan ise sınırları içerisinde daha etkilidir. Yasama ve yargıda bir dereceye kadar özerkliği bulunan mahalli idarelerde, siyasî adem-i merkezîyet (siyasî yönden yerinden yönetim) esastır.

Federal başkan iki kademeli bir seçimle göreve gelmektedir. Amerika doğumlu, 14 yıl süre ile ABD vatandaşı olan ve bir partinin başkanı olma şartlarının bulunması gereken başkanın seçiminde, birinci derecede; halk sadece temsilcilerini seçmektedir. İkinci derecede ise seçilen temsilciler federal başkanı seçmektedirler. Seçimde çoğunluk esası vardır. Yani seçim bölgesinde hangi tarafın oyu fazla ise kazanan odur. Yalnız birinci seçimde az oy alan aday, temsilciler üzerinde oyunu arttırarak seçilebilme şansına sahiptir. Fakat genelde böyle bir durumla karşılaşmamaktadır. İkinci seçimde halkın temsilcilerinin başkanı seçemediği durumlarda, Temsilciler Meclisi üyeleri arasında yapacağı bir oylama ile başkanı seçmektedir. Seçilen başkan, vatana ihanet suçu hariç, sınırsız bir yetkiye sahiptir. Bir şahıs ikinci kez de başkan seçilebilir. Fakat üçüncü defa seçilme hakkı yoktur⁵.

⁵ Bkz.: Demirtaş, Şakir, *Temsili Hükümetlerde Devlet Başkanlığı*, (Lisansüstü Tez), YÖK Ktp., Konya-1990, s. 3 vd.; Şaylan, Gencay, *Çağdaş Sisayi Sistemler*, Sevinç Mtb., Ank.-1991, s. 88 vd.; Eroğlu, Hamza, *İdare Hukuku*, Ank. İkt. ve Tic. İlimler Ak. Y., Ank.-1978, s. 152; Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yöntemler*, Beta Y., İst.-1986, s. 452 vd.; Çam, Esat, *Siyaset Bilimi*, Der Y., İst.-1984, s. 537 vd.; Özer, Yusuf Ziya, 256-258; Vernon, 131 vd, 150-154; Esen, Bülent Nuri, s. 228 vd.; Çeçen, 121-123; Aldıkaçtı, Orhan, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, İst.-1960, s. 170 vd.

C. FRANSIZ SEÇİM SİSTEMİ

Siyasal sistemin temel direği cumhurbaşkanıdır. Yedi yıllık bir süre için bu makama seçilir. Fakat maceracıların adaylığını önleyebilmek için karmaşık bir sistem benimsenmiştir. Şöyle ki: Aday olabilmek için; milletvekili, senatör, iktisadi veya sosyal konsey üyesi veya belediye başkanı olan ve asgari on departmanı (bölüm-bölge) temsil edebilecek şekilde en az yüz kişinin imzası ile desteklenmesi ve önerinin Anayasa Konseyi'nce kabulü gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı seçiminde bütün ülke bir seçim bölgesi sayılarak, eşit, gizli ve genel oy kullanılmaktadır. Seçimler iki türlü çoğunluk sistemine göre yapılır. Seçimde, adaylardan biri ilk turda geçerli oyların mutlak çoğunluğunu, yani yarısından bir fazlasını alamadığı takdirde, 15 gün sonra, en çok oyu alan iki aday tekrar seçime girer. Hangisi mutlak çoğunluğu alırsa o kazanır.

Böyle bir seçimle cumhurbaşkanı olan şahsın yetkileri oldukça fazladır. Vatan hainliği hariç bir sorumluluğu yoktur. Hem milletin temsilcisi, hem de yürütmenin başı kabul edilir. Parlamentonun da cumhurbaşkanı üzerinde her hangi bir denetleme yetkisi söz konusu değildir.

Siyasî sorumluluğu olmayan cumhurbaşkanı, başbakanı atar, bakanlar konseyine başkanlık eder, yüksek dereceli memurları ve generalleri tayin eder, yabancı ülkelere elçiler gönderir, askerî güçlerin komutanlığını yapar. Meclisi dağıtarak yeniden seçimlere gidebileceği gibi, iki meclisin teklifiyle referanduma da gidebilir. Olağanüstü durumlarda, bu yetkileri daha da artar.

Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atandıktan sonra, diğer hükümet üyeleri için cumhurbaşkanına teklifte bulunur. O da atamaları yapar. Devletin genel siyasetini yürüten, bu şekilde oluşan hükümettir.

Parlamento, millet meclisi ve senatodan oluşur. Milletvekilleri, doğrudan halk tarafından, beş yıllık süre için seçilen 482 kişiden ibarettir. Senatörler ise dolaylı olarak halk tarafından, 9 yıllık görev için seçilen 274 kişiden oluşur. Dolaylı olarak halk tarafından seçilirler. Çünkü senatörleri seçenler, milletvekilleri, il meclis üyeleri ve belediye meclis üyeleridir. Milletvekilleri halkın, senato ise cumhuriyetin saha kolektivitelerinin temsil edilmesini sağlamaktadır.

Parlamentonun görevi; hükümeti yazılı ve sözlü gensorularla denetlemek ve anayasaya uygun olan kanunları yapmaktır. Yasa yetkisinin kullanılmasında meclisler eşit durumdadır.

Yarı başkanlık tipi olan rejimin bünyesinde pek çok parti vardır. Bu yarı başkanlığın esas yapısı ise; cumhurbaşkanının geniş bir halk tarafından seçilmesi ve hükümetin parlamento önünde sorumlu olmasına dayanır. Buna göre, cumhurbaşkanıyla hükümetin anlaşması şart olduğu gibi, milletvekillerinin çoğunun da hükümeti desteklemesi gerekir. Dolayısıyla işler; cumhurbaşkanı, hükümet ve parlamento arasında kuvvetler ayırımı ilkesine göre paylaşılmış olmaktadır. Bu rejim içinde cumhurbaşkanının fonksiyonu; kararların çabuk alınmasını sağlamanın yanında, hükümetin istikrarını da

temindir⁶.

D. FEDERAL ALMANYA SEÇİM SİSTEMİ

Yasama yetkisi Federal Meclis ve Federal Konsey'den oluşan parlamentoya aittir. Fakat rejimin temelinde kuvvetler ayrılığı ve iktidarın gücünü sınırlayıcı anayasa kuralları olduğu için, yasama organı istediği her şeyi yapamamaktadır.

Federal Meclis bir yıldır Alman vatandaşı olan ve 18 yaşını doldurmuş şahıslardan, dört yıllık süre için seçilmiş 496 kişiden oluşmaktadır. Seçimler iki devrelidir. Eşit ve gizli oyla yapılmaktadır. Seçimlerin birinci devresinde, her eyaletten bir milletvekili çıkacak şekilde oluşturulan dar bölgelerden, çoğunluk usulü ile meclisin 248 üyesi seçilir. Meclisin diğer üyeleri ise, d'Hont⁷ ve nispî temsil⁸ sistemleri ile seçilmektedir. Federal Konsey ise, her eyaletin yönetimince süresiz olarak atanan⁹ üç veya beş kişilik şahıslardan oluşur. Zahirin Federal Meclis üstün gibi görünse de, kanunların çıkması için her iki meclisin anlaşması şarttır. Federal Konsey'in üyeleri daha çok kendi eyaletlerinin problemleriyle ve idare meseleleriyle uğraştığından, siyasî konulara fazla girmezler. Gönderildikleri eyalet yönetimi tarafından her an görevden alınabilir.

Yürütmenin başında, siyasî açıdan sorumluluğu olmayan federal cumhurbaşkanı vardır. Fakat hükümetin başı ve parlamentoya karşı sorumlu olan başbakanın tesiri de büyüktür. Bu sebepten iki başlılık söz konusudur.

Seçmenlik yetkisine sahip 40 yaşını doldurmuş her Alman vatandaş cumhurbaşkanı olabilir. 5 yıllık bir süre için bu göreve gelen cumhurbaşkanı, iki kez seçilebilme hakkına sahiptir.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri sadece Federal Meclis tarafından yapılır. Seçimlerin ilk iki turunda mutlak çoğunluk aranır.¹⁰ Cumhurbaşkanı ilk iki turda seçilemezse üçüncü tura kalır. Bu turda basit çoğunluğu alan aday seçilmiş olur.

Yasaları imzalayıp yayınlatan, başbakanı tayin eden, anlaşmaları imzalayan, yüksek memurları atayan ve meclisi feshetme yetkisine sahip olan cumhurbaşkanının, hükümete başkanlık etme yetkisi yoktur. Hükümeti başbakan tayin eder. Fakat başbakanı

⁶ Bkz.: Özer, Atilla, s. 73-74; Vernon, s. 84-85; Çam, Devlet Sistemleri, s. 143 vd.; Göze, Ayferi, s. 605 vd.; Özer, Yusuf Ziya, s. 246-248.

⁷ **d'Hont Sistemi:** Bu sisteme göre her parti listesinin aldığı geçerli oylar, sırasıyla; 1, 2, 3, ... o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Bölme sonucunda elde edilen sayılar, büyükten küçüğe doğru çıkacak milletvekili sayısı kadar sıralanır. En fazla oy alan adaylar kazanmış olur. (Bkz. Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Y., İst.-1991, s. 288.)

⁸ **Nispî Temsil Sistemi:** Bu sistemin amacı, toplumdaki siyasî eğilimlerin ve farklılıkların en iyi bir biçimde yansıtılmasıdır. Bu sebepten dolayı devlet içerisindeki temsil edilmeyen oy sayısı, mümkün olduğu kadar azaltılmaya çalışılır. Her partinin aldığı oy oranında milletvekili çıkarması hedeflenir. (Bkz. Teziç, Anayasa Hukuku, s. 284-285.)

⁹ Yani her an görevlerinden alınabilirler.

¹⁰ Bir meclisin üye tam sayısının yarısından bir fazlasına mutlak çoğunluk denir. Mevcut adaylar içerisinde en çok oy almaya da basit çoğunluk denir. (Bkz.: Şafak, Ali, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rehber Y., Ank.-1992, 1. baskı, s. 361.)

tayin eden cumhurbaşkanıdır.¹¹ Cumhurbaşkanı her an meclisi feshedebilme yetkisine de sahiptir.

Yargının başı ise belli kanunları uygulayan ve özerk olan Federal Anayasa Mahkemesidir.

Rejim, Federal Hükümetin elinde, merkezîyetçi bir yapıda olduğu için, cumhurbaşkanı biraz sembolik kalmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin yetkilerinin fazlalığı, bu sahadaki çıkacak anlaşmazlıklara tek çözüm kaynağıdır¹².

E. ESKİ SSCB SEÇİM SİSTEMİ

Marksizmden kaynaklanan sistem, federal bir yapıya sahipti. Her federe cumhuriyetin, kendisini idare ettiği, tek meclisli bir yüksek sovyeti vardır. Devlet içindeki her bir federal cumhuriyet diğerleriyle eşit kabul edilmekteydi.

Sovyetler Birliği devlet sisteminin belirgin bir özelliği, iki türlü siyasî iktidarın bulunmasıydı. Bunlardan birisi devlet, diğeri ise parti iktidarıydı. Devlet iktidarını; köylerden kentlere ve federal organlara kadar sıralanmış olan sovyetler (kurullar) oluşturmaktaydı. Devlet sistemi olarak, meclis hükümetinin özelliğini taşır ve güçler birliği ilkesine dayanırdı. Yasama organı iki meclisten oluşur ve "Yüksek Sovyet" adını taşırdı. Bakanlar Kurulu ise Sovyetler Birliğinin Federal hükümetiydi ve devlet iktidarının en yüksek yürütme ve yönetim organı sayılırdı. Devletin yanında asıl iktidar ise komünist partisiydi. Partinin yüksek organları; kongre, merkez komitesi, merkez denetleme komitesi, politbüro¹³ ve sekreterlikti. Devletteki anayasal düzenin kurumlarından biri de demokratik merkezçilikti. Kamu hürriyetleri tekci bir siyasî rejime göre düzenlenmişti. Devlet insan hak ve hürriyetlerini sınırlama hakkına sahipti.

SSCB parlamentosu, biri diğereine eşit kabul edilen iki meclisten oluşmaktaydı. Birisi, bütün halkları temsil eden ve 300.000 kişiye bir milletvekili düşecek şekilde seçilmiş temsilcilerden oluşan Birlik Sovyeti'ydi. Diğeri ise; her federe cumhuriyetten 25, her özerk cumhuriyetten 11, her özerk bölgeden 5, her millî bölgeden 1 milletvekili seçilerek oluşturulan Milliyetler Sovyeti'ydi.

Milletvekilliğine aday olabileceklerin; parti, meslekî sendika, kooperatif, gençlik ve kültür derneklerine üye olanlardan olması şartı vardı. Böylece hepsi emekçilerden oluşmuş oluyordu. Seçilen milletvekillerinden her hangi birisi diğeri milletvekillerinin sorumluluğunun oyuyla görevinden uzaklaştırılabilmekteydi. Seçimler 4 yıllık süre için, doğrudan, eşit, gizli ve genel oya göre yapılmaktaydı.

İki meclis ortak olarak 30 kişiden oluşan Yüksek Prezidyum'u seçmekteydi. Yüksek Prezidyum devlet başkanı görevini yapan bir organdı. Seçilen 30 kişi ise, kendi

¹¹Yalnız bu tayinde, meclis içinde çoğunluğu sağlayarak, hükümeti kurup kuramayacağına dikkat eder. (Bkz. Özer, Atilla, s. 156.)

¹²Bkz.: Çam, Devlet Sistemleri, s. 243 vd.; Vernon, s. 100-104, 109-110; Özer, Atilla, s. 100 vd.

¹³**Politbüro** : Sovyet komünist yönetiminde merkez yönetim komitesi. (Bkz. Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü, politbüro md., s. 456.)

aralarından bir başkan seçerdi. Seçilen bu başkan devlet başkanı sayılmaktaydı. Her federe cumhuriyetten bir yardımcısı vardı. Böylece federal yapı birliğin başına kadar yansımış olmaktadır.

Bakanlar Kurulu, çeşitli devlet kuruluşlarının başkanlarından oluşmaktaydı. Federe cumhuriyetlerin hükümet başkanları isterlerse, bakanlar kuruluna katılabilmekteydiler. Bakanları Yüksek Sovyet atamakta, bakanlar da onlara karşı sorumlu olmaktadır. Fakat parlamentoya karşı da hesap vermekteydiler. Yalnız Yüksek Sovyet istediği zaman, hem bakanlar kurulunun, hem de federe cumhuriyet hükümetlerinin kararlarını feshedebilmekteydi.

Komünist Partisi devlet mekanizmasının dinamosu durumundaydı. Çünkü bütün kurumlar ve devletin özünü bu parti oluşturmaktaydı. Devletin mantığına göre; bütün bilinçli kişilerin partide toplanması sebebiyle, öncülük hakkının parti üyelerinde olması gayet normaldi. Yargı da bağımsız değil, bu partiye bağlıydı.

Partinin temel örgütleniş şekli, öz eleştiri ve demokratik merkezîyetçilik esasına dayanmaktaydı. Bu sebepten, aşağıdan yukarıya, partinin bütün organları seçimle gelmekteydi. Zaman zaman kendisini seçenlere karşı rapor veren parti yöneticileri, komünizmin temel ilkelerine karşı eleştiri hakkı tanımamaktaydı. Partiye üye olabilmek için, parti üyesi olan en az üç kişinin referansı lazımdı. Parti içindeki en üst organ ise, işçi ve köylülerden oluşan Parti Kongresi'ydı.

Kuvvetler birliği prensibine dayanan devlet, muhalefetsiz tek parti diktatörlüğüne dayanmaktaydı. Sistemin sorumlusu partiydi. Sosyalizmin ileri seviyede toplumca kabul edilmesi sebebiyle, tüm halkın devleti benimsediği, bu sebepten muhalefetin olmasına gereğin kalmadığı, kabul edilmekteydi. Devlet ise; işçilerin, köylülerin, emekçilerin, aydınların ve ülkedeki herkesin irade ve çıkarlarını ifade eden, tüm halkın sosyalist bir devleti olarak benimsenmişti¹⁴.

F. ÇİN HALK CUMHURİYETİ SEÇİM SİSTEMİ

Çin, Marksist sisteme dayanan bir devlettir ve sosyalist hukuk sistemi uygulanmaktadır. En büyük devlet organı Milli Halk Kongresi'dir. Yasaları tek başına onaylar. Dört yıl süre için seçilen 300 milletvekilinden oluşur. Yürütmenin başı ise cumhurbaşkanı ile iki yardımcısı, yargının başı da Yüce Halk Mahkemesi ve Yüce Halk Şurası'dır.

Görev süresi beş yıl olan ve sadece bir kez seçilebilen cumhurbaşkanını Milli Halk Kongresi seçer. Cumhurbaşkanınının 45 yaşını doldurmuş olması ve seçme-seçilme haklarına sahip olması gerekmektedir. Başkan yardımcıları da yine aynı usul ve aynı şartlarla seçilir.

Cumhurbaşkanı, kabul edilen kanunları imzalar, Milli Halk Kongresi'nin kararları

¹⁴ Bkz.: Çam, Devlet Sistemleri, s. 289 vd.; Şaylan, Gencay, s. 159-160; Çeçen, Anıl, s. 129-131; Gözübüyük, Şeref, Anayasa Hukuku, S Y., Ank.-1986, s. 45-50; Esen, Bülent Nuri, s. 265 vd.; Vernon, s. 183 vd.

doğrultusunda; başbakanı, başbakan yardımcılarını, bakanları, sayıştay başkanını, komisyon başkanlarını, devlet işleri konseyi genel sekreterini tayin eder. Gerekirse görevden alır. Af, sıkı yönetim, savaş ve seferberlik kararlarını da almak, yine devlet başkanının görevleri arasındadır. Başbakan, bakanlar ve diğer görevlilerden oluşan Devlet Konseyi ise devletin en yüksek kuruluşu olan Ulusal Halk Meclisi'nin yürütme organı ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin hükümetidir.

İşçi ve çalışan halk tarafından oluşturulan parti, devlet yönetiminin çekirdeğidir. Bu noktada seçkinler örgütü görünümündedir. Yönetici sınıfa bağlılıkları, bu durumu daha da arttırmaktadır. Partiye kaydolabilmek için fikirlerini benimsemek gerekmektedir.

Maoizmin tesiri altındaki devlette partinin konumu, bu fikrin siyasî örgütü mahiyetinde olmasıdır. Bu sebepten, devleti yöneten parti başkanıdır, denebilir. Bu durum ise devlete kişiselleşmiş bir iktidar görüntüsü vermektedir.

Devlet iktidarının en yüksek yürütme ve idare organı Devlet İşleri Konseyi'dir. Bu konsey, cumhurbaşkanı, başbakan ve yardımcıları, devlet bakanları, bakanlar, komisyon başkanları, sayıştay başkanı ve genel sekreterlerden oluşmaktadır.

Devlet içindeki istikrarı sağlayan ise, tek parti otoritesidir.¹⁵

G. LİBYA ARAP HALK SOSYALİST CEMAHİRİYESİ SEÇİM SİSTEMİ

Libya seçim sistemine, Kaddafi Sistemi de diyebiliriz. Kaddafi "Evrensel Üçüncü Teori" olarak nitelendirdiği sistemini "Yeşil Kitap" ta anlatır. Bu sistemin; politik, ekonomik ve sosyal temel olarak isimlendirdiği üç unsuru vardır. Politik temel, halk otoritesine dayanan bir demokrasiye; ekonomik temel, sosyalizme; sosyal temel ise; aile, kabile, millet, kadın, azınlıklar, zenciler, öğretim, ezgi, güzel sanatlar, spor-binicilik ve gösterilerle alakalı bir takım fikirlere dayanır. Kaddafi, toplumların ilerlediğini ve bu sebepten cumhuriyetle değil de, ondan bir adım ileri olarak kabul ettiği ve Yeşil Kitap'ta anlattığı "Cemahiriye Sistemi" ile idare edilmesi gerektiğini savunur.

Kaddafi'nin teorisine göre; gerçek ve doğru düzen, tabii olan düzendir. Bu da halkın kendi kendisini yönetmesinin şartlarını oluşturan düzendir. Tabii düzende, bir azınlık grubunun çoğunluk üzerinde egemenlik kurmasından ziyade, çoğunluğun kendi kendini yönetmesi sağlanır.

Kaddafi, seçimlerle yöneticilerin belirlendiği mevcut demokrasi tiplerini reddeder. Bu şekildeki yönetimleri hem ahlaka aykırı bulur,¹⁶ hem de istikrarı sağlayamayacağını söyler. Aynı zamanda, halkın kendi kendini yönetmesi fikriyle çeliştiğini ifade eder. Yöneticilerin belirlenmesini, halkın kendi kendini yönetmesinin bir usulü olarak kabul eder ve bu sebepten seçimin amaç haline getirilmemesi kanaatindedir. Halkın kendi kendini yönetebilme kabiliyetine tabii olarak doğuştan sahip olduğunu ve bu sebepten,

¹⁵Çam, Devlet Sistemleri, s. 285 vd.; Çeçen, Anıl, s. 136-139; Tunaya, Tarık Zafer, Siyasal Kavramlar ve Anayasa Hukuku, İst. Üniv. Y., İst.-1980, 4. baskı, s. 552-555; Gözübüyük, s. 51-54.

¹⁶ Seçimleri, muhtelif şekillerde halkın kandırılması olarak kabul eder ve bu sebeple ahlaka aykırı bulur. (Şuruhu'l-Kitabi'l-Ahdar, 1/130 vd.)

halkın kendi kendini yönetemeyeceği elitçi fikrini reddeder. Bu gerekçeyle, bu fırsatın bir kez olsun halka verilmesi gerektiği kanaatindedir. Vekil ve temsilciler vasıtasıyla halk yönetiminin bir aldatmaca olduğunu, bu sebepten bu şekilde oluşan bir temsilî demokrasinin bir anlam ifade etmeyeceğini, bu gerekçeyle ise; parti, parlamento gibi halkın kendi kendisini yönetmesine mani olan engellerin kalkması gerektiğini savunur. Gerçek demokrasinin, ancak halk kongreleri ve halk komiteleriyle sağlanabileceği kanaatindedir. Bu sistem ise şu şekilde tatbik edilir:

Halk, nüfus ve coğrafi dağılıma uygun olarak Temel Halk Kongrelerine bölünmüştür. Her kongre kendisini yönetecek bir komite seçer. Her kongrenin içinden seçilen bir sekreter toplantıyı yönetir ve verilen kararlar ile tavsiyeleri kaydeder. Komite, kongrelerde verilen kararlar çerçevesinde yönetimi yaparken Temel Halk Kongrelerine karşı sorumludur. Bu şekilde yapılan bir yönetimin, "Demokrasi, hükümetin halk tarafından denetlenmesidir." fikrinden ziyade, "Demokrasi, Halkın kendi kendini denetlemesidir." fikrine uyduğu kabul edilir. Yani halkı yöneten hükümet veya komite değildir, aksine halkın kendisidir, demek istemektedir.

Vatandaşlar meslek ve görevleri itibariyle; çiftçi, öğrenci, esnaf, memur ve sanat erbabı gibi çeşitli kesim ve bölümlere bağlıdır. Bu sebepten vatandaşların Temel Halk Kongreleri'ne üye olmaları yanında, kendileri için sendika ve birlikler kurmaları gereklidir.

Temel Halk Kongreleri, sendika ve birliklerce belirlenen kanunların son şekli; Temel Halk Kongreleri, sendika ve birlik sekreterlerinin¹⁷ katıldığı Genel Halk Kongrelerine verilir. Yıllık olarak toplanan Genel Halk Kongrelerinde alınan kararlar, uygulanmak üzere Temel Halk Kongrelerine, sendikalara ve mesleki birliklere gönderilir.

Genel Halk Kongresi, parlamentoda olduğu gibi tabi üyeler topluluğunun bir toplantısı değil; Temel Halk Kongreleri'nin, sendikaların ve mesleki birliklerin bir araya gelmesi; dolayısıyla tüm halkın bir araya gelmesi olarak değerlendirilir. Bu şekilde yapılan bir yönetim; halka dayalı ve demokratik bir yöntem olarak kabul edilir. Aynı zamanda, bu yönetimde dikta organlarının olmadığı savunulur.¹⁸

II. MEZKUR SEÇİM SİSTEMLERİNİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN TENKİDİ

A. Genel olarak parlamentoların istediği kararı alabilmesi ve bunda bir ölçünün olmaması, beklenmedik tehlikeleri de getirebilecek bir yetkidir. Çünkü sınırsız bir yetki her türlü sonucu verebilir. Parlamentonun istediği kararı alabilmesi anayasayla sınırlandırılmış olsa bile, anayasanın da parlamentonun isteğiyle değişmesi mümkün

¹⁷Bu sekreterler Genel Halk Kongrelerinin birer temsilcisi kabul edilir.

¹⁸el-Kaddafi, Muammer, el-Kitabü'l-Ahdar (Yeşil Kitap), Yorum Basım Sanayi Limited Şirketi, Ankara bt.-yok, s. 5,9,22-25; Sono, Themba, Kaddafi'nin Yeşil Olgusu, müt.: Uluslararası Yeşil Kitap İnceleme ve Araştırma Merkezi Y., s. 12; Cemahiriyye Bugün (Tanıtım Kitabı), Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Halk Bürosu, Basım Bürosu, Ank.-bt. yok, s. 16-17; Şuruhu'l-Kitabi'l-Ahdar, 1/9 vd.

olduğu için bu sınırlama yeterli sayılmaz. Zaten anayasanın sınırlaması da, insan aklının yine insan aklını sınırlaması manasına gelir. Çünkü anayasaları hazırlayanlar da yine insanlardır. ABD'de de ayrıca başkanın veto hakkının olması, eski SSCB'de ise yine buna benzer Yüksek Prezidyum'un çıkan yasaları uygun görmesi veya Çin'de olduğu gibi Komünizmin ilkelerine aykırı olmaması yeterli ölçüler değildir. Bu ölçülerin hepsi beşerîdir. Beşerî ölçülerin ise değişmesi mümkündür. İslam'da ise değişmez kurallarla bu kötüye kullanma durumunun önüne geçme imkanı daha fazladır.

B. Parlamentoya her türlü sınırsız yetkinin verilmesi, azınlığın alın yazısının çoğunluğun elinde olduğunu göstermektedir. Bu da bir nevi mahkumiyettir¹⁹. Çünkü çoğunluk iktidara gelince her kararı alabilir. İslam'da ise çoğunluk dahi olsa istenilen karar alınmaz. Çoğunluğun kararının İslamî kurallar çerçevesinde kalması şartı vardır. Bu durum azınlığın korunmasını temin eder.

C. Particilik anlayışı, seçim yarışları, seçim masrafları, insanların partiler şeklinde suni gruplara bölünmesi, dolayısıyla ülke birliğinin sarsılması, İslam'a aykırı durumlardır. İslam sürekli birlikteliği ve toplum olarak ayrı ayrı gruplar halinde değil de toptan ve beraberce düşünebilmeyi emretmektedir.²⁰ Yine particilik anlayışıyla ortaya çıkan; toplumun partiler şeklinde birbirlerini karşılıklı olarak karalayabilmesi, seçimleri kazanabilmek için devlet imkanlarını kötüye kullanabilmek, gerçek dışı veya ülkeyi felakete sürükleyecek vaadlerde bulunmak,²¹ İslamî kurallara aykırı durumlardır. Çin ve eski SSCB'de ise diğer ülkelerdeki çok particiliğin aksine tek partinin olması ve insanların sadece mevcut partinin fikirlerini savunması durumunda bırakılması da İslam'a aykırı bir durumdur. Çünkü bu durum, belli insanların fikirlerinin mukaddesliği gibi bir anlam kazanmıştır. Halbuki bu şekilde; insan fikirlerinin sürekli doğru kalacağı kuralı yanlıştır. Çin ve eski SSCB'nin bu durumuyla, diğer çok partili devletlerin durumu, iki aşırı uç olarak değerlendirilebilir ki, insanların ilâhî çizgideki orta yolu bulamamalarının bir neticesidir.²²

Ç. Modern sistemlerin temeli durumundaki partilerin amacının sadece iktidara gelmek olması veya böyle görünmesi İslam Hukuku'na aykırıdır. Çünkü İslam'da bu

¹⁹Duverger, Maurice, Siyasal Partiler, Çev.: Ergun Özbudun, Sevinç Mtb., Ank.-1970, s. 478.

²⁰İstişarenin manası budur. (Bkz.: Subhi Abduh Said, el-Hakim ve Usulü'l-Hukm Fi'n-Nizami'l-İslami (Siyasi-İktisadi-İctimai-Fikri), Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1985, s.108 vd.)

²¹ Bkz. : Oppenheimer, Franz, Devlet, Çev. : Alaeddin Şenel – Yavuz Sabuncu, Kaynak Y., İst.-1984; s.190-191; Turan, İlter, Siyasal Sistemler ve Siyasal Davranış, Der Y., İst.-1976, s.240; Özbudun, Ergun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, Ank. Üniv. Hukuk Fak. Y., Ank.-1968, s.148-150.

²² Kuran-ı Kerim'de Müslümanların orta bir ümmet kılındığı belirtilir. (Bakara 2/143) Bu aynı zamanda ifrat ve tefritten (aşırılıktan) uzaklığın bir ifadesidir. İnsanlar sırat-ı müstakime (Allah'ın yoluna) uymakla (Fatiha 1/6) bu neticeye ulaşırlar. (Bkz.: Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, Zaman Y., s. 1/124; yine bkz.: Köksal, İsmail, Teğayyü'rü'l-Ahkam Fi's-Şeriatü'l-İslamiyye, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-2000, 1. baskı, s. 224; Feyzullah, Muhammed Fevzi, et-Ta'rifü Bi'l-Fikhi'l-İslami, Daru't-Turas, Kuveyt, s.13-17; İbn Aşur, Muhammed Tahir, Usulü'n-Nizami'l-İctimai Fi'l-İslam, eş-Şirketü't-Tunissiyye Li't-Tevzi', Tunus, s.23-25; el-Arabi, Belhac, el-Medhal Li-Dirasetü't-Teşrii'l-İslami, et-Matbuatü'l-Camiyye, Cezayir, s.56.)

görev, talip olanlara verilmez.²³ Ayrıca partiler iktidarı yakalayabilmek için olmayacak veya olması zararlı sonuç verecek işleri yapmayı vaadetmekte, duruma göre halkı kandırabilmektedir.²⁴ Partiler bunu yapmaya kendilerini mecbur hissettiklerinden, dünya üzerinde bu durumun pek istisnası da görülmemektedir. Bu durumlar ise yine İslam'a aykırıdır. İktidarı kazanma yarışına giren partilerin kendi imkanlarını ve devlet imkanlarını kötüye kullanmaları da söz konusudur. Özellikle iktidar partisinin devlet imkanlarını lehine kullandığı bilinen bir gerçektir.²⁵ Yine bu karşılıklı iktidar yarışı içerisinde, değişik kesimlerin oylarını alabilmek için yarışa giren partiler; devlete zararlı kuruluş, cemiyet, teşkilat ve gruplara da müsamahalı bakabilmekte veya faaliyetlerine göz yummaktadır.²⁶ Bu sebepten genelde devletlerdeki zararlı kuruluşlar değişik partiler tarafından dolaylı olarak da olsa himaye görmektedir. Bunlar da yine İslam'a aykırıdır. Fakat partilerin iktidar için yarıştığı bir ortamda buna sebep olan bir sistemde bunun önüne geçmeye imkan yoktur. Yine partilerin iktidar yarışı içerisinde, kendisini destekleyen gruplara faydalı olabilecek bir icraatı, diğer parti mensuplarına zararlı da olsa hayata geçirebilmektedirler. Çünkü iktidara geliş sebepleri, kendi seçmeninin desteğidir.²⁷ Böyle bir duruma da imkan veren bir sistem yine İslam'a aykırıdır. Çünkü bu İslamın genel adalet prensibine uymaz. Zira Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de "Şari' Teala mutlak olarak adaleti emretmektedir."²⁸ buyurmaktadır.

D. Partiyeye dayalı sistemler genelde birbirlerine zıt fikirleri de içinde bulundurabilmektedir. Çin ve eski SSCB'de durum farklıdır. Bir partinin "A" dediğine diğeri "B" diyebilmektedir. "A" diyenlerin iktidara geldiğinde yaptıklarını, "B" diyenler kaldırmaktadır. Sonuçta zarar, ülke ve insanlara olmaktadır. Doğrunun ölçüleri bulunamadığı için zıt iktidarlara sebep olan bir sistem İslam'a aykırıdır.²⁹ Halbuki asıl mesele iyi ve doğruların nasıl yapılabileceği olmalıydı. Bunu temin için ise, parti programından ziyade, her çevrenin görüşüne açık olmak gerekmektedir. Çünkü doğru fikirler her çevreden gelebilmektedir. Fakat partiler genelde birbirlerinin fikirlerini iyi de olsa tenkit etmekte ve kabul etmemektedirler.³⁰ Bu sonuca sebep olabilen bir sistem yine

²³ Hz. Peygamber (sav) gelip de yöneticilik görevi isteyen amcası Abbas ve Ebu Zer Gıfari'ye "Biz bu makamı isteyenlere vermeyiz." (Müslim, Ebu'l-Huseyn, es-Sahih, Çağrı Y., İst.-1992, Kitabü'l-İmare, s. 2/1459.) buyurmuşlardır.

²⁴ Mannan, M.A., İslam Ekonomisi, Çev.: Bahri Zengin – Tevfik Ömeroğlu, Fikir Y., İst.-1976, 3. baskı, s. 510.

²⁵ Turan, 92.

²⁶ Özbudun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiyede Parti Disiplini, 148-150.

²⁷ Oppenheimer, 190-191.

²⁸ Nahl 16/90.

²⁹ İslam'a göre temel doğrular Kuran ve Sünnette belirtilmiştir. Dolayısıyla görüşler, buralardaki kesin bilinenlerle çelişemez. Bu ise toplumda asgari ittifakları net bir şekilde meydana getirmiş olur. (Bkz.: Maide 5/44,45,47-49.)

³⁰ İslam Tarihinde Halifey-i Adil sıfatına mazhar olan Hz. Ömer bu konuda İslamın görüşünü tam yansıttıracasına bir valisine şöyle der: Doğruya dönmek batıda inat etmekten daha iyidir. Hak belli olunca verilen karardan dönmeye hiçbir mani yoktur. (Allel Fasi, Makasidü's-Şeriatü'l-İslamiyye ve Mekarimuha, Darü'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut-1993, 5. baskı, s.274.)

İslam'a aykırıdır. Partiler kendi aralarında icraat açısından uyumlu çalışabilseler dahi, iktidar yarışlarının önünü alma imkanı olamayacaktır.³¹

E. Propagandalarda mübalağa olduğu için inandırıcılığı yoktur. Propaganda ortamında kötülerin savunulabildiği gibi, iyiler de tenkit edilebilmektedir. İktidar yarışına giren partilerin ise yapacağı başka bir seçenek olmadığından propagandaya devam etmektedir.³² Halk ise kullanacağı oyunu, böyle bir ortamda, çoğu zaman da bilemediği bir iktidar adayı ve parti programı lehine kullanabilmektedir. Bu şekilde kullanılan bir oy doğru seçeneğe işaret etmeyebileceği gibi, bu şekilde iktidara geçen bir parti de, bu makama liyakati sebebiyle gelmiş olmayabilecektir. Böyle bir sonuca sebep olan bir sistem İslam'a uygun olamaz. Yine bu propaganda ortamında, gereksiz, tutarsız ve olmayacak vaatlerin de yapılması sözkonusudur. Bu durum ise halkın kandırılabilme sonucunu netice vermektedir. Çünkü herkes doğru söylediğini iddia etmekte ve halk hangi aday veya partinin doğru söylediğini bilmeyebilmektedir.³³ Bu durumlara sebep olan bir sistem de yine İslam'a aykırıdır.

F. Modern sistemlerin diğer bir sıkıntısı, ölçüsüz muhalefete sebep olmalarıdır. Partiler genelde muhalifi olan partilerin iyi fikir ve icraatlarını da tenkit ve reddedebilmekte, buna mukabil bazı kötü fikir ve icraatlarına ise kendi menfaatleri sebebiyle karşı gelmeyebilmektedirler. Bugün muhalefet partileri teoride iktidarın aksağını gösterme ve onun iyi icraatına yardımcı olma esasına dayansa bile,³⁴ pratikte kendisinin iktidara geçme arzusu olması sebebiyle bu görevini yapmamaktadır. Her muhalefet kendisinin nasıl iktidar olacağını planladığı için, buna götürecektir hemen her yola tevessül etmektedir. Zaten bir görev için pek çok grup veya şahsın talip olduğu bir ortamda bunun önüne geçme imkanı da pek yoktur. Bu sebepten İslam bu yolun önünü "Açıktan istekli olanlara bu görev verilmez."³⁵ prensibiyle bu yolun önünü tıkamıştır. Bu sebepten bugünkü modern sistemlerin bu yönü İslam'a aykırıdır. Fakat Çin ve eski SSCB'nin muhalefetsiz sistemi de İslam'a aykırıdır. Bu devletlerde mevcut fikrin aksine fikir geliştirilememektedir. Bu ise tıkanıklığa ve bazı insan fikirlerinin mukaddesmiş gibi anlaşılmasına sebep olmaktadır. İslam'ın bu noktadaki önerisi, fikirlerin serbestliğidir. Fakat bunun muhalefet grubu şeklinde ve bir parti çatısı altında olma şartı yoktur. İslam'a göre fikir serbestliği tabii bir ortam içinde, istişare ruhuna dayalı olarak ve art niyetlerden uzak bir şekilde cereyan etmelidir.³⁶ Parti şeklinde teessüs etmiş muhalefet grupları, fikrî tartışmaların tabî ortamda olmasına mani olduğu ve art niyetlere sebep olduğu için³⁷

³¹ Turan, 91, 141-142.

³² Mürsel, Safa, Bediüzzaman ve Devlet Felsefesi, Yeni Asya Y., İst. s.338-339.

³³ Bkz.: Uysal, Birkan, Siyasal Katılma, Sevinç Mtb., Ank.-1984, s.186.

³⁴ Duverger, 431.

³⁵ Bkz.: ez-Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, et-Tecridü's-Sarih Li-Ehadisi'l-Camii's-Sahih, Çevri ve Şerh: Ahmed Naim, DİB Y., Ank.-1987, 8. baskı, s.7/1231-1232.

³⁶ Şura, 42/38; yine bkz.: Akkad, Abbas Mahmud, ed-Dimukratıyye Fi'l-İslam, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, s.52 vd.

³⁷ Bkz.: Duverger, 193, 441; Turan 131-132.

İslam'a aykırıdır.

G. Modern sistemlerde adaylar genelde parti kanalıyla gösterilmektedir. Dolayısıyla bu makama layık olduğu halde, her hangi bir partiye kayıtlı olmadığı için aday gösterilemeyenler, veya aday gösterildiği halde seçilemeyenler olmaktadır.³⁸ Bunun sonucu olarak görevler liyakatsizlere kalabilmektedir. İslam'a göre asıl olan, belli partideki ehil insanları bu göreve getirmekten ziyade, toplumda kim ehilse onu göreve getirmektir.³⁹ Bu sebepten modern sistemlerin bu yönü İslam'a aykırıdır.

Ğ. Halkın 4, 5, 7 ... vs. belli bir süre içinde bir defa elde ettiği oy hakkı, iktidarı kontrol etmeye yetmemektedir. Bu kadar bir süre sonra bu hakkını kullanan halk, tercihinin yanlış olma durumunda tekrar 4, 5 veya 7 yıl beklemek zorundadır. Gelecek seçimde oyunu başka bir adaya vererek, güya önceden seçmiş olduğu parti ve adaya ders vermiş olacaktır. Halbuki iktidarı kontrolde daha etkili ve her an geçerli olabilecek bir sistemin olması gerekir. Çünkü belli periyotlarla gelen oy hakkı, sürekli bir kontrol manasına gelmez. Bu da İslam'a aykırı bir durumdur. Yine ABD gibi devletlerde halk birinci turda temsilcilerini seçmektedir. Temsilcilerini seçerken parti ve adaylara göre oy kullanmaktadır. Halbuki seçmenin bu fikri, seçilen temsilcileri bağlamamaktadır. Yani seçilen temsilciler, kendi seçmenin istediği adaya değil de farklı adaylara oy kullanabilmektedir. Bu durumda halk daha ilk aşamada kandırılma manasında, kaybetmektedir. Böyle bir durum da İslam'a aykırıdır. Eğer gerçekten temsilcilere ihtiyaç varsa, partilere göre değil de liyakat esasına göre belirlense ve onlardan devlet için en uygun adayın seçilmesi istenseydi, hem halkın aldanma ihtimali asgariye inmiş, hem de halk ona göre tercih kullanmış olurdu. Ayrıca mezkur aksaklık, ABD'de azınlığın görüşünü temsil eden adayın da devlet başkanı olabilmesine sebep olabilir⁴⁰.

H. Hükümetler görevini mükemmel olarak yapsa da ancak belli bir süre bu görevde kalabilmesi ve sonunda, gerekmediği halde pek çok masrafa sebep olan seçimlere gidilmesi; aksi durumda, görevini iyi yapmasa da belli bir süre başta kalması ve bu süre içerisinde kolay kolay görevden uzaklaştırılmaması İslam Hukuku'nun adalet ve ehliyet ilkelerine aykırıdır. İslam bir yetkiyi kullanan veya bir vazife yapan insanın veya bir grubun, görevlerini tam yaptığı müddetçe devam etmesini, yapamayınca hemen azlini emreder. Görevini tam yapan ehliyetli bir şahıs veya grubun vazifeden azli için herhangi bir sebep olmadığı gibi; vazifesini yapamayan ehliyetsiz bir şahıs veya grubun görevde kalacağına dair de herhangi bir sebep yoktur. Bu durumlara şer'î gerekçe bulunamaz. Vazifesini tam yapamadığı halde bir kişi veya grubu görevde bırakmak, ehliyetsizlerin iş yapmalarına müsaade etmek olduğu gibi, görevini tam yapanların vazifeden alınması da fuzulidir. Bu sebepten bu şekilde işleyen bir sistem İslam'a aykırıdır. Yine sürekli iktidar

³⁸ Duverger, 193, 441.

³⁹ Şari Teala bu konuda "Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmedince adil olmanızı emreder." buyurmaktadır. (Nisa 4/58.) Yine bkz.: el-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi (370), Ahkamü'l-Kuran, Tahrir: Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1415/1994, 1.baskı, s. 2/259 vd.

⁴⁰ Aldıkaçtı, Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı s. 178.

değişikliklerinin istikrarsızlığa sebep olacağı kesindir. Bunun yanında iktidara geçmek isteyen grupların çevrelerine taviz vereceği de bir gerçektir. Bu durumda iktidarını kaybetmek istemeyen grup ise yetkilerinin gitmesine göz yumamayacağı için iktidar imkanlarını kötüye kullanarak tekrar seçilebilmenin yollarını araştırabilecektir.⁴¹ Bu noktadaki İslam'a uygun olan çözüm; ehliyetli insanları göreve getirmek⁴² ve göreve getirilen şahıs veya grupların göreve getiriliş illeti olan ehliyetlerinin devam ettiği sürece görevlerinde kalmasını sağlamaktır.

I. Ölçsüz bir sistemin zarurî sonucu olarak ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı ilkesi, devlet içerisindeki yasama ve yürütme organlarının, olabilecek kötü icraatlarının karşılıklı çarpışarak kırılmasına ve böylece yok olması beklentisine dayanmaktadır.⁴³ Yargı da bu noktada bağımsız bir hakem rolü oynamaktadır. Fakat bu şekildeki kuvvetler ayrılığı, adaletin yavaş işlemesine sebep olduğu gibi, devlet birliğinin sarsılmasına da sebep olmaktadır.⁴⁴ Eğer bir devlette, mecliste alınan bir karar doğruysa, devlet başkanı bunu engellememeli,⁴⁵ aksine tatbikini kolaylaştırmalıdır. Eğer mecliste alınan bir karar yanlış olabiliyorsa, doğru karar alabilmenin ölçüsünü bulmak gerekir. Başkanın veto etmesi veya tamamıyla reddetmesi bir ölçü değildir. Çünkü çoğunluğun aldığı bir kararı, bir kişi veya daha küçük bir azınlık reddetmektedir. Zaten çoğunluğun bulunduğu bir sonucun yanlış, azınlığın bulunduğu sonucun ise doğru olması nadirdir. Ayrıca başkan ile kongre aynı partiden olabilir.⁴⁶ Adalet ve icraatın yavaş işlemesine sebep ise, hemen her meselenin hem yasama, hem de yürütme organında ele alınmasıdır. Halbuki iki organ birlikte çalışabilse, böyle bir sıkıntı meydana gelmeyecektir. Aynı zamanda beklenen icraatlar çabuk gerçekleşecektir. Adalet ve icraatın geç ve yavaş işlemesi, mevcut problemlere bir süre göz yummak manasına geldiği için, kuvvetler ayrılığının caiz olabilmesi mümkün değildir. Yasama ve yürütmenin beraber işlemesini temin ise; iki kurumun bir istişare anlayışı içerisinde, meselelere çözüm aramasındadır. ABD dahil çoğu devlette teferruat farklılığı olsa da kuvvetler ayrılığı ilkesi uygulanmaktadır. Çin ve eski SSCB'de ise kuvvetler birliği vardır. Fakat bu, komünist ve baskıcı rejimin tatbikini sağlamak için tesis edilmiştir. Özellikle eski SSCB'de yargı bağımsızlığı da kaldırılmış ve yargı tümüyle komünist partiye bağlanmıştı. Bu şekilde oluşacak bir kuvvetler birliğinin de İslam'a uymayacağı kesindir. Çünkü bu durumda hem despotluk vardır. Hem de insan hakları, yargının bağımsızlığını kaybetmesiyle ortadan kalkmıştır. İslam Hukukuna göre ise hukukun üstünlüğüne ve kuvvetler arasında istişare prensibine dayanan bir birlik olacağı için; ne kuvvetler ayrılığının mahzuru olan; adalet ve icraatın yavaş işlemesi ile devlet bütünlüğünün yara alması, ne de kuvvetler birliğinin mahzuru olan tahakküm söz

⁴¹ Turan, 131-132.

⁴² Nisa, 4/58.

⁴³ Aldıkaçtı, Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı, s.9,42.

⁴⁴ Teziç, Anayasa Hukuku, 394.

⁴⁵ Eski SSCB'de ise meclisin aldığı kararı Yüksek Prezidyum feshedebilmekteydi.

⁴⁶ Duverger, s. 414.

konusu olacaktır.⁴⁷ Kuvvetlerin hafif (yumuşak) ayrılığına dayanan parlamentarizm⁴⁸ de, kuvvetler ayrılığının mahzurlarını az da olsa taşıdığından İslam'a uygun değildir.

İ. İngiltere'de kral, Fransa'da cumhurbaşkanı parlamentoyu bazı şartlar çerçevesinde feshetme yetkisine sahiptir. Halkın tasvibiyle seçilmiş bir meclisin, devlet başkanları tarafından feshedilmesi, halkın fikirlerine saygısızlıktır. İslam Hukukuna göre olabilecek böyle bir durum, halk ile yapılan istişareye uymama manasına gelir⁴⁹. Hz. Peygamber (sav) Uhud harbi öncesi, çoğunluğun fikri olan düşmanı dışarıda karşılamayı kendileri istememelerine rağmen bu sebepten kabul etmişti.⁵⁰ Dolayısıyla aksi bir durum İslam'a aykırıdır. Üstelik İngiltere'de krallık verasetle geçmektedir. İslam'a göre hiç bir kimse, verasetle devlet başkanı olma hakkına sahip değildir. Çünkü devlet başkanlığı Miras Hukuku'nun konusu değildir.⁵¹

J. İngiltere'de kral, parlamentonun fazla yetkilere sahip olması sebebiyle yetkilerini kullanamamakta ve sembolik bir duruma düşmektedir. Fransa'daki başbakan ile Almanya'daki cumhurbaşkanı da böyle kabul edilir. Halbuki İslam'a göre sembolik bir makam olmaz. Eğer bir makamın yaptığı bir görevi varsa, mevcudiyeti devam edebilir. Aksi takdirde kaldırılır. Çünkü sembolik bir makamlı, kim kimi kandırmaktadır? Kaldı ki Almanya'daki cumhurbaşkanına ve İngiltere'deki krala sembolik de denemez. Çünkü pek çok yetkileri var. Fakat kullanamamaktadırlar. Bundan da sistemin kendi içinde çeliştiği sonucu çıkmaktadır.

K. Genel olarak devlet başkanları, vatana ihanet suçu hariç siyasî sorumsuzluk taşımaktadırlar. İngiltere kralı ise buna ilave olarak hukukun da üstünde kabul edilmektedir. Ki, hakkında kovuşturma açılmamakta ve yargılanamamaktadır. Halbuki İslamiyet'e göre herkes, her hareketinden mesuldür. Fiillerde siyasî ve gayr-i siyasî diye bir ayırım olamaz. Bütün vatandaşlar, bir insan olarak aynı hakka sahiptir ve yaptığıının sonucundan mesuldür. Bu sebepten herkes hakkında kovuşturma açılabilir, hem de kovuşturma yapılabilir. Bir insanı hukukun üstünde kabul etmek ise, hiç bir hukuk kaidesiyle bağdaşmaz.⁵²

⁴⁷ Bkz.: Teziç, Anayasa Hukuku, 395.

⁴⁸ Bkz.: Teziç, Anayasa Hukuku, 402.

⁴⁹ Çünkü meclis üyelerini halk seçmiştir. Onları görevden alma yetkisi de sadece halkın olabilir. Kim göreve getirdiyse, görevden ancak o alabilir.

⁵⁰ el-Buti, Muhammed Said Ramazan, Fıkhü's-Sire, Çev.: Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Y., İst.-1985, s. 246; Suruç, Salih, Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı, Zaman Y., İst.-1998, s. 1/429-432; İbnü Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, et-Tefsir, İhtisar eden: Muhammed Ali es-Sabuni, Dersaadet baskısı, s.2/331-332.

⁵¹ Bkz.: Yeniçeri, Celal, İslam Devlet Bütçesi, Şamil Y., İst.-1984, s. 9; Niyazi, Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, Ötügen Y., İst.-1990, 1. baskı, s. 49; Seyyid Bey, Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi, TBMM Mtb., Ank.-1340, s.24; Udeh, Abdülkadir, İslam ve Siyasi Durumumuz, Mütercim belirtilmemiş, Pınar Y., s.187.

⁵² Bu sebepten Hz. Peygamber (sav) kendisi aleyhine olan davaları dinlemiştir. Yine diğer halifeler hakim huzuruna çıkarılmışlar ve haklarındaki şikayetlerden dolayı sorguya çekilmişlerdir. (Hamidullah, Muhammad, İslam'da Devlet İdaresi, Kemal Kuşçu, Nur Y., Ank.-1979, 5. baskı, s. 218-219) "Devlet başkanı da bir çobandır ve tebeasından mesuldür..." hadisi mutlak bir sorumluluk bildirdiği anlayışı kabul edilmiş ve herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. (Azimabadi, Ebu't-Tayyib Muhammed Emiru'l-Hakk,

L. Devlet başkanlarının yetkileri başta Fransa olmak üzere, genelde olağanüstü durumlarda daha da artmakta ve bir noktada olağanüstü bir hale gelmektedirler. Olağanüstü yetkilerin hangi neticeleri vereceği belli olamayacağı için hukuka aykırı durumlar ortaya çıkabilir. Çünkü, ölçüsüz bir olağanüstülükten başka bir şey anlaşılmaz. Üstelik icraatlarında sorumsuzluk taşıyan bir devlet başkanının bu haklara sahip olması İslam'a aykırıdır.⁵³

M. Başta ABD ve eski SSCB'de olmak üzere (diğerlerinde de kısmen olabilir) meclisten çıkan kararların, veto veya başka şekillerle engellenmesi İslam'a aykırıdır. Çünkü İslam'a göre istişarede alınan bir karar uygulanmalıdır. Onun önünde başka bir engel olamaz. Ayrıca bu durum, aciliyet isteyen kararların geciktirilmesine sebep olur. Böylece sistemin yavaş işlemesi gibi bir sıkıntı ortaya çıkar. Halbuki yürütme ile yasama birlikte hareket etse, fikirler karşılıklı ortaya konur ve sonuçta makul bir karar ortaya çıkar. Zaten istişare bu demektir.⁵⁴

N. İngiltere'de kral ve başbakan, Fransa ve Almanya'da ise cumhurbaşkanı ile başbakan iki başlılığa sebep olmaktadır. Çünkü her iki lider de yürütmenin başında bulunmaktadır. İki başlılığın olmaması için, birisinin pasif hareket etmesi gerekmektedir. Bu sebepten Almanya'da cumhurbaşkanı, Fransa'da başbakan, İngiltere'de ise kral pasif durumdadır. Bu şekilde; iki başlılığa sebep olabilecek, bir kişilik makamın ikiye bölünmesini netice verecek ve dolayısıyla ihtilafa imkan hazırlayacak şekillenmeler İslam'a aykırıdır.⁵⁵

O. İngiltere'de kral olmak için varis olmanın dışında bir şart aranmazken, ABD'de; Amerika doğumlu olma, 14 yıllık ABD vatandaşı olma ve bir parti üyesi olma şartı aranmaktadır. Almanya'da ise seçmenlik şartlarını taşıyan 40 yaşındaki her vatandaş cumhurbaşkanı olabilmektedir. SSCB ve Çin'de iyi bir rejim taraftarı olmanın dışında, fazla bir özellik zikredilmezken, Fransa'da kaliteli sayılabilecek belli özellikleri taşıyan bir grup tarafından cumhurbaşkanlığına adaylık teklifi yapılması şartı aranmaktadır. Görüldüğü gibi şartların hiç biri, İslam Hukukuna göre devlet başkanı olmak için yeterli değildir. Bir devlet başkanının, bunlardan daha fazla özelliği olması gerekir. Ayrıca iyi bir rejim taraftarı olmanın dışındaki diğer şartlar, İslam'a göre değişik açılardan tatbik edilebilir veya hiç kabul edilmez.⁵⁶

Avnü'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebi Davud, Müessesetü's-Selefiyye, Medine-1968, 2. baskı, s.8/146.)

⁵³ İslam Hukuku açısından, zor veya kolay her durumun hükmü vardır. Dolayısıyla insan hiçbir durumda şer'i ahkam alanının dışına çıkmamaktadır. Çünkü İslam Hukuku her alana şamildir. (Bkz.: Zeydan, Abdülkerim, İslam Hukukuna Giriş, Çev.: Ali Şafak, Kayıhan Y., İst.-1985, 2. baskı, s.114-117.)

⁵⁴ Bkz.: İbni Kesir, 2/331-332; Cessas, 2/51-53; İbnü'l-Arabi, Ebu Bekr Muhammed b. Abdilllah, Ahkamü'l-Kuran, Tahkik: Muhammed Ali el-Becavi, Daru'l-Fikri'l-Arabi, s.1/297-299.

⁵⁵ Birlik, beraberlik, ihtilafın uzaklık, istikrar ve nizamı temin etme ile tartışmalardan uzak durmak konusundaki ayet ve hadislerden bir sonuç çıkar. (Bkz.: Ali İmran 3/103, 105; Enfal 8/46; İbn Kesir 1/308, 2/110-111.)

⁵⁶ el-Kurtubi, Ebu Abdilllah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Cami' Li-Ahkami'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire-1937, s. 2/270; el-Mübarek, Muhammed, Nizamül İslam – el-Hukm ve'd-Devle, Daru'l-Fikr, Kahire-1974, s.66; Akgündüz, Ahmet, Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası, Timaş

Ö. İngiltere'de varis olmayanlar devlet başkanı (kral) olamazken, ABD'de ve Almanya'da bir kişi ancak iki kez, Çin'de ise bir kez başkan olabilme hakkına sahiptir. İslam'a göre bir insan, bu makam için gerekli liyakatı taşımakta ise, kendisine herhangi bir sınırlama getirilemez.⁵⁷ Yine mezkur sınırlamalar şu noktada da hatalıdır: Bir kişi, mesela Almanya'da iki kez cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Fakat mevcutlar içerisinde hala bu makam için en liyakatli olan kendisidir. Anayasa'ya göre; bir kişi üç kez cumhurbaşkanı olamaz, diye önünü tıkamak mı gerekir?! Bu durumda; bundan en fazla devlet, dolayısıyla halk zarar görecektir. Çünkü en ehliyetli şahıs cumhurbaşkanı olmamıştır.

P. İngiltere'de kral olabilmek için varis olmak gerekir.⁵⁸ Bunun dışında bir şart aranmaz. Yani kadın ve çocuklar da kral olabilir. Yine Libya hariç⁵⁹ diğer devletlerde kadının devlet başkanı olmayacağına dair bir hüküm yoktur. Fakat pratikte olmaması veya istisnaî bulunması farklı bir durumdur. İslam'a göre ise devlet başkanlığı veya daha farklı bir görev verasetle devam edemeyeceği gibi, cumhura göre kadın⁶⁰ ve çocuklar⁶¹ da devlet başkanı olamaz.

R. Çin ve eski SSCB'de, bir insan düşüncesi olan komünizmin tenkit edilememesi, bazı insanların fikirlerinin daha kutsal olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Halbuki İslam'a göre, Hz. Peygamber (sav) hariç,⁶² hiç bir şahsın fikrine kutsallık izafe edilemez. Yine bu iki devlette farklı partilerin kurdurulmaması bu sebebe binaendir. Çünkü onlara göre en ideal fikir marksizm, en ideal parti de Komünist Parti'dir. Ayrıca bunun gibi insan fikrinin kutsallığını netice veren bir düşünce, diktatörlüğü sonuç veren bir durumdur.⁶³

S. Çin ve eski SSCB'de öncülük hakkının, Komünist Parti ve mensuplarına tanınması da İslam'a aykırıdır. Çünkü İslam'a göre, bütün insanların ve insan kuruluşlarının birbirinden farkı yoktur. Yani, her insanın ve her türlü kuruluşun başarılı olabilmesi, dolayısıyla öncülük yapması mümkündür.

Ş. Eski SSCB'de yargının devlet ve Komünist Parti'ye bağlı olması İslam'a aykırıdır. Çünkü İslam'a göre bir devlet, ancak hukuk devleti olabilir. Kanunlar kişi ve kuruluşlara göre değişmez.⁶⁴

Y., İst.-1988, s.111; İbnü Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Halim, es-Siyasetü's-Şer'iyye Fi-İslahi'r-Rai ve'r-Raiyye, Daru'l-Kütüb, Mısır-1955, 3. baskı, s.14.

⁵⁷ Udeh, İslam ve Siyasi Durumumuz, 180; Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Y.İst.- 1991, s.1/99.

⁵⁸ İngiltere'de Lordlar Kamarası'nın üyeleri de, büyük çoğunlukla bu makama verasetle gelmektedirler.

⁵⁹ Bkz. Kadafi, s. 74 vd.

⁶⁰ Bkz.: et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. Sevre, es-Sünen, Çağrı Y., İst.-1992, s.4/527; Nisa 4/34; Mevdudi, Ebulala, İslamda Hükümet, Çev.: Ali Gençeli, Hilal Y., Ank. s.648 vd.; Topaloğlu, Bekir, İslam'da Kadın, Yağmur Y., İst.-1965.

⁶¹ Hz. Peygamber (sav) "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Olgunlaşmaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve aklı başına gelinceye kadar deliden." buyurmuşlardır. (İbnü Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, es-Sünen, Çağrı Y., İst.-1992, s.1/658-659; el-Münavi, Abdurrauf, Feydu'l-Kadir Şerhü Camii's-Sağır Li's-Süyuti, Matbaatü Mustafa Muhammed, 1938, 3. baskı, s.4/34-36.)

⁶² Necm 53/3-4.

⁶³ Duverger, s. 420.

⁶⁴ Armağan, Servet, İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Y., Ank.-1992, 2. baskı, s.149.

Yani "Hukukun üstünlüğü" prensibi asıldır. SSCB'nin bu hali Tabii Hukuk'a da aykırıdır.⁶⁵

T. Çin ve eski SSCB'de, devlet otoritesinin sınırları belli değildir. Bu durum bir noktada "Hukuk devleti" olma ilkesinin, ya gelişmemişliğinin ya da hiç olmayışının bir sonucudur. İslam devleti, her yönüyle tam bir hukuk devleti olacağı için,⁶⁶ böyle bir durum söz konusu olamaz.

U. Çin'de Komünist Parti'nin başkanının yetkileri çok fazladır. Adeta kişiselleşmiş bir iktidar söz konusudur. İslam'a göre bir şahıs, halk karşısında bu kadar güçlü olamaz.⁶⁷ Eski SSCB'de de durum kısmen böyledir. Çünkü eski SSCB'de parti başkanından ziyade, parti örgütü çok kuvvetliydi. Başkan da böyle bir örgütün lideri olduğu için kuvvetliydi. Bu kuvveti, parti prensiplerinin uygulanması ve hayata geçirilmesi gayesinden kaynaklanmaktaydı. Yani rejimin yerleşmesi ve uygulanması için her şeyin yapılması gerekmekteydi. Çin'deki durum da aynı sayılır.

Ü. Çin ve eski SSCB'de yönetici olabilmek için parti üyesi olmak gerekmektedir. Çünkü devlet marksist ideolojiyi benimsemişti. Komünist Parti ise bu ideolojinin örgütü konumundadır. İslam'da da durum buna benzer. Çünkü İslam devleti içerisinde, özellikle idari sahalarda, cumhura göre gayr-i müslim ve sağlam müslüman olmayanlara görev verilmez. Fakat her sahada böyle değildir. Bu devlet için hassasiyet gerektiren sahalara mahsustur.⁶⁸

V. Çin Halk Cumhuriyeti'nde halk kendi fikirlerini söyleyemez. Sadece Komünist Partisinin fikirlerini savunur. Bu durum ise, gerçeklerin gizlendiği bir toplumu netice vermektedir. Çünkü, insan fikirleri değişmez doğrular olmadığı gibi, her insanın başkalarından daha isabetli düşünmesi de mümkündür. Eski SSCB'de de durum bundan farklı değildi. İslam'a göre ise herkes kanaat ve düşüncesini ifade edebilir.⁶⁹

Y. Libya hariç mezkur devletlerin dinle ilişkisi ya çok azdır, ya da yoktur. İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa dine karşı olmadıkları halde, dinin getirdiği bir bağlayıcılık da yoktur. Yani meclislerinde, çoğunluk istedikten sonra her türlü kanun yapılabilir. Çin ve eski SSCB ise, dinsizlik temeli üzerine kurulmuştur. İslam devleti ise İslam Hukuku'na bağlı bir devlettir. Ayrıca İslam'ı tatbik etme, öğretme, yayma devletin temel gayelerindedir.⁷⁰ Bu açıdan mezkur devlet sistemleriyle arasında büyük

⁶⁵Esen, Bülent Nuri, s. 273-274; Gözübüyük, s. 50.

Tabî Hukuk: İdeal hukuk. Yani insanın muhtaç olduğu hukuk kurallarının kendi dışında zaten mevcut olduğunu, ancak bunu bir kısım vasıtalarla ve aklı ile insanın bulup uyguladığını savunan hukuk. (Bkz.: Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü, tabi hukuk md., s. 557-558.)

⁶⁶ Bkz.: Armağan, 149.

⁶⁷ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, 218-219.

⁶⁸ Zühayli, Vehbe, el-Fikhü'l-İslami ve Edilletühü, Daru'l-Fikr, Dimaşk-1989, 4. baskı, s.4/69.

⁶⁹ Armağan 113-114.

⁷⁰ Maide 5/44-45, 47, 49; Şirvani, Harun Han, İslamda Siyasi Düşünce ve İdare, Çev.: Kemal Kuşcu, Ahmed

farklılıklar vardır ve olmaya devam edecektir.

Z. Libya seçim sisteminin tenkidi: Kaddafi, sistemini halka indirgeyebildiği için, istişareyi tam olarak sağlamış, sayabiliriz. Çünkü Temel Halk Kongre'lerine her vatandaş katılabilmektedir. Fakat bu kongrelerde müslim ve gayr-i müslim ayrımı yapılmaması⁷¹, İslam Hukuku açısından bir tenkit konusudur. Yine Kaddafi'nin somut anayasaları reddetmesi ve yerine İngiltere'de olduğu gibi gelenek ve dinden kaynaklanan tabi yaptırımları koyması, biraz ütöpik kabul edilebilir.

Kaddafi temsili rejimi reddeder. Fakat getirdiği sistem de yine bir temsili çözüm sayılır. Bu durum Themba Sono'nun da dediği gibi,⁷² temsilcilik olmadan bir yönetimin yapılamayacağını gösterir. Yalnız Kaddafi'nin partileri reddetme konusundaki fikrini mevcut partili sistemlerin eksikliğini anlama sadedinde⁷³ önemli görmekteyim.

Parlamentoları reddederken halk meclislerini önermesi, Kaddafi'nin düştüğü bir çelişkiyi ifade eder. Çünkü Halk Kongreleri bir nevi parlamentodur. Yalnız, başta Genel Halk Kongresi olmak üzere, tüm kongrelerde seçilen sekreterlerin; sadece halktan gelen fikirleri yansıtmaması gibi bir görev üstlenmeleri yetersizdir. İlave görev ve yetkilerinin de olması gerekir. Çünkü halk, teklif ve tenkitler hususunda üzerine düşen görevi yapmayabilir. Bu durum ise yönetimde aksaklıklara yol açacaktır.

Yeşil Kitap (Cemahiriye) sisteminin, propaganda, seçim masrafı ve seçim risklerine dayanmaması,⁷⁴ iyi bir netice olarak değerlendirilebilir.

Kaddafi'nin sistemindeki ayrı bir nokta; devlet yönetiminin her kademesinde halk fikirlerinin öne çıkması, genel bir mutabakatın söz konusu olmasıdır. Bu, istişare diyebileceğimiz bir durumdur. Fakat her sistemde yöneticilerin varlığı önem arz etmektedir. Halbuki yöneticilere, son olarak da devlet başkanı ve vazifelerine dikkat çekilmemiştir. Bu durum bir eksikliklerdir. Çünkü yönetim istişareye dayansa bile, yöneticisiz bir toplum olamaz. Bu durum İslam devleti için de aynıdır.

Kaddafi'nin Cemahiriye sistemi için şunu da belirtmekte fayda vardır: Cemahiriye, İslam'ın bu sahadaki bir sistemi olarak ortaya atılmamıştır. Yalnız İslam'a aykırı olmayan, her toplum için ideal bir devlet sistemi olarak ele alınmıştır. Halbuki bir müslüman bu konuyu ele alırken, İslam'ın devlet sistemi sahasındaki görüşünü açıklama niyetinde olmalıdır. Çünkü İslama göre bir müslüman için en önemli mesele, yaptıklarının İslam'a uyup uymadığı konusudur.

Said Mtb., İst.-1965, s. 313.

⁷¹ Zühayli 4/69.

⁷² Sono, Themba, s. 130.

⁷³ Turan, 131-132; Duverger 370; Kışlalı 154.

⁷⁴ Özbudun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiyede Parti Disiplini, 148-150; Eryarsoy, Mehmet Beşir, İslam Devlet Yapısı, İşaret Y., İst.-1988 s. 234.

SONUÇ

İslam ne ABD tipi bir başkanlık, ne Fransa tipi bir yarıbaşkanlık, ne Almanya gibi bir çok partili sistem, ne İngiltere gibi bir parlamenter krallık, ne de Çin ve eski SSCB gibi baskıcı bir yapıya sahiptir. Devlet başkanı ve dolayısıyla hükümet, görevde kalacağı süre açısından bunlardan ayrıldığı gibi, İngiltere tipi bir krallık da değildir. Yine Kaddafi'nin Cemahiriye sisteminden de farklıdır. Devlet başkanı ve hükümetin halktan kopması mümkün olmadığı gibi, zorba bir idareci veya idare grubu olması da mümkün değildir. Fakat genel olarak İslam'ın güzel idealini devlet benimseyeceği için sadece bir gayesi olma bakımından Çin ve eski SSCB'ye benzetilebilir.

İdareci kadrosunun İslam'a göre bir üstünlüğü yoktur. Dolayısıyla herkesin fikir hürriyeti yanında, bu fikirlere saygılı olmak, üstelik bir görev olarak idarecilerin onlardan fikir alması gerekmektedir.

İslam birlik ve bütünlük olma ilkesi gereği kuvvetler ayrılığına sıcak bakmazken, despotluğu da yasaklamıştır. Ayrıca önceden zikri geçen değişik gerekçelerle, mevcut şekliyle siyasi partilerin olamayacağı sonucu çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALDIKAÇTI, Orhan, Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı, İst.-1960.
AKGÜNDÜZ, Ahmet, Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası, Timaş Y., İst.-1988.
el-AKKAD, Abbas Mahmud, ed-Dimukratıyye Fi'l-İslam, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
ALLEL el-FASİ, Makasidü's-Şeriatü'l-İslamiyye ve Mekarimuha, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut - 1993, 5. Baskı.
el-ARABİ, Belhac, el-Medhal Li-Diraseti't-Teşrii'l-İslami, el-Matbuatü'l-Camiiyye, Cezayir.
ARMAĞAN, Servet, İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Y., Ank.-1992, 2.Baskı
AZİMABADİ, Ebu't-Tayyib Muhammed Emiru'l-Hak, Avnü'l-Mabud Şerhu Süneni Ebi Davud, Müesssetü's-Selefiyye, Medine- 1968, 2.baskı.
el-BUTİ, Muhammed Said Ramazan, Fıkhü's-Sire, Çev.: Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Y., İst.-1985.
CEMAHİRİYYE BUGÜN, Tanıtım Kitabı, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Halk Bürosu, Basın Bürosu, Ank., tarihsiz.
el-CESSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi (370), Ahkamü'l-Kuran, Tahric: Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- 1415/1994, 1.baskı.
ÇAM, Esat, Devlet Sistemleri, Der Y.,İst.-1994. Siyaset Bilimi, Der Y., İst.-1984.
ÇEÇEN, Anıl, Siyasal Rejimlerin Siyasal Yapıları, Ank. Ün. Hukuk Fak. Dergisi, Ank,-1977.
DEMİRTAŞ, Şakir, Temsili Hükümetlerde Devlet Başkanlığı (Lisansüstü Tez), YÖK Ktp., Konya-1990.
DUVERGER, Maurice, Siyasal Partiler, Çev.: Ergun Özbudun, Sevinç Mtb., Ank.-1970.
ERDOĞAN, Mustafa, Başbakanlık Hükümet mi? Ank. Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, Ank.-1989.

- EROĞLU, Hamza, İdare Hukuku, Ank. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Y., Ank.-1978.
- ERYARSOY, Mehmet Beşir, İslam Devlet Yapısı, İşaret Y., İst.-1988.
- ESEN, Bülent Nuri, Anayasa Hukuku Genel Esasları, 1963.
- FEYZULLAH, Muhammed Fevzi, Et-Ta'rifü Bi'l-Fıkhî'l İslami, Daru't-Türas, Kuveyt.
- GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yöntemler, Beta Y., İst.-1986.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Anayasa Hukuku, S Y., Ank.-1986.
- HAMİDULLAH, Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi, Çev.: Kemal Kuşçu, Nur Y., Ank.-1979, 5. Baskı.
- İBNÜ AŞUR, Muhammed et-Tahir, Usulü'n-Nizami'l-İctimai, Fi'l-İslam, eş-Şirketü't-Tunisiyye Li't-Tevzi, Tunus.
- İBNÜ'L ARABİ, Ebu Bekr, Muhammed b. Abdullah, Ahkamü'l-Kuran, Tahkik: Muhammed Ali el-Becavi, Daru-l Fikri'l Arabi.
- İBNÜ KESİR, Ebu'l-Fida İsmail, et-Tefsir, İhtisareden: Muhammed Ali es-Sabuni, Dersaadet baskısı.
- İBNÜ MACE, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid, es-Sünen, Çağrı Y., İst.-1992.
- İBNÜ'N NEBİ, Malik, Çağdaş Temel Konular, Müt: Veysel Uysal, Bir Y., İst-1983.
- İBNÜ TEYMİYYE, Takıyyüddin Ahmed b. Halim, es-Siyasetü's-Şer'iyye, Fi-İslahi'r-Rai ve'r-Raiyye, Daru'l-Kütüb, Mısır-1995, 3. Baskı.
- el-KADDAFİ, Muammer, el-Kitabü'l-Ahdar (Yeşil Kitap), Yorum Basım Sanayi Ltd. Şirketi, Ank., Tarihsiz.
- KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Y., İst-1991.
- KÖKSAL, İsmail, Teğayyüru'l-Ahkam Fi's-Şeriatü'l- İslamiyye, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-2000, 1. baskı.
- el-KURTUBİ, Ebu Abdillan b. Ahmed el-Ensari, el-Cami Li-Ahkami'l-Kuran, Daru'l- Kütübi'l-Mısriyye, Kahire-1937.
- el- MANNAN, M.A. İslam Ekonomisi, Çev.: Bahri Zengin- Tevfik Ömeroğlu, Fikir Y., İst-1976, 3. Baskı.
- MEVDUDİ, Ebulala, İslam'da Hükümet, Çev.: Ali Genceli, Hilal Y., Ankara.
- el-MÜBAREK, Muhammed, Nizamü'l-İslam: el-Hukm ve'd-Devle, Daru'l-Fikr, Kahire-1974.
- el-MÜNAVİ, Abdurrauf, Feydu'l-Kadir Şerhu Camii's-Sağır Li's-Süyuti, Matbaatü Mustafa Muhammed, 1938, 3. Baskı.
- MÜRSEL, Safa, Bediüzzaman ve Devlet Felsefesi, Yeni Asya Y., İstanbul.
- el-MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn, es-Sahih, Çağrı Y., İst.-1992.
- NİYZAZİ, Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, Ötüken Y., İst.-1990,1. Baskı.
- OPPENHEİMER, Franz, Devlet, Çev.: Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu, Kaynak Y., İst.-1984.
- ÖZBUDUN, Ergun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, Ank. Ün. Hukuk Fak. Y., Ank.1981.
- ÖZER, Atilla, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri, Ank. İktisadi Ticari İlimler Akademisi Y., Ank.-1981.
- ÖZER, Yusuf Ziya, Mukayeseli Hukuk-u Esasiye Dersleri, Ank. Ün. Hukuk Fak. Y., Ank.-1939.
- SEYYİD BEY, Hilafetin Mahiyet-i Seriyyesi, TBMM Mtb., Ank.-1340.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

SANO, Themba, Kaddafi'nin Yeşil Olgusu, Müt.: Uluslararası Yeşil Kitap İnceleme ve Araştırma Merkezi Y.

SUBHİ ABDUH SAİD, el-Hakim ve Usulü'l-Hukm Fi'n-Nizami'l-İslami (Siyasi-İktisadi-İctimai-Fikri), Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1985.

SURUÇ, Salih, Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı, Zaman Y., İst.-1938.

ŞAFAK, Ali, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rehber Y., Ank.-1992, 1. baskı.

ŞAYLAN, Gencay, Çağdaş Siyasi Sistemler, Sevinç Mtb., Ank.-1991.

ŞİRVANİ, Harun Han, İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare, Çev.: Kemal Kuşçu, Ahmed Said Mtb., İst.-1965.

ŞÛRUHU'L-KİTABİ'L-AHDAR, el-Merkezü'l-Alemi Li-Dirasati ve Ebhasi'l-Kitabi'l-Ahdar, Trablus- 1425, 4.Baskı.

TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Y., İst.-1991.

et-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. Sevre, es-Sünen, Çağrı Y., İst.-1992.

TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kavramlar ve Anayasa Hukuku, İst.Ünv. Y., İst.-1980, 4.Baskı.

TURAN, İlter, Siyasal Sistemler ve Siyasal Davranış, Der Y., İst.-1976.

UDEH, Abdülkadir, el-İslam ve Evdauna's-Siyasiyye, Mütercim belirtilmemiş, Pınar Yayınları.

UYSAL, Birkan, Siyasal Katılma, Sevinç Mtb., Ank.-1984.

VERNON, Manfred C., Devlet Sistemleri, Çev.: Mümtaz Soysal, Sevinç Mtb.Ank.-1961.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, Zaman Y., İstanbul.

YENİÇERİ, Celal, İslam Devlet Bütçesi, Şamil Y., İst.-1984.

ez-ZEBİDİ, Zeynüddin Ahmed b. Abdillatif, et-Tecridü's-Sarih Li-Ehadisi'l-Camii's-Sahih, Çeviri ve Şerh: Ahmed Naim, DİB Y., Ank.-1987, 8.baskı.

ZEYDAN, Abdülkerim, İslam Hukuku'na Giriş, Çev.: Ali Şafak, Kayıhan Y., İst.-1985, 2.baskı, ez-ZÜHAYLİ, Vehbe, el-Fikhü'l-İslami ve Edilletüh, Daru'l-Fikr, Dimaşk-1989, 4. baskı.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 369-382, ELAZIĞ-2001

TERÖR VE KELÂMÎ PERSPEKTİFTEN İSLÂM'IN TERÖRE BAKIŞI

*Terror And View Of Islam About Terror Than Theological
Perspective*

Selim ÖZARSLAN*

ÖZET

İslâm âlemlere rahmet olarak gönderilen bir dinin adıdır. İslâm'ın tebliğ ve dâvet metodu yumuşaklık, güzel öğüt ve güzel sözle yaklaşımdır. O halde şiddet ve terör, İslâm'ın vahyi temellerine aykırıdır. Bu bağlamda terörün İslâm ile bağdaştırılması söz konusu değildir. Zira İslâm iyiliği ve barışı emretmekte ve her türlü aşırılığı ve azgınlığı da ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Şiddet, İslâm, Peygamber, Davet, Barış.

SUMMARY

Islam is a religion which was sent to the world as a mercy. The notification and invitation method of Islam is a soft approach with a beautiful recommendation and saying. So, violence and terror are against the basis revelation of Islam. Because of this reason, it is not true to say that the terror gets along well with Islam as Islam aims to abolish every kind of extreme and orders kindness and peace.

Key Words: Terror, Violence, Islam, Prophet, Invitation, Peace.

*) Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı, e-mail: sozarslan@firat.edu.tr

GİRİŞ:

Son yıllarda hızlı bir artış kaydeden terör ve şiddet hareketleri, özellikle dinsel içerikli veya dine dayalı olduğu ifade edilen terör eylemleri bütün dünya insanlığını etkisi altına almıştır. Böylelikle bütün dünya coğrafyasında etkili olan bu dînî söylemli terör, Türkiye'ye de bulaşmış insanımızı adeta derinden etkilemiştir. Bu etki elinizdeki bu çalışmayı hazırlamamıza neden olmuştur.

Çalışmamıza anarşi ve terör hakkında çok kısa ve özlü bilgiler vererek başlayıp, ilahî dinlerin en modern ve en sonuncusu olan İslâm'ın şiddet, terör ve anarşiye nasıl yaklaştığını vurgulayarak devam edeceğiz.

1.TERÖRÜN TANIMI, AMACI, ÇEŞİTLERİ VE SEBEBLERİ

1.1. Terörün Tanımı:

Dilimize Latince'den giren **terör** kelimesi, sürekli ve sistemli şiddet hareketleri, cinayet, adam kaçırma vb. faaliyetlerle korku uyandırma, yıldırma, dehşete düşürme gibi anlamlara gelmektedir. Bu tedhiş ve eylemleri yapan kimselere **terörist** veya tedhişçi, tedhişi siyasi fikrini yayma ve kabul ettirmede bir metot olarak kullanma görüşüne ise **terörizm** veya tedhişçilik adı verilmektedir.¹

Diğer bir deyiş ile terörizm, bireylerin, grupların ya da devletin siyasî bir amaçla başka kişi ve gruplara karşı giriştiği, savaş dışı sistemli şiddet ve tedhiş eylemleri olarak tanımlanabilir.

Terör eylemleri, kral ya da devlet başkanı gibi üst düzey devlet yetkililerini, toplumun bazı önde gelen kişilerini ya da hakim, güvenlik görevlisi, öğretmen gibi kimseleri öldürmekten, bir havalimanını ya da büyük alışveriş merkezini bombalamaya kadar değişen çeşitli biçimlerde olabilir.² Adam kaçırma ve fidye isteme şeklindeki eylemler de terör hareketlerinin en başında gelmekte ve günümüzde yaygınlık arz etmektedir.

1.2. Terörün Amacı:

Terör çok çeşitli amaçlar için kullanılabilir:

1- Terör, insanları korkutup, boyun eğmeye zorlayarak bir gücü, bir egemenliği zorla kabul ettirmek amacıyla uygulanır.

¹ *Redhouse Sözlüğü*, (İngilizce Türkçe) Sev Yayıncılık, İstanbul, s.1012; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1988, c. II, s.1436; Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber yayınları, Ankara, trs., s. 1070.

² *Temel Britannica*, Ana yayıncılık, İstanbul, 1993; c. XVII, s.159.

2- Terör, karşı şiddet hareketlerine yol açarak, amaca uygun bir siyasal ortam meydana getirmek için kullanılır.³

3- Bir ülkeyi çökertmeyi amaçlayan terörizm hareketlerinin en belirgin özelliği ise, toplumun çeşitli kesim ve kesitlerindeki bireyleri kargaşa ve kaosun içerisine çekmek ve onları kullandığı gerekçeler etrafında toparlamak suretiyle, önce fikir ayrılıkları doğurarak bölmek, sonra bölünen parçaları örgütlemek, daha sonra da örgütleri anarşi ve terör ortamına iterek birbirlerine kırdırmaktır.⁴ Nihai hedef ülkeyi bölüp parçalayıp yabancı güçlerin oyuncağı haline getirmektir.

1.3. Terör / Şiddet Çeşitleri:

Belli başlı şiddet çeşitlerini de şu şekilde sıralayabiliriz: *Psikolojik şiddet, Etik şiddet, Siyasi şiddet.*

Psikolojik Şiddet; Akli olmayan ve çoğu kere öldürme biçimine yönelik güç patlaması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Etik Şiddet; Komşusunun milliyet ve hürriyetine yönelik saldırı olarak belirginleşmektedir.

Siyasi Şiddet; İktidarı ele geçirmek veya kanuni olmayan gayeler için iktidara ihanet etmek ve bu maksatla gücün kullanılması olarak tanımlanmaktadır.⁵

1.4. Terörün Sebepleri

Terörizmin ortaya çıkmasında birçok sebep sayılabilir. Bunların başlıcaları ise şunlardır:

- Ekonomik güçlük ve eşitsizlikler,
- Eğitim eksikliği veya noksanlığı,
- Çevrenin kötü tesiri,
- Hükümetteki zaaf, iktidar yetersizliği,
- Aile ve okuldaki otorite eksikliği,
- Dış tesirler.⁶

Bunlara okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin gerek içerik, gerekse süre açısından yetersizliğini de ilave etmeliyiz.

Şimdi İslâm dininin terör ve tedhiş hareketlerine bakışına ve bu konuya yaklaşım tarzına geçebiliriz.

³ *Temel Britannica*, c. XVII, s.159.

⁴ *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri*, Ankara, trs, s.161.

⁵ Türkdoğan, Orhan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Timaş yay., İstanbul, 1996, s.145-146.

⁶ Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, s. 412.

2. İSLÂM'IN TERÖRE BAKIŞI

Bu şekilde tanımını, amacını, çeşitlerini ve sebeplerini açıkladığımız terör ve terörist hareketleri İslâm'a bulaştırmak, İslâm için, bu terör ve tedhiş eylemlerinin yapıldığını söylemek, İslâm gibi hür iradeye dayanan, sosyal barışı amaç edinen bir dine ve onun peygamberi Hz. Muhammed'e yapılmış büyük bir iftiradan öte bir anlam taşımamaktadır.

İslâm evrensel bir din olduğundan son din olmuştur. Onun peygamberi Hz. Muhammed de son peygamberdir.

İslâm tebliğ edilmeye başlandığı günden zamanımıza kadar, hiç değişmeyen ilkelerini bütün insanlığa takdim etmiştir.

İslâmî kaynaklara göre din, “*Akıl sahiplerini kendi hür iradeleriyle peygamberlerin getirdiklerini kabul etmeye davet eden ilâhî emirler manzumesi*” olarak tanımlanmıştır.⁷

Genel olarak din kelimesi, bir bireyin ya da toplumun doğru kabul ettiği veya eylem ve davranışların onunla düzene sokulduğu bir şey anlamında kullanılmaktadır.

Din, Allah'ın kendi merhamet, adalet ve hikmetini dünyaya öncelikle ve doğrudan dinin kurucusu aracılığıyla kendi vahyinde gösterdiğine olan inanca ya da emin olmaya dayanmaktadır.⁸

Bu bağlamda İslâm dininin asıl doğasında cebir ve şiddete yer bulmak olanaksız gözükmektedir.

Dini yaymak ve anlatmak amacıyla ele silah almak ve teröre bulaşmak, ancak İslâm'ın evrensel mesajını çarpıtarak anlamakla mümkündür. İslâm'ı bu şekilde çarpık, vahyi temellerinden yoksun olarak anlayanların içine yuvarlandığı şiddet ve terör batağı, her türlü terör batağından daha tehlikelidir. Çünkü, bu batağa saplanan bireyler yaptıkları eylemleri din için, Allah'ın buyruklarını yerine getirmek için yaptıklarına inanmaktadırlar. Bu inanç tarzı ise, işlenen cinayetlerin meşru ve doğru olup olmadığı tarzındaki bir sorgulama sürecinin daha ilk başta engellenmesine yol açmaktadır.

İslâm tarihinde vahyî temellere dayanan dini bilmeyen cahil dindarları kendi kişisel ihtirasları doğrultusunda kullanan zorbarlar ve sapkın mezhepler de ortaya çıkmıştır. Bâtınîlik veya Bâtıniyye⁹ bunların başında gelmektedir. Fâtımîler tarafından Selçuklu

⁷ Cürcanî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, s. 105.

⁸ Northbourne, Lord, *Modern Dünyada Din*, Çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul, 1995, s. 11-12.

⁹ Bâtıniyye: Nasların zâhirî manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen “masum imam”ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. Avni İlhan, *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Bâtıniyye mad. İstanbul, 1992, c. V, s. 190. Diğer bir tarife göre de Bâtınîlik, her zahirin bir bâtını olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak te'vil yoluyla

İmparatorluğu topraklarında Şîliği yaymakla görevlendirilen *Hasan Sabbah* (518/1124), Şam, Cezire, Anadolu, Horasan ve Mâverâünnehr'i dolaştıktan sonra, 1090 yılında Kazvin'in kuzeyindeki *Alamût* kalesini zaptederek burasını bir fitne ve fesat yuvası haline getirmişti.¹⁰ Böylelikle İslâm coğrafyası beyinleri yıkanmış cahil ve sefih bireylerden oluşan "*Bâtunî fedailer*"in dehşet verici cinayetleri yüzünden çok huzursuz olmuştu.¹¹

Üzerinde durduğumuz bu sapkın ekol, dinin temel ilkelerini şirke dayalı bir tarzda te'vil ederek veya Mecûsîlerin inançlarına benzer hükümlere büründürerek dinin hükümlerini ortadan kaldırmaya çalışmış, dînî hükümleri kendi istek ve arzuları istikametinde te'vil etmiştir. Kur'an'ın vahyî temellerinden ayrılarak kendisine farklı bir yol açan bu mezhep kurucuları, kendi fikirlerini benimseyenler için, kız çocuklar ve kız kardeşlerle evlenmeyi, içki içmeyi ve bütün zevk verici diğer şeyleri mübah saymışlardır.¹²

Bâtıniyye hareketinin asıl amacını ise, Dehriyye/ *Materyalizm*'in ilke ve düşüncelerini yaymak, dinin haram kabul ettiklerini helal kılmak ve ibadetleri terk etmek suretiyle yok etmek olarak özetleyebiliriz.¹³

Kur'anî temellerden referans almayan sapkın din anlayışlarından bir diğeri de Osmanlı Devleti'nin başına musallat olan Şeyh Bedrettin Simavi'nin görüşlerini içeren din anlayışıdır. Bu şahıs da Maniheizm'in dallarından bogomilisme'nin tesiriyle bozulmuş, saptırılmış taassup içindeki bir din anlayışı ve siyasi bir amaçla iktidarı ele geçirmek için örgütlenmiş ve devlete baş kaldırmıştır. Pek tabii ki sonunda bu isyanının karşılığını canıyla ödemek zorunda kalmıştır.¹⁴ Demek ki, bu sapkınlıklar dinin özünden değil, kötü niyetli kişilerin dini bilmeyen cahil dindarları kendi karanlık emelleri doğrultusunda kullanmasından kaynaklanmaktadır.

O halde bu bağlamda söz konusu iki kelimenin yani terörle İslâm'ın yan yana getirilerek "*İslâm terörü*" şeklinde kullanılması, İslâm'ın teröre bulaştırılması, belki de

anlaşılabileceğini iddia eden firkalara V. asırdan itibaren verilen ortak isimdir. Bkz. Şerefuddin, "*Bâtunîlik Tarihi*" *Darü'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Mart, 1928, c. II, S. 8, s. 1-27; "*Fâtimiler ve Hasan Sabbah*" *D.F.İ.F.Mecmuası*, 1926, c. I, Sayı. 4, s. 1-44.

¹⁰ Şerefuddin, *Fâtimiler ve Hasan Sabbah*, s. 22.

¹¹ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 245, 246.

¹² Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, Çev. E.Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1991, s. 222.

¹³ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 230.

¹⁴ Lütü Paşa, *Tevarih-i Âli Osman*, (Âli Bey'in Haşiyeleriyle), İstanbul, 1341, s. 73; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, c.I, s. 364-365; Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Düşüncesi, Türk Düşünce Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İstanbul, 1995, s. 147-148; Yalıtıkaya, M. Şerafeddin, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1994, s. 98-103, 133-135. Çeşitli sapkın düşünceleri için kendisinin yazmış olduğu *Varidat* isimli eserine veyahut buna dair yapılan şerhlere ve tercümelere bakılabilir.

İslâm dinine yapılabilecek en büyük kötülük olabilir. Çünkü İslâm adından da anlaşılacağı gibi sulh, sükûn, huzur, doğruluk, güven, sağlık, esenlik anlamlarına gelmektedir. Arapça “selam-selamet” mastarından gelen “İslâm” kelimesi, kökü itibariyle “her türlü bela ve afetten uzak olmak, onlardan kurtulmak”, “barış, emniyet, ibadet, itaat” gibi anlamlara gelir. Kelime olarak “teslim olmak, boyun eğmek, kurtuluş yoluna girmek, Müslüman olmak”¹⁵ manalarına da gelir. Nasıl olurda bu güzel ve hayra yönelik anlamları kendisine isim olarak seçen bir din, baskıyı, korkutarak yıldırma, şiddet ve cinayeti kendisine metot olarak seçebilir? Bu aklın apaçıklık ilkesine aykırıdır ve açık bir aldatmadan öteye geçememektedir.

2. 1. İslâm’ın Davet Metodu

İslâm’ın diğer bir deyişle Kur’an’ın tebliğ ve dâvet metodu yumuşaklık, güzel öğüt ve güzel sözdür. Yüce Allah, Kur’an’ı Kerim’in çeşitli sûrelerinde peygamberlerinden insanlara yumuşaklıkla ve güzel öğütle yaklaşmalarını istemektedir:

﴿لِذَٰلِكَ﴾ ۲-﴿جِئْتُمُوهُنَّ﴾ -﴿هَٰذَا﴾ ۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ -﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵-﴿يَوْمَ﴾ ۶-﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸-﴿يَوْمَ﴾

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”¹⁶

﴿يَوْمَ﴾ ۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۰-﴿يَوْمَ﴾ ۱۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۱۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۴-﴿يَوْمَ﴾ ۱۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۱۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۸-﴿يَوْمَ﴾ ۱۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۲۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۲-﴿يَوْمَ﴾ ۲۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۲۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۶-﴿يَوْمَ﴾ ۲۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۲۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۰-﴿يَوْمَ﴾ ۳۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۳۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۴-﴿يَوْمَ﴾ ۳۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۳۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۸-﴿يَوْمَ﴾ ۳۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۲-﴿يَوْمَ﴾ ۴۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۶-﴿يَوْمَ﴾ ۴۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۰-﴿يَوْمَ﴾ ۵۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۵۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۴-﴿يَوْمَ﴾ ۵۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۵۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۸-﴿يَوْمَ﴾ ۵۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۶۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۲-﴿يَوْمَ﴾ ۶۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۶۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۶-﴿يَوْمَ﴾ ۶۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۶۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۰-﴿يَوْمَ﴾ ۷۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۴-﴿يَوْمَ﴾ ۷۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۸-﴿يَوْمَ﴾ ۷۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۸۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۲-﴿يَوْمَ﴾ ۸۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۸۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۶-﴿يَوْمَ﴾ ۸۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۸۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۰-﴿يَوْمَ﴾ ۹۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۹۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۴-﴿يَوْمَ﴾ ۹۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۹۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۸-﴿يَوْمَ﴾ ۹۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۰۰-﴿يَوْمَ﴾

“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna, hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış, mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilindir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.”¹⁷

﴿يَوْمَ﴾ ۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲-﴿يَوْمَ﴾ ۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴-﴿يَوْمَ﴾ ۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸-﴿يَوْمَ﴾ ۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۰-﴿يَوْمَ﴾ ۱۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۱۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۴-﴿يَوْمَ﴾ ۱۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۶-﴿يَوْمَ﴾ ۱۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۱۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۰-﴿يَوْمَ﴾ ۲۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۲-﴿يَوْمَ﴾ ۲۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۲۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۶-﴿يَوْمَ﴾ ۲۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۲۸-﴿يَوْمَ﴾ ۲۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۳۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۲-﴿يَوْمَ﴾ ۳۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۴-﴿يَوْمَ﴾ ۳۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۳۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۳۸-﴿يَوْمَ﴾ ۳۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۰-﴿يَوْمَ﴾ ۴۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۴-﴿يَوْمَ﴾ ۴۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۶-﴿يَوْمَ﴾ ۴۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۴۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۴۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۰-﴿يَوْمَ﴾ ۵۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۲-﴿يَوْمَ﴾ ۵۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۵۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۶-﴿يَوْمَ﴾ ۵۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۵۸-﴿يَوْمَ﴾ ۵۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۶۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۲-﴿يَوْمَ﴾ ۶۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۴-﴿يَوْمَ﴾ ۶۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۶۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۶۸-﴿يَوْمَ﴾ ۶۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۰-﴿يَوْمَ﴾ ۷۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۲-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۴-﴿يَوْمَ﴾ ۷۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۶-﴿يَوْمَ﴾ ۷۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۷۸-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۷۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۰-﴿يَوْمَ﴾ ۸۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۲-﴿يَوْمَ﴾ ۸۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۴-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۸۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۶-﴿يَوْمَ﴾ ۸۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۸۸-﴿يَوْمَ﴾ ۸۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۰-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۹۱-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۲-﴿يَوْمَ﴾ ۹۳-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۴-﴿يَوْمَ﴾ ۹۵-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۶-﴿يَوْمَ﴾
﴿تُؤْتُونَ﴾ ۹۷-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۹۸-﴿يَوْمَ﴾ ۹۹-﴿بِطَبَاقٍ﴾ ۱۰۰-﴿يَوْمَ﴾

¹⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, 1996, c. VI, s. 345; Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifât*, s. 23; *Muncid Fi'l-Luğa*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1994, s. 347; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Çelik-Şura, İstanbul, trs. c. II, s. 293.

¹⁶ Tâ hâ, 20/44.

¹⁷ Nahl, 16/125.

«أَمْ يَدْعُونَ مَعَهُ خُلَافَاءَهُمْ لِيَكْفُرُوا بِمَا يَكْفُرُونَ»

“Ey Muhammed! Sen öğüt ver ! Esasen sen sadece bir öğüt vericisin. Sen onlara zor kullanacak değilsin. ”¹⁸

«تَدْعُونَ مَعَهُ خُلَافَاءَهُمْ لِيَكْفُرُوا بِمَا يَكْفُرُونَ»

«-

«- ف- V² S- W² 7~

-v-;

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁹

Bu Kur'an buyruğu ile de Müslüman bireylerden insanları Allah'ın dinine iyilik ve güzellikle davette bulunmaları istenilmektedir. Daveti bu şekilde yapmak inananlar üzerine farzdır. Bu tarzın dışında davette bulunmak, Allah'ın emir ve buyruğuna uymamak ve O'na isyan etmek anlamına gelecektir. İyilik ve güzel davranışın dışındaki bütün davet şekilleri İslâmî olmakla nitelenemez.

İslâm âlimleri bu ayetin emri gereğince, Müslümanlar arasında iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir toplumsal kontrol kurumunun bulunmasının farz-ı kifaye olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber söz konusu âlimler bu görevi yerine getirecek bireylerde, bu işi iyi, güzel ve hakkaniyete uygun bir biçimde yerine getirmelerini sağlayacak bazı şartların bulunması gereğine de özellikle değinmişlerdir.²⁰

İslâm âlimlerinin bir kısmı da iyiliği emretmek, kötülükten de menetmek görevinin bütün insanlara (müminlere) düşen bir yükümlülük olduğunu ileri sürmüşlerdir.²¹ Kur'an'a bütüncül bir tarzda yaklaşıldığında bu görüş daha tutarlı

¹⁸ Ğaşiye, 88/21-22.

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/104.

²⁰ Zemahşerî, Muhammed b. Ömer (538/1143), *Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzili ve Uyunu'l- Ekâvili fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. Abdurrazzak el-Mehdi, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, c. I, s. 425; İbn Kesir, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail (774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü'l- Kayyime, Kahire, 1414/1993, c. I, s. 368; Alûsî, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-Meânî Fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, 1405/1985, c. IV, s. 20-22; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 366.

²¹ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. I, s. 425; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. I, s. 368; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. IV, s. 21-22; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 366.

görülmektedir.

“Ey Muhammed! Eğer seninle mücadeleye girişirlerse, "Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim," de. Kendilerine kitap verilenlere ve kitapsızlara (Arap müşrikleri): "Siz de İslâm oldunuz mu?" de, eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir, yüz çevirirlerse, sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görür.”²²

Böylelikle Kur'an, tebliğ ve mücadelenin medenî ve insanî ölçüler çerçevesinde olmasını emretmiş, hatırlatmadan daha öteye geçilmemesini istemiştir.

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed de, kendisine eza cefa edip,²³ canına kastedenleri bile bağışlamış, insanlara karşı daima yumuşak ve anlayışlı olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in bu toleransına işaret edilerek: “Allah'ın sana bir lutfu olarak insanlara karşı yumuşak davrandın; eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar etrafından dağılıp giderlerdi...”²⁴ buyurulmuştur.

İşte İslâm'ın bu hoşgörüsü ve toleranslı davranması, onun süratle yayılması ve pek kısa bir sürede bir çok insanın bu dine girmesinde büyük rol oynamıştır.²⁵

Hakk'a dâvet açısından insanlar üç kategoriye ayrılabilir. Yukarıdaki âyet bu üç sınıfa yapılacak dâvet şeklinin bir özeti sayılabilir:

1- Akli selim sahibi ve eşyanın hakikatini öğrenen araştırmacı alimler. Dâvette “hikmet” ile davranma bunlar içindir. Zira hikmet, kesin belli delillerdir.

2- Halkın çoğunluğunu teşkil eden ve hâlâ sağlam fitratını koruyan orta sınıf. Güzel öğüt de bunlar içindir. Güzel öğütün Kur'an olabileceğini söyleyen kelâmcı ve müfessirler de vardır.

3- Mücadeleci, inatçı ve düşman kişiler. Mücadele yolunun en güzeliyle dâvet edilmesi istenenler de bunlardır. Zira unutulmamalıdır ki, yüce Allah, Hz. Musa'ya Firavun'a bile yumuşak ve tatlı sözle dâvette bulunmasını emretmiştir.²⁶

İslâm, insanın bizzat kendisinin bir *değer* olduğunu her defasında ortaya koyma gayreti içerisinde olmuştur. İnsanın var oluş gayesi, kendini ve âlemi bilmesi, yaratıcısını tanıması, eşyanın hikmetini ve hakikatini kavramasıdır. İnsan ancak bu gayesini gerçekleştirebildiği ölçüde mükemmel olabilir.

İslâm anlayışına göre, sonsuz güç ve kudret sahibi olan yüce Allah, insan oğlunu

²² Âl-i İmrân, 3/20

²³ İbn Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim, Abyari, Abdülhâfiz Şelebi, Kahire, 1936, c. I, s. 387-388.

²⁴ Âl-i İmrân, 3/159.

²⁵ Cilacı, Osman, *Huristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 1982, s. 5.

²⁶ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. II, s. 601; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 573; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefûsîr*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Mekke, 1399/1978, c. II, s. 61; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Komisyon, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1993, s. 280.

en güzel bir biçimde yaratmış,²⁷ ona şan ve şeref vermiş,²⁸ ruhundan ona üflemiş,²⁹ yeryüzünü insana boğun eğdirmiş,³⁰ saymak istersek sayamayacağımız kadar çok nimetleri³¹ insanın emrine amade kılmıştır.

Bütün bu nimetlerle donatılan insandan istenilen ise yaratılış gayesine uygun olarak yetişmesi, insanları sevmesi ve sevilmesi, merhamet eden, diğer insanlarla iyi geçinen ve kendisiyle iyi geçinilen olması, bunlarla birlikte kendisiyle, aile bireyleriyle, içinde yaşadığı toplumla, milletiyle ve kısacası bütün insanlıkla barışık olmasıdır.³² Ancak bu özelliklere sahip bireyler, Kur'ân'ın istediği *mü'min insan* sıfatına sahip olabilirler.

Temeli barış, sevgi, uzlaşma ve hoşgörüyeye dayanan İslâm dini, genel manada kardeşliği, sevgiyi, birliği ve dirliği emrederken, her ne sebeple olursa olsun, aşırılığı, azgınlığı fenalığı, zorlama³³ ve zulmü hoş görmemiş, zulmün ve azgınlığın en korkunç ve ilkellerinden biri olan terör ve tedhişi ise şiddetle men etmiştir.

O halde hiçbir insan, herhangi bir şey için zorlanamayacağı gibi, ne Müslüman olması ne de İslâm'ı yaşaması için zorlanamaz. Çünkü din olarak İslâm, kim olursa olsun herhangi bir kişi veya zümreye dînî bir sulta vermemiş, din konusunda baskı ve zorlamaya rıza göstermemiştir.

Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm bu gerçeği

ز«R2j~«w-8 -f2-Gh7~ «wA/«A# 2f«5
-wX-±fj~ z-4 «~«h26İ~3

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapılmıştır. Allah iştir ve bilir.”³⁴ ifadesiyle bütün insanlığa ilan etmiştir. Kur'ân'ın bildirdiği “dinde zorlama yoktur” hükmü, istisnasız insanın bulunduğu her yer ve zamanda geçerliliğini sürdürmektedir. Baskı, korku ve şiddet kullanarak bir kişiyi Müslüman olmaya zorlamak ne kadar akla ve vahye aykırı ise, aynı şekilde, namaz kılmak, oruç tutmak vb. gibi ibadetleri yerine getirme konusunda zorlamak da akla ve vahye aykırıdır. Zira, Müslüman birey, hür iradesiyle, bilerek ve arzularak ibadetlerini yerine getirme mutluluğuna

²⁷ Tin, 95/1.

²⁸ İsrâ, 17/70.

²⁹ Hicr, 15/29.

³⁰ Mülk, 67/15.

³¹ İbrahim, 14/34.

³² Bkz. Mülk, 67/12.

³³ Bakara, 2/256.

³⁴ Bakara, 2/256.

erendir.³⁵

Bu cümleden olarak, İslâm'da yani Kur'ân'da dinin tebliğcisi olan Hz. Peygamber'e bile "hatırlatıcı/ müzekkir" olmanın dışında başka bir yetki vermemiştir.³⁶ Yine hiçbir bireyin veya grubun bir başka bireyin şahsına özel hayatını, mukaddeslerini ve inançlarını araştırıp soruşturma hakkı ve yetkisi yoktur.³⁷ O halde zor kullanmak, kılıç ve kaba kuvvet uygulamak İslâm davet ve tebliğinin metodu değildir.

Yüce Allah bir hadis-i kutside "Ben zulmü kendime haram ettim, size de haram kıldım, birbirinize zulmetmeyiniz"³⁸ buyurarak insanların birbirlerine karşı aşırı davranmalarını uygun bulmamıştır.

Âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilen³⁹ İslâm Peygamberi Hz. Muhammed de Müslüman'ı; "Gerçek Müslüman, elinden ve dilinden herkesin emin olduğu kimsedir. Hakiki muhacir de, Allah'ın yasak ettiği şeylerden uzaklaşıp, onları terk edendir."⁴⁰ diye tarif etmiştir. Şu halde Müslüman, etrafına güven ve itimat vermeli, eliyle ve diliyle kimseyi rahatsız etmemelidir. İslâm bu insan ve Müslüman anlayışıyla huzura ve barışa dayanan sosyal ahlakının esasını da koymuş olmaktadır. Çünkü İslâm gönül rahatlığı, ruh sükûneti, iç huzuru sağlayarak insanlar arasındaki sevgiyi, kardeşliği artırmayı amaç edinir; bu ise barışın yaygınlaşması anlamına gelmektedir.

İslâm Peygamberi'nin mü'min ve Müslüman'ı bu şekilde tarif etmesinden anlıyoruz ki, insanlara, içinde yaşadığı toplumuna, milletine ve devletine karşı kötü emeller taşıyan, terör ve tedhiş eylemlerine giren kimseler İslâm dairesinin içinde mütalaa edilemez.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, insanlara zulüm etmeyi ve zarar vermeyi insan onuruna yapılan bir hakaret saymış, bu şekilde davranmayı yasaklamış, onlara karşı merhametli olmayı emretmiş, "İnsanlara merhamet etmeye Allah da merhamet etmez"⁴¹ buyurmuşlardır. Hz. Peygamber, Uhut Savaşı sonrası, şehit düşen bazı Müslümanların kulaklarının, burunlarının ve diğer bazı organlarının kesildiğini, hatta çok sevdiği amcası Hz. Hamza'nın ciğerlerinin söküldüğünü⁴² gördüğü zaman bile, affı

³⁵ Onat, Hasan, *İslâm, Şiddet ve Terör*, İnternet sayfası.

³⁶ Ğaşiye, 88/21-22.

³⁷ Bkz. Abduh, Muhammed, *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye Ma'al-İlm ve'l Medeniyye*, Kahire, 1373, s.56-57; Özerverli, M.Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul, 1998, s. 135

³⁸ Müslim, Ebi Hüseyin b. el-Haccac, *Sahihi Müslim*, Birr ve's-Sıla ve Âdâb, 55, Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992.

³⁹ Enbiya, 21/107.

⁴⁰ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari*, İman, 4, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1411/1991; Müslim, *Sahihi Müslim*, İman, 65.

⁴¹ Müslim, *Sahih-i Müslim*, Fedail, 65.

⁴² İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, Çev. Hasan Ege, İstanbul, 1994, c. III, s.122; Konrapa, Zekai,

yeğlemiş, merhamet ilkesini bir kez daha hayata geçirmiş, Müslümanların öfkeyle de olsa insan onur ve saygınlığına zarar verecek davranışta bulunmalarını istememiş, onları bu konuda uyarmayı ihmal etmemiştir.⁴³

Başka bir hadisinde de Hz. Muhammed, yalnızca insanlara değil, kainatta bulunan bütün canlılara şefkat ve merhametle yaklaşılmasını emretmiş, Allah'ın rahmetine ulaşmak için, yeryüzündekilere merhamet edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kısacası İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, insana saygının, insan olmanın zorunlu bir gereği olduğunu her hareketiyle gözler önüne sermiştir.

İslâm; bırakın terör eylemlerini ve terörizmi hoş görmeyi, büyüklerine saygı göstermeyen, küçüklerine karşı da şefkatli ve merhametli olmayanları kendisinden saymayan bir dinin adıdır. O din ki, yer yüzünde yaşayan bütün canlılara merhametle yaklaşmayı öngörmüş, yaratandan ötürü yaratılanı hoş görme anlayışını insanların gönüllerine yerleştirmiştir. O halde bu kadar ince ve latif kriterlere sahip olan İslâm dininin, çocuk-yaşlı, erkek-kadın demeden günahsız ve masum insanların kanını döken terör hareketlerini hoş görmesi kesinlikle mümkün değildir. Böyle bir olasılık söz konusu bile edilmemelidir.

İslâm dinine göre insan, “yaratılmış varlıkların en şerefli /eşref-i mahlûkattır. Bundan dolayı insan şahsiyetine saygı duyulmasını emretmektedir. Bu, herkesin hem dinî hem ahlâkî vazifesidir. İsrâ sûresinin 70. ayetinde bu gerçek vurgulanmaktadır: “Andolsun ki biz insanoğlunu üstün bir izzet, şeref ve değere mazhar kılmışızdır.”⁴⁴

Bu kadar değerli ve üstün bir varlığın canına kıyılması Allah katında en affedilemez şeydir. Çünkü bir toplumda can emniyeti, çok önemlidir ve bütün cemiyeti ilgilendirir. Bu bakımdan cana kıyma, adam öldürme olayı ferdî, bireysel olmaktan çıkmış, bütün toplumu ilgilendiren bir sorun olmuştur.

Bu nedenle bütün insanlığın Rabbi olan yüce Allah, İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de kasden, haksız yere adam öldürmeyi haram kılmış, cezasının sonsuza kadar kalınacak cehennem olduğunu bildirmiştir.⁴⁵ Ayetin orijinal metni ve meâlini burada anmayı faydalı buluyoruz:

—y«7 Af«2İ~«— —y«X« Q«7«— —y2[«V«2 —yAV7~
«` —N«3«— —Z[~4 ~®f~7_«' —vAX«Z«% —~İ~—«i«D«4

Peygamberimiz, Fatih yay., İstanbul, trs. s. 216

⁴³ Onat, *İslâm, Şiddet ve Terör*.

⁴⁴ İsrâ, 17/70.

⁴⁵ Nisa, 4/93.

~^of₇±W^oQ₈B-8 _^oX₇8Jx-8^{2u}-B²J₈2w₈8₈—
_^oW^o[₇P₈2 _^o"~₈g₈2

“Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁴⁶

Yine yüce Allah, haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir kişiyi kurtarmayı da bütün insanlara hayat vermek olarak kabul etmiştir.

_₈; _₈[₂&J₇~^{2u}8₈— _^oQ₇-W^oQ₈Q₈ _₈A₈X₇~₈u₈B₈5
_₈W₈A₈J₈Q₈U₈4₈~₈E₈2+J₈i~₈]~₈4₈... _₈K₈4₈2~₈J₈~₈j₈D₈9
~₈h₈2[₈R₈~₈" _₈K₈2D₈9₈u₈B₈5^{2u}8₈
_^oQ₇-W^oQ₈Q₈ _₈A₈X₇~₈ _₈[₂&J₇~₈
_₈W₈A₈J₈Q₈U₈4₈

“Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.”⁴⁷

Bir insan öldürmeyi, bütün insanlığı öldürmek kadar günah sayan yüce Allah, fitneyi de adam öldürmekten daha büyük bir günah saymıştır. Fitne ise savaş, anarşi; din ve vicdan hürriyetine karşı baskıdır. Öyleyse anarşi ve terör, İslâm dini nazarında adam öldürmekten daha büyük günahdır. Bu durum Kur'an'da peş peşe tekrarlanır.

~₈u₈B₈8J₈7~₈u₈8₈h₈A₈6J₈~₈
-}₈X₈2B₈~₈D₈7~₈8₈—

“...Fitne adam öldürmekten daha büyük bir günahdır...”⁴⁸

~₈u₈B₈8J₈7~₈u₈8₈Q₈f₈~₈J₈~₈
-}₈X₈2B₈~₈D₈7~₈8₈—

“...Fitne adam öldürmekten daha büyük bir günahdır...”⁴⁹

Söz konusu ilahi buyrukları hayatında tatbik eden İslâm Peygamberi Hz.

⁴⁶ Nisa, 4/93.

⁴⁷ Maide, 5/32.

⁴⁸ Bakara, 2/217.

⁴⁹ Bakara, 2/191.

Muhammed ise, bırakın bir Müslüman'ın kanını akıtmayı, savaş esnasında bile Müslümanlarla savaşmayan gayri müslim çocukların, kadınların, yaşlıların, yalnızca ibadetleriyle meşgul din adamlarının öldürülmesini yasakladığı gibi, bunlarla da yetinmemiş ibadethanelerinin yıkılmasını, hayvanların öldürülmesini ve ağaçların kesilmesini de yasaklamıştır.

İslâm dininin bu ilahî prensipleri göz önünde tutulacak olursa ismi ne olursa olsun, terör, şiddet, bunalım ve anarşinin İslâm'la uzaktan yakından ilişkisi olmadığı açıkça görülecektir. İslâm'ın bu tür yıkıcı hareketlerle ilişkisi olmadığı bir yana, o, her türlü anarşi, fitne, fesat, bozgunculuk, eziyet, işkence ve zulmü kısacası terör ve tedhişi kesin bir biçimde Müslümanların gündeminden çıkarmıştır.

Çünkü dinin gayesi, fert ve toplumu bozup dejenere etmek değil, aksine fert ve toplumu maddî ve manevî açıdan fitratına uygun düzeye ulaştırıp yüceltmektir. Bütün emir ve yasakların, bellibaşlı dinî hükümlerin amacı, bireyi ve toplumu ilgilendiren insan hakları olarak niteleyebileceğimiz şu beş aslî ilkeyi teminat altına almaktır:

- a- Nefsin yani canın korunması,
- b- Aklın korunması,
- c- Dinin korunması,
- d- Neslin, namusun, ırzın korunması,
- e- Malın korunması.⁵⁰

Dinin korunmasını emrettiği bu değerlere yani temel insan haklarına pervasızca saldıran, çeşitli terör ve tedhiş eylemlerine katılarak ülke ve toplumun kurulu düzenini bozmaya kalkışanlara da İslâm Dini yaptıkları cinayetlerin karşılığı olarak ağır cezalar öngörmüştür:

~[®]..._«K»₄ ~ Ç₂+j i~ z~4 «~2x« Q₂K «~t~
-y«jx-,«t~ «yAVj~ «-x-"~t~_«L~< «w~>gAV~ -s~ «i«%
_«WA₉L~
z~v-L«j~< _«[29Gfj~]~4 °™i~' z~v-L«j «t~> t
~Ç₂+j i~ «w~>8 ~2x« S₂X~< z~j~ -'y~>' z~w~>8

⁵⁰ Gölcük, Şerafettin, *Din ve Toplum*, Esra yayınları, İstanbul, 2000, s.158; Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara,1992, s. 5.

«Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.»⁵¹

3. SONUÇ

İslâm dininin bu konudaki emir ve yasakları karşısında bütün insanlığa düşen, fitne ve fesattan, şiddet ve terörden uzak kalmak, bu düşüncedeki insanlara itibar etmemek, birbirlerini sevmek, birlik ve beraberlik içerisinde kardeşçe yaşamaktır. Nitekim yüce Allah bu konuda “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”⁵² buyurmaktadır.

Terörizme ve dinin terörizme bulaştırılmasına karşı yapılacak mücadelede yalnızca güvenlik önlemlerinin yeterli olmadığı yetkililerce de ifade edilmektedir. Uluslar arası terörizme ve dinin terörist amaçlar için kullanılmasına karşı kalıcı bir zafere, ancak hiçbir ayırım gözetmeden terörizmin her türüne karşı çıkmak ve İslâm dininin itikadî ve amelî-pratik ilkelerini olanca berraklığıyla örgün ve yaygın eğitim kurumlarımızın alt kademelerinden başlayarak bütün insanımıza öğretmekle ulaşılabılır.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Muhammed, el-İslâm ve'n-Nasrâniyye Ma'al-İlm ve'l Medeniyye, Kahire, 1373.
- ALÛSÎ, Şihabuddin Seyyid Mahmud, Rûhu'l-Meânî Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, 1405/1985.
- BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur Abdulkahir, el-Fark Beyne'l-Firak (Mezhepler Arasındaki Farklar), Çev. E.Ruhi Fırlalı, Ankara, 1991.
- BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahih-i Buhari, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1411/1991
- CİLACI, Osman, Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, 1982.
- CÛRCANÎ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Kitabu't-Ta'rifât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.
- DOĞAN, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Rehber yayınları, Ankara, trs.
- GÖLCÜK, Şerafettin, Din ve Toplum, Esra yayınları, İstanbul, 2000.
- İBN HİŞAM, es-Siret'ün-Nebeviyye, Thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim, Abyari, Abdülhâfiz Şelebi, Kahire, 1936.

⁵¹ Mâide, 5/ 33.

⁵² Bakara, 2/208.

- İBN HİŞAM, Siret-i İbn Hişam, Çev. Hasan Ege, İstanbul, 1994.
- İBN KESİR, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail(774/1372), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Mektebetü'l-Kayyime, Kahire, 1414/1993.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, Lisanü'l-Arap, Beyrut, 1996.
- İLHAN, Avni, İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1992.
- KONRAPA, Zekai, Peygamberimiz, İstanbul, trs.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1999.
- LÛTFİ PAŞA, Tevârih-i Âli Osman, (Âli Bey'in Haşiyeleriyle), İstanbul, 1341.
- Muncid Fi'l-Luğa, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1994.
- MÜSLİM, Ebi Hüseyin b. el-Haccac, Sahihi Müslim, Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992.
- NORTBOURNE, Lord, Modern Dünyada Din, Çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul, 1995.
- ONAT, Hasan, İslâm, Şiddet ve Terör, İnternet sayfası.
- ÖZERVARLI, M. Sait, Kelâmda Yenilik Arayışları, İstanbul, 1998.
- Redhouse Sözlüğü, (İngilizce Türkçe) Sev Yayıncılık, İstanbul.
- ES-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Mekke, 1399/1978.
- ŞEREFUDDİN, "Bâtınlık Tarihi" Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, s. 8, Mart, 1928.
- ŞEREFUDDİN, "Fâtimiler ve Hasan Sabbah" D.F.İ.F.Mecmuası, c. I, s. 4, 1926.
- Temel Britannica, Ana yayıncılık, İstanbul, 1993.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1969.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, Timaş yay., İstanbul, 1996.
- Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri, Ankara, trs.
- ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Ankara,1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, İslâm Düşüncesi, Türk Düşünce Tarihi Araştırmalarına Giriş, İstanbul, 1995.
- YALTKAYA, M. Şerafeddin, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1994.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, Hak Dîni Kur'an Dili, Çelik-Şura, İstanbul, trs.
- ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer (538/1143), Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîli ve Uyunu'l-Ekâvîli fi Vucuhi't-Te'vîl, thk. Abdurrazzak el-Mehdi, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 383-398, ELAZIĞ-2001

HZ.PEYGAMBER'İN EVRENSEL MESAJI KUR'AN *The Qur'an, The Prophet Muhammed's Universal Message*

H.Mehmet SOYSALDI*

ÖZET

Bu araştırmada, Hz. Peygamberin vahiy yoluyla Yüce Allah'tan alıp, bütün insanlığa tebliğ ettiği evrensel mesajı Kur'an tanıtılmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle Kur'an nedir?, niçin indirilmiştir? ve Kur'an bizden ne istiyor? gibi sorulara Kur'an ayetleri ışığında cevap verilmiş, daha sonra da Kur'an'ın belli başlı temel özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the universal message "the Qur'an" which our last Prophet received from the God by a revelation and that was notified to people, has been presented.

In this study, first of all, questions such as "what does the Qur'an mean?" "Why was it sent?" and "what does the Qur'an wish from us?" have been answered according to the verses of the Qur'an and then the main features of the Qur'an have been studied.

*) Doç.Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

İlk insan ve ilk peygamber Hz.Âdem'le başlayan peygamberlik meş'alesi son peygamber Hz.Muhammed (s.a.v)'le zirveye ulaşmış ve O'nunla sonuçlanmıştır. Kur'an, bütün peygamberleri, aynı misyonu yüklenmek üzere gönderilmiş, birbirini doğrulayan Allah elçileri olarak tanımlamaktadır. Bütün peygamberler Allah katında tek ve makbul din olan İslâm dinini tebliğ etmek için gelmişlerdir. Bu araştırmamızda Hz.Peygamber'in insanlığa getirmiş olduğu evrensel mesaj olan Kur'an'ı tanıtmaya çalışacağız. Dolayısıyla önce Kur'an nedir? Niçin indirilmiştir? ve Kur'an bizden ne istiyor? gibi sorulara cevap verecek, daha sonra da Kur'an'ın belli başlı temel özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

A- Kur'an Nedir?

Kur'an, "okumak" anlamına gelen *كُرْآن* fiilinden türetilmiş mastar olup, ism-i mef'ûlün mastarla isimlendirilebileceği kaidesince el-makru' (okunmuş)¹ anlamında Hz.Peygamber'e indirilen muciz kelâmın adıdır. Mûsa (a.s)'ya indirilen kitaba "Tevrat", Hz.İsa (a.s)'ya indirilen kitaba "İncil" adı verildiği gibi, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilen kitaba da "Kur'an" özel isim olmuştur.²

Terim olarak ise, Kur'an'ın İslâm âlimleri tarafından farklı tarifleri yapılmıştır. Ancak âlimlerin üzerinde durdukları en kapsamlı tanım şudur: Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah tarafından Cebrâil (a.s) vasıtasıyla Hz.Muhammed (s.a.v)'e vahyedilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen ve Fatiha ile başlayıp Nâs suresiyle son bulan muciz kelâmdır.³

Bu Yüce Kitabı, Allah'ın Elçisi Hz.Muhammed (s.a.v) ise şöyle tarif etmektedir: *"Allah'ın kitabı olan Kur'an'da sizden öncekilerin kıssaları, sizden sonrakilerin haberleri, kendi aranızda olanların hükümleri vardır. O, doğruyu eğriden ayıran kitaptır. O, hiçbir zaman anlamsız konuşmaz. O, Allah'ın sağlam ipidir. O, zikr-i hakimdir. O, dosdoğru yoldur. Kötü arzular asla O'nu hedefinden saptıramaz. Diller O'nu karıştırıp bozamaz. Âlimler O'na doyamaz. Müttakiler O'ndan usanmaz. O tekrar tekrar okunmakla eskimez. O, cinlerin işitir işitmez: "Biz acayip bir Kur'an işittik ki, doğruya iletir. Derhal ona inandık." dedikleri kitaptır. O'nun ölçülerine göre konuşan doğruyu söyler. O'na göre davranan sevap kazanır. O'nunla hükmeden âdil olur. O'na*

¹ ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, trs, I, 14; Suphi es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1977, s.19.

² Bkz., er-Rağib el-Isfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b.Muhammed, *el-Müfredâtu Elfazi'l-Kur'an*, Beyrut, 1992, s.669.

³ ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 15-20.

⁴ Cin, 72/1-2.

çağırın doğru yola çağırılmış olur.”⁵

B- Kur'an Niçin İndirilmiştir?

Sevgili Peygamberimiz Hz.Muhammed (s.a.v)'in bu güzel tarifinden sonra Kur'an niçin indirilmiştir? sorusunun cevabına gelelim.

Kur'an, hayatı anlamlandırmak için indirilmiştir. O Allah'ın gökten indirdiği sağlam ve kopmayan ipidir. Kim ona yapışırsa doğru yolu bulmuş olur. Çünkü onda insanları hem dünyada hem de ahirette mutluluğa eriştirecek prensipler vardır. Kim onu terkeder de hidayeti başka yolda ararsa, hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayanlardan olur. Nitekim Kur'an, ikinci suresi olan Bakara suresinde indiriliş gayesini şu şekilde belirtmektedir:

«W[-TÖB-W²V-7>...-; -y[-4«²«# , - _«B-Ug~ «t-7' t »~ “Elif. Lam. Mim. O kitap (Kur'an); Onda asla şüphe yoktur. O, muttakiler⁶ için yol göstericidir.”⁷ Kur'an muttakilere hidayet kaynağı olarak indirilmiştir.

Yine Yüce Allah, Sâd sûresinde Kur'an'ı indiriş gayesini şu şekilde bizlere açıklamaktadır:

~ @«A7Ĵ İ!~Y-7:Ĵ!«hA«H«B«[-7«: -y-#@«@«š
~:~JĴ"ĴG«[-7 ° «#_«A-8²«t[«ĴĴ!~@«X²7«Ĵ²9Ĵ!
• @«B-6

“(Ey Muhammed!) İşte bu (Kur'an), ayetlerini inceden inceye düşünsünler, akıl sahipleri (aklını kullananlar)da öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mubârek (feyiz kaynağı) bir Kitaptır.”⁸

Bu zikretmiş olduğumuz ayetten de anlaşıldığı gibi, Yüce Allah, Kur'an'ı düşünerek okumamız, anlamamız ve ondan öğüt alarak hayatımızı ona göre yaşamamız için indirmiştir.

C- Kur'an Bizden Ne İstiyor?

⁵ Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'an, 14; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'an, 1.

⁶ Müttakîn w[-TÖB-W²V-7 kelimesi vikâye kökünden gelir. Vikaye, “korumak”, müttakî “korunan, takvâ sahibi” demektir. Aynı kökten gelen takvâ, Arap dilinde canlı bir varlığın, dışarıdan gelecek tehlikeli bir güce karşı kendini korumasını ifade eder. Bu kelime, daha önce de Arapça'da kullanılıyordu. Fakat Kur'an sistemi içine girince önemli bir anlam kazandı. Kur'an'da takvâ, herhangi bir tehlikeden değil, Allah'ın azabından ve insanı bu azaba sürükleyecek günahlardan korunma anlamını kazanmıştır. Daha sonra inen âyetlerde takvâ, “saf dindarlık” anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Soysaldı, H.Mehmet, “Kur'an Semantiği Açısından Takvâ”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ, 1996, s.21-42.

⁷ Bakara, 2/1-2.

⁸ Sâd, 38/29.

Peki, Kur'an bizden ne istiyor? Yine bu soruya Kur'an ışığında cevap verecek olursak;

Kur'an bizden;

1. Okunmasını,
2. Üzerinde düşünülmesini,
3. Anlaşılmasını,
4. İhlâsla açıklanmasını,
5. İbret alınıp hayatta tatbik edilmesini istemektedir.

Şimdi bu hususları kısaca açıklayalım:

1- Kur'an, okunmasını istemektedir: Hz.Peygamber'e ilk gelen vahyin okumayı emretmesi bu bağlamda pek anlamlı ve ilham vericidir. Nitekim Yüce Allah ilk inen ayette şöyle buyurmaktadır: $\text{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقَّ وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ لَقَدْ اَنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا}$

“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı alaktan (kan pıhtısı biçimini alan embriyodan) yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir.”⁹

$\text{اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا} \text{ اِنزَلْنٰهُ فَرَقًّا وَنَزَّلْنٰهُ اَنْزِلًا مَّرتَّبًا}$

“Kendilerine Kitab (Tevrat ve İncil) verdiğimiz kimseler (Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar) o Kitabı gereğince okurlar. İşte ona (Kitaba) inananlar bunlardır. Onu inkâr edenler ise zarar ve ziyana uğrayanların tâ kendileridir.”¹⁰

Tümüyle insanı anlatan ve insanla ilgili olanı tespit eden bu ayetler, insana, “*hayat boyu eğitimi*”¹¹ zorunlu kılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) de bütün yaşantısı boyunca bu ilkeyi tatbik etmiş, Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmış ve ümmetini kadın erkek ilim tahsiline, Kur'an'ı yaşamaya yönlendirmiştir.

2- Kur'an, üzerinde düşünülmesini istemektedir: Kişinin gerçek mutluluğa ulaşması, içerisinde insanlık için bütün saadet ilkelerini içeren Kur'an'ın hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle gerçekleşebilir. Pek

⁹ Alak, 96/1,3.

¹⁰ Bakara, 2/121.

¹¹ Bu kavram, modern pedagojiye ait bir kavramdır.

açıktır ki, bu hikmetli prensiplerin ruhuna uygun olarak davranabilmek te, Kur'an'ın derinlemesine düşünülmesi ve anlaşılmasıyla mümkündür. Zira Kur'an'ı okurken okunan ayetlerin manalarını düşünmek Yüce Allah tarafından istenen bir husustur. Nitekim Yüce Allah:

«---höÄ U«S«B«# 2v-UöÄV«Q« 7 _«J i~ -v-U«J
-yöÄVJ~ -w-7±[«Ä-«t-7'g«6 "Allah, düşünesiniz diye size ayetlerini böylece açıklıyor"¹² buyurmaktadır. Bazı ayetlerde de:

«---h- U«X-8 -y«J 2v-Z«4 2v-Z«Jx-,«f 2~x-4-h«Q« 2v«J
20J~ «w[-7Ä-J i~ -v-;«ö_«"~«ö-7 J_« 2v«J _«8 2v-;«ö_«%
20J~ «"2x«J2J~ 2~---höÄ"ÄJ« 2v«V«4J~
«-x-;7±_«6 7±s«L2V-7 2v-;-h«C26J~«--- 7±s«L2J_7"
2v-;«ö_«% 2u«" °}ÄX-7% -y-7" «-xJ-x-J« 20J~ "Onlar hâlâ o sözü

(Kur'an'ı) düşünmediler mi? yoksa onlara, ilk atalarına gelmeyen bir şey (bir peygamber ve Kitab) mi geldi? Yoksa peygamberlerini tanımadıkları (onun doğruluğunu, dürüstlüğünü bilmedikleri) için mi onu inkâr ediyorlar? Yoksa "Onda bir delilik var mı" diyorlar? Hayır, O, hakkı getirdi, fakat onların çoğu haktan hoşlanmıyorlar."¹³

«-~«öh-T2J~ «---höÄ" f«B« Ü«4J~ "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?..."¹⁴,

3_L-7_«S25J~ -x-V-5']«V«2 20J~ «-~«öh-T2J~ «---
-höÄ" f«B« Ü«4J~ "Kur'an'ı düşünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir?"¹⁵
diyerek, Kur'an'ı düşünmeyenleri yermektedir.

3- Kur'an, anlaşılmasını istemektedir: Kur'an'ın hikmet dolu prensiplerinin uygulanabilmesi için elbette ki onun önce anlaşılması gerekir. Yüce Allah çeşitli ayetlerde;

-y-V-7J2Q«# 2v-UöÄV«Q« _L[-"J«2 _9@«öJ-5
-~@«X2J«J29J! 3_Ä9L!" "Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik."¹⁶ «-y-V-7J2Q«# 2v-UöÄV«Q« _L[-"J«2 _9@«öJ-5

¹² Nur, 24/61; Bakara, 2/219,266.

¹³ Mü'minûn, 23/68-70.

¹⁴ Nisa, 4/82.

¹⁵ Muhammed, 47/24.

¹⁶ Yusuf, 12/2.

- ~@«X₂V«Qg%_A₉E! “Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur’an yaptık”¹⁷ buyurarak, bizden Kur’an’ı anlayarak okumamızı istemektedir.

Hız.Peygamber de Kur’an-ı Kerim’in manasının anlaşılmasının lüzum ve önemini belirtmekte, kurtuluşun ancak, O’nu doğru anlayıp prensiplerini uygulamakla gerçekleşebileceğini açıklamakta, bu Yüce Kitabı, üzerinde düşünmeden okuyup geçmenin hatalı bir davranış olduğunu vurgulamaktadır. Bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurmaktadır: “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir”¹⁸

Sevgili Peygamberimiz, bu hadisinde, öğrenip öğretmekten maksadın, Kur’an’ın hem okunmasının, hem de manasının öğrenilmesi olduğunu ifade etmektedir. Zira anlamadan körü körüne bir şeyi ezberlemek, tam ve kâmil manada onu öğrenmek demek değildir. Yalnız Kur’an’ı yüzünden okumakla yetinmek, mana ve hükümlerini anlamaya çalışmamak doğru bir davranış olamaz. Asıl bizden istenen, ilâhî kelâmın manasını anlamaya çalışmak ve Allah’ın mesajından haberdar olmaktır.¹⁹

Ebû Said el-Hudrî (r.a), Rasulullah (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu işitmiştir: “İçinizden öyle gruplar türeyecektir ki, siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, oruçları yanında oruçlarınızı, hayırlı işleri yanında kendi güzel davranışlarınızı basit ve küçük göreceksiniz. Onlar Kur’an da okuyacaklardır. Fakat Kur’an’ın feyzi onların boğazlarını geçmeyecektir. Onlar (ava) atılan okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklardır...”²⁰

Bu hadisten anlaşıldığına göre, Kur’an’ı yalnız diliyle okuyup da, üzerinde düşünmeyen, manasını anlamayanlar, O’ndan gereği gibi yararlanamayacak, O’nun esprisini kavrayıp kalp ve ruhlarına yerleştiremeyeceklerdir.²¹

Yine Enes b.Mâlik (r.a)’den rivayet edildiğine göre, Ebû Musa (r.a), Hız.Peygamber (s.a.v)’in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Kur’an okuyan, gereğini olduğu gibi uygulayan mü’min, kokusu hoş, tadı güzel turunc meyvesi gibidir. Kur’an okumayan, fakat gereğini uygulayan mü’min, tadı güzel olan fakat kokusu olmayan hurmaya benzer. Kur’an okuyan, fakat gereğini uygulamayan münafık, kokusu hoş, tadı acı olan fesleğen gibidir. Kur’an okumayan münafık ise, tadı da kokusu da acı ve kötü olan Ebû Cehil karpuzuna benzer.”²² Hız.Peygamber bu hadisi ile, Kur’an okumanın iyi ve müsbet bir

¹⁷ Zuhruf, 43/3.

¹⁸ Buhârî, Fedâil, 21; Dârimî, Fedâilü’l-Kur’an, 2.

¹⁹ Aynî, Bedrüddin Muhammed, **Umdetü’l-Kârî**, Beyrut, trs, XX, 43.

²⁰ Buhârî, Fedâil, 35; Müslim, Zekat, 142,154; Muvatta, Kur’an, 4.

²¹ Kastallânî, **İrşâdü’s-Sâri**, Mısır, 1889, VII, 477; Miras, Kamil, **Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**, İst., 1947, XI, 286.

²² Buhârî, Fedâil, 35; Müslim, Müsafirîn, 243; Dârimî, Fedâilü’l-Kur’an, 6.

faaliyet olduğunu, onun hükümlerini uygulamanın yararları bulunduğunu belirtmekte, bunların mutlaka samimiyetle yapılmasının gereğine dikkat çekmektedir. Onun prensiplerinin tatbik edilebilmesi için de mutlaka, içerdiği hususların doğru olarak anlaşılması icap eder. Bu da, Kur'an dilinin ve onun anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerin iyi bilinmesi ile gerçekleşebilir. İşte o zaman insan, içi dışı bir, dengeli bir varlık haline gelebilir.

4- Kur'an, ihlâsla açıklanmasını istemektedir: Kesin olarak bilinmelidir ki, Kur'an'ın öğretilerini uygulamak ancak Kur'an'ı düşünüp manasını anladıktan, onun kapsadığı nasihat ve uyarılara vâkıf olduktan sonra mümkün olur. Bu da, Kur'an ayetlerinin bildirdiği hükümleri beyan edip açıklamakla gerçekleşebilir. Kur'an'ı açıklayan ilme "*İlmü't-Tefsir*" denir. Kur'an, nüzülünden günümüze kadar tefsir edilmiş, kıyamete kadar da tefsir edilecektir. Çünkü insanlar ondaki hakikatlerden ancak bu yolla istifade edebilirler. Nitekim Yüce Allah: «-x-X-5x-ç - °2x«T-7 - _«Ĵ i~ _ĤXĤ/«" f«5 "Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere ayetleri apaçık gösterdik"²³ buyurmaktadır. Başka bir ayette de,

«---hĤU«S«B«zv-ZĤV«QĴ«---zv-Z[ĴĴ~ «±-i-9
_«8-%_ĤXV-7 «w-±[«Ĥ-B-7 «h26-±gĴ~ «t[ĴĴ~
3_«X27«i29Ĵ~«-h-"-iy~«- - _«X-±[«Ĥ-7-"

“(Onları) açık deliller ve Kitaplarla (gönderdik) sana da bu zikri (Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar”²⁴ buyurarak, Hz.Peygamber'in Kur'an'ı insanlara açıklamasını istemektedir. Hz.Peygamber, gelen vahyi tebliğ etmesiyle, canlı ve hayatla içice kişiliğiyle Kur'an ayetlerini, hem fiiliyle (davranışlarıyla) hem de kavliyle (sözleriyle) tefsir etmekteydi. Yani O, Kur'an'ın yaşanabilir olduğunun somut örneği idi. Nitekim Sahâbiler, Hz.Aişe validemize Rasulullah'ın ahlâkı nasıldı? diye sorduklarında; Hz.Aişe: “siz Kur'an okumuyor musunuz? Rasulullah'ın ahlâkı Kur'an'ın kendisiydi”²⁵ buyurmuştur.

5- Kur'an, ibret alınıp, hayatta tatbik edilmesini istemektedir:

- _«Ĥ7Ĵ i~ 2~x-7-Ĵ~ «hĤ6«g«B«[-7«- -y-#_«~«š
2~3---hĤ"Ĥf«[-7 ° «#_«Ĥ-8 «t[ĴĴ~ -y'«X27«i29Ĵ~ ° _«B-6

“(Bu Kur'an), çok mübârek (bereket ve feyiz dolu) bir kitaptır. Onu sana indirdik ki

²³ Bakara, 2/118.

²⁴ Nahl, 16/44.

²⁵ Müslim, Müsafirîn, 139; ez-Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsiru'l-Münîr, Beyrut, 1991, XXIX, 46.

ayetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar.”²⁶ Bu ayette de belirtildiği gibi, Kur’an, ayetlerinin düşünülmesini, içerdiği hakikatlerden ibret alınmasını ve hayatta tatbik edilmesini istemektedir.

D- Kur’an-ı Kerim’in Temel Özellikleri:

Şimdi de Kur’an’ın belli başlı temel özellikleri üzerinde durmak istiyoruz.

1. Kur’an, Allah kelâmıdır: İslâm’a göre vahiy Allah’ın konuşmasıdır. Kendi iradesini dil aracılığıyla bildirmesidir. Fakat insana ait olmayan esrarengiz bir dille değil, insanın anlayabileceği bir dille konuşmasıdır. Allah’ın kendi iradesiyle yaptığı bu konuşma olmasa, yeryüzünde İslâm’ın anladığı manada hiçbir din olmaz.²⁷ Bir Japon şarkıyâçının da dediği gibi, İslâm, Allah konuştuğu zaman meydana gelmiştir.²⁸ Doğrudur; zira biz Müslümanlar Kur’an-ı Kerim’in Kelâmullah (Allah sözü) olduğuna inanırız. Yüce Allah’ın ilâhî iradesini, biz kullarından neleri yapıp neleri yapmamamızı istediğini ancak O’nun kelâmı vasıtasıyla bilebiliriz. Nitekim şu ayet-i kerimede Kur’an, Kelâmullah olarak tavsif edilmektedir:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِالْحَقِّ كَلِمًا مَّرْكُومًا ۝ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ مَا نَحْنُ بِعِنْدَ رَبِّنَا ۝ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ مَا نَحْنُ بِعِنْدَ رَبِّنَا ۝ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ مَا نَحْنُ بِعِنْدَ رَبِّنَا ۝»

“Eğer Müşriklerden biri, senden eman dilerse eman ver! Ta ki, Allah’ın kelâmını dinlesin, sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır”²⁹

2. Kur’an, Arapça bir kitaptır: Allah Teala, engin bilgi hazinesinden³⁰ insanları bilgilendirmek istediği zaman vahiy almaya istidatlı olan³¹ kullarından birini seçer ve ona, kelâmını o elçinin kavminin konuştuğu dil kalıplarına dökerek gönderir.³² Yani Allah, her kavme kendi dilleriyle konuşan bir peygamber göndermiş ve her peygambere

²⁶ Sa’d, 38/29.

²⁷ İzutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, (Çev. Süleyman Ateş), Ank., trs, s.144.

²⁸ İzutsu, a.g.e., s.144.

²⁹ Tevbe, 9/6.

³⁰ İlâhî bilgi hazinesinin sonsuzluğu, insanlara açılan şeriat bilgisi ile (Hızır’ın bilgisi gibi) hakikat bilgisinin bu sonsuzluğa nisbetinin, bir kuşun gagasıyla aldığı suyun, denize nisbeti gibi olduğu hakkında bkz., Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, V, 120.

³¹ Bunlar güçleri uyushmalı olan ve üst melekî güce sahip bulunan kimselerden olur. İnsanların yaradılış özellikleri hakkında bkz., Dihlevî, Şah Veliyyullah b. Abdirrahim, **Hüccetullahi’l-Bâliğa**, Çev: Mehmet Erdoğan, İst., 1994, s.83-85, 423 vd.

³² Bkz., Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed, **el-Câmi Li Ahkâmi’l-Kur’an**, Beyrut, 1985, XVI, 6,61; Watt, W. Montgomery, **Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık**, Çev: Turan Koç, İst., 1991, s.100.

-yÖVj! -w±[«Ö-« «t-j' H«6... "Allah size ayetleri, düşünesiniz diye böylece açıklar."³⁸

Yukarıda zikretmiş olduğumuz ayetlerden de anlaşıldığı üzere, Kur'an-ı Kerim, Arapça olarak indirilmiştir. Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesinin sebebi, Hz.Peygamber'in, ana dili Arapça olan bir toplumun içerisinde doğup büyümüş olmasındandır. Şayet Kur'an-ı Kerim Arapça olarak değil de başka bir lisanla indirilmiş olsaydı, bu durum hem Rasulullah'nın tebliğ vazifesini daha fazla zorlaştıracaktı, hem de vahy-i ilâhinin ilk muhatapları durumunda olan Arapların, ayetleri anlayıp uygulamalarını güçleştirecekti. Yani Hz.Peygamber ve ilk Müslümanlar her türlü engellere rağmen bir de yabancı dil problemiyle karşı karşıya kalacaklardı.³⁹

3. Kur'an, tevatür yoluyla nakledilmiştir ve Allah'ın koruması altındadır: Kur'an-ı Kerim ilk indiği andan itibaren hem ezberlenmiş hem de yazıyla tespit edilmiştir. Dolayısıyla bize kadar tevatür⁴⁰ yoluyla nakledilmiştir. Bu durum ne diğer ilâhî kitaplar için ne de tarihî herhangi bir vesika için söz konusudur.

Kur'an'ın tahrif ve tebdilden korunmasını ise bizzat Yüce Allah garanti altına almıştır:

«x-P-4 «Kj -y« ±9K~« «h6-±9j~ «XjÖk9 -w«K9 ÖjK~ "Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da bizim Biz!"⁴¹ Diğer ilâhî kitaplar böyle bir koruma altına alınmamışlardır. Onların korunması insanlara bırakılmıştır. Nitekim Tevrat ile ilgili olarak:

«xG[-9 Ö"Öj~«-2~---..._«; «w«-gÖV-j
2~x-W«V2,j~ «w«-gÖj~ «-xG[-ÖÖXj~ «Z-]-v-U«K«
°fx-g«-}f;- «Z[-4«?~«fxÖBj~ «XjÖk9j~ 3 ÖjK~
yÖVj~ - «B-62w-82~x-P-3K-B2,~ «W-"
-f-«Öj i~«-

"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. Müslüman olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini Allah'a vermiş zâhidler ve âbidler de Allah'ın Kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla

³⁸ Nur, 24/61.

³⁹ Soysaldı, H.Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kur'an İlimleri ve Tarihi**, Elazığ, 1996, s.12.

⁴⁰ **Tevâtür**; bir araya gelerek yalan uydurmaları mümkün olmayan kalabalık bir topluluğun aktardığı, kesinlik ifade eden söz ve haberlere denir. Bkz., Ersöz, İsmet, **Kur'an Tarihi**, Ravza Yayınları, İst., 1996, s.50.

⁴¹ Hicr, 15/9.

hüküm verirlerdi) ve onu gözetleyip kollarlardı...⁴² buyurulmaktadır.

4. Kur'an muciz bir kitaptır: *Îcâz* kelimesi lügatte, “âciz bırakmak” anlamına gelir. Bir şeyin benzerini yapmaktan âciz bırakan şeye de “*mu'cize*” denir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in en büyük ve ebedî mu'cizesidir.

Bütün peygamberler ilâhî bir vazife ile Allah tarafından gönderilmiş olduklarını kavimlerine kabul ettirebilmek için mucizeler göstermek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu hususu Hz.Peygamber (s.a.v) hadis-i şeriflerinde şöyle ifade etmektedir: “Hiç bir peygamber gönderilmemiştir ki, ona, insanları imana getirecek, bir ayet verilmemiş olsun. Bana verilen ise, Allah'ın gönderdiği vahiydir. Onun için kıyamet günü ümmetimin sayıca diğer peygamberlerin ümmetinden çok olmasını ümit ediyorum.”⁴³

Geçmiş peygamberlerin mucizeleri, sadece o devirde yaşayanlar ve orada hazır bulunanlar tarafından müşahede edilebilirdi. Kısaca ifade etmek gerekirse, onların mucizeleri sürekli değil, geçici ve hissî idi. Meselâ, sihrin revaçta olduğu ve ünlü sihirbazların yaşadıkları bir devirde, Hz.Musa'ya sihirli bir âsâ verilmiş, bununla sihirbazlar mağlup edilmiştir. Tıbbın ilerlediği bir zamanda gelen Hz.İsa'ya ise, bu alanda büyük mucizeler verilmiş ve hastaları iyileştirmiş, ölüleri diriltmiştir.

Hz.Muhammed (s.a.v)'in mucizesi ise, sürekli ve aklî idi. Çünkü onun zamanında Arap dili ve belâgatı en yüksek dereceye ulaşmış, âdeta altın çağını yaşıyordu. İşte Arapların fesahat ve belâgat yönünden en yüksek mertebeye ulaştığı bir devirde, sunulan en büyük mucize, hiç şüphesiz ki, belâgat ve fesahatin en büyük timsali olan ve hiç kimse tarafından taklit edilemeyen Kur'an-ı Kerim'in, ümmi bir peygamber olan Hz.Muhammed (s.a.v)'e vahyedilmesi olmuştur. Kur'an, Yüce Allah'ın ezeli kelâmıdır. Onun bir benzerini getirmek mümkün değildir.

Peygamber Efendimiz tebliğ vazifesine başlayınca, Araplar ondan risalet ve nübüvvet görevi ile görevlendirilmiş bir kişi olduğuna dair deliller istediler. Peygamberimiz onlara Allah Teâlâ'nın şu ayetleriyle cevap verdi:

°w[-Ā-8 °h<-H<9 _<9Ĵ!> _WĀ9-!<: -yĀVĴ!<fĀX-2
- @<<Ĵ i! _WĀ9Ĵ!<u-5 -y-±" *<w-8 ° @<@<š -y<[<V<2
«-Ĵ9Ĵ!> ,<2y<Ĵ2~y-Ĵ@<5<:
«-y-X-8Ĵy-<-o<2y<Ĵ-Ĵ'><Ĵ6-)<: }<W<2&<Ĵ<Ĵ<Ĵ-Ĵ')
z-4 Ā-Ĵ!<v-ĴZ<[<V<2' |<V<2B-<« @<B-Ĵy!<t<[<V<2

⁴² Mâide, 5/44.

⁴³ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 1.

«X²⁷«J⁹J!³ _A⁹J!^{2v}-Z⁻ S²U«^{2v}«J «-J!

“Ona Rabbinden mucizeler indirilmesi gerekmez miydi?” derler. De ki: “Mucizeler ancak Rabbimin katındadır. Doğrusu ben, sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan bir Kitab'ı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda, inanan topluluk için rahmet ve ibret vardır.”⁴⁴

Cenab-ı Hakk'ın, Resulünün peygamberliğinin doğruluğuna ve onun ancak bir mübellih olduğuna dair Kur'an'da bu ayetlerle vermiş olduğu teminata rağmen onlar, inatlarında ve inkârlarında ısrar ettiler ve ondan yüz çevirerek:

«w[-7]A:J i!-h[-o]«[«],J!³ ÖE![~]«H'[;]2-E!³~«H'[;]
«u²G-8 _«X²V⁻J[«] -s@«L^{«9}2x«J _«X²Q⁻W[«],2f«5²~y⁻J@«5
_«X-#@««@«s^{2v}-Z²[«V^{«2} | «V²B-#~«)E![«]:

“Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman, “İşittik, işittik! İstesek biz de aynısını söyleyebiliriz; bu sadece eskilerin masallarındır”⁴⁵ dediler. Onların bu inkârcı tutumları karşısında Yüce Allah, peygamberinin haklılığını ve Kitabının eşsizliğini ispat için onlara meydan okuyarak şöyle buyurdu: «w[-5-](@«²~y⁻J@«6²-E!³2-y⁻V²G-8 -h⁻G«E-”²~y⁻#J@«[²V^{«4} “Doğru (sözlü) iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.”⁴⁶ Onlara uzunca mühlet verdi, yapamadılar. Sonra, asılsız uydurma şeyler dahi olsa tesir ve belâgat bakımından on sûrenin benzerini yapmalarını onlardan istedi:

v-B²Q«O«B²,!-w«8²~y⁻2²(!«: - @««J«B²S-8
-y⁻V²G-8 -#«y⁻, -h²L«Q⁻” ~y⁻#J@«4^{2u}-5-~!«J«B²4![«]-
y⁻Jy⁻J«²oJ!

«w[-5-](@«^{2v}-B²X-6²-E!³2-y⁻A²V²J! -:--(^{2w}-8 “Yoksa, “O'nu uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru (sözlü) iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de (yardıma) çağırın (da bunu yapın)”⁴⁷ Bunu da yapamayınca, bu defa bir sûre getirmelerini istedi:

«w[-5-](@«^{2v}-B²X-6²-E!³2-y⁻A²V²J! -:--(^{2w}-8

⁴⁴ Ankebüt, 29/50-51.

⁴⁵ Enfal, 8/31.

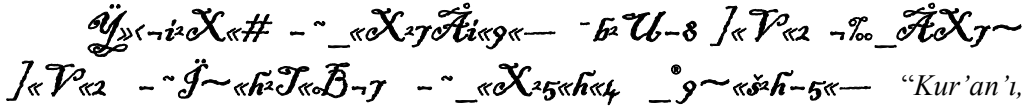
⁴⁶ Tur, 52/34.

⁴⁷ Hüd, 11/13.

yıllarca sürmediğini ifade edenlerin görüşüdür.⁵⁴

Bu arada inen ayet sayısı da duruma göre farklılıklar arz ediyordu. Bazen bir veya birkaç ayet, bazen beş veya on ayet nazil oluyor⁵⁵, bazen de bir surenin bütün olarak nazil olduğu görülüyordu.⁵⁶

Kur'an'ın peyderpey indirilmiş olmasını Yüce Allah şu şekilde belirtmektedir:

"Kur'an'ı, insanlara ağır ağır okuman için, parçalara ayırdık ve onu azar azar indirdik"⁵⁷

Kur'an'ın peyderpey ve parça parça indirilişinde pek çok hikmetler vardır.⁵⁸ Bunlardan bazıları Hz.Peygamberle, bazıları, ashabi ve onlarla birlikte yaşayan diğer insanlarla, bazıları da doğrudan doğruya Kur'an'ın kendisiyle ilgilidir.

Hiç şüphesiz ki, Kur'an'a dayalı olarak kurulmuş olan ve yarım asır gibi, kısa bir zaman zarfında büyük bir devlet hâline gelen İslâm toplumunun gösterdiği gelişmede, ortaya koyduğu ruhî, sosyal ve tarihî canlılıkta bu tarz mucizevî bir nüzûlün büyük etkisi olmuştur. Çünkü onlar bu vesile ile, sürekli olarak vahiy ışığı, kontrolü ve yol göstericiliği altında yaşamışlar; inen ayetler, Hz.Peygamber'e ashabına devamlı olarak güç, moral ve heyecan vermiş; sabır, ihlâs ve cesaret aşılamıştır.

Hâliyle böyle bir nüzûl, onların Kur'an'a erişmelerinde, yazıya geçirmelerinde, ezberlemelerinde, manaları üzerinde düşünüp onu anlamalarında, hazmetmelerinde ve hayata geçirmelerinde çok yardımcı olmuştur. Yine bu suretle önce dinin temel prensipleri ortaya konularak, evvela onları hazmetmeleri sağlanmış ve sonra da kademe kademe diğer teferruata geçilmiş ve bu pedagojik metot da onların yeni dini kolayca benimseyip tatbik etmelerinde büyük rol oynamıştır.

Yine bu nüzûl sayesinde, Kur'an pratik hayattan kopuk ve teorik bir kitap olarak değil de doğrudan doğruya yaşanan hayatın içinde, onunla uyumlu ve ona yol gösterip yön veren, çıkan problemlere çözüm yolları gösteren, hataları düzelten, sorulan soruları cevaplandıran, inananların moralini yükselten, inanmayanlarınkini ise devamlı çökerten

⁵⁴ Keskiöğlü, Osman, **Kur'an-ı Kerim Bilgileri**, Ank., 1993, s. 32-34.

⁵⁵ Suphi es-Salih, a.g.e, s.49; Mennau'l-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, 1993, s.106-107.

⁵⁶ Mesela En'am suresi bunlardan biridir. Bkz., İbn Kesir, **Tefsir**, II, 122; Suphi es-Salih, a.g.e, s.40. Toplu olarak inen sureler arasında da, Fatiha, Kevser, Tebbet, Beyyine, Nasr, Nas, Felak, Mürselat sureleri zikredilir. Bkz., es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1978, I, 49-50.

⁵⁷ İsrâ, 17/106.

⁵⁸ Bu konuda bkz., Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Veciz**, Beyrut, 1975, s.27-29; ez-Zerkeşî, Bedruddin, **el-Bürhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1957, I, 231; es-Suyûtî, **el-İtkân**, I, 55-56; Suphi es-Salih, a.g.e, s.52-62; Mennau'l-Kattân, **Mebâhis**, s. 107-116; Soysaldı, H.Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Elazığ, 1998, s.55-58.

bir kitap olarak ortaya çıkmıştır.

Bunlardan başka, bu tarz bir nüzûl, Kur'an'ın icazına da ayrı bir delil teşkil etmiştir. Çünkü, böyle uzun bir zaman zarfında ve aralıklarla inen ayetler, ilâhî irade doğrultusunda, nüzûl sırasından tamamen farklı bir biçimde düzenlenmiş; buna rağmen o kadar uyumlu ve yeni bir tertip ortaya çıkmıştır ki, böyle bir şeyin bir beşer tarafından yapılmış olması asla mümkün değildir.

6. Kur'an evrensel bir kitaptır: Kur'an'ın getirdiği prensipler, vahyedildiği günden itibaren kıyamete kadar bütün zaman ve mekânlarda yaşayan insanlara yöneliktir. Yani O'nun getirdiği mesaj evrenseldir. Hz.Peygamber'in Arap ve Arap olmayan bütün insanlara gönderilmiş olduğunu Kur'an bize şöyle açıklamaktadır:

«-x-W°V²Q« , -%_A_X_~ «h«G²6J~ A_w- U' _J«-
~°h[-g«9«- ~°h[-L«" -%_A_X_V°-J°)A_4_«6 ÖL~
«"«X²V«²+J~ ³«8«-

"Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara ancak müjdecî ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu (bu gerçeği) bilmez."⁵⁹

«y' _JL~³ , -O²+J i~«- - ~«-«W°A_K_J~ -t²V°-8 -y«J
" -gA_J~ °Q[-W°%²v- U₂[_JL~ -yA_V_J~ -"x-«†
z-±9L~ -%_A_X_~ _Z_G_J~ ³«²u-5
-y-#_«W°-V«6«- yA_V_J~ -" -w-8Jx-«" -gA_J~
-±z-±8J i~ -±z-A_A_X_J~ -y-Jx-«†«- -yA_V_J~ -"
²~x-X-8³_«4 -a[-W°-««- -zL-«x-; ÖL~
«---f«B²Z«#²v- U_A_V°Q«J -"x-Q_A_A_#~«-

"Ey Muhammed! De ki: "Ey insanlar! Doğrusu ben, göklerin ve yerin hükümrânı, O'ndan başka ilâh bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın, hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup yazması olmayan, haber getiren peygamberine -ki o da Allah'a ve sözlerine (hükümlerine) inanmıştır- inanın; ona uyun ki doğru yolu bulasınız."⁶⁰

Kur'an, insanları gerçek mutluluğa ulaştırmak için âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Bu sebeple, kıyâmete kadar her çağın insanına hitap eden ve yol gösteren prensiplere sahiptir. Kişinin gerçek mutluluğa ulaşması, içerisinde insanlık için bütün saadet ilkelerini ihtiva eden Kur'an-ı Kerim'in hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve

⁵⁹ Sebe, 34/28.

⁶⁰ A'raf, 7/158.

onun gösterdiği yola yönelmesiyle gerçekleşebilir.

7. Kur'an, anlaşılıp, öğüt alınması için kolaylaştırılmıştır: Kur'an hem anlaşılması için kolaylaştırılmış, hem de emirlerine riayet etmek ve yasaklarından sakınarak yaşamak için kolaylaştırılmıştır. Nitekim Yüce Allah:

«وَلَقَدْ جَاءَكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ وَالْحَقُّ يَدْعُو إِلَى الْإِسْلَامِ» “Andolsun ki Kur'an'ı, öğüt olsun diye kolaylaştırdık, öğüt alan yok mudur?”⁶¹ buyurmaktadır.

8. Kur'an, hidayet kaynağıdır: Kur'an'ın en önemli ve öncelikli özelliklerinden biri de hidayet rehberi olmasıdır. Nitekim O'nun hidayet kitabı olduğu müteaddit ayetlerde dile getirilmektedir. Kur'an'ın bu özelliği Bakara suresinde şu şekilde belirtilmektedir:

«وَلَقَدْ جَاءَكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ وَالْحَقُّ يَدْعُو إِلَى الْإِسْلَامِ» “O kitap (Kur'an); Onda asla şüphe yoktur. O, muttakiler için yol göstericidir.”⁶²

Yine başka bir ayette Kur'an kendini şu şekilde vasıflandırmaktadır:

«وَلَقَدْ جَاءَكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ وَالْحَقُّ يَدْعُو إِلَى الْإِسْلَامِ» “Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir ve iyi işler yapan mü'minlere, kendileri için büyük bir ecir olduğunu müjdeler.”⁶³

⁶¹ Kamer, 54/17.

⁶² Bakara, 2/2.

⁶³ İsra, 17/9.

SONUÇ:

Kur'an, ilâhî bir hayat nizamıdır. Getirdiği genel prensipler, anlattığı tarihî olaylar ve kıssalar ile ihtiva ettiği hükümlerin hepsi, insanı, dünya ve ahirette saadete götürebilecek niteliktedir. O'nu anlamadan hayata geçirmek, üzerinde düşünmeden ibret ve dersler almak, fikir planında incelemeyen hikmetlerinden yararlanmak mümkün değildir.

Kur'an'a tam olarak uymanın ve gösterdiği yoldan gidebilmenin en önemli şartı, onu doğru olarak okuyup ruhunu, özünü kavramaktır. Kur'an'ı anlamadan yaşamak veya yaşamaksızın okumak, her ikisi de Kur'an'a karşı saygısızlıktır. Bu yüzden Kur'an'ın, mutlaka anlaşılacak biçimde okunması gereklidir. Bunun için de kişi, öncelikle okuduğunu anlamaya engel sayılabilecek hâllerden kurtulmalıdır.

Kur'an, özellikle zamanımızda gereği gibi anlaşılammış, sadece okunur ve ezberlenir olmuştur. Manasını anlamadan yapılan okuma ve ezberin Kur'an'ın tedebbüründen çok uzak olduğu gayet açıktır. Günümüzde Müslümanlar, Kur'an'ı anlamamakta ve onu müzik dinler gibi güzel sesli hafızlardan anlamını düşünmeden dinlemektedirler. Müslümanların artık Kur'an'ı lafzî olarak değil, anlama ve düşünmeyi esas alan bir yöntemle okumaları gerekmektedir.

Bugün Kur'an'ı doğru olarak anlamak mecburiyeti vardır. Bu bakımdan günümüz Müslümanı, Kur'an'ı düşünce, bilgi ve medeniyet merkezinin tam ortasına yerleştirmelidir.

KAYNAKLAR:

- Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Çağrı Yayınları, İst., 1981.
- Aynî, Bedrüddin Mahmud b.Ahmed, **Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahihî'l-Buhârî**, Beyrut, trs.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahih**, Mısır, 1345.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah b. Abdirrahim, **Hüccetullahü'l-Bâliğa**, Çev: Mehmet Erdoğan, İst., 1994.
- Ebü Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Veciz**, Beyrut, 1975.
- Ersöz, İsmet, **Kur'an Tarihi**, Ravza Yayınları, İst., 1996.
- İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir**, Beyrut, 1984.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Beyrut, 1983.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (Çev. Süleyman Ateş), Ank., trs.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2001 11 (2)

Karaçam, İsmail, **Sonsuz Mucize Kur'an**, İst., 1990.

Kastallanî, **İrşâdü's-Sâri**, Mısır, 1889.

Keskioğlu, Osman, **Kur'an-ı Kerim Bilgileri**, Ank., 1993.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed, **el-Câmi Li Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut, 1985.

Mennau'l-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, 1993.

Miras, Kâmil, **Sahihi Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi**, İst., 1947.

Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b.el-Haccac el-Kuşeyrî, **es-Sahih**, Thk: M.Fuad Abdulkakî, İst., 1981.

er-Rağîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b.Muhammed, **el-Müfredâtu Elfazî'l-Kur'an**, Thk: Saffan Adnan Davûdî, Beyrut, 1992.

Soysaldı, H.Mehmet, **Nüzûlünden Günümüze Kur'an İlimleri ve Tarihi**, Elazığ, 1996.

- "**Kur'an Semantiği Açısından Takvâ**", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ, 1996.

- **Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Elazığ, 1998.

Suphi es-Salih, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, 1977.

es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b.Ebi Bekir, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1978.

Tirmizî, Ebu İshak Muhammed b.İsa es-Sevrî, **Sünenü't-Tirmizî**, Mısır, 1965.

ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim, **Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, trs.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b.Abdillâh, **el-Bürhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır, 1957.

ez-Zuhaylî, Vehbe, **et-Tefsiru'l-Münîr**, Beyrut, 1991.

Watt, W. Montgomery, **Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık**, Çev: Turan Koç, İst., 1991.